

ISSN 3079-7403

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХОРУҒ ба номи М. НАЗАРШОЕВ

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ХОРУҒ

Бахши илмҳои гуманитарӣ

ВЕСТНИК

ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Серия гуманитарных наук

BULLETIN

OF THE KHOROG UNIVERSITY

Humanities Series

№3 (07) 2026

**ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ ХОРУҒ**

(Бахши илмҳои гуманитарӣ: 5.2. Иқтисодиёт,
6.1. Таърих ва бостоншиносӣ ва 6.2. Филология)

**ВЕСТНИК
ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

(Серия гуманитарных наук: 5.2. Экономические науки,
6.1. История и археология, 6.2. Филология)

**BULLETIN
OF THE KHOROG UNIVERSITY**

(Series of humanities sciences: 5.2. Economic sciences,
6.1. History and archaeology, 6.2. Philology)

№ 3 (07) 2026

ХОРУҒ 2026

ПАЁМИ ДОНИШГОҶИ ХОРУҒ

САРМУҲАРРИР:

Комилбек Амид Ёрбек – ректор, доктори илмҳои сиёсӣ, профессор.

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Қодиروف Дилшод Сайдаллоевич – муовини ректор оид ба илм ва инноватсия, номзади илмҳои филологӣ, дотсент.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

С. Гоибназарзода – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент.

Ҳ. Қаландариён – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

М. Аламшоев – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

О. Бобоев – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор.

Ш. Ҷонмамадов – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор.

М. Мамадасламов – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

А. Абдулназарзода – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

Э. Ҳоҷибеков – доктори илмҳои таърих, профессор.

Қ. Собирова – доктори илмҳои таърих, профессор.

И. Самандаров – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор.

А. Шоинбеков – номзади илмҳои таърих дотсент.

Н. Мамадсалим – номзади илмҳои таърих дотсент.

МУҲАРРИРОН:

Б. Мамадрайоновна – муаллими калони кафедраи филологияи англисӣ,

М. Тойчиев – номзади илмҳои филологӣ.

КОТИБИ МАСЪУЛ:

Н. Офаридоев – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

САҲИФАБАНД:

Р. Худоберди – сардори шӯбаи таъбу нашр ва иттилоот.

СУРОҒА:

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ВМКБ. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев 736000, шаҳри Хоруғ, кӯчаи Ш.Шохтемур 109 Тел./Факс (+992-8) 22779

СОМОНА:

– донишгоҳ <https://www.khogu.tj> маҷалла – <https://www.payom.khogu.tj/gumanitari>

Маҷалла 05.07.2024 ба ғуҷаи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Маҷалла аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон (№447/МҚ- 97 аз 22.12.2025) ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Индекси Иқтибосовари Илми Россия № 297/2023 аз 22.05.2023 сабти ном шудааст.

Масъулият ва дақиқии маводи ҷопшуда ба зимми муаллифони воғузор аст.

Суруғи бонкӣ: “Амонатбанк” ВМКБ. ИНН 700000710
С/х 202006810900001566000
КХ 22402972000002
МФО (БИК) 350101626

20402972316264

© Паёми Донишгоҳи Хоруғ, 2026

ВЕСТНИК ХОРУГСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Комилбек Амид Ёрбек – ректор, доктор политических наук, профессор.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Қодиروف Дилшод Сайдаллоевич – проректор по науке и инновациям, кандидат филологических наук, доцент.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С. Гоибназарзода – доктор экономических наук, доцент.

Х. Қаландариён – доктор филологических наук, профессор.

М. Аламшоев – доктор филологических наук, профессор.

О. Бобоев – доктор экономических наук, профессор.

Ш. Ҷонмамадов – доктор экономических наук, профессор.

М. Мамадасламов – доктор филологических наук, профессор.

А. Абдулназарзода – доктор филологических наук, профессор.

Э. Ходжибеков – доктор исторических наук, профессор.

Қ. Собирова – доктор исторических наук, профессор.

И. Самандаров – доктор экономических наук, профессор.

А. Шоинбеков – кандидат исторических наук, доцент.

Н. Мамадсалим – кандидат исторических наук, доцент.

РЕДАКТОРЫ:

Б. Мамадрайнова – старший преподаватель кафедры английской филологии,

М. Тойчиев – кандидат филологических наук.

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

Н. Офаридоев – доктор филологических наук, профессор.

ДИЗАЙНЕР:

Р. Худоберди – начальник отдела информации и публикаций.

АДРЕС:

Республика Таджикистан, ГБАО. Хорогский государственный университет имени Моёншо Назаршоева, г. Хорог, улица Шахтемур, 109, 736000. Тел./Факс (+992-8) 22779

ВЕБ-САЙТ:

университет – <https://www.khogu.tj> журнал – <https://www.payom.khogu.tj/gumanitari>

05.07.2024 года журнал включен в список рецензируемых журналов Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан (№447/МҚ-97 от 22.12.2025).

Журнал зарегистрирован в Индексе научного цитирования России № 297/2023 от 22.05.2023.

Ответственность и достоверность публикуемого материала несут авторы.

Адрес банка: «Амонатбанк» ВМКБ. ИНН 700000710
№ 202006810900001566000
КХ 22402972000002
МФО (БИК) 350101626

20402972316264

© Вестник Хорогского университета, 2026

VESTNIK KHORUG UNIVERSITY

CHIEF EDITOR:

Komilbek Amid Yorbek – rector, Doctor of political Sciences, Professor.

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Қодиروف Дилшод Сайдаллоевич – Vice-Rector for Science and Innovation, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

EDITORIAL TEAM:

S. M. Goibnazarzoda – Doctor of Economic Sciences, associate professor.

H. Qalandaryan – Doctor of Philological Sciences, Professor.

M. Alamsheev – Doctor of Philological Sciences, Professor.

O. Boboev – Doctor of Economic Sciences, Professor.

Sh. Jonmamadov – Doctor of Economic Sciences, Professor.

M. Mamadaslamov – Doctor of Philological Sciences, Professor.

A. Abdunazarzoda – Doctor of Philological Sciences, Professor.

E. Khodjibekov – Doctor of Historical Sciences, Professor.

K. Sobirova – Doctor of Historical Sciences, Professor.

I. Samandarov – Doctor of Economic Sciences, Professor

A. Shoinbekov – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor.

N. Mamadsalim – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor.

EDITORS:

B. Mamadrayonova – Senior Lecturer at the Department of English Philology,

M. Toychiev – Candidate of Philology.

EXECUTIVE SECRETARY:

N. Ofaridaev - Doctor of Philological Sciences,, Professor.

DESIGNER:

R. Khudoberdi – Head of the Publications and Information Department.

ADDRESS:

Republic of Tajikistan, VMKB. Khorog State University named after Moyonsho Nazarshoev, Khorog city, Shakhtemur street, 109, 736000

Tel./ Fax (+992-8) 22779

WEB SITE:

university – <https://www.khogu.tj> magazine – <https://www.payom.khogu.tj/gumanitari>

On July 05, 2024, the journal was included in the list of peer-reviewed journals of the Higher

Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan.

The journal is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan (No. 447/МҚ-97 of 22/12/2025).

The journal is registered in the Science Citation Index of Russia No. 297/2023 of 05/22/2023.

Responsibility and reliability of the published material are borne by the authors.

Bank address: “Amonatbank” VMKB. TIN 700000710
No. 202006810900001566000
КХ 22402972000002
МФО (BIC) 350101626

20402972316264

© Bulletin of the Khorog University, 2026

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДИӢ – ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 330.341.1:004(575.3)

ИННОВАТСИЯ ВА ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ
УСТУВОРИ ИҚТИСОДИӢ ДАР ВМКБ

Аноятшоева Ф.А., Гадомамадова С.Н.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Имрӯз дар сатҳи ҷаҳонӣ рушди иқтисодиёт ва фароҳамсозии зиндагии аҳоли хеле маҳсули мутабиқгардонии технологияҳои нав ва самаранокии онҳо мебошад. Дар Паёми моҳи декабри 2024 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2025–2030-ро “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” эълон намуданд. Ин иқдом таъкид мекунад, ки татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва инноватсионӣ дар ҳамаи бахшҳои ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ барои рушди устувор хеле муҳим аст. Инноватсия ва рақамӣ гардонидани низоми иқтисодӣ имкон медиҳад, ки фаъолияти истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ самараноктар гашта, хароҷоти маъданӣ ва вақт сарфа шавад, ҳамзамон сатҳи рақобатпазирии маҳсулот ва хизматрасониҳоро баланд бардорад. Президенти кишвар таъкид доштанд, ки Тоҷикистон қадамҳои устувор дар сатҳи рақамӣ кардани соҳаҳои иқтисодӣ гузошта истода, шаффофияти рабобити иқтисодиву молиявиро таъмин менамояд. Дар доираи ин мақола, мо ба талаботи ин барномаҳои миллӣ тамаркуз намуда, мавзӯи «Инноватсия ҳамчун омил баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодиёти минтақа» –ро аз мавзӯи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) баррасӣ хоҳем кард. Дар пажӯҳиши мазкур бо истифода аз маълумоти омӯрӣ ва таҳлилӣ, вазъи иқтисодии ВМКБ дар солҳои 2020–2025 таҳлил мешавад ва нақши технологияҳои рақамӣ ва инноватсионӣ дар рушди он намоиш дода мешавад.

Иқтисодиёти рақамӣ (Digital Economy) ва инноватсия дар адабиёт ҳамчун падидаҳои муосири рушд тавсиф гардидаанд. Мувофиқи Консепсияи миллӣ, иқтисодиёти рақамӣ модели нави иқтисодӣ аст, ки ба технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ асос ёфта, фаъолияти иқтисодиро бо кам кардани хароҷот ва вақт самаранок мекунад. Ин модел равандҳои гуногуни ҷамъиятиро – аз таҳлили фосолавӣ ва савдои электронӣ то пардохт ва хизматрасониҳои электронӣ – дар бар мегирад. Инноватсия (Innovation) бошад, ҳамчун раванди ҷорӣ намудани технологияҳои навин, идеяҳо ва усулҳои нави истеҳсолӣ ба амалия маънидод мешавад, ки ҳадафаш навоарӣ, самаранокӣ ва беҳтар намудани маҳсулот ва хизматрасониҳост. Таҳлилгарон қайд мекунанд, ки ворид намудани инноватсияҳо ба ширкатҳо ва ҷобачо кардани ресурсҳои иттилоотӣ аҳаммияти асосӣ дар баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодӣ дорад. Дар Паёми навбатии Пешвои миллат махсус таъкид шуд, ки ба истифодаи технологияҳои муосир, гузариш ба молу маҳсулоти рақобатноки баландсифат ва таҳкими иртибот миёни илм ва истеҳсолот диққати аввалиндараҷа дода мешавад [1, с. 14].

Пажӯҳишҳо нишон медиҳанд, ки рушди иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсионӣ барои минтақаҳои дурдаст, аз ҷумла минтақаҳои кӯҳӣ ва маҳдудиятдор, имкониятҳои нави рушд фароҳам меорад. Масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бар асоси Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри 2019 “Консепсияи иқтисоди рақамӣ” амал мекунад, ки фазои ҳуқуқию техникии зарурӣ барои татбиқи лоиҳаҳои рақамиро дар сатҳи миллӣ мушаххас намуда, марҳилаҳои рушди онро то соли 2040 муқаррар кардааст. Ин фарогирии стратегӣ нишон медиҳад, ки ниҳодҳои давлатӣ ба рушди низоми рақамӣ ва инноватсионӣ эътимоди комил доранд [1, с. 15].

Доираҳои илмӣ ва ҳуқуқӣ ба таври васеъ масъалаи нақши инноватсияро дар рушди иқтисодӣ баррасӣ намудаанд. Масалан, муаллифон эътироф мекунанд, ки гардиши иттилоот дар таҳқиқоти донишшиносӣ ва рушди технологияҳо иқтисодиётро аз мавқеи конвенсионӣ ба мавқеи рақамӣ тағйир медиҳад (новатор). Ба ин монанд, дар тамоми кишварҳои рушдиёбанда, ба монанди Тоҷикистон, бахшида ба самаранокии иқтисодӣ ва сатҳи кам кардани навъҳои гуногуни талошҳо дар ин самт барномарезӣ мешавад. Дар

Тоҷикистон низ барномаи рушди инноватсия ва технологияҳои рақамӣ мавҷуд аст; ба унвони мисол, Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ таҳти ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфтааст, ки вазифаҳои таҳия ва амалӣ намудани сиёсатҳои дохилӣ дар соҳаҳои мазкурро бар уҳда дорад.

Аз нуқтаи назари тадқиқотҳои минтақай, ВМКБ ҳамчун минтақае, ки бештар бо мушкилоти чуғрофӣ дучор аст (аз ҷумла баландкӯҳ будан ва қолабҳои моливу коммуникатсионӣ), барои татбиқи лоиҳаҳои рақамӣ ва инноватсионӣ як майдони калидӣ ба ҳисоб меравад. Таҳқиқоти пешина, агар ҳам махсус оид ба ВМКБ каманд, аммо таҷрибаҳо аз минтақаҳои ба ин монанд нишон медиҳанд, ки ворид намудани технологияҳои хурд, дастрассозии интернет ва инфрасохтор ба муассисаҳои маориф ва тандурустӣ, инноватсия дар соҳаи кишоварзӣ (масалан, ҷорӣ кардани навъҳои растанӣ ва обёрӣ бо оби захирашуда) метавонанд самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодии ин минтақаро хеле беҳтар намоянд. Фарогирии маҷмӯи вобастагиҳои ҷумҳурии бештарон барои инноватсия нишон медиҳад, ки зарурати таҳқиқи натиҷаҳои гуногуни ин раванд дар ВМКБ вучуд дорад.

Дар солҳои 2020–2025 ҳолати иқтисодии ВМКБ таҳти таъсири ҳамгироии миллии рушди иқтисодӣ қарор дошт. ВМКБ, ки ба он ҳудуди 45% аз масоҳати ҷумҳурӣ рост меояд ва аҳолияш тақрибан 230 ҳазор нафарро ташкил медиҳад (тақрибан 2–3% аҳолии кишвар), дар маҷмӯъ саҳми ночизе дар маҳсулоти дохилии умумӣ дорад. Ин вилоят бо шарофати шароити табиӣ (қоҳҳои кӯҳӣ ва дарёҳои пуроб) ба истеҳсоли энергия ва маҳсулоти кишоварзӣ машғул аст. Маҳсулоти саноатӣ дар солҳои охир зиёд шуда, муҳими онҳо сохтмони гидротехникӣ, коркарди маъдан ва истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ мебошад. Бино ба гузоришҳои расмӣ, дар семоҳаи аввали соли 2024 ҳаҷми маҳсулоти саноатии корхонаҳои ВМКБ ба 39,5 миллион сомонӣ расид, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 тавсеаи 18.4%-ро нишон медиҳад (аз 33,1 млн. то 39,5 млн.). Дар натиҷаи афзоиши истеҳсоли саноатӣ, суръати рушди соҳаи саноат дар қитъаи мазкур ба 118.4% расидааст.

Соҳаи савдо ва хизматрасонӣ низ рушдро нишон додааст. Дар семоҳаи аввали соли 2024 гардиши савдои чакана дар ВМКБ ба 58 миллиону 445,8 ҳазор сомонӣ баробар шуда, нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 1,7% афзоиш ёфтааст. Ҳамчунин ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ дар ҳамаи бахшҳо 37 миллиону 772,7 ҳазор сомони ро ташкил дод, ки нисбат ба як соли пеш 5,9%- афзоиш дошт. Ин нишондиҳандаҳо нишон медиҳанд, ки иқтисодии ВМКБ ҳадди аққал дар заминаи саноат ва тичорат дар солҳои охир имкониятҳои рушдро пайдо кардааст.

Дар бахши кишоварзӣ низ рушди иқтисодӣ мушоҳида мешавад. Мувофиқи омили Агентии омили Тоҷикистон, ҳангоми афзоиши умумии истеҳсоли кишоварзӣ дар кишвар дар соли 2024 ба 110.6% (то 73,976,6 млн. сомонӣ) расидан, саҳми хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҳаҷми умумии истеҳсолоти агро-ичро дар ВМКБ 65,1%-ро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда нишон медиҳад, ки дараҷаи зерӣхатиҳои иҷтимоӣ дар вилоят баланд буда, аксаран хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ бахши калидии истеҳсолоти кишоварзиро таъмин мекунад. Дар ВМКБ асосан пахта, картошка, сабзавот ва мевагиҳо парвариш шуда, ҷорводорӣ низ ривҷ меёбад. Бо вучуди мушкилоти чуғрофӣ, беҳтаргардонии технологияҳои кишоварзӣ (аз ҷумла истифодаи системаи обёрии аз астиғҳои хурд ва истифодаи тухмии сермаҳсул) метавонад самаранокии ин соҳа дар вилотро баланд бардорад.

Аз сӯи дигар, монеаҳои низ вучуд доранд. ВМКБ аз ҷиҳати чуғрофӣ дурдаст буда, шабакаҳои алоқа ва интернет дар баъзе минтақаҳо заъифанд. Масалан, ба иттилои хабаргузори «Asia-Plus», дар соли 2021 дастрасии интернет дар қисмҳои аз ВМКБ баста гардид ва то ҳол қомилан барқарор нагардидааст. Ин маҳдудият барои равобити тичоратӣ ва таҳсилоти онлайн монеа эҷод кардааст. Ҳоло мақомоти вилот эътироф доранд, ки дастрасӣ ба интернет ва хизматрасониҳои мобилӣ бояд беҳтар гардонида шавад (хабарҳои маҳаллӣ). Бо вучуди ин, татбиқи лоиҳаҳои муҳими энергетикӣ, аз қабилӣ барқдихӣ ба деҳаҳои дурдаст тавассути ширкати «Pamir Energy», нишон дод, ки бо мағзи хуби сармоягузорӣ ва истифодаи технологияҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ метавонад сатҳи зиндагӣ беҳтар карда шавад. Аз рӯи ин ҳама, таҳлили маълумоти омӯрӣ нишон медиҳад, ки

иктисоди ВМКБ дар солҳои 2020–2025, хусусан дар бахшҳои саноат, савдо ва кишоварзӣ, як суръатнокии манфӣ надорад ва имкониятҳои васеъ барои тақвияти бештар маҳкум мебошад.

Иноватсия ва рақамикунӣ ҳамаҷун омилҳои калидӣ барои баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ эътироф мешаванд. Ворид намудани технологияҳои рақамӣ дар ташкили кор, идоракунии ва хизматрасониҳо ба соҳибкорӣ маҳаллӣ ва давлат имкон медиҳад, ки равандро тезтар ва шаффофтар сурат гиранд. Масалан, мувофиқи Пайм ва концепсияҳои давлатӣ, истифодаи системаҳои электронӣ дар идоракунии ба кадрҳо самаранокӣ мебахшад ва шаффофияти молиявӣ муносибатҳоро таъмин месозад. Дар амалиёт, ворид шудани хизматрасонии давлатӣ ба шакли электронӣ (аз ҷумла сабти асноди аҳоли, пардохти андоз ва ғайра) ба соҳаҳои маъмури ва тижоратӣ иҷрои амалиётро тезтар карда, кам кардани бюрократия ва ҷурми қаллобиро мусоидат мекунад.

Дар соҳаи савдо ва хизматрасонӣ инноватсияҳо ба рушди фурӯш ва рақобатпазирӣ мусоидат мекунанд. Масалан, ба кор андохтани бонкдорӣ мобилӣ ва пардохтҳои электронӣ барои сокинони дурдаст воситаи осон барои дастрасӣ ба бозори молияро фароҳам овардааст. Дар рақамӣ намудани тижорат, платформаҳои фурӯш (савдои электронӣ) ба тоҷирону истеҳсолкунандагон имкон медиҳанд, ки маҳсулоти маҳаллӣ ва экзотикии худро (масалан, сувенирҳои анъанавӣ, истеҳсоли пахтаи хушсифат, кашмир ва гулҳои шифобахш) ба бозорҳои ватанӣ ва хориҷӣ пешниҳод кунанд. Гузашта аз ин, истифодаи алгоритмҳои сунъии молиявӣ барои баҳогузори қарзӣ ё назорати захираҳо самаранокии бонкдориро баланд мебардорад.

Дар бахши хизматрасонӣ, аз ҷумла маориф ва тандурустӣ, технологияҳои нав имкониятҳои ҳамгирӣ ва масофавиро фароҳам меоранд. Масалан, рушди платформаи таълимии рақамӣ ба донишҷӯён ва омӯзгорон дар ҳар ҷуғрафаи Тоҷикистон дастрасии баробар ба дониш ва манбаҳои таълимиро таъмин менамояд (Лоихаи “Digital Learning Platform” дар мактабҳои Тоҷикистон). Ҳарчанд барои минтақаҳои кӯҳӣ ҷолишҳо вуҷуд дорад, ворид шудани таълими онлайн ва телемедицина метавонад сифати хизматрасонӣ ва сатҳи маърифати сокинонро баланд бардорад.

Бори дигар, аз нуқтаи назари устуворӣ, истифодаи энергияҳои тозаву барқароршаванда дар ВМКБ як намунаи муҳими инноватсия аст. Ширкати «Pamir Energy» бо лоиҳаҳои барқарорсозии нерӯгоҳҳо ва истифодаи ҳидроэнергетика бо технологияи нав дар ВМКБ беш аз 98%-и аҳолиро бо барқ таъмин кардааст. Ин иқдом на танҳо сатҳи зиндагии сокинонро бештар менамояд, балки барои корхонаҳои хурд ва саноатӣ ҳам имконияти васеи барқӣ месозад. Таъмини дастрасии барқ дар ҳамаи деҳот имкон медиҳад, ки лоиҳаҳои хурди истеҳсолӣ (масалан, коркарди пашми ангур, истеҳсоли зарфҳои гулӣ, коргоҳҳои таъмири автовокзал ва ғайра) ба кор шурӯъ кунанд ва даромад эҷод намоянд.

Дар маҷмӯъ, дастрасӣ ба технологияҳои рақамӣ ва маҳсулоти инноватсионӣ боис ба афзоиши самаранокии истеҳсолоти ватанӣ, зиёдшавии содирот ва бештар шудани хизматрасонии рӯзафзун мегардад. Дар шароити ВМКБ, ки дорои нерӯҳои зистии нотақро ва аҳолии меҳнатдӯст аст, татбиқи чунин лоиҳаҳо метавонад самаранокии иқтисодиётро ба таври назаррас баланд бардорад.

Мисолҳои амалӣ нишон медиҳанд, ки чӣ гуна инноватсияҳо ва технологияҳои рақамӣ дар ВМКБ татбиқ мешаванд. Аввалан, лоиҳаи барқдихӣ ба деҳоти дурдаст тавассути ширкати «Pamir Energy» яке аз намунаҳои муассири таваҷҷуҳи инноватсионӣ ба рушди инфрасохтор аст. Аз соли 2002 инҷониб, ин ширкат бо саҳмияҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар шарикон зиёда аз 240 миллион доллар сармоя гузошта, шабакаҳои барқии кӯҳиро барқарор ва васеъ гардонид. Натиҷаи ин саъйҳо он аст, ки айни замон 98%-и аҳолии ВМКБ бо барқ таъминанд ва ҳоло 2%-и боқимонда (деҳоти аз ҳама дурдоштаро) тавассути лоиҳаҳои оф-grid алоқаманд хоҳанд шуд. Бо ҷорӣ шудани барқи боэътимод, сокинон ва корхонаҳои вилоят тавонистанд аз техникаи муосири обёрӣ истифода карда, камолоти худро муҳофизат намоянд ва маҳсулнокиро зиёд кунанд [6, с. 20].

Дуюм, дар баҳши маориф ва технологияи инноватсионӣ Донишгоҳи давлатии Хоруғ (ба номи М. Назаршоев) фаъолияти муассир дорад. Масалан, дар ин донишгоҳ парки технологии замонавӣ, маркази инкубатори бизнес ва лабораторияҳои муосири илмӣ таъсис ёфтаанд. Ҳамаи ин воситаҳо барои омӯзиши донишҷӯён ва тайёр кардани мутахассисони ҳунарпешаи соҳаҳои муҳандисӣ ва биология шароит фароҳам меоранд. Мақомоти вилоят ва раёсати донишгоҳ таъкид доранд, ки истифодаи доираи васеи сарчашмаҳои технологӣ ва омода намудани кадрҳои соҳибкасб дар соҳаҳои саноати кӯҳӣ ва сайёҳӣ ба фаъол шудани бахшҳои нави иқтисодӣ мусоидат мекунад [2, с. 8].

Сеюм, самаранокии рақамӣ дар фаъолияти тичорат ва хизматрасонӣ низ мушоҳида мешавад. Бо ташаббуси якҷанд соҳибкорон ва дастгирии мақомоти маҳаллӣ барномаҳо ба роҳ монда шуданд, ки ба соҳибкорони хурд ҷойҳо дар бозорҳои дурдастро фароҳам меоранд. Масалан, истеҳсолгарони маҳаллӣ (вазирон, қаҳва ва ҳунарҳои дастии рӯшонӣ ва Ванҷӣ) тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ва сайтҳои электронӣ маҳсулоташонро ба харидорони шаҳрӣ пешниҳод карда, даромад ва шуғл эҷод мекунанд. Агарчӣ таҳлилгарони расмӣ ҷузъиёти ин тарзу амалро омода накарда бошанд, вале чунин таҷрибаҳо дар Пандж, Хоруғ ва Роғун ба ҷашм мерасанд.

Аз нигоҳи идоракунӣ низ тартиботи рақамӣ пеш меравад. Дар сатҳи маҳаллӣ идораи давлатӣ тадриҷан ба коркард ва интишори иттилооти оморӣ ба ҳолати электронӣ гузашт. Масалан, Раёсати омили ВМКБ ҳисоботрасонӣ ва ҷамъовариҳои маълумотҳоро тавассути барномаҳои электронӣ амалӣ намуда, назорати иҷроӣ нишондиҳандаҳои калидӣ ва тарҳҳои минтақавиро соддагардондааст. Гарчанде ин равандҳо аксаран ба омор иртибот доранд, онҳо маҳз нишон медиҳанд, ки идораҳо ба самаранокии кори худ таваҷҷуҳ доранд ва бо роҳи рақамӣ кардани равандҳо вақти кориро сарфа мекунанд. Ин таҷрибаҳо метавонист, ки дар қисми рушдиҳандагии «ақли истеҳсол ва инновация» дар сиёсати давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирӣ намояд [3, с. 50].

Дар маҷмӯъ, ҳарчанд илова кардани унсурҳои инноватсионӣ дар ВМКБ бо ҷолишҳои ҷуғрофӣ (масалан дастрасӣ ба интернет) ва захираҳои маҳдуд (масалан буҷаи маҳаллӣ) рӯ ба рӯ аст, мисолҳои амалӣ нишон медиҳанд, ки иҷроӣ лоиҳаҳои барномавӣ ва ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ ва хусусӣ (Памир Энерҷӣ, Агентии рушди сайёҳӣ ва марбут, Барномаи СММ ва ғайра) самаранокӣ овардааст. Инноватсия дар зинаҳои гуногуни истеҳсолот ва хизматрасонӣ аз энергияҳои тоза гирифта, то технологияи иттилоотӣ дар маориф ва савдо, ба рушди самаранокии фаъолияти ВМКБ мусоидат мекунад.

Мувофиқи таҳлилҳои расмӣ ва натиҷаҳои мисолҳои амалӣ, инноватсия ва рақамӣ гардонидани низоми иқтисодии минтақаҳои кӯҳӣ монанди ВМКБ бозорҳои навро мекушоянд ва самаранокии амалисозиро зиёд мекунанд. Мушоҳида мешавад, ки ворид намудани технологияҳои муосирроҳҳо (барқдихӣ ва барқарорсозии нерӯгоҳҳо), васеъ кардани имконоти иттилоотӣ ва таълими фосилавӣ, инчунин эҷоди марказҳои рушди бизнес ва таҷрибаомӯзӣ самти умумии рушди иқтисодиро тезтар мекунанд.

Барои тақомули минбаъдаи ҳолати иқтисодиёт ва баланд бардоштани самаранокии он дар ВМКБ, тавсия медиҳем:

— **Пешрафти инфрасохтори рақамӣ ва алоқа.** Таъмини мавҷудияти интернетӣ босуръат ва шабакаҳои мобилии 4G/5G дар ҳамаи нуқтаҳои аҳолинишин барои фаъолсозии тичорати электронӣ, таълими онлайнӣ мактабӣ ва дастрасии техникаи иттилоотӣ барои табибону маъмурон муҳим аст. Ҳукумати марказӣ ва мақомоти маҳаллӣ бояд барои ин тарҳҳо захираҳои кофӣ ҷудо намуда, ҳамкориро бо ширкатҳои фароҳамкунандаи интернет тавсеа диҳанд (амсоли лоиҳаи «Қасри рақамӣ»).

— **Рушди кадрҳои маҳаллӣ ва таълим.** Инвеститсия дар маорифи техникаи ВМКБ (аз ҷумла технологияи иттилоотӣ дар мактабҳо ва донишгоҳҳо) барои тарбия ва омода намудани ҷавонон ба инноватсияҳои корӣ муҳим аст. Дастгирии устодон ва донишҷӯён тавассути шарикӣ бо муассисаҳои дигари ҷумҳурӣ ва хориҷӣ (масалан, лоиҳаҳои омӯхтани сунъӣ ва робитаҳои байналмилалӣ) эҳёшавии иқтисодиёти донишавандаро таъмин мекунад.

— **Таҳкими лоиҳаҳои кишоварзӣ ва арзиш афзуда.** Чорӣ намудани навъҳои киштпазир ва системаҳои обёрии рақамӣ (масалан, мониторинги замин бо истифодаи сенсорҳои обу ҳаво) самаранокии агросаноатино бехтар хоҳад кард. Дар ҳоле ки сахми деҳқон дар ВМКБ бузург аст, маблағгузори ба иқтидорҳои истеҳсоли маҳсулот ва васл намудани он ба бозорҳои электроние, мисли савдои рақамӣ, вазъи даромадиро устувортар мегардонад.

— **Гузариши мислиёти таҷрибаомӯзӣ ва ҳуҷҷатгузори.** Муҳаққиқон ва коршиносон бояд натиҷаҳои мусбати тадбирҳои рақамиро мунтазам тарғиб намоянд. Ҳамкорӣ бо марказҳои байналмилалӣ (НАТО, Ориёнбанк, Бонки ҷаҳонӣ) ва кишварҳои ҳамсоя дар заминаи рушди технологияҳо миёнаравиро чорӣ намояд.

— **Таваҷҷуҳ ба энергияи тозау барқароршаванда.** Дар минтақаи пурэнергоҳ ВМКБ, бо истифодаи гидроэнергетика ва офтобию бодӣ, маводи таҳассусиро бештар коркард намуда, ба инноватсия дар истеҳсоли барқмонанд сарчашмаҳои нави энергетикӣ (барои офтобӣ ё мини-ГЭС) татбиқ намоед. Ҳамчунин, тақмили шабакаҳои барқӣ барои қабулкунии нерӯи барқ самаранокии умумиро афзун мегардонад.

Дар натиҷа, ҳамгироии самараноки сиёсати давлатӣ, захираҳои маҳаллӣ ва истифодаи технологияҳои рақамӣ метавонанд рушди иқтисодии ВМКБ-ро иқдом намоянд. Ҳамзамон, омӯзиш ва паҳн кардани таҷрибаи бомуваффақият, аз қабili лоиҳаҳои «Pamir Energy» ва муосассаҳои таълимӣ, ба ояндаи инноватсионӣ мусоидат хоҳад кард. Иштироки фаъолонаи ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор – ҳукумати марказӣ ва маҳаллӣ, бахши хусусӣ ва ҷомеа – барои ноил гаштан ба ин ҳадафҳои стратегӣ муҳим мебошад.

Барои таҳияи ин мақола аз маълумоти омории Агентии омили Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нашрияҳои расмӣ, аз ҷумла Маҷмӯаи омили вилояти ВМКБ (2024), инчунин аз ахбори “Иқтисодиёт ва савдо” ва хабаргузори «Asia-Plus» истифода шуд. Ин манбаъҳо нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва баъзе рӯйдодҳои муҳими марбут ба имкониятҳои инноватсия ва рақамӣ гардондани иқтисодии ВМКБ-ро дар солҳои 2020–2025 дарбар мегиранд.

АДАБИЁТ:

1. Концепсияи рушди иқтисодии рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040". – Душанбе: Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. – С. 15.
2. Абдуллоев А. М. Сайёҳӣ ва рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ. – Душанбе: Ирфон, 2018. – С. 35.
3. Агентии омили Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи омили ВМКБ барои солҳои 2020–2024. – Душанбе: Агентии омор, 2024. – С. 58.
4. Саидов Б.Ш. Иқтисоди рақамӣ ва имкониятҳои рушди минтақавӣ. – Душанбе: Дониш, 2022. – С. 60.
5. Назаров И. А. Инноватсия ва моделҳои нави рушди иқтисодӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2021. – С. 32.
6. Ширкати “Pamir Energy”. Ҳисоботи рушди энергетикаи ВМКБ. – Хоруғ: Нашриёт, 2023. – С. 24.
7. Муассисаи давлатии “Маркази инноватсия ва технологияҳои рақамӣ”. Ҳисоботи стратегӣ оид ба рақамикунонӣ дар минтақаҳо. – Душанбе: 2022. – С. 20.
8. Ҷӯраев Ф.Ҳ. Рақамикунонӣ ва мушкилоти татбиқи он дар ноҳияҳои кӯҳӣ. // Маҷаллаи илмии Иқтисод ва ҷомеа. – №2, 2023. – С. 45.
9. Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе: 2016. – С. 48.
10. Алиев Х.Р. Таҳқиқи таъсири технологияҳои рақамӣ ба самаранокии иқтисодӣ. – Душанбе: Эҷод, 2023. – С. 29.

ИННОВАТСИЯ ВА ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДӢ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИӢ ДАР ВМКБ

Мақолаи мазкур ба таҳлили нақши инноватсия ва технологияҳои рақамӣ дар рушди иқтисодиёти устувори Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) бахшида шудааст. Муаллиф бо истифода аз маълумоти омори ва таҳлилии нишон медиҳад, ки новобариҳои технологӣ ба беҳтар шудани самаранокии бахшҳои саноат, кишоварзӣ, савдо ва хизматрасонӣ дар минтақа мусоидат менамоянд. Дар мақола таҷрибаҳои муваффақи татбиқи энергияҳои тоза, таҳсилоти рақамӣ, бонкдориҳои мобилӣ ва рушди инфрасохтори рақамӣ дар ВМКБ нишон дода шудаанд. Муаллиф ба зарурати ҳамгироии сиёсати давлатӣ, захираҳои маҳаллӣ ва дастгирии бахши хусусӣ таъкид мекунад.

Калидвожаҳо: инноватсия, иқтисодиёти рақамӣ, ВМКБ, рушди устувор, технология, инфрасохтор, маориф, кишоварзӣ, энергетика, савдо.

Маълумот дар бораи муаллифон: Аноятшоева Ф.А. унвонҷӯи кафедраи идоракунӣ ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, E-mail: anoyatshoevafarzona6@gmail.com. Tel: 938276290

Ғадомамадова Султонбегим Назармамодовна, Донишгоҳи Давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, ассистенти кафедраи иқтисодиёт ва менеҷменти инноватсионӣ. тел : (+992) 93517011, mail: gadomamadovasultonbegim@gmail.com

ИННОВАЦИИ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В ГБАО

Статья посвящена анализу роли инноваций и цифровых технологий как фактора устойчивого экономического развития Горно-Бадахшанской автономной области (ГБАО). Автор, опираясь на статистические и аналитические данные, демонстрирует, что внедрение цифровых решений способствует повышению эффективности в сферах промышленности, сельского хозяйства, торговли и услуг. В статье освещаются успешные примеры внедрения возобновляемых источников энергии, цифрового образования, мобильного банкинга и развития цифровой инфраструктуры в регионе. Подчеркивается важность интеграции государственной политики, местных ресурсов и частного сектора для дальнейшего прогресса.

Ключевые слова: инновации, цифровая экономика, ГБАО, устойчивое развитие, технологии, инфраструктура, образование, сельское хозяйство, энергетика, торговля

Сведения об авторах: Аноятшоева Ф.А. соискатель кафедры менеджмент и инновации Хорогский государственный университет имени М. Назаршоев, E-mail: anoyatshoevafarzona6@gmail.com. Tel: 938276290;

Ғадомамадова Султонбегим Назармамодовна, Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева, ассистент кафедры экономики и инновационного менеджмента. тел : (+992) 93517011, mail: gadomamadovasultonbegim@gmail.com

INNOVATION AND DIGITAL TECHNOLOGIES AS A FACTOR IN SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE GBAO

This article analyzes the role of innovation and digital technologies as a factor in the sustainable economic development of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region (GBAO). Using statistical and analytical data, the author demonstrates how technological innovation enhances the efficiency of sectors such as industry, agriculture, trade, and services. The article highlights successful examples of implementing renewable energy, digital education, mobile banking, and digital infrastructure in the region. It emphasizes the need for integration of government policy, local resources, and private sector support to ensure continued development.

Keywords: innovation, digital economy, GBAO, sustainable development, technology, infrastructure, education, agriculture, energy, trade

About the authors: Anoyatshoeva F.A. applicant department of management and innovation Khorog State University named after M. Nazarshoev, E-mail: anoyatshoevafarzona6@gmail.com. Tel: 938276290

Gadomamadova Sultonbegim Nazarmamadovna, Khorog state University named after M.Nazarshoev, assistant of economics and innovation management. mel: (992)93-517-01-11, e-mail: gadomamadovasultonbegim@gmail.com

УДК: 338.48:332.1(575.3)**ИНФРАСОХТОРИ САЙӢӢӢӢ ӢАМӢУН ОМИЛИ КАЛИДИИ ТАШАККУЛИ
БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИӢОИ САЙӢӢӢӢ ДАР ВМКБ****Искандаршоева З.К., Мавлоназарова Н.Г.****Институти илмӢои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ**

Дар ӢаӢони муосир соӢаи сайӢӢӢӢ дар рушди Ӣомеа наӢши муӢим ва муассир дошта, сатӢи ташаккул ва рушди инфрасохтори он ба такомули низоми муносибатӢои муосири хоӢагидорӢ ва баланд гардидани самаранокии фаӢлияти субъектӢои хоӢагидорӢ дар ин соӢо таъсири Ӣидди мерасонад. Тавре таӢрибаи ӢаӢони нишон медиӢад, сайӢӢӢӢ дар арсаи байналмилалӢ яке аз самтӢои сердаромад ба Ӣисоб рафта, ӢамӢун манбаи муӢими ғанигардони бучети давлат ва омили беӢтарсозии сатӢи зиндагии аӢолӢ хизмат мекунад.

ТаӢлили таӢрибаи кишварӢои гуногун собит месозад, ки Ӣатто давлатӢое, ки дорои захираӢои маӢдуди сайӢӢӢӢ мебошанд, метавонанд бо роӢи ташаккул ва рушди инфрасохтори муосири сайӢӢӢӢ теъдоди зиёди истеъмолкунандагони хизматрасониرو Ӣалб намоянд.

Бо дарназардошти ин Ӣолат, омӯзиши ӢанбаӢои назариявӢ ва амалии рушди сайӢӢӢӢ, махсусан дар сатӢи маӢаллӢ, инчунин муайянсозии роӢӢои тақмили он яке аз масъалаӢои муӢим ва сариваӢтӢ ба Ӣисоб меравад. МаӢз Ӣамин зарурат асоси интихоби мавзуи таӢқиқотии мазкур гардид.

СоӢаи сайӢӢӢӢ яке аз самтӢои афзалиятноки рушди иқтисодиёти Ӣумҳурии Тоҷикистон ба Ӣисоб меравад. Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) бо манзараӢои нотақрори табиӢ, мероси ғании фарӢангӢ ва имкониятӢои сайӢӢӢӢ гуногун дорои потенциали бузург барои рушди сайӢӢӢӢ мебошад. Аммо, барои истифодаи самараноки ин потенциал, зарурати таӢқими инфрасохтори минтақавӢ ва татбиқи механизмӢои муассири ташкилӢ-иқтисодӢ ба миён меояд.

Бо мақсади тарақӢ додани соӢаи сайӢӢӢӢ, муаррифии шоистаи имкониятӢои сайӢӢӢӢ мамлакат ва фарӢанги миллӢ дар арсаи байналмилалӢ, инчунин Ӣалби сармоя ба инфрасохтори сайӢӢӢӢ бо пешниӢоди Пешвои миллат соли 2018 дар кишвар “Соли рушди сайӢӢӢӢ ва ӢунарӢои мардумӢ” ва солӢои 2019-2021 “СолӢои рушди деӢот, сайӢӢӢӢ ва ӢунарӢои мардумӢ” эълон карда шуд [8,9,10, с. 45].

АмалӢ намудани нуқтаӢои Паёми Президенти Ӣумҳурии Тоҷикистон, мухтарам ЭмомалӢ РаӢмон, ба Маҷлиси Олии Ӣумҳурии Тоҷикистон дар тамоми самтӢои хоӢагии халқ, аз Ӣумла дар соӢаи сайӢӢӢӢ, метавонад мавқеи кишварро дар арсаи байналмилалӢ боз Ӣам баланд бардошта, ба беӢсозӢ ва болоравии сатӢу сифати зиндагии аӢолӢ мусоидат намоянд.

Вазъи кунунии инфрасохтори сайӢӢӢӢ дар ВМКБ ӢамӢун яке аз омилӢои калидии ташаккули бозори хизматрасониӢои сайӢӢӢӢ дар минтақа, мавриди таӢлили Ӣиддии академикон ва мутахассисони соӢа қарор дорад. Бо дарназардошти Ӣойгиршавии Ӣуғрофии вилоят, ки беш аз 93%-и қаламрави онро кӯӢӢо ташкил медиӢанд, дастрасӢ ба минтақа барои сайӢӢӢӢ вобаста ба Ӣолати роӢӢо, инфрасохтори нақлиётӢи ва хизматрасониӢои иловагӢ маӢдуд боқӢ мемонад. Ба Ӣамаи ин маӢдудиятӢо нигоӢ накарда, солӢои охир нишонаӢои мусбате дар самти рушди инфрасохтори сайӢӢӢӢ ба мушоӢида мерасанд, ки дар асоси сиёсати давлат дар самти рушди сайӢӢӢӢ ӢамӢун як соӢаи афзалиятнок татбиқ мегарданд [6, с. 8].

Бар асоси омили Кумитаи рушди сайӢӢӢӢ назди Ӣукумати Ӣумҳурии Тоҷикистон ва таӢлили дурнамои рушди соӢаи сайӢӢӢӢ, дар соли 2024 шумораи умумии сайӢӢӢӢи воридшуда ба ВМКБ ба 16062 нафар расид, ки аз онӢо 4979 нафар 31,0% сайӢӢӢӢи хориҷӢ буданд - афзоиши мутаносиби 7,7% дар шумораи умумӢи ва 12,7% дар шумораи сайӢӢӢӢи хориҷӢ нисбат ба соли 2023. Бар пояи пешбиниӢои миёнамуӢлат, дар соли 2025 шумораи умумии сайӢӢӢӢ дар ВМКБ метавонад ба 18748 нафар расида, аз онӢо тақрибан 5999 нафар 32,0% сайӢӢӢӢи хориҷӢ хоӢанд буд, ки нишонаи тавачӢуӢи мунтазам ва афзоянда ба

минтақа мебошад. Бо вучуди ин, вокуниш ба ин афзоиш тавассути беҳтарсозии шабакаи меҳмонхонаҳо, роҳҳо, хизматрасониҳои алоқа, ниғадории тандурустӣ ва амният ҳанӯз суст ба роҳ монда шудааст [1, с. 15].

Тибқи маълумоти расмӣ, дар ВМКБ 34 меҳмонхонаи хурду миёна, 164 хомстей ва 49 ширкати сайёҳӣ фаъолият доранд. Иншооти мазкур дар як шабонарӯз имконияти қабули 2412 меҳмонро доранд. Соли 2024 ба вилоят 16062 нафар сайёҳ ташриф оварданд, ки аз онҳо 4979 нафар 31,0% сайёҳони хориҷӣ буданд, ки ин мутаносибан ба 1,08 маротиба ва 1,13 маротиба афзоиш нисбат ба соли 2023-ро нишон медиҳад. Бар асоси дурнамои рушди соҳаи туризм, дар соли 2025 шумораи умумии сайёҳон ба 18748 нафар ва шумораи сайёҳони хориҷӣ ба 5999 нафар мерасад, ки ин ба 1,17 маротиба ва 1,20 маротиба афзоиш нисбат ба соли 2024 баробар аст [1, с. 16].

Дар қаламрави ВМКБ айни ҳол 34 меҳмонхона, 164 хомстей ва 49 ширкати сайёҳӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки ҳамаашон якҷоя имкони қабули ҳамагӣ 2412 меҳмонро дар як шабонарӯз доранд. Аз лиҳози меъёрҳои байналмилалӣ, ин иқтидор ҷавобгӯ ба эҳтиёҷоти бозори сайёҳӣ нест, бахусус агар шумораи сайёҳон дар солҳои наздик бо ҳамин суръат афзоиш ёбад. Қисми зиёди иншооти зикршуда дар ҳолати физикии миёна ва баъзан ҳатто ноқаноатбахш қарор доранд. Камбуди шабакаи нақлиётӣ дар роҳҳои байниноҳиявӣ, ки асосан чуқуриҳои фаровон ва фарсудагии пӯшиши роҳро дар бар мегирад, дар аксари ҳолатҳо вақти сафарро дар масофаҳои кӯтоҳ чандин маротиба зиёд мекунад ва ба сифати хизматрасонӣ таъсири манфӣ мерасонад [2, с. 33].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки қисми меҳмонсайроӣҳо бахусус дар ноҳияҳои дурдаст, ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ набуда, дар дохил хочатхона ва ҷойи оббозӣ надоранд. Дар баъзе меҳмонхонаҳо об ба тариқи реча таъмин карда мешавад.

Аксари хомстейҳо ва меҳмонхонаҳо дар ВМКБ хусусияти анъанавӣ доранд ва бо меъёрҳои ҷаҳонии хизматрасонии сайёҳӣ мутобиқ нестанд. Дар қисмати зиёди хомстейҳо норасоии оби тоза, канализатсия ва манбаъҳои боэътимоди неруи барқ ба мушоҳида мерасад. Танҳо як ҳиссаи хеле каме аз иншооти туристӣ ба шабакаи интернетӣ босуръат пайваست буда, дастрасии Wi-Fi ва дигар шабакаҳои алоқа, хусусан дар манотиқи дурдасти Роштқалъа, Мурғоб ва Ишқошим ба таври ҷиддӣ маҳдуд аст. Бо дарназардошти он ки сайёҳони муосир барои ҳифзи амният, гирифтани иттилоот ва иртибот бо ҷаҳони беруна ба интернет такя мекунанд, ин камбудӣ монеаи ҷиддӣ барои рушди устувори бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ аст.

Дар ҳудуди вилоят 6 адад озоишгоҳҳои табобатӣ ва солимгардонӣ фаъолият мекунанд, аз ҷумла: Авҷ, Гарм-Чашма, Биби Фотимаи Заҳро, Челондех, Шаймоқ ва Модӣён. Бо вучуди мавҷуд будани чунин потенсиал, сатҳи хизматрасониҳои гигиенӣ ва ҳолати санитарӣ дар аксари ин озоишгоҳҳо ба талаботи муосир пурра мутобиқ набуда, ниёзи ҷиддӣ ба беҳсозӣ, таҷдиди инфрасохтор ва тақмили сифати хизматрасониҳо эҳсос мегардад. [5, с. 246].

Ҳолати хизматрасониҳои тиббӣ низ яке аз масъалаҳои ҳассос ба шумор меравад. Бо вучуди мавҷудияти марказҳои саломатӣ дар маркази вилоят ва баъзе ноҳияҳо, иншооти тиббӣ бо таҷҳизоти муосир таъмин нестанд ва норасоии мутахассисон эҳсос мешавад. Ин омил махсусан барои сайёҳоне, ки ба минтақаҳои баландкӯҳ сафар мекунанд ва эҳтимолияти дучоршавӣ ба мушкilotи нафаскашӣ, фишори баланди хун ва дигар хатарҳои тиббиро доранд, хеле муҳим аст.

Яке аз масъалаҳои муҳими дигар - норасоии кадрҳои тахассусии соҳаи сайёҳӣ мебошад. Набудани марказҳои омӯзишӣ дар маҳал барои тайёр кардани мутахассисон дар самти туризм, гайдҳои касбӣ, менеҷерони меҳмонхона ва коршиносони маркетинги сайёҳӣ ба бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ таъсири манфӣ мерасонад. Дар сурати набудани сатҳи баланди хизматрасонӣ, сайёҳон аксаран таҷрибаи манфӣ мегиранд, ки метавонад ба коҳиши ҷалби сайёҳони оянда оварда расонад [3, с. 77].

Дар баробари ин, тағйиротҳои мусбат низ ҷой доранд. Бо дастгирии давлат ва шарикони байналмилалӣ якҷанд лоиҳаҳои инфрасохторӣ амалӣ карда мешаванд. Аз ҷумла, таъмири таҷдиди роҳҳои автомобилгард, таҳкими хатҳои интиқоли барқ, таъминоти об ва

кӯмакрасонии техникӣ ба меҳмонхонаҳо ва хомстейҳо дар доираи барномаҳои рушди туризм дар вилоят сурат гирифта истодааст. Мисоли равшани чунин пешрафтҳо - таъмини 26 хомстей бо таҷҳизоти замонавӣ бо маблағи беш аз 239 ҳазор доллари ИМА мебошад, ки ба беҳтар гардидани шароити истиқболи сайёҳон мусоидат мекунад.

Ҳамзамон, корҳо оид ба рақамикунонии маълумоти сайёҳӣ ва беҳтар намудани дастрасӣ ба иттилооти туристӣ тавассути платформаҳои рақамӣ низ оғоз ёфтаанд. Ин тадбирҳо метавонанд дар муҳлати миёнамуддат ба баланд бардоштани рақобатпазирии минтақа мусоидат намоянд. Бо вучуди ин, барои ноил шудан ба сатҳи ҷаҳонии хизматрасониҳо, зарурати татбиқи стратегияҳои мукамал ва ҳамаҷонибаи рушди инфрасохтор дар минтақа ҳанӯз ҳам боқӣ мемонад.

Ҳолати кунунии инфрасохтори сайёҳӣ дар ВМКБ як симои мураккаби мушкилот ва имкониятҳо нишон медиҳад. Аз як тараф, мавҷудияти захираҳои табиӣ ва фарҳангии нодир, тавачҷуҳи рӯзафзунӣ сайёҳон ва дастгирии давлат фазои мусоид барои рушди туризм эҷод мекунад. Аз тарафи дигар, маҳдудиятҳои ҷиддӣ дар инфрасохтор, кадрҳо ва технологияҳо талошҳои минбаъдаро талаб менамоянд, то ин потенциал пурра ва самаранок истифода гардад.

Мушкилоти мавҷуда дар раванди рушди инфрасохтори сайёҳӣ дар ВМКБ на танҳо хусусияти техникӣ ва ташкилӣ доранд, балки умдатарин монеаҳои сохторӣ ва стратегиявианд, ки тақозои таҳлили амиқи сиёсати давлатӣ, механизмҳои иқтисодӣ ва модели идоракунии соҳаи сайёҳиро доранд. Ин мушкилот дар заминаи хусусиятҳои хоси ҷуғрофӣ, иқтимоӣ ва иқтисодии вилоят ташаккул ёфта, таъсири бевосита ба қобилияти ҷалби сармоягузорӣ, сифати хизматрасонӣ ва рақобатпазирии бозори сайёҳии минтақа мегузоранд.

Аввалан, яке аз монеаҳои асосӣ дар ин самт — сатҳи пасти рушдёфтаи шабакаи нақлиётӣ мебошад. Роҳҳои автомобилгарди ВМКБ дар бештари мавридҳо на танҳо фарсуда ва кӯҳна шудаанд, балки ба талаботи амнияти сайёҳӣ мутобиқ нестанд. Роҳҳои хатарноки кӯҳӣ, хусусан дар фаслҳои боронӣ ва зимистон, ҳаракати нақлиётро қатъ ё маҳдуд месозанд. Набудани инфрасохтори зарурии муосир — истгоҳҳо, нуқтаҳои хизматрасонии техникӣ, нуқтаҳои ҳӯрокворӣ ва мавзёҳои истироҳатӣ, фазои ноустуворо барои сафарҳои дохилӣ ва хориҷии сайёҳон эҷод мекунад. Ин омилҳо на танҳо вақти сафарро зиёд мекунанд, балки хавфҳои ҷиддии амниятиро ба бор меоранд, ки баръаксӣ стандартҳои ҷаҳонии сайёҳии масъул мебошад.

Дуюм, норасоии инфрасохтори коммуникатсионӣ, аз ҷумла шабакаҳои интернет, алоқаи мобилӣ ва дастрасӣ ба платформаҳои иттилоотӣ рақамӣ, як манбаи асосии маҳдудият дар рушди инфрасохтори сайёҳии рақамӣ мебошад. Сайёҳони муосир дар ҷустуҷӯ ва банақшагирии сафарҳо ба технологияи иттилоотӣ таъян мекунанд. ВМКБ бошад, бо сабаби мавқеи ҷуғрофӣ мураккаб ва дурӣ аз марказҳои технологӣ, аз ин имкониятҳо маҳрум аст. Ин ҳолат на танҳо эҳсоси норозигии сайёҳро ба бор меорад, балки имконияти таълими минтақа тавассути васоити рақамиро низ коҳиш медиҳад.

Сеюм, дар сохтори кадрӣ соҳаи мушкилоти ҷиддӣ ба мушоҳида мерасад. Теъдоди мутахассисони соҳаи сайёҳӣ, ки бо талаботи муосири стандартҳои байналмилалӣ мувофиқат кунанд, хеле кам аст. Норасоии кормандони касбӣ дар самтҳои роҳбарӣ, идоракунии меҳмонхонаҳо, менеҷменти сайёҳӣ, маркетинги рақамӣ ва хизматрасонии фарогири фарҳангӣ боис мегардад, ки сатҳи умумии хизматрасонӣ паст боқӣ монад. Мавҷуд набудани муассисаҳои таълимии махсус дар ҳудуди вилоят ва инчунин норасоии барномаҳои бозомӯзии касбӣ барои кадрҳои амалкунанда, ин мушкилотро боз ҳам шадидтар мекунад.

Монеаи дигар, ки хусусияти иқтисодӣ дорад, набудани механизмҳои муассири ҷалби сармоягузори мустақим ва ғайримустақим ба инфрасохтори сайёҳӣ мебошад. Гарчанде ки ВМКБ дорои манзараҳои нодир табиӣ ва имкониятҳои истисноии экологӣ мебошад, амалӣ намудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо мушкилоти гуногун рӯ ба рӯ мешавад. Аз як тараф, хавфи баланд ва муҳити мураккаби идоракунии барои сармоягузори хусусӣ ангеа

намедихад. Аз чониби дигар, набудани бонкҳои маҳаллӣ, фондҳои рушди сайёҳӣ ва механизмҳои кредитии мусоид имконияти молиявӣ соҳибкорони маҳаллиро маҳдуд менамояд. Дар натиҷа, зиёд кардани иқтидорҳои инфрасохторӣ ба таъхир меафтад ва вобастагӣ ба маблағгузори давлатӣ бештар мегардад, ки худ ба рушди зуд ва рақобатпазир монеа эҷод мекунад.

Дар сатҳи меъёриву ҳуқуқӣ низ норасоӣҳо ҷой доранд. Қонунгузори соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон гарчанде дар солҳои охир рушд карда бошад ҳам, барои шароити махсуси ВМКБ он ба таври кофӣ мутобиқ нашудааст. Масалан, масъалаҳои иҷозатномадихӣ, гирифтани ҳуҷжатҳо барои фаъолияти сайёҳӣ, ташкили нуктаҳои савдои муваққатӣ, ташкили турҳои бисёррӯза ва бақайдгирии хизматрасониҳо аксаран таҳти таъсири бюрократияи зиёдатӣ қарор доранд. Ин ҳолат монеаи муҳими ташкили фазои озоди иқтисодӣ дар соҳаи сайёҳӣ гаштааст.

Ниҳоят, масъалаи муҳими дигар - набудани тарҳи ягона ва ҳадафманди рушди инфрасохтори сайёҳӣ дар вилоят мебошад. Тадбирҳои мавҷуда дар аксар ҳолат хусусияти мавсимӣ, қисман ва парокандаро доранд. Набудани стратегияи байнисоҳавии ҳамоҳангшуда, ки рушди инфрасохторро дар ҳамбастагӣ бо меъморӣ, муҳити зист, нақлиёт, энергетика ва соҳаҳои иҷтимоӣ таъмин намояд, боис мегардад, ки рушди соҳа бе таносуб ва ночиз анҷом ёбад. Ҳамзамон, чунин набудани ҳамоҳангсозии сиёсӣ миёни ниҳодҳои гуногуни давлатӣ ва мақомоти маҳаллӣ монеаи дигари системавӣ мебошад [4, 98].

Бо дарназардошти мушкilotи зикршуда, зарурати рушди инфрасохтори сайёҳӣ дар ВМКБ на танҳо як масъалаи иқтисодию техникаӣ, балки масъалаи стратегӣ ва миллии баландмуҳтавоост. Ин рушди инфрасохтор бояд ба таври мураббӣ, бо дарназардошти хусусиятҳои минтақа, талаботи сайёҳони байналмилалӣ ва стандартҳои устувори байналмилалӣ амалӣ карда шавад. Таъмини ин гуна рушд танҳо дар ҳолате имконпазир аст, ки барномаҳои давлатӣ, ташаббусҳои хусусӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ бо механизмҳои возеҳ ва муассири иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва идоракунӣ ҳамоҳанг карда шаванд.

Барои рафъи ин мушкilot, зарурати таҳкими инфрасохтори минтақавӣ ва татбиқи механизмҳои муассири ташкилӣ-иқтисодӣ ба миён меояд.

Механизмҳои ташкилӣ-иқтисодии рушди бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ҳамчун рукни муҳими ташаккул ва тавсеаи модели муосири рушди сайёҳии минтақа, аз нигоҳи илмӣ ва амалӣ ниёз ба таҳлили амиқ ва таҳия намудани усулҳои ҳамоҳангсозишудаи танзими давлатӣ, ташаббусҳои хусусӣ ва иқтидорҳои институтсионалӣ доранд. Дар шароити ҳоси ВМКБ, ки аз як тараф бо манзараҳои нодирӣ табиӣ, мероси ғании фарҳангӣ ва иқлими мусоиди экологӣ фарқ мекунад, ва аз тарафи дигар - бо дастрасии маҳдуд, инфрасохтори нокифоя ва камбудии механизмҳои бозорӣ рӯ ба рӯ аст, сохтани заминаҳои устувори иқтисодию ташкилӣ барои бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ аҳамияти калидӣ дорад.

Чӣ хеле, ки таҷрибаи давлатҳои перафта нишон медиҳад, сайёҳон пеш аз ҳама ба дараҷаи ободониӣ ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ ва сатҳи сифати инфрасохтори сайёҳӣ диққати зиёд медиҳанд. Аз ин рӯ таъмиру таҷдиди ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ дар шаҳру ноҳияҳои вилоят, аз ҷумла бо ҷалби соҳибкору сармоягузoron бунёд намудани инфрасохтори сайёҳӣ дар гирду атрофи онҳо солҳои охир зиёд шуда истодааст.

Ба ҳолати имрӯза шумораи умумии ёдгориҳои таърихиву фарҳангии шаҳру ноҳияҳои вилоят 648 ададро ташкил дода, таъмиру таҷдиди ёдгориҳои таъмиру таҷдиди ёдгориҳои таърихӣ дар ҳудуди вилоят бо маблағгузори шарикони рушд дар ноҳияи Шугнон чашмаи “Шоҳ Носир”, болопӯш кардани осорхонаи деҳаи Намадгута дар ноҳияи Ишкошим, чашмаи нарсани деҳаи Сист, чашмаи “Нарзан” – и деҳаи Вранг, таъмири ҷойи фарҳангии “Шоҳтолиб” дар ноҳияи Ишкошим амалӣ шуда истодаанд. Сайёҳон метавонанд аз мавзеоҳо ва осорхонаҳо дидан намуда, аз маданияту урфу одати қадимаи мардуми маҳаллӣ маълумот пайдо кунанд.

Қалаи Ямчун таҳти назорати Барномаи Бонки Ҷаҳонӣ қарор дошта, бо маблағи 5,1 млн доллар азнавсозӣ хоҳад шуд. Дар доираи лоиҳаи мазкур барои муайян ва татбиқ намудани механизми истифодаи қалъаи Ямчун ҳамчун маҳаки сайёҳӣ барои бехтар

намудани сатҳи зиндагии аҳолии маҳаллӣ гурӯҳи корӣ аз ҳисоби намояндагони вазорату кумитаҳо ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон таъсис дода шуд [5, с. 246].

Аз ҷиҳати назариявӣ, механизми ташкилӣ-иқтисодӣ маҷмӯи равандҳо, воситаҳо ва институтҳоест, ки ба ташкили оқилонаи бозор, танзими самараноки фаъолияти субъектҳои хоҷагидор ва ба вучуд овардани муҳити мусоиди сармоягузорӣ равона шудааст. Дар партави ин мафҳум, татбиқи чунин механизмҳо дар ВМКБ бояд фарогири чанд самти асосӣ бошад: аввалинаш - танзими институтсионалӣ ва ташкили заминаи ҳуқуқӣ; дуввум — ташкили абзорҳои молиявӣ ва ҷалби сармоягузорӣ; сеюм — эҷоди шароити рақобатпазир барои субъектҳои бозор ва ниҳоят — дастгирии давлат ва ташаккули инфрасохтори асосӣ [7, с. 36].

Яке аз механизмҳои муҳими ташкилӣ-иқтисодӣ, ки дар шароити ВМКБ самаранокии махсус дошта метавонад, ин таъсиси кластерҳои сайёҳӣ мебошад. Ташкили кластерҳои минтақавӣ дар атрофи марказҳои сайёҳии мавҷуда, ба монанди Хоруғ, Ишкошим, Мурғоб ва Дарвоз, метавонад боиси таносуби мантикии байни инфрасохтор, хизматрасониҳо, истеҳсоли маҳсулоти маҳаллӣ ва логистика гардад. Кластерсозӣ имкон медиҳад, ки рушди инфрасохтор бо мантиқ ва сармоягузори мутамарказ сурат гирад ва таъсири синергетикӣ ба даст ояд.

Ҳамзамон, ниёзи ҷиддӣ ба ҷорӣ намудани механизмҳои муосири маблағгузорӣ, аз ҷумла маблағгузори шарикона (public-private partnership), ҳис карда мешавад. Дар ин замина, давлат метавонад ҳамчун кафил ё шарикӣ стратегӣ дар лоиҳаҳои калидии сайёҳӣ баромад намояд, дар ҳоле ки бахши хусусӣ масъулияти татбиқи амалии лоиҳаҳо бар дӯш мегирад. Ин намуди ҳамкорӣ, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ васеъ истифода мешавад, дар шароити ВМКБ низ метавонад бо назардошти шароити маҳаллӣ мутобиқ ва татбиқ гардад.

Илова бар ин, муҳим аст, ки механизмҳои ташаккули бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ ба системаи омодакунии кадрҳо ва рушди иқтисодҳои инсонӣ таъяс намоянд. Ҳар гуна рушди устувори бозор бе захираи кадрӣ таҳассусӣ ғайримумкин аст. Дар ин замина, татбиқи барномаҳои ҳамкорӣ бо муассисаҳои таълимии кишварҳои пешрафта, ташкили марказҳои минтақавии бозомӯзӣ ва ворид намудани стандартҳои байналмилалӣ касбӣ бояд ба системаи рушди бозор ҳамроҳанг карда шаванд.

Дар маҷмӯъ, механизмҳои ташкилӣ-иқтисодӣ рушди бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ дар ВМКБ бояд ҳамчун низоми пайдарпайи элементҳои стратегӣ — аз сиёсати давлатӣ то абзорҳои молиявӣ ва аз кластерсозӣ то стандартҳои касбӣ — таҳия ва татбиқ карда шаванд. Фароҳам овардани чунин муҳити ҳамроҳанг ва системавӣ на танҳо рушди бозорро таъмин хоҳад кард, балки ба таври воқеӣ сатҳи зиндагии аҳолии маҳалро низ боло мебарад ва ВМКБ-ро ба як макони рақобатпазирӣ сайёҳӣ дар минтақа табдил хоҳад дод.

Тавсияҳо барои рушди минбаъдаи бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон бояд бар мабнӯи таҳлили низомии вазъи мавҷуда, дурнамои воқеӣ ва имкониятҳои маҳаллӣ, бо таъяс ба принципҳои рушди устувор ва идоракунии ҳамгироёна таҳия шаванд. Ҳадафи асли аз пешниҳоди тавсияҳо — ин таъмини рушди таносубнок ва мутавозини соҳаи сайёҳӣ мебошад, ки дар баробари рушди иқтисодӣ, ниёзҳои иҷтимоӣ, ҳифзи муҳити зист ва ҳифзи мероси фарҳангиро низ дар назар гирад.

Пеш аз ҳама, зарур аст, ки барои рушди инфрасохтори сайёҳӣ дар ВМКБ як стратегияи миллӣ бо самтгирии минтақавӣ таҳия ва амалӣ карда шавад.

Ин стратегия бояд на танҳо барномаи сиёсати сайёҳӣ бошад, балки як санади ҳуҷҷатии комплексӣ, ки рушди инфрасохтор, нақлиёт, телекоммуникатсия, хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва экосистемаи сармоягузори дар бар гирад. Стратегияи мазкур бояд бо иштироки васеи мақомоти маҳаллӣ, бахши хусусӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва шарикони рушд таҳия гардида, дорои нишондиҳандаҳои дақиқи молиявӣ, замони иҷро ва механизмҳои мониторинг бошад [11, с. 44].

Дуҷум, тавсия мешавад, ки механизмҳои дастгирии молиявӣ ва ташкили муҳити сармоягузорӣ ба таври ҷиддӣ тақвият дода шаванд. Таъсиси Фонди рушди сайёҳии ВМКБ,

ки метавонад тавассути омезиши манбаъҳои давлатӣ, грантҳои байналмилалӣ ва сармоягузориҳои бахши хусусӣ фаъолият намояд, имкон фароҳам меорад, ки лоиҳаҳои хурду миёнаи сайёҳӣ дар минтақа сармоягузорӣ шаванд. Ҳамзамон, истифодаи васеи механизмҳои маблағгузориҳои шарикона (public-private partnership) ва эҷоди имтиёзҳои андозӣ барои сармоягузориҳои соҳа низ бояд як бахши ҷудонопазири ислоҳоти иқтисодӣ гардад.

Сеюм, тавсеаи иқтидорҳои инсонӣ ва мукамалсозии низоми оморасозии кадрҳо аҳамияти аввалиндараҷа пайдо мекунад. Пешниҳод мегардад, ки дар вилоят марказҳои таълимиву амалӣ оид ба идоракунии сайёҳӣ, туроператорӣ, роҳбаладӣ ва меҳмондорӣ таъсис дода шаванд. Ин марказҳо метавонанд дар ҳамкорӣ бо донишгоҳҳои миллий ва байналмилалӣ, инчунин тавассути дастгирии ташкилотҳои байналмилалӣ рушд амал намоянд. Дар ин замина, тарбияи кадрҳои маҳаллӣ, ки ҳамзамон бо шароити минтақа шинос ва ба хизматрасонии босифат омода бошанд, ба ташаккули модели худкуфо ва устувори рушди сайёҳӣ мусоидат мекунад.

Чаҳорум, зарур аст, ки рақамикунонии хизматрасониҳо ва таблиғи рақамии имкониятҳои сайёҳии ВМКБ ба сатҳи стратегияи сиёсати сайёҳӣ бардошта шавад. Ташкили платформаҳои рақамии минтақавӣ барои бақайдгирӣ, бронкунӣ, роҳбаладии онлайн, иттилооти географӣ ва хизматҳои мобилӣ метавонад ба баланд бардоштани шаффофият, дастрасӣ ва самаранокии бозори хизматрасониҳо мусоидат кунад. Дар шароити рақобати шадиди ҷаҳонӣ дар бозори сайёҳӣ, истифодаи технологияи рақамӣ ба сифати афзалияти стратегӣ бояд мавриди эътироф қарор гирад.

Нихоят, тавсия мегардад, ки таҷрибаи идоракунии ҳамгирошудаи байнисоҳавӣ ҳамчун модели асосии идоракунии рушди сайёҳӣ дар ВМКБ татбиқ гардад. Дар ин замина, таъсиси Шурои рушди сайёҳӣ бо иштироки намояндагони тамоми ниҳодҳои дахлдор ва бахши хусусӣ метавонад ҳамроҳсозии фаъолияти лоиҳавӣ, мониторинг ва баҳодиҳии таъсири иҷтимоӣ-иқтисодии лоиҳаҳо ро таъмин намояд. Идоракунии ҳамгирошуда имкон медиҳад, ки тамоми иқдомҳо дар доираи як стратегияи ягона амалӣ гарданд ва таъсири байнисоҳавии онҳо ба таври илмӣ баҳогузорӣ шавад.

Бо дарназардошти омилҳои зикршуда, тавсияҳои мазкур на танҳо як маҷмӯи пешниҳодҳо мебошанд, балки нақшаи амалии ташаккули модели нави иқтисоди сайёҳии минтақавӣ мебошанд, ки метавонанд дар муҳити муайяни ҷуғрофӣ ва иҷтимоии ВМКБ татбиқи воқеӣ пайдо кунанд. Танҳо дар сурати татбиқи системавии ин тавсияҳо бо риояи усулҳои илмӣ банақшагирӣ ва арзёбӣ, метавон интизори рушди устувори бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ дар вилоят буд.

Рушди инфрасохтори минтақавӣ ва татбиқи механизмҳои муассири ташкилӣ-иқтисодӣ барои ташаккули бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ дар ВМКБ аҳамияти калидӣ доранд. Бо андешидани тадбирҳои зарурӣ ва истифодаи самаранокии потенциали мавҷуда, ВМКБ метавонад ба яке аз марказҳои муҳими сайёҳии кишвар табдил ёбад.

АДАБИЁТ:

1. Ахбори ВМКБ. Ҷалби беш аз 700 миллион сомонӣ барои рушди инфрасохтор. Садои мардум 2024. Дастрас аз: <https://sadoimardum.tj/minta-a-o/vmkb-baroi-bunyodi-infrasohor-730-million-somon-har-megardad/> (Санаи мурочиат 01.05.2026)
2. Барномаҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Барномаи рушди сайёҳӣ барои солҳои 2020–2025. Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон
3. Воробьева, Е.В. Экономика туризма: теория и практика управления. Москва: Юрайт. 2021. – 310 с.
4. Гафуров, С.С. Асосҳои иқтисодиёт ва идоракунии туризм дар Тоҷикистон. Душанбе/Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2019. – 280 с.
5. Искандароева З.К. Мушкilotҳои асосии хизматрасониҳои сайёҳӣ дар ВМКБ //Паёми донишгоҳи Хоруғ. №4 (24) 2022. – 271 с.

6. Ҷумҳурият - 2023. ВМКБ ба рушди сайёҳӣ таваҷҷуҳ бештар мекунад. Нашрият расмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дастрас аз: <https://jumhuriyat.tj/1931-vmkb-ba-rushdi-saje-tavau-beshtar-megardad.html>
7. Муъминов, З.А. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои кӯҳӣ. Душанбе: Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. 2021. – 320 с.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26. 12. 2018 12:21, шаҳри Душанбе 45 саҳ. Дастрас аз: [president.tj>event/news/53986](http://president.tj/event/news/53986)
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26. 12. 2019 12:21, шаҳри Душанбе 45 саҳ. Дастрас аз: [mti.tj>payomi-prezidenti-um-urii-to-ikiston-...](http://mti.tj/payomi-prezidenti-um-urii-to-ikiston-...)
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26. 01. 2021 10:00, шаҳри Душанбе 45 саҳ. Дастрас аз: [mfa.tj>tg/baku/view/7039/pajomi-prezidenti-...](http://mfa.tj/tg/baku/view/7039/pajomi-prezidenti-...)
11. Портал туристических данных Республики Таджикистан. Статистика въездного туризма по регионам Таджикистана. – 2023. Дастрас аз: <https://www.traveltadjikistan.tj/statistics/>.

ИНФРАСОХТОРИ САЙЁҲӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ КАЛИДИИ ТАШАККУЛИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ САЙЁҲӢ ДАР ВМКБ

Дар мақолаи мазкур масъалаи рушди инфрасохтори сайёҳӣ ҳамчун омилҳои калидии таъшиқу ва рушди устувори бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ дар ҳудуди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мавриди таҳлили ҳамаҷониба қарор дода шудааст. Муаллиф бо таъриба ба таҳлили омори, нишондиҳандаҳои воқеии рушди инфрасохтор ва арзиши вазъи кунунӣ, сатҳи таъминнокии соҳа бо зерсохторҳои муҳими нақлиётӣ, меҳмондорӣ, хизматрасонии тиббӣ ва алоқаи рақамиро баррасӣ менамояд.

Дар заминаи таҳқиқот камбудии ва маҳдудиятҳои мавҷуда, аз ҷумла сатҳи нокифояи дастрасии нақлиётӣ, маҳдуд будани шабакаи ҷойҳои истиқоматӣ, сифати хизматрасониҳои тиббӣ ва рушди нокифояи инфрасохтори рақамӣ муайян карда шудаанд. Бо дарназардошти хусусиятҳои географӣ ва иқтисодии табиӣ рекреатсионии минтақа, зарурати таъмили сиёсати минтақавии рушди сайёҳӣ асоснок карда мешавад.

Ҳамзамон, дар мақола механизмҳои муассири таъшиқу-иқтисодӣ ҷиҳати ҷалби сармоягузориҳои дохилии хориҷӣ, таъшиқу кластерҳои сайёҳӣ, рушди шабакаи давлат ва бахши хусусӣ, инчунин омодагӣ ва бозомӯзии кадрҳои соҳавӣ пешниҳод гардидаанд. Таърибаҳои амалӣ барои рақамикунории хизматрасониҳо, бештар намудани фазои сармоягузорӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ дар сатҳи минтақавӣ таъриба шудаанд.

Калидвожаҳо: ВМКБ, инфрасохтор, сайёҳӣ, бозори хизматрасонӣ, механизмҳои таъшиқу-и Маълумот дар бораи муаллиф: Искандаршоева Замира Карамхудоёева – ходими илмӣ шӯбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодии Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруг, кучаи Холдоров, 4 тел: 934541166, E-mail. Dilya. 04. 11@mail.ru

Маълумоназари Нозуки Гулназаровна – магистранти курси 2 – уми шӯбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодии Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ бо ихтисоси “Иқтисодиёт ва идора дар корхонаҳои комплекси агросаноатӣ”. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруг, кучаи Қонун Қарғизбек 137, тел: +992777040400, E-mail. Nozemail. 2@gmail.com

ТУРИСТИЧЕСКАЯ ИНФРАСТРУКТУРА КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ РЫНКА ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ В ГБАО

В данной статье вопросы развития туристской инфраструктуры рассматриваются как ключевой фактор формирования и устойчивого развития рынка туристских услуг на территории Горно-Бадахшанская автономная область. На основе статистического анализа и оценки

фактических инфраструктурных показателей автор исследует текущее состояние обеспеченности региона транспортной, гостиничной, медицинской и цифровой инфраструктурой.

В ходе исследования выявлены существующие проблемы и ограничения, в том числе недостаточная транспортная доступность, ограниченное количество средств размещения, невысокий уровень медицинского обслуживания и слабое развитие цифровой инфраструктуры. С учетом географических особенностей и природно-рекреационного потенциала региона обоснована необходимость совершенствования региональной политики развития туризма.

В статье также предложены эффективные организационно-экономические механизмы привлечения внутренних и иностранных инвестиций, формирования туристских кластеров, развития государственно-частного партнерства, а также подготовки и переподготовки кадров. Разработаны практические рекомендации по цифровизации услуг, улучшению инвестиционного климата и повышению конкурентоспособности рынка туристских услуг на региональном уровне.

Ключевые слова: ГБАО, инфраструктура, туризм, рынок услуг, организационно-экономические механизмы, инвестиции, кластер, цифровизация.

Сведения об авторах: Искандаршоева Замира Карамхудоевна — научный сотрудник отдела исследований социальной и экономической проблематики Бадахшана Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Холдорова, 4. Тел. : 934541166. E-mail: Dilya. 04. 11@mail. ru

Мавлоназарова Нозукмо Гулназаровна — магистрант 2-го курса отдела исследований социальной и экономической проблематики Бадахшана Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, специальность «Экономика и управление на предприятиях агропромышленного комплекса». Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Конун Каргызбек, 137. Тел. : +992777040400. E-mail: Nozemail. 2@gmail. com

TOURISM INFRASTRUCTURE AS A KEY FACTOR IN THE FORMATION OF THE TOURISM SERVICES MARKET IN GBAO

This article examines the development of tourism infrastructure as a key factor in the formation and sustainable growth of the tourism services market in the Gorno-Badakhshan Autonomous Region. Based on statistical analysis and an assessment of actual infrastructure indicators, the author analyzes the current level of provision of transport, accommodation, medical, and digital infrastructure in the region.

The study identifies existing challenges and constraints, including limited transport accessibility, an insufficient number of accommodation facilities, a relatively low level of medical services, and underdeveloped digital infrastructure. Considering the geographical characteristics and natural-recreational potential of the region, the necessity of improving regional tourism development policy is substantiated.

The article also proposes effective organizational and economic mechanisms for attracting domestic and foreign investment, establishing tourism clusters, developing public-private partnerships, and improving professional training and retraining of personnel. Practical recommendations are developed for service digitalization, enhancement of the investment climate, and increasing the competitiveness of the regional tourism services market.

Keywords: GBAO, infrastructure, tourism, service market, organizational and economic mechanisms, investment, cluster, digitalization.

Information about the Authors: Zamira Karamkhudoevna Iskandarshoeva — Research Fellow at the Department of Social and Economic Studies of Badakhshan, Institute of Humanities named after Academician B. Iskandarov, National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: GBAO, Khorog, 4 Kholdorov Street. Tel. : 934541166. E-mail: Dilya. 04. 11@mail. ru

Nozuzmo Gulnazarovna Mavlonazarova — second-year Master's student at the Department of Social and Economic Studies of Badakhshan, Institute of Humanities named after Academician B. Iskandarov, National Academy of Sciences of Tajikistan, specializing in “Economics and Management at Enterprises of the Agro-Industrial Complex. ” Address: GBAO, Khorog, 137 Qonun Qargyzbek Street. Tel. : +992777040400. E-mail: Nozemail. 2@gmail. com

УДК: 677. 021. 15/. 022-951

**АДАПТАЦИЯ ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА КАРДНОЙ ПРЯЖИ К
УСЛОВИЯМ ПОВЫШЕНИЯ ТЕМПЕРАТУРЫ ВОЗДУХА В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН**

Курбонзода Б.Д.

Университет инноваций и цифровых технологий Таджикистана

Для решения проблем, связанных с производством кардной пряжи в условиях повышенных температур, характерных для климатических условий Республики Таджикистан, необходимо внедрение комплекса мероприятий, направленных на модернизацию технологических процессов и адаптацию производственного оборудования. Актуальность данной задачи определяется влиянием температурного фактора на стабильность производственного цикла, качество конечного продукта и рациональность использования ресурсов, в частности водных.

Одним из приоритетных направлений является проведение комплексного анализа текущего состояния технологических операций на предприятиях текстильной отрасли. Такой подход позволит выявить узкие места производственного процесса, а также определить резервы повышения его эффективности. Особое внимание должно быть уделено возможностям внедрения энергосберегающих и водозэффективных технологий, что особенно важно в условиях дефицита водных ресурсов, характерного для ряда регионов Таджикистана.

Рационализация производственных процессов позволит достичь устойчивого повышения качества продукции, сократить издержки и повысить экономическую отдачу от текстильных производств. Кроме того, системный подход к модернизации отрасли способствует укреплению национального промышленного потенциала, развитию инфраструктуры и созданию новых рабочих мест, что в долгосрочной перспективе оказывает положительное влияние на социально-экономическое развитие страны.

В процессе анализа производственных условий и технологических операций при производстве кардной пряжи в условиях жаркого климата Республики Таджикистан необходимо акцентировать внимание на ключевых аспектах, определяющих стабильность и эффективность работы отрасли. В первую очередь следует провести всесторонний анализ действующих технологических процессов с целью выявления потенциальных точек оптимизации. Комплексный подход, включающий научные разработки, инженерные технологии и организационные меры реагирования, является важным инструментом для повышения устойчивости производственной деятельности к климатическим изменениям и снижению социально-экономической уязвимости.

Результаты ранее проведённых исследований свидетельствуют о том, что климатические условия — один из ключевых факторов, оказывающих прямое влияние на качество текстильной продукции [1, с. 3]. Установлено, что производительность текстильного оборудования во многом определяется параметрами микроклимата в производственных помещениях, прежде всего температурой воздуха и относительной влажностью (ОВВ). Эти параметры воздействуют на физико-механические свойства хлопкового волокна и промежуточных текстильных полуфабрикатов.

Хлопковое волокно характеризуется высокой способностью к влагопоглощению, что связано с его молекулярной и геометрической структурой. Нормативное значение влажности хлопкового волокна составляет 8–12%. При этом хлопчатобумажная целлюлоза отличается меньшей гигроскопичностью по сравнению с другими видами целлюлозы: хлопковое волокно поглощает 6–7% влаги, древесная целлюлоза — 8,1%, а вискозное волокно — до 12,2% [4, с. 5]. Эти различия необходимо учитывать при проектировании и регулировании микроклиматических параметров производственной среды.

На основе обобщения результатов многочисленных исследований можно выделить следующие выводы относительно влияния микроклимата на устойчивость

технологического процесса [9, с. 10]:

- сочетание высокой температуры и пониженной относительной влажности оказывает негативное влияние на стабильность процессов переработки волокна;
- при производстве более тонкой пряжи требуются более высокие показатели температуры и влажности воздуха;
- отклонения температуры и ОВВ от нормативных значений способствуют увеличению обрывов нити и снижению равномерности пряжи, что напрямую отражается на качестве конечной продукции.

В связи с этим особое значение приобретает управление параметрами микроклимата в производственных помещениях. Внедрение современных систем кондиционирования и вентиляции позволяет поддерживать оптимальные температурно-влажностные условия, что обеспечивает стабильную работу оборудования, снижает производственные потери и создает безопасную и комфортную среду для персонала.

Таким образом, модернизация климатических систем, внедрение инновационных технологических решений, а также систематическое повышение качества исходного хлопкового волокна представляют собой ключевые направления для устойчивого развития прядильного производства в условиях изменяющегося климата. Данные меры способствуют не только повышению конкурентоспособности продукции, но и обеспечивают устойчивость всей текстильной отрасли к внешним климатическим и экономическим воздействиям.

Целью настоящего исследования является анализ производственной деятельности прядильной фабрики «Ресандаи Кулоб» (Республика Таджикистан) в условиях изменения климатических параметров, в частности повышения среднегодовой температуры воздуха. Особое внимание уделяется изучению влияния климатических изменений на стабильность технологического процесса производства кардной пряжи, а также выявлению уязвимых звеньев производственной цепи. Производственная база фабрики оснащена современным оборудованием ведущих мировых производителей текстильных машин — компаний *Trützschler* и *Schlafhorst* (Германия), что позволяет реализовать высокотехнологичные процессы переработки хлопкового волокна.

В соответствии с поставленными задачами исследования был проведён детальный анализ функционирования технологического оборудования, установленного на предприятии, и условий его эксплуатации в контексте воздействия климатических факторов. В частности, рассмотрены конструктивные и функциональные особенности оборудования, работающего в условиях повышенной температуры и колебаний относительной влажности воздуха.

Одним из ключевых элементов производственной инфраструктуры является централизованная система пневмоочистки, в состав которой интегрированы камера орошения и автоматические жалюзи. Эти компоненты обеспечивают возможность оперативного реагирования на изменения температурного режима: при изменении температуры наружного воздуха система автоматически регулирует приток увлажнённого воздуха в рабочие зоны. Благодаря этому достигается поддержание стабильных параметров микроклимата, что особенно важно для нормального функционирования очистительных, чесальных и прядильных машин. Удаление и транспортировка отходов (клочков волокон, пуха, пыли) осуществляется напрямую от производственного оборудования, что способствует снижению запылённости и поддержанию санитарно-гигиенических норм.

Особое внимание в рамках исследования уделено работе тепловентиляционного центра (ТВЦ), оснащённого автоматизированной системой климатического регулирования. Система управления ТВЦ обеспечивает координированный контроль температурно-влажностных параметров по всей производственной линии — от участков первичной обработки (РОА) до прядильного цеха. Это позволяет, в зависимости от погодных условий и характеристик поступающего сырья, формировать оптимальный микроклимат, соответствующий требованиям технологического процесса на каждом этапе производства.

Рисунок 1 – Информатор, централизованная система регулирования климатического контроля цехов.

Для достижения устойчивых результатов в условиях потепления климата на всех участках производственного цикла — от цехов первичной обработки хлопка (РОА) до прядильного отделения — были внедрены датчики измерения температуры и относительной влажности воздуха марки *Rotronic*. Эти приборы осуществляют непрерывный мониторинг параметров микроклимата и обеспечивают эффективный климатический контроль в производственных помещениях.

Рисунок 2 – Датчик rottronik

На основании проведённого анализа можно утверждать, что специалистами компании *LTG* разработана универсальная система отсоса, сбора и транспортировки отходов хлопкопрядильного производства, включающая механизмы утилизации технологических отходов и цифровые средства климатического контроля. Управление данной системой осуществляется с применением современных цифровых технологий, что обеспечивает высокую степень автоматизации и адаптивности к внешним климатическим изменениям.

На первый взгляд, вышеописанные технологические решения позволяют значительно нивелировать негативное влияние климатических факторов. Однако результаты исследования, проведённого на ОАО «Ресандаи Кулоб», свидетельствуют о том, что последствия изменения климата уже начали проявляться. Эти изменения оказывают комплексное воздействие на параметры технологического процесса — как позитивное (например, улучшение условий сушки в определённые периоды года), так и негативное (рост нестабильности микроклимата, увеличение числа обрывов пряжи и др.).

Установлено, что перед специалистами текстильной отрасли стоит актуальная задача — разработка адаптивной технологической схемы переработки хлопкового волокна, которая предполагает оптимизацию производственного цикла и применение инновационных технологических решений. Такая схема должна учитывать климатические риски и обеспечивать устойчивость качества продукции при изменении внешних условий.

Анализ существующей технологии производства кардной пряжи в условиях Республики Таджикистан показал, что внедрение пневмомеханической системы прядения

на основе модернизированного оборудования подготовительных участков является более эффективным по сравнению с ранее эксплуатируемыми установками РОА. Ключевыми преимуществами данной системы являются:

- упрощённое управление технологическим процессом;
- значительное сокращение ручного труда;
- снижение удельного потребления электроэнергии [8].

В целях дальнейшего повышения эффективности климатического регулирования в условиях роста температур в регионе рекомендуется дополнительно внедрить автоматизированную систему микрораспыления влаги под высоким давлением, производства КНР. Эта система (см. рис. 3) позволяет стабилизировать относительную влажность воздуха в производственных цехах, поддерживая её в пределах, обеспечивающих оптимальные условия для переработки хлопкового волокна и стабильное качество пряжи.

Рисунок 3. – Полностью автоматическая система микро распыления под высоким давлением

Экспериментальные исследования, проведённые на базе ОАО «Ресандаи Кулоб», подтвердили высокую эффективность внедрения автоматизированной системы микрораспыления влаги под высоким давлением для регулирования микроклиматических параметров в производственных цехах. Установлено, что при использовании данной системы достигается стабильное поддержание температурно-влажностных условий, что положительно сказывается на работе технологического оборудования и качестве конечной продукции.

Основным преимуществом рассматриваемой системы является её полностью автоматизированный режим работы. Система функционирует в пределах заданных параметров относительной влажности воздуха, автоматически активируясь при достижении минимального уровня и прекращая работу при достижении заданного максимума. Такой режим позволяет снизить энергопотребление, исключить необходимость постоянного вмешательства оператора и повысить общую производственную эффективность. Дополнительным преимуществом является относительная экономичность установки, не требующая значительных финансовых затрат на обслуживание.

На основании полученных результатов рекомендовано использовать данную систему при производстве кардной пряжи пневмомеханическим способом, особенно в условиях повышения среднегодовой температуры воздуха. Это способствует снижению климатических рисков и стабилизации параметров технологического процесса.

Анализ проведённых исследований также подтвердил, что производительность текстильного оборудования существенно зависит от микроклиматических условий, в частности от температуры и относительной влажности воздуха (ОВВ) в производственных помещениях. Особое внимание было уделено работе пневмомеханических прядильных машин *Autocoro 288 SE 11* производства *Schlafhorst*, функционирующих на ОАО «Ресандаи Кулоб». Данные, зафиксированные внутренними информационными модулями машин, свидетельствуют о стабильной работе оборудования при соблюдении нормативных

климатических условий. Результаты представлены на рисунке 4.

Рисунок 4 – Информатор пневмопрядильной машины Avtokoro 288 SE 11 фирмы Schlafhorst функционирующие на ОАО «Ресандаи Кулоб», Таджикистан

С целью получения более достоверных и объективных данных о влиянии климатических факторов и технологических параметров на переработку хлопкового волокна было проведено экспериментальное исследование нового селекционного сорта хлопка. Объектом исследования выступил сорт хлопка *Ирам*, отнесённый к первому промышленному сорту четвёртого типа, обладающий следующими характеристиками:

- сорт по цвету — CM-21;
- сорт по степени загрязнённости листом — 2;
- показатель микронейра — 3,8;
- исходная влажность волокна — 6,5%;
- массовая доля пороков и сорности — 2,6%;
- верхняя средняя длина волокна (UHM) — 33,62 мм;
- индекс равномерности (Unf) — 82 %;
- удельная разрывная нагрузка (Str) — 33,2 гс/текс;
- коэффициент отражения (Rd) — 77,5%;
- степень желтизны (+b) — 11,2;
- площадь сорных примесей ($Area$) — 3,7%.

Переработка указанного селекционного волокна осуществлялась на современном оборудовании фирмы *Trützschler* (Германия), установленном на производственной площадке ОАО «Ресандаи Кулоб». Технологический процесс переработки, включающий последовательность стадий обработки волокна, был реализован в соответствии с промышленной схемой (см. рис. 5), адаптированной под переработку данного сорта.

Целью данного этапа исследования являлось определение пригодности нового сорта хлопка для переработки в условиях существующего производственного оборудования и микроклиматического режима, а также оценка влияния свойств волокна на стабильность технологического процесса и качество выпускаемой кардной пряжи.

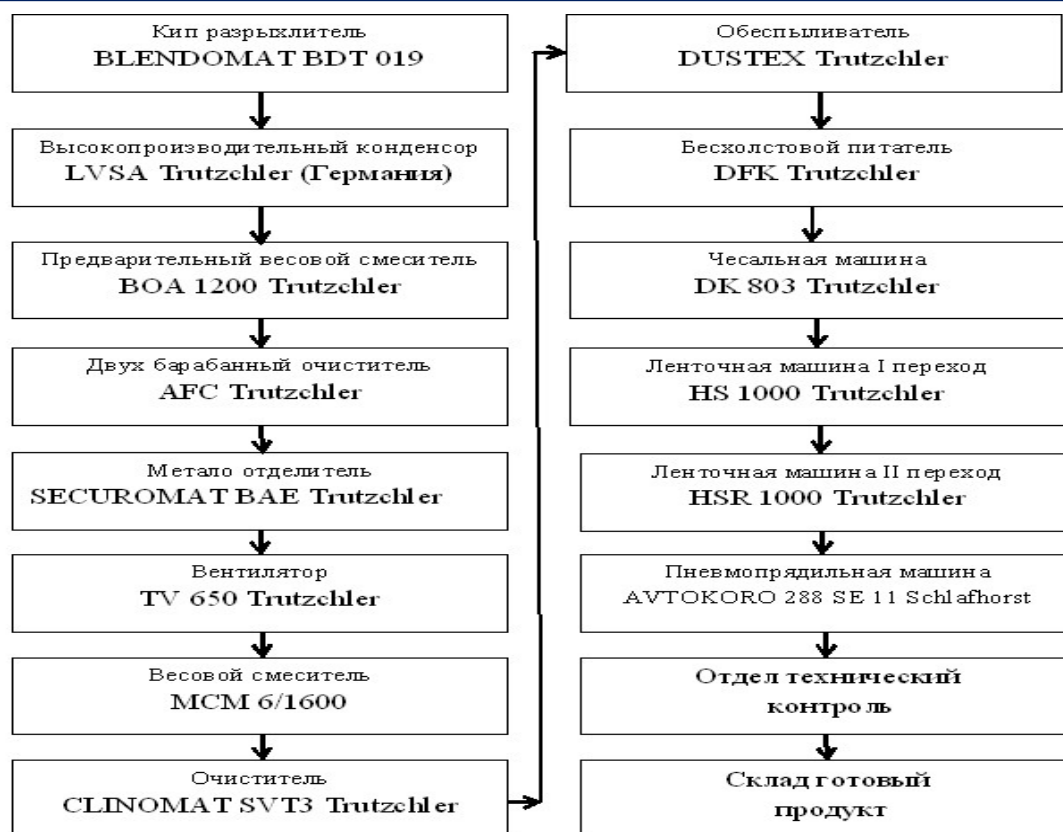

Рисунок 5 – Схема технологического процесса выработки пряжи пневмомеханическим способом на ОАО Ресандаи Кулоб

После переработки хлопкового волокна сорта *Ирам* на современном оборудовании немецких фирм *Trützschler* и *Schlafhorst*, функционирующем на производственной базе ОАО «Ресандаи Кулоб», были получены образцы однотипной кардной пряжи, изготовленной пневмомеханическим способом. Целью данного этапа являлась оценка физико-механических свойств полученной пряжи с точки зрения её соответствия нормативным требованиям и пригодности к дальнейшему промышленному применению.

Средние значения ключевых физико-механических показателей пряжи, выработанной из волокна сорта *Ирам*, представлены в таблице 1. Измерения линейной плотности и номера пряжи проводились с использованием анализатора *USTER AUTOSORTER 4*. Коэффициент вариации по линейной плотности, а также показатель неровности пряжи по коротким отрезкам определялись на приборе *USTER TESTER 3*. Прочностные характеристики и коэффициент вариации по разрывной нагрузке оценивались на универсальном разрывном устройстве *USTER TENSORAPID 4*.

Полученные значения указывают на стабильные технологические свойства пряжи, соответствующие требованиям стандарта СТ РТ 1002-93* [7] для I сорта. Это подтверждает высокое качество переработки нового селекционного волокна в условиях действующего производственного комплекса и эффективность применения оборудования указанного типа в условиях изменяющегося климата.

Таблица 1 – Физико-механические показатели свойства пряжи

№	Наименование показателей	Показания			
		1	2	3	Ср
1	Линейная плотность пряжи, текс	29,4	29,3	29,1	29,4
2	Метрический номер пряжи, Nm	34,1	34,0	34	34,0
3	Коэффициент вариации по линейной плотности, %	0,98	0,96	0,99	0,98
4	Коэффициент вариации неровноты пряжи короткими отрезками, CV%	13,40	13,42	13,39	13,41
5	Коэффициент вариации по разрывной нагрузке, %	9,7	8,2	7,7	8,5
6	Удельная разрывная нагрузка, сН/текс	10,7	10,6	10,7	10,7
7	Удлинение, %	5,3	4,12	5,97	5,13

Из таблицы 1. видно, что пряжа отвечает требованиям I сорта НТД [9]. На рис. 6. в виде точечном диаграммой наглядно показано средний из трех повторности.

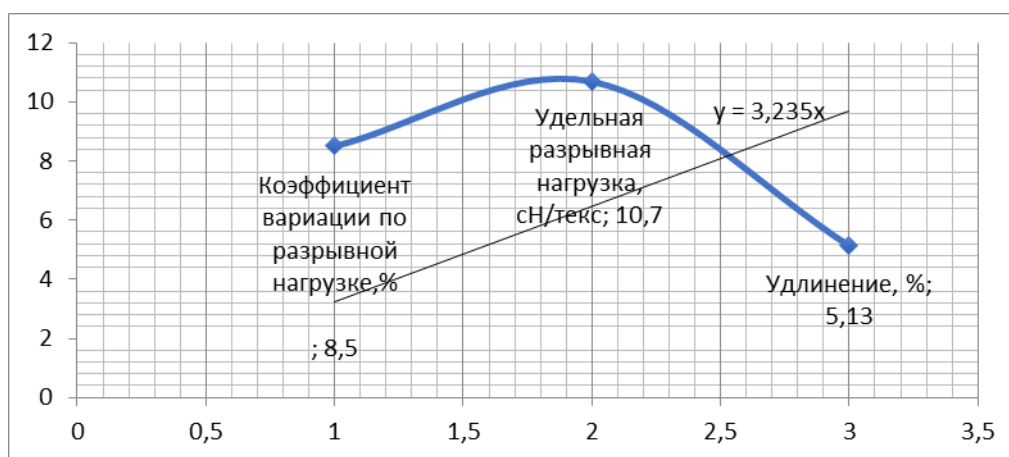

Рисунок 6 – Наиболее важные физико-механических показателей свойства пряжи

На основе анализа результатов, представленных на рисунке 6, можно сделать вывод, что изготовленная пряжа из селекционного сорта хлопка *Ирам* характеризуется более высокой прочностью и равномерной структурой по сравнению с аналогами. Одним из ключевых показателей, отражающих механические свойства пряжи, является её удлинение, которое в данном случае в среднем составило 5,13%.

Показатель удлинения оказывает непосредственное влияние на такие характеристики, как разрывная нагрузка, модуль упругости и жёсткость пряжи. Величина удлинения формируется в результате совокупного воздействия нескольких факторов: исходной длины волокон, их микронейра, а также числа волокон в поперечном сечении пряжи. В частности, было установлено, что микронейр исследуемого волокна составляет 3,75, разрывная нагрузка — 28,6 сН/текс, а среднее удлинение — 5,13%, что указывает на сбалансированное сочетание прочности и эластичности выработанной пряжи.

По результатам испытаний, проведённых лабораторией качества прядильной фабрики «Ресандаи Кулоб», на каждую партию пряжи составляется паспорт качества, оформляемый в соответствии с требованиями отраслевого стандарта ОСТ 17-362-85. В паспорте отражаются все ключевые физико-механические характеристики, а также проводится сопоставление с нормативами международной системы *USTER Statistics*, позволяющей объективно оценить уровень качества пряжи на основе глобальных данных.

В таблице 2 приведены обобщённые результаты измерений свойств пряжи,

полученной в рамках данного исследования.

Таблица 2 – Результаты испытание пряжи исследуемого объекта

п\п	Показатели физико-механических испытаний	Значения Н. Д	Факт.
1	Линейная плотность пряжи, текс Метрический номер, Nm Английский номер, Ne	29 34\1 20	29,4 34\1 20
2	Допустимое отклонение кондиционной линейной плотности от номинальной, %	+ 2,5 ÷ (-2,5)	+ 1,4
3	Удельная разрывная нагрузка, не менее сн\текс	9,8	10,7
4	Коэффициент вариации по разрывной нагрузке, % не более	12,2	8,5
5	Коэффициент вариации по линейной плотности, % не более	3,5	0,98
6	Массовая доля волокон в пряже	X\Б 100%	X\Б 100%
7	Влажность	7	6,6
8	Крутка, кр\м		850
9	Неровнота пряжи короткими отрезками U_m , %		10,62
10	Коэффициент неровноты пряжи короткими отрезками CV_m , %		13. 41
11	Коэффициент неровноты пряжи однометровыми отрезками $CV_m(1m)$, %		3,71
12	Количество тонких мест Thin (-50) на 1 км		5
13	Количество толстых мест Thin (+50) на 1 км		39
14	Количество зажгученных волокон Neps (+280), %		27

Заключение

Результаты проведенного экспериментального исследования на базе ОАО «Ресандаи Кулоб» свидетельствуют о высокой эффективности применения пневмомеханического способа прядения при переработке нового селекционного сорта хлопка *Ирам*. Как показано в таблице 2, фактические показатели прочности полученной пряжи превышают стандартное значение (10,7 сН/текс), а коэффициент вариации разрывной нагрузки составляет 8,5%, что указывает на стабильность и равномерность структуры пряжи.

Анализ технологических и климатических условий производства позволяет сделать достоверный вывод о том, что параметры микроклимата (температура и относительная влажность воздуха), регулируемые в соответствии с нормативно-технической документацией, оказывают существенное влияние на стабильность производственного процесса, работу оборудования и качество конечной продукции. Более того, микроклиматические условия прямо воздействуют на физическое самочувствие персонала, тем самым влияя и на производственную дисциплину, и на производительность труда.

Современные системы климатического контроля, применяемые на предприятии, в частности автоматизированные установки микророспыления, показали свою эффективность в условиях потепления климата. Поддержание стабильных условий в цехах способствует снижению производственных потерь, увеличению срока службы оборудования и выпуску пряжи высокого качества.

Таким образом, проведенный анализ и экспериментальные данные подтверждают, что модернизация технологических процессов и климатических систем текстильного производства — важнейшее направление адаптации отрасли к климатическим изменениям. Внедрение пневмомеханической системы прядения, использование высококачественного исходного сырья и обеспечение оптимальных микроклиматических условий позволяют существенно повысить уровень качества продукции и обеспечить устойчивое развитие предприятия.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Изменение структурного показателя хлопка-сырца по технологическим переходам его переработки / С.А. Газиева, Б.Д. Курбонов, М.Э. Нуров [и др.] // Известия

- высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности. – 2013. – № 5(347). – С. 131-135. – EDN SFYXEZ.
2. Курбонов Б.Д. Преимущества внедрение цифровых технологий в текстильной промышленности и их влияние на экономическое развитие региона / Б. Д. Курбонов // Наука и технология XXI века. 2020. № 1 (1). С. 76-81.
 3. Курбонов, Б.Д. Усовершенствование конструкции автоприсучальщика пневмопрядильной машины AUTOKORO 288 SCHLAFHORST на основе дополнительной защиты автоматизации / Б. Д. Курбонов, А. Н. Шоев, К. Э. Разумеев // Швейная промышленность. – 2013. – № 3. – С. 41-43. – EDN RCGHIJ.
 4. B. Wirt, M. Warnecke, B. Schmenk. Types of filament breaking in air gap spinning process. 2010. Melliand Textilberichte 91(6):226-227.
 5. Padilha C. K. and Gomes, G. (2016). Innovation Culture and Performance in Innovation of Products and Processes: A Study in Companies of Textile Industry, RAI Revista de Administração e Inovação, 13, p. 285-294.
 6. T.B. Gigova and N. S. Geshanova. Algorithm for business process reengineering in industrial enterprises. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. 2020 IOP Conf. Ser. : Mater. Sci. Eng. 878 012077
 7. Курбонзода, Б.Д. Результативная методика изготовления кардной пряжи для потепления атмосферного климата Таджикистана / Б.Д. Курбонзода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2023. – № 3(54). – С. 54-63. – EDN JUWVSE
 8. Курбонов, Б.Д. Таҳқиқоти озмоишӣ ва технологияи сифати ниммахсулотҳо ва махсулоти истеҳсолоти ресандагӣ / Б. Д. Курбонов, Х. И. Иброгимов, Р. М. Ганчалов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2023. – №. 2(53). – Р. 60-68. – EDN IW XKJT.

АДАПТАЦИЯ ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА КАРДНОЙ ПРЯЖИ К УСЛОВИЯМ ПОВЫШЕНИЯ ТЕМПЕРАТУРЫ ВОЗДУХА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье представлены результаты исследования и анализа производства пряжи в условиях потепления климата в Кулябской зоне Таджикистана. Результаты показывают, что последствия изменения климата уже проявляются и необходимо минимизировать их негативные последствия. В частности, необходимо разработать меры по адаптации к изменяющимся условиям, которые могут быть направлены как на снижение качества, неравномерности и обрывности пряжи и нитей, так и на получение возможных выгод от изменения климата.

Ключевые слова: хлопко-волокно, климатические условия, пряжа, производительность, качества, кондиционирования воздуха.

Сведение об авторе: Курбонзода Бобохон Давлат – к. т. н., доцент кафедры производственных технологий продуктов Университета инноваций и цифровых технологий Таджикистана, E- mail: bobohon-k@mail.ru тел: +992900008092

МУТОБИҚҲАРДОНИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИСТЕҲСОЛИ РИШТАИ КАРДӢ БА ШАРОИТИ БАЛАНДШАВИИ ҲАРОРАТИ ҲАВО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар ин мақола натиҷаҳои омӯзиши ва таҳлили истеҳсоли риштаи ҳангоми иқлими гарм дар минтақаи Кӯлоби Тоҷикистон оварда шудааст. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки таъсири тағйирёбии иқлим аллакай зӯҳур карда истодааст ва бояд таъсири манфии онҳо ба ҳадди ақал кам карда шавад. Аз ҷумла, тадбирҳои мутобиқшудан ба шароити тағйирёбанди қор карда баромадан лозим аст, ки онҳо чӣ хеле, ки ба паст кардани сифат, нобаробарӣ ва қандаи шудани риштаи ресмонҳо таъсир мерасонанд инчунин барои ба даст овардани ғоидаи имконпазири тағйирёбии иқлим нигаронида шуда метавонанд.

Калидвожаҳо: нахи пахта, шароити иқлимӣ, ресмон, ҳосилнокӣ, сифат, намнокгардони ҳаво.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонзода Бобохон Давлат - номзоди илмҳои техникаӣ,

ADAPTATION OF THE CARD YARN PRODUCTION TECHNOLOGY TO CONDITIONS OF INCREASING AIR TEMPERATURE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article presents the results of a study and analysis of yarn production under conditions of climate warming in the Kulob region of Tajikistan. The results demonstrate that the effects of climate change are already evident and that their negative impacts must be minimized. Specifically, it is necessary to develop measures to adapt to changing conditions, which could be aimed at reducing the quality, unevenness, and breakage of yarn and thread, as well as reaping the potential benefits of climate change.

Key words: cotton fiber, climatic conditions, yarn, productivity, quality, air conditioning.

Information about the author: Qurbonzoda Bobokhon Davlat – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the Department of Product Manufacturing Technologies at the University of Innovation and Digital Technologies of Tajikistan. E-mail: bobohon-k@mail.ru, Tel: +992900008092

УДК: 336.02

ҲАМОҲАНГСОЗИИ АФЗОРҲОИ СИЁСАТИ ФИСКАЛӢ ВА МОНЕТАРӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА ВАЗӢЯТИ МАКРОИҚТИСОДӢ

Маҳмудзода М.Қ.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров

Ҳангоми татбиқи сиёсати макроиқтисодии муътадилкунанда ҳамоҳангсозии ҳадафҳои сиёсати монетарӣ ва фискалӣ аҳамияти муҳим дорад. Дар ин раванд нақши калидиро фаъолияти ҳукумат ҳамчун татбиқкунандаи сиёсати фискалӣ ва Бонки миллӣ ҳамчун пешбарандии сиёсати монетарӣ иҷро мекунанд. Бинобар ҳамин раванди ҳамоҳангсозии сиёсати монетарӣ ва фискалӣ таъмини алоқамандии судмандро байни ниҳодҳои давлатӣ дар назар дорад. Самаранокии татбиқи сиёсати монетарӣ ва фискалӣ бевосита аз амалҳои мутабиқшудаи мутақобилаи ҳукумат ва Бонки миллӣ вобастагӣ дорад.

Татбиқи сиёсати монетарӣ ва фискалӣ ҳамоҳангсозии фаъолияти тамоми мақомотҳои давлатиро тақозо менамояд. Чунин ҳамоҳангсозӣ ба давлат имкон фароҳам меоварад, ки ба ҳадафҳои муқарраргардида ба таври самаранок ноил гардида, ҳамзамон ваколатҳои сохторҳои фискалӣ ва монетариро барои расидан ба мақсадҳои муътадилгардонӣ муайян менамояд ва барои бартараф намудани мушкилоти таъмини муътадили макроиқтисодӣ мусоидат менамояд. Вобаста ба ин ҳамоҳангсозӣ дар шакли алоқаи мутақобилаи байни татбиқкунандагони сиёсати монетарӣ ва фискалӣ барои муайян намудани амалҳои муштарак оид ба ташккул ва татбиқи сиёсати муътадилгардонанди макроиқтисодӣ зарур арзёбӣ карда мешавад.

Зарурати ҳамоҳангсозии сиёсати монетарӣ ва фискалӣ бо чунин хусусиятҳои умумӣ муқаррар карда мешаванд:

- ҳукумат ҳамчун татбиқкунандаи сиёсати фискалӣ ва Бонки миллӣ ҳамчун татбиқкунандаи сиёсати монетарӣ ҳадафҳои ягона доранд;
- ба воситаи афзорҳои сиёсати монетарӣ ва фискалӣ, давлат метавонад рушди ММД-ро ҳавасманд гардонад ва ҳамзамон барои бартараф намудани ҳодисаҳои бӯхронӣ мусоидат намояд;
- номутавозии соҳаи фискалӣ одатан сабаби таваррум мегардад, бинобар ҳамин дар чунин ҳолат афзорҳои сиёсати монетарӣ вазифадоранд, ки ҳодисаи таваррумро коҳиш диҳанд;
- коҳишёбии қарзи давлатӣ на танҳо барои ҳукумат, инчунин барои Бонки миллӣ муҳим маҳсуб ёфта, ба вазъияти макроиқтисодӣ таъсир мерасонад;
- баҳамвобастагии таваррум ва ҳаҷми барориш зарурати фаъолияти ҳамоҳангсозии ҳукумат ва Бонки миллиро тақозо менамояд.

Фаъолияти мутақобилан судманди ҳукумат ва Бонки миллӣ аксар вақт ҳангоми иҷрои бучети давлатӣ ва пешбурди сиёсати монетарӣ мушоҳида карда мешавад. Вазъи

сиёсати монетарӣ ба қобилияти ҳукумат барои иҷроиши буҷети давлатӣ, бахусус ҳангоми мавҷуд будани касрати он ва васеъшавии доираи истифодабарии сарчашмаҳои имконпазири молиягузорӣ таъсир мерасонад. Бо баробари ин молиягузорию аз меъёр зиёди буҷети давлатӣ ба мустақилияти татбиқи сиёсати монетарӣ таҳдид мекунад. Чунин вазъият ҳангоми касрати буҷети давлатӣ ва таваррум ба миён меояд, ки аз дараҷаи онҳо ҳаҷми барориш вобастагӣ дорад.

Оид ба ҳамоҳангсозии фаъолияти ҳукумат ва Бонки милли аз ҷониби як қатор олимони ақидаҳои мухталиф баён карда шудаанд. Масалан, иқтисоддони Амрикоӣ Алан Блиндер тарзҳои гуногуни ҳамоҳангсозии сиёсати монетарӣ ва фискалиро мушоҳида карда, самаранокии онҳоро дар ҳама ҳолатҳо зерини шубҳа мегузорад. Яке аз чунин вазъият ба фикри ин иқтисоддон “мавҷудияти шумораи зиёди афзорҳои мебошад, ки ба воситаи он сиёсати фискалӣ ва монетарӣ метавонад ба ҳадафҳои сиёсати муътадилгардонанда расанд”.[8] Таҳқиқотҳои Р. Битсма ва Л. Бовенберг амсилаи ҳамоҳангсозии ҳадафҳои сиёсати фискалӣ ва монетариро васеъ намуда, таъкид менамоянд, ки “сиёсати фискалӣ ба ғайр аз ҳадафҳои худ, метавонад ба ҳадафҳои анъанавии сиёсати монетарӣ нигаронида мешаванд”.[5] Дар навбати худ аз ҷониби ин иқтисоддонон “имконияти дастрасии баҳамтаъсиррасонии самараноки сиёсати фискалӣ ва монетариро дар ҳолатҳои вобастагӣ ба мустақилияти Бонки милли нишон медиҳанд”.[6] Нисбат ба ин олимони, иқтисоддонон А. Диксит ва Л. Ламбертини ба хулоса меоянд, ки “пешбурди стратегияи сиёсати фискалӣ нисбат ба сиёсати монетарӣ афзалтар мебошад”.[7]

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки иқтисодиёти он ҳамчун иқтисодиёти кушоди хурд ва вобаста аз воридот тавсиф карда мешавад, мушкилоти сиёсати монетарӣ бештар дар интиҳоби сиёсати танзими қурби асъор ва муътадилкунони таваррум қарор дорад. Аз ҳамин лиҳоз, сиёсати монетарӣ қўшиш менамояд, ки маҷмуи афзорҳои ба сиёсати фискалӣ хосро муқаррар намояд. Бо баробари ин ташаккули касрати буҷети давлатии тасдиқгардида метавонад барои таварруми пешбинишаванда сабаб гардад. Дар ин ҳолат таъсири сиёсати фискалӣ ба имкониятҳои афзорҳои сиёсати монетарӣ мушоҳида карда мешавад.

Дар шароити иқтисодиёти кушоди хурд ва вобаста аз воридот мустақилияти Бонки милли нақши наонқадар муассиро иҷро карда, ҳолати афзалтар ба ҳисоб меравад, ки мувофиқи он ҳукумат ва Бонки милли сиёсати ҳавасмандгардониро мавриди амал қарор медиҳанд.

Таъсири механизмҳои сиёсати монетарӣ аз тарзи татбиқи сиёсати фискалӣ аз ҷониби ҳукумат вобастагӣ дорад. Ҳангоми сиёсати маҳдудкунии ҳукумат, таваррум дар сатҳи паст нигоҳ дошта шуда, афзоиши ҳаҷми барориш зерини хатар гузошта мешавад. Дар ҳолати татбиқи сиёсати ҳавасмандгардонии фискалӣ, таваррум дар сатҳи баландтар қарор дошта, барои афзоиши ҳаҷми барориш мусоидат менамояд. Аз нуқтаи назари некуахлоқии оммавӣ, зарар аз таварруми баланд дар ҳолати сиёсати фискалии ҳавасмандгардонанда бо афзоиши ҳаҷми барориш бартараф карда мешавад.

Агар аз ҷониби ҳукумат сиёсати боздоранда табиқ карда шавад, дар ҳолати баландшавии қурби номинали мубодилавӣ бо баробари баландшавии сатҳи таваррум қўшишҳои миқдори пул дар муомилот ба миён меояд. Маъмул аст, ки баландшавии қурби асъори хориҷӣ нисбат ба асъори милли ба қўшишҳои воридот сабаб шуда, афзоиши маҷмуи талаботро ҳавасманд мегардонад, ки ба афзоиши таваррум оварда мерасонад. Аз тарафи дигар, мустаҳкамшавии қурби асъори хориҷӣ нисбат ба асъори милли ба афзоиши ҳаҷми содирот сабаб шуда, метавонад барои афзоиши пардохтҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ мусоидат намояд, ки онҳо барои бартараф намудани касрати буҷет равона карда мешаванд.

Дар ҳолате, ки агар сиёсати фискалӣ ҳислати ҳавасмандгардонӣ пайдо намояд, мо самарани оддии сиёсати монетарии ҳавасмандгардониро мушоҳида карда метавонем, яъне “афзоиши суръати афзоиши қурби мубодилавӣ нисбат ба афзоиши миқдори пули дар муомилот буда”. [1]

Ҳамин тавр, муқаррар намудани ҳадафҳои яқоя ва хусусиятҳои татбиқи сиёсати монетарӣ ва фискалӣ ҳамчун пойсугуни сиёсати ягонаи муътадилкунонда баромад мекунад.

Самаранокии амал намудани механизмҳои фискалӣ ва монетарӣ аз ҳамкориҳои судманди ин соҳаҳо вобаста мебошад. Мутобиқан, ба ниҳодҳои татбиқкунандаи сиёсати монетарӣ ва фискалӣ зарур аст, ки ҳамохангсозии қарорҳои иқтисодии худро барои таъмини рушди иқтисодӣ дарк намоянд. Дар ин росто муайян намудани ҳадафҳои механизмҳои ин ду сиёсати муътадилкунанда ва имкониятҳои ҳамохангсозии онҳо муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Назария ва амалияи фаъолияти хоҷагидорӣ дар сатҳи иқтисодиёти миллий механизмҳои сиёсати монетарӣ ва фискалиро дар раванди татбиқи сиёсати макроиқтисодии давлат дақиқ муқаррар кардааст (расми 1).

Расми 1. Механизми умумии таъсиррасонии мутақобилаи сиёсати фискалӣ ва монетарӣ. (Таҳияи муаллиф).

Аз расми 1 мушоҳида намудан мумкин аст, ки таъсиррасонии мутақобилаи сиёсати фискалӣ ва монетарӣ новобаста аз ниҳодҳои гуногуни татбиқкунанда ва истифодаи механизмҳои маҳталиф дар умум ба маҷмуи талабот таъсир расонида, барои дар сатҳи муътадил нигоҳ доштани ҳаҷми истеҳсолот, сатҳи имконпазири шуғли аҳоли ва таъмини дараҷаи муътадили таваррум равона карда мешаванд. Ҳамзамон таъсиррасонии механизмҳои сиёсати фискалӣ ва монетарӣ ба муътадили макроиқтисодӣ ба воситаи таъсиррасонӣ ба маҷмуи талабот бо дарназардошти татбиқи сиёсати ҳавасмандгардонии фискалӣ ва монетарӣ ва сиёсати маҳдудкунандаи (боздорандаи) фискалӣ ва монетарӣ амалӣ карда мешавад.

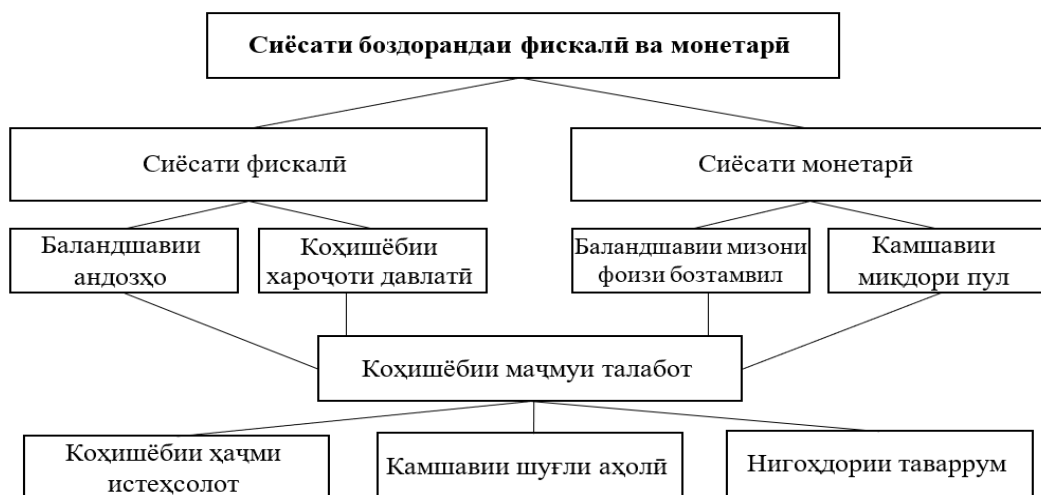
Ҳангоми татбиқи сиёсати фискалӣ ва монетарии ҳавасмандгардонӣ афзоиши маҷмуи талабот ба миён омада, густаришҳои ҳаҷми истеҳсолот, афзоиши сатҳи шуғли аҳоли ва таъмини таварруми муътадил ба назар мерасад. Дар шакли схемаи мантики ин раванд дар расми 2 ифода карда шудааст.

Расми 2. Таъсиррасонии сиёсати ҳавасандгардонии фискалӣ ва монетарӣ ба маҷмӯи талабот, истеҳсолот, шуғл ва таваррум. (Таҳияи муаллиф).

Дар натиҷаи татбиқи сиёсати ҳавасандгардонии фискалӣ ва монетарӣ ба воситаи амал намудани механизми гузарандаи ҳам сиёсати фискалӣ ва ҳам монетарӣ дар навбати аввал пастшавии андозҳо ва афзоиши хароҷоти давлатӣ (сиёсати фискалӣ), пастшавии мизони фоизи бозтамвил ва афзоиши миқдори пул (сиёсати монетарӣ) ба миён омада, дар маҷмӯъ ҳамаи ин ба зиёдшавии маҷмӯи талабот, афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, зиёдшавии шуғли аҳоли ва нигоҳдории сатҳи муътадили таваррум мусоидат менамояд.

Механизмҳои фискалии камшавии андозҳо ва афзоиши хароҷоти давлатӣ ба афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ба таври мултипликативӣ таъсир расонида, ба афзоиши ҳаҷми барориш мусоидат менамояд. Дар навбати худ механизмҳои сиёсати монетарӣ ба пастшавии мизони фоизи бозтамвил сабаб гардида, миқдори пулро дар муомилот афзун менамояд. Дар натиҷа мизони фоизи қарзӣ пастшуда, нархи пулҳо арзон мегарданд, ки ба афзоиши қарзҳои бонкӣ оварда расонида, ба воситаи механизми гузаранда ба афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, шуғли аҳоли мусоидат менамояд. Ба шарофати афзоишҳои маҷмӯи талабот ва афзоишҳои ҳаҷми истеҳсолот сатҳи таварруми муътадил нигоҳ дошта шуданаш мумкин аст.

Расми 3. Таъсиррасонии сиёсати боздорандаи фискалӣ ва монетарӣ ба маҷмӯи талабот, истеҳсолот, шуғл ва таваррум. (Таҳияи муаллиф)

Дар ҳолатҳои муайяни авҷгирии аз ҳад зиёди фаъолияти қорӣ механизмҳои сиёсати муътадилкунандаи фискалӣ ва монетарӣ барои боздории ин раванд равона карда мешаванд (расми 3). Дар ин ҳолат аз ҷониби ҳукумат андозҳо баланд карда шуда, хароҷоти давлатӣ то андозае кам карда мешаванд. Ҳамзамон механизмҳои сиёсати монетарӣ барои баланд намудани мизони фоизи бозтамвил ва кам кардани миқдори пул равона гардида, дар натиҷа

барои баландшавии мизони фоизи қарзӣ оварда мерасонад. Дар ни ҳолат сатҳи таваррум нигоҳ дошта шуда, ҳамчун раванди нигохдории муътадили нархҳо ва ё ҳадафгирии таваррум арзёбӣ карда мешавад. Дар чунин вазъият бояд дар назар дошт, ки диққати зиёд ба ҳадафгирии таваррум метавонад ба афзоиши ҳаҷми истеҳсолот таъсири манфӣ расонад. Зеро дар ин вазъият нархи пулҳо (қарзҳо) гаронтар гардида, истеҳсолкунандагон ангезаи афзоиш додани истеҳсолотро ба воситаи қарз коҳиш медиҳанд. Бинобар ҳамин дар ин ҳолат ҳамоҳангсозии механизмҳои сиёсати фискалӣ ва монетарӣ ниҳоят муҳим ва зарур арзёбӣ карда мешаванд.

Бояд дар назар дошт, ки татбиқи сиёсати муътадилкунандаи боздоранда, ҳам сиёсати фискалӣ ва ҳам сиёсати монетарӣ метавонад барои коҳишёбии маҷмуи талабот, бахусус коҳишёбии инвеститсияҳо ва хароҷоти хоҷагиҳои хонавода мусоидат намояд. Дар ин ҳолат коҳишёбии инвеститсияҳо дар ҳаҷми зиёдтар мушоҳида карда шуда, хароҷоти истеъмолии хоҷагиҳои хонавода бо дараҷаи пасттар кам мешаванд, зеро “коҳишёбии хароҷоти истеъмолии хоҷагиҳои хонавода аз ҳисоби пасандоз онҳо ва пардохтҳои трансфертии давлат рӯйпӯш карда мешаванд”. [2]

Чихати асосии фарқкунандаи иқтисодиёти кушоди хурд дар он ифода меёбад, ки татбиқи сиёсати муътадилкунандаи боздоранда ба коҳишёбии ҳаҷми истеҳсолоти дохилӣ ва афзоиши воридот оварда расонида, шароити савдиро ба вобастагӣ дучор месозад. Бинобар ҳамин ҳангоми татбиқи сиёсати муътадилкунанда дар шароити иқтисодиёти кушоди хурд, бештар татбиқи сиёсати ҳавасмандгардониро бо дарназардошти хусусиятҳои тараққиёти иқтисодиёти миллий зарурати ногузир дорад.

Ҳангоми танзими макроиқтисодии иқтисодиёти кушоди хурд бештар ба татбиқи сиёсати монетарӣ аҳамият дода мешавад, зеро ҷаҳлиҳои иқтисодӣ асосан бо сатҳи нархҳо вобаста карда мешавад, зеро дар иқтисодиёти кушод қабулкунандаи нархи ҷаҳонӣ маҳсуб ёфта, ба сатҳи он таъсир расонида наметавонад. Илова бар ин дар ҳама низомии иқтисодӣ пулҳо қобилияти таъсиррасониро ба нишондиҳандаҳои номиналӣ ва аслиро доранд. Бинобар ҳамин истифодабарии механизмҳои сиёсати монетарӣ ҳамчун афзори асосии сиёсати муътадилкунанда арзёбӣ карда мешавад. Дар адабиёти иқтисодӣ ақидаҳо ба назар мерасанд, ки мувофиқи он “афзорҳои сиёсати монетарӣ ба шарофати чандирӣ ва зудамалии худ диққатҷалбкунанда маҳсуб меёбанд”. [3]

Нишондоди натиҷаи татбиқи сиёсати монетарӣ одатан тағйирёбии мизони фоиз мебошад, ки ҳиссиёти таркиби маҷмуи талаботро ба сатҳи он ифода мекунад. Бо мақсади ба таври эмпирикӣ муқаррар намудани ҳиссиёти ММД ва таркиби маҷмуи талабот ба тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024 як қатор формулаҳои барои ҳисоб дида мебароем.

Формулаи ҳисоби ҳиссиёти ММД ба тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ чунин мебошад:

$$\varepsilon^Y = \frac{\Delta Y\%}{\Delta r\%} \quad (1)$$

ки дар ин ҷо: ε^Y – ҳиссиёти ММД ба тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ;

$\Delta Y\%$ – тағйирёбии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ;

$\Delta r\%$ – тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ;

Формулаи ҳисоби ҳиссиёти хароҷоти истеъмолии хоҷагиҳои хонавода ба тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ чунин мебошад:

$$\varepsilon^C = \frac{\Delta C\%}{\Delta r\%} \quad (2)$$

ки дар ин ҷо: ε^C – ҳиссиёти хароҷоти истеъмолии хоҷагиҳои хонавода ба тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ;

$\Delta C\%$ – тағйирёбии хароҷоти истеъмолии хоҷагиҳои хонавода;

$\Delta r\%$ – тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ;

Барои ҳисоби ҳиссиёти хароҷоти давлатӣ ба тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ чунин баробарӣ истифода мешавад:

$$\epsilon^G = \frac{\Delta G\%}{\Delta r\%} \quad (3)$$

ки дар ин ҷо: ϵ^G – ҳиссиёти хароҷоти давлатӣ ба тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ;

$\Delta G\%$ – тағйирёбии хароҷоти давлатӣ;

$\Delta r\%$ – тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ;

Барои ҳисоби ҳиссиёти хароҷоти инвеститсионӣ ба тағйирёбии мизони фоизи чунин баробарӣ истифода мешавад:

$$\epsilon^I = \frac{\Delta I\%}{\Delta r\%} \quad (4)$$

ки дар ин ҷо: ϵ^I – ҳиссиёти хароҷоти давлатӣ ба тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ;

$\Delta I\%$ – тағйирёбии хароҷоти инвеститсионӣ;

$\Delta r\%$ – тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ;

Барои ҳисоби ҳиссиёти содироти соф ба тағйирёбии мизони фоизи чунин баробарӣ истифода мешавад:

$$\epsilon^{Xn} = \frac{\Delta Xn\%}{\Delta r\%} \quad (5)$$

ки дар ин ҷо: ϵ^{Xn} – ҳиссиёти содироти соф ба тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ;

$\Delta Xn\%$ – тағйирёбии содироти соф;

$\Delta r\%$ – тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ;

Аз рӯи формула ва баробариҳои овардашуда дар ҷадвали 1 натиҷаҳои ҳисоби эмпирикии ҳиссиёти ММД ва таркиби маҷмуи талаботро ба тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ ифода менамоем. Барои таҳлили маълумоти ҷадвали 1 зарур аст, ки аз ҷиҳати методологӣ як қатор хусусиятҳо таъкид карда шаванд. Якум, баландшавии мизони фоизи қарзӣ бо ишораи мусбат ифода ёфта, пастшавии он бо ишораи манфӣ ифода карда мешавад. Дуюм, агар ҳангоми баландшавии мизони фоизи қарзӣ ҳиссиёти нишондиҳандаҳои таҳлилшаванда мусбат бошад, ин ҳолат ба афзоиши онҳо дар ҳолати баланд шудани мизони фоизи қарзӣ шаҳодат медиҳад. Сеюм, агар ҳангоми пастшавии мизони фоизи қарзӣ ҳиссиёти нишондиҳандаҳо афзоиш ёбад, дар ин ҳолат он бо ишораи манфӣ ифода мешавад, зеро тақсими адади мусбат ба манфӣ доимо адади манфиро ҳосил мекунад. Яъне аз рӯи асосҳои назариявии татбиқи сиёсати монетарӣ байни тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ ва таркиби маҷмуи талабот вобастагии ҷаппа вучуд дорад.

Ҷадвали 1. - Ҳиссиёти ММД ва таркиби маҷмуи талабот ба тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Солҳо	Тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ ($\Delta r\%$)	Суръати афзоиши ММД ($\Delta Y\%$)	Ҳиссиёти ММД ба тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ (ϵ^Y)	Суръати афзоиши хароҷоти хонаводаҳо ($\Delta C\%$)	Ҳиссиёти хароҷоти хоҷагии хонаводаҳо ба тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ (ϵ^C)	Суръати афзоиши хароҷоти давлат ($\Delta G\%$)	Ҳиссиёти хароҷоти давлат ба тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ (ϵ^G)	Суръати афзоиши хароҷоти инвеститсионӣ ($\Delta I\%$)	Ҳиссиёти хароҷоти инвеститсионӣ ба тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ (ϵ^I)	Суръати афзоиши содироти соф ($\Delta Xn\%$)	Ҳиссиёти содироти соф ба тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ (ϵ^{Xn})
2020	1,39	7,4	5,3	5,9	4,2	8,38	6,0	-1,32	-0,9		-11,2
2021	-0,16	4,4	-27,5	13,1	-81,9	3,09	-19,3	13,88	-86,7	21,73	-135,8
2022	-0,61	9,4	-15,4	18,1	-29,7	0,82	-1,3	10,28	-16,8	50,92	-83,5
2023	-0,14	8	-57,1	11	-78,6	13,31	-95,1	-3,57	25,5	3,41	-24,4
2024	-1,08	8,3	-7,7	12,2	-11,3	17,33	-16,0	11,13	-10,3	27,16	-25,2

Сарчашмаи ҳисоб: Ҳисоби миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2025. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2025. 189 с. С. 23-25. Бюллетени омили бонкӣ // 12

(305), 2020. Бюллетени омили бонкӣ // 12 (316), 2021. Бюллетени омили бонкӣ // 12 (329), 2022. Бюллетени омили бонкӣ // 12 (341), 2023. Бюллетени омили бонкӣ // 12 (325), 2024. Бюллетени омили бонкӣ // 12 (365), 2025. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон: www.nbt.tj.

Таҳлилҳо аз рӯи чадвали 1 собит менамояд, ки дар тӯли солҳои 2020-2024 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мизони фоизи қарзӣ дар соли 2020 нисбат ба соли 2019 ба андозаи 1,39 фоиз баланд шуда, дар солҳои минбаъда андази он коҳишёбиро нишон медиҳад. Новобаста ба баландшавии мизони фоизи қарзӣ дар соли 2020 ҳиссиёти ММД, хароҷоти хоҷагӣҳои хонавода, хароҷот давлат, афзоиш ёфта, хароҷоти инвеститсионӣ ва содироти соф коҳиш ёфтаанд. Дар солҳои минбаъда паस्तшавии мизони фоизи қарзӣ ба зиёдшавии ҳаҷми ММД, хароҷоти хоҷагӣҳои хонавода мушоҳида карда шуда, дар тағйирёбии хароҷоти инвеститсионӣ солҳои 2020, 2021 ва 2022 афзоишёбӣ, дар соли 2023 камшавӣ ва дар соли 2024 боз афзоишёбӣ ба назар мерасад. Ҳаҷми содироти соф ҳамчун таркиби маҷмуи талабот дар давраи таҳлилӣ ҳамасола манфӣ буда, оид ба таносуби барзиёдии воридот нисбат ба ҳаҷми содирот шаҳодат медиҳад. Аз рӯи маълумоти чадвали 1 хулоса кардан мумкин аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ ба таркиби маҷмуи талабот таъсири калон намерасонад. Бахусус чунин таъсироти ноқофӣ дар тағйирёбии ҳаҷми содироти соф ба назар мерасад, ки оид ба вобастагии иқтисодии миллий аз воридот шаҳодат медиҳад.

Гарчанде механизмҳои татбиқи сиёсати монетарӣ дар солҳои охир дар Тоҷикистон ба самти сиёсати ҳавасмандгардонӣ рӯ оварда бошанд ҳам, лекин ин механизмҳо барои афзоиши зарурии истеҳсолоти ватанӣ мусоидат накарда истодааст. Тағйирёбии мизони фоизи қарзӣ бештар барои афзоиши хароҷоти хоҷагӣҳои хонавода, хароҷоти давлат ва дар баъзе солҳо ба зиёдшавии хароҷоти инвеститсионӣ мусоидат кардааст. Чунин вазъият бо хусусияти иқтисодии кушоди хурд ва вобастагӣ аз воридот ба миён омадааст.

Барои дақиқ арзёбӣ намудани таъсири тағйирёбии мизони фоиз ба ҳаҷми ММД ва таркиби маҷмуи талабот таҳлили таъсиррасонии механизмҳои сиёсати фискалӣ муҳим маҳсуб меёбад.

Қайд намудан зарур, ки таъсиррасонии механизмҳои сиёсати фискалӣ ба унсурҳои маҷмуи талабот ва воситаи тағйирдиҳии даромад ва хароҷоти давлатӣ ба миён меояд. Бо ин мақсад аз ҷониби давлат сиёсати фискалии дискретсионӣ ва ғайридискретсионӣ татбиқ карда мешавад. Механизмҳои сиёсати фискалии дискретсионӣ ба воситаи қонунан тағйир додани таъсисёбии даромад ва самтҳои хароҷоти давлатӣ амалӣ карда шуда, сиёсати фискалии ғайридискретсионӣ дар асоси амал намудани муътадилкунандаҳои автоматӣ (ба монанди андоз аз арзиши иловашуда, аксизҳо, андоз аз даромад, чубронпулиҳои муҳталиф) татбиқ карда мешавад. Таҷрибаи мамлакатҳои дунё, аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки барои таъмини муътадили макроиқтисодӣ бештар механизмҳои сиёсати фискалии дискретсионӣ истифода мешаванд. Зеро сиёсати фискалии ғайридискретсионӣ ба таври автоматӣ қасрати буҷети давлатӣ ва дигар ҳолатҳоро бартароф карда наметавонад. Ҷоиз ба таъкид аст, ки самаранокӣ сиёсати фискалии дискретсионӣ аз ду ҷиҳат, сиёсӣ ва иқтисодӣ вобастагӣ дорад.

Аз ҷиҳати сиёсӣ, татбиқи сиёсати фискалии дискретсионӣ дар ҳолате самаранок мешавад, ки агар андезаи давлатии иқтисодӣ саривақтӣ, ҳадафнок ва аз рӯи мӯҳлат маҳдуднок бояд бошад. Дар назар дошта мешавад, ки ҳиссиёт ба тағйироти вазъияти макроиқтисодӣ аз ҷониби ҳукумат босуръат ҷараён гирифта шавад, то ки оқибатҳои манфии чунин тағйиротҳо ба ҳадди ақал расонида шаванд. Коркарди ҷораҳои босуръати сиёсати фискалӣ бо марҳилаи вақт ва зарурати ҳаоҳангсозии ҷораҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ алоқаманд мебошад, ки ҳамчун мушкilotи сиёсати фискалии дискретсионӣ баромад мекунад. Зеро дар ин ҳолат зарурати ворид намудани тағйири иловаҳо ба қонунҳои амалкунанда ба миён меояд (пеш аз ҳама ба қонун дар бораи буҷети давлатӣ ва кодекси андози амалкунанда). Таъмини чунин тағйиротҳо на ҳамавақт босуръат амалӣ карда мешаванд. Бо баробари ин сиёсати фискалии дискретсионӣ ба ғайр аз қабули тағйири иловаҳо, катъ намудани санадҳои амалкунандаро дар назар дорад, ки ин раванд низ бо

омили вақт вобастагии калон дорад. Барои татбиқи самараноки сиёсати фискалии дискретсионӣ мавҷудияти иттилооти эътимодноқ оид ба вазъияти иқтисодӣ аҳамияти ниҳоят калон дорад. Лекин дарёфт, дақиққунӣ, коркард ва баҳодиҳии маълумот низ бо омили вақт вобастагӣ дорад, бахусус дар шароити иқтисодиёти кушоди хурд, ки таъсири омилҳои берунаро ба худ бо зудди эҳсос менамояд.

Аз ҷиҳати иқтисодӣ, самаранокии татбиқи сиёсати фискалии дискретсионӣ дар самарайи мултипликативӣ таъя мекунад, ки амал намудани он ба афзоиши назарраси даромад ва шуғли аҳолии мусоидат мекунад. Арзёбии бузургии мултипликатори сиёсати фискалӣ дар адабиёти иқтисодӣ таъкид карда мешавад, ки “дар амалияи хоҷагидорӣ бузургии мултипликатори сиёсати фискалӣ ба дараҷае паст мебошад”.[4]

Як чанд омилҳоро номбар намудан мумкин аст, ки онҳо барои коҳишёбии бузургии мултипликатор мусоидат менамоянд. Пеш аз ҳама ин коҳишёбии хароҷоти инвеститсионӣ ва истеъмоли аз ҳисоби баланд шудани мизони фоиз, зеро афзоиши хароҷоти давлатӣ одатан ба воситаи қарзи давлатӣ рӯйпӯш карда мешаванд. Дар сатҳи паст қарор доштани коэффитсиенти мултипликатори сиёсати фискалӣ ба воситаи мутаносибии Рикардо-Барро маънидод намудан мумкин аст. Мутобиқи ин мутаносибӣ хоҷагиҳои хонавода ба тағйиротҳои фискалӣ бо афзоиш додани майл барои пасандоз ҳиссиёт мекунаанд, зеро онҳо баландшавии андозҳоро интизор мешаванд. Дар шароити иқтисодиёти кушоди хурд, инчунин нишондиҳандаи баланди майли интиҳоб ба воридотро низ ба назар гирифтани зарур аст. Дар ин ҳолат қисми муайяни даромади афзоишёфта барои харидорӣ намудани молҳои воридотӣ равона карда шуда, ба хориҷи кишвар мегузарад. Ба бузургии мултипликатори сиёсати фискалӣ омили вақт низ таъсир мерасонад, зеро тағйир додани даромади давлатӣ (андозҳо) аз давраи дуҷуми самарайи мултипликатор амал менамоянд. Инчунин хароҷот аз бучети давлатӣ барои лоиҳаҳои калон ва боздории муваққатии онҳо ба бузургии мултипликатор таъсири манфӣ расонида метавонад. Дар ҷадвали 2 ҳисоби мултипликатори хароҷоти давлатӣ (сиёсати фискалӣ) дар шароити иқтисодиёти кушоди хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон, мултипликатори андозҳо ва мултипликатори бучети таносубгашта (дар ин ҳолат бучети мутавонӣ не, балки тағйирёбии мутаносибии хароҷоти давлатӣ ва андозҳо ҳамчун даромади давлат ба назар гирифта шудааст) оварда шудаанд. Ҳисоби мултипликатори хароҷоти давлатӣ (фискалӣ), мултипликатори андозҳо ва мултипликатори бучети таносубгашта аз рӯи формулаҳои зерин ҳисоб карда шуданд:

$$M_{\text{хд}} = \frac{1}{1 - MPC + MPiM} \quad (6)$$

ки дар ин ҳо: $M_{\text{хд}}$ – мултипликатори хароҷоти давлатӣ (сиёсати фискалӣ); MPC – майли интиҳоб ба истеъмолот ($MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y}$); $MPiM$ – майли интиҳоб ба воридот ($MPiM = \frac{\Delta IM}{\Delta Y}$).

$$M_A = \frac{-MPC}{1 - MPC + MPiM} \quad (7)$$

ки дар ин ҳо: M_A – мултипликатори андозҳо; MPC – майли интиҳоб ба истеъмолот ($MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y}$); $MPiM$ – майли интиҳоб ба воридот ($MPiM = \frac{\Delta IM}{\Delta Y}$).

$$M_{\text{бт}} = \frac{1}{(1 - MPC + MPiM)} + \frac{-MPC}{1 - MPC + MPiM} \quad (8)$$

ки дар ин ҳо: $M_{\text{бт}}$ – мултипликатори бучети таносубгашта.

Аз маълумоти ҷадвали 2 дида мумкин аст, ки бузургии мултипликатори хароҷоти давлатӣ (фискалӣ) дар солҳои таҳлилӣ ба ҳисоби миёна 1,65 – ро ташкил медиҳад. Ин бузургии нишон медиҳад, ки дар натиҷаи афзоиши хароҷоти давлатӣ ба як воҳид даромади умумии иқтисодиёти миллий ба кадом андоза афзоиш меёбад. Дар солҳои мавриди таҳлил қарор дода шуда, ҳар як воҳиди афзоишёфтаи хароҷоти давлатӣ, афзоиши даромади умумиро ба 1,65 воҳид ба миён овардааст.

Ҷадвали 2. - Мултипликатори хароҷоти давлатӣ, андозҳо ва бучети таносубгашта дар иқтисодиёти кушоди хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Ба ҳисоби миёна
	2020	2021	2022	2023	2024	
Мултипликатори хароҷоти давлатӣ дар шароити иқтисодиёти кушоди хурд	1,96	1,01	1,64	2,13	1,52	
Мултипликатори андозҳо						
Мултипликатори бучети таносубгашта	0,08	0,06	0,05	0,09	0,07	

Сарчашмаи ҳисоб: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2025. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2025. 442 с. С. 13, 216, 217, 218.

Бо баробари ин дар арзёбии самаранокии таъбиқи сиёсати фискалӣ нишондиҳандаи мултипликатори андозҳо низ ҳисоб карда мешаванд, ки то кадом андоза коҳишёбии даромадро дар натиҷаи тағйирёбии ҳаҷми андозҳо ифода менамояд. Ишораи манфӣ дар пеши бузургии мултипликатори андозҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки андозҳо ҳаҷми афзоишёбии даромади умумиро паст мекунад. Дар марҳилаи таҳлиلى нишондиҳандаи мултипликатори андозҳо дар иқтисодиёти кушоди хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоби миёна (-1,48) воҳидро нишон медиҳад. Яъне ҳар як воҳиди андозҳои зиёдшуда, ҳаҷми даромади умумиро ба ҳаҷми (-1,48) воҳид кам кардааст.

Дар ҷадвали таҳлилшаванда мултипликатори бучети таносубгашта низ ҳисоб карда шудааст, ки он ҳамчун ҷамъи коэффитсиенти мултипликатори хароҷоти давлатӣ ва мултипликатори андозҳоро ифода менамояд. Таҳлило собит менамоянд, ки мултипликатори бучети таносубгашта ба ҳисоби миёна 0,17 нишон медиҳад. Яъне мултипликатори бучети таносубгашта нишон медиҳад, ки самарайи мултипликатори хароҷоти давлатӣ (фискалӣ) бо самарайи мултипликатори андозҳо коҳиш дода шуда, афзоиши ҳақиқии даромади умумиро дар натиҷаи тағйирёбии хароҷоти давлатӣ ва андозҳо нишон медиҳад. Сабаби асосии дар сатҳи паст қарор доштани андозаи мултипликатори хароҷоти давлатӣ ва бучети таносубгашта ин дар сатҳи баланд қарор доштани бузургии майли интиҳой ба воридот дар иқтисодиёти кушоди хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад.

Як чанд норасогиҳои сиёсати фискалии дискретсионӣ ба воситаи баланд намудани самаранокии чораҳои муътадилкунандаи бучетӣ бартараф шуданаш мумкин аст. Дар ин ҷо суҳан оид ба механизмҳои муътадилкунандаи автомати сиёсати фискалӣ меравад. Механизмҳои муътадилкунандаҳои автомати сиёсати фискалӣ (андоз аз даромад, андоз аз арзиши иловашуда, қўмакпулиҳо барои бекорон, низоми ҳифзи иҷтимоӣ) нисбат ба сиёсати дискретсионии фискалӣ дар он ифода меёбад, ки истифодабарии онҳо қарорҳои иловагиро талаб намекунанд ва дар ин васила барои амалигардонии чораҳои муътадилкунанда ҳамчун ангеаи пурқувват баромад мекунанд. Аз назарияи иқтисодӣ ва амалияи фаъолияти хоҷагидорӣ маълум аст, ки муътадилкунандагони автомати фискалӣ ба раванди тараққиёти иқтисодӣ ва тағйирёбии маҷмуи талабот аз якҷанд ҷиҳат таъсир мерасонанд, ки асоситаринаш ин муътадилгардонии даромади ихтиёрӣ маҳсуб меёбад. Мавҷудияти андоз аз даромад тағйирёбии даромади ихтиёро дар марҳилаҳои гуногуни тараққиёти иқтисодӣ нисбатан муътадил гардонида, ҳамзамон хароҷоти истеъмолиро ҳамчун қисми таркибии маҷмуи талабот муътадил нигоҳ дошта метавонад. Аз дигар ҷиҳат, ба шарофати мавҷуд будани самарайи азнавтасимкунии трансфертҳои иҷтимоӣ низ ба хароҷоти истеъмоли таъсири назаррас мерасонанд. Афзоиши бе назорати хароҷоти истеъмоли ва дигар унсурҳои маҷмуи талабот метавонад ба таварруми танзимшаванда оварда расонад. Аз ҳамин сабаб барои таъмини муътадили макроиқтисодӣ ҳамзистӣ, амали мутақобила ва ҳамоҳангсозии механизмҳои сиёсати монетарӣ ва фискалӣ муҳим арзёбӣ карда шуда, танҳо дар ҳолати мутобиқати механизмҳои ин ду сиёсати муътадилкунанда имконият фароҳам оварда мешавад, ки дар иқтисодиёти миллий вазъияти муътадил нигоҳ дошта шавад.

Дар шароити муосир дар иқтисодиёти кушоди хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷдиди принципҳои сиёсати макроиқтисодӣ, бахусус ӯҳдадорҳои байни ҳукумат ва Бонки милли

муҳим мебошад. Яъне амали якҷояи сиёсати фискалӣ ва монетарӣ бо дарназардошти ислоҳи камбудии якдигар мувофиқи мақсад буда, бартараф намудани таъсири манфии механизмҳои фискалӣ танҳо вазифаи сиёсати фискалӣ набуда, механизмҳои сиёсати монетарӣ низ ба ин ҳолат зарур маҳсуб меёбад. Инчунин барои рӯйпӯш намудани камбудии механизмҳои сиёсати монетарӣ, ба воситаи механизмҳои сиёсати фискалӣ ба назар гирифта шудани лозим аст. Дар шароити иқтисодии кушоди хурд гузариш ба самти татбиқи мустақилонаи сиёсати монетарӣ ва фискалӣ бо дарназардошти хусусиятҳои хоҷагидорӣ масъалаи зарурӣ буда, дар ин росто ҳамохангсозии механизмҳои сиёсати монетарӣ ва фискалӣ нақши муассир дорад. Бо ин мақсад барои иқтисодии кушоди хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш гирифтани сиёсати ҳавасмандгардонии монетарӣ ва фискалӣ баҳри расидан ба ҳадафҳои стратегӣ, бахусус саноатикунонии босуръати кишвар саривақтӣ ва зарурӣ ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ:

1. Пекарский С.Э. Координация макроэкономической политики: случай неустойчиво динамики инфляции и государственного долга // Экономический журнал ВШЭ. – 2001. – Т. 5. – № 4. – С. 492-518.
2. Холопов А.В. Макроэкономическая политика на перепутье. // Мировая экономика и международные отношения, 2021. Том 65, № 7, С. 5-15.
3. Холопов А.В. Макроэкономическая политика на перепутье. // Мировая экономика и международные отношения, 2021. Том 65, № 7, С. 5-15.
4. Холопов А.В. Макроэкономическая политика на перепутье. // Мировая экономика и международные отношения, 2021. Том 65, № 7, С. 5-15.
5. Beetsma R., Bovenberg L. Central Bank Independence and Public Debt Policy. Journal of Economic Dynamics and Control. 2017. № 21. P. 873-894.
6. Beetsma R., Bovenberg L. Central Bank Independence and Public Debt Policy. Journal of Economic Dynamics and Control. 2017. № 21. P. 873-894.
7. Dixit A., Lambertini L. Monetary-Fiscal Policy Interactions and Commitment versus Discretion in a Monetary Union, European Economic Review. 2001. № 4. P. 977–987.
8. Laurence, B., de la Pedra, E. Coordination of monetary and fiscal policy. IMF Working Paper WP 20/25. March 2020.

ҲАМОҲАНГСОЗИИ АФЗОРҲОИ СИЁСАТИ ФИСКАЛӢ ВА МОНЕТАРӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА ВАЗӢЯТИ МАКРОИҚТИСОДӢ

Дар мақола масъалаҳои ҳамохангсозии афзорҳои сиёсати фискалӣ ва монетарӣ ва таъсири онҳо ба вазъияти макроиқтисодӣ баррасӣ гардидаанд. Нақши ҳукумат ва Бонки миллӣ дар таъминоти суботи макроиқтисодӣ, аҳамияти ҳамкориҳои мутақобилаи онҳо барои таъмини суботи макроиқтисодӣ ва самаранокии сиёсати муътадилкунанда таҳлил карда мешавад. Дар мақола зарурати ҳамохангсозии сиёсати фискалӣ ва монетарӣ вобаста ба таъмини рушди иқтисодӣ, нигоҳдории сатҳи устувори нархҳо, коҳиши таваррум, идоракунии касри буҷет ва қарзи давлатӣ асоснок карда шудааст. Ҳамзамон, таъсири вазъи сиёсати фискалӣ ба мустақилияти сиёсати монетарӣ ва вобастагии байни касри буҷет, таваррум ва ҳаҷми барориши маҳсулот мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки ҳамохангии самаранокии сиёсати фискалӣ ва монетарӣ яке аз шартҳои муҳими таъмини суботи макроиқтисодӣ ва рушди устувори иқтисодӣ мебошад.

Калидвожаҳо: *сиёсати фискалӣ, сиёсати монетарӣ, ҳамохангсозии сиёсатҳо, суботи макроиқтисодӣ, сиёсати муътадилкунанда, Бонки миллӣ, буҷети давлатӣ, касри буҷет, таваррум, қарзи давлатӣ, рушди иқтисодӣ, ҳаҷми барориши.*

Маҳмудзода Маъруф Қайюм – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба корҳои иқтисодӣ ва молиявии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”, ш. Хуҷанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, e-mail: mr.mf@inbox.ru

СОГЛАСОВАНИЕ ИНСТРУМЕНТОВ ФИСКАЛЬНОЙ И МОНЕТАРНОЙ ПОЛИТИКИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА МАКРОЭКОНОМИЧЕСКУЮ СИТУАЦИЮ

В статье рассматриваются вопросы согласования инструментов фискальной и монетарной политики и их влияния на макроэкономическую ситуацию. Особое внимание уделяется роли правительства и Национального банка в формировании и реализации макроэкономической политики, а также необходимости их эффективного взаимодействия для обеспечения макроэкономической стабильности. Обоснована значимость координации фискальной и монетарной политики в целях стимулирования экономического роста, поддержания стабильности цен, снижения уровня инфляции, регулирования дефицита государственного бюджета и государственного долга. Рассматривается взаимосвязь между состоянием государственного бюджета, инфляционными процессами, объемом выпуска и возможностями проведения независимой монетарной политики. Отмечается, что эффективная координация фискальных и монетарных инструментов является одним из важных условий обеспечения макроэкономической стабильности и устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: фискальная политика, монетарная политика, координация экономической политики, макроэкономическая стабильность, государственный бюджет, дефицит бюджета, инфляция, государственный долг, экономический рост, Национальный банк, монетарные инструменты, фискальные инструменты, объем выпуска.

Махмудзода Маъруф Каюм – кандидат экономических наук, доцент, проректор по экономической и финансовой работе ГОУ “ХГУ имени академика Б.Гафурова”, г. Худжанд, Республика Таджикистан, e-mail: mr.mf@inbox.ru

COORDINATION OF FISCAL AND MONETARY POLICY INSTRUMENTS AND THEIR IMPACT ON THE MACROECONOMIC SITUATION

The article examines the coordination of fiscal and monetary policy instruments and their impact on the macroeconomic situation. Particular attention is paid to the role of the government and the National Bank in formulating and implementing macroeconomic policy, as well as to the importance of their effective interaction in ensuring macroeconomic stability. The study substantiates the significance of coordinating fiscal and monetary policies to promote economic growth, maintain price stability, reduce inflation, and regulate the government budget deficit and public debt. The relationship between the state of fiscal policy, inflationary processes, output, and the independence of monetary policy is also considered. The analysis demonstrates that effective coordination of fiscal and monetary policy instruments is an important condition for maintaining macroeconomic stability and ensuring sustainable economic development.

Keywords: fiscal policy, monetary policy, coordination of economic policies, macroeconomic stability, government budget, budget deficit, inflation, public debt, economic growth, National Bank, monetary policy instruments, fiscal policy instruments, output.

Mahmudzoda Ma'ruf Kayum – candidate of economy, docent, vise-rector on economic and financial affaairs of the SEI “KhSU named after B.Gafurov”, Khujand, Republic of Tajikistan, e-mail: mr.mf@inbox.ru

УДК:582. 734 (735. 3)

ТАҲЛИЛИ ЭКОСИСТЕМАҲО ВА ИМКОНИЯТҲОИ РЕКРЕАТСИОНӢ ДАР ПАРВАРИШГОҲИ ИСКАНДАРКӢЛ

Мирзоев Х.

Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи А. Рӯдаки

Парваришгоҳи «Искандаркӯл» дар шароити табиати кӯҳӣ ва наздикии кӯлҳо бо экосистемаҳои гуногуни набототу ҳайвонот яке аз минтақаҳои стратегӣ барои рушди сайёҳии экологӣ ба ҳисоб меравад (Норматов, 2016). Ин минтақа дорои захираҳои бойи биологӣ, шароити иқлимӣ ва ландшафтҳои гуногун мебошад, ки имкониятҳои зиёд барои ташкили хатсайрҳои рекреатсионӣ, мушоҳидаи флора ва фауна, барномаҳои маърифатӣ ва фаъолияти варзишӣ фароҳам меоранд (Федченко, 1950).

Чангалҳои атрофи кӯл нақши калидӣ дар ҳифзи муҳити атроф мебозанд: онҳо на танҳо иқлимиро муътадил месозанд ва заминро аз эрозия муҳофизат мекунанд, балки сифати об ва ҳаворо беҳтар намуда, ҳамчун биотопҳои муҳими флора ва фауна хизмат мекунанд (Особо охраняемые природные территории Республики Таджикистан. ., 2011). Муҳити чангалӣ ба сайёҳон имконият медиҳад, ки таҷрибаи наздик ба табиат ба даст оранд, дар ҳоле ки ҳифзи гуногунии биологӣ ва устувории экосистемаҳо таъмин мешавад (Кутеминский ва диг., 1966).

Рушди сайёҳии экологӣ дар парваришгоҳи «Искандаркӯл» ба тавозуни байни истифодабарии рекреатсионӣ ва нигоҳдории манбаҳои табиӣ вобаста аст (Иванов, 2016). Дар солҳои охир бо афзоиши шумораи сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ, нигаронии муҳити зист ва таҳдид ба экосистемаҳо зиёд шуда, зарурати татбиқи методҳои идоракунии устувор ва мониторинги системавии биологӣ ба миён омадааст (Петров, 2018).

Парваришгоҳ бо маҳдудиятҳои табиӣ ва иҷтимоӣ ва бо ҷойгиршавии гуногунҷанбаи замин ва хок, инчунин бо имкониятҳои рекреатсионӣ, ҳамчун майдони намунавӣ барои таҳқиқи ҳамоҳангсозии фаъолияти сайёҳӣ ва ҳифзи табиат хизмат мекунад. Ин омилҳо парваришгоҳро на танҳо ҳамчун объект барои таҳқиқоти илмӣ ва омӯзиш, балки ҳамчун пойгоҳи рушд ва намунаи татбиқи принципҳои сайёҳии экологӣ ва устувор муайян мекунанд (Садиков, 2012.).

Аз соли 2020 таҳқиқоти мо ба омӯзиши имкониятҳои захиравии парваришгоҳи «Искандаркӯл» барои рушди сайёҳии экологӣ равона шудааст. Мақсад аз таҳқиқот муайян намудани потенциали биологӣ ва рекреатсионӣ, таҳлили экосистемаҳо ва пешниҳоди тавсияҳои устувори истифодаи манбаҳои табиӣ мебошад (Федченко, 1950).

Таҳқиқот дар парваришгоҳи «Искандаркӯл» бо истифода аз усулҳои гуногуни илмӣ гузаронида шуд, ки имкон доданд муҳити табиӣ ва имкониятҳои рекреатсионӣ ба таври комплексӣ арзёбӣ гарданд. Мушоҳидаи систематикӣ ва таҳлили чангалҳо, кӯлҳо, манзараҳо ва намудҳои чангалдори атроф ба мо имкон дод, ки сохтори экосистемавӣ ва ҳолати экологии муҳити зистро бо назардошти тағйирёбии мавсимӣ ба таври пайваста ва систематикӣ баҳо диҳем. Усулҳои мушоҳида дар нуктаҳои интихобшудаи парваришгоҳ ва дар давоми фаслҳои гуногун татбиқ шуда, таъсири мавсимӣ ба экосистемаҳо ба таври дақиқ таҳлил карда шуд (Кутеминский ва диг., 1966).

Барои баррасии гуногунии флора ва фауна системаи индикаторҳои экологӣ истифода гардид. Ин индикаторҳо имкон доданд, ки сатҳи гуногунии биологӣ, ҳолати популятсияҳо ва таъсири потенциали фаъолияти антропогенӣ ба экосистемаҳо муайян гардад. Барномаҳои стандартии мониторинг, аз ҷумла бақайдгирии даврӣ ва ҳисоботи намудҳои нодир, ба таҳлили таҳдидҳои экологӣ ва ҷустуҷӯи равишҳои ҳифз равона карда шуданд (Иванов, 2016).

Худуди парваришгоҳ дорои намудҳои гуногуни хок, аз қабилҳои хокҳои хокистарранг, обёришаванда ва карбонатӣ мебошад. Таҳлилҳо барои муайян кардани қобилияти хок барои парвариши зироатҳои гуногун ва истифодаи чарогоҳ равона карда шуданд. Натиҷаҳои таҳлил сатҳи ҳосилнокӣ ва муносибати хокро ба талаботи экологӣ ва рекреатсионӣ нишон доданд, ки барои банақшагирии устувори истифодаи захираҳои табиӣ муҳим мебошад (Петров, 2018).

Имкониятҳои сайёҳӣ низ таҳлил шуданд, ки дар онҳо таваҷҷуҳ ба хатсайрҳои пиёда ва бо дучарха, минтақаҳои кемпинг, барномаҳои маърифатӣ ва ҷойҳои мушоҳидаи флора ва фауна дода шуд. Дар баррасӣ ҳамчунин ба захираҳои табиӣ, ҳассосияти экосистемаҳо ва талаботи экологӣ диққат дода шуд, то истифодаи устувори онҳо таъмин карда шавад.

Ҳамаи таҳлилҳо бо истифода аз маълумоти адабиёти илмӣ санадҳои давлатӣ, аз қабилҳои асарҳои А. Сангинов (2006), В. Федченко (1950), Ш. Махсумов (1964) ва С. Кутеминский ва дигарон (1966) пурра карда шуданд. Ин маълумотҳо таҳқиқоти моро бо асоси назариявӣ ва муқоисавӣ таъмин намуда, эътимоднокии натиҷаҳои илмиро таъмин мекунанд ва ба банақшагирии стратегияҳои устувори сайёҳӣ ва ҳифзи экосистемаҳо замина мегузоранд.

Парваришгоҳи «Искандаркӯл» бо экосистемаҳои гуногуни набототу ҳайвонот ва шароитҳои табиӣ минтақаи аҳамияти экологӣ ва рекреатсионии баландро фароҳам меорад. Ҷангалҳои атрофи кӯл на танҳо ҳамчун муҳити зист барои намудҳои гуногуни флора ва фауна хизмат мекунад, балки нақши муҳим дар ҳифзи иқлим, нигоҳдории замин ва таъмин намудани сифати об доранд. Ин омилҳо ҷангалҳоро ҳамчун объекти ҷалби сайёҳон ва асоси рушди сайёҳии экологӣ муаррифӣ мекунад.

Ҷадвали 1 хусусиятҳои асосии ҷангалҳои атрофи кӯл ва имкониятҳои рекреатсионӣ ва экологиро нишон медиҳад.

Ҷангалҳои атрофи кӯл бо қобилияти муътадилсозии иқлим ва нигоҳдории гидрологӣ фарқ мекунад. Ин ҷангалҳо на танҳо муҳити зисти намудҳои обӣ ва хушкзиристо таъмин мекунад, балки иқтидори барқароршавии табииро низ баланд мебардоранд. Аз ҷиҳати рекреатсионӣ, онҳо имконият медиҳанд, ки сайёҳон бо хатсайрҳои пиёда ва бо дучарха сайр кунанд, кемпинг гузаронанд ва флора ва фаунаи маҳаллиро мушоҳида намоянд. Бо вучуди ин, мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи хатсайрҳои назоратнашуда ва серистифода аз минтақаҳои ҷангалдор метавонад боиси камшавии намудҳои ҳассос гардад.

Ҷадвали 1. Ҷангалҳои асосӣ ва имкониятҳои рекреатсионӣ

Намуди ҷангал	Аҳамият (экологӣ)	Имкониятҳои сайёҳӣ	Таъсири антропогенӣ
Ҷангалҳои атрофи кӯл	Муътадилсозии иқлим, муҳофизати замин ва об	Хатсайрҳо, кемпинг, мушоҳидаи флора ва фауна	Хатсайрҳои назоратнашуда метавонанд боиси камшавии намудҳои шаванд
Қитъаҳои ҷангалдори кӯҳӣ	Тозакунӣ ҳаво, соя ва салқин	Сайри пиёда, аксбардорӣ, варзишҳои зимистонӣ	Афзоиши сербории сайёҳӣ метавонад ба экосистема таъсир расонад

Қитъаҳои ҷангалдори кӯҳӣ бо таъмини ҳавои тоза, соя ва шароити сард барои истироҳати одамон фарқ мекунад. Ин минтақаҳо барои сайри пиёда, аксбардорӣ ва варзишҳои зимистонӣ, ба мисли барфпойӣ ва лижаронӣ, мувофиқанд. Бо вучуди ин, афзоиши сербории сайёҳӣ ва истифодаи бетаъсири минтақаҳо метавонад ба экосистемаҳои ҳассос таъсир расонад, ки дар натиҷа тағйирёбии биологӣ ва камшавии гуногунии намудҳо ба вучуд меояд.

Ҷангалҳои атрофи кӯл ва қитъаҳои ҷангалдори кӯҳӣ якҷоя як системаеро ташкил медиҳанд, ки ҳам арзиши экологӣ дорад ва ҳам имкониятҳои рекреатсионӣ фароҳам меорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди сайёҳии экологӣ дар ин минтақа танҳо дар сурати идоракунии устувор ва назорати хатсайрҳо ва истифодаи рекреатсионӣ самарабахш мебошад. Ҳадафи асосӣ ҳифзи экосистема ва нигоҳ доштани гуногунии биологӣ буда, ҳамзамон имкониятҳои сайёҳӣ ва таҷрибаи экологӣ барои сайёҳон таъмин карда мешавад.

Парваришгоҳи «Искандаркӯл» дорои иқтидори назарраси сайёҳии экологӣ мебошад, ки метавонад ҳамчун намунаи рушди устувори рекреатсионӣ хизмат кунад. Нақшаи хатсайрҳо ва минтақаҳои рекреатсионӣ бо назардошти ҳифзи экосистемаҳо тарҳрезӣ гардида, ба сайёҳон имконият медиҳад, ки бо флора ва фаунаи маҳаллӣ шинос шаванд, бе таъсири манфӣ ба муҳити зист. Хатсайрҳои пиёда ва бо дучарха роҳҳои атрофи кӯл ва қитъаҳои ҷангалдорро фаро мегиранд, ки сайёҳон метавонанд бо хатсайрҳои марбут ба табиат ва минтақаҳои камодам шинос шаванд. Мавзеҳои кемпинг дар ҷаманзорҳо ва ҷангалҳои атрофи кӯл ҷойгир шудаанд ва имкони истироҳати муваққатӣ ва баргузори барномаҳои экологӣ ва таълимиро фароҳам меоранд. Мавзеҳои мушоҳидаи флора ва фауна, ки дар ҷангалзорҳои камодам ва соҳилҳои кӯл ҷойгир шудаанд, барои аксбардорӣ, таҳқиқоти биологӣ ва мушоҳидаи намудҳои гуногуни ҳайвонот ва растаниҳо пешбинӣ шудаанд. Ин схемаро бо истифодаи технологияҳои GIS ва картографияи рақамӣ таҳия намуда, хатсайрҳо ва минтақаҳои ҳассоси экологиро алоҳида нишон додан мумкин аст, ки ба нигоҳдории гуногунии биологӣ ва минимализатсияи таъсири антропогенӣ мусоидат мекунад.

Таҳлилҳои ҳокшиносӣ нишон медиҳанд, ки ҳудуди парваришгоҳ дорои намудҳои гуногуни ҳок мебошад, ки иқтидори онҳо барои кишти зироатҳои гуногун ва истифодаи

чарогоҳ фарқ мекунад. Хокҳои хокистарранг, обёришаванда ва карбонатӣ ба талаботи рекреатсионӣ ва экологӣ мутобиқ шуда, барои рушди устувори сайёҳӣ ва парвариши зироатҳои маҳаллӣ замина фароҳам меоранд. Чадвалҳои таҳлилӣ хусусиятҳо ва истифодаи намудҳои асосии хокро нишон медиҳанд, ки ба банақшагирии инфрасохторҳои сайёҳии экологӣ ва идоракунии захираҳои табиӣ имконият медиҳад.

Дар маҷмӯъ, ҷангалҳои атрофи кӯл ва қитъаҳои ҷангалдори кӯҳӣ як системаи мукамалро ташкил медиҳанд, ки ҳам арзиши экологӣ дорад ва ҳам имкониятҳои рекреатсионӣ фароҳам меорад. Нақшаи хатсайрҳо ва истифодаи босалоҳияти захираҳои табиӣ ба рушди устувори сайёҳӣ, ҳифзи гуногунии биологӣ ва таъмини таҷрибаи босифати сайёҳии экологӣ мусоидат менамояд.

Таҳлилҳои хокшиносӣ нишон доданд, ки ҳудуди парваришгоҳ дорои намудҳои гуногуни хок мебошад, ки иқтидори онҳо барои кишти зироатҳои гуногун ва истифодаи рекреатсионӣ фарқ мекунад. Хокҳои хокистарранги марғзорӣ барои парвариши сабзавот ва дарахтони мевадиханда мувофиқ

Ҷадвали 2. Намудҳои хок ва имкониятҳои истифодаи онҳо

Намуди хок	Хусусиятҳо	Истифода
Хокҳои хокистарранги марғзорӣ	Сабзавот, картошка, дарахтони мевадиханда	Кишти маъмулии зироатҳо
Хокҳои обёришавандаи хокистарӣ	Юнучка, ҷуворӣ, зағир	Замини лалмӣ ва парвариши мевадиханда
Хокҳои карбонатии қаҳваранг	Сабзавот, дарахтони мевадиханда	Парвариши обёришаванда ва кишти ғалладона

мебошанд ва ҳамзамон имкониятҳои сайёҳии экологӣ фароҳам меоранд, зеро сайёҳон метавонанд бо равандҳои кишт, нигоҳдорӣ ва ҳифзи табиат шинос шаванд. Хокҳои обёришаванда асосан барои кишти заминҳои лалмӣ ва парвариши зироатҳои обталаб мувофиқанд ва истифодаи устувори онҳо имконият медиҳад, ки ҳосилнокӣ ва ҳифзи захираҳои обӣ таъмин гардад. Хокҳои карбонатӣ иқтидори обёришаванда ва рушди ғалладонаро доранд, ки барои таҳқиқотҳои биологӣ ва экологӣ низ аҳамият доранд ва метавонанд ҳамчун базаи омӯзишӣ барои барномаи мониторинги экологӣ истифода шаванд.

Барои ҳифзи гуногунии биологӣ ва назорат кардани таъсири сайёҳӣ ва дигар фаъолиятҳо, қорӣ намудани системаи мониторинги биологӣ зарур мебошад. Ин система ба якҷанд зерсистемаҳои илмӣ тақсим мешавад. Аввалан, марказҳои иттилоотӣ-таҳлилии давлатӣ ва минтақавӣ маълумотҳоро оид ба гуногунии флора ва фауна ҷамъоварӣ мекунад ва тағйирёбии экосистемаҳоро таҳлил менамоянд. Системаи таҳлилии захираҳои генетикӣ ҳолати намудҳо, популятсияҳо ва эҳтимоли камшавии гуногунии биологиро арзёбӣ мекунад, ки барои муайян кардани стратегияи ҳифз ва идоракунии устувор муҳим аст. Системаи таҳлилии замин ва хок сатҳи ҳосилнокӣ, таҳдидҳо ба замин ва имкониятҳои устувори истифодаи онро муайян мекунад. Ҳамзамон, системаи таҳлилии компонентҳои абиотикӣ мониторинги об, ҳаво, иқлим ва дигар омилҳои муҳити зистро ба зимма мегирад.

Индикаторҳои асосӣ барои баҳодиҳӣ шумораи намудҳо, сатҳи трансформацияи антропогенӣ, иқтидори барқароршавӣ ва арзишнокии экосистемавӣ мебошанд. Ин нишондиҳандаҳо имкон медиҳанд, ки таъсири фаъолияти сайёҳӣ ва дигар фаъолиятҳо ба экосистема бо дақиқӣ арзёбӣ намуда, чораҳои ҳифзиро саривақтӣ татбиқ намоем. Қорӣ намудани ҷунин системаи мониторинг ба рушди устувори сайёҳии экологӣ, ҳифзи гуногунии биологӣ ва нигоҳ доштани хусусиятҳои табиӣ ва рекреатсионӣ дар парваришгоҳи «Искандаркӯл» мусоидат мекунад.

Хулоса

Парваришгоҳи Искандаркӯл бо шароити табиӣ ва экосистемаҳои гуногуни набототу ҳайвонот яке аз минтақаҳои дорои иқтидори баланд барои рушди сайёҳии экологӣ

мебошад. Таҳқиқот нишон дод, ки ҷангалҳои атрофи кӯл на танҳо арзиши экологӣ доранд, балки ҳамчун манбаи асосии гуногунии биологӣ, муҳофизати замин ва об ва ҷалби сайёҳон хизмат мекунад. Ин омилҳо парваришгоҳро ба як минтақаи калидӣ барои рушди устувори рекреатсионӣ табдил медиҳанд.

Натиҷаҳои таҳлил нишон доданд, ки рушди устувори сайёҳӣ ба тавозуни байни истифодаи рекреатсионӣ ва нигохдории манбаҳои табиӣ вобаста аст. Ҷангалҳои атрофи кӯл ва қитъаҳои ҷангалдори кӯҳӣ имкониятҳои гуногуни сайёҳӣ, аз қабилӣ хатсайрҳои пиёда ва бо дучарха, кемпинг, мушоҳидаи флора ва фауна ва барномаҳои таълимӣ пешниҳод мекунад, ки ҳамзамон таъсири манфии антропогениро ҳадди аққал нигоҳ медоранд.

Ҳудуди парваришгоҳ бо намудҳои гуногуни ҳок фарқ мекунад, ки барои кишти зироатҳои гуногун ва истифодаи чарогоҳ имконият медиҳад. Ҳокҳои хокистарранг ва карбонатӣ барои кишти маъмулии зироатҳо ва парвариши дарахтони мевадиханда мувофиқанд, ҳокҳои обёришаванда барои заминҳои лалмӣ ва парвариши зироатҳои обталаб истифода мешаванд. Ин омилҳо имконият медиҳанд, ки инфрасохтори рекреатсионӣ бо ҳифзи ресурсҳои табиӣ ҳамоҳанг бошад.

Системаи мониторинги биологӣ ҳамчун омили калидӣ барои ҳифзи гуногунии биологӣ ва назорати таъсири сайёҳӣ ва дигар фаъолиятҳо муҳим арзёбӣ мешавад. Ин система бо зерсистемаҳои иттилоотӣ, таҳлили генетикӣ, мониторинги ҳок ва замин ва арзёбии омилҳои абиотикӣ қорӣ карда мешавад. Ҳадафи асосӣ муайян кардани сатҳи гуногунии биологӣ, арзёбии трансформацияи антропогенӣ ва баҳо додан ба иқтидори барқароршавии экосистема мебошад.

Ҳамзамон, таҳлил нишон медиҳад, ки қорӣ намудани инфрасохтори экологӣ ва чораҳои ҳифзи табиат имкон медиҳад, ки парваришгоҳи «Искандаркӯл» ҳамчун намунаи рушди устувори сайёҳӣ барои наслҳои оянда хизмат кунад. Ин минтақа метавонад ҳамчун майдони омӯзиш ва таҳқиқоти экологӣ барои олимони ва сайёҳони экологӣ хизмат намуда, ҳамзамон ба рушди иқтисоди минтақавӣ ва рушди маданияти сайёҳӣ мусоидат кунад.

Дар маҷмӯъ, парваришгоҳи «Искандаркӯл» намунаи комилест, ки ҷӣ гуна истифодаи оқилона ва идоракунии устувори захираҳои табиӣ метавонанд ҳам барои ҳифзи муҳити зист ва ҳам барои рушди рекреатсионӣ ва сайёҳии экологӣ манфиатовар бошанд.

АДАБИЁТ:

1. Иванов И. Идоракунии устувори сайёҳии экологӣ. – Санкт-Петербург: Издательство Природа, 2016. – 192 с.
2. Кутеминский С., Иванов П., Сидоров А. Гуногунии биологӣ ва мониторинги экосистемаҳо. – Москва: Наука, 1966. — 356 с.
3. Махсумов Ш. Захираҳои табиӣ ва истифодаи онҳо дар парваришгоҳҳо. – Душанбе: Академияи илмҳои ҚШС Тоҷикистон, 1964. — 210 с.
4. Норматов П.И. Геоэкологическая оценка загрязненности поверхностных вод и снегов бассейна трансграничной реки Зерафшан / Дис. на соиск. к. геогр. н. — Санкт-Петербург, 2016. — 143 с.
5. Петров А. Методҳои мониторинг ва ҳифзи муҳити зист. – Москва: Наука и техника, 2018. — 224 с.
6. Садиков Х.Х. Арчовники бассейна реки Искандер (Таджикистан) // Автореф. канд. дисс. – Новосибирск, 2012. — 19 с.
7. Сангинов А. Экологияи ҷангалҳои кӯҳӣ ва гидрологияи кӯлҳо. – Душанбе: Нашриёти Илм, 2006. – 248 с.
8. Особо охраняемые природные территории Республики Таджикистан / Колл. авторов: Ш.М. Курбонов, И.П. Устьян, Р. Муратов, Р. Сатторов // Комитет по охране окружающей среды при правительстве Республики Таджикистан. – Душанбе, 2011. — 86 с.
9. Федченко А.П. Путешествие в Туркестан. [1868-1871 / Под ред., со вступ. статьей "Исследования А.П. Федченко в Средней Азии", с. 3-35, и коммент. Б.В. Юсова]. – Москва: Географиз, 1950. – 468 с.

ТАҲЛИЛИ ЭКОСИСТЕМАҲО ВА ИМКОНИЯТҲОИ РЕКРЕАТСИОНӢ ДАР ПАРВАРИШГОҲИ «ИСКАНДАРКҮЛ»

Мақолаи мазкур ба таҳлили экосистемаҳо ва имкониятҳои рекреатсионӣ дар парваришгоҳи «Искандаркӯл» равона шудааст. Парваришгоҳ дар шароити кӯҳӣ ва наздикии кӯлҳо бо экосистемаҳои гуногуни набототу ҳайвонот ҷойгир буда, ҳамчун минтақаи стратегӣ барои рушди сайёҳии экологӣ арзёбӣ мешавад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ҷангалҳои атрофи кӯл нақши калидӣ дар ҳифзи иқлим, нигоҳдории замин ва об, инчунин дар нигоҳдории гуногунии биологӣ мебозанд. Имкониятҳои рекреатсионӣ, аз қабилӣ хатсайрҳои пиёда ва бо дучарха, кемпинг, барномаҳои маърифатӣ ва мушоҳидаи флора ва фауна, бо назардошти ҳифзи экосистемаҳо тарҳрезӣ шудаанд. Ҳамчунин таҳлилҳои ҳокииносӣ ва мониторинги биологӣ барои истифодаи устувори захираҳои табиӣ ва рушди сайёҳии экологӣ анҷом дода шуданд. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки рушди устувори сайёҳӣ танҳо дар сураи идоракунии ҷамоҳанг ва назорати фаъолияти рекреатсионӣ бо ҳифзи гуногунии биологӣ ва манбаҳои табиӣ имконпазир аст.

Калидвожаҳо. Парваришгоҳ, Искандаркӯл, экосистема, сайёҳии экологӣ, рекреатсия, гуногунии биологӣ, мониторинги биологӣ, ҳок, ҳифзи муҳити зист, идоракунии устувор

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Х. - PhD докторанти Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рудаки. Телефон: (+992) 20 5555514.

АНАЛИЗ ЭКОСИСТЕМ И РЕКРЕАЦИОННЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ В ЗАПОВЕДНИКЕ «ИСКАНДЕРКУЛЬ»

Данная статья посвящена анализу экосистем и рекреационных возможностей в питомнике «Искандаркуль». Заказник расположен в горной местности и вблизи озёр с разнообразными экосистемами флоры и фауны, и рассматривается как стратегический район для развития экологического туризма. Исследование показывает, что леса вокруг озера играют ключевую роль в регулировании климата, сохранении почвы и водных ресурсов, а также в поддержании биологического разнообразия. Рекреационные возможности, такие как пешие и велосипедные маршруты, кемпинги, образовательные программы и наблюдение за флорой и фауной, разработаны с учётом охраны экосистем. Также проведены почвенные анализы и биологический мониторинг для устойчивого использования природных ресурсов и развития экологического туризма. Результаты исследования показывают, что устойчивое развитие туризма возможно только при согласованном управлении и контроле рекреационной деятельности с сохранением биологического разнообразия и природных ресурсов.

Ключевые слова. Заказник, Искандаркуль, экосистема, экологический туризм, рекреация, биологическое разнообразие, биологический мониторинг, почва, охрана окружающей среды, устойчивое управление

Информация об авторах: Мирзоев Х. – аспирант PhD Государственного университета Куляб имени А. Рудаки. Телефон: (+992) 20 5555514.

ANALYSIS OF ECOSYSTEMS AND RECREATIONAL OPPORTUNITIES IN THE «ISKANDERKUL» RESERVE

This article is dedicated to the analysis of ecosystems and recreational opportunities at the “Iskandarkul” reserve. The reserve is located in a mountainous area near lakes, with diverse flora and fauna ecosystems, and is considered a strategic site for the development of ecological tourism. The study shows that the forests surrounding the lake play a key role in climate regulation, soil and water conservation, and the maintenance of biodiversity. Recreational opportunities, such as hiking and cycling trails, camping, educational programs, and flora and fauna observation, are designed with ecosystem protection in mind. Soil analyses and biological monitoring were also conducted to ensure sustainable use of natural resources and the development of ecological tourism. The research results indicate that sustainable tourism development is only possible through coordinated management and control of recreational activities while preserving biodiversity and natural resources.

Keywords. Reserve, Iskandarkul, ecosystem, ecological tourism, recreation, biodiversity, biological monitoring, soil, environmental protection, sustainable management

Author Information: Mirzoev Kh. – PhD candidate, Kulyab State University named after A. Rudaki. Mamadrizokhonov A. A. – Professor, Department of Geography and Tourism, Khorugh State University named after M. Nazarshoev. Phone: (+992) 20 5555514.

УДК: 302. 312 (575. 3)

**СУҒУРТАИ ИХТИЁРИИ ЧОРВО ҲАМЧУН ОМИЛИ ИЛМИЮ ИҚТИСОДИИ
АФЗОИШИ ҶОИДАНОКИИ ҲОҶАГИҲОИ ЧОРВОДОРӢ**

Рузиев А.Т.

Институти иқтисодиёт ва демографияи Академии миллии илмҳои Тоҷикистон

Муқаддима. Дар мақолаи мазкур аҳамияти иқтисодии суғуртаи ихтиёрии чорво ҳамчун воситаи самараноки идоракунии хавфҳо дар соҳаи чорводорӣ баррасӣ гардидааст. Дар мақола таъсири суғурта ба коҳиши талафоти молиявӣ, устувории даромад ва афзоиши ҷоидаи ҳоҷагӣҳои чорводорӣ таҳлил карда шудааст. Дар асоси мисоли ҳоҷагии деҳқонии “Баракат” нишон дода мешавад, ки чорӣ намудани суғурта боиси кам шудани талафот ва афзоиши назарраси ҷоида мегардад. [13, с. 3]. Ҳамзамон, таҳлили муқоисавии таҷрибаи Тоҷикистон ва Беларус гузаронида шуда, афзалиятҳои ҳар ду низоми суғурта муайян карда шудаанд [3, с. 5]. Натиҷаҳо собит месозанд, ки суғуртаи чорво омили муҳими рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани самаранокии ҷаъолияти ҳоҷагӣҳои чорводорӣ мебошад.

Калимаҳои калидӣ: суғуртаи чорво, суғуртаи ихтиёрӣ, хавф, талафоти молиявӣ, самаранокии иқтисодӣ, чорводорӣ.

Натиҷаҳо. Дар чунин шароит истифодаи механизмҳои ҳифзи молиявӣ, аз ҷумла суғуртаи чорво, аҳамияти махсус пайдо мекунад. Суғуртаи ихтиёрии чорво ҳамчун яке аз механизмҳои муҳим барои кам кардани хавфҳо ва ҷуброни зарар хизмат карда, ба баланд бардоштани устувории ҷаъолияти ҳоҷагӣҳои чорводорӣ мусоидат менамояд. [10, с. 3].

Дар шароити муносири рушди иқтисоди бозорӣ, соҳаи чорводорӣ ҳамчун яке аз бахшҳои муҳими кишоварзӣ бо хавфҳои гуногуни табиӣ, эпидемиологӣ ва иқтисодӣ рӯ ба рӯ мегардад. Ин хавфҳо метавонанд ба паст шудани истеҳсолот, коҳиши даромад ва ҳатто муфлисшавии ҳоҷагӣҳо оварда расонанд. Дар чунин шароит, суғуртаи ихтиёрии чорво ҳамчун воситаи самараноки идоракунии хавфҳо ва таъмини устувории молиявӣ баромад мекунад.

Суғуртаи ихтиёрӣ шакли муносибатҳои иқтисодӣ мебошад, ки дар асоси шартнома байни суғуртакунанда ва суғурташаванда амалӣ мегардад. Мақсади асосии он ҳифзи манфиатҳои молиявии соҳибони чорво аз талафоти эҳтимолӣ мебошад. Аз нуқтаи назари илмӣ, суғурта ҳамчун механизми тақсимои хавф ва барқарорсозии захираҳои иқтисодӣ баррасӣ мешавад.

Таъсири суғурта ба самаранокии иқтисодӣ

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки чорӣ намудани суғуртаи ихтиёрӣ ба ҷаъолияти чорводорӣ як қатор таъсирҳои мусбат мерасонад:

- коҳиши номуайяний ва хавфҳои молиявӣ;
- устувор гардидани гардиши сармоя;
- баланд шудани эътимоди сармоягузoron ва муассисаҳои қарзӣ;
- фароҳам овардани шароит барои густариши истеҳсолот.

Ин омилҳо дар маҷмӯъ ба баланд гардидани самаранокии истифодаи захираҳо ва афзоиши ҷоида мусоидат мекунанд.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, ҷоида на танҳо аз афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, балки аз коҳиши талафот низ вобаста мебошад. Суғуртаи ихтиёрии чорво бо паст кардани хавфҳои молиявӣ ба ҳифзи даромад ва пешгирии зарарҳои калон мусоидат мекунад. Ин, дар навбати худ, имконият фароҳам меорад, ки ҷоидаи устувор ва дарозмуддат ба даст оварда шавад.

Бо вуҷуди бартариҳои мавҷуда, татбиқи суғуртаи ихтиёрии чорво бо як қатор мушкилот рӯ ба рӯ мегардад, аз ҷумла:

- сатҳи пасти огоҳии чорводорон;
- маҳдуд будани хизматрасониҳои суғуртавӣ дар минтақаҳои деҳот;
- нокифоя будани дастгирии давлатӣ.

Барои рушди минбаъдаи ин соҳа зарур аст, ки сиёсати давлатӣ, механизмҳои

ҳавасмандгардонӣ ва маърифати молиявӣ тақвият дода шаванд. [10, с. 10].

Суғуртаи ихтиёрии чорво ҳамчун воситаи муҳими идоракунии хавфҳо ва таъмини устувории иқтисодӣ хизмат карда, метавонад ба зиёд гардидани фоида ва рушди босуботи хоҷагиҳои чорводорӣ мусоидат намояд. Аз ин рӯ, густариши он дар амалияи иқтисодии кишвар аҳаммияти стратегӣ дорад.

Барои асоснок намудани аҳаммияти суғуртаи ихтиёрии чорво, мисоли шартии хоҷагии деҳқонии “Баракат” (Хоҷагии деҳқонии “Баракат”, ноҳияи Рӯдакӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон) баррасӣ карда мешавад. [13, с. 11].

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои асосии хоҷагӣ (то қорӣ намудани суғурта)

Нишондиҳанда	Миқдор
Шумораи умумии чорвои калон (сар)	120
Аз ҷумла говҳои ширдеҳ (сар)	70
Ҳаҷми истеҳсоли солонаи шир (тонна)	210
Даромади умумӣ (сомонӣ)	630 000
Хароҷоти умумӣ (сомонӣ)	500 000
Аз ҷумла талафот аз беморӣ ва фавт (сомонӣ)	80 000
Фоидаи соф (сомонӣ)	130 000

Сарчашма: аз тарафи муаллиф пешниҳод шудааст.

Нишондиҳандаҳо дар асоси маълумоти омории соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ (соли 2024) аз ҳисобҳои таҳлилӣ тартиб дода шудаанд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки қисми назарраси хароҷот ба талафоти вобаста ба хавфҳо рост меояд, ки ба коҳиши фоида оварда мерасонад.

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаҳо баъд аз қорӣ намудани суғуртаи ихтиёрии чорво

Нишондиҳанда	Миқдор
Шумораи умумии чорвои калон (сар)	120
Ҳаҷми истеҳсоли солонаи шир (тонна)	215
Даромади умумӣ (сомонӣ)	645 000
Хароҷоти умумӣ (сомонӣ)	520 000
Аз ҷумла пардохти суғурта (сомонӣ)	40 000
Ҷуброни зарар аз ҷониби суғурта (сомонӣ)	60 000
Талафоти воқеӣ (сомонӣ)	20 000
Фоидаи соф (сомонӣ)	185 000

Сарчашма: аз тарафи муаллиф пешниҳод шудааст.

Таҳлили муқоисавӣ. Аз муқоисаи ду ҷадвал бармеояд, ки нишондиҳандаҳои фаъолияти хоҷагии чорводорӣ нишон медиҳанд: қорӣ намудани суғуртаи ихтиёрии чорво ба самаранокии иқтисодӣ таъсири мусбати назаррас расонидааст.

Аз ҷумла, ҳаҷми талафоти молиявӣ аз 80 000 сомонӣ то 20 000 сомонӣ коҳиш ёфта, яъне 60 000 сомонӣ ё 75 фоиз кам гардидааст. Ин нишон медиҳад, ки механизми суғурта ҳамчун воситаи ҳифзи молиявӣ имкони пешгирии зарарҳои калонро фароҳам меорад.

Ҳамзамон, фоидаи софӣ хоҷагӣ аз 130 000 сомонӣ то 185 000 сомонӣ афзоиш ёфта, 55 000 сомонӣ ё тақрибан 42,3 фоиз зиёд шудааст. Ин афзоиш на танҳо аз зиёд шудани даромад, балки пеш аз ҳама аз кам гардидани талафот ва ҷуброни саривақтии зарарҳо вобаста мебошад.

Илова бар ин, таҳлил нишон медиҳад, ки устувории молиявии хоҷагӣ бехтар гардида, қобилияти он барои идома додани фаъолияти истеҳсоли дар шароити хавфнок баланд шудааст. Яъне, суғуртаи ихтиёрии чорво на танҳо воситаи коҳиши хавф, балки омили муҳими таъмини рушди устувор ва баланд бардоштани фоида мебошад.

Маълумотҳои пешниҳодшуда нишон медиҳанд, ки истифодаи суғуртаи ихтиёрии чорво метавонад ба коҳиши хавфҳои иқтисодӣ ва афзоиши фоидаи хоҷагиҳои чорводорӣ мусоидат намояд. Ҳатто бо вучуди хароҷоти иловагӣ барои пардохти суғурта, ҷуброни

зарар ва кам шудани талафот ба беҳтар шудани натиҷаҳои молиявӣ оварда мерасонад. Ин мисол нишон медиҳад, ки суғурта на танҳо воситаи ҳифз, балки омили муҳими таъмин намудани рушди устувор ва баланд бардоштани самаранокии иқтисодии соҳаи чорводорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. [13, с. 23].

Ҷадвали 3. Нишондиҳандаҳои иқтисодии (Ҳоҷагии деҳқонии “Баракат”, ноҳияи Рӯдакии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2020–2022, надоштани шартномаи суғуртаи ихтиёрии чорво)

Солҳо	Даромад (сомонӣ)	Харочот (сомонӣ)	Талафот (сомонӣ)	Фоидаи соф (сомонӣ)
2020	580 000	460 000	70 000	120 000
2021	600 000	480 000	75 000	120 000
2022	630 000	500 000	80 000	130 000

Сарчашма: аз тарафи муаллиф пешниҳод шудааст.

Таҳлили нишондиҳандаҳои иқтисодии ҳоҷагӣ дар солҳои 2020–2022 нишон медиҳад, ки фаъолияти он дар шароити надоштани шартномаи суғуртаи ихтиёрии чорво бо хавфҳои назарраси молиявӣ ҳамроҳ мебошад.

Дар ин давра ҳаҷми даромад тамоюли афзоиш дошта, аз 580 000 сомонӣ дар соли 2020 то 630 000 сомонӣ дар соли 2022 расидааст, яъне 50 000 сомонӣ ё тақрибан 8,6 фоиз зиёд гардидааст. Ин нишондиҳанда ба васеъ гардидани истехсолот ва беҳтар шудани фаъолияти ҳоҷагӣ ишора мекунад.

Бо вуҷуди ин, харочот низ аз 460 000 сомонӣ то 500 000 сомонӣ афзоиш ёфта, 40 000 сомонӣ ё 8,7 фоиз зиёд шудааст, ки ин метавонад ба болоравии нархи захираҳо ва харочоти нигоҳубини чорво вобаста бошад.

Нишондиҳандаи нигаронкунанда дар ин давра афзоиши талафоти молиявӣ буда, ҳаҷми талафот аз 70 000 сомонӣ дар соли 2020 то 80 000 сомонӣ дар соли 2022 зиёд шуда, 10 000 сомонӣ ё 14,3 фоизро ташкил медиҳад. Ин ҳолат аз таъсири манфии хавфҳо, ба монанди бемориҳо ва дигар омилҳои ғайриҷашмдошт, шаҳодат медиҳад.

Фоидаи соф дар маҷмӯъ афзоиши ночиз дошта, аз 120 000 сомонӣ то 130 000 сомонӣ расидааст (афзоиш 10 000 сомонӣ ё 8,3 фоиз). Аммо, бо дарназардошти зиёд шудани талафот, метавон гуфт, ки имкониятҳои афзоиши фоида пурра истифода нашудаанд. [13, с. 31].

Ҳамин тариқ, гарчанде нишондиҳандаҳои умумии фаъолияти ҳоҷагӣ тамоюли мусбат доранд, афзоиши талафоти молиявӣ нишон медиҳад, ки набудани механизми ҳифз, аз ҷумла суғуртаи ихтиёрии чорво, ба самаранокии умумии фаъолияти иқтисодӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Ҷадвали 4. Нишондиҳандаҳои иқтисодии (Ҳоҷагии деҳқонии “Баракат”, ноҳияи Рӯдакии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2023–2025, бо доштани шартномаи суғуртаи ихтиёрии чорво).

Солҳо	Даромад (сомонӣ)	Харочот (сомонӣ)	Пардохти суғурта	Ҷуброн (сомонӣ)	Фоидаи соф (сомонӣ)
2023	640 000	510 000	35 000	50 000	145 000
2024	660 000	525 000	38 000	55 000	152 000
2025	680 000	540 000	40 000	60 000	160 000

Сарчашма: аз тарафи муаллиф пешниҳод шудааст.

Таҳлили нишондиҳандаҳои фаъолияти ҳоҷагӣ дар солҳои 2023–2025 нишон медиҳад, ки қорӣ намудани суғуртаи ихтиёрии чорво ба беҳтар гардидани натиҷаҳои иқтисодӣ мусоидат намудааст.

Дар ин давра ҳаҷми даромад тамоюли устувори афзоиш дошта, аз 640 000 сомонӣ дар соли 2023 то 680 000 сомонӣ дар соли 2025 расидааст, яъне 40 000 сомонӣ ё 6,25 фоиз зиёд шудааст.

Ин нишон медиҳад, ки фаъолияти истехсолӣ дар шароити кам шудани хавфҳо рушд кардааст.

Хароҷоти умумӣ низ афзоиш ёфта, аз 510 000 сомонӣ то 540 000 сомонӣ расидааст (30 000 сомонӣ ё 5,9 Ҷ). Қисме аз ин хароҷот ба пардохти суғурта рост меояд, ки аз 35 000 сомонӣ дар соли 2023 то 40 000 сомонӣ дар соли 2025 зиёд шудааст. Бо вучуди ин, ин хароҷот ҳамчун сармоягузорӣ ба коҳиши хавф арзёбӣ мегардад.

Нуктаи муҳим дар ин ҷадвал мавҷудияти ҷуброни суғуртавӣ мебошад. Ҳаҷми ҷуброн аз 50 000 сомонӣ то 60 000 сомонӣ афзоиш ёфтааст, ки имкон медиҳад қисми зиёди талафоти эҳтимолӣ пӯшонида шавад.

Ҷоидаи соф дар ин давра тамоюли мусбати рушд дошта, аз 145 000 сомонӣ дар соли 2023 то 160 000 сомонӣ дар соли 2025 расидааст. Афзоиш 15 000 сомонӣ ё тақрибан 10,3 Ҷро ташкил медиҳад.

Ҳамин тариқ, натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки сарфи маблағ барои суғурта, сарфи назар аз зиёд кардани хароҷот, боиси коҳиши хавфҳои молиявӣ ва афзоиши ҷоидаи соф гардидааст. Ин ҳолат самаранокии иқтисодии истифодаи суғуртаи ихтиёрии чорворо ҳамчун воситаи муҳими идоракунии хавфҳо тасдиқ менамояд.

Ҷадвали 5. Динамикаи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ (Ҳоҷагии деҳқонии “Баракат”, ноҳияи Рӯдакии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2020–2025, бо доштани шартномаи суғуртаи ихтиёрии чорво)

Солҳо	Даромад	Тағйирот (%)	Ҷоидаи соф	Тағйирот (%)	Талафот	Тағйирот (%)
2020	580 000	–	120 000	–	70 000	–
2021	600 000	+3.4%	120 000	0%	75 000	+7.1%
2022	630 000	+5.0%	130 000	+8.3%	80 000	+6.7%
2023	640 000	+1.6%	145 000	+11.5%	25 000*	–68.7%
2024	660 000	+3.1%	152 000	+4.8%	23 000*	–8.0%
2025	680 000	+3.0%	160 000	+5.3%	20 000*	–13.0%

Сарчашма: аз тарафи муаллиф пешниҳод шудааст.

Таҳлили динамикаи нишон медиҳад, ки дар солҳои 2020–2022 (надоштани шартномаи суғуртаи ихтиёрии чорво) нишондиҳандаҳо тамоюли ноустувор доранд.

Аз ҷумла:

- даромад бо суръати паст афзоиш ёфтааст (3–5%);
- ҷоидаи соф қариб бетағйир мондааст;
- талафот пайваста зиёд шудааст (то +6–7% солона).

Аммо, аз соли 2023, баъд аз бастанӣ шартномаи суғуртаи ихтиёрии чорво, тамоюли нишондиҳандаҳо куллан тағйир ёфтааст:

- коҳиши якбораи талафот (қариб –70% дар соли 2023);
- афзоиши назарраси ҷоидаи соф (зиёда аз 10% дар соли аввал);
- устувор гардидани суръати афзоиши даромад.

Дар солҳои 2024–2025 низ ин тамоюли мусбат нигоҳ дошта мешавад, ки аз таъсири дарозмуддати шартномаи суғуртаи чорво шаҳодат медиҳад.

Таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳо нишон медиҳад, ки шартномаи суғуртаи ихтиёрии чорво ҳамчун омили калидӣ дар паст кардани хавфҳо, устувор гардонидани рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани ҷоидаи хоҷагӣ баромад мекунад. Махсусан, таъсири он дар коҳиши талафот ва беҳтар шудани нишондиҳандаҳои молиявӣ равшан мушоҳида мегардад.

Барои муқоиса ва таҳлил кардан мо метавонем барои мисол натиҷаҳои молиявии КУ (СХ) П Зарубы, (Корхонаи унитариӣ коммуналии кишоварзӣ) дар Вилояти Витебски Беларусро биёрем.

Яке аз роҳҳои коҳиш додани хароҷоти вобаста ба чорво, ғайр аз усулҳои анъанавии пешгирӣ, истифодаи суғурта мебошад.

Ҳифзи суғуртавии чорводорӣ, аз як тараф, ба ҷуброни зарарҳои вобаста ба талафоти чорво (аз ҷумла марг ё забҳи маҷбурии ҳайвонот) равона гардида, аз тарафи дигар, барои коҳиш ва ҷуброни талафоти маҳсулоти чорводорӣ, ки дар натиҷаи офатҳои табиӣ ба вучуд меоянд, хизмат мекунад [3, с. 23].

Дар Беларус мафҳуми суғуртаи ҳатмӣ ҳайвонот амал мекунад. Бо ин мақсад, Фармони Президенти Ҷумҳурии Беларус аз 25 августи соли 2006 № 530 «Дар бораи фаъолияти суғурта» рӯйхати намудҳои чорво ва паррандагонро муайян намудааст, ки барои онҳо суғуртаи ҳатмӣ пешбинӣ шудааст. Ҳар сол ин рӯйхат аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Беларус тасдиқ мегардад. Масалан, бо фармони № 471 аз 10 декабри соли 2019 рӯйхати дахлдори чорво ва паррандагон барои татбиқи суғуртаи ҳатмӣ тасдиқ шудааст.

Ҳамин тариқ, дар соли 2019 суғуртаи ҳатмӣ ҳайвонот бояд тамоми чорвои калони субъектҳои зотпарвариро (бо доштани шиносномаи расмӣ) фаро мегирифт.

Азбаски хоҷагии деҳқонии “Зарубы” (КУ/СХП Зарубы) ҳамчун субъекти чорводорӣ наслӣ сабт нашудааст, **ташкilotи он ба доираи суғуртаи ҳатмӣ дохил намешавад.**

Дар чунин ҳолат, барои ҳифзи молиявӣ ва коҳиши талафоти ҳайвонот бояд ба **суғуртаи ихтиёрии ҳайвонот** таваҷҷӯҳ карда шавад. Ин имкон медиҳад, ки хоҷагӣ дар ҳолатҳои беморӣ ё талафоти ғайриҷашмдошт таҳти Ҳимояи молиявӣ қарор гирад.

Мувофиқи шакли ҳисоботи махсуси баҳисобгирии ташкilotҳои кишоварзӣ, ки истехсол, харочот, арзиш ва фурӯши маҳсулоти чорводориро инъикос мекунад, (13-АПК) Саршумори миёнаи солонаи чорво барои соли 2019 2 234 сар буд, аз ҷумла чорвои асосии ширӣ 1 105 сарро ташкил дод. Мувофиқи маълумоти оморӣ оид ба аз байн бурдани чорво дар соли 2019, маълумоти мушаххас дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Тавре ки аз ҷадвал бармеояд, вазни ҳоси саршумори чорво дар шумораи умумии ҳайвонот 9,05 %-ро ташкил медиҳад [3, с. 15]. Аз ин миқдор, 3,17 % бинобар талафот аз гардиш хориҷ шудаанд.

Талафоти ҳайвонот асосан бо омилҳои зерин вобаста мебошад:

- забҳи маҷбури дар натиҷаи садамаҳо (асфиксия, шикастани дасту пой, захмҳо ва дигар осебҳо);
- бемориҳои сироятӣ, ки сарфи назар аз гузаронидани табобат, самараи лозимаро намодаанд (масалан, захми меъда, мастит ва дигар бемориҳо).

Ин маълумот нишон медиҳад, ки таъсири ходисаҳои суғуртави ва бемориҳо ба талафоти чорво назаррас буда, барои идоракунии хавфҳо ва таъмини устувории молиявии хоҷагӣ зарур аст, ки механизмҳои ҳифзи молиявӣ, аз ҷумла суғуртаи ихтиёрии ҳайвонот, татбиқ карда шаванд.

Ҷадвали 1. Маълумот дар бораи хориҷшавии (ихтиёрдорӣ) рамаи асосии чорвои ширдеҳ барои соли 2019.

Нишондиҳандаҳо	Арзиш
Саршумори миёнаи солонаи чорво, яъне шумораи миёнаи чорвои асосӣ дар давраи муайян мебошад.	1105
Шумораи чорво, ки дар давоми як сол бо сабабҳои гуногун аз байн рафтааст.	100
Аз ҷумла, шумораи чорво, ки бо сабаби парванда (ихроҷ ё хориҷшавӣ) аз байн рафтааст.	35
Куштори маҷбурии чорво дар натиҷаи ходисаҳои суғуртавӣ	7
Забҳи маҷбурии чорво дар натиҷаи бемориҳои гузаранда (табобат гузаронида шуд, вале натиҷа надод).	28
Ҳиссаи саршумори чорвои хориҷшуда, %.	9,05
Вазни таносуби саршумори чорво, ки бо сабаби парванда хориҷ шудааст, %.	3,17

Муаллиф аз рӯи маълумоти ташкilot тартиб додааст.

Маълумоти дар боло овардашуда аз мақсаднокии суғурта шаҳодат медиҳад, ки саршумори чорвои асосии гов бояд ҳифз карда шавад. Шартномаи суғурта чунин суғуртаро дар бар мегирад, ки маблағи суғурта ба арзиши воқеии чорво баробар мебошад.

Арзиши воқеии як сар чорвои калон тибқи Замимаи 2-и Фармони Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Беларус аз 10 апрели соли 2019 № 133 «Дар бораи тасдиқи методикаи муайян кардани арзиши суғурта ва ҳаҷми талафот (зарар) барои ҳосили зироатҳои кишоварзӣ, ниҳолҳои бисёрсола ва ҳайвоноти кишоварзӣ» ба ҳаҷми хароҷоти

парвариши як сар чорво, бо назардошти гурӯҳи синну сол ва ҷинси ҳайвон, баробар мебошад.

Тибқи маълумоти ташкилот, арзиши воқеии як сар чорвои асосии ширдеҳ 1 800 рубро ташкил медиҳад. Ҳамин тариқ, маблағи умумии суғурта чунин ҳисоб карда мешавад:

$$C = 1\,105 \times 1\,800 = 1\,989\,000 \text{ рубл} \approx 1\,989 \text{ ҳазор рубл}$$

Қадами навбатӣ ҳисоб кардани ҳаққи суғурта мебошад, ки он аз тарифи суғурта вобаста аст. Тарифа бошад, аз имкониятҳои суғурта ва сатҳи хавфи муайяншуда вобастагӣ дорад.

Тибқи маълумоти расмӣ аз Сомонаи Белгосстрах, тарифҳои суғуртаи чорвои асосии ширӣ дар ҷадвали 2 оварда шудаанд.

Ҷадвали 2. Тарифҳо оид ба суғуртаи рамаи асосии чорвои ширӣ

Имконоти Суғурта	Арзиш, %
Варианти А. - Суғурта чунин ҳолатҳоро фаро мегирад: забҳи мачбурии ҳайвонот дар натиҷаи садамаҳо; зарарҳое, ки аз сӯхтор новобаста аз сабаби пайдоиш ба амал омадаанд; зарбаи мустақими барқ; таркиш; ҳолатҳои хатарнок ва падидаҳои номусоиди гидрометеорологӣ; бемориҳои сироятӣ ва инвазивӣ; инчунин амалҳои ғайриқонунии шахсони сеюм.	0,3
Варианти Б. - Суғурта ҳолатҳои зеринро дар бар мегирад: забҳи мачбурии ҳайвонот дар натиҷаи бемориҳои сироятӣ, вақте ки таъбиат гузаронида шуда, вале натиҷа надодааст; ҳолатҳое, ки ба хатари марги ногузир вобаста мебошанд; инчунин забҳ дар ҳолати бемориҳои вазнин, ки таҳдиди марги ҳайвонро ба вуҷуд меорад. Ин навъи суғурта махсусан барои ҳолатҳои фаврӣ ва тиббии талафоти чорво пешбинӣ шуда, дар онҳо ҳимояи молиявӣ ва воқуниши саривақтӣ аҳамияти муҳим дорад.	1,6
Ҳамагӣ	1,9

Манбаъ: [3, с. 27].

Тибқи қоидаҳои суғуртаи ихтиёрии амвол, ки аз ҷониби Белгосстрах пешниҳод шудааст [30], ҷуброни суғурта барои ҳайвони фавтида ба таври зерин муайян карда мешавад:

$$B_{\text{стр}} = (C_{\text{стр}} - P) \times K(1)$$

ки дар он:

- $B_{\text{стр}}$ – ҷубронпулии суғуртавӣ, рубл;
- $C_{\text{стр}}$ – арзиши суғуртавии як сари ҳайвон, рубл;
- P – арзиши аз фурӯши гӯшти мувофиқ барои хӯрок гирифташуда, рубл;
- K – шумораи сарҳое, ки дар натиҷаи ҳодиса аз байн рафтаанд, сар.

Тавре қаблан қайд гардид, арзиши воқеии (суғуртавии) як сар чорвои асосии ширӣ 1 800 рубл мебошад.

Арзиши аз фурӯши гӯшти мувофиқ барои хӯрок, тибқи категорияҳои гӯшт (гӯшти гов – категорияи 2, лоғар) ва нархҳои тайеркунии ноҳиявӣ (ОАО Чашникский коопзаготпром), барои як гов, ба ҳисоби миёна аз маълумоти КУ (СХ)П “Зарубы”, 450 рубл мебошад.

Ҳамин тариқ, бо суғуртаи ихтиёрии ҳайвонот ташкилот имкони барқарор кардани арзиши воқеии ҳайвонотро пурра дорад: қисме аз он аз ҳисоби фурӯши гӯшт ва қисми дигараш аз ҳисоби пардохти ташкилоти суғуртавӣ таъмин карда мешавад.

Мувофиқи ҷадвали 1, шумораи ҳайвоноте, ки бо сабаби фавти мачбури аз байн рафтанд, дар соли 2019 35 сарро ташкил дод. Аз ин рӯ, бо истифодаи формулаи (1) арзиши ҷуброни суғуртавӣ чунин ҳисоб карда мешавад:

$$B_{\text{стр}} = (1\,800 - 450) \times 35 = 47\,250 \text{ рубл} \approx 47,25 \text{ ҳазор рубл}$$

Ҳамин тариқ, маблағи ҷуброни суғурта аллакай ҳисоби фурӯши ҳайвонот барои гӯштро дар бар мегирад. Таъсири суғурта тафовут байни маблағи ҷуброни суғуртавӣ ва пардохти мукофоти суғурта мебошад.

Ҷадвали 3. Таҳлили муқоисавии зарари КУ (СХ)П Зарубы бе шартномаи суғурта ва ҳангоми суғуртаи чорво ҳазор рубл.

Нишондиҳандаҳои	1 вариант (бе шартномаи суғурта)	2 вариант (ҳангоми суғурта)
Арзиши саршумори чорвои асосӣ КРС	$1,8 \times 1105 = 1989$	$1,8 \times 1105 = 1989$
Мукофоти суғуртаи	0	37,8
Арзиши ҳайвоноти хориҷшуда дар натиҷаи фавт	$1,8 \times 35 = 63$	$1,8 \times 35 = 63$
Аз татбиқи мувофиқ дар ҳӯроки гӯшт	$0,45 \times 35 = 15,75$	15,75
Арзиши саршумор пас аз суғурта, ҳодисаҳо	$1989 - 63 = 1926$	$1989 - 63 = 1926$
Чуброни суғурта	0	47,25
Афзоиши хароҷот вобаста ба бо қатли мачбури	$63 - 15,75 = 47,25$	$63 - (47,25 + 15,75 - 37,8) = 63 - 25,2 = 37,8$
Сарфаи бадастомада	$47,25 - 37,8 = 9,45$	

Муаллиф аз рӯи маълумоти ташкилот тартиб додааст.

Ҳамин тариқ, суғуртаи ихтиёрии чорво ба натиҷаҳои молиявӣ таъсири мусбӣ расонида, ба афзоиши фоида аз фурӯш дар ҳаҷми 9,45 ҳазор рубл дар КУ(СХ)П «Зарубы» мусоидат менамояд. [3, с 5].

Суғуртаи ихтиёрии чорво дар хоҷагиҳои чорводорӣ ҳамчун механизми муҳим барои кам кардани хавфҳо ва таъмини устувории молиявӣ баромад мекунад, ки таъсири мусбати он ба фаъолияти хоҷагиҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Беларус равшан мушоҳида мешавад.

1. Суғуртаи чорво имкон медиҳад, ки талафоти молиявӣ дар натиҷаи бемориҳо, садамаҳо ва офатҳои табиӣ коҳиш ёбад.

2. Механизми суғурта устувории даромад ва фоида, инчунин қобилияти идома додани фаъолияти истеҳсолиро таъмин менамояд.

3. Чуброни зарар ва пардохти мукофоти суғуртаи ба афзоиши фоида мусоидат мекунад ва хавфҳоро ба сатҳи қобили қабул мерасонад.

4. Суғурта ҳамчун воситаи сармоягузорӣ дар рушди устувори соҳаи чорводорӣ ва баланд бардоштани эътимоди сармоягузoron нақши калидӣ дорад.

Бартариҳои суғуртаи чорво дар Тоҷикистон

- Суғуртаи ихтиёрий мувофиқ ба шароити иқтисодии маҳаллӣ ва имконоти хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошад.

- Афзоиши фоида бо коҳиши талафот ва чуброни зарар ба даст меояд (мисоли хоҷагии деҳқонии «Баракат»: афзоиши фоида тақрибан 42 % пас аз ҷорӣ намудани суғурта).

- Таъсири суғурта ба рушди устувори истеҳсолот ва идоракунии хавфҳо дар шароити кишварҳои бо иқтисоди бозорӣ равшан аст.

Бартариҳои суғуртаи чорво дар Беларус

- Суғуртаи ҳатмӣ барои чорво ва паррандагон ба ҳама субъектҳои сабтшуда таҳти фармони давлатӣ татбиқ мешавад, ки сатҳи ҳифзро баланд мекунад.

- Мукофот ва чуброни суғуртаи ба назардошти арзиши воқеии ҳайвонот ҳисоб карда мешаванд, ки ба барқароркунии пурраи сармояи хоҷагӣ мусоидат мекунад.

- Системаҳои расмӣ ва фармонҳои давлатӣ кафолат медиҳанд, ки ҳатто дар ҳолатҳои фавқулодда хоҷагиҳо таҳти ҳимоя қарор гиранд.

Таҳлили муқоисавӣ

- Дар Тоҷикистон суғурта ихтиёрий буда, таъсири он ба самаранокии молиявӣ асосан вобаста ба хоҳиши ва имконияти чорводорон аст.

- Дар Беларус суғуртаи чорво ҳатмӣ буда, сатҳи ҳифзи молиявӣ барои тамоми субъектҳои сабтшуда баландтар аст.

- Дар ҳарду кишвар, ҷорӣ намудани суғурта афзоиши фоида ва коҳиши талафотро таъмин мекунад, вале Беларус механизми қонунии ҳатмиро истифода мебарад, ки хавфҳоро беҳтар назорат мекунад.

Хулоса: Суғуртаи чорво, хоҳ ихтиёрий (Тоҷикистон) ва хоҳ ҳатмӣ (Беларус), омили

муҳим барои таъмини устувории иқтисодӣ, паст кардани талафот ва баланд бардоштани ғоида дар соҳаи ҷорводорӣ мебошад. Густариши суғуртаи ҷорво дар амалияи хоҷагиҳои Тоҷикистон аҳамияти стратегӣ дошта, рушди устувори соҳаи ҷорводориро таъмин менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Ашуров Г.Д. Идоракунии рушди бозори хизматрасониҳои суғуртави: назария, методология, амалия. Рисолаи номзади илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2020. С. 49–52.
2. Баева Ю.В. Такмили суғуртаи кишоварзӣ ҳамчун омил рушди устувори кишоварзӣ: Хулосаи рисолаи номзади илмҳои иқтисодӣ. – Москва, 2022. - 29 саҳ.
3. Дар бораи тасдиқи методологияи муайян кардани арзиши суғурта ва андозаи талафот (ҳалокати) ҳосили зироатҳои кишоварзӣ ва ниҳолҳои бисерсола ва усулҳои муайян кардани арзиши суғурта ва андозаи талафот (ҳалокат) ҳайвоноти кишоварзӣ: Қарори Вазорати кишоварзӣ Ҷумҳурии Беларус аз 10 апрели соли 2018 по 133 (бо изм. ва илова.) [Электронӣ манбаъ] / феҳристи Миллии санадҳои меъерии ҳуқуқии Ҷумҳурии Беларус. – Минск, соли 2020. - Ҳолати дастрасӣ: <http://www.pravo.by>. - санаи дастрасӣ: 14. 11. 2020.
4. Долгорукова, Ю. С. «Ташкили системаи суғуртаи хатарҳои кишоварзӣ дар ИМА». // Бюллетени иттилоотӣ «Суғурта ва қарздиҳии кишоварзӣ». – июни соли 2005, саҳ. 41.
5. Дуванов, Г.В., Михайлов, В. И. Дар бораи суғуртаи кишоварзӣ. // Молия. – 2000, №2, саҳ. 38–41.
6. Задков, А. Рушди системаи суғуртаи кишоварзӣ. / АИС: Иқтисод ва идоракунии. – 2007, № 1, саҳ. 45–52.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғайриқарбӣ суғуртави». – Душанбе, 23 июли соли 2016, №1349
8. Муҳибали С. Мавқеи суғуртаи давлати дар Тоҷикистон. – Душанбе, – 2009.
9. Рахимов З.А., Сафаров М., Чураев Ш. Х., Абдуллоев А. Х. Васоити таълимӣ аз ғайри «Суғурта». – Душанбе. -2008.
10. Рӯзиев А.Т. Ислоҳоти низоми суғуртаи кишоварзӣ. Маҷмӯаи мақолаҳои Конфронси байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ оид ба рушди иқтисодӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ. – Душанбе, 2010.
11. Рӯзиев А.Т. Таъсис ва рушди бозори миллии суғурта. – Душанбе: Ирфон, 2008.
12. Сомонаи расмӣ Суғуртаи унитарии Ҷумҳуриявии Беларус корхонаҳои "Белгосстрах "[манбаи Электронӣ]. – 2020. - Ҳолати дастрасӣ: <http://bgs.by/>. Санаи дастрасӣ: 16. 12. 2020.
13. Хисоботҳои хоҷагии деҳқонии “Баракат”, ноҳияи Рӯдакии Ҷумҳурии Тоҷикистон
14. Ҷабборов Г.Н. Мушкилоти асосии рушди хизматрасонии суғурта дар комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тотористон ва роҳҳои ҳалли онҳо. Бюллетени Донишгоҳи давлатӣ - 2017, № 3, саҳ. 8-12.
15. Ҷабборов Г.Н. Тамоюлҳо ва омилҳои муосири рушди Институти суғуртаи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар Ҷумҳурии Тотористон. Эзоҳҳои илмӣ Донишгоҳи давлатии Харков ба номи академик Б. Ғафуров - 2017, №2 (41), саҳ. 181-186.
16. Шаропов Н., Ҳомидов А., Буриева М. Ғайриқарбӣ суғурта. (дастури таълимӣ). – Душанбе – 2009.

СУҒУРТАИ ИХТИЁРИИ ҶОРВО ҲАМЧУН ОМИЛИ ИЛМИЮ ИҚТИСОДИИ АҶЗОИШИ ҒОИДАНОКИИ ХОҶАГИҲОИ ҶОРВОДОРӢ

Дар мақолаи мазкур аҳамияти иқтисодии суғуртаи ихтиёрии ҷорво ҳамчун воситаи самараноки идоракунии хавфҳо дар соҳаи ҷорводорӣ баррасӣ гардидааст. Дар мақола таъсири суғуртаро ба қиёсҳои талафоти молиявӣ, устувории даромад ва аҷзҳои ғоидаи хоҷагиҳои ҷорводорӣ таҳлил намудааст. Дар асоси мисоли хоҷагии деҳқонии “Баракат” нишон дода мешавад, ки ҷорӣ намудани суғурта боиси кам шудани талафот ва аҷзҳои назарраси ғоида мегардад. Ҳамзамон, таҳлили муқоисавии таҷрибаи Тоҷикистон ва Беларус гузаронида шуда, афзалиятҳои

ҳар ду низоми сугурта муайян карда шудаанд. Натиҷаҳо собит месозанд, ки сугуртаи чорво омили муҳими рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти хоҷагиҳои чорводорӣ мебошад.

Калимаҳои калидӣ: сугуртаи чорво, сугуртаи ихтиёрӣ, устувори иқтисодӣ, фоида дар соҳаи чорводорӣ

Маълумот дар бораи муаллиф: Рузиев Аброр Толибович – ходими калони илмии Институти иқтисодиёт ва демографияи Академии миллии илмҳо. Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Айнӣ 44. Тел. : +992 93 402 27 27. E-mail: abror_r@mail.ru;

ДОБРОВОЛЬНОЕ СТРАХОВАНИЕ СКОТА КАК НАУЧНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ РЕНТАБЕЛЬНОСТИ ЖИВОТНОВОДЧЕСКИХ ХОЗЯЙСТВ

В данной статье рассматривается экономическое значение добровольного страхования скота как эффективного инструмента управления рисками в животноводстве. В статье анализируется влияние страхования на снижение финансовых потерь, стабильность доходов и увеличение прибыли животноводческих хозяйств. На примере дехканского хозяйства "Баракат" показано, что внедрение страхования приводит к уменьшению убытков и значительному увеличению прибыли. При этом был проведен сравнительный анализ опыта Таджикистана и Беларуси, определены преимущества обеих систем страхования. Результаты доказывают, что страхование скота является важным фактором устойчивого экономического роста и повышения эффективности деятельности животноводческих хозяйств.

Ключевые слова: страхование скота, добровольное страхование, риск, финансовые потери, экономическая эффективность, животноводство.

Сведения об авторе: Рузиев Аброр Толибович – старший научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной Академии наук. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айнӣ 44. Тел. : +992 93 402 27 27. E-mail: abror_r@mail.ru;

VOLUNTARY LIVESTOCK INSURANCE AS A SCIENTIFIC AND ECONOMIC FACTOR IN INCREASING THE PROFITABILITY OF LIVESTOCK FARMS

This article examines the economic importance of voluntary livestock insurance as an effective risk management tool in animal husbandry. The article analyzes the impact of insurance on reducing financial losses, income stability and increasing profits of livestock farms. Using the example of the Barakat Dehkan farm, it is shown that the introduction of insurance leads to a reduction in losses and a significant increase in profits. At the same time, a comparative analysis of the experience of Tajikistan and Belarus was conducted, and the advantages of both insurance systems were determined. The results prove that livestock insurance is an important factor for sustainable economic growth and improving the efficiency of livestock farms.

Keywords: livestock insurance, voluntary insurance, risk, financial losses, economic efficiency, animal husbandry.

Information about the author: Abror Tolibovich Ruziev is a Senior Researcher at the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 44 Aini Street. Telegram: +992 93 402 27 27. E-mail: abror_r@mail.ru;

УДК: 638.1:338.43(575.3)

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ПЧЕЛОВОДСТВА ГОРНЫХ ЗОН ТАДЖИКИСТАНА(НА ПРИМЕРЕ ГБАО) Сабоиева Д.С.

**Институт гуманитарных наук имени академика Баходура Искандарова
Национальной академии наук Таджикистана**

Развитие пчеловодства в горных районах Таджикистана, особенно в ГБАО, обладает значительными аграрными и социально-экономическими возможностями благодаря чистой экологии, богатой медоносной флоре и природным условиям. Однако его экономическая эффективность остаётся на низком уровне из-за слабой механизации, недостаточно развитой инфраструктуры, дефицита квалифицированных кадров и ограниченной

интеграции в рыночные цепочки, что обуславливает необходимость комплексного подхода к развитию отрасли, включающего организационно-экономические, технологические и институциональные меры для повышения рентабельности, устойчивости производства и уровня доходов местного населения.

1. Совершенствование материально-технической базы пчеловодства. Одним из основных факторов повышения экономической эффективности пчеловодства является реформирование материально-технической базы пасек.

В области большинство пасек снабжены устаревшим оборудованием. Здесь в основном используются традиционные деревянные ульи без термоизоляции. Это приводит к повышенным потерям пчелосемей в зимний период и снижению продуктивности. Медогонки, средства для переработки воска, устройства для откачки и хранения мёда часто отсутствуют или находятся в неудовлетворительном состоянии. Для устранения этих недостатков необходимы следующие меры: введение субсидирования закупки современного оборудования; разработка программ льготного кредитования пчеловодов; создание пунктов аренды или лизинга пчеловодческого инвентаря; организация кооперативных центров по техническому обслуживанию пасек.

Экономический эффект от обновления материально-технической базы проявляется в повышении производительности труда, уменьшении затрат на содержание пасек и увеличении выхода готовой продукции.

Таблица 1. Совершенствование материально-технической базы пчеловодства

№	Мероприятие	Описание	Цели и ожидаемый эффект	Особенности и комментарии
1	Введение субсидирования закупки современного оборудования	Предоставление финансовой поддержки для покупки современных ульев, оборудования и инвентаря	Обеспечение пчеловодов качественным материалом, повышение продуктивности	Механизм поддержки для снижения затрат пчеловодов
2	Разработка программ льготного кредитования пчеловодов	Внедрение кредитных программ с низкими процентными ставками и гибкими условиями	Упрощение доступа к финансам, стимул к обновлению материально-технической базы	Специальные условия для малого и среднего пчеловодства
3	Создание пунктов аренды или лизинга пчеловодческого инвентаря	Организация центров, где пчеловоды могут арендовать или лизинговать оборудование	Снижение стартовых затрат, расширение доступа к современным средствам	Расширение инфраструктуры для поддержания и обновления инвентаря
4	Организация кооперативных центров по техническому обслуживанию пасек	Создание сервисных центров для регулярного обслуживания и ремонта оборудования	Повышение надежности и сроков службы оборудования, снижение простоев	Повышение квалификации сотрудников центров

Таблица: составлена автором на основе аналитических данных по развитию пчеловодства и программ государственной поддержки, а также собственных исследований по обеспечению материально-технической базы пчеловодов

2. Развитие селекционно-племенной работы и внедрение адаптивных пород.

Вторым важным направлением является внедрение современных технологий содержания пчёл, основанных на использовании адаптивных пород, устойчивых к климатическим особенностям высокогорья. Разработка и использование селекционных

программ для выведения и распространения высокопродуктивных, морозоустойчивых пород могут значительно повысить продуктивность пчелосемей, что, в свою очередь, увеличит общий объём товарного мёда и других продуктов пчеловодства.

Успех пчеловодства в условиях высокогорья напрямую зависит от качества пчелосемей.

Поэтому для региона необходимы породы, устойчивые к резким температурным перепадам, болезням и недостатку нектароносных периодов. Основными рекомендациями по улучшению качества пород пчел являются: разработка селекционных программ с участием научно-исследовательских институтов; сотрудничество с зарубежными и местными центрами пчеловодства для обмена генетическим материалом; создание племенных пасек по выведению и распространению высокопродуктивных пчёл. [3, с. 60]

Повышение генетического потенциала пчелосемей позволит увеличить объёмы товарного мёда до 30–40% на семью в год, улучшить устойчивость к болезням и снизить смертность зимой.

Основные направления научных исследований и практики:

1. Генетические исследования для определения наследуемости признаков, устойчивости к заболеваниям, продуктивности.
2. Использование молекулярных маркеров для ускорения селекционных процессов.
3. Создание новых адаптивных пород с учетом климатических условий и факторов среды.
4. Внедрение генетически улучшенных пород в практическое пчеловодство.

Таблица 3. 2 Мероприятия по развитию селекционно-племенной работы и внедрению адаптивных пород

№	Мероприятие	Описание	Краткосрочные цели	Долгосрочные эффекты
1	Разработка программ генетического мониторинга	Оценка устойчивости и наследуемости признаков	Повышение эффективности селекционной работы	Использование молекулярных и фенотипических методов
2	Создание банка генетических материалов	Коллекция и сохранение генофондов сельскохозяйственных ценных пород	Обеспечение источников генетического разнообразия	Устойчивость к изменяющимся условиям
3	Внедрение новых адаптивных пород в практику	Ввод и тестирование пород, стойких к климатическим условиям и болезням	Расширение ассортимента пород для разных условий	Повышение устойчивости пчеловодства
4	Обучение селекционеров и пчеловодов новым технологиям	Проведение семинаров, конференций и курсов по генетическим методам	Повышение компетентности специалистов	Массовое внедрение современных методов

Источник: Таблица создана автором на основе собственных данных и наблюдений.

3. Эффективное использование медоносной базы региона. Эффективное использование медоносной базы региона является важнейшим условием повышения продуктивности пчеловодства и обеспечения долгосрочной устойчивости отрасли. Медоносная база охватывает разнообразные растительные ресурсы, которые служат источником необходимого нектара и пыльцы для пчел. Правильная организация взаимодействия между природными ресурсами и пчеловодческими хозяйствами способствует увеличению объемов производства меда, улучшению его качества, а также сохранению экологического баланса в регионе.

Ключевым аспектом повышения эффективности является комплексный анализ

состава растительности, включая виды растений, их периоды цветения, географическое распространение и сезонные возможности использования. На основе этих данных осуществляется обоснованный подбор и расположение пасек в наиболее перспективных зонах, что позволяет максимально использовать биологический потенциал ресурсной базы.

Для достижения целей необходимо укреплять медоносную базу за счёт выращивания культурных растений и сохранения природных лесов, рационально размещать пасеки с учётом фаз цветения, внедрять современные агротехнические приёмы ухода за медоносами, а также использовать инновационные решения (переработка ресурсов, искусственные нектароны) для поддержания продуктивности в межцветочные периоды.

Особое значение при этом приобретает рациональное использование медоносной базы ГБАО, характеризующейся богатым разнообразием флоры: от дикорастущих трав и горных лугов до плодовых деревьев и кустарников, являющихся ценными источниками экологически чистого меда. Однако, благодаря сезонности и недостаточной организации кочёвок, эти ресурсы используются неэффективно. Для повышения уровня использования медоносной базы необходимо реализовать следующие меры: создание детальных карт медоносных угодий с учетом сезонных особенностей; организацию системы кочевого пчеловодства на основе кооперации пчеловодов; внедрение цифровых технологий для мониторинга состояния пастбищ и учета динамики ресурсов.

Внедрение предложенных мер позволит значительно увеличить коэффициент использования медоносной базы, сократить периоды отсутствия нектара, а также стабилизировать и повысить продуктивность пчеловодства в регионе. Такой комплексный подход обеспечит не только рост производства экологически чистого меда, но и сохранение природных ресурсов региона, укрепляя его экологическую и экономическую устойчивость.

Таблица 3. Основные виды медоносных растений ГБАО, их характеристики и сезонность

№	Вид растения	Распространение	Цветение	Особенности и важность для пчеловодов
1	Юган кормовой	На каменистых склонах	Май – июль	Мед коричневый со специфическим запахом.
2	Акация (Robinia spp.)	В долинах и по берегам рек	Май-июнь	Значительный урожай нектара, создает ярко-ароматный мед
3	Карликовая яблоня, дикие плодовые	Склоны, лесные края	Май-август	Подача нектара в различные периоды, способствует стабильному сбору
4	Травянистые растения (клевер, люцерна, василек)	Полевые и луговые участки	Июнь-сентябрь	Обеспечивают пыльцу и нектар, улучшают качество меда

Таблица: создана автором исходя из собственных наблюдений.

4. Развитие сбытовой инфраструктуры и маркетинга. Следующим фактором, влияющим на экономическую эффективность, является улучшение системы сбыта. В настоящее время значительная доля продукции реализуется на стихийных рынках по низким ценам без упаковки, бренда или сертификата качества. Это снижает доходность отрасли и ограничивает выход на внешние рынки. Формирование сбытовых кооперативов, участие в сертификационных программах и развитие бренда экологически чистого горного мёда из Таджикистана может способствовать выходу на новые рынки, включая международные.

Таблица 4. Стратегия развития пчеловодческой отрасли

Направление деятельности	Конкретные мероприятия	Ожидаемые результаты
Создание пчеловодческих кооперативов с общим брендом	-Формирование кооперативов для совместного производства и сбыта продукции. Разработка единых стандартов и маркетинговой стратегии	-Повышение конкурентоспособности продукции. Укрепление рыночных позиций
Обеспечение сертификации продукции	Получение сертификатов экологической чистоты. Внедрение международных стандартов сертификации	-Расширение экспортных возможностей. Повышение доверия потребителей
Поддержка в оформлении логистических и экспортных операций	-Получение сертификатов экологической чистоты. Внедрение международных стандартов сертификации	Расширение экспортных возможностей. Повышение доверия потребителей
Разработка регионального бренда	Создание бренда «Мёд Памира». Продвижение бренда как символа чистоты, вкуса и высокого качества	Повышение узнаваемости продукции. Увеличение объема продаж

Таблица: Создана автором на основании опубликованных данных

В развитии сбытовой инфраструктуры и маркетинга важными решениями являются: создание пчеловодческих кооперативов с общим брендом продукции; обеспечение сертификации продукции, как экологически чистой по международным стандартам; поддержка в оформлении логистических и экспортных операций; разработка регионального бренда: например, «Мёд Памира» — как символ чистоты, уникального вкуса и качества.

При соблюдении этих мер можно повысить отпускную цену продукции на 20–50% и расширить рынки сбыта, включая страны СНГ, Ближнего Востока и ЕС.

5. Кадровое и образовательное обеспечение отрасли пчеловодства в Горно-Бадахшанской автономной области. Кадровое и образовательное обеспечение отрасли пчеловодства в Горно-Бадахшанской автономной области является одним из ключевых факторов, определяющих уровень её экономической эффективности и устойчивости. В условиях горного региона, характеризующегося ограниченной доступностью образовательной инфраструктуры и высокой долей самозанятого сельского населения, развитие человеческого капитала приобретает особое значение для модернизации отрасли и повышения результативности хозяйственной деятельности.

По данным региональных органов статистики и материалов аграрных проектов, в ГБАО пчеловодством занимаются преимущественно мелкие хозяйства семейного типа, численность которых оценивается в пределах нескольких сотен единиц, при этом более 70–80 % пчеловодов не имеют профильного профессионального образования. [1, с. 2]

Основной массив знаний формируется за счёт практического опыта и традиционных методов ведения хозяйства, что, с одной стороны, обеспечивает сохранение адаптированных к местным условиям практик, а с другой - ограничивает внедрение современных технологий и инновационных подходов.

Анализ образовательного уровня пчеловодов ГБАО показывает, что лишь незначительная часть занятых в отрасли проходила специализированные курсы или тренинги по современному пчеловодству. По оценкам экспертов, охват пчеловодов краткосрочными обучающими программами в рамках государственных и международных проектов не превышает 20–25 % от общего числа занятых в отрасли. [3, с. 63] При этом обучение, как правило, носит эпизодический характер и не сопровождается системной оценкой результатов или последующим консультативным сопровождением.

Система формального аграрного образования в Республике Таджикистан ориентирована преимущественно на подготовку специалистов широкого профиля, при этом

специализированные дисциплины по пчеловодству представлены ограниченно. Для пчеловодов ГБАО доступ к профильному образованию осложняется территориальной удалённостью учебных заведений и дополнительными финансовыми издержками. В результате профессиональная подготовка кадров не соответствует в полной мере потребностям отрасли, особенно в части ветеринарного обеспечения, профилактики заболеваний пчёл, селекционной работы и стандартизации продукции.

Существенную роль в восполнении дефицита знаний играют образовательные компоненты международных проектов, реализуемых в ГБАО. В рамках программ FAO, UNDP, IFAD и GIZ в 2016–2023 гг. проводились тренинги и практические занятия, направленные на повышение квалификации пчеловодов, внедрение устойчивых технологий и развитие предпринимательских навыков. [4, с. 114]

По результатам реализации данных программ отмечается рост средней продуктивности пчелиных семей и снижение производственных потерь у участников проектов по сравнению с хозяйствами, не охваченными обучением, что подтверждает прямую связь уровня кадровой подготовки с экономической эффективностью отрасли.

Одновременно сохраняется дефицит специалистов смежных направлений, включая ветеринарных работников, технологов по переработке мёда и специалистов по контролю качества. Недостаток кадров данного профиля приводит к ограниченному использованию потенциала переработки и снижает возможности выхода продукции пчеловодства ГБАО на внутренние и внешние рынки. Это негативно отражается на формировании добавленной стоимости и доходности хозяйств.

Перспективным направлением развития кадрового и образовательного обеспечения отрасли является формирование региональной системы непрерывного обучения пчеловодов, ориентированной на специфику горных территорий. Такая система должна включать базовую профессиональную подготовку, регулярные курсы повышения квалификации, а также практико-ориентированные формы обучения на базе демонстрационных пасек. Особое значение приобретает развитие дистанционных образовательных форм, позволяющих снизить территориальные барьеры и расширить охват пчеловодов обучающими программами.

Таким образом, уровень кадрового и образовательного обеспечения пчеловодства в ГБАО в настоящее время не в полной мере соответствует потенциалу отрасли. Усиление системной подготовки кадров, расширение охвата образовательными программами и развитие консультационной поддержки способны обеспечить рост производительности, повышение качества продукции и, как следствие, увеличение экономической эффективности пчеловодства в горных районах автономной области.

6. Государственная и международная поддержка повышения эффективности пчеловодства в Горно-Бадахшанской автономной области (на примере программ FAO, UNDP, IFAD, GIZ). Развитие пчеловодства в Горно-Бадахшанской автономной области в последние годы осуществляется при существенной поддержке международных организаций, реализующих в Республике Таджикистан проекты в сфере устойчивого сельского хозяйства, продовольственной безопасности и развития горных территорий. [1,2]

Данные инициативы дополняют государственные меры аграрной политики и формируют институциональную и ресурсную основу для повышения экономической эффективности пчеловодства как одного из перспективных направлений сельской экономики региона. [3, с. 65]

Важную роль в этом процессе играет Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН (FAO), которая с 2016 года реализует в Таджикистане ряд программ, направленных на развитие устойчивых агропродовольственных систем. 6 В частности, в рамках проектов «Support to Agricultural and Food Security Systems in Tajikistan» (2016–2019 гг.) и «Strengthening the Resilience of Smallholder Farmers» (2019–2022 гг.) оказывалась поддержка мелким сельхозпроизводителям горных регионов, включая ГБАО. Эти проекты предусматривали обучение фермеров современным методам ведения сельского хозяйства,

внедрение практик устойчивого природопользования и повышение качества сельскохозяйственной продукции. Пчеловодство рассматривалось как экологически безопасный и экономически целесообразный вид деятельности, способствующий росту доходов сельских домохозяйств [4, с. 112].

Существенный вклад в развитие пчеловодства в ГБАО внесли проекты Программы развития ООН (UNDP), реализуемые в регионе в 2017–2023 гг. В рамках инициатив «Livelihood Improvement in Mountainous Areas of Tajikistan» и «Climate Change Adaptation for Rural Communities» пчеловодство использовалось как инструмент диверсификации источников доходов и повышения устойчивости сельского населения к климатическим и экономическим рискам. [5]

Поддержка включала финансирование создания малых пчеловодческих хозяйств, развитие кооперационных форм взаимодействия, а также содействие в переработке и маркетинге продукции. Это способствовало росту добавленной стоимости и укреплению экономической самостоятельности местных сообществ.

Международный фонд сельскохозяйственного развития (IFAD) на протяжении более десяти лет реализует в Таджикистане проекты, ориентированные на поддержку мелких производителей и развитие сельской инфраструктуры. В частности, в рамках проектов «Livestock and Pasture Development Project» (2016–2021 гг.) и «Rural Development Programme for Mountainous Regions» (2021–2027 гг.) пчеловодство в ГБАО включалось в перечень приоритетных направлений поддержки как вид деятельности с низким уровнем капиталоемкости и высокой социальной значимостью. Предоставление грантов, льготного финансирования и консультационной поддержки позволило расширить масштабы пчеловодческих хозяйств и повысить их производственную эффективность. [7]

Отдельного внимания заслуживает деятельность Германского общества по международному сотрудничеству (GIZ), которое в 2015–2022 гг. реализовывало в Таджикистане проекты по устойчивому развитию сельских территорий и адаптации сельского хозяйства к изменению климата, включая инициативы «Sustainable Rural Development Programme» и «Climate-Sensitive Natural Resource Management». В ГБАО данные проекты были направлены на развитие экологически ориентированных видов хозяйственной деятельности, в том числе пчеловодства. Основной акцент делался на повышении квалификации пчеловодов, внедрении устойчивых технологий и формировании предпринимательских навыков, что способствовало переходу от экстенсивных форм ведения пчеловодства к моделям с ориентацией на рынок [6]

В совокупности реализуемые международные программы сформировали многоуровневую систему поддержки пчеловодства в ГБАО, охватывающую финансовые, институциональные и образовательные аспекты развития отрасли. Вместе с тем анализ их воздействия показывает, что поддержка носит преимущественно проектный и фрагментарный характер, не всегда интегрированный в долгосрочные региональные стратегии развития пчеловодства. Отсутствие специализированной государственной программы, ориентированной на пчеловодство горных зон, ограничивает возможности масштабирования достигнутых результатов.

Таким образом, международные программы FAO, UNDP, IFAD и GIZ в 2015–2023 гг. сыграли значимую роль в повышении экономической эффективности пчеловодства в ГБАО, однако для достижения устойчивого эффекта требуется их более тесная координация с государственной аграрной политикой и формирование целевых механизмов поддержки отрасли на региональном уровне.

Проведенное исследование позволило комплексно рассмотреть состояние, тенденции и факторы экономической эффективности развития пчеловодства в ГБАО, а также обосновать приоритетные пути ее повышения с учетом природно-климатических, социально – экономических и институциональных особенностей региона. Установлено, что пчеловодство в области обладает значительным нереализованным потенциалом, обусловленный богатой кормовой базой, экологически чистой территорией и спросом на натуральную продукцию, однако уровень его экономической отдачи в настоящее время

остается ниже возможного.

Анализ современного состояния отрасли показал, что основными факторами, сдерживающими экономический рост эффективности пчеловодства в ГБАО, являются преобладание мелких, разрозненных хозяйств, низкий уровень технологической оснащенности, недостаточная диверсификация продукции и ограниченный доступ к организованным каналам сбыта. Существенное влияние так же оказывает дефицит квалифицированных кадров и системной образовательной поддержки, что ограничивает внедрение современных методов ведения пчеловодства и снижает продуктивность пчелиных семей.

В целом реализация предложенных путей повышения экономической эффективности пчеловодства в ГБАО создает предпосылки для устойчивого развития отрасли, ростов дохода сельского населения и укрепления социально -экономического потенциала горных территорий региона.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Сельское хозяйство Республики Таджикистан: статистический сборник. – Душанбе, 2023.
2. Министерство сельского хозяйства Республики Таджикистан. Аналитический отчет о состоянии и перспективах развития пчеловодства. – Душанбе, 2022.
3. Рахмонов Р. Р. Кадровый потенциал аграрного сектора горных регионов Таджикистана // Экономика Таджикистана. – 2021. – № 4. – С. 58–66.
4. Шарипов Ф. Х. Экономические аспекты устойчивого развития аграрного сектора горных районов // Вестник Таджикского национального университета. – 2020. – № 2. – С. 112–118.
5. FAO. Strengthening the Resilience of Smallholder Farmers in Tajikistan. – Rome, 2022.
6. GIZ. Sustainable Rural Development Programme in Tajikistan. Final Evaluation Report. – Bonn: GIZ, 2022.
7. IFAD. Rural Development Programme for Mountainous Regions of Tajikistan. – Rome, 2022.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ПЧЕЛОВОДСТВА ГОРНЫХ ЗОН ТАДЖИКИСТАНА(НА ПРИМЕРЕ ГБАО)

В статье рассматриваются пути повышения экономической эффективности развития пчеловодства в горных районах Таджикистана на примере Горно-Бадахшанской автономной области. Отмечается высокий природный потенциал региона и значение пчеловодства для занятости сельского населения и роста доходов домохозяйств. Анализируются основные направления развития отрасли: совершенствование материально-технической базы, развитие селекционно-племенной работы и внедрение адаптированных пород пчёл, рациональное использование медоносной базы. Рассматриваются вопросы развития сбыта и маркетинга продукции, подготовки кадров, а также роль государственной и международной поддержки.

Реализация предложенных мер будет способствовать повышению эффективности пчеловодства и устойчивому развитию отрасли в горных районах страны.

Ключевые слова: *пчеловодство, экономическая эффективность, горные районы, развитие пчеловодства, медоносная база, селекционно-племенная работа, материально-техническая база, сбытовая инфраструктура, маркетинг продукции пчеловодства, государственная поддержка, международные программы развития.*

Сабоиева Джамила Саломатшоевна- научный сотрудник отдела социально-экономических исследований Бадахшана Института гуманитарных наук имени Б. Искандарова Национальной академии наук Таджикистана; адрес: Хороз, ул. Холдорова 21; тел. : 931066883.

**РОҲҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ РУШДИ
ЗАНБҮРИАСАЛПАРВАРӢ ДАР МИНТАҚАҲОИ КҶҲИИ ТОҶИКИСТОН
(ДАР МИСОЛИ ВМКБ)**

Дар мақола роҳҳои баланд бардоштани самаранокии иқтисодии рушди занбӯриасалпарварӣ дар минтақаҳои кӯҳии Тоҷикистон дар мисоли Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон баррасӣ карда мешаванд. Потенсиали баланди табиӣи минтақа ва аҳаммияти занбӯриасалпарварӣ барои таъмини шугли аҳолии деҳот ва афзоиши даромади хоҷагӣҳои хонагӣ қайд карда мешавад. Самтҳои асосии рушди соҳа таҳлил мегарданд: тақмили заминаи моддию техникӣ, рушди корҳои селексионӣ зотпарварӣ ва ҷорӣ намудани зотҳои мутобиқшудаи занбӯри асал, инчунин истифодаи самараноки базаи нектардиханда. Ҳамчунин масъалаҳои рушди бозорёбӣ ва маркетинги маҳсулоти занбӯриасалпарварӣ, омодагии кадрҳо ва нақши дастгирии давлатӣ ва байналмилалӣ баррасӣ карда мешаванд.

Таъбиқи тадбирҳои пешниҳодишуда ба баланд бардоштани самаранокии занбӯриасалпарварӣ ва рушди устувори соҳа дар минтақаҳои кӯҳии кишвар мусоидат хоҳад кард.

Калидвожаҳо: занбӯриасалпарварӣ, самаранокии иқтисодӣ, минтақаҳои кӯҳӣ, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, рушди занбӯриасалпарварӣ, базаи нектардиханда, корҳои селексионӣ зотпарварӣ, заминаи моддию техникӣ, инфрасохтори фуруш, маркетинги маҳсулоти занбӯриасалпарварӣ, дастгирии давлатӣ, барномаҳои байналмилалӣи рушд.

Сабоева Чамила Саломатшоевна – ходими илмӣи шӯбаи таҳқиқоти иҷтимоӣи иқтисодии Бадахшон, Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Исқандаров, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон; Нишони: ш. Хоруг, кӯчаи Холдорова 21; тел. : 931066883.

**WAYS TO INCREASE THE ECONOMIC EFFICIENCY OF BEEKEEPING
DEVELOPMENT IN THE MOUNTAINOUS REGIONS OF TAJIKISTAN (CASE OF
GBAO)**

The article examines ways to increase the economic efficiency of beekeeping development in the mountainous regions of Tajikistan using the example of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region. The high natural potential of the region and the importance of beekeeping for rural employment and increasing household incomes are highlighted. The main directions for the development of the sector are analyzed, including improvement of the material and technical base, development of breeding and selection work, introduction of bee breeds adapted to mountain conditions, and efficient use of the regional nectar resource base. The issues of developing marketing and sales of beekeeping products, training qualified personnel, and the role of state and international support are also considered.

The implementation of the proposed measures will contribute to improving the economic efficiency of beekeeping and ensuring the sustainable development of the sector in the mountainous regions of the country.

Keywords: beekeeping, economic efficiency, mountainous regions, Gorno-Badakhshan Autonomous Region, development of beekeeping, nectar resource base, breeding and selection work, material and technical base, marketing and sales infrastructure, marketing of beekeeping products, state support, international development programs.

Saboieva Jamila Salomatshoevna – Research Fellow at the Department of Socio-Economic Studies of Badakhshan, B. Iskandarov Institute of Humanities, National Academy of Sciences of Tajikistan; Address: 21 Kholdorov St., Khorugh; Tel. : +992 931066883.

УДК: 314. 7:338. 2

**ВНЕШНЯЯ МИГРАЦИЯ НАСЕЛЕНИЯ ГБАО В КОНТЕКСТЕ
ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: АНАЛИЗ
ДАННЫХ ПЕРВОГО ПОЛУГОДИЯ 2026 ГОДА**

Хоркашова К.О.

Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева

Миграция населения является одним из наиболее значимых факторов трансформации современной демографической и социально-экономической структуры территории. Ее последствия проявляются не только в изменении численности населения, но

и в перераспределении трудовых ресурсов, сохранении возрастной и генетической структуры, трансформации семейных отношений и прекращении новых потоков человеческого капитала.

Миграция - это сложный демографический процесс, последствия которого могут иметь как положительное, так и отрицательное направление в зависимости от структуры миграционного потока, социально-экономических условий территории и способностей институтов адаптироваться к изменяющимся изменениям [6]. Васильева Е. В. и Васильева А. В. отмечают, что старение и миграция населения оказывают долгосрочное влияние на социально-экономическое развитие территорий, а последствия этих процессов требуют комплексного институционального развития [2].

Для Горно-Бадахшанской автономной области (ГБАО) миграционные процессы имеют особое значение вследствие специфики социально-экономического и географического положения региона. Географическая удалённость, горный характер территории, ограниченность регионального рынка труда и недостаток возможностей для стабильного трудоустройства формируют условия, при которых внешняя миграция становится одним из значимых факторов социально-экономического поведения населения. В связи с этим миграцию в ГБАО следует рассматривать не только как результат индивидуального выбора населения, но и как реакцию на существующие экономические, демографические и социальные условия.

Исследования последних лет подтверждают взаимосвязь миграционных процессов с демографическими и социально-экономическими изменениями в ГБАО. В частности, Шоидарвозова М.С. и Имомербекова Г.Г. рассматривают влияние женской миграции на демографические процессы, образование и рынок труда региона. Полученные ими результаты позволяют обратить внимание на то, что последствия миграции не ограничиваются изменением численности населения, а затрагивают структуру домохозяйств, воспроизводство населения, состояние рынка труда и формирование человеческого капитала [5].

Вопрос о взаимосвязи миграции и демографической безопасности приобретает особую актуальность в условиях изменения количественных и качественных характеристик населения. При анализе демографических последствий миграции необходимо учитывать не только динамику численности населения, возрастно-половую структуру и естественное движение населения, но и качественные характеристики человеческого капитала. В данном контексте Акрамов Ш. Ю. и Блиничкина Н. Ю. отмечают необходимость учитывать качественные характеристики населения и человеческого капитала при исследовании проблем демографической безопасности [1].

Таким образом, применительно к ГБАО миграционные процессы целесообразно анализировать во взаимосвязи с демографическими изменениями и состоянием человеческого капитала. Ограниченные возможности регионального рынка труда могут стимулировать миграционный отток, тогда как продолжительная миграция, в свою очередь, способна изменять численность, структуру и трудовой потенциал населения. Поэтому оценка миграционных процессов в ГБАО требует комплексного рассмотрения их как причин, так и демографических и социально-экономических последствий.

Васильева Е.В. и Васильева А.В. связывают демографическую безопасность с двумя дополнительными измерениями - количественными и качественными.

Количественное измерение связано с численностью и структурой населения, тогда как качественно оцениваются человеческий капитал и способности населения обеспечить социально-экономическое развитие [2].

Данный подход имеет непосредственное значение для исследования ГБАО. Если миграционный поток состоит из экономически активного населения, его значение заключается в том, что он ограничивает собственно демографический процесс и затрагивает рыночный труд.

Васильева Е.В. и Васильева А.В. подчеркивают, что изменение возрастной

структуры может создавать ограничения для экономического развития территории через воздействие на группы трудовых ресурсов и рынка труда [2]. Миграция может одновременно привести к развитию, как временный фактор, показывающий масштабы экономики тогда, когда нынешние институты недостаточно адаптированы к демографическим изменениям [2].

Таким образом, рассматриваемые теоретические положения позволяют трактовать внешнюю миграцию не только как процесс пространственного перемещения населения, но и как фактор, способный изменять территориальную, возрастно-половую и социально-экономическую структуру населения региона. Для проверки данных теоретических положений необходима их эмпирическая конкретизация на уровне отдельных административно-территориальных единиц.

Поэтому следующим этапом исследования является анализ территориального распределения миграционного контингента ГБАО в первом полугодии 2026 года на основе данных Миграционной службы ГБАО [4].

Таблица 1. Территориальная структура миграционного контингента ГБАО за январь–июнь 2026 года

Название	Численность, чел.	Удельный вес, %
Хорог	3 812	7,30
Дарвоз	1 575	3,02
Вандж	8 006	15,34
Рушан	9 324	17,86
Шугнан	10 434	19,99
Рошткала	8 714	16,70
Ишкашим	7 172	13,74
Мургаб	3 157	6,05
Итог	52 194	100,00

Источник: составлено автором по данным Миграционной службы ГБАО за январь–июнь 2026 г.

Данные таблицы демонстрируют выраженную территориальную неоднородность миграционных процессов.

Наибольшая численность мигрантов в Шугнанском районе 10434 человека, или 19,99%. Второе место по абсолютной принадлежности занимает Рушанский район 9 324 человека (17,86%), Рошткалинский район

8 714 человек (16,70%), Ванджский район представлен 8 006 мигрантами, что соответствует 15,34% и Ишкашимский район 7172 человека (13,74%).

Наименьшая группа зарегистрирована в Дарвозском районе 1575 человек (3,02%), Мургабе 3157 человек (6,05%) и городе Хороге 3812 человек (7,30%).

Таким образом, пять территорий - Шугнан, Рушан, Рошткала, Вандж и Ишкашим концентрируют 43650 человек, или 83,63% общего миграционного контингента ГБАО.

Анализ территориального распределения миграционного контингента позволяет выявить существенные различия между административно-территориальными единицами ГБАО. Однако абсолютная численность миграционного контингента по отдельным территориям сама по себе не позволяет непосредственно оценивать интенсивность миграционных процессов, поскольку она зависит не только от масштабов миграции, но и от общей численности населения соответствующей территории.

В связи с этим численность миграционного контингента по территориальной принадлежности целесообразно рассматривать прежде всего как показатель его пространственного распределения. Полученные данные позволяют определить территории, на которых сосредоточена наибольшая и наименьшая численность миграционного контингента, однако не дают оснований напрямую интерпретировать эти различия как интенсивность или масштаб «миграционной волны».

Для определения относительной миграционной нагрузки необходимо располагать сопоставимыми данными о численности постоянного населения каждой административно-территориальной единицы ГБАО за соответствующий период. В таком случае абсолютные показатели могли бы быть дополнены относительными коэффициентами, позволяющими оценить миграционную нагрузку с учётом численности населения конкретной территории. Поскольку в рассматриваемом массиве данных такие показатели отсутствуют, в настоящем исследовании основной акцент сделан на абсолютном территориальном распределении миграционного контингента, его структуре и различиях между территориями области.

Для более полной оценки социально-демографической специфики миграционного контингента необходимо учитывать его структурные характеристики, прежде всего распределение по полу и возрасту. Анализ гендерной структуры позволяет определить соотношение мужчин и женщин как в целом по ГБАО, так и в разрезе отдельных административно-территориальных единиц, что создаёт основу для последующего изучения возрастной дифференциации миграционного контингента. В связи с этим следующим этапом исследования является анализ гендерной структуры миграции.

**Таблица 2. Гендерная структура миграционного контингента ГБАО
январь - июнь 2026 года**

Пол	Численность	Удельный вес, %
Мужчины	31 087	59,56
Женщины	21 107	40,44
Итого	52 194	100,00

Анализ гендерной структуры миграционного контингента ГБАО за январь - июнь 2026 года показывает преобладание мужчин. Из общей численности 52 194 человек мужчины составляют 31 087 человек, или 59,56 %, тогда как численность женщин составляет 21 107 человек, или 40,44 %. Таким образом, в общей структуре миграционного контингента на 100 женщин приходится примерно 147 мужчин.

Полученное соотношение свидетельствует о выраженной гендерной дифференциации миграционного контингента. При этом различия между территориями являются достаточно существенными.

**Таблица 3. Гендерная структура по территориям ГБАО
январь - июнь 2026 года**

Территория	Мужчины	Женщины	Мужчины, %	Женщины, %
Хорог	2 149	1 663	56,37	43,63
Дарвоз	1 459	116	92,63	7,37
Вандж	5 400	2 606	67,45	32,55
Рушан	5 211	4 113	55,89	44,11
Шугнан	5 889	4 545	56,44	43,56
Рошткала	5 172	3 542	59,35	40,65
Ишкашим	4 270	2 902	59,54	40,46
Мургаб	1 537	1 620	48,69	51,31

Источник: (составлено автором)

В городе Хорог мужчины составляют 56,37 % миграционного контингента, а женщины - 43,63 %. В Рушанском районе соответствующие показатели составляют 55,89 и 44,11 %, в Шугнанском - 56,44 и 43,56 %, в Рошткалинском - 59,35 и 40,65 %, в Ишкашимском - 59,54 и 40,46 %.

Более выраженное преобладание мужчин наблюдается в Вандже, где их доля составляет 67,45 %, тогда как доля женщин - 32,55 %. Наиболее значительный гендерный дисбаланс зафиксирован в Дарвозском районе: мужчины составляют 92,63 %, а женщины - лишь 7,37 % миграционного контингента. В то же время Мургабский район характеризуется иной структурой: здесь женщины составляют 51,31 %, а мужчины - 48,69 %, то есть женщины имеют небольшое численное преимущество.

Таким образом, данные за первое полугодие 2026 года показывают, что гендерная структура миграционного контингента существенно варьируется в пространственном разрезе. В большинстве административно-территориальных единиц области наблюдается преобладание мужчин, однако степень этого преобладания различна. Исключением является Мургабский район, где доля женщин несколько превышает долю мужчин.

Вместе с тем выявленные гендерные различия не позволяют в полной мере раскрыть социально-демографическую специфику миграционного контингента. Существенным дополнением к гендерной характеристике является его возрастная структура, поскольку возрастной состав связан с потенциальным воздействием миграции на воспроизводство населения, трудовые ресурсы и человеческий капитал территории. Различная представленность несовершеннолетних, молодёжи, лиц среднего возраста и населения старших возрастных групп имеет неодинаковое демографическое и социально-экономическое значение. В этой связи следующим этапом анализа является рассмотрение возрастной структуры миграционного контингента ГБАО.

Представленные в таблице 4 данные позволяют определить не только численность каждой возрастной группы, но и её удельный вес в общей структуре миграционного контингента, а также выявить различия между мужчинами и женщинами.

**Таблица 4. Возрастная структура миграции ГБАО,
январь - июнь 2026 года**

Возрастная группа	Мужчины	Женщины	Всего	Доля, %
До 18 лет	3 950	3 287	7 237	13,87
19-29 лет	10 144	7 425	17 569	33,66
30-62 года	14 856	8 982	23 838	45,67
63 года и старше	2 137	1 413	3 550	6,80
Итого	31 087	21 107	52 194	100,00

Источник: составлено автором по данным Миграционной службы ГБАО за январь-июнь 2026 г.

Анализ данных таблицы 4 показывает, что возрастная структура миграционного контингента ГБАО характеризуется наибольшей концентрацией в возрастных группах 19-29 и 30-62 года. Совокупно на эти две группы приходится 41407 человек, или 79,33 % от общего числа 52194 человек. Следовательно, почти четыре пятых рассматриваемого миграционного контингента относятся к возрастному диапазону 19-62 года.

Наиболее многочисленной является группа 30-62 года - 23838 человек, что составляет 45,67 % общей численности. В её составе 14856 мужчин и 8982 женщины. Таким образом, мужчины составляют около 62,32 % данной возрастной группы, а женщины - 37,68 %. Преобладание этой возрастной категории имеет особое значение при исследовании экономических аспектов миграции, поскольку именно лица данного возраста в значительной степени связаны с формированием трудового и экономического потенциала территории. Вместе с тем приведённые данные не позволяют утверждать, что все лица данной возрастной группы являются трудовыми мигрантами или экономически занятыми; они лишь характеризуют их возрастную состав.

Второе место по численности занимает возрастная группа 19–29 лет 17 569 человек, или 33,66 % общего миграционного контингента. Из них 10 144 человека - мужчины и 7 425 - женщины. Доля мужчин в данной группе составляет приблизительно 57,73 %, женщин - 42,27 %. Значительная представленность молодого населения наряду с группой 30–62 лет показывает, что миграционный контингент в рассматриваемый период преимущественно формируется за счёт населения молодого и среднего возраста.

Возрастная группа до 18 лет насчитывает 7237 человек, или 13,87 % общего контингента. В ней представлены 3950 мужчин и 3 287 женщин. Соотношение является менее выраженным, чем в большинстве старших возрастных групп: мужчины составляют около 54,58 %, женщины - 45,42 %. Наличие значительной доли лиц до 18 лет является важной особенностью рассматриваемой структуры, поскольку оно показывает, что

миграционный контингент не может рассматриваться исключительно через призму трудовой миграции. В нём присутствуют несовершеннолетние, которые относятся к иной социально-демографической категории.

Наименьшей по численности является группа 63 года и старше - 3 550 человек, или 6,80 %. Из них 2 137 человек составляют мужчины и 1 413 - женщины. Доля мужчин в этой группе достигает примерно 60,20 %, женщин - 39,80 %. Несмотря на относительно небольшой удельный вес, наличие лиц старших возрастов также необходимо учитывать при оценке общей структуры миграционного контингента, поскольку оно расширяет демографический состав рассматриваемого массива за пределы преимущественно трудоспособных возрастов.

В целом полученные данные позволяют установить чёткую концентрацию миграционного контингента в двух наиболее многочисленных возрастных группах - 19-29 и 30-62 года. Их совокупная доля в размере 79,33 % существенно превышает долю несовершеннолетних и лиц 63 лет и старше. Это означает, что возрастная структура миграционного контингента имеет преимущественно выраженный характер молодого и среднего возраста.

Одновременно возрастная структура различается и по полу. Во всех четырёх возрастных группах численность мужчин превышает численность женщин. Наиболее значительная абсолютная разница наблюдается в группе 30-62 года: мужчин здесь на 5 874 человека больше, чем женщин. В группе 19-29 лет разница составляет 2 719 человек, среди лиц до 18 лет - 663 человека, а среди лиц 63 лет и старше - 724 человека. Таким образом, наибольшая гендерная дифференциация приходится на возрастную группу 30-62 года.

Особое значение для последующего анализа имеет тот факт, что возрастные группы 19-29 и 30-62 года одновременно являются наиболее многочисленными и характеризуются преобладанием мужчин. Однако эти данные следует интерпретировать с осторожностью: сама возрастная принадлежность не доказывает наличие трудовой миграции, занятости или конкретных причин выезда. Для установления таких взаимосвязей необходимы дополнительные сведения о целях миграции, занятости, образовании, семейном положении и направлениях перемещения.

Следовательно, территориальная, гендерная и возрастная структура взаимно дополняют друг друга и позволяют перейти от простого определения численности миграционного контингента к его более содержательной социально-демографической характеристике. Именно сочетание этих показателей создаёт основу для дальнейшего рассмотрения потенциального влияния миграционных процессов на трудовые ресурсы, демографический потенциал и социально-экономическую безопасность ГБАО.

Следовательно, территориальная, гендерная и возрастная структура взаимно дополняют друг друга и позволяют перейти от простого определения численности миграционного контингента к его более содержательной социально-демографической характеристике. Именно сочетание этих показателей создаёт основу для дальнейшего рассмотрения потенциального влияния миграционных процессов на трудовые ресурсы, демографический потенциал и социально-экономическую безопасность ГБАО.

Однако выявленная общая возрастная структура миграционного контингента не отражает различий между отдельными административно-территориальными единицами области. При одинаковой возрастной классификации территории могут существенно различаться по абсолютной численности отдельных возрастных групп и по характеру их соотношения. Поэтому для более детального раскрытия пространственной специфики миграционных процессов необходимо рассмотреть возрастной состав миграционного контингента в территориальном разрезе.

Такой подход позволяет определить, какие районы характеризуются наибольшей концентрацией лиц молодого возраста, где преобладает возрастная группа 30 - 62 года, а также на каких территориях относительно заметна представленность несовершеннолетних и лиц старших возрастов. Полученные различия имеют значение для последующей оценки

демографических и социально-экономических последствий миграции, поскольку возрастной состав миграционного контингента неодинаково связан с формированием трудового потенциала, воспроизводством населения и человеческого капитала территории.

**Таблица 5. Возрастная структура мигрантов по территориям ГБАО
январь - июнь 2026 года**

Территория	До 18 лет	19-29 лет	30-62 года	63 года и старше	Всего
Хорог	562	1 312	1 667	271	3 812
Дарвоз	76	837	593	69	1 575
Вандж	1 503	2 261	3 343	899	8 006
Рушан	1 320	3 597	3 992	415	9 324
Шугнан	956	1 755	7 366	357	10 434
Рошткала	1 015	4 364	2 292	1 043	8 714
Ишкашим	949	2 651	3 357	215	7 172
Мургаб	856	792	1 228	281	3 157
Итого	7 237	17 569	23 838	3 550	52 194

Источник: составлено автором по данным Миграционной службы ГБАО за январь-июнь 2026 г.

Данные таблицы 5 показывают, что возрастная структура миграционного контингента имеет выраженную территориальную дифференциацию. Наибольшая численность мигрантов в возрастной группе 30-62 года приходится на Шугнанский район - 7 366 человек, что составляет 30,90 % всех лиц данной возрастной группы по ГБАО. Далее следуют Рушанский район - 3 992 человека, Ишкашимский - 3 357 и Ванджский - 3 343 человека. Таким образом, именно эти территории характеризуются наиболее значительной абсолютной концентрацией миграционного контингента в возрастной группе 30-62 года.

Особенно выделяется Шугнанский район, где численность лиц в возрасте 30-62 года составляет 7 366 человек из общего миграционного контингента района в 10 434 человека. Это означает, что на данную возрастную группу приходится около 70,59 % миграционного контингента Шугнана. Следовательно, возрастная структура миграционного контингента этого района существенно смещена в сторону группы 30-62 года.

В Рушанском районе возрастная группа 30-62 года насчитывает 3 992 человека, или около 42,81 % общего миграционного контингента района. В Ишкашимском районе соответствующий показатель составляет 3 357 человек, или 46,81 %, а в Ванджском - 3 343 человека, или 41,76 %. Таким образом, во всех трёх территориях группа 30-62 года является наиболее многочисленной либо одной из основных возрастных групп, однако её удельный вес существенно ниже, чем в Шугнанском районе.

Особая возрастная структура наблюдается в Рошткалинском районе. Здесь наиболее многочисленной является не группа 30-62 года, а возрастная категория 19-29 лет - 4 364 человека. Она составляет около 50,08 % всего миграционного контингента района. Это означает, что более половины миграционного контингента Рошткалы приходится на молодых людей в возрасте 19-29 лет. Для сравнения, группа 30-62 года насчитывает 2 292 человека, или около 26,30 %. Таким образом, Рошткала отличается наиболее выраженной концентрацией миграционного контингента в молодёжной возрастной группе.

В Рушанском районе также наблюдается значительная численность лиц в возрасте 19-29 лет - 3 597 человек, что составляет около 38,58 % общего контингента района. В Ишкашимском районе эта группа насчитывает 2 651 человека, или примерно 36,97 %, а в Ванджском - 2 261 человека, или 28,24 %. В Хороге возрастная группа 19-29 лет составляет 1 312 человек, или около 34,42 %.

Наиболее низкая абсолютная численность лиц в возрасте 19-29 лет наблюдается в Мургабском районе - 792 человека, однако это не означает отсутствия значимости данной группы для территории. Для корректного сопоставления необходимо учитывать общую численность миграционного контингента каждого района, поскольку абсолютные значения зависят от размера самого контингента.

Интересную картину представляет возрастная группа до 18 лет. Наибольшее число несовершеннолетних приходится на Ванджский район - 1 503 человека, Рушанский - 1 320, Рошткалинский - 1 015 и Ишкашимский - 949 человек. В Шугнанском районе их численность составляет 956 человек. Наименьшее абсолютное значение зафиксировано в Дарвозском районе - 76 человек.

При этом в относительном выражении ситуация отличается от абсолютного распределения. В Мургабском районе лица до 18 лет составляют около 27,12 % всего миграционного контингента, в Вандже - 18,78 %, тогда как в Шугнane - лишь около 9,16 %. Следовательно, использование только абсолютных показателей может скрывать существенные различия в возрастной структуре территорий.

Отдельного внимания заслуживает группа 63 года и старше. Наибольшее абсолютное значение здесь наблюдается в Рошткалинском районе - 1 043 человека, что составляет около 29,38 % всех лиц данной возрастной группы в ГБАО. Далее следует Ванджский район - 899 человек. В остальных территориях численность лиц старшего возраста значительно ниже: в Рушане - 415, Шугнane - 357, Мургабе - 281, Хороге - 271, Ишкашине - 215 и Дарвозе - 69 человек.

При этом особенно заметна ситуация в Рошткале: 1 043 человека в возрасте 63 лет и старше составляют около 11,97 % всего миграционного контингента района, что существенно выше общеобластного показателя 6,80 %. Таким образом, Рошткала характеризуется не только высокой долей молодых лиц в возрасте 19-29 лет, но и относительно заметной представленностью старшей возрастной группы.

В Дарвозском районе возрастная структура имеет иной характер. Из 1 575 человек 837 относятся к группе 19-29 лет, или около 53,14 %, тогда как 593 человека, или 37,65 %, находятся в возрасте 30-62 года. На долю лиц до 18 лет приходится около 4,83 %, а лиц 63 лет и старше - 4,38 %. Таким образом, возрастная структура миграционного контингента Дарвоза преимущественно представлена двумя возрастными группами – 19-29 и 30-62 года.

В Хороге распределение является более сбалансированным по сравнению с рядом других территорий: 562 человека относятся к возрасту до 18 лет, 1 312 - к группе 19-29 лет, 1 667 - к группе 30-62 года и 271 - к группе 63 года и старше. Наиболее многочисленной является группа 30-62 года, составляющая около 43,74 % миграционного контингента города.

Таким образом, сопоставление возрастной структуры по территориям позволяет выделить несколько различных моделей. Шугнанский район характеризуется особенно высокой концентрацией лиц в возрасте 30-62 лет; Рошткала - значительной представленностью группы 19-29 лет и одновременно относительно высокой долей лиц старшего возраста; Вандж и Рушан отличаются значительным присутствием как молодёжи, так и лиц среднего возраста; Дарвоз имеет выраженную концентрацию в группе 19-29 лет; тогда как Мургаб характеризуется относительно заметной долей несовершеннолетних.

Проведенное исследование показывает, что внешняя миграция населения ГБАО в первом полугодии 2026 года характеризуется выраженной территориальной, гендерной и возрастной неоднородностью.

Ключевой особенностью возрастной структуры является высокая доля лиц в возрасте 19–62 лет - 79,33 % рассматриваемого миграционного контингента. Данный показатель свидетельствует о значительной представленности населения молодого и среднего возраста, потенциально связанного с формированием и перераспределением трудового потенциала региона. Вместе с тем возрастная принадлежность сама по себе не позволяет отождествлять данные категории с трудовыми мигрантами.

С точки зрения демографической ситуации особое внимание требует молодежная миграция, миграция населения активного возраста и женская миграция. Однако установление причинно-следственной связи между миграцией и изменениями рождаемости или естественного прироста требует отдельного исследования и дополнительных статистических данных.

С точки зрения экономической безопасности миграцию следует рассматривать как многогранный процесс, сочетающий потенциальные возможности получения доходов и формирования человеческого капитала с рисками, связанными с изменением численности и структуры трудовых ресурсов. Для более полной оценки экономических и демографических последствий миграции необходимы дополнительные сведения о целях миграции, занятости, уровне образования и квалификации, продолжительности пребывания, направлениях перемещения и намерениях мигрантов относительно возвращения. Это позволит перейти от структурного анализа миграционного контингента к более обоснованной оценке его влияния на демографическую и экономическую безопасность ГБАО.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Акрамов Ш.Ю., Блиничкина Н.Ю. Демографическая безопасность в двадцати международных странах // ДЕМИС. Демографические исследования. 2023. Т. 3. № 2. С. 28–39. DOI: 10.19181/demis. 2023. 3. 2. 2.
2. Васильева Е.В., Васильева А.В. Демографические исследования в девяти возможностях развития и экономической безопасности территории // Экономика региона. 2022. Т. 18. № 1. С. 1–20. DOI: 10.17059/ekon. reg. 2022-1
3. Гарибова Ф.М. Экономико-демографическое развитие Горно-Бадахшанской автономной области Республики Таджикистан // Труд и социальные отношения. 2025. Т. 36. № 2. С. 107–118. DOI: 10.20410/2073-7815-2025-36-2-107-118.
4. Отчет Отдела миграционной службы ГБАО за первое полугодие 2026 г.
5. Шоидарвозова М.С., Имомербекова Г.Г. Привлечение женщин на рынок труда в мониторинге Горно-Бадахшанской автономной области Республики Таджикистан // Флагман науки. 2025. № 4 (27). С. 17–25. DOI: 10.37539/2949-1991. 2025. 27. 4. 013.
6. Lewis W. A. Economic development with unlimited supplies of labour // The Manchester School. - 1954. - Vol. 22. - No. 2. - P. 139-191.

ВНЕШНЯЯ МИГРАЦИЯ НАСЕЛЕНИЯ ГБАО В КОНТЕКСТЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: АНАЛИЗ ДАННЫХ ПЕРВОГО ПОЛУГОДИЯ 2026 ГОДА

В статье исследуется внешняя миграция населения Горно-Бадахшанской автономной области в контексте экономической безопасности региона. Анализируется территориальная, гендерная и возрастная структура миграционного контингента как важная характеристика трудового потенциала и человеческого капитала. Выявлена выраженная территориальная дифференциация миграционных процессов и значительная концентрация мигрантов в молодом и среднем возрастах. Полученные результаты позволяют рассматривать внешнюю миграцию как фактор перераспределения трудовых ресурсов и изменения экономического потенциала территории. Вместе с тем имеющиеся данные не позволяют непосредственно оценить влияние миграции на занятость, доходы, производительность труда и региональное производство. Полученные результаты создают основу для дальнейшего исследования влияния миграционных процессов на трудовой потенциал, человеческий капитал и экономическую безопасность ГБАО.

Ключевые слова: внешняя миграция, миграционный контингент, ГБАО, демографическая безопасность, экономическая безопасность, территориальная структура, гендерная структура, возрастная структура, человеческий капитал, трудовые ресурсы.

Сведения об авторе: Хоркашова Камила Олимовна, докторант PhD Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева, 736000, Республика Таджикистан, город Хорог, улица М. Миликбекова, 25; тел. : (+992) 50 105 17 17; e-mail: kamilakh@inbox.ru.

МУҶОЗИРАТИ ХОРИҶИИ АҲОЛИИ ВМКБ ДАР КОНТЕКСТИ АМНИЯТИ ДЕМОГРАФИ ВА ИҚТИСОДИ: ТАҲЛИЛИ МАЪЛУМОТИ НИМСОЛАИ ЯКУМИ СОЛИ 2026

Дар мақола муҷозирати хориҷии аҳолии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон дар заминаи амнияти иқтисодии минтақа таҳқиқ карда мешавад. Сохтори ҳудудӣ, гендерӣ ва

синнусолии ҳайати муҳоҷирон ҳамчун нишондиҳандаи муҳими иқтисодии меҳнатӣ ва сармояи инсонии минтақа таҳлил мегардад. Дифференсиатсияи назарраси ҳудудии равандҳои муҳоҷират ва тамаркузи зиёди муҳоҷирон дар синну соли ҷавонӣ ва миёна муайян карда шудааст. Натиҷаҳои бадастомада имкон медиҳанд, ки муҳоҷирати хориҷӣ ҳамчун омил азнавтақсимкунии захираҳои меҳнатӣ ва тағйирёбии иқтисодии минтақа баррасӣ карда шавад. Ҳамзамон, маълумоти мавҷуда имкон намедиҳанд, ки таъсири муҳоҷират ба шугъл, даромад, ҳосилнокии меҳнат ва истеҳсолоти минтақавӣ бевосита арзёбӣ карда шавад. Натиҷаҳои таҳқиқот барои омӯзиши минбаъдаи таъсири равандҳои муҳоҷират ба иқтисодии меҳнатӣ, сармояи инсонӣ ва амнияти иқтисодии ВМКБ заминаи иттилоотии таҳлилии фароҳам меоранд.

Калидвожаҳо: муҳоҷирати беруна, контингенти муҳоҷирон, ВМКБ, амнияти демографӣ, амнияти иқтисодӣ, сохтори ҳудудӣ, сохтори гендерӣ, сохтори синнусолӣ, сармояи инсонӣ, захираҳои меҳнатӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хоркашова Камила Олимовна, докторанти PhD-и Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, 736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хоруғ, кӯчаи М. Миликбеков, 25; тел. : (+992) 50 105 17 17; e-mail: kamilakh@inbox.ru.

EXTERNAL MIGRATION OF THE POPULATION OF GBAO IN THE CONTEXT OF DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC SECURITY: AN ANALYSIS OF DATA FOR THE FIRST HALF OF 2026

The article examines external migration in the Gorno-Badakhshan Autonomous Region in the context of regional economic security. The territorial, gender and age structure of the migrant population is analyzed as an important characteristic of the region's labor potential and human capital. Significant territorial differentiation of migration processes and a high concentration of migrants among young and middle-aged groups are identified. The findings allow external migration to be considered as a factor in the redistribution of labor resources and changes in the economic potential of the region. At the same time, the available data do not allow for a direct assessment of the impact of migration on employment, income, labor productivity and regional production. The findings provide a basis for further research into the impact of migration processes on labor potential, human capital and the economic security of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region.

Keywords: external migration, migrant population, GBAO, demographic security, economic security, territorial structure, gender structure, age structure, human capital, labour resources.

Author Information: Kamila Olimovna Khorkashova, PhD doctoral student at Khorugh State University named after M. Nazarshoev, 736000, Republic of Tajikistan, Khorugh, 25 M. Milikbekov Street; Tel. : (+992) 50 105 17 17; E-mail: kamilakh@inbox.ru.

УДК: 339.1:004.9

ТАҲҚИҚИ ПРИНЦИПҲОИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Хочаев Н.С.

Донишгоҳи давлати Данғара

Муқаддима. Дар замони муосир рушди иқтисодӣ, воситаҳои муосири техникӣ ба омилҳои калидии устувории соҳибкорӣ табдил ёфтаанд. Гузариш аз моделҳои анъанавии савдо ба занҷираҳои нави молтаъминкунии рақамӣ як зарурати объективӣ буда, безъитноӣ ба ин тамоюлҳо хавфи муфлисшавии субъектҳои тиҷоратро ба таври назаррас афзоиш медиҳад. Қайд намудан ба маврид аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як ҷузъи таркибии иқтисодӣ ҷаҳон таҳаввулотӣ мазкур бо маром идома ёфта, нишондиҳандаҳои тиҷорати электронӣ яқини якбора ба тариқи бесобиқа баланд рафта истода, ба ҳаҷми тиҷорати муқаррарӣ баробар мешаванд. Омилҳои калидии таҳаввулотӣ сохтори иқтисодӣ миллии кишвар дар марҳалаи кунунӣ - ин автоматикунории равандҳо ва тавсеаи бозори тиҷорати рақамӣ мебошад, ки заминаро барои баланд бардоштани рақобатпазирии бозор фароҳам меорад.

Имрӯз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар ба ташкили шаклҳои нави инноватсионии иқтисодӣ миллӣ диққати махсус зоҳир намуда, баҳри татбиқи амалии он аз

ҳама роҳу воситаҳо истифода мебарад. Эълон гардидани солҳои 2025-2030 ҳамчун «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон намунаи равшани таваҷҷуҳи хос ба рушди иқтисоди рақамӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ин маврид таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба масъалаи рушд ва густариши тичорати электронӣ, ки ҳамчун ҷузъи таркибии иқтисоди рақамӣ баромад мекунад, бояд махсус намоем[4] .

Масъалаи мазкурро пайгирӣ намудан зарур аст, чунки ташаккул ва густариши тичорати рақамӣ ҳамчун омили стратегии фаъолсозии бахши воқеии иқтисодиёт арзёбӣ мегардад. Ин раванд дар навбати худ барои мукамалсозии нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла баланд бардоштани сифати ҳаёт ва сатҳи некуаҳволии мутлақи аҳолии заминаи устувор мегузарад. Ҳолати ҳозираи ҷой доштани норасоҳои характери инфрасохторӣ ва ташкилӣ доштаи тичорати электронӣ ҳамчун ҷузъи иқтисоди инноватсионӣ, ба коста шудани чараҳои воридшавии иқтисоди миллӣ ба ҳудуди иқтисоди ҷаҳонӣ боис мегардад.

Натиҷа. Густариши технологияҳои нави иттилоотӣ ба ташаккули фазои ягонаи рақамӣ боис гардид, ки дар он низомии арзишҳо ба куллӣ тағйир ёфт. Агар қаблан захираҳои моддию табиӣ омили асосии сарвати иқтисодӣ маҳсуб меёфтанд, имрӯз сармояи зеҳнӣ, молия ва иттилоот мавқеи марказиро касб намудаанд. Дар зери таъсири ин технологияҳо сохтори субъектҳои бозор, моделҳои амалии соҳибкорӣ ва дар умум, муҳити муносири иқтисодӣ аз нав шакл гирифтанд.

Бояд қайд намоем, ки дар зери мафҳуми тичорати электронӣ иҷроиши созишномаҳои тичоратӣ бо истифодабарии воситаҳои электронии алоқа фаҳмида мешавад. Дар ин ҳолат созишномаҳо дар речаи вақти воқеӣ (онлайн) иҷро мегарданд.

Дарки амиқи табиати сохтории тичорати электронӣ таҳлили таҳаввули рушди фаъолияти савдори дар қаламрави таърихӣ тоҷикон тақозо менамояд. Ин равиш имкон медиҳад, ки раванди мубадалшавии тичорати анъанавӣ ба формати рақамӣ ҳамчун як марҳалаи қонуниятҳои таҳаввулотии иқтисодӣ арзёбӣ карда шавад.

Дар қаламрави Осиёи Миёна муносибатҳои тичоратӣ таърихӣ хело ғаниву мукамалро дорост, ки он дар Роҳи Бузурги Абрешим тобиши аълои худро зоҳир намуда, аз доштани робитаҳои тичоратии ниёгонамон аз тариқи Чину Ҳиндустон то ба Аврупо тачассум менамояд.

Аз қадим мардум ба тичорат машғул буданд, роҳҳои мухталифи расонидани мол, кор ва хизматрасонӣ ба мизочон мавҷуд буд. Ин муносибатҳо бо гузашти вақт такмил ёфта, дар шароити кунунӣ ба арши аълои тараққиёти худ расидаанд.

Фаъолияти тичоратӣ дар сазамини тоҷикнишин собиқаи куҳан дошта, аз замони қадим мардум ба тичорати дохилӣ ва байналмилалӣ машғул буда, дар доираи Роҳи бузурги абрешим молҳои худро ба тамоми қаламрави Осиёи Марказӣ, Чин ва мамлакатҳои Аврупо ирсол намуда, дар навбати худ, аз он ҷойҳо молу маҳсулотии мавриди ниёзи мардумро ба маконҳои худ интиқол медоданд.

“... Худи бозор дар мамлакатҳои Шарқ ва Осиёи Марказӣ як ҷузъи маданияти миллии халқҳои маскунӣ ин минтақаҳо маҳсуб шуда, бо он тарзи фаъолияти истехсолӣ, касибӣ, хариду фурӯш, шуғлу фаъолияти гуногун ва ғайра алоқамандии зич дорад”[2]

Дар таҳқиқоти худ С. Тиллоев нишон медиҳад, ки: «...таърихи фаъолияти тичоратӣ дар қаламрави Тоҷикистони муосир асрҳои аср тул кашида, Роҳи Бузурги Абрешим барои рушди тичорати байни кишварҳои Шарқ ва Ғарб аҳаммияти бузурги таърихӣ дошт»[2]

Ҳамчунин, С. Тиллоев дар асарҳои илмӣ худ чунин қайд намудааст: «...якҷанд масири Роҳи Бузурги Абрешим аз қаламрави муносири Тоҷикистон (Сӯғд, Қаротегин, Хатлон ва Помир) гузаштааст»[2]

Тағйироти геоиқтисодӣ дар уфуқи асрҳои XV–XVI, ки бо пайдоиши роҳҳои нави баҳрии байниқитъавӣ тавсиф меёфт, нақши транзитии Роҳи Бузурги Абрешимро заиф сохт. Бо вучуди ин, дар асрҳои XIX–XX равандҳои тичоратӣ дар ин ҳавза тавассути густариши муносибатҳои иқтисодӣ ва молиявии Аморати Бухоро бо Россия ва фаъолшавии доираҳои соҳибкории рус дар бозорҳои маҳаллӣ заминаҳои нави ташаккулро пайдо карданд

«Бузургтарин рушди фаъолияти тичоратӣ ба охири асри XIX ва аввали асри XX тааллуқ дорад. Дар ин вақт фаъолияти тоҷирони рус ва хориҷӣ дар Туркистон ва Бухоро якбора афзуд. Бо мақсади ба даст овардани ғойдаи калон, онҳо сармояи худро ба соҳаҳои сӯзишворӣ ва қоркард, ба сохтмони роҳи оҳан ва иншооти обёрӣ сарф карданд. Ширкатҳои тичоратӣ, ҷамъиятҳои саҳҳомӣ ва филиалҳои бонкҳои бузурги Русия таъсис дода шуданд, ки фаъолиятҳои асосан ба амалиёти пахта алоқаманд буд. Бо кумаки сармояи хориҷӣ сохтмони роҳи оҳан, иншооти гуногуни саноатӣ, эҳёи фаъолияти саҳҳомӣ ва рушди саноати нафт оғоз ёфт» [1]

Дар асари оламғири Бобоҷон Ғафуров «Тоҷикон» чунин қайд гардидааст: «... дар Аморти Бухоро нимаи аввали асри XIX тоҷирони миёна ва хурд иттиҳодияи худро аз рӯйи раставу бозорҳо ташкил дода буданд, ки ба он оқсақол сардорӣ мекард. Аксаран, аз рӯйи принципи хонаводагӣ ширкати савдогарон таъсис карда мешуд» [10]

Трансформатсияи сохтори иқтисодӣ дар пайи барқарории низоми тоталитарии шӯравӣ боиси легализатсия нагардидани соҳибкории хусусӣ ва маҳдуд шудани ташаббусҳои тичоратии шахсони воқеӣ гардид. Монополияи давлатӣ ба воситаҳои истеҳсолот шакли моликияти хусусиро истисно намуда, бахши хоҷагидориро танҳо дар қолаби сохторҳои давлатию кооперативӣ маҳдуд сохт, ба ҷуз аз давраи кӯтоҳмуддати Сиевоти нави иқтисодӣ (НЭП), ки вусъатёбии муваққатии тичорати хусусиро дар Тоҷикистон таъмин намуд. Вале, аллакай дар охири солҳои 30-юми асри XX соҳибкории инфиродӣ дубора маҳдуд карда шуд. Ин раванд бо мафкураи иқтисодии замони шӯравӣ алоқамандии зиҷ дошт, ки ҷанбаҳои назариявии соҳибкориро танҳо аз призмаи танқиди таълимоти буржуазӣ баррасӣ мекард. Бо гузашти вақт, замона тағйир ёфта, шароити иқтисодӣ низ иваз мегардад. Ҷумҳурии Тоҷикистон чун як ҷузӣ ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ аз таҳаввулотӣ дар дунё баамаломанда бархӯрдор буда, ҷараёни мазкур ҷумҳурии моро низ сол аз сол фарохтар фаро мегирад.

Дар даврони ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи тичорат ҳамчун як ҷузӣ ҷудонашавандаи иқтисоди бозоргонӣ ташаккул ёфта, имрӯз он бо суръати баланд рушд менамояд.

Таҳаввули динамикии усулҳои инноватсионии фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун таҳкимбахши асосии густариши глобалии бахши тичорати электронӣ дар марҳалаи кунунии рушди макроиқтисодӣ баромад менамояд. Ин падида зина ба зина моделҳои анъанавии савдори сифатан иваз карда истодааст.

Барои мисол, мувофиқи таҳқиқоти олимони Чинӣ "... дар ҳоли ҳозир дар тамоми дунё ҳиссаи тичорати электронӣ дар тичорат то 35%-ро ташкил менамояд, ки он дар назар аст то ба 50% дар давраи то соли 2050 расад" [3]

Дар ин раванд, устуворсозии низоми ҳисоббаробаркунииҳои молиявӣ дар ҷараёни тичорати электронӣ аҳаммияти калидӣ дорад ва роҳандозии шаклҳои инноватсионии пардохт тавассути шабакаи интернет фишанги асосии пешбарандаи соҳа маҳсуб меёбад. Имрӯзҳо субъектҳои тичорати электронӣ дорои суратҳисобҳои бонкӣ мебошанд, ки ба харидорон имкон медиҳанд, ки бо истифода аз интернет-банкинг ва дигар воситаҳои пардохти электронӣ маблағи молу хизматрасониро ба таври содаву ғайрӣ пардохт намоянд. Ин омил самаранокӣ ва суръати муомилоти молиро ба таври назаррас баланд мебардорад. Мувофиқи моддаи 4-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи тичорати электронӣ", заминаҳои фаъолияти ин бахш дар асоси принципҳои зерин устувор карда шудаанд:

Ҷадвали 1. Принципиҳои тичорати электронӣ (таҳияи муаллиф дар асоси санадҳои ҳуқуқӣ-меъёрӣ)

Принципиҳо	Тавзеҳи онҳо
Баробарии ҳуқуқи иштирокчиён	Иштирокчиёни раванди тичорати электронӣ, фурушандагон, харидорон ва миёнаравон новобаста аз мансубият, шакли ташкилию ҳуқуқӣ ва мақомашон дар доираи қонун ҳуқуқу ухдадорихи баробарро соҳибанд.
Озодии изҳори ирода (аҳд)	Ҳар як иштирокчи ҳуқуқ дорад муносибатҳои электрониро касб карда дар доираи шарту шароити аҳд

	фаъолият намояд.
Харакати (тахвили) озои маҳсулот	Фароҳам овардани имконияти озои хариду фурӯш ва таҳвили мол, иҷрои корҳо ва пешниҳоди хизматрасониҳои электрониро пайгирӣ менамояд.
Амалисозии бемонеаи фаъолият	Барои тақвияти тичорати электронӣ бояд шароити мусоид фароҳам оварда шавад, то иштирокчиён тавонанд фаъолияти худро тавассути шабакаҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ бе монеаҳо амалӣ намоянд.
Таъмини ҳифзи судии ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиён	Ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни тичорати электронӣ тибқи талаботи қонунгузорӣ ҳифз ва кафолат дода мешаванд.

**Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи тичорати электронӣ"*

Мушаххас гардидани ин принципҳо дар заминаи қонунгузорӣ барои шаклгирии муҳити солим ва рақобатпазири соҳибкорӣ зарур буда, ҳангоми баёни баҳсҳои ҳуқуқӣ ҳамчун меъёри асосии танзим хидмат мекунамд[5] .

Муҳокима. Бо дарназардошти талаботу воқеияти шароити нав, ҳукумати кишвар зарурати мукамалнамоии заминаҳои нави ҳуқуқии тичорати электрониро ҳамчун асоси фаъолият қарор дода, чиҳати ба стандартҳои пешқадами байналмилалӣ мутобиқ намудани қонунгузории соҳавӣ тадбирҳои изчил меандешад. Бар замми ин, чиҳати эҷоди низомии ҳуқуқии тичорати электронии фаромарзӣ ниҳодҳои байналмилалӣ бо мақсади кафолати амният ва самаранокии амалиёти молиявӣ ба таври фаъол кӯшиш ба харҷ дода истодаанд. Онҳо дар ҳамкориҳои зич бо давлатҳои аъзои бозор, ҳамеша дар пайи дарёфти механизмҳои ягона ва ҳамохангшудаи танзимкунӣ мебошанд.

Хулоса. Аз натиҷаи таҳқиқоти илмӣ масъалаҳои болозикр хулосаи умумӣ баровардан мумкин аст, ки тичорати электронӣ ҳамчун омили калидии иқтисоди рақамӣ бо суръати рӯзафзун густариш ёфта, аз марзҳои милливу ҷуғрофӣ комилан убур намудааст. Интеграция ва ҷаҳонишавии босуръати ин соҳа зарурате ба вуҷуд овардааст, ки низомии мукаммали қонунгузории байналмилалӣ таҳия ва роҳандозӣ карда шавад. Чунин низом бояд аз ҷониби тамоми субъектҳои арсаи ҷаҳонӣ пазируфта ва ҳамоханг гардад. Гарчанде, ки аз ҷониби Созмони миллалӣ Мутаҳид қонуни намунавии UNCITRAL қабул карда шудааст, ин ҷо эътирофи ҳамаи мамлакатҳои иштирокчиёни тичорати электронӣ ноғузир аст, ки мутаасифона, дар сатҳи Парлумон на ҳамаи мамлакатҳо онро ратификатсия намудаанд, ки ин як қатор масоил, аз қабилӣ: андозбандии дукарата, аз ҳисобот дур мондани амалиёт ва пайдоиши иқтисоди соягиро метавонад ба вуҷуд биёрад. Дар охир гуфтан ба маврид аст, ки раванди татбиқи амалии рақамикунони иқтисоди миллий дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бар пояи консепсияҳо ва барномаҳои мақсадноки давлатӣ амалӣ мегардад, рушди тадриҷии тичорати электрониро низ дар бар мегирад. Дар шароити имрӯза қисми зиёди субъектҳои хоҷагидорӣ, аз ҷумла шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, ки дар бозори молу хизматрасониҳои кишвар фаъолият доранд, воситаҳои тичорати электрониро ба таври фаъол дар фаъолияти худ истифода мебаранд. Ин тамоюл ҳамчун омили калидии тезтар гардонидани раванди трансформатсияи рақамии иқтисодиёти миллии Тоҷикистон нақши боризро мебозад.

АДАБИЁТ:

1. Хайдаров Г. История таджикской ССР. – Душанбе; 1991. с-8.
2. Тиллоев С. Таджикистан на маршрутах великого шелкового пути // Вестник Таджикского технического университета. 2013. № 1(21). С. 138–142.
3. Саҳифаи интернетии: WWW.globaltrade. Санаи дастрасӣ ба маълумот 25.04.2025.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, - 28.12.2024
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи савдои электронӣ. ш. Душанбе аз 12 декабри соли 2022, №1921

6. Курчиева, Г. И. Информационное и программное обеспечение электронного бизнеса: учеб. пособие / Г. И. Курчиева, М. А. Бакаев, В. А. Хворостов. – Новосибирск : Изд-во НГТУ, 2018. - 107 с.
7. Коммерция. Учебно-методическое пособие: А. В. Манько – Санкт-Петербург, Финансы и статистика, 2002 г.- 256 с.
8. Коммерция в Китае (+ CD-ROM): Ма Кэ, Ли Цзюнь – Москва, Межконтинентальное издат-во 2004 г.- 516 с.
9. Колобова Е.П. Схема формирования и развития лояльности на потребительском рынке // Бренд-менеджмент. 2012. №3. С. 182.
10. Гафуров Б.Ф. Точикон. – Душанбе; 2021. С – 595.

ТАҲҚИҚИ ПРИНЦИПҲОИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф қайд менамояд, ки гузариш аз моделҳои анъанавии савдо ба занҷираҳои нави молтаъминкунии рақамӣ як зарурати объективӣ буда, безътиноӣ ба ин тамоюлҳо хавфи муфлисшавии субъектҳои тиҷоратро ба таври назаррас афзоиши медиҳад. Муаллиф қайд менамояд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як ҷузъи таркибии иқтисоди ҷаҳон таҳаввулоти мазкур бо маром идома ёфта, нишондиҳандаҳои тиҷорати электронӣ яку якбора ба тариқи бесобиқа баланд рафта истода, ба ҳаҷми тиҷорати муқаррарӣ баробар мешаванд.

Калидвожаҳо: *тиҷорати электронӣ, принципҳои тиҷорат, иқтисоди рақамӣ, технологияи нави иттилоотӣ, нишондиҳандаҳои тиҷоратӣ, моделҳои анъанавии савдо, субъектҳои тиҷорат, хавфи муфлисшавӣ, ҳуқуқҳои тиҷорати электронӣ, молтаъминкунии рақамӣ.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳоҷаев Насим Саидович - муаллими калони кафедраи информатика ва технологияҳои рақамии Донишгоҳи давлати Дангара. Суроға: 735320, ш.Дангара. Ҷумҳурии Тоҷикистон, кучаи марказӣ-25. E- mail: Nasim-93-93@mail.ru.*

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИНЦИПОВ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье автор отмечает, что переход от традиционных торговых моделей к новым цифровым цепочкам поставок является объективной необходимостью, а игнорирование этих тенденций значительно увеличивает риск банкротства субъектов бизнеса. Автор отмечает, что в Республике Таджикистан, как составной части мировой экономики, данная эволюция продолжается, и показатели электронной коммерции резко повышаются беспрецедентным образом, приравняваясь к объему обычной торговли.

Ключевые слова: *электронная коммерция, принципы ведения бизнеса, цифровая экономика, новые информационные технологии, торговые показатели, традиционные торговые модели, субъекты бизнеса, риск банкротства, права электронной коммерции, цифровое снабжение.*

Сведения об авторе: *Ходжаев Насим Саидович - старший преподаватель кафедры информатики и цифровых технологий Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, ул. Дангара, Республика Таджикистан, центральная улица-25, E- mail: Nasim-93-93@mail.ru.*

A STUDY OF THE PRINCIPLES OF ELECTRONIC COMMERCE IN THE CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the author notes that the transition from traditional trading models to new digital supply chains is an objective necessity, and ignoring these trends significantly increases the risk of business entities going bankrupt. The author notes that in the Republic of Tajikistan, as an integral part of the global economy, this evolution continues, and e-commerce indicators are rising sharply in an unprecedented manner, equating to the volume of regular trade.

Key words: *e-commerce, business principles, digital economy, new information technologies, trade indicators, traditional trade models, business entities, bankruptcy risk, e-commerce rights, digital procurement.*

***Information about the author:** Khojaev Nasim Saidovich - Senior Lecturer at the Department of Informatics and Digital Technologies, Dangara State University. Address: 735320, Dangara Street, Republic of Tajikistan, Central Street, 25, E-mail: Nasim-93-93@mail.ru.*

УДК: 338. 48:615. 8(575. 3)

**ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕРМАЛЬНЫХ ИСТОЧНИКОВ
БАДАХШАНА В РАЗВИТИИ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА**

Худжаназарова Д.Н., Мамадризохонов А.А.

Хорогский государственный университет им. М. Назаршоев

В условиях глобального роста интереса к оздоровительному и экологически ориентированному туризму термальные источники приобретают особое значение как важнейший компонент туристско-рекреационного потенциала территорий. По мнению ряда исследователей, бальнеологические ресурсы выступают одной из наиболее устойчивых форм рекреационного природопользования, поскольку сочетают лечебно-профилактический эффект с возможностью длительной эксплуатации при соблюдении экологических норм [1, с. 2]. Использование природных термальных вод для лечения, профилактики заболеваний и восстановления здоровья известно с древнейших времён и активно применялось в античных цивилизациях, что нашло отражение в трудах по истории медицины и курортологии [3]. В современных условиях термальный туризм получил широкое распространение во многих странах Европы и Азии, где он рассматривается как перспективное направление устойчивого развития туристских территорий [4, с. 5].

Горно-Бадахшанская автономная область Республики Таджикистан обладает уникальными природно-климатическими условиями, значительными запасами минеральных и термальных вод, а также высоким уровнем сохранности природных ландшафтов. Согласно исследованиям отечественных и зарубежных авторов, сочетание высокогорного климата, геотермальной активности и низкой антропогенной нагрузки формирует благоприятные условия для развития лечебно-оздоровительного и экологического туризма [6, с. 7]. Природные ресурсы региона, включая термальные источники, рассматриваются как основа для формирования специализированных туристических направлений, ориентированных на восстановление здоровья и рекреацию в экологически чистой среде [8].

В последние годы наблюдается устойчивый рост интереса к термальным источникам Бадахшана как со стороны внутренних, так и иностранных туристов. Данная тенденция коррелирует с общими процессами развития туризма в Республике Таджикистан и подтверждается статистическими данными профильных государственных органов [9]. Указанные обстоятельства актуализируют необходимость научного анализа современного состояния термального туризма в регионе, а также разработки обоснованных рекомендаций по эффективному и рациональному использованию термальных ресурсов с учётом принципов устойчивого развития.

Целью настоящего исследования является анализ современного состояния термального туризма в Бадахшане и разработка практических рекомендаций по повышению эффективности использования термальных источников в туристической сфере.

Материалы и методы исследования

Информационную базу исследования составили статистические данные Комитета по туризму Республики Таджикистан, материалы региональных органов государственного управления, отчёты санаторно-курортных учреждений, сведения гостиниц и гостевых домов, а также результаты авторских полевых наблюдений. Дополнительно использованы материалы научных публикаций, посвящённых проблемам развития оздоровительного и экологического туризма в горных регионах [2, с. 6].

В работе применялись методы полевых исследований, социологического опроса туристов и местного населения, статистического и сравнительного анализа, а также

элементы системного подхода к оценке туристско-рекреационного потенциала региона. Использование комплекса взаимодополняющих методов позволило всесторонне оценить текущее состояние и перспективы развития термального туризма в Бадахшане.

Результаты исследования и их анализ

Горно-Бадахшанская автономная область Республики Таджикистан характеризуется высокой концентрацией природных термальных источников, формирование которых обусловлено сложным тектоническим строением региона, активными геотермальными процессами и глубинной циркуляцией подземных вод. Эти источники обладают выраженными лечебно-оздоровительными свойствами и на протяжении длительного времени используются местным населением, а в последние десятилетия — и в туристической практике. В совокупности они формируют важнейший компонент природно-рекреационного потенциала региона и создают предпосылки для развития специализированного направления оздоровительного и лечебного туризма.

Одним из наиболее известных и научно изученных объектов является Гармчашма, расположенная в Ишкашимском районе на высоте около 2325 м над уровнем моря. Данный термальный источник отличается устойчивым температурным режимом (38–50 °С) и высокой минерализацией воды, содержащей соединения кальция, магния, серы и других биологически активных элементов. Вода Гармчашмы традиционно применяется для лечения заболеваний опорно-двигательного аппарата, нервной системы, кожных и ревматических заболеваний. Благодаря сочетанию лечебных свойств и живописного высокогорного ландшафта данный источник обладает значительным туристическим потенциалом и является одной из ключевых точек притяжения оздоровительных туристских потоков.

Не менее важное значение имеет термальный источник **Авж**, который используется преимущественно в рекреационных целях. Его воды применяются для общего восстановления организма, снятия физического и психоэмоционального напряжения, а также в качестве профилактического средства. Источник Авж востребован как среди местного населения, так и среди туристов, путешествующих по маршрутам Восточного Памира, что делает его перспективным объектом для включения в комплексные туристические программы.

Особое место в системе термальных ресурсов региона занимает источник Биби Фотима, расположенный в Вахане. Он широко известен не только своими лечебными свойствами, но и культурно-историческим и сакральным значением. Источник пользуется устойчивым спросом у паломников и туристов, а его популярность способствует формированию устойчивых туристических потоков. Сочетание природного, культурного и духовного факторов значительно повышает его туристическую привлекательность и расширяет возможности интеграции термального туризма с культурно-познавательными маршрутами.

Важную роль в практическом использовании термальных вод играет санаторно-лечебный комплекс Джелонди, функционирующий на базе горячих минеральных источников. Данный объект предоставляет организованные медицинские и оздоровительные услуги, включая бальнеотерапию, что позволяет использовать термальные ресурсы в более систематизированной и контролируемой форме. Наличие подобных учреждений повышает уровень туристического сервиса и способствует формированию имиджа региона как центра лечебно-оздоровительного туризма.

В целом в Горно-Бадахшанской автономной области функционируют четыре санаторно-курортных учреждения, ориентированных на использование лечебных и термальных вод. Их деятельность формирует институциональную и инфраструктурную основу для развития специализированного оздоровительного туризма, способствует диверсификации туристического продукта региона и создаёт дополнительные социально-экономические эффекты, включая рост занятости и доходов местного населения. Рациональное использование данных ресурсов при соблюдении экологических норм и

стандартов устойчивого развития может стать одним из ключевых факторов долгосрочного развития туристической отрасли Бадахшана.

Анализ статистических материалов Комитета по развитию туризма Горно-Бадахшанской автономной области и Республики Таджикистан позволяет выявить устойчивую положительную динамику посещаемости термальных источников региона в последние годы. Согласно оценочным данным, численность туристов, посещающих термальные источники Бадахшана, возросла с приблизительно 3,5 тыс. человек в 2022 году до порядка 5 тыс. человек в 2024 году. Таким образом, за рассматриваемый период прирост туристического потока составил около 40 %, что свидетельствует о возрастающей роли термального туризма в структуре регионального туристического рынка.

Выявленная тенденция обусловлена рядом факторов. Во-первых, рост посещаемости связан с общим увеличением туристических потоков в Республике Таджикистан, что подтверждается данными национальной статистики. Во-вторых, существенное влияние оказывает изменение структуры туристского спроса, выражающееся в росте интереса к экологически чистым, оздоровительным и рекреационным формам отдыха. В условиях глобального распространения концепций здорового образа жизни и устойчивого туризма термальные источники Бадахшана воспринимаются туристами как природный ресурс, сочетающий лечебный эффект, экологическую безопасность и уникальность природного ландшафта.

Термальный туризм играет заметную роль в формировании доходов туристической отрасли Бадахшана. По оценкам, доходы от предоставления термальных и сопутствующих оздоровительных услуг составляют в среднем 20–25 % от общего объёма доходов гостиниц и санаторно-курортных учреждений региона. Данная доля указывает на значимость термального сегмента в экономике регионального туризма и его потенциал как источника устойчивых финансовых поступлений. Важным аспектом является также мультипликативный эффект, выражающийся в развитии сопутствующих сфер — транспорта, общественного питания, торговли и экскурсионного обслуживания.

Существенное значение имеет и социальный эффект развития термального туризма. В настоящее время более 50 гостиниц, гостевых домов и небольших средств размещения, расположенных вблизи термальных источников, обеспечивают занятость местного населения. Это способствует росту доходов домохозяйств, расширению возможностей самозанятости и развитию малого предпринимательства, особенно в сельских и труднодоступных горных районах. Таким образом, термальный туризм выполняет не только экономическую, но и важную социальную функцию, способствуя повышению уровня жизни местных сообществ.

Результаты социологических опросов, охвативших около 250 туристов, позволяют более детально охарактеризовать структуру спроса на термальные туристические услуги. Большинство респондентов ориентированы на получение комплексных туристических продуктов, сочетающих лечебно-оздоровительные процедуры с рекреацией и отдыхом. Значительная часть опрошенных указывает на необходимость повышения уровня комфорта размещения, включая улучшение жилищных условий, санитарно-гигиенической инфраструктуры и качества сервиса. Кроме того, туристы проявляют выраженный интерес к расширению спектра дополнительных услуг, таких как дегустация местной кухни, экскурсионное сопровождение и участие в культурных программах.

Указанные результаты свидетельствуют о формировании устойчивого спроса на интегрированные туристические продукты, объединяющие природно-лечебные, культурно-познавательные и социально-экономические компоненты. Это, в свою очередь, подчёркивает необходимость комплексного подхода к развитию термального туризма в Бадахшане, ориентированного не только на использование природных ресурсов, но и на повышение качества туристического сервиса и диверсификацию туристического предложения.

Полученные в ходе исследования результаты убедительно подтверждают высокий потенциал термальных источников Бадахшана в качестве базового элемента формирования

устойчивого оздоровительного туризма. Совокупность благоприятных природно-климатических условий, наличие термальных и минеральных вод с выраженными лечебными свойствами, а также растущий интерес со стороны туристов создают объективные предпосылки для дальнейшего развития данного направления туристической деятельности. В условиях возрастающего спроса на экологически ориентированные и оздоровительные формы отдыха термальные ресурсы региона могут стать одним из ключевых конкурентных преимуществ Бадахшана на национальном и международном туристических рынках.

Вместе с тем результаты анализа выявили ряд системных проблем, сдерживающих полноценную реализацию данного потенциала. К числу основных ограничивающих факторов относится недостаточный уровень развития туристической и транспортной инфраструктуры, особенно в отдалённых и труднодоступных районах размещения термальных источников. Ограниченная пропускная способность дорог, недостаточное количество современных средств размещения, а также слабая обеспеченность инженерными коммуникациями негативно отражаются на качестве туристического обслуживания и снижают общую привлекательность региона.

Не менее значимой проблемой остаётся ограниченный уровень сервиса и недостаточная диверсификация туристического продукта. Во многих случаях использование термальных источников носит фрагментарный характер и не сопровождается предоставлением комплексных оздоровительных, культурно-познавательных и рекреационных услуг. Это снижает продолжительность пребывания туристов и ограничивает экономический эффект от туристической деятельности. Кроме того, недостаточная подготовка кадров в сфере туризма и сервиса отрицательно сказывается на качестве обслуживания и уровне удовлетворённости посетителей.

Особое внимание в контексте устойчивого развития должно уделяться вопросам экологического контроля и рационального использования термальных ресурсов. Отсутствие чётко регламентированных механизмов мониторинга состояния источников, а также недостаточная экологическая осведомлённость отдельных пользователей создают риски деградации природных объектов и нарушения экологического баланса. Учитывая уязвимость горных экосистем Бадахшана, усиление экологического регулирования и внедрение принципов устойчивого природопользования являются необходимыми условиями долгосрочного развития термального туризма.

В этой связи эффективное использование термальных ресурсов возможно лишь при условии формирования согласованной системы управления, основанной на взаимодействии органов государственной власти, субъектов туристического бизнеса и местных сообществ. Координация стратегических решений, развитие государственно-частного партнёрства, вовлечение местного населения в туристическую деятельность и соблюдение экологических стандартов позволят обеспечить сбалансированное использование термальных источников и превратить их в устойчивый фактор социально-экономического развития региона.

Заключение

Проведённое исследование показало, что термальные источники Бадахшана являются важным компонентом природно-рекреационного потенциала региона и представляют собой значимый стратегический ресурс, способный выступать одним из ключевых драйверов социально-экономического развития Горно-Бадахшанской автономной области. Наличие термальных и минеральных вод с выраженными лечебно-оздоровительными свойствами, в сочетании с уникальными природными ландшафтами и благоприятными климатическими условиями, формирует объективные предпосылки для развития специализированных направлений оздоровительного и рекреационного туризма.

Рациональное и научно обоснованное использование термальных источников в туристической сфере способствует диверсификации региональной экономики, снижению зависимости от традиционных отраслей хозяйствования и формированию новых

источников доходов. Развитие термального туризма оказывает положительное влияние на рынок труда за счёт создания рабочих мест в сфере размещения, обслуживания, транспорта и сопутствующих услуг, что особенно важно для горных и удалённых территорий региона. Кроме того, формирование устойчивых туристических потоков способствует росту предпринимательской активности и повышению уровня доходов местного населения.

В условиях реализации принципов устойчивого развития термальные источники Бадахшана могут рассматриваться не только как объект туристического использования, но и как инструмент комплексного территориального развития, ориентированного на сохранение природной среды и рациональное природопользование. При условии совершенствования инфраструктуры, повышения качества туристического сервиса и внедрения эффективных механизмов экологического управления термальный туризм способен занять устойчивое место в структуре туристической отрасли Республики Таджикистан и укрепить конкурентные позиции региона на национальном и международном туристических рынках.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Александрова А.Ю. Международный туризм: учебник для вузов. – М.: КНОРУС, 2018. – 464 с.
2. Кусков А.С., Голубева В.Л., Одинцова Т.Н. Рекреационная география: учебное пособие. – М.: Академия, 2017. – 368 с.
3. Курортология и физиотерапия: национальное руководство / под ред. В.М. Боголюбова. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2016. – 720 с.
4. Smith M., Puczkó L. Health, Tourism and Hospitality: Spas, Wellness and Medical Travel. – London: Routledge, 2014. – 448 p.
5. Erfurt-Cooper P., Cooper M. Health and Wellness Tourism: Spas and Hot Springs. – Bristol: Channel View Publications, 2009. – 380 p.
6. Рахматов, Р.Р. Природно-рекреационный потенциал горных территорий Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 256 с.
7. Ниязов Ш.А. Экологический туризм в горных регионах Центральной Азии. – Душанбе: Дониш, 2019. – 212 с.
8. Пирожник И. И. Туристско-рекреационные системы: теория и практика. – Минск: БГУ, 2013. – 304 с.
9. Комитет по развитию туризма при Правительстве Республики Таджикистан. Статистический сборник «Туризм в Республике Таджикистан». – Душанбе, 2022. – 120 с.

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕРМАЛЬНЫХ ИСТОЧНИКОВ БАДАХШАНА В РАЗВИТИИ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА

В статье исследуются возможности эффективного использования термальных источников Горно-Бадахшанской автономной области Республики Таджикистан в целях развития оздоровительного и экологически ориентированного туризма. На основе анализа научных публикаций, статистических данных Комитета по развитию туризма Республики Таджикистан, материалов региональных органов управления и результатов полевых исследований охарактеризованы природно-ресурсные предпосылки формирования термального туризма в регионе. Рассмотрены основные термальные источники Бадахшана, проанализирована динамика туристических потоков, а также оценены экономические и социальные эффекты их использования. В ходе исследования выявлены ключевые проблемы, сдерживающие развитие термального туризма, включая недостаточный уровень туристической инфраструктуры, ограниченное качество сервиса и необходимость усиления экологического контроля. Обоснована целесообразность комплексного подхода к развитию термального туризма, основанного на принципах устойчивого развития и взаимодействии органов государственной власти, туристического бизнеса и местных сообществ.

Ключевые слова: термальные источники, оздоровительный туризм, бальнеологические ресурсы, Горно-Бадахшанская автономная область, туристско-рекреационный потенциал, устойчивое развитие, экологический туризм, туристическая инфраструктура.

Сведения об авторах: Худжаназарова Д., магистрант Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева. Тел. 93 409 9604

Мамадризохонов А.А. профессор кафедры география и туризма Хорогского государственного университета им.М.Назаршоев, Тел. 93 409 9604

ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ МАНБАЪҲОИ ОБҲОИ ГАРМИ БАДАХШОН ДАР РУШДИ САЙЁҲИИ СОЛИМГАРДОНӢ

Дар мақола имкониятҳои истифодаи самараноки ҷаишаҳои термалии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади рушди сайёҳии солимгардонӣ ва экологӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ, маълумоти омории Кумитаи рушди сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи мақомоти идоракунии минтақавӣ ва натиҷаҳои тадқиқоти саҳроӣ заминаҳои табиӣ-захиравии ташаккули сайёҳии термалӣ дар минтақа тавсиф гардидаанд. Ҷаишаҳои асосии термалии Бадахшон баррасӣ шуда, динамикаи ҷараёнҳои сайёҳӣ таҳлил ва самараҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии истифодаи онҳо арзёбӣ шудаанд. Дар рафти таҳқиқ мушкилоти асосие, ки рушди сайёҳии термалиро маҳдуд менамоянд, аз ҷумла сатҳи пасти инфрасохтори сайёҳӣ, маҳдуд будани сифати хизматрасонӣ ва зарурати тақвияти назорати экологӣ муайян карда шудаанд. Зарурати татбиқи равиши маҷмӯӣ ба рушди сайёҳии термалӣ дар асоси принципҳои рушди устувор ва ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ, соҳибкорони соҳаи сайёҳӣ ва ҷамоатҳои маҳаллӣ асоснок карда мешавад.

Калимаҳои калидӣ: ҷаишаҳои термалӣ, сайёҳии солимгардонӣ, захираҳои бальнеологӣ, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, иқтисодии сайёҳӣ-рекреатсионӣ, рушди устувор, сайёҳии экологӣ, инфрасохтори сайёҳӣ.

Маълумот дар бораи муаллифон: Хучаназарова Д., магистранти Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев. Тел. : 93 409 9604

Мамадризохонов А.А. — профессори кафедраи география ва туризми Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев., Тел.: +992 93 598 45 63

EFFICIENT USE OF BADAKHSHAN'S THERMAL SPRINGS IN THE DEVELOPMENT OF WELLNESS TOURISM

The article examines the possibilities for the effective use of thermal springs of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region of the Republic of Tajikistan for the development of health and environmentally oriented tourism. Based on an analysis of scientific publications, statistical data from the Committee for Tourism Development of the Republic of Tajikistan, materials from regional administrative bodies, and the results of field research, the natural resource prerequisites for the formation of thermal tourism in the region are characterized. The main thermal springs of Badakhshan are reviewed, the dynamics of tourist flows are analyzed, and the economic and social effects of their use are assessed. The study identifies key problems constraining the development of thermal tourism, including the insufficient level of tourism infrastructure, limited service quality, and the need to strengthen environmental control. The feasibility of a comprehensive approach to the development of thermal tourism, based on the principles of sustainable development and cooperation between public authorities, tourism businesses, and local communities, is substantiated.

Keywords: thermal springs, health tourism, balneological resources, Gorno-Badakhshan Autonomous Region, tourism and recreational potential, sustainable development, ecotourism, tourism infrastructure.

Author information: Khudjanazarova D., Master's student, Khorog State University named after M. Nazarshoev. Tel.: +992 93 409 9604

Mamadrizokhonov A.A. — Professor, Department of Geography and Tourism, Khorog State University named after M. Nazarshoev, Tel.: +992 93 598 45 63

УДК: 331.556.4:331.5(575.3)

**ТРАНСФОРМАЦИЯ РЫНКА ТРУДА И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ
МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ
ВНЕШНЕЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ**

Шоидавзова М.С., Хоркашова К.О.

**Институт гуманитарных наук им. Б. Искандарова НАНТ
Хорогский государственный университет им. М. Назаршоев**

В свете ускоряющейся эволюции национального рынка труда и увеличения внешних и внутренних миграционных потоков совершенствование миграционной политики Республики Таджикистан приобретает стратегическое значение. Современная социально-экономическая динамика, включающая структурные изменения в сфере занятости, демографическое давление и зависимость экономики от внешней трудовой миграции, требует критической переоценки приоритетов и нормативных инструментов в этой области. Миграционная политика служит не только механизмом управления мобильностью рабочей силы, но и важнейшим фактором, определяющим устойчивое развитие, социальную стабильность и конкурентоспособность национальной экономики. Научное исследование миграционных процессов предполагает выявление тенденций, противоречий и институциональных ограничений, влияющих на разработку и реализацию миграционной политики. В этом контексте настоящее исследование направлено на обоснование практических аспектов совершенствования миграционной политики Республики Таджикистан в условиях продолжающейся трансформации рынка труда.

По нашему анализу в республике до сих пор нет четко сформулированной программы действий в отношении трудовой эмиграции. Имеются программы обучения для потенциальных мигрантов, направленные на выработку у них профессиональных навыков, пользующихся спросом как на внутреннем, так и на внешних рынках труда. Большинство таких программ поддерживаются международными организациями и в сущности, они являются пилотными, имеют ограниченный охват целевой группы населения.

Трансформация рынка труда в Республике Таджикистан в последние годы приобретает системный и многослойный характер. Она формируется под воздействием как внутренних структурных изменений, так и внешних факторов, включая международную трудовую мобильность и глобальные экономические сдвиги. Современная конфигурация рынка труда определяется наложением четырёх взаимосвязанных контуров:

- структурной перестройки экономики и занятости;
- демографического давления и «молодёжного выплеска» предложения труда;
- ускоряющейся цифровизации и углубляющейся глобализации;
- институционализации внешней трудовой миграции как устойчивого механизма балансировки спроса и предложения рабочей силы.

В результате миграция перестаёт быть исключительно «внешним» по отношению к национальной экономике явлением и превращается в функциональный элемент внутреннего рынка труда. Она влияет на структуру занятости, динамику заработных плат, участие в рабочей силе, инвестиционные стратегии домохозяйств и даже на формирование человеческого капитала.

С нашей точки зрения наблюдаемые процессы целесообразно интерпретировать через комбинацию нескольких аналитических рамок. Во-первых, это двухсекторная модель структурной трансформации, предполагающая переход рабочей силы из низкопроизводительного аграрного сектора в более продуктивные виды деятельности. Во-вторых, миграционная модель ожидаемого дохода сочетается с теорией Харриса-Тодаро [14, с. 126-142; 16, с. 139-191], объясняющая перемещение рабочей силы реакцией на дифференциал заработной платы и занятости. В-третьих, миграционный процесс в Таджикистане сочетается с теорией «новая экономика трудовой миграции», сформировавшееся в 1980-е годы [19, с. 173-178], которое рассматривает миграцию не как

индивидуальное решение, а как стратегию домохозяйства по управлению рисками, доходами и инвестициями, т. е. один член семьи уезжает, остальные остаются, а доходы диверсифицируются, в которой миграция рассматривается как стратегия домохозяйств по диверсификации рисков, страхованию доходов и финансированию инвестиций в образование, жильё и предпринимательство. И именно в пересечении этих подходов становится очевидным, что корректировка миграционной политики должна рассматриваться как неотъемлемая часть политики занятости и структурной модернизации экономики, а не как изолированный административный или пограничный инструмент.

По данным официальной статистики за 2024 год, структура ВВП распределяется следующим образом: сельское хозяйство, лесное хозяйство и рыболовство - 20,8%; промышленность - 19,3%; строительство - 12,1%; совокупный сектор услуг - 47,8% [1]. Таким образом, по структуре выпуска экономика уже характеризуется как сервисно-смешанная. Однако занятость продолжает концентрироваться в видах деятельности с более низкой производительностью и высокой долей семейного и неформального труда.

На стороне предложения труда наблюдается устойчивое расширение рабочей силы: в 2024 году её численность составила около 2,8 млн. человек, из которых занятыми являются 2,75 млн. [1]. Вместе с тем нагрузка на одну зарегистрированную вакансию остаётся двузначной, что свидетельствует о структурном несоответствии между квалификационным профилем предложения труда и «видимым» спросом формального сектора. В этих условиях неформальный сектор выступает не отклонением от нормы, а своеобразным равновесным состоянием рынка труда. Международные оценки указывают на значительную долю неформальной занятости, так, по оценкам Всемирного банка этот показатель составляет около 57% занятых [4]. Косвенно это подтверждается масштабами неорганизованного оборота в розничной торговле, который остаётся сопоставимым с формальными каналами.

Следовательно, миграционные решения домохозяйств формируются не только уровнем заработной платы, но и нестабильностью занятости, отсутствием страховых механизмов и ограниченным доступом к качественным рабочим местам. По логике новой экономики трудовой миграции миграция становится инструментом снижения риска и источником ликвидности. Соответственно, ужесточение миграционных режимов без компенсационных мер внутри страны может усиливать уязвимость домохозяйств и увеличивать давление на неформальный сектор.

Следует отметить, что демографическая динамика формирует второй ключевой контур трансформации рынка труда. Численность населения на конец 2024 года превысила 10,5 млн. человек, причём более 70% населения проживает в сельской местности. Такая структура расселения обуславливает высокую долю самозанятости и сезонной занятости.

Занятость среди молодежи является центральной зоной напряжения. Молодёжь от 15-29 лет составляет значительную долю среди зарегистрированных безработных. При этом официальные показатели безработицы не отражают в полной мере масштаб недоиспользования рабочей силы. Категории скрытой безработицы, неполной занятости и вынужденной экономической неактивности остаются значительными. Расширение предложения труда происходит быстрее, чем создание формальных рабочих мест. В этих условиях миграция становится для молодых людей каналом первичного входа в рынок труда - источником дохода, профессионального опыта и социальных связей. Однако если миграционная политика не синхронизирована с программами рабочего места, профессиональной подготовки и признания квалификаций, закрепляется модель: «образование или неформальная занятость - миграция - переводы», при которой внутренние возможности экономической самореализации остаются ограниченными.

С точки зрения теории сегментации [13] формируется двухконтурная структура рынка труда:

- во-первых, контур высокой конкуренции и низких барьеров входа-неформальность, самозанятость, сезонная занятость, мелкая торговля и услуги;

- во-вторых, контур ограниченного доступа - формальные рабочие места, требующие подтверждённых квалификаций, цифровых навыков и институциональных сигналов качества.

Первый сегмент- контур высокой конкуренции и низких барьеров входа - охватывает преимущественно сферы неформальной занятости, самозанятости, сезонных работ, мелкой торговли и бытовых услуг. Его институциональная характеристика заключается в минимальных требованиях к квалификации, отсутствии формализованных механизмов отбора и слабой регуляторной защите. Согласно оценкам Международной организации труда, в странах с формирующимися рынками труда доля неформальной занятости может превышать 50 % общей занятости [17]. Подобная структура означает, что значительная часть рабочей силы включается в экономическую деятельность вне формальных контрактов, что снижает налоговую базу и ограничивает социальные гарантии работников.

Вместе с тем эмпирические наблюдения позволяют утверждать, что данный сегмент практически проявляется в концентрации трудовых ресурсов в мелкорозничной торговле на рынках, в сфере индивидуального ремонта, частного извоза, строительных подрядах краткосрочного характера. В условиях ограниченного числа формальных рабочих мест именно этот сегмент становится «буферной зоной» абсорбции избыточной рабочей силы, особенно среди молодёжи и возвращающихся трудовых мигрантов. Однако высокая конкуренция внутри сегмента приводит к демпингу заработной платы, нестабильности доходов и отсутствию накопления человеческого капитала. Мы считаем принципиально важным отметить, что данный контур выполняет функцию адаптационного механизма, но не обеспечивает долгосрочной социальной мобильности.

Второй сегмент контур ограниченного доступа - формируется вокруг формальных рабочих мест, требующих подтверждённых квалификаций, цифровых компетенций и институционально признанных сигналов качества. Его теоретическое объяснение может быть дополнено положениями теории человеческого капитала Г. Беккера, согласно которой инвестиции в образование и профессиональную подготовку увеличивают производительность и, соответственно, вероятность включения в более защищённый сегмент рынка труда [2]. В современных условиях к традиционным требованиям добавляется цифровая грамотность и способность работать в формализованных организационных структурах.

Особое значение, по нашему убеждению, приобретает фактор цифровизации. По мере внедрения электронного документооборота, автоматизированных систем управления и платформенной занятости усиливается значение институциональных сигналов качества - дипломов, международных сертификатов, подтверждённого опыта работы. Таким образом, цифровая трансформация парадоксально усиливает сегментацию: с одной стороны, расширяются формы гибкой занятости, с другой - повышаются требования к формальному подтверждению компетенций. Как отмечает М. Кастельс, информационная экономика усиливает стратификацию труда, формируя «сетевую элиту» и периферию низкоквалифицированной занятости [3].

Для Республики Таджикистан данная двухконтурная структура имеет дополнительные измерения, связанные с внешней трудовой миграцией. Представляется закономерным, значительная часть трудоспособного населения, не находя доступа ко второму контуру внутри страны, ориентируется на внешний рынок труда, где зачастую вновь включается во вторичный сегмент принимающих экономик. Возврат мигрантов усиливает конкуренцию в первом контуре, поскольку приобретённые за рубежом навыки не всегда институционально признаются на национальном уровне. В результате воспроизводится циклическая модель сегментации, при которой мобильность между контурами остаётся ограниченной.

Таким образом, проведенный анализ позволяет констатировать, что формирование двухконтурной структуры рынка труда отражает институциональную неоднородность экономического пространства и асимметрию доступа к качественным рабочим местам. Первый контур выполняет стабилизирующую функцию краткосрочной занятости, однако

закрепляет низкий уровень производительности и доходов. Второй контур обеспечивает более устойчивую занятость и интеграцию в формальный сектор экономики, но характеризуется высокими барьерами входа. С точки зрения миграционной политики данная сегментация требует разработки механизмов институционального «моста» между контурами - через признание квалификаций, программы переквалификации, цифровое обучение и стимулирование формализации занятости, что позволит снизить структурный разрыв и повысить эффективность использования трудового потенциала страны.

Внешняя трудовая миграция является системным элементом таджикского рынка труда. По данным официальной статистики [5], численность внешних трудовых мигрантов превышает полмиллиона человек, причём подавляющее большинство направляется в Российскую Федерацию. Существенная доля мигрантов находится за рубежом более 12 месяцев, что указывает на долгосрочный характер миграционных циклов. Миграция преимущественно имеет сельское происхождение, что согласуется с логикой структурной трансформации: она выполняет функцию вывода избыточного сельского труда при ограниченном внутреннем несельскохозяйственном спросе.

Следует отметить, что масштабы денежных переводов придают миграции макроэкономическое значение. Переводы становятся важнейшим источником доходов домохозяйств и достигают чрезвычайно высокой доли ВВП. Они поддерживают внутренний спрос, способствуют снижению бедности и выполняют функцию квазисоциального страхования, частично компенсируя ограниченность внутренних институтов поддержки занятости.

Вместе с тем формируется стратегическая уязвимость. Когда внешний сегмент рынка труда становится ключевым балансирующим внутреннею рынок, экономика оказывается зависимой от внешних циклов - изменений миграционного режима, колебаний спроса на труд в стране назначения, валютных рисков и геополитических факторов.

В долгосрочной перспективе, как представляется в рамках настоящего исследования, высокая зависимость внутреннего рынка труда от внешних трудовых потоков и денежных переводов формирует эффект так называемой «ловушки переводов». Мы исходим из того, что в период 2014-2025 гг. структура занятости в Республике Таджикистан демонстрирует устойчивую корреляцию с динамикой внешней миграции, прежде всего в Российскую Федерацию, а также в Казахстан и другие страны Евразийского пространства. При сверхвысокой доле переводов в ВВП (48%) они фактически выполняют функцию квазисоциального страхования домохозяйств, сглаживая дефицит внутренних институтов занятости. Однако подобная модель, по нашему убеждению, имеет выраженные институциональные издержки. Во-первых, формируется ориентация экономической активности на сектора, обслуживающие потребительский спрос, финансируемый за счёт переводов, - мелкорозничную торговлю, услуги, строительство индивидуального жилья. Это означает, что расширение занятости происходит преимущественно в низкопроизводительных и часто неформальных сегментах. Во-вторых, сохраняется узость формального сектора, неспособного абсорбировать значительную долю возвращающихся мигрантов или молодых участников рынка труда. В-третьих, усиливается структурная зависимость доходов, занятых от внешних конъюнктурных факторов, что препятствует накоплению внутреннего человеческого капитала и тормозит формирование устойчивых профессиональных траекторий. Таким образом, долгосрочным следствием становится закрепление двухконтурной модели, при которой первый сегмент расширяется количественно, но не качественно, а второй остаётся институционально закрытым и ограниченным по масштабам.

Сценарный анализ периода 2014-2025 гг. позволяет выявить несколько вероятных траекторий воздействия внешних шоков на внутренний рынок труда. В случае валютной или экономической нестабильности в странах назначения, в первую очередь, в Российской Федерации, но также в Казахстане, сокращение реального объёма переводов ведёт к снижению внутреннего потребительского спроса. Это, в свою очередь, вызывает стагнацию

в торговле, сфере услуг и строительстве - секторах, где сосредоточена значительная доля самозанятых и работников неформального сегмента. Итогом становится рост скрытой безработицы, снижение фактических доходов и усиление внутрисегментной конкуренции.

Иной сценарий связан с ужесточением миграционного режима или ограничением доступа к рынкам труда принимающих стран. В подобной ситуации возрастает предложение рабочей силы внутри страны вследствие возврата мигрантов либо сокращения выезда. При отсутствии достаточного числа формальных рабочих мест это приводит к перегрузке первого контура занятости, расширению неформального сектора и усилению давления на заработную плату. Мы полагаем, что подобная динамика способна усилить структурную безработицу среди молодёжи и лиц с ограниченной квалификацией, одновременно увеличивая социальную уязвимость домохозяйств.

Наконец, совокупность указанных факторов может привести к закреплению циклической модели воспроизводства нестабильной занятости: внешний шок - сокращение переводов - падение спроса - рост неформальной занятости - новая волна миграции. В результате внутренний рынок труда оказывается встроенным в систему внешней зависимости, где механизмы эндогенного развития и институционального расширения формального сектора остаются ограниченными. С нашей точки зрения, без диверсификации направлений миграции, расширения формального сегмента и институционального признания квалификаций возвращающихся работников риск углубления структурной уязвимости рынка труда в долгосрочной перспективе сохраняется.

В этих условиях миграционная политика должна эволюционировать от реактивной модели, как учёта, регистрации, контроля выезда к стратегической. Её задачи - минимизация рисков, повышение качества миграционных потоков. Итогом политики миграционного процесса должно стать повышение квалификации мигрантов, легальность их пребывания в стране реципиента и защита их прав. Кроме того, формирование возвратного эффекта, такие как трансфер навыков, предпринимательство и инвестиций. Только при таком подходе миграция сможет выступать не источником зависимости, а инструментом устойчивого развития и структурной модернизации рынка труда.

Взаимосвязь миграционной политики и трансформации рынка труда Республики Таджикистан в период 2016-2025 гг. носит системный и двусторонний характер. Рынок труда не только формирует миграционные потоки, но и сам трансформируется под их воздействием. В условиях демографического расширения предложения рабочей силы, ограниченной структурной модернизации экономики и высокой зависимости от внешних доходов миграция выступает встроенным элементом механизма равновесия национального рынка труда.

Численность постоянного населения Республики Таджикистан превысила 10,5 млн человек к 2024 г., при этом рабочая сила оценивается примерно в 2,8 млн человек [1, 6]. Официальная зарегистрированная безработица в 2025 г. составляет около 1,8% [6]. Данный показатель формирует видимость стабильного и сбалансированного рынка труда. Однако сопоставление с масштабами трудовой миграции выявляет структурное противоречие. За январь-июнь 2024 г. за рубеж выехало 392 000 граждан Республики Таджикистан [6]. Ежегодный масштаб выезда оценивается примерно в 500 000 человек [15].

Если сопоставить данный поток с численностью рабочей силы, ежегодная миграция эквивалентна приблизительно 17-18 % её объема. Таким образом, при формально низком уровне безработицы наблюдается масштабный отток рабочей силы. Это свидетельствует о наличии скрытых форм недоиспользования труда, высокой доли низкопроизводительной самозанятости и неформальной занятости, которые не отражаются в официальной статистике безработицы. Миграция в данном контексте выступает не реакцией на открытую безработицу, а стратегией домохозяйств по повышению дохода и снижению экономической неопределенности.

Кроме того, ключевым элементом миграционной зависимости является концентрация миграционных потоков в одном направлении. Как было отмечено выше более 80% трудовых мигрантов направляются в Российскую Федерацию. Следовательно,

миграционная политика Российской Федерации, включая режимы допуска, систему патентов, административный контроль и ограничения 2024 г., оказывает прямое влияние на макроэкономическую динамику и занятость в Таджикистане. Усиление контроля и изменение правил пребывания мигрантов в 2024 г. вызвали неопределенность в занятости граждан Таджикистана за рубежом [18], что потенциально усиливает давление на внутренний рынок труда и повышает риски сокращения валютных поступлений.

В период 2022-2026 гг. в Российской Федерации усиливаются правовые и административные ограничения, направленные на ужесточение режима въезда, пребывания и допуска к трудовой деятельности иностранных граждан. На наш взгляд, эти меры имеют прямое значение для внутреннего рынка труда Таджикистана, поскольку они изменяют параметры внешнего «разгружающего» контура занятости: сокращают горизонты легального пребывания, повышают издержки легализации, увеличивают вероятность принудительных возвратов и, как следствие, способны усилить конкурентное давление на национальный рынок труда и расширить неформальный сегмент.

В Российской Федерации указанные тенденции приобретают наиболее выраженный характер. Принятием Федерального закона от 08. 08. 2024 № 260-ФЗ, вступившим в ключевой части в действие с 01. 01. 2025, введено ограничение для безвизовых въездов: суммарный срок временного пребывания иностранного гражданина не может превышать 90 суток в течение календарного года, что существенно сужает прежнюю модель «90/180» и ограничивает практику длительных «переездов, продлений» без оформления статуса. Кроме того, этим же законом институционализированы новые меры миграционного контроля - «режим высылки» и реестр контролируемых лиц, применяемые к иностранцам, утратившим законные основания пребывания, что усиливает санкционный контур и повышает вероятность ускоренной утраты легальности статуса [9, 10]. С точки зрения влияния на рынок труда Таджикистана это означает, во-первых, рост вероятности «возвратных волн» либо вынужденных, либо связанных с невозможностью продления пребывания, что краткосрочно увеличивает предложение труда внутри страны; во-вторых, усиление волатильности денежных переводов вследствие сокращения периодов легальной занятости и роста рисков прерывания трудовой активности; в-третьих, усиление конкуренции в первом, преимущественно неформальном, контуре занятости, где возвращающиеся работники вынужденно концентрируются, что ведёт к демпингу доходов и росту скрытой безработицы.

Таким образом, в период 2016-2025 гг. формируется устойчивая система взаимозависимости: внутренние структурные ограничения рынка труда стимулируют миграцию, а миграция через механизмы переводов и институциональное регулирование стран назначения определяет параметры функционирования внутреннего рынка труда. Противоречие между низким официальным уровнем безработицы и массовым масштабом трудовой миграции отражает не отсутствие проблемы занятости, а особенности её статистического измерения и институционального устройства. Миграция в данном случае выступает одновременно механизмом стабилизации и фактором структурной зависимости, формируя специфическую модель внешнего равновесия рынка труда Республики Таджикистан.

Нами выявлен еще один парадокс. На рынке труда Республики Таджикистан существует дефицит квалифицированных кадров при избытке рабочей силы. Особенно заметен дефицит в таких отраслях, как строительство, энергетика, ИКТ и инженерные профессии. Структурный дефицит квалифицированных кадров в Республике Таджикистан подтверждается совокупностью официальных статистических и научно-аналитических источников. По данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, количество заявленных работодателями вакансий на конец 2023 года достигло 18,8 тыс., увеличившись на 44,4% по сравнению с предыдущим годом; при этом 39,7% всех вакансий приходилось на рабочие профессии, а нагрузка на одну вакансию снизилась до 4,2 человека, что свидетельствует о несоответствии профессионально-квалификационной

структуры предложения труда требованиям работодателей [11]. Секторные исследования ПРООН фиксируют выраженный дефицит именно по высококвалифицированным позициям: в ИКТ 72% работодателей указали нехватку программистов, 63% - специалистов по информационной безопасности, 40% - системных аналитиков; в технических и инженерных направлениях таких как горнодобывающий и смежные отрасли дефицит по ряду инженерных позиций составляет 21-37% [8]. Таким образом, при общем избытке рабочей силы формируется устойчивый «узкий» сегмент нехватки цифровых и инженерно-технических компетенций.

Дополнительное подтверждение структурного разрыва дают макроотраслевые показатели и международные обследования предприятий. В энергетическом секторе производство электроэнергии в 2025 г. достигло 23 982,6 млн кВт·ч (рост 6,5% к предыдущему году), при прогнозируемом увеличении спроса на 31%, что объективно усиливает потребность в инженерах-энергетиках, специалистах по автоматизации и технической эксплуатации [7]. По данным обследования предприятий Всемирного банка, 16% фирм осуществляют формальное обучение персонала, что отражает ограниченность механизмов доформирования компетенций внутри бизнеса, а фактор «недостаточно образованная рабочая сила» сохраняется как институциональное препятствие развития [20, 16]. В совокупности приведённые данные позволяют научно обоснованно констатировать наличие качественного дефицита кадров в ИКТ, энергетике и инженерно-строительном комплексе при количественном избытке рабочей силы на национальном рынке труда.

Для Таджикистана более характерна модель «утечки квалифицированного потенциала», но ещё более серьёзной проблемой является структурный дисбаланс навыков: система образования производит выпускников, не полностью соответствующих требованиям цифровизирующейся экономики, тогда как миграция ориентирована на сегменты внешнего рынка труда, не требующие высокой квалификации. В результате:

- внутренний рынок труда испытывает нехватку специалистов среднего и высокого уровня;
- внешняя миграция закрепляет специализацию на низкоквалифицированном труде;
- структурная модернизация замедляется.

Ссылаясь на теории человеческого капитала Беккера миграции [12], мы предлагаем стимулировать накопление навыков при существовании канала возврата и признания компетенций. Нами выявлено, что внутренний спрос на квалификацию остается низким, даже когда создаются новые рабочие места. Предложение труда не соответствует требованиям работодателей, что в итоге стимулирует миграцию именно тех категорий, которые могли бы заполнить эти дефициты.

В целях снижения давления квалификационного дефицита и минимизации его миграционного эффекта государственная политика должна носить системный и опережающий характер, сочетая инструменты прогнозирования, институционального развития и регулирования миграционных процессов.

Во-первых, представляется целесообразным формирование и институционализация комплексной системы мониторинга и прогнозирования разрывов между спросом и предложением компетенций. Создать такую модель как «спрос - навыки - предложение», предполагающей регулярное проведение отраслевых прогнозов потребности в кадрах. Такая система позволит перейти от реактивной политики занятости к стратегическому управлению человеческим капиталом на основе количественно обоснованных оценок текущих и перспективных квалификационных дефицитов.

Во-вторых, требуется модернизация системы профессионально-технического образования и механизмов переподготовки кадров с их чёткой привязкой к секторам, характеризующимся устойчивым дефицитом специалистов, включая информационные технологии, инженерные направления и здравоохранение. Усиление практико-ориентированного компонента подготовки и развитие механизмов взаимодействия образовательных учреждений с работодателями будут способствовать повышению релевантности формируемых компетенций реальным потребностям экономики.

В-третьих, необходима разработка инструментов стимулирования возвратной миграции, предусматривающих процедуры признания приобретённых за рубежом квалификаций, а также программы профессиональной реинтеграции и карьерного продвижения. В этом случае миграция может трансформироваться из преимущественно компенсаторного механизма сглаживания внутренних дисбалансов в фактор накопления и циркуляции человеческого капитала, способствующий структурной модернизации национального рынка труда.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Социально-экономическое положение Республики Таджикистан в 2024 году. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2025.
2. Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
4. Международная организация труда. Женщины и мужчины в неформальной экономике: статистическая картина. – Женева: МОТ, 2018.
5. Министерство труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан. Информация о состоянии рынка труда. - Душанбе, 2025. - URL: <https://www.mehnat.tj> (дата обращения: 18. 02. 2026).
6. Министерство труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан. Пресс-релиз о состоянии рынка труда. - 2025. - URL: <https://www.mehnat.tj> (дата обращения: 18. 02. 2026).
7. НИАТ «Ховар». Объем производства электроэнергии в стране увеличился на 6,5 процента. - 29. 01. 2026. - URL: <https://khovar.tj> (дата обращения: 25. 02. 2026).
8. ПРООН. Анализ и картирование спроса на специалистов в пилотных секторах. – Душанбе: UNDP, 2022. - 80 с.
9. Российская Федерация. Федеральный закон от 08. 08. 2024 № 260-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» // Официальный интернет-портал правовой информации. - 08. 08. 2024. - URL: <https://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202408080069> (дата обращения: 25. 02. 2026).
10. Российская Федерация. Указ Президента РФ от 02. 04. 2025 № 205 «О совершенствовании государственного управления в сфере миграции» // Официальный интернет-портал правовой информации. - 02. 04. 2025. - URL: <https://publication.pravo.gov.ru/document/0001202504020001> (дата обращения: 25. 02. 2026).
11. Agency on Statistics under the President of the Republic of Tajikistan. Labor market: Increase in the number of jobs. - 23. 10. 2023. - URL: <https://www.stat.tj> (дата обращения: 25. 02. 2026).
12. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. - 3rd ed. - Chicago: University of Chicago Press, 1993. - 390 p.
13. Doeringer P., Piore M. Internal Labor Markets and Manpower Analysis. - Lexington, MA: Heath Lexington Books, 1971. - 214 p.
14. Harris J. R., Todaro M. P. Migration, unemployment and development: A two-sector analysis // American Economic Review. - 1970. - Vol. 60. - No. 1. - P. 126-142.
15. International Organization for Migration. Labour Migration Trends in Tajikistan. - Geneva: IOM, 2023. - URL: <https://www.iom.int> (дата обращения: 18. 02. 2026).
16. Lewis W. A. Economic development with unlimited supplies of labour // The Manchester School. - 1954. - Vol. 22. - No. 2. - P. 139-191.

17. Massey D. S., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor J. E. Theories of international migration: A review and appraisal // Population and Development Review. - 1993. - Vol. 19. - No. 3. - P. 431-466.
18. Reuters. Russia's clampdown on Tajik migrants raises economic risks. - 17. 12. 2024. - URL: <https://www.reuters.com> (дата обращения: 18. 02. 2026).
19. Stark O., Bloom D. E. The new economics of labor migration // American Economic Review. - 1985. - Vol. 75. - No. 2. - P. 173-178.
20. World Bank. Tajikistan - Enterprise Surveys Country Profile 2024. - Washington, DC: World Bank, 2024. - 16 p.

ТРАНСФОРМАЦИЯ РЫНКА ТРУДА И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ВНЕШНЕЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ

В статье исследуются особенности трансформации рынка труда Республики Таджикистан в условиях высокой интенсивности внешней трудовой миграции. Рассматриваются структурные изменения занятости, демографические факторы расширения предложения рабочей силы, а также институциональные ограничения формирования формального сектора экономики. Теоретической основой исследования выступают концепции структурной трансформации экономики, теория ожидаемого дохода Харриса-Тодаро, новая экономика трудовой миграции О. Старка и Д. Блума, теория сегментации рынка труда и теория человеческого капитала Г. Беккера. На основе анализа статистических данных и международных исследований выявлена двухконтурная структура национального рынка труда. Показано, что внешняя трудовая миграция выполняет функцию балансировки внутреннего рынка труда и источника доходов домохозяйств, однако одновременно формирует структурную зависимость экономики от внешних факторов. Обоснована необходимость совершенствования миграционной политики через развитие системы прогнозирования потребности в кадрах, модернизацию профессионального образования, стимулирование возвратной миграции и признание квалификаций трудовых мигрантов.

Ключевые слова: рынок труда, трудовая миграция, миграционная политика, неформальная занятость, человеческий капитал, сегментация рынка труда, структурная трансформация экономики, Таджикистан.

Сведения об авторах: Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна- доцент, кандидат экономических наук, заведующим отдела социально-экономического развития Института гуманитарных наук им. Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Дехоти 45 кв. 2, Тел. : (+992934402842); email: mshoidarvozova@mail.ru

Хоркашова Камила Олимовна, докторант PhD Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева, 736000, Республика Таджикистан, город Хорог, улица М. Миликбекова, 25; тел. : (+992) 50 105 17 17; e-mail: kamilakh@inbox.ru.

ТРАНСФОРМАТСИЯИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ВА ТАКМИЛИ СИЁСАТИ МУҲОЦИРАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУҲОЦИРАТИ МЕҲНАТИИ БЕРУНӢ

Дар мақола хусусиятҳои трансформатсияи бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити сатҳи баланди муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ таҳқиқ карда мешаванд. Тағйироти сохтории шугъл, омилҳои демографияе, ки ба афзоиши пешниҳоди қувваи корӣ таъсир мерасонанд, инчунин маҳдудиятҳои институтсионалии рушди баҳии расмӣи иқтисод мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Асоси назариявии таҳқиқотро назарияи трансформатсияи сохтории иқтисод, модели даромади интизории Харрис–Тодаро, назарияи «иқтисоди нави муҳоҷирати меҳнатӣ»-и О. Старк ва Д. Блум, назарияи сегментатсияи бозори меҳнат ва назарияи сармояи инсонии Г. Беккер ташиқ медиҳанд. Дар асоси таҳлили маълумоти омӯрӣ ва тадқиқоти байналмилалӣ муайян карда шудааст, ки бозори меҳнати миллӣ дорои сохтори дуқонтуруӣ мебошад. Нишон дода мешавад, ки муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ ҳамчун механизми мувозинаткунандаи бозори дохилии меҳнат ва манбаи даромади хонаводаҳо амал мекунад, аммо ҳамзамон вобастагии сохтории иқтисодро аз омилҳои беруна зиёд менамояд. Дар мақола зарурати такмил додани сиёсати муҳоҷират тавассути рушди низомии пешгӯии талабот ба кадрҳо, навсозии таҳсилоти касбӣ, ҳавасмандгардонии муҳоҷирати бозгаштӣ ва эътирофи таҳассуси муҳоҷирон асоснок карда

мешавад.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, муҳоҷирати меҳнатӣ, сиёсати муҳоҷират, шугли ғайрирасмӣ, сармояи инсонӣ, сегментатсияи бозори меҳнат, трансформатсияи сохтории иқтисод, Тоҷикистон.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шоидаарвозова Марзия Саидвалишоевна- дотсент, номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири шӯъбаи таҳқиқоти иқтисоӣ иқтисодии Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ. Суроға: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Деҳотӣ 45, х. 2, Тел. : (+992934402842); email: mshoidarvozova@mail.ru

Хоркашова Камила Олимовна, докторанти PhD-и Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, 736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хоруғ, кӯчаи М. Муликбеков, 25; тел. : (+992) 50 105 17 17; e-mail: kamilakh@inbox.ru.

TRANSFORMATION OF THE LABOR MARKET AND IMPROVEMENT OF MIGRATION POLICY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN UNDER CONDITIONS OF EXTERNAL LABOR MIGRATION

The article examines the transformation of the labor market in the Republic of Tajikistan under conditions of intensive external labor migration. Particular attention is paid to structural changes in employment, demographic factors expanding labor supply, and institutional constraints affecting the development of the formal sector of the economy. The theoretical framework of the study is based on the concepts of structural economic transformation, the Harris-Todaro expected income migration model, the new economics of labor migration of O. Stark, D. Bloom, labor market segmentation theory, and Becker's human capital theory. Based on the analysis of statistical data and international studies, the research identifies a dual structure of the national labor market. The study demonstrates that external labor migration functions as a balancing mechanism for the domestic labor market and an important source of household income, while simultaneously creating structural dependence of the national economy on external factors. The article substantiates the need to improve migration policy through the development of labor demand forecasting systems, modernization of vocational education, stimulation of return migration, and recognition of migrants' skills and qualifications.

Keywords: labor market, labor migration, migration policy, informal employment, human capital, labor market segmentation, structural transformation, Tajikistan.

Author Information: Shoidarvozova Marziya Saidvalishoevna - Associate Professor, Candidate of Economic Sciences, Head of the Department of Socio-Economic Development of the Institute of Humanities named after. B. Iskandarova NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Dekhoti 45 sq. 2, Tel. : (+992934402842); email: mshoidarvozova@mail.ru

Kamila Olimovna Khorkashova, PhD doctoral student at Khorugh State University named after M. Nazarshoev, 736000, Republic of Tajikistan, Khorugh, 25 M. Milikbekov Street; Tel. : (+992) 50 105 17 17; E-mail: kamilakh@inbox.ru.

УДК: 336.77:330.342.2

НЕКОТОРЫЕ НАУЧНЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ БАНКОВСКОГО КРЕДИТА В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

Шоинбодова Н.Ш.

Хорогский государственный университет им. М. Назаршоев

В условиях развития финансовых отношений банковский кредит как механизм макроэкономического регулирования любой суверенной страны играет важную роль в обеспечении устойчивого развития сектора реальной экономики. Банковский кредит также выступает в качестве механизма перераспределения финансовых ресурсов между участниками рынка, закладывая прочную финансовую основу для укрепления хозяйственной деятельности каждой страны. Именно через банковскую систему и банковские кредиты осуществляется финансирование инвестиционной деятельности, что является одним из приоритетных направлений экономической политики страны.

Наряду с этим, поддержка других важных экономических направлений, таких как поддержка малого и среднего бизнеса, стимулирование спроса и предложения, становится возможной за счет банковского кредитования. Конечно, для Республики Таджикистан,

которая в настоящее время, как и другие развивающиеся страны, имеет ограниченные возможности финансовых ресурсов, развитие кредитных отношений имеет большое значение.

В связи с этим следует отметить, что основная причина роста банковских показателей в стране связана с развитием производственных отношений, ростом числа участников рынка, укреплением малого и среднего бизнеса, ростом спроса на банковские услуги [6, с. 35].

С этой точки зрения актуальность темы подтверждается современными условиями развития рыночных отношений. Сегодня, конечно, актуальность темы зависит от многих внутренних и внешних факторов. Прежде всего, в современных условиях в финансовых институтах каждой страны возросла конкуренция для эффективного управления финансовыми ресурсами и предотвращения современных рисков, что требует нового подхода к управлению банковским кредитом. Кроме того, неблагоприятная ситуация на внутреннем финансовом рынке на фоне возникновения финансовых рисков на валютном рынке повышает важность обоснования кредитной политики Банка.

С другой стороны, наряду с перечисленными процессами на рынке банковских услуг цифровизация хозяйственной деятельности страны, включая цифровизацию процессов банковских услуг, требует пересмотра научных основ данной проблемы. В таких условиях для укрепления системы кредитования необходимо обеспечить устойчивое развитие финансовых и кредитных организаций.

Развитие финансово-кредитных организаций в хозяйственной деятельности каждой страны является важным условием развития финансового рынка и укрепления экономических отношений. Роль финансово-кредитных организаций выражается не только в предоставлении финансовых услуг и банковской деятельности, но и в активном участии в управлении финансовыми активами и создании благоприятного климата на глобальном уровне.

Таким образом, исследование вопросов, связанных с развитием банковского кредитования, имеет большое значение для современной хозяйственной деятельности с той точки зрения, что оно направлено, прежде всего, на повышение уровня эффективности банковской деятельности, доступа населения к финансовым ресурсам и обеспечение финансовой безопасности.

Чтобы выявить приоритетные направления деятельности финансово-кредитных организаций в направлении банковского кредитования, необходимо взглянуть на историю формирования банковского кредита на разных этапах. Следует отметить, что банковское кредитование одна из древнейших форм экономических отношений, формирование и развитие которой было связано с временным распределением денежных средств. То есть развитие данного вопроса будет зависеть от предшествующих периодов развития денежно-финансовых отношений, а затем от расширения функций денег и дальнейшего развития банковской системы.

Из экономической литературы следует, что кредитные отношения впервые возникли в древние времена в Вавилоне, Египте, Риме и Древней Греции. В течение этого периода кредит предоставляется в материальной форме, а затем в денежной форме, и порядок использования кредитных отношений начинается уже с этого периода. Здесь прежде всего речь идет о покупке и возврате. В этот период не было ни финансовых, ни кредитных учреждений, ни других финансовых институтов.

На другом этапе в Средние века кредитные отношения проходили через первые торговые центры и банки в Италии. Именно в этот период сформировались первые банковские операции, такие как хранение денежных средств и предоставление кредитов. В этот период банковский кредит становится важнейшим механизмом развития бизнеса во всем мире.

Следующий этап развития кредитных отношений в XVII-XIX веках связан с формированием капитализма и промышленной революцией. В этот период в Англии появились коммерческие и центральные банки, на базе которых формируется кредитно-

депозитная система. Система кредитования еще больше расширяет функции, закладывая прочную основу для развития бизнеса и, в частности, для развития промышленного производства.

Впоследствии в период развития классического капитализма в XIX и начале XX веков кредитный банк с развитием рыночных отношений выступает в качестве одного из важнейших механизмов экономической системы. На этом этапе формируются формы долгосрочных кредитов, возрастает роль банков в развитии инвестиционных отношений. Именно с этого периода теория долга начинает формироваться в научных трудах различных классических экономических ученых.

В дальнейшем на современном этапе в XX - XXI веках развитие банковской деятельности, включая систему кредитования, развивается с формированием институционализма, цифровизацией банковских услуг и широким применением инновационных технологий. Банковский кредит на современном этапе становится важным механизмом макро-политического регулирования и денежно-кредитной политики финансово-кредитных организаций. На этом этапе возникли новые кредитные отношения, такие как ипотека, потребительский кредит, исламское финансирование и корпоративное кредитование, которые заложили прочную основу для эффективного управления кредитными рисками и обеспечения стабильности банковской системы.

Конечно, говоря о банковском кредите, необходимо отметить специфику формирования и развития банковской системы в странах постсоветского пространства с точки зрения предмета исследования. В этих странах, особенно в Республике Таджикистан, после распада Советского Союза банковская система активно развивалась в условиях формирования рыночных отношений. Создание коммерческих банков и внедрение рыночных механизмов заложили прочную основу для эффективного использования банковского кредита.

Несмотря на развитие банковской деятельности, сегодня в банковской системе сохраняются некоторые проблемы. Высокие процентные ставки по кредитам, ограниченность финансовых ресурсов и доступ к ним населения рассматриваются как угрозы, которые создают препятствия для укрепления банковской деятельности.

Таким образом, банковская система, особенно банковское кредитование, прошла различные этапы развития, начиная от простых операций кредитования и заканчивая финансовыми мерами и предоставлением цифровых услуг, которые считаются важным условием обеспечения устойчивого развития.

Следует отметить, что на разных этапах развития банковской системы понятия банковского кредита по-разному трактовались в работах представителей разных экономических школ. Банковский кредит как экономическая категория, связанная с развитием современной хозяйственной деятельности, приобрел свой особый характер и внес значительный вклад в развитие национальной экономики.

Таблица 1. – Научные подходы к определению банковского кредитования

Ученый	Определение	Ключевая идея
О. И. Лаврушин	Банковский кредит — форма движения ссудного капитала на условиях возвратности, срочности и платности	Кредит как экономическая категория
Т. М. Костерина	Кредитование как процесс размещения ресурсов банка с учетом рисков и доходности	Управление рисками и эффективностью
А. М. Тавасиев	Кредитование — система экономических отношений между банком и заемщиком	Система отношений
Г. А. Тосунян	Банковское кредитование — деятельность банков, регулируемая нормами права	Институционально-правовой подход
Дж. Синки (J. Sinkey)	Кредитование — ключевая активная операция банка, связанная с риском и доходностью	Риск-ориентированный подход
Э. Дж. Долан	Банковский кредит — механизм создания денег	Макроэкономический

	и расширения экономической активности	подход
М. Туган-Барановский	Кредит связан с экономическими циклами и развитием производства	Связь с циклами
Ш. Раҳимзода	Финансы и кредит рассматриваются как основа формирования банковской системы и кредитной политики	Роль кредитной системы в экономике
М. Алимардон	Кредитная политика банков является инструментом обеспечения устойчивости банковской системы	Государственное регулирование кредитов
Ф. Мукаддасзода	Банковское кредитование связано с развитием предпринимательства и инвестиционной активности	Кредит как фактор развития бизнеса
Д. С. Муртазакулов	Исламское кредитование рассматривается как альтернативная модель банковского финансирования	Альтернативные формы кредита
Национальный банк Таджикистана (НБТ)	Кредитование является инструментом денежно-кредитной политики и регулирования экономики	Макроэкономическое регулирование
Определение автора	Банковский кредит это механизм обеспечения развития производственных отношений и экономики реального сектора	Кредит как фактор развития реального сектора экономики

Источник. Составлено автором на основе источников [2, с. 245]; [1, с. 199]; [8, с. 35]; [9, с. 315].

Из таблицы следует, что банковский кредит как экономическая категория включает в себя различные научные подходы, а также различные теории ученых о нем. Некоторые ученые считают, что банковский кредит, это прежде всего форма движения кредитных отношений, реализующая функции ликвидности и срочности.

Например, О.И. Лаврушин, рассматривая сущность кредита как экономической категории, рассматривает его как форму движения заемного капитала с условиями возвратности, срочности и ликвидности. Этот подход описывает классические основы кредита [2, с. 245].

Другие ученые трактуют банковский кредит как эффективный механизм управления рисками в условиях неопределенности развития финансового рынка. Здесь они также связывают вопрос прибыльности с банковским кредитом.

Такие ученые, как Т.М. Костерина и Дж. Синки акцентируют внимание на управлении рисками и прибыльности, подчеркивая, что кредитование, это прежде всего процесс размещения резервов банка, связанный с финансовыми рисками и необходимостью обеспечения эффективности [1, с. 198].

В работах других ученых банковский кредит рассматривается как неотъемлемая часть экономических отношений, особое внимание уделяется вопросам укрепления отношений финансовых учреждений и клиентов.

К этой категории ученых относится А.М. Тавасиев, который отмечал, что кредитование представляет собой систему экономических отношений между банком и заемщиком, в которой пересекаются интересы двух сторон. Данный подход придает большее значение содержанию этих отношений [7, с. 312].

Кроме того, другие ученые объясняют банковский кредит с юридической точки зрения, подчеркивая, что без правового регулирования финансово-кредитных отношений банковская деятельность и банковский кредит в целом не могут быть эффективными. Эти ученые трактуют систему законодательства о направлении банковской деятельности как важнейшее условие развития банковской системы каждой страны.

Например, Г.А. Тосунян оценивает кредитование с юридической и институциональной точки зрения и рассматривает его как деятельность, регулируемую правовыми нормами. Это показывает, что законодательная система в сфере кредитования

имеет большое значение. [8, с. 35].

Таким образом, на разных этапах кредитные отношения формировались, и в работах разных ученых с учетом своего периода он получил различные определения. Конечно, со временем возможности кредитных отношений расширились, и в работах других ученых они рассматривались на макроэкономическом уровне. В работах этой категории ученых банковский кредит рассматривается как фактор развития национальной экономики и укрепления производственных отношений.

Например, Е.Дж. Долан и М. Туган-Барановский анализируя кредитование на макроэкономическом уровне, показывают, что кредитование оказывает существенное влияние на развитие экономики, экономические циклы и расширение производственной деятельности [9, с. 315].

Следует отметить, что в направлении формирования и развития банковской системы работы отечественных ученых также очень много. Таджикские ученые в направлении развития банковской системы уделяют особое внимание вопросам формирования теоретических аспектов банковской деятельности и ее влияния на развитие национальной экономики. Труды отечественных ученых в период независимости заложили прочную научную и концептуальную основу для таджикской экономической науки, особенно в направлении развития банковской системы.

Таджикские ученые, Ш. Рахимзода, М. Алимардонов и Ф. Мукаддасзода подчеркивают роль кредитования в развитии банковской системы, кредитной политики, предпринимательства и экономической стабильности. Конечно, данный подход больше ориентирован на развитие национальной экономики [5, с. 88]. Следует отметить, что еще один отечественный ученый, Д.С. Муртазакулов обращает внимание на Исламское кредитование как альтернативную форму финансирования, которую можно использовать наряду с традиционной системой [3, с. 140].

Следует отметить, что понятие кредита в финансово-кредитных институтах также в определенном смысле разъясняет его экономическую сущность. Например, Национальный банк Таджикистана рассматривает кредитование как инструмент денежно-кредитной политики, используемый для регулирования экономики [4].

Таким образом, на разных этапах развития хозяйственной деятельности и финансово-кредитных отношений экономическое понятие банковского кредита оценивалось по-разному и закладывало прочную основу для банковской теории и экономической науки.

На наш взгляд, несмотря на то, что понятие банковского кредита по-разному трактовалось в разных экономических школах и учеными-экономистами, в целом оно как экономическая категория ориентировано на развитие хозяйственной деятельности страны и решение актуальных экономических вопросов.

На основе изучения различных взглядов экономистов и формирования развития банковской системы на разных этапах мы пришли к выводу, что банковский кредит наряду с другими категориями выступает прежде всего механизмом развития реального сектора экономики. Кредитные отношения и банковский кредит в целом представляют собой не только простую операцию, но и охватывают множество экономических категорий. Здесь в первую очередь речь идет о правильном регулировании процесса управления финансовыми ресурсами для развития сектора реальной экономики. Банковский кредит также можно трактовать наряду с экономической категорией как систему отношений и инструмент эффективного государственного регулирования.

Следует отметить, что с точки зрения экономики кредит можно трактовать как распространенную форму движения капитала. Его основные правила, такие как кредитоспособность, ликвидность и доходность, свидетельствуют о том, что он считается важным механизмом обеспечения доступа населения к финансовым ресурсам, а также обеспечения конкурентоспособности финансового рынка. С другой стороны, функции кредита способствуют увеличению макроэкономических показателей.

Кроме того, на институциональном уровне банковский кредит может оказывать влияние на экономику посредством финансовых и кредитных институтов. Конечно, здесь банковский кредит не только связан с финансовыми операциями, но и становится важным механизмом финансового рынка страны. На этом основании банковский кредит обеспечивает стабильность национальной валюты и привлечение капитала.

Следует отметить, что с юридической точки зрения банковский кредит рассматривается как договорные отношения, регулирующие права кредитора и заемщика. Такое положение дел способствует стабильности кредитных отношений. Кроме того, с точки зрения управления, банковский кредит выступает в качестве эффективного процесса управления денежными ресурсами и финансовыми рисками. Следует четко понимать, что именно при равенстве баланса прибыльности и уровня риска обеспечивается уровень эффективности банковской деятельности.

В то же время очень важно рассматривать банковский кредит с точки зрения различных макроэкономических аспектов. С макроэкономической точки зрения банковский кредит выступает основным инструментом денежно-кредитной политики. С помощью макроэкономических рычагов государство регулирует уровень развития национальной экономики, денежную массу и инфляцию. Такое экономическое направление превращает кредит в особый стратегический инструмент экономической системы.

Рассмотрение банковского кредита как экономической категории с точки зрения социальных процессов имеет решающее значение для развития социальной политики. Следует отметить, что с точки зрения социального аспекта банковский кредит способствует повышению уровня благосостояния и развитию малого и среднего бизнеса. Здесь речь идет о доступе населения к финансовым ресурсам и финансовой самодостаточности всех участников рынка.

Кроме того, в условиях развития современной науки и техники рассмотрение инновационных аспектов банковского кредитования имеет большое значение для укрепления процесса цифровизации. В этом направлении банковский кредит будет выступать в качестве важного источника финансирования инновационных проектов и заложит прочную основу для перехода экономики на новую инновационную модель развития.

Таким образом, из анализа взглядов отечественных и зарубежных ученых об банковское кредитование становится ясно, что кредит как экономическая категория и как широкая комплексная система хозяйственной деятельности страны оказывает большое влияние на устойчивое развитие экономики. Раскрытие теоретических аспектов рассматриваемой проблем позволило всесторонне проанализировать роль банковского кредита и выявить уровень его влияния на экономику. Раскрытие теоретических аспектов банковского кредита может заложить прочную основу для наших исследований и научных аспектов деятельности финансовых учреждений.

Банковский кредит рассматривается как важнейший механизм обеспечения движения капитала, необходимый для повышения эффективности производственных отношений и поддержки предпринимательской деятельности. Развитие инноваций сегодня также сильно зависит от финансирования и привлечения инвестиций. Банковское кредитование также способствует доступу к финансовым ресурсам для улучшения качества жизни населения. Поэтому укрепление банковской деятельности в сфере кредитных отношений считается очень важным фактором для укрепления современной хозяйственной деятельности каждой страны.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Костерина, Т.М. Банковское дело. – М. : Юрайт, 2020. - с. 201.
2. Лаврушин, О. И. Банковское дело. – М. : КНОРУС, 2021. - с. 247.
3. Муртазакулов Д.С. Исламское кредитование: возможности интеграции законодательной модели (на примере Таджикистана). // Вестник КРСУ, 2017. - с. 140.

4. Национальный банк Таджикистана. [URL:https://ru.wikipedia.org/wiki/](https://ru.wikipedia.org/wiki/). Дата обращения 14. 04. 2026.
5. Рахимзода, Ш. Финансы и кредит. – Душанбе: Ирфон, 2019. - с. 88-92
6. Содиков, М.С. Баҳодиҳии иқтисодии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ / М.С. Содиков, А.Б. Давлатмамадова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4 (43). – Р. 33-43.
7. Тавасиев, А.М. Банковское дело. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2019. - с. 315
8. Тосунян, Г.А. Банковское право. – М. : Дело, 2020. - с. 160
9. Dolan, E.J., Lindsey D. Economics. – 1991. - р. 310–315

НЕКОТОРЫЕ НАУЧНЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ БАНКОВСКОГО КРЕДИТА В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматриваются вопросы формирования и развития банковского кредитования как экономической категории. Отмечается, что в современных условиях в финансовых учреждениях каждой страны усиливается конкуренция за эффективное управление финансовыми ресурсами и предотвращение современных рисков, что требует нового подхода к управлению банковским кредитом. Банковский кредит рассматривается как важнейший механизм обеспечения движения капитала, необходимый для повышения эффективности производственных отношений и поддержки предпринимательской деятельности. Особое внимание уделяется раскрытию экономической сущности банковского кредита и обеспечению на его основе устойчивого развития финансового рынка. Анализ теоретических проблем банковского кредитования как экономической категории закладывает прочную основу для реализации приоритетных направлений экономической политики.

Ключевые слова. Банковская система, банковский кредит, ВВП, финансовый рынок, коммерческие банки, финансирование, национальная экономика, производственные отношения, экономический рост, финансовый риск, кредитные организации и управление финансами.

Сведения об авторе. Шоинбодова Нилгуна Шоинбодовна-докторант 3-го курса кафедры менеджмента Хорезмского государственного университета им. М. Назаршоев. Email: monika@bk.ru. Тел. 502102922.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ИЛМИИ ТАШАККУЛӢИ ҚАРЗӢ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР

Дар мақола масъалаҳои ташаққулӣ ва рушди қарзӣ бонкӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ баррасӣ шудааст. Қайд мегардад, ки дар шароити муосир дар муассисаҳои молиявӣ ҳар як кишвар рақобат барои идоракунии самараноки захираҳои молиявӣ ва пешгирии хатарҳои муосир афзоиш меёбад, ки муносибати навро ба идоракунии қарзи бонкӣ талаб мекунад. Қарзи бонкӣ ҳамчун механизми муҳими таъмини ҳаракати сармоя, ки барои баланд бардоштани самаранокии муносибатҳои истеҳсолӣ ва дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ зарур аст, баррасӣ карда мешавад. Диққати махсус ба ошкор намудани моҳияти иқтисодии қарзи бонкӣ ва дар заминаи он таъмин намудани рушди устувори бозори молиявӣ дода мешавад. Таҳлили масъалаҳои назариявии қарзӣ бонкӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ барои татбиқи самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодӣ заминаи устувор мегузорад.

Калидвожаҳо. Низоми бонкӣ, қарзи бонкӣ, ММД, бозори молиявӣ, бонкҳои тиҷоратӣ, маблағгузорӣ, иқтисоди миллӣ, муносибатҳои истеҳсолӣ, рушди иқтисодӣ, хавфи молиявӣ, ташилотҳои қарзӣ ва идоракунии молия.

Маълумот дар бораи муаллиф. Шоинбодова Нилгуна Шоинбодовна-докторанти бахши 3-юми кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Email: monika@bk.ru. Тел. 502102922.

SOME SCIENTIFIC ISSUES OF BANK LOAN FORMATION IN MARKET CONDITIONS

The article discusses the issues of formation and development of bank lending as an economic category. It is noted that in modern conditions, competition for effective management of financial resources and prevention of modern risks is increasing in financial institutions of each country, which requires a new

approach to bank loan management. A bank loan is considered as the most important mechanism for ensuring the movement of capital, necessary to increase the efficiency of industrial relations and support entrepreneurial activity. Special attention is paid to revealing the economic essence of a bank loan and ensuring the sustainable development of the financial market on its basis. The analysis of the theoretical problems of bank lending as an economic category lays a solid foundation for the implementation of priority areas of economic policy.

Keywords. *Banking system, bank credit, GDP, financial market, commercial banks, financing, national economy, industrial relations, economic growth, financial risk, credit organizations and financial management.*

Information about the author. *Shoinbodova Nilguna Shoinbodovna is a 3rd-year doctoral student at the Department of Management of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Email address: monika@bk.ru . Tel. 502102922.*

ИЛМҲОИ ТАЪРИХӢ ВА БОСТОНШИНОСӢ
ИСТОРИЧЕСКИЕ И АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

ТДУ: 63.3

МУҚОВИМАТИ АНГЛИЯ ВА РОССИЯ ДАР ОСИЁИ МИЁНА ДАР АСРИ XIX**Акризоев М.М.****Донишгоҳи байналмиаллии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон**

Муқовимати Англия ва Россия дар Осиеи Миёна дар асри XIX пеш аз ҳама бо масъалаи муайянсозии ҳудуди мустамликаҳо алоқаманд буд. Дар ҳоле, ки Англия дар Ҳинд мавқеи худро пурзӯр карда, сарҳади он бо кишварҳои Осиеи Марказӣ ва манфиати Россия бархурд намуд. Аз ин лиҳоз, амалиёти Россия дар ҳудуди кишварҳои Осиеи Марказиро Англия ҳамчун хавф ба Ҳинд қабул кард. М. Терентьев дар асари худ «Россия ва Англия дар Осиеи Миёна», ки соли 1875 нашр шуда буд, барои муқовимат бо англисҳо даъват намуд [5, с. 5]. Стратеги назарияи ҳарбӣ А.Е. Снесарев, ки дидгоҳи худро дар бораи ҳалли масъалаи Афғонистон дар ҷаҳонҷӯии манфиатҳои Россия дар минтақаи Осиеи Марказӣ баён карда, забти заминҳои сарҳади Ҳиндустонро муҳим медонист.

Дар Ҳиндустон дар натиҷаи шуриши солҳои 1857-1859 ислоҳоти маъмурӣ, аграрӣ, андози замин ва ҳарбию судӣ гузаронда шуд. Дар рафти ин ислоҳот ширкати “Ист-Индия” барҳам дода шуд. 2 августи соли 1858 парламенти Британия Санади Ҳукумати Ҳиндустонро қабул кард ва мувофиқи он вазорати қорҳои Ҳиндустон ташкил карда шуд. Генерал-губернатори англисии Ҳиндустон унвони ноибро гирифт ва намоёндаи бевоситаи тоҷи Англия гардид. Ҷанги шаҳрвандии Амрико 1862-1865 боиси коҳиши содироти пахтаи амрикоӣ ба бозори Аврупо гардид ва талабот ба пахтаи Ҳиндустон афзоиш ёфт. Барои ҳамин Ҳиндустон барои Англия таъминкунандаи асосии пахта гардид. Ҳиндустони Марказӣ ва Ғарбӣ (Бомбей, Синд, Ҳайдаробод ва ғ.) ба минтақаи истеҳсоли пахтаи тиҷоратӣ барои содирот табдил ёфт. Аз Ҳиндустон ба ғайр аз пахта пашм, ют, нахи хурмо, биринҷ, гандум, зироат ва афюн содир карда мешуд. Беш аз 80 фоизи ашёи хом бевосита ба қорхонаҳои бофандагии Англия фиристонида мешуд. Дар ҳамин шароит давлатҳоро номуайянии сарҳади империяҳо ба ташвиш овард ва маркази ин баҳс дар Осиеи Миёна ҷойгир буд. Осиеи Марказӣ минтақаҳои Чин, Ҳиндустон ва Аврупо бо ҳам мепайваст ва яке аз чунин роҳҳо аз шоҳигарии баландкӯҳи Балур ва минтақаҳои Помир ва Вахон мегузашт. Таваҷҷӯҳ ба Вахон аз тарафи Англия ва Россия барои он зиёд шуд, ки дар ин ҷо роҳи наздиктарини тиҷорати байни Гилгит, Сринагар, Кашмир, Афғонистон, Фарғона, Қошғар, Қобул, Қундуз, Қўқанд, Самарқанд ва Бухоро мегузашт. Аз ҳамин ҷиҳат даъвои долони Вахон зинаи асосии пайвасткунандаи роҳҳои қорвонҳо маҳсуб мешуд ва барои назорати савдо аҳамияти стратегӣ дошт. Қисмати ҷанубии Вахон як қисми салтанати Балур буд, ки дар он сулолаи Палолашоҳӣ ҳукмронӣ мекарданд, ки аз пайравони дини буддизм буданд. Императории Чин, Балур ва Вахонро “дарвозаи ғарбии империяи Тан” меномиданд зеро чинӣҳо ба воситаи Вахон ва Балур бо Чатрол, Сринагар, Кашмир, Осиеи Миёна, Афғонистон, Свот ва дигар мамлакатҳои ҳамсоя тиҷорат доштанд.

Рақобати Россия ва Британияи Кабир бо тамоми паҳлӯҳои манфии мавҷудияти худ барои муносибати мураккаби байни миллатҳо, муборизаи доимӣ барои қудрат байни гурӯҳҳои гуногун сабаб гардид. Ҳамаи ин мушкилот ҳоло ҳам барои бесуботии сиёсии давлатҳои муосири Осиеи Марказӣ дар баъзе минтақаҳо ва асосан дар сарҳади Афғонистону Покистон ба мушоҳида мерасад. Дар ин шароит омӯзиши решаҳои таърихӣ рақобати Русия ва Британияи Кабир дар Осиеи Марказӣ, раванди ташаккули консепсияҳо ва равишҳои гуногун оид ба татбиқи сиёсати Русия ва Британияи Кабир дар минтақа, муҳим мебошад. Таърихшиносии дохилӣ ва хориҷӣ онро «Бозии бузург» номиданд, ки он аз ҷумла барои таҳлили равандҳои сиёсии муосир дар минтақа аҳамияти хоса дорад. Дар байни асарҳои барҷастаи таърихӣ дар мавзӯи зиддиятҳои империяҳо дар ин минтақа, осори

Г. Ролинсон, Ч. Макгрегор, Э.Ч. Лейси, Д. Уркварт, Ч. Макнейл, Ч. Сили, Ч. Кэмпбелл, Д. Булгер, Ч. Керзон, М. Терентьев, М. И. Венюков, Ф. Матртенс, А. Е. Снесарев ва дигарон мавқеи хоса дорад [10, с. 56]. Инчунин осори таърихӣ иштирокчиёни бевоситаи рӯйдодҳои «Бозии бузург» дар Осиёи Марказӣ Р. Вилсон, Г. Поттингер, Ч. М. Киннейр, А. Конолли, А. Бернс, Ч. Эббот, Р. Шекспир, Р. Берслем, В. Муркрофт, Г. Белев, Г. Хейворд, Д. Форсит, М. Д. Скобелев, А. Н. Куропаткин, Н. Муравёв, Н. П. Прежевальский, Б. Громбчевский, Д. Милютин ва дигарон нақши калон дорад [11, с. 90].

Дар ин шароит омӯзиши решаҳои таърихӣ рақобати Русия ва Британияи Кабир дар Осиёи Марказӣ, раванди ташаккули концепсияҳо ва равишҳои гуногун оид ба татбиқи сиёсати Русия ва Британияи Кабир дар минтақа, ташаккул ва рушди он муҳим мебошад. Таърихшиносии дохилӣ ва хориҷии «Бозии бузург», аз ҷумла барои таҳлили равандҳои сиёсии муосир дар минтақа аҳамияти хоса дорад. Дар таърихнигорӣ Англия дар солҳои 30 ва 40-уми асри XIX нисбати масъалаи муқовимат бо Россия дар Осиёи Миёна ду мафҳуми асосӣ ташаккул ёфтанд, ки дар асоси онҳо сиёсати Британияи Кабир нисбат ба ҳузури Россия дар Осиёи Марказиро муайян намуданд. Ин истилоҳи «сарҳади баста» ва мафҳуми «сиёсати ҳамла» буданд. Дар офаридани онҳо ходимони намоёни сиёсӣ ва ҳарбӣ, дипломатҳо, ходимони маъмурияти мустамликавӣ, сайёҳон, муаррихон ва публитсистон иштирок доштанд. Муҳокимаи масъалаҳои афзалиятҳои сиёсати Бритониё дар Осиёи Марказӣ на танҳо як баҳси академӣ буд, балки он бештар муборизаи сиёсии қувваҳои сиёсии Британияи Кабирро инъикос мекард. Дар миёнаи асри XIX ҳар ду мафҳум шакли басо равшан пайдо кардан гирифтанд. Мафҳуми «сиёсати ҳамла» сиёсати пешгирӣ кардани «таҳдиди русҳо» ба Ҳиндустонро тарафдорӣ мекард. Дар ин самт сиёсатмадорони англис васеъ кардани минтақаи ҳукмронии Англия дар шимол, аз ҷумла бо роҳи интервенсияи ошкорои ҳарбӣ ба Помирро пешбинӣ менамуданд. Тарафдорони асосии ин концепсияро шарқшиносон ва публитсистони машҳури ҳарбӣ Г. Ролинсон, Ч. Макгрегор ва инчунин муаррих Ч. Маллесон ташкил доданд. Концепсияи дуюм, ки «сарҳади баста» номида шуд, пешрабии фаъолонаи ҳарбию рад карда, васеъ намудани минтақаи таъсирро танҳо бо усулҳои дипломатӣ ва бо роҳи савдо пешбинӣ мекард. Ин фикрхоро, масалан, дар солҳои 1864 -1869 ноибвазирӣ Ҳиндустон, котиби давлатӣ оид ба қорҳои Ҳиндустон А. Лоуренс ва гертсог Ч. Аргил тарафдорӣ мекарданд [7, с. 34]. Дар доираи ин ду концепсияи сиёсати Англия, англисҳо ба омӯзиши бевоситаи ин минтақа диққати бештар дода, ба Осиёи Миёна шумораи зиёди экспедитсияҳои илмиро фиристоданд. Ҳамин тавр сайёҳон ва олимони, пас аз бозгашт дар бораи ҷуғрофиё, таърих ва фарҳанги кишварҳои Осиёи Марказӣ асарҳои ҷолибу эътимодбахш ба мисоли китобҳои А. Конолли, А. Бернс, Ч. Эбботро нашр намуданд. Асоси концепсияи пешравӣ дар сарҳади Помирро сиёсат ҳиссиёти зиддирусӣ ташкил дод. Ин раванд дар асри XIX қисми зиёди доираҳои ҳарбию сиёсии Англияро фаро гирифт. Асоси идеологии онҳоро китоби Ч. Эванс де Леси ва Д. Уркварт ташкил доданд. Ҳар ду муаллиф дар бораи саъю кӯшиши экспансионистии Россия, барои расидан ба сарҳадҳои Ҳиндустон дар сарҳади Помир ибрази назар карда, роҳи радикалиро пешниҳод намуданд. Онҳо ба ивази ин фишор ба Россияро дар гулӯгоҳҳои баҳри Сиёҳ афзоиш доданд. Пас аз он ки аскарони рус аморати Бухоро, хониҳои Хева ва Хўқандро ба тасарруфи худ дароварданд, дар солҳои 70-уми асри XIX мафҳуми «сиёсати ҳучум» дар сиёсати берунии Англия дар Помир дар мадди аввал гузошта шуд. Аз он ҷумла, Роулинсон, С. Макгрегор, Ч. Маллесон ва Ч. Курзон роҳи ҳучум ба Россияро аз тарафи шимол тавассути Помир пешниҳод карданд. Ҳенри Роулинсон, олими маъруф ва қоршиносии бузурги Осиё, ҳамчун дипломат ва мансабдори императорӣ ба рушди сиёсати «ҳамла» ба Осиёи Марказӣ таъсири калон расонид. Г. Роулинсон дар меморандуми соли 1868 барномаи худро баён кард, ки дар он мушкilotҳои асосии муносибатҳои байналхалқии Осиёи Миёна ба монанди масъалаҳои рақобати Англия ва Россия дар минтақаи Помир ва сиёсати Россия ва Англия дар Афғонистон сухан мерафт. Маҳз дар ҳамаи ҳуҷжат (меморандум) самтҳои асосии сиёсати таҷовузкоронаи Британияи Кабир дар Осиёи Миёна муайян карда шуданд [9, с. 34].

Маҳз барои ҳамин, истилоҳи “чанг” ва “сулҳ” дар минтақа аҳамияти навро пайдо

карданд. Баъди забт шудани Тошканд дар соли 1865 ва Қўқанд дар соли 1868, англисҳо аз имкони паҳн шудани нуфузи Россия ба Афғонистон ва ниҳоят ба Ҳиндустони нигарон буданд. Соли 1873, Бадахшон ва Вахон ҳамчун як қузъи Афғонистон ба доираи нуфузи Бритония дохил буданд. Аммо баъди забти Марв дар соли 1884, Англия дарк кард, ки созишномаи соли 1873 кор намекунад ва бояд роҳи ҳалли нави масъаларо бо роҳи дипломатӣ пайдо кард. Барои ҳамин комиссияи нави сарҳадии Англия ва Россия бо роҳбарии генерал Швейковский генерал Жерард таъсис дода шуд. Дар назди комиссия вазифаи таҳқиқи сарҳади Помир гузошта шуд [8, с. 45].

Дар ибтидои солҳои 1880 Россия ба музокироти сарҳадӣ бо Чин шуруъ кард, зеро дар ин давра пас аз забт шудани Қошғар, Чин як қисми Помир ва аз ҷумла Вахон ва Шуғнонро ҳудуди худ ҳисоб кард. Қушунҳои Чин дар Помири Шарқӣ бо отряди рус задухурд карданд ва аскарони Чин аз Помир хориҷ шуданд. Музокироти Чин ва Россия доир ба ҳатти сарҳадӣ дар ҷануби Узбел оғоз шуд. Дар ин ҷо қаторкуҳи Сарикол ҳамчун сарҳади муваққатӣ муайян карда шуда, 22 майи соли 1884 дар Марғилони Нав генерал Мединский бо намояндагони Чин созишномаи сарҳади Чинро дар Помир ба имзо расонид.

Дар ин давра фаъолияти олимони ва муҳаққиқон дар доираи ин муқовимат зиёд гардид. Пас аз экспедитсияи сайёҳи шотландӣ Чон Вуд дар соли 1838 дар ҷустуҷӯи манбаи дарёи Оксус дониши ҷуғрофӣ дар бораи Помир ҳанӯз ҳам пароканда ва номутаносиб буданд. Соли 1871 сайёҳи рус Алексей Федченко ба водии Олой расида, Помири Шимолиро сайру гашт кард, вале натавонист ба самти ҷануб ба Помири Ғарбӣ равад. Солҳои 1873 -1874 Эдвард Гордон ба Вахон сафар карда, роҳҳо ва табиати минтақаро қайд карда, барои харитасозии Помир замина фароҳам овард. Солҳои 1877-1878 муҳаққиқи ҳарбии рус Николай Севертсов тавассути Олой ба ҷануб рафта, ба мавзеи Яшиқул расид. Соли 1884 Григорий Грумм-Гржимайло аз Олой то кӯли Қарокӯл пиёда рафта маълумотҳо оид ба минтақаро бой гардонид. Солҳои 1888-1889 афсари рус Бронислав Громбачевский аз Помир гузашта, ба водии Хунзо рафт ва дар он ҷо бо афсари англис Фрэнсис Янгхасбенд вохурд ва дар ҳамин ҷо бори нахуст англисҳоро бо харитаи Помир шинос намуд ва ин ҳатогии ҷиддӣ буд, зеро ин ба англисҳо имкон дод ҳатти Дюрандро таъсис диҳанд. Соли 1891 полковник Ионов дар қаламраве, ки тибқи созишномаи соли 1873 Афғонистон номида шуда буд (Помири Хурд деҳаи Беш Гумбез) бо Фрэнсис Янгхасбенд вохӯрд. Дар соли 1890 Эрл Данмор ва Свен Хедин тавассути Помир гузаштанд. Ин экспедитсияҳо одатан ҳадафҳои иктишофӣ (разведкавӣ) доштанд ва ҳама гуна маълумотро аз душман пинҳон мекарданд. Дар ин давра капитан Кузнецов дар Помири Шарқӣ ҳисобгирӣ гузаронид, ки аз рӯи он дар ин ҷо 1055 нафар ҷупонони қирғиз зиндагӣ мекарданд. Саршумори чорвои онҳоро 1700 сар кутос, 20 ҳазор сар гусфанд, 380 сар шутур ва 280 сар асп ташкил дод [10, с. 89].

Харитаҳое, ки дар заминаи масъалаҳои картографӣ сохта шудаанд, тадриҷан, дар тӯли як аср, дар рӯи замин воқеият эҷод карданд. Онҳо на танҳо тасвири воқеияти ҷуғрофӣ, балки асбобҳо ва рамзҳо дар ғамхорӣ абстрактӣ дар бораи кайҳон ва донишҳои ҷуғрофии универсалӣ буданд. Онҳо як роҳи илмӣ, стратегӣ ва дипломатии ҳамкориҳо бо минтақае, ки аз таърих ва мардуми он маҳруманд, муқаррар карданд. Ба ибораи дигар, ин харитаҳо тасвири воқеият набуданд ва аз ин рӯ, амнияти онтологӣ надоштанд, аммо онҳо онтогенетикӣ буданд ва воқеиятро тавлид мекарданд ва ҳудудҳоро, ки гӯё тавсиф мекарданд, ҳамвора эҷод мекарданд.

Дар натиҷаи ҳамаи сарҳадӣ чунин роҳҳои тичоратӣ, монанди Вахон - Гилгит, соҳили чапи Панҷ ва соҳили рост, Бухоро - Қошғар - Хутан, Турфон - соҳили Каспий ва ғайра баста шуданд. Баъди шартномаи сарҳадии Англия ва Россия дар соли 1895 заминҳои Рушон, Шуғнон, Ишкошим ва Вахон ба доираи нуфузи Россия ва идоракунӣ онҳо ба ихтиёри амири Бухоро гузашт. Ин ташвиши нав ба ҷои он ки бо доираҳои нуфуз машғул шавад, бо раванди ба вучуд овардани ихтилофҳои дохилӣ барои қонеъ гардондани талабҳои нави маъмурияти Россия ва Англия дар минтақа алоқаманд буд, ки бо шавқу ҳаваси зиндагӣ дар сарҳадҳо мувофиқ набуд. Сарҳад, ки қаблан тақрибан вучуд надошт, ба дидори

ду қудрат бо равобити душманона табдил ёфт ва ин омил ба равобити тичорӣ ва иқтисодии минтақа таъсири манфӣ расонид.

Асри XIX дар инкишофи таърихнигории Англия дар бораи рақобати Русия ва Британияи Кабир дар Осиёи Марказӣ марҳилаи муҳим буд. Пеш аз ҳама, ин давраи ҷамъоварии маълумот дар бораи минтақа, давраи таҳқиқот ва сафарҳои ғайри тадқиқотчиён буд. Барои таҳқиқотчиёни муосири мушкилоти рақобати Англияю Русия маълумотҳои экспедитсияҳои Англия манбаи муҳими таърихӣ мебошанд. Муаллифони ин асарҳо аз ҷумлаи аввалин бритониёӣ ва аксаран аврупоӣҳо буданд, ки ба манотиқи мухталифи Осиёи Миёна сафар карда, барои омӯзиши ҳамачонибаи ин минтақа замина гузоштаанд. Маҳз онҳо пояҳои шарқшиносии бритониёиро гузоштаанд ва осори онҳо аз аввалин нашрияҳо дар масъалаҳои мухталифи таърих, сиёсат, иқтисод, умури низомии кишварҳои Осиёи Марказӣ буд. Арзиши асосии сарчашмаҳои Бритониёи асри XIX пеш аз ҳама дар гуногунӣ ва васеъ будани маълумотҳои дар онҳо пешниҳодшуда вобаста аст. Сарфи назар аз он, ки ҳамаи муаллифон самти сиёсии асарҳояшон, инчунин мақсадҳои сиёсии сафару сафарҳои худро инкор мекунанд, ҳеҷ яке аҳ онҳо мушкилоти сиёсиро аз эътибор соқит нагузоштааст. Дар омӯзиши ҷуғрофияи ҳарбӣ, вазъи сиёсӣю иқтисодӣ, вазъи қувваҳои мусаллаҳ ва қалъаҳои маҳаллӣ, обу озуқаворӣ, қаторкӯҳҳо ва ағбаҳо, заминиву обӣ: роҳҳои сершумори қорвонҳо ва дарёҳои Ҳинду дарёи Осиёи Марказӣ дар омӯзиши Осиёи Марказӣ аҳамияти хоса дод. Дарёҳои Аму ба омӯзиши ҳаматарафа гузаронда шуданд.

Дар бораи сиёсати англисҳо дар масъалаи сарҳад А. Е. Снесарев чунин навишта буд: «Помир ин минтақаест, ки дар ин ҷо дур аз ҳеҷ ягон назорат қалби ҳақиқии шахси алоҳида ё фарҳанг ошкор мешавад. Агар шумо дар китобҳои англисӣ оид ба ҳуқуқҳои шахс ва баробарии онҳо меҳонед, аммо дар ин ҷо мебинед, ки чӣ тавр як афсари англис собиқ ҳокими маҳаллиро торсақӣ мезанад, ҳайрон нашавед, инро Албиони зирак (англисҳои зирак) меноманд. Агар шумо дар китобҳои англис оид ба мафҳуми сарҳад, вазифаҳои он ва нақши он дар ҳифзи давлат меҳонед, аммо дар Помир мебинед, ки чӣ тавр англисҳо қоидаҳои одии мантиқро рад мекунанд, ҳайрон нашавед, инро Албиони зирак меноманд. Заминҳои шимолӣ Чатрол, ки дар он ҷо аз замонҳои пеш мардуми Вахон ҷароғҳои тобистона доштанд, дар як дам бо қарори англисҳо барои мардуми Вахон замини хориҷӣ гардид» [5, с. 67]. Экспансияи ҳарбии Англия тавассути дастгоҳи ҳарбии афғонҳо дар Помир амалӣ гардид. Бо ҳамин роҳ Англия се вазифаро меҳост иҷро намояд: аввалан сарҳади мустамликаҳои худро дар Ҳинд аз наздикшавии Россия ҳифз намояд, дувум пеши роҳи тичорати Россияро гирад ва севум бо ҳамин роҳ Помирро ба ҳайати худ шомил созад. Помир ва Ҳиндӯш тавассути ағбаҳои қухӣ то Ҳинд роҳҳои душворгузарро доранд, ки Афғонистон, Туркистони Хитой, Ҳиндустони шимолу – ғарбӣ ва Осиёи Ғарбиро аз ҳам ҷудо мекунанд. Чуноне ки Б. Искандаров қайд мекунад, бетарафии ҳукумати Англия аз як тараф ва ҳукумати Россия аз тарафи дигар сабаби боз ҳам шадид гардидани зулми лашкари Абдурахмонхон дар минтақаи Бадахшон гардид [2, с. 302]. Аммо бетарафии Англия нисбат ба воқеаҳои Помир сабаб дошт, зеро Англия меҳост бо ҳамин роҳ ин заминҳоро ба ҳайати Афғонистон дароварда, нуфузи худро дар ин минтақа тақвият бахшад.

Доир ба мақсадҳои Англия дар Помир ҳамин шаҳодат медиҳад, ки соли 1888 Б. Л. Громбачевский дар наздикии кӯли Қарақӯл афсари англис Литлдейро бо ҳамсараш вохӯрд, ки бо баҳонаи шикор ин мавзёҳоро меомӯхтанд [3, с. 245].

Тамоми асри XIX аз рӯйдодҳои байналмилалӣ миқёси воқеан ҷаҳонӣ бениҳоят бой буд, вале барои муҳаққиқони муосири минтақавӣ маҳз бархӯрди низомӣю сиёсӣ дар Помир, ки онро бо Артур Конолли «Бозии бузург» номида буд, тавачҷӯҳи хоса дорад. Дар ин «бозӣ» ду империяи бузургтарини он замон, Бритониё ва Русия ширкат доштанд. Муқовимат то ибтидои асри XX идома ёфт ва дар соли 1895 бо имзои шартнома оид ба «хатти Дюранд» ва 1907 бо ба имзо расидани Конвенсияи тақсмоти доираҳои нуфуз дар Эрон, Афғонистон ва Тибет ба охир расид. Дар баробари ин баъзе муҳаққиқон доираи хронологии онро, аз ҷумла зиддиятҳои Англияю ва Россияро дар Осиёи Миёна, Афғонистон ва Эрон то солҳои 20-30 асри XX васеъ мекунанд. Ҳамин тавр ҳулоса кардан

мумкин аст, ки таъсири тарафдорони ин консепсияҳо дар нимаи дуюми асри XIX дар доираҳои ҳарби-сиёсӣ ва илмӣ Англия ҳукмфармо буд ва ин идеяҳо бевосита ба муносибатҳои Англия бо Россия таъсир расонда, боиси бухрон дар сиёсати империяҳо дар масъалаи минтақаи Помир гардид.

АДАБИЁТ:

1. Аарон Л. Фридберг, Усталый титан: Британия и опыт национального упадка [Текст] / Л. Аарон. 1895–1905 (Принстон, 1988), стр. 216–217.
2. Искандаров Б. Восточная Бухара и Памир во второй половине XIX века [Текст] / Б. Искандаров. – Душанбе: Дониш, - 456 с.
3. Постников А. В. Схватки на Крыше мира [Текст] / А. В. Постников. – М, 2001. – 320 с.
4. Путешествие на Памир Гордона. - пер. М. И. Венюкова Текст воспроизведен по изданию: Путешествие на Памир Гордона. Несколько глав из книги The Roof of the World [Текст] /. - СПб., 1877 <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1860-1880/Gordon/text.htm>
5. Снесарев А.Е. Обзор книги Н. А. Аристов «Англо-Индийский Кавказ» // Сведения, касающиеся стран, сопредельных с Туркестанским военным округом [Текст] / А. Е. Снесарев. Вып. XXIV. - Ташкент, 1901. - 56 с.
6. Малком Япп. Легенда о большой игре // The Times, 26 ноября 1999 г., 7 февраля 2000 г. Британская академия, 2001 г. Труды Британской академии, 111. - С. 179–198.
7. Burnes A. Journey to Bokhara [Tekst] / A. Burnes. - L., 1838. – 345 с.
8. Conolly A. Journey to the north of India, overland from England through Russia, Persia and Afghanistan. Vol. 1, 2. L., 1838. – 250 p.
9. Curzon G. Russia in Central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question [Tekst] / Curzon G. - L., 1889. - 567 p.
10. Hermann Kreutzmann, Pamirian crossroads, Kirghiz and Wakhi of High Asia, - Harrassowitz Verlag Wiesbaden, 2015. - 345 p.
11. Shlapentokh D. V. (South Bend, USA) Russian Expansion and Control in Central Asia: the Myth of Aryanism and Bartol'd Lagacy // Центральная Азия на перекрестке европейских и азиатских политических интересов: XVIII–XIX вв. : Сборник научных трудов международного семинара. - Алма-Ата, 19–23 августа 2019 г. / [Под науч. ред. Д. В. Васильева]. – М. : Издательство «Онто Принт», 2019. – 328 с.

МУҚОВИМАТИ АНГЛИЯ ВА РОССИЯ ДАР ОСИЁИ МИЁНА ДАР АСРИ XIX

Дар мақола муаллиф муқовимати Россия ва Англияро аз нуқтаи назари таърихнигорӣ ба муҳокима мегузорад. Дар мақола ҷанбаҳои муҳталифи ин зиддиятҳо дар давраи асрҳои XIX – аввали асри XX таҳлил намуда, рушди ин зиддиятҳо дар доираи консепсияи умумии муносибатҳои ин давлатҳо мавриди таҳлил қарор дода мешавад. Дар таҳлил афкори олимони рус ва англис оид ба масъалаи “Бозии бузург” оварда шуда, ҳулосаҳои илмӣ бароварда шуданд. Дар мақолаи мазкур инчунин муаллиф муқовимати Англия ва Россияро дар асри XIX баррасӣ мекунад. Муаллиф муайян намуд, ки дар натиҷаи бархурди манфиатҳои ин давлатҳо, дар Осиеи Миёна тақсимоти ҳудудӣ гузаронида шуд. Дар асоси таҳқиқи сиёсати давлатҳо муаллиф ба ҳулоса омад, ки дар ташиқилёбии системаи давлатҳои Осиеи Миёна тақсимоти ҳудудии асри XIX бунёд гузошт ва яке аз чунин оқибатҳо ин тақсими ҳудуди Бадахшон буд.

Калимаҳои калидӣ: бозии калон, сиёсат, Англия, Россия, вилоят, инкишоф, аҳоли.

Маълумот дар бораи муаллиф: Акризов Мақсуд доктори фалсафа (PhD) аз рӯйи ихтисоси 6D020303 – Таърихнигорӣ, манбаъшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ. Омӯзгори калони кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Телефон: 501173192. E-mail: akrizoev92@mail.ru

ПРОТИВОСТОЯНИЕ АНГЛИИ И РОССИИ В СРЕДНЕЙ АЗИИ В XIX ВЕКЕ

Рассматривается вопрос англо-русского противостояния с точки зрения русской и британской историографии второй половины XX в. Статья посвящена различным аспектам англо-русского соперничества в Центральной Азии в XIX - начале XX в. В статье отражены основные подходы британских авторов к изучаемой проблеме и представлена их эволюция в контексте общих тенденций развития историографии. Исследование выполнено с использованием значительного количества исторических работ британских авторов второй половины XX в. Исследование выполнено с использованием значительного количества исторических работ британских авторов второй половины XX в. В данной статье автор анализирует проблему противостояния Англии и России в 19 веке. Автор определил, что развитие системы государств в Средней Азии стало реальным в нынешних границах на основе их разделения в период XIX века. На основе собранных материалов автор пришел к выводу о том, что в результате этого разделения были образованы новые границы и в частности изменился граница Бадахшана.

Ключевые слова: *связь, большая игра, политика, Бадахшан, Англия, Россия, область, развитие, население.*

Информация об авторе: *Акρίζев Максуд доктор философии (PhD) по специальности 6D020303 – Историография, источниковедения и методы исторического исследования. Старший преподаватель кафедры истории и философии Международного Университета туризма и предпринимательства Таджикистана. 501173192. Email: akrizoev92@mail.ru*

ENGLAND-RUSSIAN RIVALRY IN CENTRAL ASIA IN XIX CENTURY

The article discusses the problem of Russian and England contradictions in the point of view of Britain and Russian historiography of the second half of the XX-th century, dedicated to the various aspects of the Anglo-Russian rivalry in Central Asia in the XIX-early XX th centuries. The second half of the XX century was an important step in the development of British historiography of «The Great Game» in Central Asia. This was largely due to the change in the balance of forces in the world arena, social and political transformations in the world. After decolonization of the British empire, on the world stage the United States and the Soviet Union began to play the leading role. Between them turned «Cold war», which define international relations for almost the entire second half of XX th century. Summing up «The Great Game» the results of the British historiography in the second half of XX century it should be noted that this period gave a new impetus to the development of the historiography of the problem being studied. It was due to a change in the correlation of forces in the world arena, social and political transformations in the world, the collapse of the British Empire. This policy was the cause of changing the borders and partially of Badakhshan region.

Kew words: *big game, policy, England, Russia, region, development, population.*

Information about the author: *Akrizoev Maksud Doctor of PhD in the specialty 6D020303 - historiography, source studies and methods of historical research. Senior lecturer in the department of social science at the International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. 501173192. E-mail: akrizoev92@mail.ru*

УДК: 614.21(575.323)(091)

ТАЪРИХИ ТАЪСИСИ КАСАЛҲОНАИ ВИЛОЯТӢ БА НОМИ КАРАМХУДО

ЭЛЧИБЕКОВ

Карамшоева Г.Қ.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Ҳифзи саломатии мардум, ташаккули тарзи ҳаёти солим, баланд бардоштани сифати хизматрасонии тиббӣ, яке аз самтҳои муҳими сиёсати давлат мебошад, ки аз давраи пеш то кунун дар мамлакат, аз ҷумла дар вилояти мо дар ин самт корҳои зиёде ба анҷом расидаанд ва ин раванд дар оянда низ идома меёбад. Барои сиҳату сиҳатмандии аҳолии вилоят ин сохтмони касалхонаи вилоятӣ ба ҳисоб меравад, ки аз рузи нахусти ҷаҳонӣ он аҳоли аз он самарнок истифода мебаранд. Зарурати кушодани касалхонаи вилоятӣ – ин талаботи он вақтҳои аҳоли буд.

Соли 1925 дар шаҳри Хоруғ аввалин шифохона дорои 15 кат кушода шуд, ки он дар

бинои хонаи маҳаллӣ қойгир буд, ин як воқеаи ҳаётон муҳим дар Бадахшон буд. Кушодашавии касалхона бо ташаббуси намояндаи Комиссариати Халқии Тандурустии Узбекистон Славин ва бо қарори кумитаи инқилобии Помир суръат гирифт. Якумин сардухтури ин беморхона духтури рус Мильберг Лев Григорьевич – хатмкунандаи институти тиббии Ленинград буд, ки завҷааш Мильберг Зоя Абраамовна дар рушди соҳаи тандурустии Бадахшон саҳми арзанда гузаштаанд. Дар он солҳои баъди инқилобӣ дар соҳаи тандурустии Помир хизмати духтурони рус, ки дар ҳаёти марзбонони Руссия ба ин сарзамини дурдасти баландкӯҳ омадаанд, хеле калон аст. Аз ҷумла Дяков Вичич, Рудник, Крутых ва бисёр дигарон дар таърихи ҳифзу сиҳати Бадахшон нақши абадӣ гузоштанд. Бо ташаббуси якумин мудирӣ шуъбаи ниғаҳдории тандурустии Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон Славин соли 1926 микдори катҳои шифохонаи вилояти ба 30 адад расид. Соли 1929 аз тарафи духтури ҷарроҳ Мильберг якумин ҷарроҳи (санги масона) бароварда шуд. [5;2].

Дар он солҳо мурочиати маризон ва эҳтиёҷмандии мардум ба табибон зиёд шуд, лекин шумораи катҳо ками мекард. Аз тарафи ҳукумат ва шуъбаи ниғаҳдории тандурустии Шуғнон қарор қабул карда шуд, ки беморхонаи нави замонави он давра сохта шавад ва он иқдоми неқ амали гардид [10, с. 33].

Дар соли 1939 дар маркази шаҳри Хоруғ беморхонаи нави дорои 75 кат ба истифода дода шуд. Ки ин як марҳилаи нав дар рушду ҳифз – ул сиҳати вилоят буд. Ин беморхона иборат аз 4 шуъба: ҷарроҳӣ, касалиҳои дарунӣ, ҷашм ва таваллудхона буд. [5, с. 10].

Сардухтури ин касалхона Травникова М. А буд. Дар қатори духтурони он солҳо, ки маризонро дар ин табобатхона табобат мекарданд, духтурон Крутых, Страшникова, Дроздов, Желудова, Грабовский, Кузнецов, ва дигарон ғайолият доштанд. Ҳатто солҳои 1941 – 1945 соҳаи тандурустии ВМКБ дар натиҷаи кушишҳои мутахассисони соҳаи тиб ба монанди Тсарева Е.И. мудирӣ шуъбаи тандурустии вилоят Гурин, сардухтури касалхона Беседин В. Х, Кандибур Р. И, Сала Р. К, Мозуль мутахассиси шуъбаи касалиҳои дарунии ин касалхона Краснов А. В, ки бо тамоми ҷидду ҷаҳдашон меҳнат мекарданд, ру ба таназзул наоварда, баръакс устувор гардид. Дар солҳои баъди ҷангӣ шумораи катҳои беморхона зиёд шуда, стансияи ёрии таъҷили шуъбаи лабораторӣ ва рентгенӣ ба ғайолият шурӯъ намуданд. [10, с. 33].

Дар солҳои 1950 дар рушди соҳаи тандурустии Бадахшон махсус дар мустаҳкам гардонидани вазъи моддӣ – техникӣ шифохона духтурони рус Шанский, Канавалова, Любушкина, Шмит хеле калон буд. Сарвари касалхонаи вилоятиро ин сол Канавалова Татьяна Григоревна бар душ дошт. Ин табиби донишманд инчунин ба ҳайси духтури занона, духтури ҷарроҳ, омузгори омузишгоҳи тиббӣ ғайолият мекард ва мардуми Бадахшон хизмати беғаразонаи ӯро ҳеҷ гоҳ фаромуш нахоҳанд кард. Охири солҳои 50 – ум сарвари шифохонаи вилоятиро, ки аллакай дорои 100 кат буд, Ахвеледиан Василий Константинович ба ӯҳда дошт. Ӯ бо завҷааш Александрова ки ҳардуяшон духтурони ҷарроҳ буданд, дар пешрафти хизматрасонии тиббӣ саҳми муносиб гузоштанд [7, с. 99].

Дар ин солҳо табибони дигар аз он ҷумла Бибишвили, Манукян, Фузайлов дар табобатхонаи вилоят ғайолият доштанд.

Аз солҳои 1960 сар карда, сафи табибон аз ҳисоби кадрҳои маҳаллӣ ва хатмкунандагони донишгоҳи тиббии шаҳри Душанбе зиёд шудан гирифт. Аз ҷумла Алимамад Одинамамадов ва Наврузмо Айдарбекова якумин духтурони соҳибхтисоси маҳаллӣ мебошанд, ки дар шифохонаи вилояти ба кори табобатӣ шурӯъ намуданд. Маҳорати ташкилотчигии Одинамамадовро ба назар гирифта, ҳукумати вилоят ва шуъбаи ниғаҳдории тандурустӣ ӯро ба вазифаи сардухтури касалхонаи вилоятӣ лоиқ донишанд. Дар ин вазифа ӯ қариб як сол ғайолият карда, ба вазифаи сардори шуъбаи ниғаҳдории тандурустии вилоят таъин гардид. [8, с. 49].

Бояд гуфт, ки Одинамамадов. А инчунин ба сифати духтури ҷарроҳ дар касалхона ҳиссагузори намудааст. Соли 1961 сарвари касалхонаи вилоятиро духтур Аминбек Ғуломносиров бар душ дошт, ки ӯ дар муддати кӯҳтоҳи сарвариаш ба муваффақиятҳои

назаррас ноил шуда, бо роҳхати шуъбаи ниғахдории тандурустӣ ба орденатураи клииникии касалиҳои руҳии Донишқадаи тиббии Тоҷикистон фиристони мешавад ва ба ҷои ӯ сарвари касалхонаи вилоятӣ Волкова 3 таъин карда мешавад. [3, с. 44]

Соли 1963 моҳи октябр Маснавшо Мирзобековро баъди 3 соли фаъолияташ дар ноҳияи Ишкошим аз вазифаи сардухтури ин ноҳия озод карда, аввал ба ҳайси директори омузишгоҳи тиббӣ ва баъдан ҳамчун сардухтури касалхонаи вилоятӣ таъин намуданд. Вай дар ин вазифа ҳамаги нӯҳ моҳ кор карда, ба вазифаи мудири шуъбаи тандурустӣ гузашта, то ба нафақа баромаданаш дар ин соҳа кор мекард. Аз соли 1964 сарвари касалхонаи вилоятиро духтури соҳибтаҷриба Мабатқадам Содатқадамов бар ӯҳда дошт, ки ӯ то моҳи январӣ соли 1967 фаъолият дошт. Аз моҳи октябри соли 1966 шифохона ба бинои нав дар маҳаллаи Шошхоруғ кучид, ки дорои 150 кат буд. Кушодани бинои нави шифохона як воқеаи бузург дар ҳаёти иҷтимоии мардуми Бадахшон буд.

Дар ин бино шуъбаҳои нав ба монанди асабшиносӣ [неврология], гуш, гулӯ ва бинӣ кушода шуданд. Сарвари касалхонаро аз соли 1967 то соли 1969 Саидҳасанов Ш. ба ӯҳда дошт. [4, с. 40].

Баъди ӯ хатмкардаи институти тиббии шаҳри Ростов, номзади илми тиб Ғуломшо Одинамамадов савари касалхонаи вилоятӣ интихоб гардида, ӯ дар ин вазифа то соли 1973 фаъолият намуданд. Баъд аз ӯ сарвари шифохонаро ба ӯҳдаи табиби кордон ва таҷрибадор Мамадэрон Мамадқубов гузоштан. Бояд гуфт, ки ин сарвари меҳнатдуст ва софдил ба рушди шифохона камари ҳиммат баста буд. Бо кӯшиши зиёди ӯ дар касалхона шуъбаҳои нав эҳё шуданд. Аз ҷумла бинои нави таваллудхона ва занона, шуъбаи физиотерапевтӣ, шуъбаи касалиҳои бачагона васеъ карда шуда, лабораторияи химиявӣ кушода шуд.

Дар давраи фаъолияти М. Мамадқубов ин чунин бинои нави ҷарроҳӣ дар шуъбаҳои пешобшиносӣ (урология), ҷарроҳии кудакона кушода шуданд ва дар айни ҳол фаъолият доранд. Соли 1978 М. Мамадқубов ба ҳайси сардухтури марказии касалиҳои дил таъин шуда, ӯ дар ин марказ то охири умри бобаракаташ кор мекард. Аз июли соли 1978 то соли 1998 сарвари табобатхонаи вилоятиро табиби кордон Саиднуриддин Некушоев ба ӯҳда дошт. Баъд аз ин духтури ҷавону ташкилотчии моҳир Давлатбек Алиназаров ба ин вазифа таъин шуд, ки дар давраи фаъолияти ӯ қисми зиёди шуъбаҳои касалхонаи вилояти аз таъмири асосӣ бароварда шуданд ва таъҷизоти нави техникӣ ба истифода дода шуд. Аз моҳи июни соли 2002 Давлатбек Алиназаров роҳбари соҳаи ниғахдории тандурустии вилоят таъин мегардад ва ба ҳайси сардухтури касалхонаи вилоятӣ ва мудири шуъбаи осебшиносӣ таъин карда мешавад. Дар давраи фаъолияти ӯ дар вилоят 34 беморхона бо 2020 кат фаъолият мекарданд. [11, с. 75].

Баъд аз Давлатбек Алиназаров сардори касалхонаи вилоятиро Шодӣ Ҷамшедов – сардухтури шуъбаи осебшиносӣ ба ӯҳда дошт. Ӯ дар тули шашуним соли фаъолияташ бисёр шуъбаҳои касалхонаи вилоятиро ба воситаи кӯмаки шарикони рушд таъмир ва барқарор карда буд. Аз соли 2009 то моҳи февралӣ соли 2011 касалхонаи вилоятиро собиқ сардухтури касалхонаи Рошткалба Пайкармо Алиёрова ба ӯҳда дошт. Дар давраи ӯ шуъбаи касалҳои дарунӣ дар тули солҳои зиёд дар ин боргоҳи, шуъбаи ҷарроҳӣ ва шуъбаи беҳисскунӣ аз нав таъмир карда шуданд. Дар ин солҳо бисёр таҳҷизотҳои нави тиббӣ аз хориҷи кишвар оварда шуданд.

Аз моҳи февралӣ соли 2011 касалхонаи вилоятиро Давлатбеков Саидбек – собиқ сардухтури дандонпизишк ба ӯҳда гирифт. Дар тули солҳои зиёд дар ин боргоҳи саломатӣ бисёр табибони ҳозиқ қору фаъолият менамуданд. Аз ҷумла Иқромбеков . Г. -мудири шуъбаи касалиҳои сирояткунандаи касалхонаи вилоятӣ, Охирназарова Г. О-духтури дармонгоҳи шаҳри Хоруғ, Мирзоев А. духтури шифохонаи ноҳияи Ишкошим, Саидзоиров А. -духтури касалхонаи ноҳияи Шугнон,Заренов А. -духтури диспансери касалиҳои пӯсти вилоят, Булбулсаидова Г. - духтури шуъбаи касалиҳои занона, Мамадносирова Д. - сармутахассиси раёсати тандурустӣ, Акимбекова С. -духтури маркази касалиҳои гузарандаи ВНБО ва Алиёрова П-сардухтури касалхонаи ноҳияи Рошткалба дохил мешаванд. [1, с. 21].

Инчунин табибони соҳибтаҷриба ба монанди сардухтури шуъбаи ҷарроҳӣ Шодихон

Гулаёзов, ки яке аз табибони ботачрибаи Бадахшон ба ҳисоб меравад ва соли 1983 барои баланд бардоштани донишу таҷрибааш дар соҳаи ҷарроҳӣ ба Донишқадаи тиббии шаҳри Душанбе ба ординатура дохил шуда, онро соли 1985 бомуваффақият хатм намуда, бо роҳхати Вазорати тандурустии Тоҷикистон боз ба касалхонаи вилоятӣ ба шаҳри Хоруғ фиристонида мешаваду барои хизматҳояш дар соли 1984 ба унвони олий “Аълоҷии ниғаждории тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон” кадрдонӣ гардидааст, дохил мешавад. [15, с. 3].

Ӯ дар ин шӯба табибони ҷавон ба монанди Некушо Музаффаров, Исмоил Асмаббеков, Содик Алидодов, Шерзамон Акдодов, Иқболшо Булбулшоев ва дигаронро тарбия намуда, ба онҳо нозуқиҳои касби духтури ҷаррохро меомузонида.

Дар ин касалхона табиби ҳозиқ Қудрат Чарсемаков дар шӯбаи касалхонаи ҷашм кор ва фаъолият намуд. Ӯ пайваста ба мардум хизмати тиббӣ мерасонид. Ӯ бо ҳамроҳии корманди шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Назаралиев Б., Сабзалиева М., Гулаёзова С., Шомирзоев Х., Дарморахтова Н ва дигарон софдилона кор мекарданд. [12, с. 3].

Яке аз табибони пурфайзи ин касалхона Мирзониёз Мамадаёзов мебошад, ки ӯ дар толи ҳафт сол. дар шӯбаи бачагонаи ин касалхона фаъолият намудааст. Вай дар муддати 25 сол ҳамчун сарбози диловар дар посбонии саломатии инсонҳо устувор истода буд [13, с. 2].

Табиби хоксор ва инсонии хеле хуб Анваршоҳ Музаффаров низ дар ин касалхона фаъолият намудааст. Мавсуф баъди хатми Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон дар соли 1982 ба зодгоҳашон баргашта, дар шӯбаи касалиҳои даруни касалхонаи вилоятӣ ба кор шурӯъ мекунад. Ӯ бо ҳамроҳии табиби соҳибтаҷриба Саиднуриддин Некушоев ҳамкорӣ менамояд. Дар солҳои 1992-2004 ӯ дар вазифаи мудири шӯбаи касалиҳои дарунӣ фаъолият менамояд. [14, с. 4].

Барои таъмин намудани касалхонаи вилоятӣ дар назди он дорухонаи марказиро сохтанд. Дар замони Шуравӣ дар вилоят як дорухонаи марказии шаҳри Хоруғ ва баъд аз он дуто дар ноҳияи Ванҷ, дуто дар ноҳияи Дарвоз, дуто дар ноҳияи Рушон, якто дар ноҳияи Роштқалъа, дуто дар Шугнон ва сето дар Ишкошим, ки ин дорухонаҳои хурд буданд фаъолият мекарданд. Тоҷикфармасевтика вазифадор буд, ки ин корхонаҳоро аз таҳқизоти фармасевтӣ ва гигиенӣ таъмин намояд. Ин таҳқизотҳо фақат бо пул дода мешуданд, вале гуруҳи калони одамон ва бемороне буданд, ки ба онҳо бепул тақсим карда мешуд. [2, с. 128].

Соли 1997 аз ҳисоби Ҳукумати ҷумҳурӣ ба маблағи 6-миллион сум маводи доруворӣ ва 5-миллион сум лавозимоти тиббӣ харида, дастраси муассисаҳои табобатии вилоят гардид. Барои таъмири шифохонаҳо зиёда аз 3-миллион сум ҷудо карда шуд. Бо маблағҳои аз фонди захиравии Президенти мамлакат Э. Раҳмон маблағ ҷудо шуда азнавсозии биноҳои табобатӣ ба итмом расида буд. Тамоми муассисаҳои табобатии вилоят бо асбобу анҷоми ҳозиразамони тиббӣ таҳқизонида шуданд. [12, с. 355].

Хулоса кушодашавии касалхонаи вилоятӣ ин яке аз дастовардҳои бузурги соҳаи тандурустӣ дар вилоят мебошад. Ин икдоми бузург аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ин соҳа пешравии назаррас дида мешуд. Барномаҳои ислоҳоти соҳаи тандурустӣ барои солҳои минбаъда қабул гардида, дар асоси он ин соҳа пеш меравад. Дар давраи Шуравӣ ва баъд аз он низ ба ин соҳаи муҳими иҷтимоӣ диққати ҳамаатарафа меоданд.

АДАБИЁТ:

1. Архив отдела здравоохранение исполкома ГБАО. Отчёт облздравотдела за 1975г., Ф. 10, Д. 11Л., 21.
2. Афзалшоев, Ш. Ҳафтод соли Хоруғ. – Душанбе, 2002. -с. 128
3. Афзалшоев, Ш. Бадахшон дарвозаи тиллоии Тоҷикистон. – Хоруғ, 2005. -с. 44
4. Госархив ГБАО. ф. 11. Оп. 30. Д. 25. Л. 40. Профилактика и лечение.
5. ГА. ГБАО. Ф. 11 Оп12. Д. 39. Л. 2.
6. ГА. ГБАО. Ф. 22. Оп. 2. Д. 3Л. 10.

7. Искандаров, Б. И. Юсупов Ш. Русские врачи на Памире. – Душанбе., 2006. -с. 99.
8. Одинамамадов, А. Здравοхранение на Советской Памире. // Журнал ”Здравοхранение Таджикистана”. №. 3, – Душанбе., 1975. -с. 49
9. Раджабов, З.Ш. из истории культурного строительство в Таджикистане. – Душанбе., 1966. -с. 89
10. Расулов, М.Л. Развитие медицинской науки в Таджикистане за 40 лет. Журнал: ”Здравοхранение Таджикистана”. 1964, №5. -с. 33
11. Собирова, К.Д. Вклад международных организаций в восстановление мира и стабильности в республике Таджикистана и улучшение социально-экономического положение ГБАО. – Хорог, 2000. - с. 175.
12. Шонаврузов, Ш. Хоруғи зебо. Китоби якум. – Душанбе, 2009. -с. 355.
13. Шозухуров, С. Дастири пурфайзи Мирзониёз. Газетаи Бадахшон №35 аз 19. 09. 2005. -с. 2
14. Шозухуров, С. Инсону табиби хоксор аст. Газетаи Бадахшон :№19 аз 29. 04. 2005. -с. 4.
15. Чарсемаков, Қ. Дар хизмати мардум. Газетаи Бадахшон. №39 аз 3. 09. 2005. -с. 3.

ТАЪРИХИ ТАЪССИСИ КАСАЛХОНАИ ВИЛОЯТӢ БА НОМИ КАРАМХУДО ЭЛЧИБЕКОВ

Дар мақола таърихи таашаккул ва рушди касалхонаи вилоятии ба номи Карамхудо Элчибеков дар шаҳри Хоруғ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф марҳилаҳои асосии фаъолияти ин муассисаи тиббиро аз соли 1925, вақте ки аввалин шифохона бо 15 кат кушода шуд, то давраи муосир пайгирӣ менамояд. Инчунин диғар саҳми арзандаи табибони рус ва мутахассисони маҳаллӣ дар рушди соҳаи тандурустии Бадахшон, таъсиси шӯъбаҳои нав ва муаххазгардони касалхона бо технологияҳои муосир бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Пешвои миллат инъикос ёфтааст.

Калидвожаҳо: тандурустӣ, Бадахшон, Хоруғ, касалхонаи вилоятӣ, Карамхудо Элчибеков, таърихи тиб, табибон, рушди соҳаи тиб.

Маълумот дар бораи муаллиф: Карамшоева Гулчехра Қадамшоевна муаллими калони кафедраи таърихи умумии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, Суроға: Тоҷикистон, 736000, ш. Хоруғ, кӯчаи Ш. Шохтемур 109. Тел: 93-503- 24 -74

ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ ОБЛАСТНОЙ БОЛЬНИЦЫ ИМЕНИ КАРАМХУДО ЭЛЧИБЕКОВА

В статье рассматривается история становления и развития областной больницы имени Карамхудо Эльчибекова в городе Хорог. Автор прослеживает основные этапы деятельности этого медицинского учреждения с 1925 года, когда была открыта первая больница на 15 коек, до настоящего времени. А также в статье освещается значительный вклад русских врачей и местных специалистов в развитие здравоохранения Бадахшана, создание новых отделений и оснащение больницы современными технологиями при поддержке Правительства Республики Таджикистан и Лидера нации.

Ключевые слова: здравоохранение, Бадахшан, Хорог, областная больница, Карамхудо Эльчибеков, история медицины, врачи, развитие медицины.

Информация об авторе: Карамшоева Гулчехра старший преподаватель кафедры всеобщей истории факультета истории и право Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева. Адрес: Республика Таджикистан, 736000, г. Хорог, ул. Ш. Шохтемур, 109.

THE HISTORY OF THE ESTABLISHMENT OF THE KARAMKHUDO ELCHIBEKOV REGIONAL HOSPITAL

The article examines the history of the formation and development of the Karamkhudo Elchibekov Regional Hospital in the city of Khorog. The author traces the main stages of this medical institution's activities from 1925, when the first 15-bed hospital was opened, to the present day. The article highlights the significant contribution of Russian doctors and local specialists to the development of healthcare in Badakhshan, the establishment of new departments, and the equipping of the hospital with modern technologies supported by the Government of the Republic of Tajikistan and the Leader of the Nation.

Keywords: healthcare, Badakhshan, Khorog, regional hospital, Karamkhudo Elchibekov, history of medicine, doctors, medical development.

Information about author: Karamshoeva Gulchehra senior lecturer of General History faculty of History and low Khorog State University, Address: 109, Sh. Shirinsho street, Khorog, 736000, Tajikistan. Tel:93-503- 24- 74

УДК: 314.74(575.3:470)(091)

ТАЪРИХИ ҲАМКОРИҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ФЕДЕРАТСИЯИ РУСИЯ ДАР СОҲАИ МУҲОЧИРАТ

Мирсаидова Г.Т.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улугзода

Муқаддима. Дар мақолаи мазкур таҳлили санадҳои қонунгузорӣ дар соҳаи муҳоҷират гузаронида шуда, муқаррароти ҳуҷҷати асосии танзимкунандаи ҳамкории ду кишвар дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ омӯхта шудаанд. Як қатор пешниҳодҳо барои баррасӣ пешниҳод карда мешаванд, ки дурнамои нави ҳамкорӣ дар танзими равандҳои муҳоҷирати меҳнатӣ ва беҳтар кардани вазъи муҳоҷиронро фароҳам меоранд. Калимаҳои калидӣ: созишномаи байниҳукуматӣ, муҳоҷири меҳнатӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ. Муҳоҷирати аҳоли дар асри 21 як падидаи ҷаҳони муосир буда, қариб ба ҳамаи кишварҳо таъсир мерасонад. Дар байни ҳама намудҳои муҳоҷират, бинобар хусусияти омтавии худ ва ғайр аз ин, бо сабабҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, демографӣ, экологӣ ва дигар сабабҳо, муҳоҷирати меҳнатӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад. Ин намуди муҳимтарини муҳоҷират дар се даҳсолаи охир яке аз самтҳои асосии афзалиятноки ҳамкории тичоратӣ ва иқтисодии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия гардидааст, ки аз як тараф дар натиҷаи ҳамгироии иқтисодӣ ва аз тарафи дигар нобаробарии кишварҳо ба вучуд омадааст. Ҳамкории байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ ва мақомоти ваколатдори давлатии он дар доираи шартномаҳои байналмилалӣ басташуда амалӣ карда мешавад, ки тибқи онҳо ба рушди ҳамкорӣ дар таъмини ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандони ҳарду давлат дар асоси принципҳои баробарӣ, эҳтиром ва ҳамдигарфаҳмӣ аҳамияти калон дода мешавад. Дар айнӣ замон, заминаи ҳуқуқии кунунии ҳамкории байни Тоҷикистон ва Русия дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ асосан аз санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ зерин иборат аст:

- Созишнома дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ ва ҳифзи иҷтимоии коргарони муҳоҷир аз 15 апрели соли 1994 (дар доираи ИДМ баста шудааст);
- Созишнома дар бораи ҳамкории давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар мубориза бо муҳоҷирати ғайриқонунӣ аз 6 март соли 1998;
- Созишнома байни ҳукуматҳои ҷумҳуриҳои Беларус, Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Федератсияи Русия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сафарҳои мутақобилаи шаҳрвандон бидуни раводид (Минск, 30 ноябри соли 2000);[2]
- Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Федератсияи Русия дар бораи фаъолияти меҳнатӣ ва ҳифзи ҳуқуқи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Русия ва шаҳрвандони Федератсияи Русия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 октябри соли 2004;
- Созишнома байни Федератсияи Русия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳалли масъалаҳои душарвандӣ аз 26 апрели соли 1997;
- Қарорҳои Шурои сарони давлатҳо, Шурои сарони ҳукуматҳо, Шурои вазирони қорҳои хориҷии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва Шурои сарони мақомоти муҳоҷирати давлатҳои аъзои ИДМ дар соҳаи муҳоҷират; [1]
- Барномаҳои ҳамкории кишварҳои узви ИДМ дар мубориза бо муҳоҷирати ғайриқонунӣ, ки барои ҳар ду соли минбаъда қабул карда мешаванд, инчунин як қатор санадҳои дигари меъёрӣ. Дар давраи солҳои 2013-2014, тавассути қори

муштараки гурӯҳҳои коршиносон 5 лоиҳаи созишномаҳои байниҳукуматӣ таҳия карда шуданд,

Аз ҷумла:

- Дар бораи ҳамкорӣ дар мубодилаи иттилоот дар соҳаи муҳоҷират;
- Дар бораи ҷалби муташаққилонаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои фаъолияти меҳнатии муваққатӣ дар қаламрави Федератсияи Русия; [6]
- Дар бораи бозгардонидани муҳоҷирон;
- Дар бораи мақоми ҳукукии намоёндагӣҳои ҳадамоти муҳоҷирати тарафҳо дар қаламравҳои якдигар; [3]
- Дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи таъминоти иҷтимоӣ (суғуртаи нафақа).

Аз лоиҳаҳои Созишномаҳои дар боло зикршуда, танҳо якто — дар бораи ҷалби муташаққилонаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои фаъолияти меҳнатии муваққатӣ дар қаламрави Федератсияи Русия аз 17 апрели соли 2019 ба имзо расид. Имзони лоиҳаҳои дигари созишномаҳо бо сабабҳои гуногун ба таъхир гузошта шудааст, гарчанде ки онҳо масъалаҳои ҷорӣ соҳаи муҳоҷиратро ҳал мекунанд ва дурнамои ҳамкорӣ фароҳам меоранд. Бояд қайд кард, ки масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатии беруна ҷузъи муносибатҳои меҳнатӣ мебошанд ва танзими равандҳои он бояд дар доираи салоҳияти мақомоти дахлдори давлатӣ бошад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон содироти қувваи корӣ ба хориҷа масъалаи стратегӣ мебошад, зеро он яке аз самтҳои рушди иқтисодии Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Тадқиқоти илмӣ нишон медиҳанд, ки муҳоҷирати меҳнатӣ ҳам ба кишварҳои фиристанда ва ҳам ба кишварҳои қабулкунанда фоида меорад. [8, с. 34]

Рафтори оилавӣ ва амалияҳои ҷинсии муҳоҷирони тоҷик дар Русия қисми механизми мутобиқшавӣ ба шароити муҳоҷират ва ҳамгирӣ ба ҷомеаи мизбон мебошад. Тағйирёбии амалияҳои издивоҷ ва ҷинсӣ дар муҳити муҳоҷирон ба шахсияти муҳоҷирон, муносибатҳои онҳо бо ҷомеаи мизбон ва нигоҳдорӣ ё тағйир додани системаи арзишҳо, намунаҳои рафтор ва назари фарҳангии онҳо имкон медиҳад. Ин инчунин ба самтҳо, стратегияҳои асосӣ ва динамикаи мутобиқшавӣ ва ҳамгироии муҳоҷирон фаҳмиш медиҳад [9, с. 15].

Барои омӯзиши меъёрҳо ва амалияҳои нави рафтори ҷинсӣ дар байни муҳоҷирони меҳнатӣ, инчунин динамикаи тағйирот, як силсила мусоҳибаҳо бо муҳоҷирон ва аъзои оилаи онҳо дар солҳои 2014-2016 (32 мусоҳиба) гузаронида шуданд. Маълумот аз ду пурсиши муҳоҷирони меҳнатии баргашта, ки муаллиф дар солҳои 2006 (577 пурсидашуда) ва 2010 (386 пурсидашуда ва 12 гурӯҳи фокусӣ) дар Тоҷикистон гузаронидааст, аз нав баррасӣ карда шуд [10, с. 24-26].

Портрети муҳоҷирони меҳнатӣ аз Тоҷикистон бо бартарии мардони ҷавон, ки асосан дар Русия ба меҳнати вазнин ва каммаҳорат машғуланд, тавсиф мешавад. Тибқи ҳисобҳои гуногун [3], ҳиссаи занон дар солҳои охир 12-16%-и муҳоҷират аз Тоҷикистон ба Русияро ташкил додааст. [11, с. 35]

Тибқи пурсиши соли 2010 дар байни муҳоҷирон, аксарияти муҳоҷирони мард аз Тоҷикистон - 80,2% - расман издивоҷ кардаанд [4]. Ин саҳми баланди мардони оиладор на танҳо бо универсалии издивоҷ, ки ҳоси ҷомеаи патриархалии деҳоти Тоҷикистон аст, балки бо ӯҳдадориҳои мардон барои таъмини оилаҳои худ низ шарҳ дода мешавад. Зарурати дастгирии зан ва фарзандонест, ки тоҷиконро маҷбур мекунад, ки ба бозори меҳнати хориҷӣ ворид шаванд. Дар байни муҳоҷирони зан, ғоизии мардони оиладор хеле камтар аст - 53%. Ду се ҳиссаи муҳоҷирони мучаррад бева ё талоқшудаанд.

Аксари муҳоҷирон барои кор бе занонашон ба хориҷа сафар мекунанд ва онҳоро дар паси худ мегузоранд. Тибқи як пурсиши муҳоҷирон, танҳо 4,9% бо ҳамсаронашон дар хориҷа буданд. Тақрибан 3% муҳоҷирон гоҳ-гоҳ занони худро барои муддате бо худ мебаранд. Аз соли 2002 то имрӯз, шумораи муҳоҷироне, ки бо ҳамсаронашон ба хориҷа сафар мекунанд, коҳиш ёфтааст. Дар айни замон, саҳми онҳое, ки мехостанд бо ҳамсаронашон дар хориҷа кор кунанд, афзоиш ёфтааст - аз 11,6% дар соли 2006 то 15,6% дар соли 2010. Дар мусоҳибаҳо бо муҳоҷирон, ки байни солҳои 2014 ва 2017 гузаронида шуданд, бисёриҳо изҳор доштанд, ки мехоҳанд занони худро ба Русия биёранд. [10, с. 37]

Тафовути байни хоҳиши кор дар хориҷа бо ҳамсаронашон ва амалияи воқеӣ

метавонад бо як қатор омилҳо шарҳ дода шавад. Муҳоҷирони тоҷик дар Русия одатан музди кам мегиранд, шароити бади манзилро аз сар мегузаронанд ва бо мушкилоти бақайдгирии қонунии аъзои оила, ҷойгиркунӣ ва таълими кӯдакон ва дастрасӣ ба хизматрасониҳои тиббӣ рӯбарӯ мешаванд. Ин ба он мусоидат мекунад, ки 83,6% муҳоҷирони оиладор аз ҳамроҳии занонашон барои кор этироз кардаанд. [9, с. 21]

Муносибатҳои ҷинсӣ майдонест, ки муҳоҷирон муносибатҳои наздиктарини худро бо ҷомеаи мизбон барқарор мекунанд. Амалияҳои гуногуни издивоҷ ва ҷинсӣ дар байни муҳоҷирон заминаро барои моделҳои гуногуни мутобиқшавӣ ва ҳамгирӣ фароҳам меоранд. Муҳоҷирати афроди танҳо, ки оила надоранд, ё ба ассимилятсия, ки аксар вақт бо маргинализатсия ҳамроҳ мешавад, ё ба рад кардани ҳамгирӣ ва бозгашт ба ватани худ пас аз чанд соли "кори сменавӣ" оварда мерасонад. Имконияти ташкили иттифоқҳо бо шарикони маҳаллӣ ё овардани оилаҳои худ мутобиқшавӣ ва ҳамгирӣ муваффақонаи муҳоҷиронро осон мекунад. Аммо, дар ин ҷо бисёр мушкилот, аз ҷумла фарқиятҳои фарҳангӣ ва динӣ, шароити мушаххаси зиндагӣ ва кор ва меъёрҳои гуногуни ҳуқуқӣ ба миён меоянд. Бо вучуди ин, муҳоҷирон мутобиқ мешаванд, рафтори худро тағйир медиҳанд ва ҳудуди он чизеро, ки қобили қабул аст, васеъ мекунанд.

Муҳоҷирони тоҷик дар Русия назарҳо, меъёрҳо ва арзишҳои ҷомеаи модарии худро нигоҳ медоранд, ки мувофиқи он издивоҷ, оила ва фарзандон муҳимтарин авлавиятҳои ҳаёти мебошанд. Дар айни замон, ҷинсиёт асосан ҳамчун ҷабҳияти репродуктивӣ ҳисобида мешавад ва танҳо дар дохили издивоҷ иҷозат дода мешавад. Бакорат барои ҳарду ҷинс хеле қадр карда мешавад, алоқаи ҷинсӣ пеш аз издивоҷ ва берун аз он манъ аст ва исқоти ҳамл гуноҳ ҳисобида мешавад ва танҳо бо сабабҳои тиббӣ сафед карда мешавад. Аммо, дар давраи муҳоҷират, тоҷикон маҷбур мешаванд, ки тахти таъсири омилҳои номусоиди муҳоҷират тағйир ёбанд: ҷудой аз оила, тамосҳои кӯтоҳмуддати инсонӣ, танҳои. Ва баъзан дар натиҷаи берун будан аз ҷаҳорҷӯбаи ҳуқуқӣ, истисмор ва ғайра. Онҳо инчунин бо тарзи дигари зиндагӣ, низоми арзишҳо, ахлоқ ва дин рӯбарӯ мешаванд. Дар Русия шакли маъмултарини оила оилаи ҳастай аст, дар ҳоле ки зиндагии якҷояи берун аз никоҳ ва пеш аз никоҳ васеъ паҳн шудааст, дар ҳоле ки дар Тоҷикистон камёб аст. Ҳамаи ин, ба таври дигар ё дигар, ба ҷаҳонбинӣ ва ҳаёти муҳоҷирон таъсир мерасонад. Густариши табиӣ озодиҳои шахсӣ, ки бо муҳоҷират алоқаманданд, боиси тағйир ёфтани тасаввурот дар бораи ҷинсиёт мегардад ва хусусияти "ғайриоддӣ"-и кор дар шароити ҷудой аз оила, ҷомеа ва ватан маҳдудиятҳои он чизеро, ки қобили қабул аст, хеле васеъ мекунад. Муҳоҷироне, ки бо онҳо мусоҳиба шуда буданд, эътироф мекунанд, ки мардон ва занони танҳое, ки аз оилаҳои худ ҷудо шудаанд, метавонанд алоқаи ҷинсии тасодуфӣ дошта бошанд, шариконро иваз кунанд ва ба корҳои шахвонии пулакӣ муроҷиат кунанд, ки ин онҳоро дар ҳатари гирифтӣ шудан ба бемориҳои бо роҳи алоқаи ҷинсӣ гузаранда ва СПИД қарор медиҳад. Онҳо муносибатҳои тасодуфӣ ва ҳамзистиро берун аз издивоҷ гуноҳ мешуморанд, аммо эътироф мекунанд, ки дар баъзе ҳолатҳо ҷунин амалҳоро бахшидашаванда меҳисобанд. [11, с. 30]

Дар мавриди муҳоҷирони зан, як қатор таҳқиқот тафсул назарраси ҷинсиро дар хусусиятҳои демографии муҳоҷирон сабт кардаанд. Ин ҳолат ба стратегияҳои рафтори ҷинсӣ ва издивоҷии муҳоҷирони зан аз Тоҷикистон таъсир мерасонад. Пеш аз ҳама, муҳоҷирони зани тоҷик нисбат ба мардон хеле калонсолтар ва босаводтаранд, зеро дар Тоҷикистон маъмул аст, ки танҳо занони калонсол, бахусус онҳое, ки маълумоти касбӣ доранд, бе шавҳарон ё аъзои марди оилашон дар хориҷа кор кунанд. Тибқи таҳқиқоти В. Мукомел, дар соли 2014, 43,9% ҳамаи муҳоҷирони зан аз 40-сола боло буданд [5]. Баъзе аз муҳоҷирони зан дар Русия бо шавҳаронашон ҳастанд (15% аз ҳамаи муҳоҷирони зан). Дигарон омадаанд ва ҳамсаронашонро (38%) дар он ҷо гузоштаанд. Чилу ҳафт фоизи муҳоҷирони зан аз Тоҷикистон мучаррад, бева ё талоқшудаанд [6]. Баъзеҳо бо дигар муҳоҷирон муносибатҳои ҷинсӣ мекунанд ва иттиҳодияҳои муваққатӣ ташкил медиҳанд (мувофиқи қонунҳои шариат ё не). Баъзан ин иттиҳодияҳо танҳо дар давраи кор дар хориҷа вучуд доранд, дар ҳоле ки дигарон ба издивоҷҳои пурра табдил меёбанд. Коргарони

муҳоҷири тоҷик муддати тӯлонӣ издивоҷ ва бисёрзаниро (яъне таъсиси иттиҳодияҳои издивоҷ бо занони маҳаллӣ дар ҳоле ки издивоҷи худро дар кишвари худ нигоҳ медоранд) ҳамчун стратегияи асосии худ барои ҳамгироӣ ба ҷомеаи мизбон истифода мебарданд. Дар марҳилаҳои аввали муҳоҷирати меҳнатии тоҷикон ба Русия (пеш аз соли 2003), чунин ҳолатҳо хеле маъмул буданд. Аммо, тадриҷан, бо пешрафти табақабандӣ дар Русия, муҳоҷирон зинаҳои поёнии зинаҳои иҷтимоиро ишғол мекарданд. Дар натиҷа, имкониятҳои муҳоҷирон барои бастанӣ издивоҷҳои расмӣ ё дефакто бо занони маҳаллӣ коҳиш ёфтанд. Ҳамзамон, таҷрибаҳои ҳамзистӣ, алоқаи ҷинсии тасодуфӣ ва хизматрасонии ҷинсӣ, инчунин пешниҳоди хизматрасонии ҷинсӣ пайдо шуданд. Муҳоҷирон одатан мекушанд, ки дар дохили ҷомеаи муҳоҷирон намудҳои гуногуни иттиҳодияҳо таъсис диҳанд бо занони муҳоҷир аз кишварҳои гуногун ё бо занони муҳоҷири дохилӣ - занони рус аз вилоятҳои Русия.

Равшан аст, ки бинобар шароити объективӣ (мушкилоти муҳоҷират, инчунин таъсиси оила ё шарикӣ бо шаҳрвандони Русия), муҳоҷирон амалан аз имконияти зиндагии оилавӣ, муносибатҳои ошиқона ё ташкили шарикӣ устувор дар Русия маҳруманд. Ин монеаи назаррас дар роҳи ҳамгироӣ мегардад. Ғайр аз 7% муҳоҷироне, ки бо занони худ дар Русия ҳастанд ё муваққатан онҳоро даъват мекунад, танҳо 6-7% муҳоҷирон бомуваффақият ҳамгиро мешаванд ва амалияҳои гибридии издивоҷ ва ҷинсиро, ки барои ҷомеаи Русия қобили қабуланд ва ба меёрҳои ҷамъиятии тоҷикон муҳолиф нестанд (издивоҷ бо занони рус ва муҳоҷир аз намудҳои гуногун, муносибатҳои ҳамзистӣ, ки мувофиқи қонунҳои шариат ба расмӣ дароварда шудаанд), амалӣ мекунад. Ҳамаи боқимонда стресси шадидро аз сар мегузаронанд. Бояд эътироф кард, ки муошират бо ҷомеаи мизбон дар масъалаҳои издивоҷ ва ҷинсӣ барои муҳоҷирони меҳнатии тоҷик таҷрибаи мусбат нест. Онҳо онро ҷолиб намеҳисобанд ва аз қабули тарзи ҳаёти русӣ дар робита ба ҳаёти шахсӣ ва оилавӣ худдорӣ мекунад. Умуман, ахлоқи ҷинсӣ ва издивоҷи муҳоҷирон бо мураккабӣ ва дуализм, ки низои меёрҳои гуногуни фарҳангӣ, ахлоқӣ ва рафторӣ мебошад, тавсиф мешавад. Шароити объективӣ муҳоҷиронро маҷбур мекунад, ки оилаҳои худро тарк кунанд ва ҳамзамон моделҳои нави рафтори ҷинсӣ ва издивоҷиро дар кишвари дигар бунёд кунанд. Баъзе қоидаҳо дар кишвари мизбон татбиқ мешаванд, дар ҳоле ки дигарон дар кишвари худ татбиқ мешаванд. [7, с. 25]

Заминаи ҳукукии ҳамкориҳо Ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Русия дар соҳаи муҳоҷират дар асоси як қатор санадҳои дуҷониба ва бисёрҷониба сурат мегиранд: Созишномаҳои бунёдӣ: Яке аз аввалин ҳуҷҷатҳо Созишнома дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ ва ҳифзи иҷтимоии коргарони муҳоҷир аз 15 апрели соли 1994 мебошад, ки дар доираи ИДМ қабул шудааст. Ҳифзи ҳукукии шаҳрвандон: Созишнома аз 16 октябри соли 2004 муносибатҳо дар мавриди фаъолияти меҳнатӣ ва ҳифзи ҳукуқи шаҳрвандони ҳарду давлат дар қаламрави якдигар танзим мекунад. Ҷалби муташаққилона: Созишномаи муҳимтарин дар солҳои охир "Дар бораи ҷалби муташаққилонаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои фаъолияти меҳнатии муваққатӣ дар қаламрави Федератсияи Русия" мебошад, ки 17 апрели соли 2019 ба имзо расидааст.

Авзои демографӣ ва иҷтимоии муҳоҷирон. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки сохтори муҳоҷирати меҳнатӣ дорои хусусиятҳои зерин аст: Гендер ва синну сол: Дар ҷараёни муҳоҷират мардони ҷавон бартарӣ доранд, ки асосан ба корҳои вазнин ва каммаҳорат машғуланд. Ҳиссаи занон дар ин раванд ҳудуди 12-16%-ро ташкил медиҳад. Вазъи оилавӣ: Аксарияти муҳоҷирони мард (80,2%) расман издивоҷ кардаанд ва сабаби асосии муҳоҷирати онҳо таъмини иқтисодии зану фарзандонашон мебошад. Хусусияти муҳоҷирати занон: Бархурди занон ба муҳоҷират фарқ мекунад; онҳо нисбат ба мардон калонсолтар (43,9% аз 40-сола боло) ва босаводтаранд. [11, с. 56]

Муҳоҷирон дар Русия бо як қатор монеаҳо рӯбарӯ мешаванд, ки раванди ҳамгироии (интеграция)-и онҳоро душвор месозад: Шароити зиндагӣ: Музди ками меҳнат, шароити бади манзил ва мушкилот дар бақайдгирии қонунии аъзои оила аз монеаҳои асосӣ мебошанд. Ҷудой аз оила: Танҳо 4,9% муҳоҷирон бо ҳамсарони худ дар хориҷа ҳастанд. Ин ҷудоиҳои тӯлонӣ боиси тағйир ёфтани рафтори иҷтимоӣ ва баъзан пайдо шудани

муносибатҳои тасодуфӣ мегардад. Дуализми ахлоқӣ: Муҳоҷирон кӯшиш мекунанд арзишҳои оилавии худро нигоҳ доранд, аммо дар шароити муҳоҷират маҷбуранд ба меъёрҳои нави ҷомеаи мизбон мутобиқ шаванд, ки ин аксар вақт боиси стресси шадид мегардад. 4. Дурнамои ҳамкорӣҳои Барои беҳтар кардани вазъи муҳоҷирон, як қатор лоиҳаҳои созишномаҳо таҳия шудаанд, ки ҳанӯз дар марҳилаи баррасӣ қарор доранд: Мубодилаи иттилоот дар соҳаи муҳоҷират. Ҳамкорӣ дар соҳаи таъминоти иҷтимоӣ ва суғуртаи нафақа. Танзими равандҳои бозгардонии муҳоҷирон (реадмиссия).

Дурнамои ҳамкорӣҳои Тоҷикистон ва Русия дар самти муҳоҷирати меҳнатӣ дар марҳилаи муосир на танҳо ҷанбаи иқтисодӣ, балки аҳамияти стратегӣ ва иҷтимоӣ низ пайдо кардааст. Бо назардошти таҳлилҳои охирин ва вазъи геополитикӣ, дурнамои ин муносибатҳоро метавон дар самтҳои зерин арзёбӣ кард: 1. Гузариш ба ҷалби муташаққиллона (Оргнабор). Яке аз самтҳои асосии дурнамо — ин даст кашидан аз муҳоҷирати худсарона ва гузаштан ба системаи ҷалби муташаққиллона мебошад. Омода кардани муҳоҷир дар дохили кишвар (омӯзиши забон, касб ва қонунгузорӣ) пеш аз сафар. Ин раванд хатари ихроҷ (депортатсия)-ро кам карда, кафолати ҳуқуқи муҳоҷирро дар назди корфармои рус таъмин менамояд. 2. Такмили заминаи ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ. Дурнамои наздиктарин имзо ва амалӣ намудани созишномаҳоеро дар бар мегирад, ки солҳои охир мавриди баррасӣ қарор доранд: Тайёрии касбӣ: Таъсиси марказҳои муштараки таълимӣ дар Тоҷикистон барои додани сертификатҳои касбӣ, ки дар Русия эътироф карда мешаванд. Суғуртаи нафақа: Яке аз масъалаҳои муҳимтарин — ин фароҳам овардани имконияти гузаронидани маблағҳои суғуртавӣ барои нафақаи муҳоҷирон мебошад, то собиқаи кории онҳо дар Русия ҳангоми бознишастагӣ дар Тоҷикистон ба назар гирифта шавад. 3. Рақамӣ кунонидани равандҳои муҳоҷират. Истифодаи платформаҳои электронӣ (ба монанди замиаи "Работа без границ") дурнамои ҳамкориро осон мекунад. Ин ба муҳоҷир имкон медиҳад, ки: Пеш аз сафар шартномаи меҳнатиро ба имзо расонад ва мақоми ҳуқуқи худро онлайн тафтиш кунад. Аз хидматрасониҳои давлатии ҳарду кишвар бидуни миёнаравҳо истифода барад. 4. Ҳамгироии иҷтимоӣ ва фарҳангӣ. Дурнамои ҳамкорӣҳо танҳо бо кор маҳдуд намешавад. Таваҷҷуҳи бештар ба ҳамгироии воқеии муҳоҷирон дода мешавад: Муҳоҷирати оилавӣ: Таҳияи механизмҳои, ки ба муҳоҷирон имкони зиндагии устувортар бо оилаҳояшонро медиҳанд, то аз стрессҳои иҷтимоӣ ва ҷудой пешгирӣ шавад. Мутобиқшавӣ: Таъсиси марказҳои маданияи муштарак барои пешгирии низоъҳои байнифарҳангӣ дар ҷомеаи мизбон. 5. Тағйирёбии талаботи бозори меҳнат. Русия бо сабаби камшавии нуфуси коршоям (демография) ба қувваи корӣ ниёзи зиёд дорад, аммо талабот ба сифати кормандон боло меравад. Дурнамо нишон медиҳад, ки муҳоҷирони дорои ихтисоси техникӣ, сохтмончиёни касбӣ ва кормандони соҳаи хидматрасонӣ бештар дар амон хоҳанд буд. Ҳамкорӣҳои оянда бештар ба "сифат" нигаронида мешаванд, на "шумора". Барои Тоҷикистон ин имконест, ки муҳоҷиратро аз василаи зиндамонии иҷтимоӣ ба воситаи рушди касбии шаҳрвандон табдил диҳад.

Хулоса. Дар натиҷаи таҳқиқи таърихи ҳамкорӣҳои Тоҷикистон ва Русия дар соҳаи муҳоҷират метавон ба чунин хулосаҳо расид: Танзими ҳуқуқӣ: Заминаи ҳуқуқи муносибатҳо аз маҷмӯи созишномаҳои дучониба ва санадҳои ИДМ иборат аст, ки ҳифзи ҳуқуқи шаҳрвандон ва мубориза бо муҳоҷирати ғайриқонуниро дар бар мегирад. Бо вучуди ин, як қатор созишномаҳои муҳим дар соҳаи нафақа ва мубодилаи иттилоот ҳанӯз ба имзо нарасидаанд, ки ин дурнамои ҳамкорӣҳоро маҳдуд мекунад. Омили иқтисодӣ ва стратегӣ: Барои Тоҷикистон содироти қувваи корӣ масъалаи стратегӣ ва яке аз самтҳои рушди иқтисодӣ ба шумор меравад. Муҳоҷирати меҳнатӣ ҳам ба кишвари фиристанда ва ҳам ба кишвари қабулкунанда фоидаи иқтисодӣ меорад. Мушкilotи иҷтимоӣ-рафторӣ: Муҳоҷирон ҳангоми будубош дар Русия таҳти таъсири муҳити нав тағйироти ҷиддии рафторӣ ва ахлоқиро аз сар мегузаронанд. Ҷудой аз оила ва ҷомеаи суннатӣ боиси васеъ шудани маҳдудиятҳои ахлоқӣ ва пайдоиши моделҳои нави рафтори ҷинсӣ мегардад. Монеаҳои ҳамгирӣ: Музди ками меҳнат, шароити номусоиди манзил ва мушкilotи ҳуҷратгузорӣ барои оилаҳои муҳоҷирон монеаҳои асосӣ дар роҳи ҳамгироии муваффақонаи

онҳо мебошанд. Аксарияти муҳоҷирон (беш аз 83%) ба муҳоҷирати якҷояи ҳамсаронашон эътироз мекунанд, ки ин боиси нигоҳ доштани муносибатҳои дур ва стресси шадид мегардад. Зарурати ислоҳот: Барои беҳтар кардани вазъи муҳоҷирон ва таҳкими ҳамкориҳо, татбиқи стратегияҳои ҷалби муташаққилона ва рушди амалияҳои гибридии издивоч, ки ба меъёрҳои ҳарду ҷомеа муҳолифат намекунанд, зарур аст.

АДАБИЁТ:

Нормативно-правовые акты и международные соглашения

1. Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Российской Федерации о трудовой деятельности и защите прав граждан Республики Таджикистан в Российской Федерации и граждан Российской Федерации в Республике Таджикистан от 16 октября 2004 года. <http://publication.pravo.gov.ru/documents/block/international>
2. Соглашение между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией об организованном наборе граждан Республики Таджикистан для осуществления временной трудовой деятельности на территории Российской Федерации от 17 апреля 2019 года. <http://publication.pravo.gov.ru/documents/block/international>
3. Соглашение о сотрудничестве в области трудовой миграции и социальной защиты трудящихся-мигрантов от 15 апреля 1994 года (в рамках СНГ). <https://mfa.tj/ru/moscow/press-sluzhba/normativno-pravovye-akty>
4. Соглашение о сотрудничестве государств-участников СНГ в борьбе с незаконной миграцией от 6 марта 1998 года.
5. Договор между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан об урегулировании вопросов двойного гражданства от 26 апреля 1997 года. https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/
6. Соглашение между правительствами Республики Беларусь, Республики Казахстан, Кыргызской Республики, Российской Федерации и Республики Таджикистан о взаимных безвизовых поездках граждан от 30 ноября 2000 года. <http://publication.pravo.gov.ru/documents/block/international>

Специализированная литература и научные публикации

7. Мукомель, В.И. Трансформация миграционных потоков из Центральной Азии: социальные и демографические аспекты. (Исследование 2014 г., цитируемое в контексте анализа женской миграции) . 314с.
8. Олимова, С., Боск И. Трудовая миграция из Таджикистана. – Душанбе, -2016 МОМ, научно-исследовательский центр Шарк. 300с .
9. Рязанцев, С.В. Трудовая миграция в странах СНГ: тенденции, последствия, регулирование. — М. : Экономическое образование.
10. Мирзоев С.С. Особенности правового регулирования миграционных процессов в Республике Таджикистан. III. Материалы эмпирических исследований (использованные в статье) Результаты социологического опроса возвратившихся трудовых мигрантов в Таджикистане, 2006 г. (выборка — 577 респондентов) . с. 34-50.
11. Результаты комплексного исследования миграционных процессов, 2010 г. (выборка — 386 респондентов и 12 фокус-групп). Материалы глубинных интервью с мигрантами и членами их семей, проведенных в период 2014–2016 гг. (32 интервью), посвященных изучению сексуального поведения и семейных практик. 280с.

ТАЪРИХИ ҲАМКОРИҶОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ФЕДЕРАТСИЯИ РУСИЯ ДАР СОҶАИ МУҲОҶИРАТ

Дар мақола вазъи кунунии ҳамкориҳои муҳоҷирати байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия бо назардошти ҷаҳонишавии равандҳои муҳоҷират баррасӣ мешавад. Муаллиф заминаҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла созишномаҳои байниҳукумати таҳлил намуда, ба масъалаҳои мутабиқшавии иҷтимоӣ, рафтори оилавӣ ва стратегияҳои издивоҷи муҳоҷирон таваҷҷуҳи махсус

зоҳир мекунад. Мақола дар асоси пурсишҳои солҳои 2006, 2010 ва мусоҳибаҳои солҳои 2014-2016 таҳия шуда, портрети демографии муҳоҷирон ва мушкилоти ҳамгироии онҳоро дар ҷомеаи мизбон инъикос менамояд.

Равшан аст, ки бинобар шароити объективӣ (мушкилоти муҳоҷират, инчунин таъсиси оила ё шарикӣ бо шахравандони Русия), муҳоҷирон амалан аз имконияти зиндагии оилавӣ, муносибатҳои ошиқона ё ташикли шарикии устувор дар Русия маҳруманд. Ин монетаи назаррас дар роҳи ҳамгироӣ мегардад. Гайр аз 7% муҳоҷироне, ки бо занони худ дар Русия ҳастанд ё муваққатан онҳоро даъват мекунанд, танҳо 6-7% муҳоҷирон бомуваффақият ҳамгиро мешаванд ва амалияҳои гибридии издивоҷ ва ҷинсиро, ки барои ҷомеаи Русия қобили қабуланд ва ба меъёрҳои ҷамъиятии тоҷикон муҳолиф нестанд (издивоҷ бо занони рус ва муҳоҷир аз намудҳои гуногун, муносибатҳои ҳамзистӣ, ки мувофиқи қонунҳои шариат ба расмият дароварда шудаанд), амалӣ мекунанд.

Таваҷҷӯҳи махсус ба ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ ҳамчун шакли паҳншудаи муҳоҷирати байналмилалӣ зоҳир карда мешавад. Як қатор созишномаҳои байниҳукуматӣ, ки байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия, инчунин дар сатҳи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил имзо шудаанд, ки равандҳои муҳоҷиратро дар минтақа танзим мекунанд, баррасӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: муҳоҷирати меҳнатӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Федератсияи Русия, созишномаи байниҳукуматӣ, ҳамгироии иҷтимоӣ, стратегияҳои издивоҷ, рафтори ҷинсӣ, ҷаҳонишавӣ, ҳифзи ҳуқуқӣ, ҷалби муташиаккилона.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирсаидова Гулизор Талабовна - омӯзгори кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, Нишонӣ: 734049, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Телефон: (+992) 918611681 Адреси электронӣ: bekon_1954@mail.ru

ИСТОРИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В СФЕРЕ МИГРАЦИИ

В статье рассматривается современное состояние миграционного взаимодействия между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией в условиях глобализации миграционных процессов. Автор анализирует правовую базу, включая межправительственные соглашения, уделяя особое внимание вопросам социальной адаптации, семейного поведения и брачных стратегий мигрантов. Работа основана на опросах 2006, 2010 годов и интервью 2014-2016 годов, отражая демографический портрет мигрантов и проблемы их интеграции в принимающее общество.

Очевидно, что из-за объективных условий (миграционные проблемы, а также создание семьи или партнерства с российскими гражданами) мигранты практически лишены возможности вести семейную жизнь, заводить романтические отношения или устанавливать стабильные партнерские отношения в России. Это становится существенным препятствием для интеграции. Помимо 7% мигрантов, находящихся в России со своими женами или временно приглашающих их, лишь 6-7% успешно интегрируются и реализуют гибридные брачно-сексуальные практики, приемлемые для российского общества и не противоречащие социальным нормам таджиков (браки с российскими и мигрантскими женщинами различных типов, сожительство, оформленное в соответствии с шариатом). Особое внимание уделяется межгосударственному сотрудничеству в сфере трудовой миграции как широко распространенной форме международной миграции.

Рассматривается ряд межправительственных соглашений, подписанных между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией, а также на уровне Содружества Независимых Государств, регулирующих миграционные процессы в регионе.

Ключевые слова: трудовая миграция, Республика Таджикистан, Российская Федерация, межправительственное соглашение, социальная интеграция, брачные стратегии, сексуальное поведение, глобализация, правовая защита, организованный набор.

Сведения об авторе: Мирсаидова Гулизор Талабовна - преподаватель кафедры истории и межкультурных коммуникаций Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улуғзода Адрес: 734049, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Телефон: (+992) 918611681 Электронная почта: bekon_1954@mail.ru

HISTORY OF COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE RUSSIAN FEDERATION IN THE FIELD OF MIGRATION

The article examines the current state of migration cooperation between the Republic of Tajikistan and the Russian Federation in the context of the globalization of migration processes. The author analyzes the legal framework, including intergovernmental agreements, paying special attention to issues of social adaptation, family behavior, and marriage strategies of migrants. Based on surveys from 2006, 2010 and interviews from 2014-2016, the paper reflects the demographic profile of migrants and the challenges of their integration into the host society.

It is clear that due to objective conditions (migration problems, as well as creating a family or partnership with Russian citizens), migrants are practically deprived of the opportunity to have a family life, romantic relationships or establish a stable partnership in Russia. This becomes a significant obstacle to integration. In addition to 7% of migrants who are in Russia with their wives or temporarily invite them, only 6-7% of migrants successfully integrate and implement hybrid marriage and sexual practices that are acceptable to Russian society and do not contradict the social norms of Tajiks (marriage with Russian and migrant women of various types, cohabitation relationships formalized in accordance with Sharia law).

Particular attention is paid to interstate cooperation in the field of labor migration as a widespread form of international migration. A number of intergovernmental agreements signed between the Republic of Tajikistan and the Russian Federation, as well as at the level of the Commonwealth of Independent States, regulating migration processes in the region, are discussed.

Keywords: labor migration, Republic of Tajikistan, Russian Federation, intergovernmental agreement, social integration, marriage strategies, sexual behavior, globalization, legal protection, organized recruitment.

Information about the author: Mirsaidova Gulizor Talabovna - Lecturer at the Department of History and Intercultural communications of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda

Address: 734049, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, ul. Muhammadieva 17/6. **Phone:** (+992) 918611681 **Email:** bekon_1954@mail.ru

УДК: 37.014(575.323)

РУШДИ СОҶАИ МАОРИФИ ВМКБ ДАР СОЛҶОИ 2019-2023:

ДАСТОВАРДҶО ВА МУШКИЛОТ

Сафаркулова Г.Ю.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Маориф яке аз соҳаи арзишманд ва афзалиятноку сарнавиштсозӣ чомеа ба шумор меравад. Таърих гувоҳи он аст, ки ҳастиву бақои ҳар як миллат дар ҳар давраи замон ба маориф алоқаи ногусастанӣ дорад.

Пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатро гузаронидани ислоҳот ва ба меъёрҳои талаботи ҷаҳонӣ мутобиқ сохтани низомӣ таҳсилот ташкил медиҳад. Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз дар соли 2005 бо кормандони соҳаи маориф вохӯрӣ доир намуда, дар бораи соҳаи маориф таъкид намуданд: «Маориф дар фаҳмиши васеъ ва имрӯза яке аз проблемаҳои ҳаёти ва глобалии асри XXI мебошад ва ҳар яки моро водор месозад, ки ба он бо таваҷҷуҳи хос ва бо масъулияти баланд муносибат намоем» [3].

Дар баробари ин андешаҳои судманди Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон боз ба он таваҷҷуҳ зоҳир карданд, ки «инкишофи чомеа, тараққиёти устувори иқтисодӣ, таъмини амнияти милливу давлатӣ ва умуман, ноил шудан ба сатҳи ҷаҳонӣ иқтисод, техника, технология ва илму фарҳанг, пеш аз ҳама, ба рушди босуботи маориф, ташкили раванди бонизом ва босифати таҳсилоти шаҳрвандони Тоҷикистон вобаста мебошад» [3].

Бояд қайд намуд, ки самтҳои таҳкими базаи моддӣ-техникии маориф ин чудо намудани маблағ барои соҳаи маориф мебошад. Дар соли 2019 дар соҳаи маорифи шаҳри Хоруғ ва ноҳияҳои вилоят чунин мабалағҳои калон чудо карда шуданд. Чунончӣ, дар шаҳри

Хоруғ барои сохтмони мактаби рақами 8 (бо маблағи 3 млн сомонӣ марҳилаи аввал) чудо карда шуда, ин мактаб дар мӯҳлати чудо карда шуда сохта ба истифода дода шуданд.

Инчунин аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ВМКБ дар шаҳри Хоруғ сохтмони бинои иловагӣ дар назди қудакистони №1-и шаҳри Хоруғ бо арзиши 4 млн 207 500 сомонӣ сохта бо иштироки раиси ВМКБ муҳтарам Ёдгор Файзов мавриди истифода қарор дода шуд [5, с. 2].

Қобили зикр аст, барои сохтмони муассисаҳои таълимии рақами №5-и ноҳияи Дарвоз маблағи 250000 сомонӣ, таъмири муассисаҳои таълимӣ дар ҷамоати деҳоти Сағирдашт мактаби №16 бо маблағи 561000 сомонӣ, мактаби рақами 38 бо маблағи 268000 сомонӣ ва мактаби рақами 31 бо маблағи 130000 сомонӣ, муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии рақами 2 ва 29 (мактаби рақами 2 бо арзиши 7 млн 368 ҳазор сомонӣ ва мактаби рақами 29 бо арзиши 5,5 млн сомонӣ) чудо карда шуда буд [5,3].

Чунин мисолро дар ноҳияи Ванҷ низ мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан барои мактаби рақами 46 –ноҳияи Ванҷи ҷамоати деҳоти Язгулом бо арзиши 3 млн 500 000 сомонӣ, рақами 22 ба маблағи 1 млн 500 000 сомонӣ, таъмири асосии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии рақами 7 бо маблағи 550 000 сомонӣ чудо карда шуда буд [5, с. 3].

Дар ноҳияи Рушон барои сохтмони мактаби №7 –бо арзиши 14 млн 441000 сомонӣ ба итмом расонида шуда, дар арафаи ҷашни Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон он мавриди истифода қарор дода шуданд. Сохтмони бинои маъмурии шӯъбаи маорифи ноҳияи Рушон (бо арзиши 4,5 млн сомонӣ), муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии рақами 9 –и ноҳияи Рушон (бо арзиши 15 млн сомонӣ) чудо шуда буд.

Дар ноҳияи Шӯғнон сохтмони қудакистони № 2-и ноҳия бо арзиши 2 млн 260 000 сомонӣ ба иҷро расонида шудаанд. Бо дастгирии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияи Шӯғнон ба муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии рақами 17 ба миқдори 4 адад компютер ва 1 адад принтер ва ба муассисаи таҳсилоти умумии рақами 21 ба миқдори 4 адад компютер тақдим карда шуд [5, с. 3]. Ба ифтихори ҷашни 30 -солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳр ва ноҳияҳои вилоят 19адад муассисаҳои таълимӣ ва 4 қудакистону марказҳои инкишофи қудак сохта мавриди истифода қарор дода, 5 муассисаи таълимӣ ва як қудакистону ду маркази синни барвақтии қудак ба истифода дода шуданд. Инчунин дар асоси супориши протоколи Президенти мамлакат, Пешвои миллат дар 4 соли охир дар шаҳр ва ноҳияҳои вилоят 54 адад муассисаҳои таҳсилоти умумӣ сохтмон, азнавсозӣ ва аз таъмири асосӣ бароварда шуданд [5].

Соли 2020 барои рушди соҳаи маорифи ВМКБ маблағи 139925 145 сомонӣ пешбинӣ гардид, ки нисбати соли 2019 - 5 % зиёдтар мебошад. Маблағи зикргардида барои таҳкими заминаи моддӣ – техникӣ, таълимии муассисаҳои таълимӣ - тарбиявии вилоят равона карда шудааст.

Муассисаи таҳсилоти умумӣ ибтидоии рақами 28 –и деҳаи Пошхарви ноҳияи Дарвоз ба муассисаи таҳсилоти умумӣ асосӣ табдил дода шуд. Бо маблағгузори Дирексияи сохтмони иншоотҳои ҳукумати Дастгоҳи Иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтмони муассисаи таълимии № 9-и ноҳияи Рӯшон бо 35 синфхона барои 640 ҷой, арзиши сметаӣ 16409,0 млн сомонӣ, сохтмони бинои аввали муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ рақами 8 дар шаҳри Хоруғ бо маблағи умумӣ 26242 млн сомонӣ, бинои маъмурии шӯъбаи маорифи ноҳияи Рушон бо маблағи 3,5 млн сомонӣ сохта шуда бо иштироки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар арафаи ҷашни Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба истифода дода шуданд.

Бо маблағгузори шӯъбаи сохтмони асосии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ВМКБ ва Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтмони бинои муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ рақами 37 –и деҳаи Юбени ноҳияи Роштқалъа сохта мавриди истифода қарор дода шуд [6, с. 2].

Соли 2020 аз тарафи шӯъбаи сохтмони асосии мақомоти ВМКБ дар ноҳияи Шӯғнон ба бунёди қудакистони №2 бо арзиши сметаӣ 2260,0 сомонӣ шуруъ шуд. Аз тарафи Дирексияи сохтмони иншоотҳои ҳукумати Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон сохтмони кудакистон бо арзиши харчномавии 8,5 млн сомонӣ барои 200 нафар кудак дар ноҳияи Ванҷ идома дошта то ба 15-уми декабри соли 2020 бо харчи 5,3 млн сомонӣ корҳо ба анҷом расонида шудаанд.

Инчунин, дар асоси супориши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар 4 соли охир дар шаҳр ва ноҳияҳои вилоят 54 адад муассисаҳои таҳсилоти умумӣ азнавсозӣ ва аз таъмири асосӣ бароварда мешаванд [6, с. 3].

Дар шаҳру ноҳияҳои ВМКБ 313 муассисаи таҳсилоти умумӣ фаъолият менамоянд, ки аз онҳо 15 муассиса ба шаҳри Хоруғ, ноҳияи Рушон - 45 муассиса. Роштқалъа - 41, 56-Шуғнон, 41-муассиса ба Мурғоб, 48 муассиса Дарвоз, Ванҷ -50 муассиса мансуб мебошанд [4].

Ҳамзамон барои амалӣ намудани барномаи давлатии таъмини муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ бо кабинетҳои фанӣ ва омӯзишгоҳҳои мучаҳази таълимӣ барои соли 2021-25 (тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2021, №114) ба роҳ монда шуд.

Танҳо соли 2021 дар ҳудуди мамлакат 247 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ барои зиёда аз 110 ҳазор толибим сохта ба истифода дода шудаанд. [2].

Дар соли 2022 барои рушди соҳаи маорифи ВМКБ 169 602 804 сомонӣ пешбинӣ гардид, ки нисбати соли 2021-ум 7622752 сомонӣ ё 4,7 % зиёдтар мебошад. Маблағи зикригардида барои таҳкими заминаи моддӣ – техникӣ ва таълимии муассисаҳои таълимии вилоят равона карда шуда, дар сохтмону таъмири муассисаҳои соҳа корҳои назаррас ба иҷро расонида шуданд.

Соли 2022 дар самти соҳаи маориф дар маҷмӯъ 16 иншоот бо ҷалби маблағи 108 млн 904 ҳазору 133 сомонӣ ба нақша гирифта шуд. Аз ҷумла тавассути шӯъбаи сохтмони асосии ВМКБ 2 иншоот бо маблағи 3 млн 485 ҳазор сомонӣ, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон 1 иншоот бо маблағи 1 млн 300 ҳазор сомонӣ, Дирексияи сохтмони иншоотҳои Ҳукумати Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 5 иншоот бо маблағи 49 млн 247 ҳазор сомонӣ ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ 8 иншоот бо маблағи 47 млн 872 ҳазору 133 сомонӣ сохта шуданд.

Дар давоми соли равон сохтмони 5 иншоот бо арзиши сметаи 12 млн 577 ҳазору 133 сомонӣ анҷом дода шуд. Аз ҷумла муассисаи таълимии деҳаи Язгулом, толори варзиши назди муассисаи таълимии № 28-и ноҳияи Шуғнон, таъмири муассисаи таълимии № 7-и шаҳри Хоруғ, муассисаи таълимии № 2-и ноҳияи Дарвоз ва маркази инкишофи кӯдаки деҳаи Ёғед). Сохтмони 11 адад иншоот ба маблағи 96 млн 327 ҳазор сомонӣ сарф гардид.

Бо супориши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар панҷ соли охир дар Хоруғ ва ноҳияҳои Шуғнон, Рушон, Ишкошим, Роштқалъа, Мурғоб Ванҷ ва Дарвоз 52 адад муассисаи таҳсилоти умумӣ, ки таъмирталаб буданд, азнавсозӣ ва аз таъмири асосӣ бароварда шуданд.

Тибқи дархости шӯъбаи маорифи шаҳру ноҳияҳои вилоят эҳтиёҷи муассисаҳои таълимӣ ба мизу курсии талабагӣ ба миқдори 2668 ҷуфт, мизу курсии омӯзгор 960 ҷуфт ва тахтаи синфӣ 1150 адад, ҷевони китобмонӣ 1090 ва тахтаи электронӣ 414 ададро ташкил медиҳад. Моҳи сентябри соли 2022 аз ҳисоби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи зиёда аз 500 ҳазор сомонӣ 17 компютер, 17 принтер, 17 тахтаи электронӣ, 17 УПС дастрас карда гардида, ба маблағи 2 млн сомонӣ 15 адад кабинетҳои химия, физика ва биологияи шаҳру ноҳияҳои вилоят таҷҳизонида шуданд ва барои хонандагону омӯзгорон мизу курсӣ, ҷевони китобу либос, тахтаи синфӣ, барои муассисаҳои томактабӣ кати хоб, мизу курсӣ ва ҷевони либосу бозичаҳо дастрас карда шуд [6, с. 2].

Илова бар ин дар раёсати маориф ва шӯъбаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳои вилоят таҷҳизоти нави муосири шабакаи дохилӣ насб карда шуд.

Бо дасгирии Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ барои муассисаҳои таълимии вилоят 57 адад миз, 114 адад курсӣ ва 2 адад компютер дастрас гардид.

Бояд ёдовар шуд, ки дар зарфи 32 соли соҳибистиклолӣ дар вилоят 41 муассисаи таҳсилоти ибтидоиву миёнаи касбӣ ва 3246 мактаб, аз ҷумла 156 муассисаи таълимии типӣ нав, яъне гимназия, литсей, мактабҳои байналмилалӣ ва 300 муассисаи томактабӣ ва 32-муассисаи таҳсилоти олии таъсис доданд.

Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон ба мақоми омӯзгор диққати махсус дода, қайд карданд, ки «Ман дар асоси таваҷҷуҳу эҳтироме, ки нисбат ба илму маориф ва мактабу омӯзгор дорам, ибраз медорам, ки маҳз тавассути рушди босуботи соҳаи маориф, таҳкими заминаҳои он ва заҳмати содиқонаи омӯзгорон мо тавонистем, ки чехраи воқеии халқи тоҷикро дар замони муосир ба ҷаҳониён муаррифӣ намоем».

Дар зимни суҳанронии худ Пешвои миллат доир ба маориф боз қайд кардааст: “Бо дарназардошти аҳаммияти ин масъала ҳукумати мамлакат саъю талоши худро ба ин самти муҳимтарини ҷомеа равона кардааст. Раванди афзоиши аҳолии моро водор месозад, ки барои сохтани мактабҳои нави замонавӣ, таъмиру таҷдиди муассисаҳои таълимии мавҷуда, бо шароиту таҷҳизоти зарурӣ таъмин намудани онҳо ва муҳимтар аз ҳама мунтазам беҳтар гардонидани имкониятҳои моддии аҳли маориф, яъне ғамхорӣ дар ҳаққи устодону омӯзгорон чораҳои зарурӣ андешем [1].

Дар таҳкими базаи моддӣ-техникии мактабҳои ВМКБ дар замони истиқлолият шарикони рушд низ саҳмгузор ҳастанд: масалан аз тарафи Донишгоҳи Осиеи Марказӣ дар ноҳияи Шугнон бинои иловагии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №17 сохта шуда, он моҳи март соли 2020 ба истифода дода шуд, ки арзиши лоиҳавии он 900000 сомони ро ташкил медиҳад.

Инчунин аз тарафи ташкилоти ғайридавлатии “Миссияи Шарқ” дар ноҳияи Дарвоз бинои муассисаи таҳсилоти умумии рақами 49, 22, 28, 51 бо маблағи умумии 2 млн 525000 сомонӣ барои 315 ҷойи нишаст ва дар ноҳияи Ванҷ бинои муассисаи таҳсилоти умумии ибтидоии рақами 29 ва 43 бо маблағи умумии 660000 сомонӣ барои 50 ҷойи нишаст сохта мавриди истифода қарор дода шуданд. Аз ҳисоби шарикони рушд “Юнисеф” барои шӯъбаҳои маориф ва марказҳои технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионӣ 3 компютер, як сканер, 1 проэктор, 1 принтери ранга ва 1 телевизор ба маблағи 535433 сомонӣ дастрас карда шуданд.

Инчунин аз тарафи Хадамоти Оғохон оид ба маориф (AKES) баҳри баланд бардоштани сифати зиндагии кудакон дар ноҳияи Ишкошим бо арзиши харҷномавии 3 млн 188 ҳазор сомонӣ барои 90 нафар кудакони аз 3 то 6 сола Маркази инкишофи кудак сохта шуд.

Дар асоси маблағгузории Фонди Саудии рушд сохтмони мактаби рақами ду дар ҷамоати деҳоти Сағридашти ноҳияи Дарвоз бо маблағи 5941,0 млн сомонӣ, сохтмони бинои муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии рақами 21 –и ноҳияи Ишкошим бо арзиши 14 млн сомонӣ, сохтмони бинои маъмурии шӯъбаи маорифи ноҳияи Ванҷ бо маблағи зиёда аз 5 млн сомонӣ ва бо маблағгузории Агентии Оғохон оид ба макони зист (АКАН) сохтмони муассисаи таълимии рақами панҷи шаҳри Хоруғ дар доираи маблағи 11 млн сомонӣ сохта ба истифода дода шуд.

Тавре аз таҳлили рақамҳои дар боло овардаамон дида мешавад ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими базаи моддӣ-техникии мактабҳои ВМКБ он қадар маблағҳои калонро сарф намуданд, ки то ин дараҷа маблағгузорӣ ҳатто дар замони сохти Советӣ ҳам вуҷуд надошт. Аммо бояд тазакурр дод, ки то имрӯз низ алоҳида мушкilotҳои ҷузъӣ дар соҳаи маорифи ВМКБ вуҷуд доранд.

АДАБИЁТ:

1. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рӯзи дониш. 1. 09. 2023 ноҳияи Данғара. <https://tnu/tj> >. 28. 09. 23.
2. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рӯзи дониш Донишгоҳи тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино. 1. 09. 2022. <https://radiotoj/tj>. - 2. 10. 23

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 16. 04. 2005. // <https://kgu/tj. >payomhon-prezident.> – 5. 10. 23
4. Вазъи соҳаи маориф дар ВМКБ беҳбудӣ мебоҳад. [https:// omuzgor-gazeta/tj>](https://omuzgor-gazeta/tj>). 27. 07. 22. - 6. 10. 2023.)
5. Ҳисоботи солонаи раёсати маорифи ВМКБ. (чамъбасти фаъолияти раёсати маорифи ВМКБ дар соли 2019 ва вазифаҳо барои соли 2020)
6. Ҳисоботи солонаи раёсати маорифи ВМКБ. (чамъбасти фаъолияти раёсати маорифи ВМКБ дар соли 2020 ва вазифаҳо барои соли 2021)
7. Ҳисоботи солонаи раёсати маорифи ВМКБ. (чамъбасти фаъолияти раёсати маорифи ВМКБ дар соли 2022 ва вазифаҳо барои соли 2023)

РУШДИ СОҲАИ МАОРИФИ ВМКБ ДАР СОЛҲОИ 2019-2023: ДАСТОВАРДҲО ВА МУШКИЛОТ

Муаллиф дар мақолаи мазкур асосан масъалаи хароҷоти маблағ барои соҳаи маорифи ВМКБ, ки аз тарафи давлат барои солҳои 2019-2023 ҷудо гардида шудааст мавриди таҳлили илмӣ қарор додааст. Дар мақолаи мавриди назар ҳисоботҳои солонаи раёсати маорифи ВМКБ, ки дар тури 5 соли охир навишта шудаанд истифода карда шудааст. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар вилоят маблағи зиёд барои сохтмони мактабҳо ва таъмири баъзе биноҳои мактабҳои ВМКБ сарф карда шудааст.

Калид вожаҳо: мактаб, маблағ, бино, Президент, вилоят, хароҷот, таъмин, азнавсозӣ, истифода.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаркулова Гулмоҳ Юсуфшоевна- мудири кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ-риёзии ДТРЗС-и ДБССТ. Суроға: шаҳри Душанбе, кучаи Н. Қаробоев 17. гузаргоҳи 3, хонаи 1 E-mail: guliiia0111@inbox.ru. Теле:+992 935994145

РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО СЕКТОРА ГБАО В 2019-2023 ГОДАХ: ДОСТИЖЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ

В данной статье автором проведен научный анализ расходования средств на сферу образования, которые были выделены правительством страны в 2019-2023 годах. В статье использованы годовые отчеты Департамента образования Министерства образования и культуры, написанные за последние 5 лет. Анализы показали, что в регионе было потрачено много средств на строительство школ и ремонт некоторых школьных зданий ГБАО.

Ключевые слова: школа, здание, президент, област, ремонт, сумма, расходы, обновить, использование.

Сведения об авторе: Сафаркулова Гулмоҳ Юсуфшоевна – Заведующий кафедрой гуманитарных и естественных наук ИЦТИИ. Адрес: город Душанбе, улица Н. Каробоева 17, дом 1. E-mail: guliiia0111@inbox.ru. Телефон: +992 935994145

DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL SECTOR IN GORNO-BADAKHSHAN AUTONOMOUS REGION IN 2019–2023: ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES ANNOTATION

In this article, the author has made a scientific analysis of the expenditure of funds for the education sector, which was allocated the by government of the country in 2019-2023. The article uses the annual reports the of Department of Education, written over the last 5 years. The analyzes showed that a lot of money was spent in the region for the construction of schools and for the repair of some school buildings of the GBAO.

Key words: the amount, expenses, update, president, usage, building, province, school, provision

About the author: Safarkulova Gulmoh Yusufshoevna - Head the of Department of Humanities and Natural Sciences. Address: city Dushanbe, N. Karaboev street 17, room 1. E-mail: guliiia0111@inbox.ru. Phone: +992 935994145

УДК: 37. 014. 3 (575. 3)

**АЗ ТАЪРИХИ МАОРИФИ ЗАМОНӢ ШУРАВӢИ СОЛҲОИ 80-ум ВА ДАВРАИ
БОЗСОЗИИ М. С. ГОРБАЧЁВ: ПЕШРАФТ ВА АЛОҲИДА ПРОБЛЕМАҲО
(дар мисоли водии Роштқалъаи ноҳияи Шугғони ВМКБ с-ҳои 1980-1991)**

Худоберди Р.Б.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Солҳои аввали 80-ум асри XX дар ИҶШС нисбати мактабу маориф таваҷҷӯҳи асосӣ дода шуд. Таълиму тарбияи насли наврас дар ин давра дар мадди аввал меистод. Бо ин мақсад давлати Советӣ дар ин давра зарурияти ислоҳоти мактаби маълумоти миёна ва касбиро ба миён гузошт. Моҳи январӣ 1984 лоиҳаи «Самтҳои асосии ислоҳоти мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва касбӣ» [10] -ро таҳия намуд, ки баъди муҳокима он қабул карда шуд.

Мақсад аз ислоҳоти мактаб бартараф кардани баъзе ҳодисаҳои манфӣ, камбудӣ ва сахву хатоҳои ҷиддӣ ҳам буд, ки дар кори он ғун шуда буд. Структураи маорифро тақмил додан, сифати таълими маълумоти умумӣ, меҳнатӣ ва касбиро хеле беҳтар кардан, шаклу методҳои фаъл ва воситаҳои техникий таълимро васеъ истифода бурдан, раванди ягонагии таълиму тарбия, алоқаи зичи оила, мактаб ва аҳли ҷамъиятро собитқадамона татбиқ кардан лозим аст [4, с. 1-4] -навишта шуда буд дар қарори мазкур.

Инчунин дар асоси ин лоиҳа мактаби миёнаи маълумоти умумӣ ёздаҳсола шуда, кӯдакони аз 6-солагӣ, яъне як сол пеш ба таълим шуруъ мекунанд. Дар марҳилаи якум ҳам кӯдакони 6-сола ва ҳам 7-солаҳо якҷо дар як сол ба таълим шуруъ мекунанд. Асосан ин тарзи системаи дарсдиҳӣ аз соли 1986 бояд сар мешуд.

Илова бар ин дар асоси ин ислоҳот назоратчиёни шӯъбаи маорифи ноҳия ё шахр (инспектор) дар асоси талаботи ислоҳоти мактаб бояд чунин вазифаҳои муҳимро ба монанди: - ташкили иҷрои қарорҳои партия ва ҳукумат дар бораи мактаб; ба амал баровардани маълумоти умумии миёнаи ҷавонон ва кӯдакони синни мактабӣ; вазъи таълим ва дараҷаи дониш; маҳорат ва малақаҳои талабагон оид ба фаҳмида тавонистани масъалаҳои ҷамъиятию сиёсӣ, табиатшиносӣ математикӣ ва гуманитарӣ; баланд бардоштани дараҷаи идеявӣ сиёсӣ ва илмӣ кори таълимию методӣ дар мактаб; ҳолати тарбияи меҳнатӣ, касбомӯзии мактаббачагон ва ташкили меҳнати сермахсули онҳо; вазъияти таълими фанни “Этика ва психологияи ҳаёти оилавӣ”; шаклу усулҳои иҷрои кори тарбиявӣ берун аз синф ва берун аз мактаб; ташкили вақти холии талабагон, тарзи ташкили кори гурӯҳҳои машғулиятшон бардавом, таълими кӯдакони 6-сола ва ғайра иҷро намояд [5, с. 3-5].

Солҳои 1981-1983 “Бо мақсади зиёд намудани шавқу ҳавас ва мунтазам баланд бардоштани ихтисосу маҳорати педагогии муаллимони мактабҳои таҳсилоти умумӣ аттестатсияи мунтазами онҳо ҷорӣ шуд. Аз рӯйи натиҷаҳои аттестатсия ба муаллимони беҳтарин номи «Муаллими калон» ва «Муаллими методист» дода мешуд [13].”

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин давра барои таҷрибаи корӣ, маҳорати педагогӣ ва сатҳи дониши муаллимон категорияи якуми тахассусӣ дода мешуд. Инчунин барои муаллимоне, ки натиҷаи таълиму тарбияи хонандагон, сифати гузаронидани дарсҳо, донишони фанни таълимӣ, фаъолияти эҷодӣ низ дода мешуд.

Дар водии Роштқалъаи ноҳияи Шугғон дар солҳои охири 80-ум чунин муаллимони пешқадам кам набуданд. Чунончӣ, бо фармони мудирӣ шӯъбаи маорифи халқи ноҳияи Шугғон Х. Асмагуллоев ба муаллимон Орумбеков Ш. – муаллими мактаби № 12, Ғаёсов А. – муаллими мактаби № 66, Раҳматшоев М. – муаллими мактаби № 54, Қаландаров С. ва Шаҳсуфбеков А. – муаллимони мактаби № 71, ва Саидшарафов С. – муаллими мактаби № 28 категорияи тахассусии якум муқаррар карда шуд. Илова бар ин аз 1. 12. 1991 бо фармони мудирӣ маорифи халқ аз рӯйи ҳамин категория ҳаққи меҳнат низ дода шавад [2, с. 1-4].

Нисбати фанҳои техникӣ ва табиатшиносӣ бошад дар ин давра талабот хеле зиёд гардид. Барои ҳамин ҳам ба мақсади мунтазам санҷидани дониши назариявӣ ва амалии

хонандагон аз фанҳои физика, математика ва химия дар мактабҳои вилоят олимпиадаҳои фанӣ ба роҳ монда шуданд. Давлатшоев С. аъзои ҳакамони олимпиадаи вилояти соли 1983 дар мақолаи хеш доир ба натиҷаи дониши хонандагон, ки дар олимпиадаи вилояти иштирок намуданд, чунин қайд намуданд: “... хонандагон Вистобатшоева, Каримова ва Ғуломнабиева аз мактабҳои № 28, 58, ва 23-и ноҳияи Шӯғнон дониши хуб дошта, ҷойҳои аввалро ишғол намуданд. Илова бар ин 34 нафар хонандагон бо ғармаҳои шӯбаи маорифи халқи вилоят, 27 нафар барои иштироки ғармони бо тӯғҳои қиматбаҳо муқофотида шуда, 18 нафари дигар барои иштирок дар олимпиадаи ҷумҳуриявӣ роҳат гирифтанд [3, с. 4].

Аз таҳлили ғуғҳои болоӣ маълум мегардад, ки то солҳои 1985 пешравиҳо дар рушди маориф, иштирок дар озмунҳои ҷумҳуриявӣ ва дигар қорҳои самти таълиму тарбия хеле хуб ба роҳ монда шуд. Вале тағйироти кулӣ дар соли 1985 ва қабул намудани баъзе қоидаву қонунҳои нави роҳбарияти давлат оид ба ҷамъият ба ҷомеа таъсири нав расонид.

Моҳи марти соли 1985 Қотиби генералии КМ ҲКШ К. У. Черненко вафот карда, ба ҷои ӯ 11 марти соли 1985 М. С. Горбачёв ба ин вазифа интиҳоб гардид. Он қас дигаргунӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва махсус дар соҳаи маорифро низ ба мақсад мувофиқ шуморид. Дар ин давра масъалаи баланд бардоштани сифати таълим, тағйир додани метод ва усулҳои қори муаллимон, таъминоти моддию техникаи мактабҳо ва дигар қорҳо ба миён гузошта шуд.

Дар ҳуҷҷатҳои боқимондаи он давра омадааст, ки бозсозии инқилобӣ қариб тамоми соҳаҳои ҷамъиятиро фаро гирифтааст. Дар чунин шароит қори идеявӣ-сиёсӣ ва ахлоқиро байни хонандагон ташаққул додан қори осон нест. Зеро хонандагон ҳамаҷун дигар одамон ҳарро аз воситаҳои ахбори омма ва матбуоти даврӣ ҳар гуна хабарҳои ҳархела мегиранд. Онҳо байни худ доир ба ин масъала фикрҳои гуногунро муҳоқимаронӣ намуда, нисбат ба воқеаҳои ба вучуд омадаи сиёсӣ дар ҷумҳурий ва мамлакат назари худро баён мекунанд. Дар ин вазъияти сиёсӣ фаҳмиши ҳуби ҳодисаҳо, воқеаҳо, сиёсатдонӣ ва ахлоқи ҳамида ба ҳар як хонанда зарур мебошад. Яке аз чунин омӯзгорони таҷрибадор Меҳрали Мастонов муаллими фанни таърихи водии Роштқалъаи ноҳияи Шӯғнон буданд, ки пайваста бо шогирдонаш дар қадом вазъият қарор доштанишон дарси бисёр шавқовар ва фаҳморо гузарониданд.

Дар ҳусуси ин муаллими қордону қоршинос мудири кабинети педагогика ва психологияи ИТИМ-и ВМКБ С. Ҷумъаев ин тавр навишта буданд: “... муаллими фанни таъриху ҷамъиятшиносии мактаби рақами 67-и водии Роштқалъаи ноҳияи Шӯғнон Меҳрали Мастонов вазъияти давраи бозсозиро ба назар гирифта, хонандагонро дар рӯҳияи идеявӣ ва ахлоқӣ пайваста тарбия менамояд. ӯ пеш аз ҳама ба худомӯзӣ, ҷустуҷӯю навоарӣ машғул мешавад. Аз рӯзномаву маҷаллаҳо, тамошои барномаҳои оинаи нилгун, адабиёти иловагӣ ба таври васеъ истифода мебарад. Вай шунавандаи ғароли иттиҳодияи методии фаннии муаллимони таъриху ҷамъиятшиносӣ буда, ҳар як дарси наватиастро бо тайёриҳои дурусти пешакӣ, намоиши асбобҳои аёнӣ ва воситаҳои техникаи таълимӣ мегузаронад.

Бо мақсади зуд дарқ қардани ҳодисаҳо ва воқеаҳо ӯ бисёр асбобҳои аёнии таълимиро бо қувваи худ ва шогирдон тайёр қарда, дар мустаҳкам намудани бозсозии таълими мактаб ҳиссаи қалон гузоштааст. Самаранокии ин усули қори муаллимиро аллақай дар одобу ахлоқ ва қору зиндагии собиқ шогирдонаш дидан мумкин аст. Ду нафар шогирдонаш Абдулвобов Д. ва Шобоев А. баъд аз хатми мактаби миёна қасби муаллимашонро интиҳоб намуда, факултети таъриху асосҳои давлат ва ҳуқуқи Донишгоҳи педагогии ба номи Т. Ғ. Шевченкои шаҳри Душанbero бо муваффақият ба итмом расонида, ҳоло дар мактабҳои рақамҳои 64 ва 69-и ноҳияи Шӯғнон аз фанни таъриху ҷамъиятшиносӣ бо методи муаллимашон дарс мегӯянд. Шогирди дигари ин муаллим Аламшоев Қурбон ҳозир журналисти соҳибистеъдод аст [12].”

Талабагон ҳар рӯз аз матбуоти даврӣ, телевизион ва дигар воситаҳои ахбор яқбора маълумотҳои гуногун мегирiftанд. Дар ин вақт барои хонандагон фаҳмондани мазмуни ҳодисаҳо ва воқеаҳои асосии дар давлат рух дода, аз ҷониби муаллимон зарур шуд. Чунин омӯзгорон дар мактабҳои водии Роштқалъаи ноҳияи Шӯғнон низ қам набуданд, ки дар

шароити он солҳо кор мекарданд. Инҳо Гулаёз Абдолбеков, Хусрав Давруков, Руздор Ноёбшоев, Мамадбердӣ Каримов, Некқадам Устоқадамов, Сурайё Бекдавлатова, Мирзоназаров Султоншо, Алиёров Сипинёр, Мавлоназаров Қамбарабдол, Баҳромов Тутишо ва бисёри дигарон номбар кардан мумкин аст.

То солҳои 80-ум сиёсати Ҳукумати Шуравиро дар байни мардум муаллимон аз тариқи хонишҳои сиёсӣ, баромадҳои сиёсӣ, бо овози баланд хондани газета ва дигар маҳфилҳо буд. Муаллимони он солҳо новобаста аз ихтисоси муаллим барои колхозчиён ва дигар соҳаҳои гуногуни ҷамъиятӣ онҳо лексияҳои алоҳида хонданд.

Мамадназарбеков Ш. доир ба ин масъала қайд мекунад, ки лоиҳаи КМ ҲКИШ “Роҳҳои асосӣ бозсозии системаи таълими сиёсӣ ва иқтисодии меҳнаткашон” доир ба кадрҳои тарғибу ташвиқи сиёсати мамлакат одамони дониши хуб ва соҳиби тафаккури таҳлилкунанда бошанд. Бозсозии таълими сиёсӣ иқтисодии меҳнаткашон дар назди ташкилотҳои партиявӣ вазифа мегузоранд, ки ба ин кори рӯяки хотима гузошта шавад. Муаллимони забони модарӣ ва хориҷӣ дигар ба тарғибу ташвиқ ҷалб нашаванд, балки мутахассисони хоҷагии қишлоқ, роҳбарони идораю муассисаҳоро ба сифати ташвиқотчӣ истифода бурдан даркор [8, с. 2].

Сарфи назар аз ислоҳоти маориф ва пешравиҳо дар кори маорифи ноҳияи Шугнон дар давраи бозсозӣ алоҳида нуқсону камбудӣҳо ҳам дида мешуданд. Масалан, хангоми гузаронидани санчиши махсус аз тарафи прокуратураи шаҳри Хоруғ дар ноҳияи Шугнон оиди вазъияти таъмиру мактабҳо ва сохтмони онҳо ба таърихи 12 уми июли соли 1987 С. Маҳмадов чунин маълумот овардааст: “. . . дар райони Шугнон ҷамъ 90 мактаби маълумоти умумӣ мавҷуданд, ки дар 10-соли охир фақат чортоашон аз таъмири асосӣ бароварда шуданду халос. Мактабҳои рақамҳои 88, 75, 74, 71, 72, 73, 70, 76 низ нотаъмиранд, бештари онҳо шифту фарши тахтагӣ надоранд ва дар ҳолати ғайрисанитарӣ қарор доранд [9].

Дар мақолаи мазкур вазъи мактабҳои водии Роштқалъаи Шугнон чунин тасвир карда шудааст: “Чунин ҳолат дар мактаби Совети қишлоқи Октябри Роштқалъа ҳам мушоҳида гардид. Мактаби рақами 77-и он ҳанӯз дар соли 1937 бино ёфта, дар соли 1956 навсозӣ карда шуд. Дар соли таҳсили 1975-1977 барои таъмири асосии он ҳатто смета тартиб дода шудааст, вале он фақат рӯи қоғаз мондааст. Аз ҷумлаи шаш мактаби ин маҳал ягонтоашон шифту фарши тахтагӣ надоранд. Синфхонаҳои ин мактаб намнок буда, ба қоидаҳои санитарӣ ҷавоб намериданд.”

Вале Искандаров Ҳ. сардори идораи кадрҳои Вазорати маорифи Тоҷикистони Советӣ дар мақолаи хеш ҳанӯз соли 1980 оид ба ҷӣ гуна базаи моддӣ-таълимии мактабҳоро ба нақша гирифтанд, қайд мекунад, ки сохтмони мактабҳо; ошхонаҳо; устохонаҳо; хобгоҳҳо ва хонаҳои исқоматӣ барои муаллимон; таҷҳизонидани кабинетҳои таълимӣ; таъмини воситаҳои техникӣ ва асбобҳои аёний; таъмини мате­ри­алҳои бинокории мактабҳо ва тайёр кардани онҳо ба соли нави хониш ва дигар корҳо бояд дар вақти муайян иҷро шавад [6, с. 3-5].

Мактаби рақами 79-и деҳаи Советободи водии Роштқалъаи Шугнон бошад дар ҳолати ғуруравист. Омӯзгорони мактаби рақами 80-ум бошанд ба бинои мактаб ҳатто ришашонро нотарошида меоянд. Ҷӣ хел чунин омӯзгорон ба шогирдон дар хусуси тозагӣ ҳарф мезананд, вақте ки худашон тозаву озода нестанд. Бо мошин овардани хонандагон дар масофаи панҷ километр ба роҳ монда нашуда, талабагон бошанд танҳо пои пиёда ба мактаб мераванд.”

Ба раванди таълиму тарбия дар ин солҳо низ диққати ҷидди дода, назорат аз болои мактабҳои аз тарафи мудирони маорифи халқи ҳар як ноҳия ба роҳ монда шуд. Ин вобаста аз барномаи бозсозии солҳои 80-ум, ки дар соҳаи маориф бояд тағйиротҳои нав, яъне аз навсозии таълиму тарбия, гузариш ба мактаби 11-сола, тағйир додани барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ инчунин воситаҳои таълимӣ бояд такмил дода шавад.

Дар мактабҳои водии Роштқалъаи ноҳияи Шугнон низ чунин раванд дар ин солҳо ба таври ҷиддӣ ба роҳ монда шуд. Аз рӯйи санчиши фронталӣ (санчиши ҳамаҷонибаи фаъолияти мактаб) - и мактабҳои № 63, 64, 65, 67, 94 дар соли 1988 аз рӯйи маълумотҳои

бойгонии вилоятӣ ба мо дастрас гардиданд, чунин нишондиҳандаҳо ва пешравию камбудиро нишон доданд. “Дар мактабҳои № 64, 67 – мудир Исмоилов Д. ва Гаваров Ш., № 63, 65, 68, 94 – мудиронаш Қозибеков Р., Мискиншоев О., Якубов Н., Наврузбеков А. пешравиҳо дида мешавад. Самти асосии кори мактабҳо дар асоси нақшаҳои солоную моҳона ба иҷрои вазифаҳои ҷиддии кори таълиму тарбия, бозсозии кори мактаб равона шудааст. Директорони мактабҳои № 64, 67 ба кори муаллимон Исмоилов Д., Ноёбшоев Р., Хоҷадавлатов М., Парпишоев З., Қаноатшоев Н., ва муаллимони мактаби № 67 Гаваров Ш., Саидшамсов А., Шоназарова М., Мирзоназаров С., Мирзоноҳолов . . . , Муллоасенов Х., Мирзочонова П., Қинотов А., Шоназаров К. натиҷаҳои нисбатан беҳтар мушоҳида гардида, дар эҷодкориву мустақиломӯзии шогирдонаш бештар саҳм гузоштанд [1, с. 1-10].”

Чунин омӯзгорон қайд мекунанд Лутфиллоев А. дар мақолаи хеш “ . . . соли 1991 шумораи омӯзгорони истеъдоднок дар ноҳия хеле зиёд шуданд. Ҳангоми ба ӯҳда доштани вазифаи директор мактаби миёнаи умумии № 59 Хониқов Гулзорхон номи мактаб то ҷумҳурий машҳур гардид. Он ғолиби мусобикаи сотсиалистӣ гардид. Хонандагон дар озмунҳо, конкурсҳои иншонависӣ дар ҷумҳуриявӣ ширкат намуда, соҳиби ҷойҳои намунавӣ гардиданд. 30 нафар омӯзгорон аз санҷиши категория гузаштанд, ки 6 нафарашон соҳиби категорияҳои оливу якум гардиданд. Худи Хониқов Гулзорхон сазовори унвони Омӯзгори категорияи олий гардид [7, с. 4].

Дар хулосаи мавзӯ қайд кардан зарур аст, ки аз аввали солҳои 80-ум пешравиҳо дар мактабҳои ноҳия бар аъло дида мешуд. Саҳми бисёр омӯзгорони таҷрибадор дар рушд ва пешбурди соҳаи маорифи ноҳия хеле зиёд аст. Аз таҳлилҳои болоӣ хулоса кард, ки омӯзгорони мактабҳо барои гирифтани категорияҳо якум ва дигар мукофотҳо, тарбия намудани шогирдон дар рӯҳияи баланди ахлоқӣ ва идеявӣ, ки талаботи ҳамон давра рост меомад, саҳми назаррас доштанд. Номи омӯзгорон ва натиҷаҳои онҳо, ки дар боло зикр намудем, саҳми онҳо дар пешбурди маорифи водии Рошқалъаи ноҳияи Шуғнон хеле зиёд аст. Вале дигаргунӣ кулли сиёсӣ, ки соли 1985 оғоз гардид, таъсири зиёд махсусан ба соҳаи маориф расонд. Михаил Сергеевич Горбачев роҳбари нави мамлакат меҳост дигаргунӣ махсус дар соҳаи маориф гузаронида ба як ҳадафи бузург ноил гарданд. Вале ин нияти он амалӣ нагардид.

Олимони соҳа вобаста ба ин масъала таҳқиқот ва таҳлилҳои зиёд доранд. Хулосаи бештарашон он аст, ки ин ҳатогиҳои М. С. Горбачев “боиси аз байн рафтани як давлати бузург гардид. . . . тасмими нодуруст ва шитобкоронаи роҳбарияти он вақтаи Ҳизби коммунистии Иттиҳоди Шуравӣ, ба вижа М. С. Горбачёв боиси он гардид, ки яке аз абаркудраттарин давлати дунё дар ҳоли аз лиҳози иқтисодӣ хеле заиф будан пош хӯрад ва ба ҷумҳуриҳое, ки солҳои тулонӣ як ҷузъи он буданд, ба ҷуз мушкilotи миёншикан чизе мерос нагузорад [11, с. 36].”

Бо тақя ба гуфтаҳои болоӣ метавон гуфт, ки дар солҳои 80-уми асри XX ва давраи бозсозии М. С. Горбачев дар баробари муваффақиятҳо алоҳида нуқсонҳо низ дида мешуданд. Яке аз камбудӣҳои ин аз таъмири асосӣ бароварда нашудани мактабҳои рақами 88, 75, 74, 71, 72, 73, 70, 76 буда, қисме аз онҳо ҳатто шифту фарши тахтагӣ ҳам надоштанд.

АДАБИЁТ:

1. Бойгонии давлатии ВМКБ, Дар бораи натиҷаи санҷиши фронталӣ мактабҳои № 63, 64, 65, 67, 68, 94 Оид ба рафти иҷрои қарорҳои Пленуми февралӣ 1988 КМ ҲКШ, – Ф. 21. – ОП-3, Д. –10, – Саҳ. 1-10,
2. Бойгонии давлатии ВМКБ, Фармони мудир маорифи халқи ноҳияи Шуғнон Х. Асмауллоев таҳти № 3/171, аз 28. 11. 1991. – Ф. 21. – ОП-3, Д-10, – Саҳ. 1-4,
3. Давлатшоев, С. Донишҳои мукамал-ба ҳар як оила. / С. Давлатшоев // Бадахшони советӣ, № 51 (7040), 2 мартӣ соли 1983, – Саҳ. 4
4. Дорғабеков, Н. Лоихаи КМ КПСС, Роҳҳои асосии ислоҳоти мактабии маълумоти умумӣ ва касбӣ. -/ Н. Дорғабек // Бадахшони советӣ, №4 (7391) 5 январи соли 1984, – Саҳ. 1-4

5. Идиев М. Назорати инспекторӣ дар асоси талаботи ислоҳоти мактаб [Матн], / М. Идиев // Мактаби советӣ, – Душанбе, 7 июл 1987. – Саҳ. 3-5
6. Искандаров, Ҳ. Баъзе мулоҳизаҳо доир ба тартиб додани планҳои кори шӯъбаҳои маориф ва мактабҳо / Ҳ. Искандаров // Мактаби советӣ, – Душанбе, 11 ноябри соли 1980. – Саҳ. 3-5
7. Лутфиллоев, А. Машғалони маориф. / А. Лутфиллоев // Бадахшони советӣ, № 137 (9302), 17 июли соли 1983, – Саҳ. 4
8. Мамадназарбеков, Ш. Кор бо кадрҳои пропагандистӣ, / Ш. Мамадназаров // Бадахшони советӣ № 133 (8298), 12 июли соли 1987, – Саҳ. 2
9. Маҳмадов, С., Рафти татбиқи ислоҳот, мактабҳои таъмирталаб // Бадахшони Советӣ”, 1987, 12-уми июл, №133 (8298) .
10. Постановление Верховного Совета СССР, 12 апреля 1984 г. Об Основных направлениях реформы общеобразовательной и профессиональной школы, [Манобеи электронӣ], <https://docs.historyrussia.org/ru>, Электронная библиотека исторических документов. (Санаи истифодабарӣ: 19. 08. 2026)
11. ХХДТ-чароғфрӯзи роҳи халқ-// Маҷмуи мақолаҳои илмӣ-публиксистӣ, – Душанбе: Ирфон, 2024. - Саҳ. 36
12. Ҷумъаев, С. Омӯзгори дараҷаи якум - / С. Ҷумъаев // Бадахшони советӣ, 1991, 11-уми июл, № 133 (9298)
13. [https://tg.wikipedia.org/wiki/ Маориф дар Тоҷикистон](https://tg.wikipedia.org/wiki/Маориф_дар_Тоҷикистон) (Санаи воридшавӣ 15. 09. 2026)

АЗ ТАЪРИХИ МАОРИФИ ЗАМОНӢ ШУРАВӢИ СОЛҲОИ 80-ум ВА ДАВРАИ БОЗСОЗИИ М. С. ГОРБАЧЁВ: ПЕШРАФТ ВА АЛОҲИДА ПРОБЛЕМАҲО (дар мисоли водии Роштқалъаи ноҳияи Шугнони ВМКБ с-ҳои 1980-1991)

В данной статье автор исследует состояние системы образования в Рошткалинской долине Шугнанского района в 1980–1991 гг., рассматривая достижения и недостатки в сфере школьного образования. Отмечается, что в указанный период вопросам школьного образования уделялось значительное внимание. По результатам аттестации учителям, продемонстрировавшим высокие профессиональные результаты, присваивались квалификационные звания «Старший учитель» и «Учитель-методист». Среди учителей района, удостоенных таких званий в рассматриваемый период, были Ш. Орумбеков, А. Гаёсов, М. Рахматшоев, С. Каландаров, А. Шахсуфбеков, С. Саидшарипов и другие.

В этот период значительно возросло внимание к преподаванию естественнонаучных дисциплин. Учащиеся Вистобатшоева, Каримова и Гуломнабиева заняли призовые места на областной олимпиаде и получили путёвки для участия в республиканском этапе. Кроме того, 34 учащихся были награждены грамотами областного отдела народного образования, 27 учащихся — ценными подарками за участие, а 18 из них получили путёвки для участия в республиканской олимпиаде. Эти показатели свидетельствуют о том, что учителя района уделяли значительное внимание развитию школьного образования, а также учебному и воспитательному процессу учащихся.

Начиная с 1985 г. в стране произошли политические изменения, оказавшие существенное влияние, в частности, на сферу образования. Несмотря на происходившие преобразования и реформы в системе образования, в деятельности системы образования Рошткалинской долины Шугнанского района сохранялись определённые проблемы и недостатки. Некоторые школы — № 88, 75, 74, 71, 72, 73, 70 и 76 — оставались без необходимого ремонта. В большинстве из них отсутствовали надлежащие потолочные перекрытия и деревянные полы, а санитарно-гигиеническое состояние помещений было неудовлетворительным.

Калимаҳои калидӣ: ВМКБ, Шуравӣ, водии Роштқалъа, Шугнон, маориф, мактаб, муаллим, хонандагон, бозсозӣ, дигаргуниҳои сиёсӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Худоберди Розик Боронбек-ассистенти кафедраи таърихи умумии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Суроға: Тоҷикистон, 736000, ш. Хоруғ, кӯчаи Ш. Шохтёмур 109. E-mail: roziqiboronbec@mail.ru Тел: (+992) 93 516 03 33.

ИЗ ИСТОРИИ ОБРАЗОВАНИЯ В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД В 1980-Е ГОДЫ И В ПЕРИОД ПЕРЕСТРОЙКИ М. С. ГОРБАЧЁВА: ДОСТИЖЕНИЯ И ОТДЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ (на примере Рошткалинской долины Шугнанского района ГБАО, 1980–1991 гг.)

В данной статье исследуется состояние системы образования Рошткалинского района Шугнана в 1980–1991 гг., рассматриваются основные достижения и проблемы в развитии школьного образования. Отмечается, что в указанный период вопросам школьного образования уделялось значительное внимание. По результатам аттестации учителям, показавшим высокие профессиональные результаты, присваивались квалификационные звания «Старший учитель» и «Учитель-методист». Среди учителей района таких званий были удостоены Орумбеков Ш., Гаёсов А., Рахматшоев М., Каландаров С., Шахсуфбеков А., Саидшаропов С. и другие.

В рассматриваемый период значительно возросло внимание к преподаванию естественнонаучных дисциплин. Учащиеся Вистобатшоева, Каримова и Гуломнабиева занимали призовые места на областных олимпиадах и получали путёвки для участия в республиканском этапе. Кроме того, 34 учащихся были награждены грамотами областного отдела народного образования, 27 учащихся — ценными подарками за активное участие, а 18 из них получили путёвки для участия в республиканской олимпиаде. Данные показатели свидетельствуют о том, что учителя района уделяли значительное внимание развитию школьного образования, а также учебному и воспитательному процессу учащихся.

Начиная с 1985 г. в стране произошли значительные политические изменения, которые оказали существенное влияние, в частности, на сферу образования. Наряду с проводимыми преобразованиями и реформами образования в деятельности системы образования Рошткалинского района Шугнана сохранялись определённые недостатки и проблемы. Так, школы № 88, 75, 74, 71, 72, 73, 70 и 76 нуждались в ремонте; в большинстве из них отсутствовали надлежащие деревянные перекрытия и полы, а санитарно-гигиеническое состояние помещений не соответствовало необходимым требованиям.

Ключевые слова: ГБАО, Советский период, Рошткала, Шугнан, образование, школа, учитель, учащиеся, перестройка, политические изменения.

Сведения об авторе: Худоберди Розик Боронбек — ассистент кафедры всеобщей истории Хорозского государственного университета имени М. Назаршоева. Адрес: Республика Таджикистан, 736000, г. Хороз, ул. Ш. Шохтемур, 109. E-mail: roziqiboronbec@mail.ru Тел. : (+992) 93 516 03 33.

FROM THE HISTORY OF EDUCATION DURING THE SOVIET PERIOD IN THE 1980s AND THE PERIOD OF RECONSTRUCTION M. S. GORBACHEV'S: ACHIEVEMENTS AND SPECIFIC PROBLEMS (a case study of the Roshtkala valley of the Shughnan district of GBAO, 1980–1991)

This article examines the state of the education system in the Roshtkala Valley of the Shughnan District during 1980–1991, focusing on achievements and shortcomings in the field of school education. It is noted that considerable attention was paid to school education during this period. Based on the results of teacher certification, teachers who demonstrated high professional performance were awarded the qualification titles of “Senior Teacher” and “Teacher-Methodologist.” Among the teachers of the district who received these titles during the period under consideration were Sh. Orumbekov, A. Gayosov, M. Rahmatshoev, S. Qalandarov, A. Shahsufbekov, S. Saidsharapov, and others.

During this period, considerably greater attention was devoted to the teaching of natural sciences. Students Vistobatshoeva, Karimova, and Ghulomnabieva achieved prize-winning positions at the regional olympiad and received opportunities to participate in the republican stage. In addition, 34 students were awarded certificates of merit by the regional Department of Public Education, 27 students received valuable prizes for their participation, and 18 of them were selected to participate in the republican olympiad. These indicators demonstrate that teachers in the district paid considerable attention to the development of school education as well as to the academic and educational development of students.

Beginning in 1985, political changes took place in the country, which had a significant impact, particularly on the education sector. Despite these changes and educational reforms, certain problems and shortcomings remained in the education system of the Roshtkala Valley of the Shughnan District. Some schools — Nos. 88, 75, 74, 71, 72, 73, 70, and 76 — remained in need of repair. Most of these schools lacked adequate ceiling structures and wooden flooring, while their sanitary and hygienic conditions were

unsatisfactory.

Keywords: GBAO, Soviet period, Roshtkala, Shugh-nan, education, school, teacher, students, perestroika, political changes.

Information about author: Khudoberdi Roziq Boronbek—assistant of the World History studies department of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Address: 109, Sh. Shirinsho street, Khorog, 736000, Tajikistan. E-mail: roziqiboronbec@mail.ru Tel: (+992) 93 516 03 33.

УДК: 327(575.3:470)

ҲАМКОРИҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ ДАР ДАВРАИ ҲОЗИРА (солҳои 2020 - 2025)

Ҳочибеков Э.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Масъалаи ҳамкориҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия аз соли 1991 то соли 2020 дар адабиёти таърихӣ то андозае омӯхта шудааст [9]. Вале таърихи ҳамкориҳои нави байни ин ду давлат дар замони муосир (аз соли 2020-2025) то ҳоло дар адабиёти таърихӣ пурра омӯхта нашудааст. Ин сабаб актуалитати мавзӯро ташкил намуда, аз ин рӯ муаллиф дар мақолаи мазкур кӯшиш ба зухур расониданд, ки то ҳамкориҳои нави ин ду кишвари ба ҳам дӯст ва шарикӣ стратегиро дар ҷаҳорҷӯбаи ин мақола то ҳадди муайян ба риштаи таҳқиқ бикшад. Бояд гуфт, ки баъди ба даст овардани истиклолият дар гули 34 сол ин ду кишвари соҳибистиклол тавонистанд, ки дар баробари ҳамкори стратегӣ будан, инчунин бо ҳамдигар алоқаҳои сиёсӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ, савдоӣ ва илмиро мунтазам ривочу равнақ диҳанд.

Муаллиф маводҳои лозимиро омӯхта, дар асоси таҳлили онҳо ба хулосае омаданд, ки дар шароити авҷ додани ҷангҳои гибридӣ аз ҷониби алоҳида давлатҳо ва афзоиши муҳоҷирати меҳнатӣ дар дунё зарурияти ҳамкориҳои нави байни Тоҷикистону Федератсияи Россия дар шароити муосир барои ҳар ду давлат чун ҷува зарур шуда мондаст.

Илова бар ин ҳамкориҳои муҳталифи байни ин ду кишвар барои ҳар ду давлат махсусан дар замони муосир, дар шароити авҷи бозигҳои нави геополитикӣ аз он сабаб муфид аст, ки агар аз як тараф он беҳатарии сарҳадоти Тоҷикистонро аз таҷовузи алоҳида давлатҳои хориҷӣ таъмин намояд, пас он инчунин муҳофизати сарҳадоти ҷанубии Федератсияи Россияро низ то андозае мустақкам нигоҳ медорад. Бо ҳамин ин ҳамкорӣ ва шарикӣ стратегӣ агар аз як тараф беҳатарии сарҳадоти ин ду кишварро таъмин созад, пас аз тарафи дигар он тинҷӣ ва оромии ҳар ду давлатро дар шароити муосир пурра таъмин мекунад.

Оиди ҳамкориҳои сиёсии ҚТ ва ФР онро бояд гуфт, ки роҳбарияти олиуртбаи ин ду кишвар мунтазам ба давлатҳои ҳамдигар сафар намуда, масъалаи рӯзмараро аз тариқи сӯҳбат ва гуфтушуниди тарафайн сари вақт ҳал менамояд. Мисоли равшани ин гуфтаҳо сафарҳои расмӣ Президентҳои Россия В. В. Путин (солҳои 2004, 2012, 2017), Д. И. Медведев (с. 2008) ба Тоҷикистон ва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ФР (2019) ва махсусан сафари навбатии муҳтарам Э. Раҳмон дар моҳи март соли 2025 ба Москва далели равшани гуфтаҳои болоӣ мебошанд [7].

Умуман дар байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ФР аз соли 1992-2020 зиёда аз 290 шартномаҳои байнидавлатӣ, байниидоравӣ, байнихукуматӣ имзо шуда, тавассути онҳо ҳамкориҳо дар самти сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ-техникӣ, маданӣ-техникӣ ва ғайраҳо танзим карда мешаванд. Чун анъана вохӯрии вазирони корҳои хориҷии ҳар ду давлат доир шуда, дар онҳо ҳар сол барномаҳои ҳамкорӣ байни вазоратҳо имзо карда мешаванд. Дар натиҷаи ин вохӯриҳо консулгарии генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳрҳои Москва, Санкт-Петербург, Екатеринбург, Уфа ва Новосибирск амал мекунад. Дар шаҳри Хучанд бошад консулгарии генералии Россия амал мекунад [9].

Оиди ҳамкориҳои ҳарбӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҶР онро бояд гуфт, ки имрӯз дар Тоҷикистон бузургтарин базаи ҳарбии ҶР ҷойгир буда, дар он 7,5 ҳазор ҳарбиён хизмат карда истодаанд. Муҳлати будубоши ин база дар Тоҷикистон тибқи шартномаи Россия-Тоҷикистон то соли 2042 муқаррар карда шудааст [9]. Азбаски Тоҷикистон осебпазиртарин кишвар дар баробари гурӯҳҳои террористӣ боқӣ мемонад, Россия пойгоҳи низомии 201-уми Россияро дар ин ҷумҳурӣ мустақар карда, тавоноии ҷангии худро пайваستا афзоиш медиҳад. Дар баробари ин Федератсияи Русия ба артиши миллии Тоҷикистон ҳамкорӣ карда, то охири соли 2025 Россия дар ин ҷода то 200 миллион доллар сармоягузорӣ мекунад. Дар солҳои охир Тоҷикистон аз шарикӣ стратегияи худ-Россия ҷарҳболҳои Ми-8 ва Ми-24, беш аз 300 мошини зиреҳпӯш (танкҳои Т-72Б1, мошинҳои ҷангии БМП-2, зиреҳпӯшҳои БТР-80, БТР-70 ва БРДМ-2М), тупҳои артиллерияи Д-30, таҷҳизоти мудоғибаи ҳавоӣ ва алоқаро аллакай гирифтанд. [5]

Дар марҳалаи ҳозира ҳамкориҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҶР дар самти муносибатҳои дутарафа дар ҳайати ОДКБ инкишоф ёфта истодааст. Ба ҳайати ОДКБ дар соли 2020 Россия, Белоруссия, Арманистон, Қазоқистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон дохил шуданд. Ин давлатҳо дар маҷмӯъ ӯҳдадор шуданд, ки якдигарро аз сектори васеъи таҳдидҳо (терроризм, наркотрафик, киберҷиноят, ҳуҷуми берунӣ ва ғ.) якҷоя муҳофизат намоянд. Тибқи ҳуҷатҳои нормативии ОДКБ дар сурати аз берун ҳамла намудан ба яке аз ин давлатҳо ин амал ҳамчун ҳамла ба ҳамаи аъзоёни ин давлатҳо ҳисоб карда мешавад. Барои муқобил истодан бар зидди таҳдидҳо байни ин давлатҳо муқолаҳои мунтазам (диалог) вучуд дорад. Ҳатто барои муқовимат намудан ба таҳдидҳо кишварҳои иштирокчиёни ОДКБ қувваҳои оперативии зудамал (бо лафзи русӣ КСОР) -ро ташкил намуданд. Бо истифода аз низомномаи КСОР ҳарбиёни Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯзҳои 6 -19 январи соли 2022 дар амалиёти сулҳхоҳона дар Ҷумҳурии Қазоқистон иштирок намуданд [9].

Тоҷикистон ва ҶР дар соҳаи савдо низ ҳамкорӣ мекунанд. Ба гуфти намоёнҳои савдои Россия дар Душанбе Евгений Коренков Россия аз соли 2007 сар карда, то имрӯз шарикӣ асосии тиҷоратӣ ва бузургтарин воридкунандаи Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Саҳми Россия дар савдои хориҷии Тоҷикистон ба ҳисоби миёна 20-25 фоизро ташкил мекунад. Бино ба маълумоти Агентии омили Тоҷикистон, Россия дар равобити хориҷии Тоҷикистон дар ҷои аввал қарор дошта, гардиши мол байни ду кишвар дар моҳҳои январ-август соли 2024 ба 1 миллиарду 270 млн доллари ШМА расидааст. Россия ба Тоҷикистон ба миқдори зиёд маводи суخت ва ӯроқворӣ ворид мекунад. Тоҷикистон бо 70 минтақаи Россия ҳамкориҳои савдоӣ дошта, аз ҷумла дар панҷгонаи аввал - ш. Москва, вилояти Москва, Оренбург, Челябинск ва Свердловск қарор доранд [4].

Дар муносибатҳои дӯстонаи байни ин ду давлат ҳамкориҳои маданӣ, гуманитарӣ ва илмӣ низ мақоми шоиста доранд. Ҳанӯз дар соли 2011 дар Душанбе филиали Москвагии Институти энергетикӣ (МЭИ) ва Университети Миллӣ - тадқиқотии технологӣ (МИСиС) университети Миллӣ-тадқиқотӣ ва Донишгоҳи русӣ-тоҷикӣ-славянӣ (РТСУ) амал мекунанд.

Ба гуфти сафири Россия дар Тоҷикистон Семен Григорев ба таърихи 10-уми феввали соли 2025 “ба ҷуз аз ин се филиали Донишгоҳҳои Россия аз як тараф вобаста ба шавқӣ беандозаи мардуми тоҷик ба системаи маорифи Россия, ҳамзамон бо ба назар гирифтани талабот ба омода сохтани мутахассисони дорой тахассуси олий дар соҳаи саноат ва хоҷагии халқӣ ҷумҳурӣ агар аз ҷониби Тоҷикистон ҷунин таклиф шавад, пас Россия имрӯз омода аст, то филиалҳои донишгоҳҳои худро дар Тоҷикистон боз ҳам васеътар намояд. Дар ин донишгоҳҳои Россия дар Тоҷикистон то 8 ҳазор донишҷӯёни тоҷик таҳсил мекунанд.

Президенти Россия В.В. Путин имсол ваъда карданд, ки квота барои таҳсили донишҷӯёни тоҷик дар Россия боз ҳам бештар хоҳад шуд. Дар моҳи январ соли 2025 ректори РТСУ Махраб Файзулло гуфтанд, ки имсол филиали РТСУ дар вилояти Суғди Тоҷикистон кушода мешавад [5].

Ҳар касе, ки соҳиби ҷунин квота мешавад, пас вай метавонад дар ҳар як мактаби олии Россия аз худӣ шаҳри Москва сар карда, то Владивосток таҳсил намояд. Сафи

хоҳишмандони таҳсил аз Тоҷикистон дар ФР сол то сол афзуда истодааст. Танҳо дар соли таҳсили 2020–2021 дар университетҳои Россия зиёда аз 23 ҳазор донишҷӯёни тоҷик, аз ҷумла 14 ҳазори онҳо аз ҳисоби бюҷети ФР таҳсил намуданд. Дар Тоҷикистон дар нақша аст, ки то 25 адад мактабҳои олии ФР амал намоёнд. Тоҷикистон кишваре аст, ки дар он забони русӣ то ҳоло низ маъруфияти хешро аз даст наодоаст. Статуси забони русӣ ҳатто дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чун забони муоширати байни миллатҳо муайян ва мустаҳкам карда шудааст [9].

Ҳамкориҳои ФР ва Тоҷикистон дар сохтмони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ низ лоиқа таҳсин ҳаст. Бо ёрии капитали Россия дар Тоҷикистон 5 адад мактаби типи нав дар шаҳрҳои Душанбе, Хучанд, Кӯлоб, Бохтар ва Турсунзода сохта шуданд. Умуман Россия 4 млрд рубл барои сохтмони мактабҳо дар Тоҷикистон ҷудо мекунад. ” [10]. Афсӯс, ки дар ин ҷода шаҳри Хоруғ-маркази ВМКБ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз хотири масъулони ин қор дар Россия фаромӯш шуда, дар ин ҷо дар давраи ҳозира бо капитали Россия то ҳоло ягон мактаби типи нав сохта нашудааст. Бояд зикр сохт, ки ҳудуди ин вилоят, дар гузаштаи на чандон дур дар Россия бо номи Помир таърихан машҳур буд ва мардуми он ҷанӯз дар давраи Россияи подшоҳӣ худихтиёрӣ ба ҳайати империяи он давраи Россия ҳамроҳ шуданд [11]. Илова бар ин тоҷикони Помир имрӯз ҳам нисбат ба Россия ва тамоми мардуми он маҳбубияти махсус дошта, забони русиро хурду бузурги он хуб медонанд.

Дар қорҷӯбаи лоиқаи фонди «Русский мир», дар марҳалаи ҳозира як қатор муаллимон аз Россия ба Тоҷикистон фиристонида шуда, онҳо аҳолии маҳаллиро забони русӣ таълим медиҳанд [9]. Дар соли 2024 як қатор муаллимони ботаҷриба аз Донишгоҳи Олтойи ФР дар ВМКБ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муаллимон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ курсҳои кӯтоҳмуддатро дар соҳаи омӯзиши забони русӣ ва фанни таърих ташкил карданд. Дар факултети забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Хоруғ аудиторияи махсус бо номи “Русское пространство” аз ҳисоби ёрдами молиявии ФР ташкил шуда, он бо адабиёти илмӣ-бадеӣ ва воситаҳои техникии таълимии замонавӣ мучахҳаз гардонида шудааст. Муаллимон ва донишҷӯёни донишгоҳи давлатии Хоруғ имрӯзҳо аз ин маҳзани нави илмӣ ташкилнамуда, дар омӯзиши забон ва адабиёти рус фаровон истифода карда истодаанд.

Ба назари шахсии мо агар Россия ғайолиятҳои минбаъдаашонро дар Осиёи Миёна дар соҳаи маориф боз ҳам бештар ривочу раванқ надихад, пас дар он сурат Туркия, Британияи Кабир, ШМА ва Хитой аз афзоиши рӯзафзуни аҳолии ин минтақа ва васеъ шудани ҳамкориҳои саноатии ин манотиқ истифода карда, дар оянда донишгоҳҳои худашонро дар ин ҷо хоҳанд кушод. Ана дар он сурат рақобат кардани Россия бо онҳо душвортар хоҳад шуд.

Аз диди мо Россия дар ин замина назар бар дигар кишварҳои дар боло номбаршуда приоритети бештар дорад, зеро ҳамаи халқҳои Осиёи Миёна (аз ҷумла тоҷикон ҳам) бо халқи Рус таърих, забони муоширати ягонаи давлатӣ ва ҳатто маданияти муштарак то замони барҳам хӯрдани СССР дошта, алҳол низ ин мардум бо забони русӣ (тавре, ки дар боло дар ин хусус ишора карда будем) озодона тақаллум мекунанд. Пас имрӯз чунин фурсати муносиб ҳам кишвари Тоҷикистон ва ҳам Россияро мунтазир аст ва набояд ин ду кишвари бо ҳам дӯст ин воқеияти реалиро аз даст диҳанд. Агар мабодо аз ин фурсати муносиб ҳар ду тараф истифода накунад, пас он дар оянда он бар зарари ҳар ду ин давлатҳо хоҳад шуд.

Байни Тоҷикистон ва ФР робитаҳои фарҳангӣ низ вучуд дорад. Чунончӣ, 17 октябри соли 2022 дар толори калони Хонаи синамогарони шаҳри Маскав бахшида ба рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар Русия ва 93-юмин солгарди синамои тоҷик бо ташаббуси киностудияҳои давлатии Тоҷикистон «Суғдсинамо» ва «Тоҷикфилм», инчунин бо дастгирии Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Русия ва Иттифоқи синамогарони Русия, филми тоҷикӣ - бадеии «Фортуна» ба намоиш гузошта шуд [2].

Рӯзҳои 24 ва 26 октябри соли 2022 ба ифтихори 30-умин солгарди барқарории рабобити дипломатӣ миёни Русия ва Тоҷикистон дар Федератсияи Русия “Рӯзи фарҳанг”

баргузор шуд. Вазоратҳои маданияти мамлакатҳои дӯст ду концерт ташкил карданд: дар Москва ва Уфа. Солисту коллективҳои машҳури тоҷик нумераҳои худро дар залҳои концерти шаҳрҳои Россия намоиш дода, инчунин санъати амалии устодони санъати халқии республикаро намоиш доданд [1].

Дар илова ба гуфтаҳои болоӣ бояд зикр намуд, ки Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Россия В. В. Путин дар доираи сафари расмӣ Пешвои Миллат муҳтарам Э. Раҳмон дар моҳи март соли 2025 тавассути видеоконфронс ба сохтмони Театри давлатии драмавии русии ба номи Маяковский ва Маркази байналмилалӣ омузишӣ барои кӯдакони болаёқат дар пойтахти Тоҷикистон-ш. Душанбе оғоз бахшиданд. Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон он замон гуфта буданд: “Мо ба мувофиқа расидем, ки моҳи июни соли қорӣ Рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар Русия баргузор карда шавад. Имрӯз мо ҳамкорӣ дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатиро низ муфассал баррасӣ намудем” [3].

Пас аз анҷоми музокироти сатҳи олий рӯзи 17-уми моҳи март соли 2025 дар ҳузури Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Федератсияи Россия муҳтарам Владимир Путин чунин санадҳои зерини нави ҳамкорӣ ба имзо расиданд:

- Созишнома миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Федератсияи Русия оид ба ҳамкорӣ дар барқарорсозии заминҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар натиҷаи истихроҷи уран ва коркарди маъданҳои қуҳӣ зарар дидаанд;

- Созишнома миёни Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати саноат ва савдои Федератсияи Русия оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи саноат;

- Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Федератсияи Россия дар бораи таъсиси Парки саноатӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- Барномаи шарикӣ стратегӣ миёни Вазорати мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати мудофиаи Федератсияи Русия дар соҳаи ҳарбӣ барои солҳои 2026-2030 ва Нақшаи амалии он барои солҳои 2026-2028;

- Ёддошти тафохум миёни Бонки миллии Тоҷикистон, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки марказии Федератсияи Русия, Вазорати молияи Федератсияи Русия оид ба ҳамкорӣ дар самти баланд бардоштани сатҳи саводнокии молиявии аҳоли;

- Ёддошти тафохум оид ба ҳамдигарфаҳмӣ миёни Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати рушди рақамӣ, алоқа ва коммуникатсияи оммавии Федератсияи Русия вобаста ба ҳамкорӣ дар соҳаи рақамикунонӣ ва технологияҳои иттилоотӣ;

- Созишнома байни Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва Маркази миллии таҳқиқоти “Институти Курчатов”-и Федератсияи Русия оид ба ҳамкориҳои илмӣ ва илмӣ-техникӣ.

- Созишнома миёни Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати вилояти Кирови Федератсияи Русия оид ба татбиқи муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ ва хориҷӣ дар соҳаи тиҷоратӣ иқтисодӣ, илмӣ-техникӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва гуманитарӣ ва ғ. [6].

Тавре аз ҷамъбасти мавзӯи дида мешавад дар байни Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар марҳалаи ҳозира (с-ҳои 2020-2025) доираи нави васеи ҳамкориҳо қариб дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла:- алоқаҳои сиёсӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ, савдоӣ, маданӣ ва илмӣ аз ҷониби роҳбарияти олии ҳар ду кишвар ба роҳ монда шуда, бо ҳамин барои ҳар ду халқ заминаҳои васеи ҳамкориро фароҳам овардаанд. Ин ҳамкориҳо манфиатҳои миллии ҳар ду кишвари ба ҳам дӯстро ифода карда, онҳо имкон медиҳанд, ки сарҳадоти ҷанубии ҳар ду кишвар дар давраи муосир аз таъовуз ва даҳлати ғаразнокӣ дигар давлатҳои хориҷӣ дар амон бошанд.

АДАБИЁТ:

1. Бо рақсу мусиқии миллии: Рӯзҳои фарҳангии Тоҷикистон дар Маскав ҷӣ гуна гузашт (рус.). «Sputnik».
2. Дар Москва филми тоҷикии «Фортуна» ба намоиш гузошта шуд (рус.). «Сафорати

- Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Россия». 29 октябри 2022 санчида шуд. Баргирифта аз сарчашмаи аввал 6 феввали 2023
3. Изхороти матбуоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи натиҷаҳои мулоқоти музокирот бо Президенти Федератсияи Русия дар доираи сафари расмӣ ба Федератсияи Русия 17. 03. 2025 20. 12 https://www.president.tj/event_by_theme/bilateral_relations/russia/50050-
 4. Исаев А. Саҳми Россия дар савдои хориҷии Тоҷикистон. . . -// Sputnik. tj 26 09 2024.
 5. Мощное оружие и тактика: как РФ помогает Таджикистану в борьбе с терроризмом(рус.). Sputnik.
 6. Маросими имзои санадҳои нави ҳамкорӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия 17. 03. 2025 19. 50 https://www.president.tj/event_by_theme/bilateral_relations/russia/50050-
 7. Муф. дар ин бора ниг. Муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия <https://mfa.tj/tg/main/view/142/munosibathoi-tojikiston-bo-rossiya> сайти Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон 10. 09. 2021 10:10.
 8. Посол: Россия готова расширить сети филиалов в Таджикистане. -//Kommersant. ru
 9. Турсунов Т. Х., Новиков С. В. Российско-таджикское сотрудничество как фактор стабильности в Центральной Азии. – //Кибер Ленинка. <https://cyberleninka. ru. . https:// wwwritmeurasia. ru>
 10. Дар ин бора ниг. Ходжибеков, Э. . Роль исмаилитских пиров в добровольном вхождении Памира в состав России / Э. Х. Ходжибеков // Вестник Хорогского Университета. Серия 2. Гуманитарные науки. – 2001. – №3. – С. 120-125; Он же, Исмаилитские духовные наставники (пиры) и их роль в общественно-политической и культурной жизни Шугнана (вторая половина XIX-30-е годы XX вв.) / Э. Ходжибеков. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 282 с.

ҲАМКОРИҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ ДАР ДАВРАИ ҲОЗИРА (солҳои 2020 - 2025)

Дар мақола алоқаҳои сиёсӣ, ҷарбӣ, иқтисодӣ, савдоӣ, маданӣ ва илмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар давраи ҳозира (с-ҳои 2020-2025) мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудааст. Муаллиф маводҳои лозимиро омӯхта, дар асоси таҳлили онҳо ба хулосаи омаданд, ки дар шароити авҷ додани ҷангҳои гибридии аз ҷониби алоҳида давлатҳо ва афзоиши муҳоҷирати меҳнатӣ дар дунё зарурияти ҳамкориҳои нави байни Тоҷикистону Федератсияи Россия дар шароити муосир барои ҳар ду давлат зарур шуда, он актуалити ин мавзӯро нишон медиҳад. Муаллиф нишон додааст, ки ҳамкориҳои муҳталифи байни ин ду кишвар барои ҳар ду давлат махсусан дар замонҳои муосир, дар шароити авҷи бозиҳои нави геополитикӣ аз он сабаб муфид аст, ки он агар аз як тараф беҳатарии сарҳадоти Тоҷикистонро аз таҷовузи алоҳида давлатҳои хориҷӣ таъмин намояд, инчунин он муҳофизати сарҳадоти ҷанубии Федератсияи Россияро низ мустақкам нигоҳ медорад. Инчунин муаллиф дар асоси таҳлили мавзӯи хулоса карданд, ки ин ҳамкориҳо ва шарикӣ стратегӣ агар аз як тараф беҳатарии сарҳадоти ин ду кишварро таъмин созад, пас аз тарафи дигар он тинҷӣ ва оромии мардуми ҳар ду давлатро дар шароити муосир пурра таъмин мекунад.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Россия, ҳамкориҳои сиёсӣ, ҷарбӣ, иқтисодӣ, савдоӣ, маданӣ ва илмӣ. Зарурият ва аҳамияти ин ҳамкориҳо барои ҳар ду кишвар дар шароити муосир. Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳоджибеков Элбон доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, Суроға: Тоҷикистон, 736000, ш. Хоруғ, кӯчаи Ш. Шохтёмур 109. Телефон: 93-501-19-55.

ТАДЖИККО-РОССИЙСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ (2020-2025гг.)

Статья посвящена политическое, военное, экономическое, торговое, культурное и научное сотрудничество РТ и РФ на современном этапе (2022-2025гг.) Автор изучая материалы и на основе их анализа делает вывод, что в условиях организации гибридных войн со стороны отдельных государств и появление новый миграционный процесс в мире указывает на необходимость

организации новые взаимодействие между РТ И РФ на современном этапе, что указывает на актуальность темы. Автор показывает что сотрудничество это государство в разных сферах в условиях разгар геополитических игр в современном этапе защищает не только границ РТ со стороны агрессии соседних стран, но и укрепляет южных границ РФ. Благодаря это сотрудничество народов обих стран живут в мире и спокойствие.

Ключевые слова: Таджикистан, Россия, политическое, военное, экономическое, торговые, культурные сотрудничество. Необходимость сотрудничество двух государств и его значение для каждого государство на современном этапе.

Сведения об авторе: Ходжибеков Эльбон, доктор исторических наук, профессор, преподаватель кафедры истории и религиоведения ХогУ им. академика М. Назаршоева. Адрес: Республика Таджикистан, 736000, г. Хорог, ул. Ш. Шохтемур, 109. Телефон: 93-501-19-55.

COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE RUSSIAN FEDERATION IN THE CONTEMPORARY PERIOD (2020–2025)

The article provides a scholarly analysis of political, military, economic, trade, cultural, and scientific relations between the Republic of Tajikistan and the Russian Federation during the contemporary period (2020–2025). The author has studied the relevant materials and, based on their analysis, concludes that, in the context of the intensification of hybrid warfare by certain states and the growing scale of labor migration worldwide, the development of new forms of cooperation between Tajikistan and the Russian Federation has become increasingly important for both countries under contemporary conditions. This demonstrates the relevance of the topic.

The author demonstrates that various forms of cooperation between the two countries are particularly beneficial for both states in the contemporary period and amid the intensification of new geopolitical dynamics. On the one hand, such cooperation contributes to ensuring the security of Tajikistan's borders against potential threats from certain foreign states; on the other hand, it strengthens the protection of the southern borders of the Russian Federation.

Furthermore, based on an analysis of the subject, the author concludes that cooperation and strategic partnership between the two countries, while contributing to the security of their respective borders, also play an important role in maintaining peace and stability for the peoples of both states under contemporary conditions.

Keywords: Tajikistan, Russia, political cooperation, military cooperation, economic cooperation, trade cooperation, cultural cooperation, scientific cooperation, necessity and importance of cooperation between the two countries under contemporary conditions.

About the autor: Khodjibekov Elbon, Doctor of Historical Sciences, professor, lectures in Department of History and Religious studies of Khorog State University named after M. Nazarshoev, Address: 109, Sh. Shirinsho street, Khorog, 736000, Tajikistan. Tel: 93-501-19-55.

ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 811.222.8'373.611:821.222.8-1

КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДҲОИ ЗАРФСОЗ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ҶАЛОЛИДДИНИ
БАЛҲӢ

Абдурахмонзода Г.А.

Донишгоҳи байналмиллалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Зарф чун ҳиссаи мустақили нутқ дар ифода кардани аломати амалу ҳаракат ва аломати аломат нақши муҳим дошта, ба миқдори муайяни пасвандҳои калимасоз соҳиб мебошад. Калимасозии морфологӣ, хусусан калимасозии вандӣ, дар ташаккули захираи луғавии забон аз ҳисоби зарфҳо нақши муҳим дошта, яке аз роҳҳои асосии ба вучуд овардани воҳидҳои ҳиссаи мазкури нутқ дар забони тоҷикӣ маҳсуб мешавад. Пасвандҳо бо калимаҳои мустақили мансуби ҳиссаҳои гуногуни нутқ, махсусан исм ва сифат васл шуда, зарфҳоеро ба вучуд меоранд, ки ба маъноҳои гуногун соҳиб мебошанд. Ба гурӯҳи пасвандҳои зарфсоз пасвандҳои **-вор, -сон, -она, -нокӣ, -акӣ** дохил шуда, дар ғазалиёти Мавлоно дар ташаккули зарфҳо саҳми нобаробар доранд. Умуман, зарфҳои сохта дар ғазалиёти шоир миқдоран кам буда, гурӯҳи зарфҳои мебошанд, ки ба воситаи пасвандҳои **-она, -гоҳ** ва **-вор** сохта шудаанд.

Пасванди **-она** аз ҷумлаи он пасвандҳои мебошад, ки бо гурӯҳҳои муайяни маъноии исмҳо ва сифатҳои аслии васл шуда, зарфҳои гуногунро ба вучуд меорад. Калимасоз, ки ба воситаи ин пасванд сохта мешаванд, агар дар як маврид ҳамчун зарф истифода шаванд, дар мавриди дигар метавонанд айнан дар ҳамон шакл ҳамчун сифат ба кор бурда шаванд. Мундариҷаи матн ва мавқеи ҷойгиршавӣ ва муносибати онҳо бо калимаҳои дигар барои муайян кардани сифат ё зарф будани онҳо нақши муҳим доранд. Дар ҷумла агар чунин гурӯҳи калимаҳо бо қисмати феълӣ, яъне хабарӣ ҷумла, алоқаманд ва вобаста бошанд, онҳо зарф мебошанд, вале агар бо исм алоқаманд бошанд сифат мешаванд.

Ба воситаи пасванди **-она** аз исмҳо сохта шудани зарфҳо: **хасона, харона, сагона, шерона, ғуломона, туркона, модарона, дилбарона, мутрибона, посбонона, роҳравона, дӯстона, ҷисмона, каримона, ҳаёлона** ва ғайраҳо.

Ба моҳи рӯза **ҷухудона** май хӯр,

Биё ба базми Муҳаммад, мудом нӯш, мудом [I, 2, с. 466].

Ай ишқ, **бародарона** пеш о,

Бигзор саломӣ сарсариро [I, 4, с. 40].

Гуфт модар **модарона**: “Чун бубинӣ дому дона,

Инчунин гӯ **роҳравона**, ло мусаллам, ло мусаллам” [I, 5, ғ. 1572].

Ҳар лаҳза бихониям **каримона**,

Ай дӯст, маро чӣ мефиребӣ ту? [I, 3, с. 68].

Ба воситаи пасванди **-она** аз сифатҳо сохта шудани зарфҳо **лангона, шергирона, кӯр-кӯрона, кӯрона, карона, ғофилона, шодона, шодмона, ҳамӯшона, ҷухудона, оқилона, оромона, мастона, мардона, улёна**. Мисол:

Мекашам **мастона** борат беҳабар,

Ҳамчу уштур зерӣ борам рӯзу шаб [I, 4, с. 59].

Гуфто, ки ҳамӯш, к-ин хинги фалак

Лангона равад дар маҳзари ман [I, 2, с. 710].

Пасванди **-вор** як андоза сермаҳсул буда, муштарақан дар ташаккули сифатҳо, зарфҳо ва ҳатто исмҳо (курпавор, куртавор, сабзавор) иштирок менамояд. Ин пасванд ба исмҳо васл шуда, аз онҳо зарфи монандӣ ва тарзи амал месозад: **аҷамивор, умедвор, бечоравор, бераҳмвор, қиёматвор, девонавор, мардвор, маствор, мусалмонвор, хуршедвор, шамсвор, қамарвор, маъшуквор, маҷнунвор, зарравор, мурдавор, гурбавор, ғунҷавор, исторавор, кабутарвор, фақирвор, савсанвор, раҳвор, замбӯрвор, харвор, доявор, исивор, қадахвор, парвонавор, нодоштор, яъқубвор, сулаймонвор,**

исмоилвор, халилвор, довудвор ва ғайраҳо. Мисол:

Чоми чу нор дардеҳ, **бераҳмвор** дардеҳ,
То гум шавам, надонам худрову неку бадро [I, 5, ғ. 191].

Мурғони частаеи зи сад дом **мардвор**,
Домест доми ту, ки аз ин сӯ матор нест! [I, 5, ғ. 456].

Тоҳт руҳи офтоб, гашт чаҳон **маствор**,
Бар масали зарраҳо, рақскунон пеши ёр [I, 2, с. 77].

Сурати дил омаду пешам нишаст,
Бастасару хаставу **беморвор** [I, 5, ғ. 1167].

Довудвор моро оҳан чу мум гардад,
К-оҳанрабост дилбар, дил оҳан аст имшаб [I, 5, ғ. 305].

Дар ошно **ачамивор** мангаред чунин,
Фариштаед ба маънӣ, агар ба тан башаред [I, 1, с. 646].

Хомӯш бошу лаб макушо, хоҷа, **ғунчавор**,
Меҳанд зери лаб ту ба зери залолӣ гул [I, 2, 225].

Пасванди **-гоҳ/гаҳ**, асосан, пасванди исмсоз мебошад, вале гоҳо бо як гурӯҳ исмҳои ифодакунандаи мафҳуми вақту замон васл шуда, аз онҳо зарфҳои замонро ба вучуд меорад: **сахаргоҳ, шомгоҳ, субҳгоҳ, шабонгаҳ**;

Сахаргоҳе дуо кардам, ки чонам хоки пойи ӯ,
Шунидам наъраи омин зи чон андар дуои ман [I, 5, ғ. 1753].

Ишқи ишратпешай, ки давлатат поянда бод!

Рӯз-рӯзат иди тоза, ҳар **шабонгаҳ** сури нав [I, 3, с. 421].

Ҳамин тариқ, дар забони тоҷикӣ роҳҳои гуногуни калимасозӣ мавҷуд аст. Ҳар як роҳи калимасозӣ хусусиятҳо ва тарзу воситаҳои ба худ хоси ташаккул дорад. Яке аз муҳимтарин роҳҳои калимасозӣ дар забони тоҷикӣ калимасозии морфологӣ маҳсуб шуда, ба воситаи пасванду пешвандҳо амалӣ карда мешавад. Ин роҳи калимасозӣ дар ғазалиёти Ҷалолиддини Балхӣ дар ба вучуд овардани калимаю воҳидҳои ифодакунандаи маъноҳои нав нақши ниҳоят муҳим дошта, дар мундариҷаи матни ғазалиёти шоир ба хусусиятҳои гуногун далолат менамояд.

Калимасозӣ яке аз роҳҳои асосии рушду такомули таркиби луғавии забон аз ҳисоби сарчашмаҳои дохилӣ ба шумор меравад. Дар доираи калимасозӣ роҳҳои гуногуни ба вучуд овардани калимаю маъноҳои нав мавҷуд буда, падидаҳои дохилизабоние мебошанд, ки дар забони тоҷикӣ пайдоиши онҳо таърихи тулонӣ дорад. Калимасозии морфологӣ яке аз қадимтарин роҳҳои калимасозӣ маҳсуб шуда, дар ба вучуд овардани калимаю воситаҳои ифодакунандаи маъноҳои нав дар осори Ҷалолиддини Балхӣ, хусусан дар ғазалиёти ӯ, мавқеи муҳим дорад. Роҳи мазкури калимасозӣ бо тамоми хусусиятҳои дар мундариҷаи морфологии калимаҳои таркиби ғазалиёти Ҷалолиддини Балхӣ зоҳир гашта, ба хусусиятҳои хос соҳиб мебошад.

Калимасозии морфологии пешвандӣ яке аз падидаҳои сермаҳсул ва хеле инкишофёфтаи калимасозӣ дар ғазалиёти Ҷалолиддини Балхӣ маҳсуб шуда, бо ин роҳ калимаҳои зиёде ба вучуд оварда шудаанд, ки аз рӯи мансубияти ҳиссаинутқиашон ба гурӯҳи исмҳо, сифатҳо феълҳо ва зарфҳо тааллуқ доранд.

Калимасозии морфологии пасвандӣ низ дар забон решаҳои амиқи таърихӣ дошта, дар ғазалиёти Ҷалолиддини Балхӣ ба таври васеъ ба мушоҳида мерасад. Дар забони тоҷикӣ миқдори пасвандҳо дар муқоиса бо пешвандҳо дар доираи ҳиссаҳои нутқ бештар буда, вобаста ба мавқеашон дар калимасозӣ дар ташаккули калимаҳои таркиби ғазалиёти шоир саҳм гузоштаанд.

Ҷалолиддини Балхӣ дар ғазалиёти худ бо истифодаи пешванду пасвандҳо вобаста ба зарурат тавонистааст, ки як миқдор калимаҳоро ба вучуд оварад, ки то имрӯз танҳо дар осори ӯ маҳфуз монда дар фарҳангу луғатномаҳо осори шоирони дигар ба мушоҳида намерасанд. Гузашта аз ин, ба воситаи пасванди **-тар** шоир аз як гурӯҳ исмҳо бо дар назар гирифтани аломатҳои барҷаста ва муҳимми онҳо сифатҳоро ба вучуд овардааст, ки мазмунан ҷолиб ва услубан хеле ифоданок буда, дар ғановати мундариҷаи ғоявию бадеии

ғазалҳо нақши муҳим гузоштаанд.

Ҳамин тариқ, калимасозӣ муҳимтарин роҳи рушду такомули таркиби луғавии забон буда, дар бартараф намуҷдани эҳтиёҷоти забон дар робита ба ифодаи мафҳумҳои нав нақши муҳим дорад. Дар забони тоҷикӣ роҳҳои гуногуни калимасозӣ буда, ҳар яке аз ин роҳҳои калимасозӣ қонуниятҳои ба худ хоси мавҷудият ва сохтани калимаҳоро доро мебошанд. Яке аз ин роҳҳои калимасозӣ, ки дар ташаккули калимаю маъноҳои нави ғазалиёти Ҷалолӣдини Балхӣ нақши муҳим дорад, ин калимасозии морфологӣ мебошад. Калимасозии морфологӣ бо тамоми хусусиятҳо ва қолабҳои калимасозии дар ғазалиёти ин мутафаккири шинохта таҷассум ёфта, бо ин роҳи калимасозӣ калимаҳои зиёде сохта шудаанд, ки ба забон ва қобилияти калимасозии Ҷалолӣдини Балхӣ хос мебошанд. Роҳи мазкури калимасозӣ дар ғазалиёти Ҷалолӣдини Балхӣ, асосан, дар ташаккули исмҳои сифатӣ, зарфӣ ва қисман феълӣ нақши ғаёбдоранд.

АДАБИЁТ:

1. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология [Матн]. – Душанбе: Маориф, 1973. – Қисми I: Китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олий. – 464 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1985. – қисми I: Фонетика, Морфология. – 356 с.
3. Мавлоно, Ҷалолӣдини Румӣ. Девони қабир (таҳияи Алии Муҳаммадии Хуросонӣ) [Матн] Ҷ. Р. Мавлоно. – Душанбе: Дониш, Ҷ. 1, 2007. – 687с.
4. Мавлоно, Ҷалолӣдини Румӣ. Девони қабир (таҳияи Алии Муҳаммадии Хуросонӣ). – Душанбе: Дониш, Ҷ. 2, 2007. – 710 с.
5. Мавлоно, Ҷалолӣдини Румӣ. Девони қабир (таҳияи Алии Муҳаммадии Хуросонӣ). – Душанбе: Дониш, Ҷ. 3, 2008. – 772с.
6. Мавлоно, Ҷалолӣдини Румӣ. Мунтахаби ғазалиёти (таҳияи Асрори Раҳмонфар ва Мубашшир Акбарзод). – Душанбе: Адиб, 2013. – 150 с.
7. <https://www.haiderart.ganjoor.com>
8. Рустамов, Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм [Матн]/ Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 92 с.
9. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 79 с.
10. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1972. – 223 с.
11. Рустамов, Ш. Исм. Категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ [Матн]/ Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 219 с.
12. Рустамов, Ш. Исм [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1981. – 218 с.
13. Хоҷаев, Д. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2004. – 124с.

КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДҲОИ ЗАРФСОЗ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ҶАЛОЛӢДИНИ БАЛХӢ

Дар мақола дар бораи калимасозии морфологӣ зарфҳо бо ёрии пасвандҳои зарфсоз дар ғазалиёти Ҷалолӣдини Балхӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

*Пасвандҳо бо калимаҳои мустақили мансуби ҳиссаҳои гуногуни нутқ, махсусан исм ва сифат васл шуда, зарфҳоеро ба вуҷуд меоранд, ки ба маъноҳои гуногун соҳиб мебошанд. Ба гурӯҳи пасвандҳои зарфсоз пасвандҳои **-вор**, **-сон**, **-она**, **-нокӣ**, **-акӣ** дохил шуда, дар ғазалиёти Мавлоно дар ташаккули зарфҳои сахми нобаробар доранд. Умуман, зарфҳои сохта дар ғазалиёти шоир миқдоран кам буда, гурӯҳи зарфҳои мебошанд, ки ба воситаи пасвандҳои **-она**, **-гоҳ** ва **-вор** сохта шудаанд.*

Маводи мақола барои забоншиносии ҷавон, унвонҷӯёну донишҷӯён ва умуман, дӯстдорони фарҳангу тамаддуни қадимиамон муфид аст.

Калидвожаҳо: Ҷалолӣдини Балхӣ, ғазалиёт, морфология, сохтор, таркиби луғавӣ, калимасозӣ, калимаҳои мураккаб, исм, сифат, зарф, пасванд.

Маълумот дар бораи муаллиф: н.и.ф. Абдуллоҳзода Гулҷаҳон Абдуллоҳзода-мудири кафедраи забон ва фарҳанги Донишгоҳи байналмиллалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, E-mail: jihonova0911@mail.ru. Телефон: (+992) 987-52-28-68

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ СУФФИКСЫ, ПРОИЗВОДЯЩИЕ НАРЕЧИЯ В ГАЗЕЛЯХ ДЖАЛОЛИДДИНА БАЛХИ

В статье рассматривается морфологическое словообразование наречий с помощью наречных суффиксов в газелях Джалалиддина Балхи.

Суффиксы присоединяются к самостоятельным словам, принадлежащим к разным частям речи, особенно к существительным и прилагательным, и образуют наречия, имеющие разные значения. В группу наречных суффиксов входят суффиксы -вор, -сон, -она, -ноки, -аки, которые играют неодинаковую роль в образовании наречий в газелях Мевланы. В целом наречия-суффиксы в газелях поэта немногочисленны и представляют собой группу наречий, образованных с помощью суффиксов -она, -гох и -вор.

Материал статьи будет полезен молодым лингвистам, соискателям званий и студентам, а также, в целом, любителям нашей древней культуры и цивилизации.

Ключевые слова: Джалалиддин Балхи, газель, морфология, структура, лексическая композиция, словообразование, сложные слова, существительное, прилагательное, наречие, суффикс.

Сведения об авторе: к.ф.н. Абдуллоҳзода Гулҷаҳон Абдуллоҳзода – заведующая кафедрой языка и культуры Международного университета туризма и предпринимательство Таджикистана E-mail: jihonova0911@mail.ru. Телефон: (+992) 987-52-28-68

WORD-FORMATION SUFFIXES PRODUCING ADVERBS IN THE GAZELS OF JALALUDDIN BALKHI

This article examines the morphological word formation of dialect using dialectal suffixes in the ghazals of Jalaliddin Balkhi.

Suffixes are added to independent words belonging to different parts of speech, especially nouns and adjectives, to form adverbs with different meanings. The group of adverbial suffixes includes the suffixes -vor, -son, -ona, -noki, and -aki, which play different roles in the formation of adverbs in Mevlana's ghazals. In general, the poet's ghazals contain few adverb suffixes, consisting of a group of adverbs formed using the suffixes -ona, -gokh, and -vor.

This article will be useful for young linguists, graduate students, and, in general, for lovers of our ancient culture and civilization.

Key words: Jalaliddin Balkhi, ghazal, morphology, structure, lexical composition, word formation, compound words, noun, adjective, adverb, suffix.

Information about the author: c.f.c. Abdurrahmonzoda Guljahon Abdurrahmon – Head of the Department of language and culture of the international University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, E-mail: jihonova0911@mail.ru. Phone: (+992) 987-52-28-68

УДК: 811.221.32'373

ЛЕКСИКА ПЛОТНИЧЕСТВО В ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКЕ: СИСТЕМНО- ТЕМАТИЧЕСКИЙ ОБЗОР

Аламшоев Ш.М., Аламшоев М.М.

Академия наук Республики Таджикистан

Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева

На сегодняшний день одним из продуктивных методов изучения лексики являются словарные дефиниции, что позволяет анализировать знания, нашедшие своё отражение в различных типах словарей. Документация лексики материальной культуры, в том числе плотницкой, является важным, поскольку традиционные ремёсла стремительно утрачиваются в связи с урбанизацией и изменением хозяйственного уклада. Также в последние годы, с появлением новых технологических прорыв в области ткачества, а также сильное сокращение число людей занимающихся когда либо ткачеством, для которых

когда-то это было необходимостью а не досуговой деятельности, происходит семантическая эрозия лексики традиционного ткачества и прядения. Наблюдается полное исчезновения ремесленной лексики из живой речи. Особая важность фиксации ремесленной терминологии, стремительно исчезающей вместе с носителями традиции, обусловлена ее ценностью для комплекса гуманитарных наук: лингвистика получает материал для анализа языковых изменений, антропология — ключи к пониманию материальной культуры, а этнография — документальное свидетельство исчезающих практик. Как известно, плотническая лексика охватывает термины и понятия, связанные с жилищем, домашним бытом, обработкой древесины, а также строительством использованием деревянных конструкций, что отражает важнейшие элементы материальной культуры памирцев. Так как для всего ареала памирских языков характерно сравнительное этнографическое единообразие.

Объектом исследования является лексика, связанная с плотничеством в шугнанском языке.

Актуальности исследования, заключается в том, что ремесленная лексика это не просто набор терминов, но является культурным кодом, глубоко связано с историей язык, как и другие бесписьменные памирские языки, находятся под угрозой исчезновения в результате глобализации, которая приведёт к потере их первоначальных особенностей. В связи с тем, что этот процесс усилился в последние десятилетия, необходимы неотложные меры по сохранению и развитию языка. Ключевая мера — введение шугнанского языка в школьную программу в районах его использования: это сохранит языковую идентичность и преемственность поколений. Другой необходимый шаг — создание образовательных и культурных передач на шугнанском, которые одновременно поддержат родной язык и укрепят таджикский через практическое двуязычие. Наконец, эти действия предоставят науке уникальные данные для изучения памирских языков как части мирового лингвистического наследия. Статья также, актуально ввиду отсутствия достаточного лексикографического описания профессиональной плотнической лексики шугнанского языка.

Практическая значимость данного исследования заключается в возможности сопоставления плотнической лексики с соответствующими лексическими единицами других памирских языков. Подробный анализ способствует более глубокому пониманию процессов языковых контактов, заимствований и сохранения архаизмов в пределах восточно-иранской языковой группы. Это позволяет точнее установить лексические связи между отдельными памирскими языками, а также выяснить, какая часть рассматриваемой лексики является общей для всех них и восходит к древнеиранскому состоянию, а какая относится к более позднему времени.

В связи с этим цель данной статьи заключается не только в лексико-семантической интерпретации, плотнических единиц, но и введение этнографические понятия и сведений, необходимых для их полноценного описания.

Материалом настоящего исследования послужили полевые материалы и словари самого автора [7,8,9]. В статье также использованы словари Г. Моргенстиерне [33] И.И. Зарубина [15], В. С. Соколовой [26, с. 27], Т.Н. Пахалины [24], Д. Карамшоева [9, с. 17], М. Аламшоева [Аламшоев 2002], М. Аламшоева [1, с. 3, 7, 8, 9] и Алишои Сабора [28].

В рамках исследования автором была составлена таблица, включающая 330 языковых единиц, связанных с плотничеством, сгруппированных по тематическим категориям.

Памирские языки и народы ныне называющим себя памирцами распространены в Западного и Южного Памира (Горно-Бадахшанская автономная область [Таджикистана](#)), а также в прилегающих пограничных районах Афганистана, Пакистана и Северной Индии и Северо-Западного Китая. Термин «Памирские языки», включает в себе близкородственных языков, а именно шугнано-рушанская группа (включающая шугнанский с баджувским диалектом, рушанский, хуфский, бартангский орошорский или рошорвский, сарыколский) а

также ваханский, ишкашимский, язгулямский и сангличский (наряду с его зебакским диалектом, до настоящего времени остаётся малоисследованным). Некоторые учёные относят к этой группе памирских языков мунджанского и близкородственного йидга (Georg Morgenstierne 1938, Ľubomír Novák 2014, Татьяна Н. Пахалина 1983 John Payne и др.)

В VII-VI вв. до н.э. южные племена Памира, расположенные на границе с Индией (частично на ее территории) и восточной части Афганистана, были заселены этническими иранцами, состоявшими из племён саки-земледельцев и скотоводов или близких к ним.

Как известно, с начала христианской эры Вахон, Ишкашим, Шугнан и Рушан, которые обычно называют «припамиирскими», «Западным Памиром» или Бадахшаном, существовали как независимые и суверенные государства. Они иногда входили в состав Хайтолианской (V в.), Тюркской (VI в.) или Саманидской (IX-X вв.) династии. В XII веке Гурис завоевал эти страны, монголы в XIII веке, Тимуриды в XV-XVI веках, Шайбани в конце XVI века и Аштарханиды в конце XVII века. В следующем столетии они подверглись давлению со стороны афганского правительства, Бухарского эмирата и Кокандского ханства (Искандаров 1978) и последние вошли в состав Таджикской СССР, а после получили независимости. Древнекитайские источники и записи дают достоверную информацию, о том, что во времена существования государства Кирпанада (I-II века н.э.) восточноиранцы занимали значимое положение в формировании социально-политических структур и культурных процессов региона *«с которыми древний Китай имел дипломатические и торговые отношения. Китайские исследователи сведения о государстве Кирпанд почерпнули из путевых заметок буддийских паломников, совершавших вояж в Индию, в центрально азиатские царства, а также из сообщений первых послов императора Поднебесной»* [19, с. 10]. «Языки ваханский, ишкашимский, язгулямский, шугнано-рушанска группа и старованджский обычно объединяются в литературе термином “памирский” или “примамирским” языки. Некоторые учёные, такие как В.С. Соколова относит мунджанский к северапамирской (шугнанско-язгулямской) группе (ГОМШ, особенно 232). Другие исследователи не относят, данный язык к памирским языкам [18, 27]» [29, с. 5]. Известно, что «общность памирских языков в области фонетики больше всего сказывается в консонантизме. Наличие так называемых межзубных ʒ и ɖ и заднеязычных шелевых x и ɣ как самостоятельных фонем составляет общую черту памирских языков за исключением ишкашимского языка» [27, с. 6]. Изменяя звуковых особенностей ваханского, язгулямского и ишкашимского языков приставляют собой особый интерес в контексте, фонетических, лексических и фразеологических различий. К тому же по генетическим признакам памирские языки не исходят от единого условного «протопамирского языка» (Пахалина 1983: Эдельман 1986). Однако памирские язык не единственные языки, которые дошли до нас, «на рубеже I и III век на территории Средней Азии были распространены другие языки и диалекты восточноиранской группы. Фрагменты их лексики дошли до нас в сочинениях арабоязычных авторов, в топонимике и иных побочных источниках. В книге профессора Мери Бойса, «Зароастрийцы» нами выявлены черты восточно-иранских и западноиранских языков в тексте Авесто и Гатах, что свидетельствует о близости всех иранских языков. Другими учёными также выявлены более архаичные элементы, восходящие к Авесте (31, с. 32).

По данным многих авторов, данный факт не вызывает сомнений, что Шугнано-рушанская группа языков и их диалектов, относящихся к восточной ветви иранских языков, включаются в памирские языки. Распространены в горных долинах Западного Памира <...> В их состав входят следующие языки и диалекты: шугнанский с баджувским диалектом, рушанский с хуфским диалектом, бартангский, орошорвский (рошорвский), сарыкольский [Синьцзян, Уйгурская автономная область КНР]. Идентичность этих языков и сходства традиции данных народностей дают основание считать их единой языковой общностью.

Баджувский диалект шугнанского языка, на котором говорят в селениях Верхнего и Нижнего Баджува, отличается в основном фонетически, встречаются и некоторые расхождения в лексике. Незначительные фонетические особенности существуют в

шугнанском говоре Рошткалинского района. Некоторые различия выявлены в исчезнувшем и малоисследованном барвазском диалекте шугнанского языка.

Позднее В.С. Расторгуева высказала свою точку зрения, согласно которой «эти разные группы племён: скифов локализируют на территории северного Причерноморья, а саков – в восточном Туркестане». «В античное время, в конце I тысячелетия до н. э., в районе верховьев Амударьи (р. Пяндж) и её притоков жили отдалённые предки припамирских народностей. Территория их расселения была сопредельная с центром формирования индоарийских племен. Древние сакские и, возможно, дардские племена стали одним из основных элементов в этногенезе припамирских народностей» [23, с. 19].

Шугнанцы, по мнению некоторых исследователей, являются потомками древнейших сакских племен. «Памир впервые упоминается в памятнике санскритской литературы, в индийской эпической поэме «Махабхар(а*)та» (VI в. до н. э.) под названием Меру. Согласно этому памятнику, к северу от центральной Индии, по-видимому, в области Припамирья, обитали саки (скифы), т. е. народы иранского происхождения» [20, с. 73].

Шугнанский язык — это один из бесписьменных языков восточноиранской группы иранских языков. Лингвоним и этноним восходят к названию исторической области Шугнан (шугн. *Хиҷнӣн*, тадж. *Шугнон*, др. перс. “**xvašna*”, перс. *شغن*), расположенному в юго-западном Памире. В 1895 (11 марта) году Памир был разделен англо-русским соглашением и до настоящего времени территория Шугнана разделена на две области: правобережный Шугнан (территория современного Шугнанского района Горно-Бадахшанской автономной области (ГБАО) Республики Таджикистан и левобережный Шугнан (Шугнанский район провинции Бадахшан в Афганистане).

На шугнанском языке сегодня говорят жители города Хорога, Шугнанского и Рошткалинского районов ГБАО Таджикистана и население левобережной реки Пянджа афганского Бадахшана, к тому же по нашим данным с той стороны не существует термин “Рушанский язык”. В пределах территории обитания самих шугнанцев наблюдаются незначительные территориальные различия в их языке (в говорах *Хоҳдарӣ*, *Ҷунд*, *Харай*, *Барпанжақалӣ*).

На баджувском диалекте говорит население ущелья Баджув Рушанского района ГБАО. Географически шугнанский язык распространён в северной части Бадахшана – на Памире по долинам реки Вахан (Дарморахт), Шахдары, Гунта и Пянджа (верхнее течение Амударьи). Шахдаринский хребет находится западнее Ваханского Хребта (6726 м. над уровнем моря), а Гундский хребет является продолжением Шахдаринского. Эти долины пересекаются на перевале Харгуши (*Мас*) за Джавшангозом. Юго-западная граница Шугнана проходит по ущелью реки Пянджа до кишлака *Soḫčārṽ* – со стороны ГБАО РТ и *Čosnūd* – с афганской стороны.

Шугнанский и Рошткалинский районы сейчас занимают 15% территории ГБАО. В Шугнанском районе, с центром городка Вахдат (к. *Porṣinev*), Рошткалинском районе – Рошткальа (к. *Rojqalā*), городе Хорога (*Xaray*) разговаривают на шугнанском языке. Некоторые шугнанцы живут в Душанбе и других регионах Республики Таджикистан, городах России и СНГ, а также за рубежом. Основными и самыми древними занятиями шугнаноязычного населения являются земледелие и животноводство. На высоких склонах гор, где расположены высокогорные лугостепи, находятся летние пастбища – там пасут коз, овец, крупный рогатый скот. Лучшие пастбища районов находятся на территории Джелонды и Джавшангоза. Благодаря площади пахотных земель и разведению крупного рогатого скота и мелких животных Шугнанский и Рошткалинский районы занимают ведущее место в экономике ГБАО.

Шугнанский язык издавна привлекал внимания учёных-путешественников. Большой вклад в изучении памироведения внесли такие учёные как Р. Шоу, В. Гейгер, И.И. Зарубин, В. Б. Иванов, М.С. Андреев, В.С. Соколова., Т.Н. Пахалина, А.Л. Грюнберг, Д. Карамшоев, И.М. Стеблин-Каменский, Х.Д. Додыхудоев, П. Джамшедов, В. С. Расторгуева, Д. И. Эдельман, А.З. Розенфельд, Ю.Г. Рычкова, А.А. Семенов, Ш. Юсуфбеков, С. Матроров,

Т.Г. Абаев, К. Аламшоев, С. Бахромов, Л. Бахтоваршоева, Б.. Белоголовый, А.Н. Бернштам, А.А. Бобринская, М. Бойс, М.А. Бубнова, Л. Додыхудоева, А.Н. Зелинский, Д.Л. Иванов, Б. Б. Лашкарбеков, Б.А. Литвинский, М. Х. Мамадназаров, И. М. Мухиддинов, З.О. Назарова, Н.Х. Спицына, Н. Шакармамадов, М. Файзов, А. Шохуморов, Т.С. Каландаров, К. Эльчибеков, З. Юсуфбекова, Т.А. Джексон, В. Ленц, Л. Давлатбеков, В. Охониезов, М. Имматшоева, Ш. Мирзоев, М. Броимшоева и др.

Лексику шугнанского языка можно считать изученной. Ей посвящены труды И.И. Зарубина «Шугнанские тексты и словарь» [15] и трёхтомный «Шугнанско-русский словарь» Д. Карамшоева [17], где автор стремился охватить лексику шугнанского языка во всех его диалектных разновидностях. В неё включены не только полнозначные слова, но и разного рода грамматических показателей, приведены множества глагольных спряжений. Новые собранные материалы (фиксирование в Шугнано-таджикско-англо-русско-английском словаре), которые собирались от уст населения в долинах Шугнана, отражают фактические этнолингвистические данные этнолингвистика оперирует преимущественно исторически значимыми данными, обращаясь к «живой старине» и стремясь на современном материале обнаружить и исторически истолковать факты и процессы, доступные историческому упорядочению. При данном подходе, т.е. рассмотрении языка по отношению к определённой части занятий или промыслов, значимые единицы и изоформы всегда остаются в поле зрения исследователя, потому что сам процесс истолкования наталкивает на это. Также опубликованы отраслевые словари животноводство и земледелие [1, 2]. Также нами были опубликован Шугнанско-русско-таджикско-английский словарь [7, 8, 9] Также краткий словарь фразеологических единиц шугнанского языка и их эквиваленты в русском языке [21]. Нами также были исследованы фразеологизмы [6], собраны более 7 800 фразеологические единицы и опубликованы и др. [24, 29, 36].

Несмотря на большое количество исследований и словарей, многие стороны шугнанской лексики до сих пор остаются нетронутыми, существуют ещё много незафиксированных слов. Некоторые слова даются только с лексической или грамматической интерпретацией, вне поля зрения остаются ареальные и этнолингвистические толкования. В шугнанском языке существует категория рода: мужской и женский (например: **yu** – он, **yā** – она; **awli** м., **ayūm** ж.), род также имеют некоторые прилагательные (**buq** – большой, **zulik** – маленький - **baq** – большая, **zalik** – маленькая) и глаголы (**yu tūyd** – он ушёл, **ya toyd** – она ушла). В шугнанском языке более 4 242 имени существительных и прилагательных мужского и женского рода. Из них более 2 049 - существительные и прилагательные мужского рода, 2 193 - существительные и прилагательные женского рода. Также родовое различие имеют имена собственные (ср. **Mīrazīz**, ж. **Azīzmo**). В языке обнаружено 990 глагол, в семантике которых 534 имеет глаголы мужского рода (**ḫicoṽ**, **ḫipirūyd**, **ḫipirēzd**) и 99 глаголы имеют женского варианта (**ḫicēc**, **ḫipirūyḡ**, **ḫipirēzḡ**).

Состав фонем шугнанского языка, как и гласных, так и согласных был довольно точно установлен В.С. Соколовой и опубликован в ее «Очерках по фонетике иранских языков» [27, с/ 86-106].

В шугнанском языке существуют 39 букв, из них и 10 гласных фонем, 7 из них < **ī** >, < **ē** >, < **ê** >, < **ā** >, < **ō** > и < **ū** >, – долгие и 3 кратких < **a** >, < **i** >, < **u** >. В нашем Шугнано-таджикско-русско-английском словаре определён частотность долгих фонем. В 30 000 языковых единицах частотность фонем «**Ā**», например, составляет 10 551 раз; фонем «**ī**» 375 разов; фонем «**Ē**» 5 384 раза; фонем «**Ū**» составляет 5 805 разов; и фонем «**ū**» составляет 4089 разов.

Плотническую лексику можно разделить по следующим тематическим группам:

1. К первой группе относится лексика, обозначающая «**ashoben**» инструменты, используемые в плотницком (**wistodi** м.) деле. Данную группу составляют названия орудий труда, что отражает как технологические особенности традиционного плотничества, так и локальные наименования, характерные для шугнанского языка, то есть, инструменты которые используются ремесленником: **wistod** – мастер, ремесленник,

ḍorgtêxîj, têxîj – плотник, *čîdmozîj* м. – мастер по постройке дома, строитель домов в своей работе.

К данной категории принадлежат *randā* м. – скребок, рубанок, *tavār* (*tavar* б.) ж. – топор, *tavārak* (*tavarak* б.) ж. – топорик, *torx* ж. – тесло, *torxak* ж. – маленькое тесло, топорик. *têxîjak* м. – тесаный инструмент, тесало, соџ ж. – шило, *poydorx* ж. – большое тесло, *čêd* ж. – нож, меч, *čôqû* ж. – карманный ножик, *šulki, xalanji*, ж. – искривленный большой нож для нарезания теста, *burs* м. – щетка, *bizîg, bizîj, boliqā* м. – молоток, *gazambur* м. – щипцы, *barmāy* ж. – сверло, бурав, *dosrand* ж. – рубанок в виде скребка с двумя ручками, *mūšrûnd* ж. – рубанок, *zirand* ж. – род стамески для выдалбливания внутренности у палок при изготовлении флейт (2. зиранг), *zidug* ж. – инструмент для резьбы по дереву, гуж, полукруглая стамеска, *sikkanā* ж. – стамеска, *xayāsk* м. – малый молоток, *čafso* ж. – подпилочек для дерева и рога, *suûn* ж. – подпилочек для железа, *garzdoš/ garzdorx* ж. – инструмент для выделки деревянных калош и пр., *noxûn* м. – долот, *čapwîdak* ж. – плотничный инструмент, наподобие топорича и др. Преобладающее качество среди них имеет женский род, *darozrûnd* – большой рубанок, фуганок, *ambur, gazambur* м. – щипцы, плоскогубцы, *boliqā* м. – молоток, *pulk* м. – кувальда, *metîn* м. – молоток, зубило, долота, с острым концом,

2. Ко второй группе относятся, материалы, используемые плотником в работе: *ḍorg* м. – палка, балка, бревно, *taxtā* м. – доска, плита, *xodā* м. – жердь, шесть, *kundā* м. – бревно, колода, *powḍorg* м. – прогнившее бревно, *ambaḥc/ambêḥcin* – арча (горный можжевельник), *warmāk* м. – серая ива, (*salix capusii*). ≈ *cîn, warx* ж., – юган, *wān* ж. – ива, (*salix schugnanica*), *wed* ж. – верба, ива (*Salix daphnoides*), *vêž, dêž* ж. – берёза, *rîm* ж. – белый тополь, апог – ровный, стройный (о стволе дерева, о дереве), *ar-ar* ж. тополь, пирамидальный тополь, *ambaḥc, ambêḥc* ж. древовидный можжевельник, ель памирская *Juntperes Schugnanica*, *tûd* ж. – тутовое дерево, *noš* – абрикосовое дерево, *čîlgi* ж. – персиковое дерево, *mûn* ж. – яблонное дерево, *šûd* м. – облепиха крушиновая (*Hippophae rhfmoides*), *bojak/yûz* ж. – грецкий орех, *bodûm* ж. миндаль (*Amigdalus buchonica*), *gilos* ж. – черешня (дерево), *marûd* ж. – груша, *oliboli* ж. – вишня, *čîčak* ж. *cîcak* ж. – кустарниковое дерево, *lufčak* м. – обгорелое полено и др.

3. К третьей группе относятся единицы, связанные с размером, длиной и единицей измерения используемые плотником во время его работы – когда измеряют размер доски и другие детали. К ним относятся такие слова как *andoz*¹ б. – мера, измерение, размер, объём, величина, степень, количество, *andozayej* м. – материал (для изготовления какой-то продукции, сапог, тапочки и. т. п., *čenkunak* – ченак, мерка, выкройка, размер, *wîdêd* м. – пядь, мера длины от мизинца до большого пальца, *čûbgāz* (*čûvgāz* ш., *mûj-gāz* дрв.) – газ (мера длины около одного метра), *čût* м. – счёты и др.

4. К четвертым лексическим группам относятся глаголы действия, описывающие плотнические работы – то есть слова, обозначающие конкретные физические действия, которые выполняются мастером при создании материального продукта. К ним относятся такие слова как: *čîdow* – создавать, сделать, строит, сделать, *kut čîdow, gardentow* – рубить, *dubur čîdow* (*ḍêdow*) – отрезать, обтёсывать, *kānd čîdow* – разделять, разрезать, *dubulak čîdow* – разрезать, разделить пополам, поровну, *têtow* – тесать, *pûst čîdow* – снимать кору, обдирать кору, *tîrox ḍêdows* – окорять, *têxtow, têxîz čîdow* – тесать и др., *čortîrox čîdow* – обтёсывать с четырёх сторон, *čôq ḍêdow* (*čîdow*) – разрывать, разрезать, вспарывать, *čuk, juk, čukt, čukč, čuktow, juktow* – ударять, бить, дробить, мельчать, раскалывать, крошить, топать, стучать, вбивать, *čubtîroxi čîdow* плотничать, заниматься плотничеством, *alk čîdow, xām ḍêdow* – гнуть, сгибать, деформировать, *alk sitow* – болтать (о рукоятке, топорича), *andozā čîdow* – мерить, измерять, *wîdêd ḍêdow* – мерить пальцами, *naḥk čîdow* – гравировать, украшать резьбой, расписывать орнамент, *nixûn čîdow* – мирить, измерять, *rûy ḍêdow* – тупить (об инструменте), *čûbgāz ḍêdow* – измерять, мерить, *čorčalak čîdow* – мерить фундамент, разбивать углы, измерить, разделить по размерам, *čûbgāz ḍêdow* – измерять, мерить, *čûrd at čîlêx čîdow* – очень кривой, неровно, некачественно

резать, испортить, *čūrδ sitow* – наклоняться, искривляться, *čūrδ čīdow* – сделать кривым, косым, менять направление, сворачивать в сторону, *pargixtow* – сверлить, создавать отверстие, выдалбливать, вырезать, формировать узор или форму,

5. К пятой группе относятся название сооружения, традиционного жилия или рабочего помещения: *čīd* (pl. *čaden, čidxel*) м. – дом, двор, *mālā/xōd/xūnā/mālabuc* м. – маленькое помещение, комнатка, *amoratxūnā* м. – дворец, *kappā* жс. – лачуга, *xaskappā* жс. – шалаш, который был создан Дедом-Адамом (Бобои одам) и Госпожой Евой (Момо Хаво) после их грехопадения (и создание первого жилища), когда они вкусили запретный плод – яблоко (а в местных преданиях хурму и пшеницу), *amorat/imorat* м. – строение, здание, *zidūn* жс. – кладовая, кладовка, *bārrīz/čirīzak* жс. – часть жилища направо от входа, *manjān/tapčan* – летний навес, беседка, терраса с навесом ж. – летний навес, *bārrīz/pičorak* м. – место на летовье, где хранят сливочное масло и сливки, *rīzak* м. нары за очагом, *rūyanjīc* м. – место для хранения сливочного масла на летовье, *xidorj* м. – мельница, *xūnā* м. – дом, здание, помещение, *korgā* м. – мастерская, *korxūnā* м. – мастерская, предприятие, *qasri* жс. – дворец, резиденция, *dālīz* проходная, веранда, сени, *wužrā* м. – комната, кухня, *rā-raw* м. – широкая доска по краям нар и др., *pasāk* м. – конюшня, помещение для хранения зимой земли, подсыпаемой под ноги скоту (часто очень узкий), *woxjīc* м. – помещение для мякины, *oxur* м. – помещение для мякины, ящик для кормление скота, хлев для лошадей, *dakūn* м. – глинобитные (деревянные) нары в памирском доме, *δīdjīc* м. – склад для топлива, *jīcak* м. – маленькое помещения внутри хлева, *zidūn/yeri* м. – кладовая для продуктов, *xūvddjīc* м. – помещение для хранения молока (особенно на летовах), *yel* м. – летовка, *peχwoz* м. – открытая веранда и др., *šīlā* жс. – руины, разрушенное помещение, *šerowez / čorčalak* – м. висятая клетка для молочных продуктов, *axtaxūnā* м. – конюшня, *axor, raxor* м. – конюшня, *koragu* жс. – загон для скота, *qiraw* м. – загон для скота, *xēδ* жс. летний загон для скота, овчарня, *yījīd* м. зимний загон для скота, *xēδak* м. – маленький летний загон для скота, *qabaljogā* м. – огороженное место, загон для скота, *kric* м. – домик, хижина на летовке, *tury* м. убежище в горах, сарай для коз (мунджанский), *rūmjīc* м. – небольшое хранилище для сливочного масла на летовье, *xidorj* м. – мельница.

6. К шестой группе относятся название деталей сооружения, традиционного жилия или рабочего помещения, и др., например, *rūz* м. – окно в крыше, потолочное отверстие, *rūzdāxt* м. – крышка для окна в крыше, *rūzdorg, rūδdorg* м. – жердь у крышки для окна в крыше, *čorxūnā* м. – чорхона, потолок, *gumbaz* м. – купол, *sānj* жс. – брус по краю нар, *sitan* жс. – столб, колонна, *wīdūm* м. – потолок, *wūs* м. – главная балка, *omurzā* м. – брус, балка (на стене дома), поперечная доска вдоль стены, *marzā* м. – балка, поперечная под потолком, *dastak/tīr* м. – балка, поперечная поддерживающая крышу, *pora* (бад. говор. тадж.) – балка, поперечная потолочная, *peχčūb* м. – бревно, балка, *torak* м. – жердь между столбами, *taxt* м. – занавеска, отделяющая новобрачную, *pērīzak* жс. – дверная перекладина, *pidīnd* м. – порог, *pidīndak* м. – притолка, *sipoxč* м. – балка, бревно, *miyūnawūs* м. – средняя, главная балка (на памирских домах), *rīzak/čirīzak/ rīz* м. – нары за очагом, *mundāl* м. – глинянная (деревянная) перегородка внутри памирского дома (иш. *čavuš*), *dupečā* м. – проход, коридор, тамбур, *bārnēx* жс. жс. – главная, почётная часть нар в доме против очага, *vožžnēx* ж. нар в доме, возвышение напротив входа, за очагом. самая почётная зона для жениха и невесты, *čālak* м. деревянный нар около очага (зона для детей), *kicor (ardūn, pišardūn)* м. – очаг (территория женжин), *bārnēx* ж. нар в доме, гостевая там где сидят почётные гости, *dupečā* м. – вход между двумя столбами, *bārsitan* ж. – столб с правой стороны памирского дома от входа, *xāsitan* жс. – главный столб в жилище, *juftapūlen* мн. – пара плотно уложенных друг на друга потолочных брёвен над очагом, и главной частью нара, *juftawūsen* мн. – две основные поперечные балки, *časpak-sitan* м. – столб вдоль стены, *divi* м. – дверь, *kasak* м. – засов деревянный, *pirēymā* м. – обрубок, полено, кусок бревна, *podpidīnd* – дверь со всеми его частями, *rāwj* м. – доска для двери, *torak* м. – вешало, жердь для одежды, *sūtā* м. – палка, посох, *kofirbēz* жс. – брусок-врубка для соединения досок двери, *laxak* – деревянный регулятор количества зерна, поступающего из

мельничной карзины двери, *laxakêr* м иногда ж. – полка на стене, *pardenc* ж. дверной, деревянный замок, *ṣādāxt* м. – доска, которая кладётся на край главной балки внутри жилище, *šerowez* м. – висячая клетка для молочных продуктов, *čorčalak* / *sīpčak* м. – плетённая из прутьев дверца, калитка, *lêr* м. – на стене для книг, полька, *ṣādāxt* м. – доска, которая кладётся на край главной балки внутри жилище, *čorčalak*, *sīpčak* м. – плетённая из прутьев дверца, калитка, *dūrsānj* м. – оперечная палочка для держания закрома в мельнице, *yul(l)ā* м. – деревянный ролик для накатывания жернова, *wālč* м. – мелкие палочки, составляющие потолок (меньше *kilandak*), *kilandak* м. – обивка из жардей или досок накладываемая на бревенчатый слой потолка, *tāxūnā* ж. – подвал (отверстие внутри помещения), *poygā* м. – пол, *porsodorg* м. – балочка, поддерживающая край крыши, *bexm/yaltajbexm* м., мн. – круглые жерди, *rā-raw* м. – прахожая, *rêx(ak)* м. – углубление в стене, с деревянными краями и занавеской спереди, *taxtabandi* м. – деревянные решетки, отделяющие друг от друга части нар в припамирских домах, *dištd* м. – крыша, *xūnabandi* – приспособление под отверстием крыши дома, *parandar* м. – верхняя часть дверного косяка, *čilxūnā*, *obxūnā* м. – место под мельницей, куда протекает вода, *šārŷū* (*šārŷūw* б.) ж. регулятор в мельнице для регулировки работы жернова, *toḡččak* ж. – большое деревянное блюдо внутри мельницы, *pār* м. – деревянные лопаты (лопасти) внутри мельницы для вращения, *taqak (loxak)* ж. – палочка на жернове, *turbak* м. – маленький ящик, для дорезания вещателя, *loxak* м. (бадах. тадж. говор.) – палочка на верхнем жернове, регулирующая поступление зерна на жернове, *dūr* ж. – заком для хранения зерна, *tavūng* ж. – мельничный ящик для муки (внутри водяной мельницы),

7. К седьмой группе относятся, вещи, изделия или инструменты, которые готовятся плотником. Они в основном состоят из следующее.

7.1. *Строительные элементы и части дома или стройки:* *dastak* м. – косяк двери, *dastā* м. – ручка, рукоятка, *dastāyak* м. – ручка, *dastī* ж. – лук (оружие), *garŷ* ж./м. – ось (двери), *murŷak* м. – дверная петля, *nezā*, *payzā* м. – копье, пика, штык, *darwozā* м. – ворота, *bandak-dorg* – деревянная палочка в косяке двери, *gūlmêx* м. – гвоздь с широкой шляпкой, *gūxak* м. – колок, *duxêxā* – рогатина, вилка (развилистая ветка), *moyičūb* м. – деревянная подставка, доски для оси мельницы, *žtv* м. – заком, *žtvbūn* м. – заком, *žtvdorg* – жердь у краев закрома, *zarīzak* ж. – зарицак, деревянное приспособление в виде куропатки, регулирующие поступление зерна к жерновам, *wardān* ж. – навой, мельничный вал, *kašan* м. – большой замок, запор, *nālīng* ж. – деревянные душечки на трёх каблуках-подставках, вырезанные из цельного куска дерева (носились большей частью дома), *now* ж. – жёлоб, *nowdūn* ж. – водосток, канализация, *ovring* м. – висячие мостики, проходы на отвесных участках горных троп, *owāxk* м. – подбелка, подпорка, *podak* м. – ножка, подставка, *xanowj* ж. канавка, приспособленные для стока воды, *xūdorg (xīrdorg* б.) м. – приспособление для регулировки потока зерна в отверстии жернова, регулятор, *čāwrā*, *šay*, *sīpčak* м. – кустарниковая (деревянная) решётка, *xastīrak* м. – игрушечный лук, перевязанный красной и жёлтой ниткой, стрелами который приносит в дар новорождённому мальчику (санг. *xastīrek* – стрела).

7.2. *Орудия труда и сельхозинвентарь:* *yū* м. – плуг, *siporn (amoč)* ж. – плуг, соха, *aryay/firūŷn*, м. – тальниковая завязка, соединяющая ярмо с дышлом, *čaqak*, *šipiltīng*, *ŷayūzn* м. – тальник, прутья для хомута, *sīmdorg* м. – крышка для укрепления сохи на шее быков, *sipun* м. – наконечник сохи, сошник, *falawod*, *falawor* м. – ось плуга, поперечная ось плуга, *sīmdorg* м. прекладины ярма, прекладины ярма (которые фиксируют животных и удерживают расстояние между быками и распределяют нагрузку от плуга), *sīm-dūŷz*, *sīm-bānd* м. – шнур для скрепления ярма сохи на шее быков, *qūpā* м. – задняя часть плуга?, *šārđtž*, *bun* ж. – задняя часть плуга, *mutak* м. – рукоятка плуга, сохи, *tajarak* ж. – часть плуга?, *dasūz* – бита при игре в бабки, *dugazzā* – сошка, *padār* м. – мутовка для сбивания масла, – *peḡqawz*, *bel* ж. – лопата, *fay* ж. *fīy*, *fī* б., м. – деревянная лопата, – деревянная лопата, *fayak* м. – лопатка, *bedorgst fāy* – лопата (для пуска воды, полива посевов), *wīxkirīj* м. – деревянная кочерга, *zibočōxt* м. – деревянное приспособление для переноски на спине

сена, снопов, *kālxêxt* ж. – корыто для мытья, *kālčārvdūn* – посудина под масло для волос, *peḡqawz* – обоюдоострый кинжал, подножка, *sêrak* ж. – сосуд, вместимостью в 1 сер, *sêrfay* (*sêrfiy* б.) м. – деревянная лопата для веяния умолота, *sêx* м. – лучина, деревянная палочка, крючок (для вязанья), *sīptak* ж. – плетенная корзина, *falawod(r)* – дышло сохи, *fayak*, м. – лопатка, *digandorfāy* ж. – деревянная лопата с заостренным концом, *bedorgst fāy* ж. – лопата (употребляются ее для пуска воды, полива посевов), *sêrfāy* ж. – большая деревянная лопата (употребляется на гумне при провешивании зерна), *rûbizfāy* ж. – лопата для сгребания снега, *gaḡbelštē* ж. – лопата с короткой ручкой, служащая для подбирания навоза на гумне во время молотбы, *fīčak* м. – маленькая деревянная лопата, *xan* – маленькая самодельная лодочка, *xêxtak* ж. – маленькое корыто, *xêx-xanā*, *xêx at xanā* – всякого рода посуда, *xorak* – расческа, скребница, *xorgi* м. – расческа, скребниц, *xebdorg* м. – колотушка для взбивания шерсти, *xufčak* м. – трубка в колыбели для отвода мочи, *can* ж. – ружьё, *čagas* м. – перекладина между столбами в сенях (для сушки белья), *yabel* ж. – сито, решето, *anjān*, б. *injān* ж. – тальниковая петля, прикрепляемая к рукоятке лопаты (для работы вдвоём, один из работников держит рукоятку, другой тянет за петлю), *likīrz* ж. – веретено для прядения козьей шерсти, *čoxdūn* ж. – большая круглая деревянная коробка (куда обычно кладут мелочи невесты), *tolux* ж. – сумочка, вышитая из материи и кожи для украшения невесты, *sīptax* ж. – маленькая соломенная корзина, *jiwoz* шб. (*juwozg*, *ji-wozg*) ж. – ступа для тутовых ягод, *xumbak* ж. – горшок, кадка в которой сбивают масло на летовке, *kulobi* ж. – деревянная тарелка, *xambā* ж. – ящик для продуктов, *talaw*, *paḡnīz* ж. – маслалойка, *paḡār* ж. – мутовка, *nimdorg* м. – мутовка, сбивалка, *čapar* м. – лыжи которые состоят из двух тонких кругов, сделанных из ветки крепкого дерева, *owaḡk* м. – фигурные украшения, *qamič* ш., ж. – большая деревянная ложка, черпак, *qamičak* ш., ж. – маленькая ложка.

7.3. Ткацкий станок и текстильные принадлежности: *čorsitān* ж. – ткацкий станок, *barobarḡorg* м. – нижний брусок ткацкого станка, *torḡorg* м. – полька основы, *nidug/niduyc* м. – основа и уток для тканья (палас), *gulaḡorg*, *bodaḡ* м. – сучок-ручка для поднятия пальки, *tīralqā* м. – верхняя петля ткацкого станка, *wīxūyī* м. – расческа, гребень, гребень ткацкого станка, *žebījak* м. – ручка прялки, *wīdūmčak* м. – валик шерсти, *wīḡ* м. – рукоятка, *wūn-xabīz* м. – палочка для взбивания шерсти, *wūn-xebī* м. – шерстобит, *gazak* (-ḡorg) м. – палочка для натягивания основы паласа, *dukak* м. – веретено для ручного прядения, *serx* / *čalak* / *zivak* м. – клин, *serx* ж. – веретено, *čarmak* м. – тальниковая петля, поддерживающая веретено в самопрялке, *čārḡ* 1) м. – колесо. 2) м. самопрялка, *qamčīn* ж. – плётка, палка которой поправляют сукно на ткацком станке, *raḡzā* – тонкое, домотканое шерстеное сукно.

7.4. Посуда и кухонные принадлежности, который изготавливает плотник:

paḡnīz ж. – большая деревянная бочка, *dālqān* м., ж. кувшин, рукомойник; *kuzā* ж. – кувшин, *kuščak*, *bitūnak* м. небольшой глиняный (деревянный) кувшин, горшок, *oftobā* ж. – рукомойник, *anjīs* ж. – глиняный сосуд, кувшин (для хранения сушёных фруктов), *bāxḡdūnak* ж. – посудина, миска для корма животных, *kangīnā* ж. – сосуд, *sêrak* ж. – сосуд, вместимостью в 1 сер (10 кг), *kosā* ж. – чаша, *yūxc(ak)* ж. – небольшой глиняный (деревянный) кувшин, горшок, *šap* ж. – большой деревянный сосуд, иногда изготавливавшийся из коровьего навоза, *lagand* ж. – поднос, тарелка, *lagandak* ж. – маленький поднос, *tabaq* ж. – большое деревянное блюдо, *tayor* ж. – большой деревянный сосуд, широкий в середине, *tayordoḡč* ж. – деревянная чаша с широкой средней частью, *siwêrn* ж. – деревянный сосуд, *sêrtoḡč* м. – деревянное блюдо, *rikebi* – деревянная подставка, *qamič* ж. – большая деревянная ложка, черпак, *wiskūndak*, *sikūndak* ж. вилка, *wīxč(ak)* м. – подставка (для котла), *kangīnā* ж. – сосуд, *niyilmi* ж. – нигулми, деревянная посуда, *nuḡūḡmej* м. – доска для изготовления крышки котла, *pīš* м. – пробка для деревянных сосудов, *talaw* ж. – бочка для обработки молочных изделий (для сбивания молока), *tayor* ж. – тагор (большой деревянный сосуд, широкий в середине и узкий у основания и вверху), *tayordoḡč* ж. – деревянная чаша с широкой средней частью, *toḡč*, *rikebi*, *tās* ж. – таз, *xanā/xêx-xanā*, м. – доска для разделывания теста и приготовления лапши, *xêx-xanā*, *xêx at*

xanā – всякого рода посуда, *xolčūb* м. – пучок птичьих перьев для прокалывания раскатанного на лепешки теста, *bājib* ж. – деревянная лопата, большая деревянная ложка. *šatak* ж. – погребальные носилки, *šotu* м. – лестница, *butak* ж. – маслобойка, *jum(a)čuk* м. – палька для обмолота.

7.5. Игрушки и развлечения: *wadak* ж. – кукла, *gūy* ж. – мяч, шайба (для игры в поло), *gūykāltak* – клюшка для игры в поло, *filaqānak* м. – игрушечное духовое ружье, *fitānak* м. – игрушечная флейта, свисток, *fičak* м. – маленькая деревянная лопата, *xānak* – маленькая самодельная лодочка, *vorjak* – конек, лошадка, *jigūn* м. – клюшка.

7.6. Музыкальные инструменты и элементы: *gūxak* м. – ключ музыкальных инструментов, *xarak* м. – кобылка (у струнных инструментов), *filaqānak* м. – игрушечное духовое ружье-трубка, изготавливаемое в весеннее время из ивовой коры, *qarnafjak*, *xiṗuqak*, *fitānak* м. – игрушечная флейта, свисток.

7.7. Название изделий, связанных с выючными животными: *nuxtā* – недоуздок, *tirāng* ж. – подпруга, *biḏān(d)* ж. седло, *mūllā* ж. – выючное седло из связанных в пучок камышей, *rikob* м. рикоб, *qamčīn* ж. – прут, *bijozg*, *bijoz* м. – кля, *nāš* м. – кляп и др.

Прочие: *parnūm* м. – цапки из рогов горного козла (для хождения по льду), *zirand* м. – полукруглые деревянные сапоги с кожаным шнуром, для ходьбы на снег, *yūš*, *yūz*, *yūz* – сучок, бугорок, *kaltak* м. – палка, *kāfḫ* м. – деревянная обувь на шипах, катушка ниток, *niḫūn* м. – знак, признак, примета, *piḫūfč* м. – грубые стебли и ветви, оставшиеся в соломе и сене, *popūx*, *popūš/nālīng*, м. – деревянные сандалии, *tīrčūb* м. – палочка для поднятия покрывала новобрачной, *pirēxč*, *tū9-čak*, *to9č* ж. – большое деревянное блюдо, *tabaq*, *rikebi*, *toq* м. – углубление в стене, ниша для полок, *tūy* ж. – древко, *fanā* м. – засов, *čambār* м. – обруч, *čamūs* м. – сапог, *qafac* ж. – клетка, *qaftal* м. – деталь седла, *jumāčuk* м. – скалка, колотушка, палка, *čaqak* м. – длинная палка с садовыми ножницами для подрезания деревьев, приспособление для снятия плодов, *čapar* м. – лыжи для хождения по снегу, *mutak* м. – ручка сохи, *falawod(r)* м. – дышло сохи, *xūfc* ж. – отверстия (сохи, инструментов и т.д.), *dāmnaṣzā* м. – наконечники для кузнечных мехов, *marvat* м. – приспособления для пастьбы животного на привязи, предохраняющие верёвку от спутывания при передвижении животного с места на место, *sitanak* ж. – стойки ручной прялки, параллельные бруски, *piḏīndak* м. – донце, подставка ручной прялки, *xonawurzak*? – ос держатель напротив ручки, в ручной прялке, *zartarang* м. – верёвка которая накручивается на колесе ручной прялки, *par* м. – лопасти ручной прялки, *gulak* м. – деревянные втулки, *čarmak* м. – вставленное в петли, *čarx*, *cirow* ж. – свеча, свечи-лучины, *kamči* м. – половник, *kaḫtin* м. – деревянные лодкообразной формы сосуды, *luk* м. – замок, *pelā* м. – чашки небольшого размера, *čorsitān* м. – ткацкий станок, верхняя, *barobarḏorg* м. – нижний брусок, ткацкого станка для полоса, *torḏorg* м. – полка основы, идущая сверху, от верхнего бруса, *korgā* м. – вертикальный ткацкий станок, *tīralqā* м. – верхняя петля (на ткацком станке), *gulaḏorg*, *bodaḏ* м. – торчащий сверху сучок служит ручкой для поднятия или опускания той или другой пальки «гула-зорг» и образования зева для пропуска челнока, *nidug/ niduyc* м. – основа и уток, подготовленные для тканья (палас),

8. Названия музыкальных инструментов. *dutor* ж. – (народный щипковый музыкальный инструмент с двумя струнами, длинным грифом и корпусом грушевидной формы), *ziyūm pl.* – музыкальные инструменты, *dumburā* ж. – домбра, *nāy* м. – тростниковая флейта, флейта, *pīspīsānak* ж. – флейта, *rabob* ж. – рубаб, струнный музыкальный инструмент, *surṇāy* м. – флейта, *tablak* ж. – барабан, *tambūr* ж. – тамбур (струнный музыкальный инструмент), *čāng* ж. – (струнный ударный музыкальный инструмент, *yiḫak* ж. – гиджак, скрипка, *duwul* – барабан, *kušnay* – кларнет камышовый и др.

1. Прочие слова связанные с плотничеством: *alūmat* м. – знак, примета, *anoq* – ровный, гладкий, без сучков, *ardēwvjak*, *ardowj* м. – корка (кожух), хвороста, *arḏiwēg* м. куча хвороста, куча дров, *wardēwz* м. – кожура, кожица, корка, *tāxč/ardewjak/pūstak/diṣvāj* м. – щель, трещина, *dubarā* – двойной ширины, *kili* м. – место ответвления веток от ствола,

kirux – жесткий, *nošnêz* м. – смола абрикосового дерева, *paryečā* м. – осколок, кусочек. ≈ *parčā*, *pug*, ж. *pag* – без ядрышка, *tiroxā/xuroxā* м. – опилки, *xuroxā*, *tojāk* м. – стружка, щепки, *yač* м. – ветви, сырые прутья, хворост, *nux*, *nuskak* – нижний часть сохи, где одевается *сипун.*, *tajarak* м. – палочка для соединения дышло с ярмом, *rayag*, *raga* м. – верёвка с петлями на концах, *yač* м. – ветви, сырые прутья, хворост, *gurz* м. – деревянная палица служащая для защиты от волков, *čaxtak* м. – деревянное колечко

Выводы.

Лексика ткачества и прядения, используемая шугнанцами с древних времён, со временем стала архаичной. Этот пласт лексики, глубоко связанный с повседневной жизнью носителей, накапливался веками и передавался из поколения в поколение. В последние годы данные термины выходят из активного употребления по ряду причин: отсутствие письменности, недостаточное использование языка в СМИ и печатных изданиях, а также политические и экономические факторы. С утратой ткаческого ремесла происходит архаизация и исчезновение соответствующей лексики. Тем не менее, многие исконные слова сохранились в лексике памирских языков, что позволяет исследователям приблизиться к общему источнику иранских языков.

Анализ показал, что плотническую лексику в шугнанском языке можно классифицировать по следующим тематическим группам: лексика, связанная с плотницкими инструментами, материалы, с которыми работает плотник, единицы измерения, связанные с размером, длиной и другими параметрами, используемыми в плотничестве, глаголы действия, характеризующие процесс плотничества, названия сооружений, традиционного жилья или рабочих помещений, названия деталей сооружений, традиционного жилья или рабочих помещений, вещи, изделия или инструменты, изготовленные плотником, названия музыкальных инструментов, связанных с плотничеством, а также прочие слова, связанные с плотничеством.

Таким образом, исследование становится значительный вкладом о систематизацию плотнической лексики в шугнанском языке, что может быть полезно как для лингвистов, так и для переводчиков и культурологов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Аламшоев, М.М. Отраслевой словарь шугнанского языка (животноводство). СПб.: Наука, 2002. – 166 с.
2. Аламшоев, М.М. Отраслевой словарь шугнанского языка (земледелие). Душанбе. ЧДММ «Пристиж Сервис», 2026 – 206 с.
3. Аламшоев, М.М. Шугнанская животноводческая лексика в этнолингвистическом и сравнительно-историческом освещении. – Душанбе: Ин-т гуманитарных наук АН РТ, 2007. – 237 с.
4. Аламшоев, М.М. Шугнанская животноводческая лексика в этнолингвистическом и сравнительно-историческом освещении. – Душанбе, 2007, – 237 с.
5. Аламшоев, Ш. М. Фразеология шугнанского языка (структурно-грамматический и семантический аспекты). – Душанбе: Ирфон, 2018. – 192 с.
6. Аламшоев, Ш. М. Фразеология шугнанского языка (структурно-грамматический и семантический аспекты). – Душанбе: Ирфон, 2021. – 432 с.
7. Аламшоев, Ш.М., Аламшоев, М. Шугнанско-русско-таджикско-английский словарь : в 3 т. Т. 1 : А–У / Ш.М. Аламшоев, М. Аламшоев. – Душанбе: [б. и.], 2019. – 480 с.
8. Аламшоев, Ш.М., Аламшоев, М. Шугнанско-русско-таджикско-английский словарь : в 3 т. Т. 2 : К–S / Ш.М. Аламшоев, М. Аламшоев. – Душанбе: [б. и.], 2019. – 475 с.
9. Аламшоев, Ш.М., Аламшоев, М. Шугнанско-русско-таджикско-английский словарь : в 3 т. Т. 3 : Т–У / Ш. М. Аламшоев, М. Аламшоев. – Душанбе: [б. и.], 2019. – 502 с.
10. Аламшоев М., Аламшоев Ш., Карамшоев Д. Хуҷнӯни зив – Грамматика шугнанского языка. 2019, 256 с.
11. Алексейцева В., Шнайдер С., Рудая Н., Сайфулов Н. Связь между заселением

- восточного памира и палеоклиматическими изменениями в позднеледниковые и голоцене // Теория и практика археологических исследований, 2020. Т. 32, № 4. С. 157-165 DOI: 10.14258/tpai(2020)4(32). -12. URL: <https://journal.asu.ru/tpai/article/view/%2832%29.-12>.
12. Андреев М. С. Таджики долины Хуф / Под ред. Э. Кочумкуловой – Вып. I-II. Переизд. Б.: ОсОО «Джем Кей Джи», 2020. – 794 с.
 13. Бернштам, А.Н. Археологические памятники Памира // КСИИМК. (XXVI). 1949. – С. 128–130.
 14. Броимшоева М.К. Этнолингвистический анализ шугнанских примет и предсказаний: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.22 / [Место защиты: Институт языка и литературы]. – Душанбе, 2006. – 250 с.
 15. Зарубин, И.И. Шугнанские тексты и словарь. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1960. – 387 с.
 16. Иванов, Д.Л. Шугнанские и Афганские очерки // Вестник Европы, Санкт-Петербург, 1885, № 67.
 17. Карамшоев, Д. Шугнано-русский словарь: в 3-х т. – М.: Наука, Т. 1. 1988. – 576 с.; Т. 2. 1991. – 614 с.; Т. 3. 1999. – 568 с.
 18. Лившиц, В.А. Иранские языки народов Средней Азии. В кн: «Народы Средней Азии и Казахстана» / В.А. Лившиц, Т-1: М., Изд-во. АН СССР, 1962. – 768 с.
 19. Майтдинова Гузель. Государство Кирпанд – империя в Срединной Азии. – Душанбе, 2011, 180 с.
 20. Мандельштам, А.М. Материалы к историко-географическому обзору Памира и припамирских областей с древнейших времён до X в. н. э. Сталинабад: Труды АН. Тадж. ССР, т. XLIII, 1957. – С. 72–84.
 21. Мирзоев, Ш., Карамова, И. Краткий словарь фразеологических единиц шугнанского языка и их эквиваленты в русском языке. – Хорог, 2014. – 300 с.
 22. Моногарова, Л. Ф. Преобразования в быту и культуре припамирских народностей / Л.Ф. Моногарова. М.: Наука, 1972.
 23. Некушоева Ш.С. Этнолингвистическое и сравнительное освещение предметно-бытовой лексики шугнано-рушанской группы памирских языков: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.22 / [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. АН Респ. Таджикистан]. – Душанбе, 2010. – 175 с.
 24. Расторгуева, В. С. Иранские языки // Языки мира. М., 1997, т. 1, с. 11.
 25. Соколова В.С. Очерки по фонетике иранских языков. II. – М.; Л.: Академия наук СССР, – 1953. – 247 с.
 26. Соколова, В. С. Бартагские тексты и словарь. М.;Л.: Изд-во АН СССР, 1960. – 197 с. – 185 с. Соколова, В. С. Рушанские и хуфские тексты и словарь. – М.; –Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – 336 с.
 27. Стеблин-Каменский И. М. Очерки по истории лексики памирских языков (названия культурных растений). М.: Наука. – 1982. – 1999. فرهنگ اریبی. 284 الشاه صبر.
 28. Edelman J. I. Yusufbekov Sh.P. Shugnanskii yazyk // Yazyki mira: Iranskyie yazyki. III. Vostochoiranskii yazyki. М.: Indrik, 2000. Pp. 225-242.
 29. Geiger W. Die Pamir-Dialekte // Kleinere Schriften zur Iranistik und Indologie / Hrsg. von W. Rau. – Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1978. – Bd. 2. – S. 123-214.
 30. Morgenstierne, G. Etimological Vocabulary of Shughni group. Red. Dr. Ludwig Riechter Verlag. G.: Wiesbaden, 1974. – 119 b.
 31. Mary Boyce. Encyclopædia Iranica, online edition, 2012, available at <http://www.iranicaonline.org/articles/boyce>.
 32. Shaw R. B. On the Shighni (Ghalchah) Dialect // Journal of the Asiatic Society of Bengal. – 1877. – Vol. 46, issue II. – P. 97-126.

ЛЕКСИКА ПЛОТНИЧЕСТВО В ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКЕ: СИСТЕМО-ТЕМАТИЧЕСКИЙ ОБЗОР

Лексика плотницкого дела в шугнанском языке активно изучается, но отдельные тематические пласты лексики, в частности материальная культура и ремесла, остаются вне системного описания. В данной статье представлены системно-тематический обзор и лексико-семантическая классификация плотницеской лексики. На основе более 330 привлечённых полевых записей и лексикографических источников проведены описательный, а также компонентный анализ, системно-тематическая группировка лексики.

Выделено несколько тематических групп: лексика обозначающая инструменты и материалы, используемые плотником в работе; единицы, связанные с размером, длиной и единицей измерения, глаголы действия, описывающие плотницеские работы, названия сооружений, традиционного жилья или рабочего помещения а также деталей сооружения; предметы, изделия или инструменты, которые изготавливает плотник (строительные элементы и части дома или стройки, орудия труда и сельхозинвентарь, ткацкие станки и текстильные принадлежности, посуда и кухонные принадлежности, игрушки и развлечения), музыкальные инструменты и их элементы и прочие единицы.

Полученные данные дополняют лексический состав и представление о традиционной материальной культуре горных таджиков, а также реконструируют фрагмент профессиональной лексики и служат для восстановления культурных традиций, технологических процессов и мировоззрения носителей шугнанского языка.

Ключевые слова: *восточноиранские языки, памирские языки, шугнанский язык, ремесленная лексика, плотницеская лексика, лексика ткачества и прядения.*

Сведения об авторах: *Аламшоев Шервоншо Муқбильшоевич – докторант кафедры иностранных языков Академии наук Республики Таджикистан. E-mail: sh.alamshoev@gmail.com. + 992 93 804 79 04.*

Аламшоев Муқбильшо Мирзозафоевич – доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева. Телефон: +992 93 452 09 25

CARPENTRY VOCABULARY IN THE SHUGHNI LANGUAGE: A SYSTEMIC-THEMATIC REVIEW AND LEXICAL-SEMANTIC CLASSIFICATION

While certain aspects of carpentry vocabulary in the Shughni language have received scholarly attention, entire thematic strata particularly those pertaining to material culture and traditional crafts remain outside systematic description. This article offers a comprehensive systemic-thematic review and lexical-semantic classification of carpentry terminology. Drawing on over 330 field notes and lexicographic sources, the study employs descriptive and componential methods, alongside a systemic-thematic grouping of lexical units.

The analysis yields several distinct thematic groups: terms denoting tools and materials used by carpenters; units related to size, length, and measurement; action verbs describing carpentry processes; names of structures, traditional dwellings, workshops, and building components; objects, products, or tools fabricated by carpenters (including building elements, house or construction site parts, tools and agricultural implements, looms and textile accessories, dishes and kitchen utensils, toys and entertainment items); musical instruments and their parts; and other miscellaneous units.

The findings enrich the lexical documentation and understanding of the traditional material culture of the Mountain Tajiks. Furthermore, they reconstruct a fragment of professional vocabulary and contribute to the restoration of cultural traditions, technological processes, and the worldview of Shughni language speakers.

Keywords: *Eastern Iranian languages, Pamirian languages, Shughni language, craft vocabulary, carpentry vocabulary, weaving and spinning vocabulary.*

About the authors: *Alamshoev Shervonshho Muqbilshoevich – doctoral candidate of the Department of Foreign Languages, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Email: sh.alamshoev@gmail.com. + 992 93 804 79 04.*

Alamshoev Muqbilsho Mirzozafoyevich – Doctor of Philology, Professor of the Department of Tajik Language at Khorog State University named after M. Nazarshoev. Phone: +992 93 452 09 25

ЛЕКСИКАИ ДУРЕДГАРӢ ДАР ЗАБОНИ ШУҒНОНӢ: ШАРҲИ ТАСНИФОТИ ГУРӢҲӢ ВА СЕМАНТИКӢ

Гарчанде, ки баъзе ҷанбаҳои лексикаи дуредгарӣ дар забони шуғнонӣ таваҷҷӯҳи олимониро ба худ ҷалб кардааст, вале баъзе қабатҳои семантикии он, бахусус лексикае, ки ба фарҳанги моддӣ ва ҳунарҳои анъанавӣ марбутанд, берун аз тавсифи системавӣ қарор доранд. Дар асоси зиёда аз 330 қайдҳои саҳроӣ ва манбаъҳои лугатӣ, таҳлили тавсифӣ ва компонентӣ, инчунин гурӯҳбандии системавии лугат гузаронида шуд.

Таҳлил якҷанд гурӯҳҳои мавзӯии гуногунро муайян намуд: истилоҳоте, ки асбобҳо ва маводҳои истифодашавандаи дуредгаронро ифода мекунад; воҳидҳои марбут ба андоза, дарозӣ ва андозагирӣ; феълҳои амал, ки равандҳои дуредгариро тавсиф мекунад; номгӯии сохторҳо, манзилҳои анъанавӣ, коргоҳҳо ва ҷузъҳои бино; ашё, маҳсулот ё асбобҳои, ки аз ҷониби дуредгарон сохта шудаанд (аз ҷумла унсурҳои сохтмонӣ, қисмҳои хона ё майдони сохтмон, асбобҳо ва асбобҳои кишоварзӣ, дастгоҳҳои бофандагӣ ва лавозимоти насосҷӣ, зарфҳо ва асбобҳои ошхона, бозичаҳо ва ашёи фароғатӣ); асбобҳои мусиқӣ ва қисмҳои онҳо; ва дигар воҳидҳои гуногун.

Маълумоти бадастомада дарки моро оид ба лугат ва фарҳанги анъанавии моддии тоҷикони кӯҳистон васеъ намуда, барои барқарор намудани лугати касбӣ ва анъанаҳои фарҳангӣ, равандҳои технологӣ ва ҷаҳонбинии соҳибони забони шуғнонӣ хизмат мекунад.

Калидвожаҳо: забонҳои шарқии эронӣ, забонҳои помирӣ, забони шуғнӣ, лугати ҳунармандӣ, лугати дуредгарӣ, лугати бофандагӣ ва ресандагӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алашоев Шервониш Муқбилишоевич – Алашоев Шервониш Муқбилишоевич – докторанти кафедраи забонҳои хориҷии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. E-mail: sh.alamshoev@gmail.com. + 992 93 804 79 04.

Алашоев Муқбилиш Мирзовафоевич – д.и.ф., профессори кафедраи забони тоҷикии, Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, Тел: +992934520925

УДК: 821.222.8-1(092):316.3

АНГЕЗАҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ СӢЗАНИИ САМАРҚАНДӢ Амирҷонзода С.

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ

Ҳарчанд, ки қисми асосии эҷодиёти Сӯзаниро қасидаҳои ба ину он султону ҳоким бахшида ташкил кунад ҳам, аз байни онҳо овози шикоят ва танқидомези шоир аз саҳтӣ ва беадолатии замона, зулму озори золимону бе кадрӣ кимат мондани аҳли илму дониш, фиребгарии шайхону рӯҳониёни мутаассиб ба ҳубӣ ҳис карда мешавад. Маҳз ҳамин тарафи масъала барои мо қобили диққати махсус аст, чунки мотивҳои иҷтимоӣ кимати асосии эҷодиёти шоирро муайян карда метавонанд, зеро «дар ҷамъияти синфӣ он адабиёте, ки манфиатҳои манфиатҳои ҳамин синфро ҳимоя кардааст, адабиёти пешқадам ва халқӣ мебошад» [12, с. 3].

Дар асарҳои Сӯзани Самарқандӣ баъзан орзуи уммеи халқи меҳнатӣ ва аҳволи баду тоқатфарсои он акс гардидаанд.

Аз ин рӯ мо ба фикри шарқшиноси машҳур Е.Э. Бертелс, ки ба сабаби зиёд будани ҳаҷвҳои қабех эҷодиёти Сӯзаниро камарзиш мешуморад [4, 532], розӣ шудан наметавонем, зеро ки на ҳамеша ҳаҷв характери манфиро дорост. Аксаран ҳаҷву мазҳака характери мусбат мегиранд ва ҳамчу хандаи мазоқкунандаи шоир, ки ба воситаи он иллатҳои ҷамъияти худро, ҳислатҳои бади одамонро мазаммат ва сарзаниш мекунад, зоҳир мегардад. Хулоса, ҳаҷв ҳам яке аз воситаҳои мубориза аст ва аҳаммияти тарбиявӣ дорад [2, 45]. Муҳаққиқи маъруфи ҳаёту эҷодиёти Сӯзани Самарқандӣ Садрӣ Саъдиев низ ба ин тарафи масъала таваҷҷӯҳи хосса зоҳир намуда, аз ҷумла менигорад: “Тадқиқотчиён танҳо зоҳири назми шоир – қабохати алфозро дида, аз он ҳазар мекунанд, вале касе ба асли масъала – ба сабабҳои пайдоиши сабки махсус ва аз кадом тамоюли эҷодии шоир сар задани он эътиборе надидааст” [16, с. 86].

Ҳаҷв ҳамчун жанри адабӣ ҳанӯз дар асри X маъмул буд ва шоирон онро дар эҷодиёти худ истифода бурдаанд. Чунонки Саид Нафисӣ қайд мекунад, аз 804 байти

боқимондаи ашъорӣ Рӯдакӣ, нӯҳ байти он дар ҳиҷост [13, 605]. Гумон меравад, ки боқимондаи ашъори азбайнрафтаи устои назми классикии тоҷик низ аз шеърҳои ҳаҷвӣ ҳолӣ набудааст. Ҳамин тариқ баъди Рӯдакӣ мо чунин ашъорро дар эҷодиёти Фирдавсии Носири Хусрави Кубодиёнӣ, Убайди Зоконию Саъдӣ ва дигарон ба фаровонӣ дучор мекунем. Аз як тараф, бедодгариҳои золимону бераҳмии замона, аз тарафи дигар таъкибкунӣ азобу шиканҷаи шоирон аз мамдӯҳонашон, кӯшиши бисёр аз шоирони камлаёкати каззоб, ки барои мартабаи баландро соҳиб шудан дигаронро назди худ ҳеҷ меҳисобиданд ва боз бисёре дигар масъалаҳо боиси пайдоиш ва равангу ривож ёфтани ҳаҷв мегардиданд.

Вале агар ҳаҷв дар асри X табиӣ ва қариб бе ҳеҷгуна муболиға бошад, пас минбаъд, яъне аз охири асри IX ва махсусан дар аввали асри XII, баъзе хусусиятҳои нави пайдо мекунад. Акнун, чунон ки мадҳ бе муболиға тасаввур карда намешуд, «ҳаҷв ҳам дар тариқи иғроқ ворид шуд ва яке аз мавзӯте гардид, ки шоирон саъй доштанд ҳатто мақдури таъби худро дар он биозмоянд» [14, с. 354].

Хусусияти дигари ҳаҷви ин давра дар он буд, ки дар он торафт калимаҳои қабехи аз одоб берун ҷой дода мешуданд. Ҳатто қасидаҳои мадҳӣ низ баъзан аз чунин хусусият қанор наменонданд, ҷӣ ҷои ғап аз шеърҳои характери иҷтимоӣ доштагӣ.

Баъзан шоирон рақибони худ ва мамдӯҳашонро низ ҳаҷв менамуданд, ки онҳо низ носазо буда, бештар барои зиёд кардани обрӯю эътибори худ гуфта мешуданд. Дар чунин маврид шоир аз қор фармудани алфози ғоҳиш андеша намекард. Ин буд, ки дар ин давра ба мисли Анварию Ҳаким Ҷалол, Кӯшакӣю Рӯҳӣ ва ҷанде дигар аз шуаро ба гуфтани ашъори ҳаҷвӣ рағбат пайдо намуданд.

Ҳиҷогӯии Сӯзанию Самарқандӣ низ, ки аз зумраи шоирони номбурда аст, сабабҳои зиёде дошт. Ҳиҷои ӯ маҳсули давраи бетартибӣю худсарӣҳои ҳокимони замонаш, кашмакашӣҳои зиёди онҳо буда, асосҳои ҷуқури иҷтимоӣ дорад ва аз заминаи эҷодиёти даҳонакии халқ ғизо гирифтааст. Ҳаҷви ӯ бо афкори зидди замонавӣ ва зидди зулму золимон гуфташ дар аксарияти маврид маҳлут аст.

Бо вучуди маҳдудияти синфӣ дар асарҳои ин давра, аз ҷумла дар эҷодиёти Сӯзанию Самарқандӣ на фақат идеяҳои «ҳамешагии феодализми шарқ» ва ҷаҳонбинии динӣ-мистиқӣ ба шарқ хосбуда», балки шарораҳои халқӣ низ барғало дида мешаванд [9, 10].

Ҳаким Сӯзанӣ, ки ҳудаш аз намоёндагони аҳли меҳнат буд наметавонист, ки то андозае ҳам бошад халқи меҳнатиро тарафдорӣ накунад. Ин тарафи эҷодиёти шоир бояд омӯхта ва тарғиб карда шавад.

Аҳволи бади моддӣ ва маишӣ Сӯзанӣ барин шоирони аз табақаи поёни ҷамъият баромадаро маҷбур менамуд, ки барои рӯзии худ ва аҳли оилашонро гузаронидан, миннати дигаронро кашанд; бою феодаҳо, ҳакиму шоху вазирро мадҳ гуфта, ба воситаи инъоми ночизи онҳо умр ба сар баранд.

Эҷодиёти онҳоро бошад, дар он давра фақат ҳукмронон харидан наметавонистанд. Аз ин рӯ шоирон барои қасод нашудани бозори шеършон маҷбур будан тарзе эҷод кунанд, ки ба синфи доро маъқул афтанд ва дар ивазаш тӯҳфае гиранд. Онҳо худашон манфурии ин қорро ҳис мекарданд, вале ҷорое набуд. Беҳуда нест, ки яке аз қасидасароёни машҳури асри XII, мамдӯҳи номии шохон, Анварӣ, дар охир зидди қасидаҳои дарбори памфлети тезу тунде навиштааст, ки мислашро дар адабиёти классикӣ дучор кардан душвор аст.

Шубҳае нест, Сӯзанӣ, ки аз се ду ҳиссаи қисми эҷодиёташро қасидаҳо ташкил медиҳанд, низ маҳз барои рӯзгузаронӣ худро маҷбуран ба ин варта андохтааст. Дар як вақт гуфтани мадҳи Султон Санҷари Салҷуқӣ ва қадархону ворисони ӯ аз сулолаи қарахониҳо, ки муддате байни ҳамдигар зиддият доштанд, яке аз далелҳост, ки фикри моро пурқувват мегардонад.

Эҷодиёти ҳуди шоир низ ин фикри моро тасдиқ мекунад. Дар мактаби қасидаи «Дар мадҳи Там ғачхон» навиштаи ҳуди Сӯзанӣ ошкоро меғӯяд, ки сабаби дуои нек гуфтани ман подшоҳро, муздест, ки дар ивази он мегирам:

Сӯзанӣ бар подшоҳ гуфтӣ дуо, омин бигӯ,

Дар дуои подшоҳ музд асту дар омин савоб [6, с. 130].

Дар сар то сари девон шеърӯ китъаҳо, байту мисраъҳое дучор меоянд, ки аз бади аҳволи моддӣ ва маишии шоир гувоҳӣ медиҳанд. Баъзан шоир аз тинҷию осудагии рӯзгораш низ қаноатмандӣ изҳор мекунад, вале он ҳушу хурсандӣ, чунон ки дар поён хоҳем дид, барои ӯ хеле кӯтоҳмуддат будааст. Баъзан аҳволи моддии оилаи шоир то ба андозае бад мешавад, ки ҳатто барои пайдо кардани ҳезум қудрат надорад, чӣ гила аз воситаҳои айшу ишрат:

Ниҳодаанд зану баччаи ман аз сармо,
Ба сони сағбачча нифур бар дари сӯрох.
Аз он ки то бар ҳамсоғгон хичил нашавад,
Ҳамезанад зани ман санги нофа бар чахмох.
Маро зи чакчаки чахмоху бофа боз раҳон,
Фирист ҳезум то дег барниҳад таббох [6, с. 420].

Азбаски дар аксарият маврид “дар хонаи ӯ” ва гуҳару дур хабаре не ва ҳамеша “ҷайбаш тикӣ” буд Сӯзанӣ ба ҳар чизи инъом мешуда розигӣ медод. Ин ҷо бояд қайд кард, ки дар масъалаи симу зар наталабидани Сӯзанӣ бо фикри мустаҳриқи машҳур Ғ. Ғ. Бертелс розӣ шуда наметавонем. Ин фикрро ҳуди эҷодиёти Сӯзанӣ низ баъзан рад мекунад. Дуруст аст, ки шоир бештар ҳокимони хурду номаълумро мадҳ гуфтааст, вале аз онҳо низ симу зар талаб кардааст. Бешубҳа аз шоҳони номӣ бештар инъоми калон талаб мекард ва бояд қайд намуд, ки дар бисёр мавридҳо подоши хуб ҳам мегирифт. Қасидаҳои Сӯзанӣ ба ҳокимон аксаран писанд меафтоданд, зеро ӯ аз як тараф агар мадҳи онҳоро гӯяд аз тарафи дигар бо ҳаҷвияҳои тезу тундаш бадҳоҳони мамдӯҳашро масҳара менамуд. Маҳз ҳамон инъомҳо буданд, ки як вақтҳо ҳангоми ҳукмронии Султон Санҷар соҳиби симу зари зиёде гашта буд. Аммо шоирон дар муҳити дарборӣ мавқеи мустаҳкаме надоштанд. Майдатарин чизе аз ашъори ба мамдӯҳ хушнаомадашон ва ё тӯҳмати боварибахши касе метавонист онҳоро рондаи дарбор ва гирифтори азобу шиканҷа гардонад. Ин буд, ки ҳасудон аҳволи хуби шоирро дида ба ҳоким дар ҳаққи ӯ гапҳои бардурӯ ғи зиёде мегӯянд, ки мучиби қаҳраш мешаванд ва инак натиҷаи чунин муносибат:

Зару симу тарру хушки ман ҳама барбод шуд,
Ҳам бар он ҷумла, ки оташ афтад андар мар ғзор [6, с. 186].
Баъди мусодира шудани чизу чорааш шоир боз ба ҳама инъомҳо розӣ мешавад:
Гар ҷома нишон кунӣ, кунам пӯш,
В-ар ғалла нишон кунӣ, кунам ош.
Гар сим диҳӣ ҳазор аҳсант,
В-аз зар баҳши ҳазор шо бош! [6, с. 424].
Шоир ба ҷуз ин илоҷи дигар надорад, чунки:
Косаву кисаам аз даври фалак,
Ин тикӣ аз маю он як зи зар аст.
Гар ту бебодгарӣ, ҷоно, ман
Додҳоҳам - малики додгар аст [6, с. 138].

Аҳволи бад, надоштани нон, либос ва воситаҳои одитарини зиндагӣ шоирро то андозае бошад ҳам рӯҳафтода мекунад.

Ҳамаи инҳо сабаби он мегарданд, ки шоир дар ашъораш аз ин олами харобу пур аз фитна, ки ба ҷуз ғам дар он чизи дигареро ёфтан амри маҳол аст, шикоят кунад, онро ҳадафи танқиди худ қарор диҳад. Шоир қайд мекунад, ки харобии олам аҷоиботе надорад, аҷибаш он аст, ки дигар ҷу ғзро ҳам дар макони ҳудаш, яъне дар вайрона роҳ намедиханд. Шоир худро ба ҷу ғз ва ҷаҳонро ба вайрона ташбеҳ дода, афсӯс меҳӯрад, ки дар ҳамон вайрона ҳам ӯро ба ҳоли хеш намегузоранд:

Дар ин ҷаҳон, ки сарои ғам асту тосаву тоб.
Ҷу коса бар сари обему тирадил ҷу сароб.
Хароб оламу мо ҷу ғзвору ин на аҷаб,
Аҷаб аз он ки намонанд ҷу ғзро ба хароб.
Ба ҳоби ғафлат хуфтаем хӯрда шарбати ҷаҳл,

Ки то шудем зи бедории фитна бе хуру хоб... [6, с. 118].

Шоир аз замона ба дод омада дар зимни он аз нодории худ шикоят мекунад:

Дар қиссаи шикояти банда зи рӯзгор,

Бингар ба чашми шафқату аз гӯши дил шунав.

Бар нони гандумини ту бисёр солҳо

Будам ба тез дандон чун доси хушдарав [6, с. 433].

Ҳоло бошад:

Бар бӯи он хирмани чав мекунам ба бод,

Ҳар соате ба панчаву соад кунам сикав [6, с. 433].

Пештар, ки суханам хому носуфта буд, ба мисли чавин, нони гандум меҳӯрд, ҳоло ки устои сухан шудаам, нони чавин ҳам намеёбам:

Бо нони гандумин будам он гаҳ чавинсухан,

В-акнун, ки гандуминсуханам, нест нони чав [6, с. 433].

Аз ин байт маълум мегардад, ки дар овони чавонияш аҳволаш беҳтару ашъораш писандидатар будааст. Аз тарафи дигар аҷаб нест, ки ин китъа дар охири ҳаёти Сӯзанӣ, баъди тавбаву иноба ва аз ҳиҷо даст кашидани ӯ гуфта шуда бошад ва ишораи чавинсуханӣ низ ишорае ба ҳаҷви тезу тундаш бошад.

Шоир дар шеъре аз замона ба ҷон омадану аз ғам дар азоб мондани худро қайд намуда, мегӯяд, ки ҳар кучо ки наравам ба ҷуз гӯшмолу заданҳои бисёре чизи дигар насибам намегардад. Ба чунин гӯшмолу заданиҳои замона на фақат Сӯзанӣ, балки дигар аҳли фазлу дониш низ дучор мешуданд:

Зи рӯзгор ба ҷон омадам зи ғам ба шитоб.

Агар бинолам ҷой аст аз ин анову азоб.

Замона медиҳад гӯшмолу мезанадам,

Магар, ки хик шудааст замонаро дарёб [6, с. 130].

Ба захмату ранҷ дучор гардидани аҳли адабу фазл, кадрӯ қимат надоштани онҳо ва дар дасти замона бозичае буданишонро Сӯзанӣ дар порчаи шеърии дигар возеҳу равшан қайд намудааст:

Кафи меҳтарон чун тарозӯ бувад,

Ба якто палосему як палла санг.

Насиби ту санг омад аз баҳри он,

Ки бо фазл будиву бо сабру санг [6, с. 476].

Шоир гуфтани ҳафт, ки замона бештар макру фиребро мепараварад, на фазлро. Ба фозилон танҳо сабру тамкин мерасаду халос. Аз ин рӯ аҳволи уламою шуаро бешак хеле вазинин буд.

Барои дар ин «сарои ғаму тосаву тоб» ва олами хароб умр ба сар бурда тавоништан шоирон баъзан аз гуфтани суханони қабех ва гоҳо барои мавқеъ пайдо кардан аз ҳаҷви ҳамкасбони дигари худ низ даст намекашиданд. Аламовараш он буд, ки аксаран шоирони камқобилият ба дарбори феодалӣ роҳ ёфта, шоиронро ба якдигар барангехта бад-ин васила барои худ роҳ мекушоданд. Шоирони соҳибистеъдод бошанд бо хориву зорӣ умр ба сар мебуданд» [3].

Ҳарчанд Сӯзани Самарқандиро ба ин қабил шоирони дарбори феодалӣ дохил кардан номумкин аст, вале ба ҳар ҳол ӯ ҳам бисёр шоиронро дар ашъораш ҳаҷв кардааст. Вале, азбаски аксари ҳаҷвияҳои ӯ ба тариқи ҷавоб навишта шудаанд, гумон меравад, ки аввал дигарҳо ӯро ҳаҷв гуфтаанд. Ба ҳар ҳол дар девони ӯ чунин ҳаҷвияҳо хеле зиёданд.

“Сӯзанӣ бо шоирони бисёре аз қабилҳои Амёк, Саной, Анварӣ, Муизӣ, Адиб Соибӣ Тирмизӣ, Рашидӣ Самарқандӣ муосир ва бо баъзе аз онон дар ҳоли муҳочот буда ва ононро бо те ғи забони худ озурдааст ва аз ҷумла номи касеро ба сурати «хумхона» дар девони ӯ меёбем» [14, с. 623].

Шоирон барои симу мартаба ва исботи фазлу камолот худро бо онҳое, ки шӯҳрат ба даст оварда буданд, муқоиса мекарданд ва баъзан бартариашонро аз муқоисашавандагон қайд мекарданд. Масалан, Носири Хусрав дар назми арабӣ худро ба Ҷариру Ҳассон ва Бухтарӣ, дар шеъри форсӣ бошад бо Унсурӣ ва Кисой баробар ва ҳатто аз онон бартар

мешуморад:

Пажмурда бад-ин шеъри ман ин шеъри Кисой:

“Ин гунбади гардон, ки баровард бад-ин сон” [17, с. 96].

Сӯзанӣ ҳам ин корро бисёр кардааст. Аз шоирони муосираш ӯ қариб ба ҳама дарафтидааст. Вале бештар Саной, Муиззӣ ва Қавомӣ ҳадафи тири ҳиҷоӣ ӯ гаштаанд:

Ҳам бар он вазн гуфт Салмонӣ,

Эй Саной, биёву қад ҳам кун [6, с. 402].

Ё худ гӯяд:

Хуршед манам ба шоирӣ, соя туй,

Пурмоя манам ба фазлу бемоя туй [6, с. 495].

Баъзан дар ҳаҷваш ҳичокунандагонро бо алфози қабех дашном медиҳад:

Кушода шуд ҷараси ҳаҷви ман, ки баста мабод,

Зи гирди он хари хумхона, аҳмак-уш-шуаро [6, с. 5].

Ҷои дигар чунин мегӯяд:

Шоирӣ харсариву дар сарат аз шеър ҳавас,

Ҳамчу андар сари ҳар ҳар ҳаваси хоҳу шаир.

Шеъри ман ҳаст чу анҷир ҳама ма ғзу латиф,

В-они ту кашки ғализ асту беҳ аз кашк анҷир [6, с. 1].

Ӯ дар баъзе шеърҳои худро қариб аз ҳама муосиронаш баландтар мешуморад:

Ман он касам, ки чу кардам ба ҳаҷв гуфтан рой,

Ҳазор Мунҷик аз пеши ман кам орад пой.

Хучаста Ҳоҷа Начибӣ, Хатириву Тайон,

Қареу Амъақу Ҳаккок, Қурди ёфадарой.

Агар ба аҳди манандиву дар замонаи ман

Маростӣ зи миёншон ҳама барою дарой [6, с. 93].

Дар эҷодиёти ҳаҷвии Сӯзанӣ бештар ҳаҷви Қавомӣ ва «Ҳари хумхона» дучор мешаванд. Қавомие, ки Сӯзанӣ ҳаҷв кардааст, на шоирӣ хунарманди асри XII Қавомии Розии нонвой аст, балки Қавомии Ганҷавист, ки ўро баъзеҳо таърифи Низомии Ганҷавӣ медонанд [18, 1126].

Дар бораи кадом шоир будани «Ҳари хумхона» ақидаҳо гуногунанд. Шарқшиноси машҳури советӣ Е.Э. Бертелс тахмин мекунад, ки бо ин ном Сӯзанӣ Рашидии Самарқандиро ҳаҷв гуфтааст [4, с. 518]. Вале мо ба ин фикр розӣ шуда наметавонем. Ин фикрро худи эҷодиёти шоир ҳам рад мекунад.

Аз баъзе шеърҳои ба Рашидии Самарқандӣ бахшидаи шоир ва байтҳое, ки дар онҳо номи Рашидӣ зикр гаштаанд, бармеояд, ки Сӯзанӣ на танҳо нисбат ба Рашидӣ ҳусни таваҷҷуҳ доштааст, балки ўро ҳамчун устои худ доништа ҳурмат кардааст:

Устод Рашидро шеърест радифаш,

Чун зулфи бутон на ғзу ба ҳинҷор шикаста,

Ман Сӯзаниам шеъри ман андар пай он шеър,

Нарзад ба яке сӯзани суффоршикаста [6, с. 334].

Бертелс барои исботи фикраш онро далел меоварад, ки Рашидӣ масеҳӣ буд ва Сӯзанӣ бошад мусалмон. Муҳаққиқ мегӯяд: Муосири ӯ (Рашидӣ) Сӯзани шоир ба сабабе бо ҳаҷви ҳашан ва густохона дунболаш мекард ва гоҳ-гоҳ ўро бо номаш Рашидӣ меномид ва ҳар гоҳе ҳам хари хумхона. Маънии ин лақаб чандон равшан нест. Гумон намеравад битавон андешид, ки Сӯзанӣ шавқу ҳаваси Рашидиро барои рафтан ба харобот – канори шаҳр, ки майфурушон дар он ҷо мелулиданд, ба бодӣ ришханд гирифтааст. Метавон гуфт, ки ҳамаи шоирони он рӯзгор шароб менӯшиданд. Чунин меандешем. ки ришханди Сӯзанӣ бештар барои он буда, ки Рашидӣ на ин ки мусалмон, балки як масеҳӣ буд [4, с. 518]. Вале ба фикри мо шахсеро, ки «устоди Маърибу Маъриқ» доништа, шеъри худро дар назди ашъори ӯ ночиз ҳисоб мекунад, Сӯзанӣ ба чунин ҳаҷви носазо ҳаргиз лоиқ неметонад.

Аз тарафи дигар маълум мешавад, ки ҳадафи ҳиҷоӣ ӯ на христианин, балки аз авлодони зардуштиён, оташпарастон будааст. Зеро Сӯзанӣ дар шеъри «Дар ҳаҷви хумхона»

қайд кардааст, ки «хари хумхона» аз нажоди сағбонони Руму Юнон аст ва берун аз як падар ҳама авлодаш оташпарааст будаанд:

Ту аз нажоди тухмаи сағбони қайсарӣ,
Ман аз нажоди Салмон, ёри паямбарам.
Берун зи як падар ту на ғушокзодаӣ,
Ман то ба се падар ҳама диндору динварам [6, с. 66].

Оид ба ҳаҷви Рашидӣ бошад, дигар дар девон чизи дигаре дучор карда намешавад. Аз ин ӯ мо комилан гуфта метавонем, ки Рашидиرو Сӯзанӣ бо ибораи «Хари хумхона» ном бурдааст. Зайналобиддин Мӯътаман дар ин бора чунин мегӯяд: «Беш аз сулси девони Сӯзании Самарқандиро ҳичри, шоири хумхона» ном маъруф ба Ҷалолӣ ташкил медиҳад» [8, 168]. Ҷалоли Тирмизӣ яке аз шоирони ҳамасри Сӯзанист, ки дар девон якчанд ҷой номаш дучор меояд ва ҳамеша шоир дар бораи ӯ бо як ҳисси бадбинӣ сухан меронад.

Сарчашмаи аз ҳама қадимтарин «Лубоб-ул-албоб» низ ин фикрро пурқувват мекунад. Муҳаммад Авфӣ дар бораи Ҷалолӣ чунин мегӯяд: «...чун дар забони Сӯзанӣ афтод ва ба балои ҳиҷои ӯ мубтало шуд, ба охири умр ҷумлаи аҳочӣ ва ҳазлиёти худро бишуст ва исти ғфор кард ва қасидае чанд ҷидд гуфт» [1, с. 555].

Ин аст, ки фикри дуҷум ба ҳақиқат наздиктар менамояд. Дар девон инчунин номҳои Саной, Ҷавҳарӣ, Қавомӣ ва дигарон низ ба бадӣ ёд карда шудаанд.

Аз шоирон бидуни Рашидии Самарқандӣ дар бораи Унсурӣ фикр ронда, маҳорати шоирии ӯро писандидааст:

Унсурӣ бояд то назми мадеҳи ту кунад,
Сӯзанӣ кист, к-аз ӯ назми ту гардад мунзам [6, с. 279].

Ҷои дигар бешак барои зиёдтар рӯёнидани инъом будагист, ки Унсуриро дар санъати шоирӣ назди худ ҳеч медонад:

Он чи андар як-ду байт аз санъати шеърӣ марост,
Нест андар ҷумлаи девони шеъри Унсурӣ [6, с. 483].

Ҳарчанд «бадии аҳволи моддӣ шоирро маҷбур мекунад, ки ба мақсади беҳбудӣ баъзан ба худӣ хон муроҷиат намояд» [7, с. 10] ва онро мадҳу ситоиш кунад, вале дар зимни мадҳ ва дигар шеърӯ китъаҳои худ зидди зулм ва золимон низ эътироз баён кардани онҳоро дучор мекунем. Сӯзании Самарқандӣ низ аз рӯи эҷодиёташ ба ҳамин гуна шоирон дохил мешавад. Дар эҷодиёти шоир роҳҳои гуногуни ифодаи чунин афкорро дарёб карда метавонем. «Ин аст, ки истисно аз нуқсонҳои эҷодӣ ва қасидаҳои мадҳиаш Сӯзаниро ҳеҷ гоҳ ҳомии манфиатҳои синфи ҳокими асраш доништан мумкин нест» [10].

Сӯзанӣ аз зулму золимии аҳли дарбор, ҳокимон ва дигар амалдорон ба ҷон омада, баъзан онҳоро бо хеле суханони талх, да ғал ва таҳқиромез ҳаҷв гуфтааст. Масалан, мисраъҳои зерин, ки дар ҳиҷои Абулҳасан ном ҳокиме гуфта шудаанд, хеле ҷолиби диққатанд:

Астарӣ кардӣ, эй Булҳасани ҳокими хар,
Астарӣ аз хар нашигифту харӣ аз астар.
Ҳам харӣ кардиву ҳам астарӣ аз худ пайдо
З-он ки бадасли чун астару бадфеъл чу хар [6, с. 37].

Шоир дар ин шеъраш зарбулмасали «намак хӯрда намакдонро шикастӣ»-ро дар ҳаққи Булҳасан бо маҳорати том кор фармуда, қайд мекунад, ки ту ки нону намакро хӯрда, ҳаққи онро зерӣ по кардай, аз хар фарқе надорӣ:

Астарӣ кардиву хӯрдӣ намаку нони касе,
К-аз харӣ кардай ҳаққи намакаш зеру забар [6, с. 37].
Ӯ дар фазлу дониш ин ҳокимро аз хар ҳам пасттар меҳисобад:
Эй ба нисбат бадтар аз астару астар зи ту беҳ,
В-эй ба дониш ба фуруди хару хар аз ту забар [6, с. 37].

Аз ин рӯ шоир боварӣ дорад, ки ин ҳоким дуру дароз ҳукм рондан наметавонад ва билохир пасту боркаш ва ло ғар хоҳад шуд:

Эй хари фарбеҳву эй астари тавсан рӯзе
Боркаш гардиву ҳам ром шавӣ, ҳам ло ғар [6, с. 37].

Дар охир Сӯзанӣ қайд мекунад, ки маҳз барои сабабҳои номбурда ин имом аз халқ фақат лаънат мешунавад.

Шаҳсе, ки раҳму шавқат надорад ва аз зулми беамон кардан шарм намедорад, ҳатман ба ҷабри халқ дучор мегардад ва ронда мешавад:

Раҳму шарм аз дилу аз дидаи худ кардӣ дур,
Эй ҳама халқ туро ронда чу саг дур зи дар.
Лаънати халқ ба хирворон кардӣ ту ба пушт,
Чун ба хона бирави, рост кунӣ бори сафар [6, с. 38].

Дар ҷойи дигар аз номи худӣ золим сухан ронда истода ҳама бедодгариҳои ононро фош мекунад:

Бад-ин тариқ ба ҳиллат ситондам аз омма,
Зи хона в-аз рӯи кону бо ғу зайъату тим [6, 71].
Аз ин ҳама чизи ситонидашуда макони худро заррин мекунад:
Сарои худро кардам ситонаи заррин,
Ба сақф хони падар барнадида қаҳгулу рим [6, с. 71].

Вале мазлумонро ин кирдори ман ба ҷон омад ва онҳо тарафдорӣ бадхоҳони ман шуданду дуогӯи ман ба вақти сахар:

Шуданд ҷумла дуогӯи ман ба вақти сахар,
Ба охи синаи пурдард аз кариму лаим [6, с. 71].
Охи синаи пурдарди онҳо тани солими маро дардманд гардонд:
Бияфтодам аз пою рафт кор аз даст,
Зи комронӣ мондам ҷудою нозу наим [6, с. 71].

Чунон ки мебинем шоир ба қувваи халқ, ҳам ҷисмонӣ ва ҳам охи сӯзони онҳо боварӣ дорад. Аз ин рӯ ӯ ба чунин хулоса меояд, «ки ҳаст золимо ҷой ҷиму ҳӣ бо мим», яъне ҷаҳим. Ин яке аз роҳҳои, ки ба воситаи он, яъне тарсонидан аз азоби дӯзах, золимонро ба адл даъват менамуданд.

Шоир золимонро аз саг пасттар медонад ва онҳоро дар баъзе шеърҳоиаш дашноми қабех низ медиҳад:

Ҳаким гӯяд: «дар гӯр саг шавад золим!»
Магар зи гӯри вай овози саг шунид ҳаким? [6, с. 73].

Аз ин рӯ шоир дар охириҳои умр хизмати махлуқро ҳеҷ медонад. Дар ин ҷо ҳам махлуқ гуфта бештар золимонро дар назар дорад, зеро ӯ маҳз ҳамонҳоро мадҳ мегуфт ва хизматашонро адо мекард, вале дар он замон чунин фикрро қушоду равшан гуфтан аз имкон берун буд ва сабаби таъқибу озордиҳӣ мегардид, Сӯзанӣ ба он характери динӣ медиҳад:

Оғаҳ шудам, ки хидмати махлуқ ҳеҷ нест,
Ҳаст аз ҳама гузиру зи Оллоҳ ногузир. . .
Чун таъбро мухаммар кардӣ ба зӯҳду панд,
З-он гуфтаҳо чу мӯй бурун ой аз хамир [6, с. 171-172].

Баъди ин шоир роҳи дигари ба зулму золимӣ мубориза бурданро пеш мегирад. Ӯ кӯшиш менамояд, ки ба золимон панд диҳад, онҳоро ба адлу инсоф даъват намояд ва ба ҳамин васила бори ранҷу азоби оммаи меҳнатиро сабук гардонад. Шоир ситамгариро пешаи одамони нопоку паст ва разил ҳисоб карда чунин мегӯяд:

Ситамгаронро чун ҷой гаҳ чунин бошад,
Ситамгарӣ накунад мардуми лабибу фаҳим.
Пас, эй каримон, пешаи ситамгарӣ накунад,
Ки на карим писандад ситамгарӣ, на лаим [6, с. 73].

Вале азбаски Сӯзанӣ аз маҳдудиятҳои замонаш канор будан наметавонист, дар охир ба Худо муроҷиат карда хоҳиш мекунад, ки аз ситамгарӣ тавбакардагонро авф кунад:

Ҳар он ки тавба кунад аз ситамгарӣ, ё Раб,
Ба ҷурми ӯ бирасон аз сабои авф насим [6, с. 73].

Шоир дар қасидаи мадҳи Султон Санҷарро гуфта, қайд мекунад, ки ҳадаш

тарафдори аҳволи хуби раият аст. Барои ҳамин ӯ аз шоҳ сабукбории раиятро талаб мекунад:

Мар раиятро сабукборӣ ҳамеҳаҳам зи шоҳ,

То ки дар рӯзи чазо бошад сабукборӣ маро [6, с. 113].

Аз ин гуфтаи Сӯзанӣ бармеояд, ки ба тарафдори беҳбудии халқ будани Худо, шакку шубҳа надостааст. Ба қавли ӯ касе, ки дар ин дунё ба халқ некӣ накунад, дар он дунё аз Худо некӣ набинад.

Шоир дар қасидае, ки ба Абӯаъло Умар бини Муҳаммад бини Алӣ (шояд писари Маҳмуд бинни Муҳаммадхон-хоҳарзодаи Санҷар бошад, ки солҳои 1130 ҳокими Самарқанд ба ӯ расида буд) бахшидааст, хотирнишон мекунад, ки ҳама ҷоҳу давлаташ аз дасти халқ аст, аз ин рӯ бояд зулм кардани халқро раво набинад. Баръакс бар онҳо дуои хайр кунад.

Сӯзанӣ ба қувваи халқ боварӣ дорад ва пайдории давлатро низ дар халқ мебинад ва шоҳонро боз як бори дигар таъкид мекунад, ки ба омма зулмро раво набинад:

Халоиқ аст, ки аз баҳри пайдории ҷоҳат,

Кашидаанд зиёнҳову даст ба дуо бар [6, с. 185].

Шоир дар чунин шеърҳояш ҳам гоҳо золимонӣ ҷудогона ва гоҳо замонӣ нотинҷро зери тозиёнаи танқид гирифта, ҳаҷв мекунад. «Ҳичо кардани норасоии ин ва ё он золим, - менависад Насриддинов, - дар айни замон ғошқунии норасоии замон буд» [8. 20]. Ин тарафи эҷодиёти шоир барои мо қимати калон дорад.

Сӯзанӣ аҳволи бади халқро мебинад ва ба онҳо ҳамдардӣ мекунад. Ҳарчанд, ки ҳамраъиҳои ошкоро изҳор намудан бо халқи мустамад кори басо хатарнок буд, шоир дар яке аз қасидаҳояш ба садри Самарқанд мурочиат намуда, аҳволи бади оммаро қайд менамояд ва ӯро муҳофизатгари ягонаи ин гурӯҳ мешуморад, то ба ҳамин роҳ дили садрро нарм карда, озордиҳандагони халқро ба азобе гирифтӣ кунад:

Оммаи мустаманди мискинро,

Аз ситамкорон мучирӣ ту [6, с. 320].

Дар шеъре ӯ аҳволи бади худ ва ба ҳамин восита дигар одамони меҳнатиро нишон дода, шоҳро даъват мекунад, ки ба мӯҳтоҷон ёрӣ расонад:

Нест бар рои ту пӯшида, ки чун ғамхора гашт,

Сӯзанӣ пири дуогӯи ту аз нонхорон.

Ҷома бар тан пора кард аз ҷаври нони порагӣ,

Дар ғами бечорагон мондасту бенонпорагӣ.

Ҷораи бечорагони кишвари Эрон туй,

Кори ин бечора соз, эй ҷораи бечорагон [6, с. 429].

Ӯ шоҳону ҳокимонро ба адл ва саховат даъват мекунад ва мегӯяд, ки аз мусулмону бадавлате, ки хайру саховат надошта бошад, ҷавонмарди оташпарасти (кофир) беҳтар аст:

Ҳарчанд мӯминӣ, ҷу надорӣ саховате,

Аз ту ҳазор бор ҷавонмарди ғабр беҳ [6, с. 463].

Дар қасидаи ба шоҳ Масъуд бахшидаи худ Султон Масъуд – бародарзодаи ҳокими Самарқанд Аҳмад бинни Сулаймон, ки солҳои 1130 дар сари ҳокимият будааст, муҳотаб қарор додааст. Аҳмад бо бародарзодаи худ Масъуд дар Ироқ ҷанги сахте кард ва ӯро аз пой даровард. Ӯ авф пурсид ва салтанати Ироқу Озарбойҷонро ба ӯ бахшид. Маликро огоҳ мекунад, ки ҳарчанд ту заифонро пушту паноҳӣ, вале фаромӯш накун, ки дуои онҳо низ тӯро пушту паноҳ аст. Аз ин рӯ онҳоро зулм камтар кун, то аз ту норозӣ нашаванд ва дуои баде дар ҳаққат накунад, чунки дуои онҳо иҷобатшаванда аст:

Ҳар як зи заифони раият ба риоят,

Аз адли ту то зиндаю ло ғар ҷу гиёҳ аст.

Ҳарчанд, шаҳо, пушту паноҳи зуафой,

Донӣ, ки дуои зуафо пушту паноҳ аст [6, с. 132].

Дар қасидаи дигараш, ки дар васфи ҳукмрони Туркистони Шарқӣ Қадархони қарахонӣ сурудааст, низ ӯро даъват мекунад, ки аз бандагонаш (халқ) «хизмат пазируфта ҷурму ҷиноятро ғуру гузорад»:

Шоҳо! Бузургворро! Аз бандагони хеш,

Хизмат пазиру ҷурми ҷиноят ғуру гузор [6, с. 172].

Сӯзанӣ ҳисоб мекунад, ки шахси фозил бояд одил ҳам бошад. Аз ин рӯ кори шоҳи фозил ба ҷуз адлу инсоф чизи дигаре буда наметавонад:

Дунё, ки ҳаст мазраи охират, дар ӯ
Аз баҳри доси фазл, малик, тухми адл кор.
Адл асту фазлу марҳамат бар ӯ мукаррамат,
Кори ту шоҳу ҳар чӣ ҷуз ин аст, нест кор [6, с. 177]

Маҳз аз ҳамин сабаб, Сӯзанӣ фақат он касро бузург медонад, ки ӯ фозилу саховатманд ва додрас бошад. Бузургворе, ки ин хусусиятҳоро доро нест, ба қавли шоир шахси бад аст.

Меҳтар он беҳтар, ки бошад фозилу роду карим,
То ҳам аз вай мадҳи ӯро моя бардорад ҳаким [6, с. 264].

Ӯ дар чандин шеърӣ худ ба шоҳон муроҷиат карда, онҳоро ба бандпарвар будан даъват мекунад:

Ба чанд рӯз, ки мондаст, бандпарвар бош,
Ки ман зи соле рӯзе ба умр хурсандам [6, с. 273].

Ба ҳамин тариқ чунон, ки дида шуд, Сӯзанӣ қариб ҳама мадоҳони худро ба адлу инсоф даъват кардааст. Агар ҳама гуфтаҳои дар ин бора будаи шоирро ҷамъбаст кунем, образи идеалии шоҳи одил, ки мақсади шоир тасвири он буд, ҷилвагар мегардад. Чунин шоҳ ба ақидаи Сӯзанӣ бояд ҳатман одил, саховатманд, чорасози дармондагон, банданавоз, фозил ва баландҳиммат бошад. Албатта, барои Сӯзанӣ, ки дар давраи тираю тори феодалӣ умр ба сар бурдааст ва мулкоро бе шоҳ тасаввур кардан наметавонист, изҳори чунин ақида, фикри пешқадамест ва аҳамияти прогрессивӣ дорад.

Сӯзанин Самарқандӣ як байти Рӯдакиро, ки дар мадҳи Наср гуфта шудааст, дар мадҳи Садри Ҷаҳон ба сурати тазмин чунин адо кардааст:

Дар мадҳи ту ба сурати тазмин адо кунам
Як байти Рӯдакиро дар ҳаққи Балъамӣ,
«Садри ҷаҳон ҳама торикшаб шудааст,
Аз баҳри мо сапедаи содиқ ҳаме дамӣ» [6, с. 349].

Аз ин мисраъҳои ба сурати тазмин адокардаи Сӯзанӣ маълум мешавад, ки дар айёми шоир зулму ситам аз ҳад гузашта будааст. Ӯ шоҳро ба барҳам додани бедодгарихо даъват менамояд¹.

Шоир дар як ғазалаш қайд мекунад, ки мадҳи ӯ на ба одамони пасту лаим, балки барои одамони баландҳиммату саховатманд равона карда шудааст. Аз одамони паст ман тамаъ надорам, - менависад ӯ:

Ба тамаъ бар лиоми дунҳиммат
Накунам мадҳу бар киром кунам.
Дар раҳи назм чун гузорам пой,
Шоҳроҳи суҳан ба ком кунам [6, с. 260].

Албатта, аз ин чунин хулоса баровардан мумкин нест, ки ҳама мамдӯҳони шоир саховатманду одил буданд, вале шоир ба ин гуфтаи худ ба онҳо гӯшрас мекунад, ки ин мамдӯҳон бояд чунин шахс бошанд. Роҳи дигаре, ки Сӯзанӣ подшоҳонро ба адлу инсоф даъват мекунад, ин овардани панду ҳикмат аз гузашта дар бораи бобақо будани давлати шоҳони одил, инчунин ба воситаи ба ёд овардани образҳои Ҷамшед, Нӯшервон, Ширин, Фарҳод, Баҳром, Кайкубоду Кайхусрав ва ғайра мебошад. Азбаски дар байни халқ оид ба одилии онҳо афсонаҳои зиёде будаанд, шоир кӯшиш кардааст, ки баъзан шоҳони замонашро аз онҳо ҳам болотар гузорад ва аҷаб нест, ки бо ин роҳ низ адлро тарғиб кунад:

Эй шоҳ, ба як назар ки акнун кардӣ,
Иқболи сипоҳи халқ афзун кардӣ.
Тоҷи сари Кайкубоду Кайхусравро
Наъли суми асби оли Соун кардӣ [6, с. 496].

Чунин фикрҳо дар ашъори Сӯзанӣ хеле зиёд дучор меоянд. Сӯзанӣ инчунин бо «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ шиносӣ на ғз доштааст. Дар бисёр шеърҳои вай образи Рӯстаму

Сӯҳроб, Золу Исфандиёр, Коваю Заҳхоки морон ва ғайра қайд ёфтаанд, ки шоҳони давраи худро ба онҳо монанд мекунад.

Ҳарчанд, ки Сӯзанӣ динро бевосита танқид накардааст, вале баъзе ҳомиёни дини исломро, ки барои пулу ғоидаи худ шуда аз ҳеч як кори бад рӯй намегардониданд, ба зери танқиди саҳт гирифтааст. Дар яке аз мусамматҳояш ӯ зарпарастии қозиро ҳаҷв карда чунин менависад:

Қозӣ он баднасаби харравиши туркнажод,
Ки чу дид ӯ кулаҳи киса, зараш омад ёд [6, с. 425].

Дар ҳичои қозӣ, имом, зоҳид ва ғайраҳо ҳаҷвияҳои зиёде дорад, вале мутаассифона, баъзеи онҳоро аз сабаби мавҷуд будани суҳанҳои берун аз одоб ҳамчун намуна овардан аз имкони берун аст.

Дар бораи имоми Ғазнин шеър навишта, шоир қайд мекунад, ки ҳарчанд аҳли дин аст, вале ба майнӯшӣ рағбати калон дорад. Хоҳ дар мастӣ ва хоҳ дар хушёрнаш касе аз ӯ имон ёфта наметавонад:

Ба хушёриву мастӣ бад-он сифат будӣ,
К-аз ӯ на маст имон ёфтиву на хушёр [6, с. 39].

Ӯ аксар маврид (шояд киноя ба бесаводӣ ва ҷоҳилиаш бошад) хубро аз бадӯ зиштро аз хушрӯй фарқ накарда, «ҳама харонро ба як ҷӯб меронд».

Яке бадӣ бар ӯ хубу зиштӣ душману дӯст,
Ҳама харон ба яке ҷӯб рондӣ ҳамвор [6, с. 39].

Аҷаб нест, ки шоир дар ин ҷо харон гуфта одамони ба чунин имоми ҷоҳили ҳеч чизро намефаҳмидагӣ, бовар мекардагиро дар назар дошта бошанд.

Сӯзани чунин ҳомиёни дину оинро, ки бидуни фиребгарӣ кори дигаре надоранд, ба мор ва писарони онҳоро ба морбача ташбеҳ медиҳад. Ӯ дар охири шеъраш қайд мекунад, ки имоми Ғазнин мурд, вале аз ин ҷӣ ғоида вақте ки писараш ҷои вайро мегирад, яъне мор мурду морбача монд:

Дароз қисса ҷӣ гӯям, имоми Ғазнин мурд,
Бимонд аз ӯ писаре ҳамчу морбачча зи мор [6, с. 39].

Бояд қайд кард, ки Сӯзанӣ аз аввал он қадар тарси худову Расул надоштааст. Аз ин рӯ ҳаҷвҳои дар ҳаққи диндорону рӯҳониён, дар давраи ҷавонӣ ва миёнсолӣ гуфтаи ӯ нисбат ба ҳаҷвҳои пиронсолагӣ, ки аксар лобаву зорӣ ва тавбаро дар бар мегиранд, тезу тундтар ва нотарсона гуфташуда мебошанд. Худи ӯ дар ин бора дар шеъри ҳаҷвии «Дар ҳичои Аҳмади Шубок» аввало мадҳи Аҳмадро гуфта, баъд ба ҳаҷваш мегузарад ва чунин байтҳоро меорад:

Ба кӯи шӯхиву бешармиву бадандешӣ,
Агар бидонӣ ман нек чустаму чолок.
Сутури бадримонам, ки меандешам,
На аз зиёни Худованду на зи бими ҳалок [6, с. 58].

Дар яке аз ғазалҳояш Қозӣ Сирочро ном бурда мегӯяд, ки даму дуои ӯ сард аст, аз ин рӯ дами ӯ на даъво, балки акси он аст ва фақат зарар меорад:

К-аз дами сарди Қозии Сироч,
В-он Қавомии сиёҳ чун анда! [6, с. 88].

Чунон ки дар боло қайд кардем, ӯ намояндагони дин: қозӣ, имом ва дигаронро баъзан ҳаҷви хеле саҳт кардааст. Он чиз ҷолиби диққат аст, ки шоир дар баъзе шеърҳояш нуқтаи назари ҳудашро нисбат ба онҳо дар бораи он ки ҷӣ тавр бояд бошанд, изҳор мекунад.

Инак шоир имомро ҳаҷв карда истода мегӯяд, ки ҳам ҷоҳил асту ҳам аз дониш беҳабар. Бар замми ин аз Худову даъвати ҳақ тамоман қанда шудааст:

Аё гирифта ту андар сарои ҷаҳл мақом,
Тихӣ зи донишу ғарқа миёни баҳри зулом.
Аё гусаста зи ҳубли худову даъвати ҳақ
Ба коми худ ба сарат кардааст девлағом [6, с. 274].

Шоир қайд мекунад, ки имоми мазкур роҳи дурустро аз хато ва ҳалолро аз ҳаром фарқ намекунад:

Раҳи савоб надонӣ ҳамае зи роҳи хато,
 Раҳи ҳалол надонӣ ҳамае зи роҳи ҳаром.
 На мушк бозшиносӣ зи пушки сиёҳ,
 На уду анбару кофурро² зи санги руҳом.
 На ҳақ зи ноҳақ донӣ, на бандаро зи худой,
 На марди ноқиси пурайбро зи марди тамом.
 Ҳаменадонӣ, эй кӯрдил, ба умри хеш,
 Ки Аҳмади Қарширо васӣ кӣ буду кадом.
 Аё муносиби дили кӯр, аблаҳи маълун,
 Зи кӯрбахтӣ доим даруфтода ба дом [6, с. 274].

Чунон ки мебинем дар порчаи боло имом ҳамчун шахси кӯрдилу ҷоҳил ва бесаводу аблаҳ нишон дода шудааст, ки ба ҷуз фиреби мардум қудрати чизӣ дигаре дарк карданро надоштааст.

Баъд аз ин Сӯзани ақидаи худро дар бораи он ки имоми ҳақиқӣ чӣ гуна бояд бошад, изҳор менамояд. Аз нуқтаи назари ӯ фақат он кас имом шуда метавонад, ки ба чизӣ дигарон тамаъ надошта бошад. Ба ҳаққи ҳалоллаш қаноат намояд. Моли یتиму бенавоёнро, ки бе ин ҳам аҳволи моддиашон бад аст ва хору залиланд бо ҳилаю найранг наситонад:

Имом он ки ба чизӣ дигарон накарда тамаъ,
 Нахӯрда чизӣ یتимон ҳалол хӯрда тамом [6, с. 275].

Вале азбаски ёфтани чунин «диндорон» кори басо душвор буд, шуаро танкиди ин гуна ҳомиёни дини исломро давом медоданд. Сӯзанӣ дар яке аз мусаддасҳояш қозии шаҳри Кошон (Кушон)-ро барои ришвахӯрӣ ва қарзҳои бебозгашт гирифтани зерӣ тозиёнаи танкид гирифта, дар охир қайд менамояд, ки дар ин дунё ӯ пухта нагашт. Акнун аз сабаби ранҷ додани дигаронро оташи дӯзах дар он дунё ӯро пухта хоҳад кард:

Соҳт қозӣ дар Кушони мулку асбоби тамом,
 Ёфт дар шаҳри Кушонӣ бар ҳама кас бонгу ном.
 Ҳашмате наздики ҳосу ҳурмате наздики ом,
 Хӯрд ришватҳо зи дасти ҳар касеву суду вом.
 Пир гашту пухта гашту барнагашт аз кори хом,
 Хомкорӣ ҳам бимонад то бисӯзад дар саир [6, с. 429-430].

Вале инро ҳам бояд бигӯем, ки чунин баромаду танқидҳоро замона наметаварид ва онҳо ба худовандашон бидуни зарар манфиате овардан наметавонистанд. Ҳамин буд, ки Сӯзанӣ низ дар охирҳои умраш муфлису бенаво мегардад:

Чор чиз овардаам, шоҳо, ки дар ганҷи ту нест,
 Нестию ҳочату узру гуноҳ овардаам [6, с. 57].

Ҳангоме, ки шоир тамоми умр роҳи аз бенавоӣ ҳалос шуданро намеёбад, ба Худо боварӣ доштан ва аз ӯ имдод талабиданро талқин мекунад:

Пирӣ расиду мӯи сиёҳат сафед шуд,
 Ёри сафедрӯю сияҳмӯиро маҳох. . .
 Як дам мабош аз он ки ду дам беш нест умр
 Бе ҳасрату надомату бе оби чашму оҳ. . .
 Динро нигоҳ дор, ки дорад зи ҳар бадӣ
 Эзид тӯро нигоҳ ҷу дин доштӣ нигоҳ [6, с. 337-338].

Дар охирҳои асри XI ва асри XII ҳунармандӣ хеле тараққӣ карда метавон гуфт, ки машғулияти асосии аҳолии шаҳр гардида буд. Дар ин давра шоирони ҳунарманд ба мисли Начҷори кулол, Ҳамиддин Чавҳарии Заргар, Қавомии Розии нонвой ва дигарон умр ба сар бурдаанд. Онҳо аксаран дар ашъорашон ҳунари худро васф намуда, бо меҳнати ҳалол зинадгӣ мекарданд.

Сӯзани Самарқандии сӯзангар низ мувоҳили ҳамин зумраи шоирон буд, ки дар эҷодиёташ ҳунар ва ҳунармандиро бисёр васф кардааст. Чунин ашъор онҳоро ба халқи меҳнатӣ боз ҳам наздиктар мегардонид.

Шоир дар шеърҳои изҳори ақида мекунад, ки ҳарчанд беҳунари боиси айбу ор шудан

наметавонад, вале шахс бояд ҳунароеро омӯзад ва онро ба дараҷае аз худ кунад, ки мояи ифтихораш гардад ва бо аҳли ҳунар наздикӣ карда, аз беҳунари дар канор бошад:

Андар ҷаҳон чу беҳунари айбу ор нест,
Бо фахру бо ҳунар зию бе айбу ор бош!
Фахр аз ҳунар намою ба аҳли ҳунар гарой
В-аз айбу ори беҳунари дар канор бош [6, с. 228].

Омӯзишу аз худ намудани илму дониш низ яке аз ҳунароҳои асосӣ ба ҳисоб мешуд. Шоир илмро яке аз чор унсури зебу зиннатдихандаи дил доништа дар тар ғиби он шеърӣ зиёде гуфтааст. Аз ҷумла дар байте чунин овардааст:

Гар илму ҳилму шарму хирад зиннати дил аст,
Ўро музайян аст ба ин ҳар ҷаҳор дил [6, с. 245].

Чунон ки мебинем шоир донишу ҳунаро аз ҳам ҷудо накардааст ва тарафдори он аст, ки ба ҷаҳони онрӯза шахси ба донишу ба ҳунар роҳбарӣ намояд. Аз тарафи дигар ин танқиди ҳукмрони онрӯза ва бе фазлу донишию беҳунарии ӯст.

Дар ҷойи дигар ӯ мегӯяд, ки чунонки бузургӣ аз беҳатарӣ авлотар аст, ҳунар низ зи беҳунари беҳтар аст. Аз ин рӯ ӯ мамдӯҳашро чунин дуо мекунад, ки ҷояш ҳамеша дар маснади ҳунар бошад:

То ҳунар шӯҳратар зи беҳунарист,
То ҳатар хубтар зи беҳатарӣ.
Бод бар маснади ҳунар ҷоят,
Ки сазовори маснади ҳунари [6, с. 467].

Ў шахсони бе илму ҳунар ва бе донишу фазлро аз аҳли ҷаҳолат шуморида, онҳоро ҳабардор мекунад, ки аз хона набароянд, зеро ҷорчиёни харгумкарда метавонанд эшонро ба ҷои ҳарашон шинохта баранд:

Эй риштаи ҳикмати ту саргумгашта,
Дар хонаи ҷаҳл омада даргум гашта.
Аз хона бадар майой то дар н-ояд,
Овози мунодиёни харгумгашта [6, с. 495].

Чунон ки мебинем ӯ ҷаҳолатпарастонро умуман ба қатори одамон дохил накарда, онҳоро ба ҳар баробар медонад. Ин фикр зидди онҳое равона карда шудааст, ки аҳволи моддиашонро аз ҳисоби дигарон таъмин менамуданд ва танҳо ба айшу нӯш маш ғул буданд.

Дар баробари ин дар эҷодиёти Сӯзании Самарқандӣ баъзе фикрҳои панду ахлоқӣ низ дучор мешаванд, ки ба ин ва ё он масъалае бахшида шуда, аз бисёр ҷиҳатҳо ҷолиби диққатанд. Масалан, ӯ дар рубоие дӯстӣ ва ба ҳам наздик буданро талқин карда мегӯяд, ки аз назди дӯст дурӣ начӯй, зеро ки касе аз бари дӯст дурӣ мечустагӣ аз душман фарқи куллие надорад:

Бояд бибарам дӯст чу хун дар рагу пӯст,
Дурӣ зи бари дӯст гузидан на нақӯст.
Аз дӯст маро мурод наздикии ӯст,
Чу душман агар дур хоҳад буд чу дӯст? [6, с. 498].

Ў тамаъкорино нишонаи ҳомии шахс медонад ва тар ғиб мекунад, ки одам бояд аз ин хислати бад озод бошад:

Кабоб оташи ҳирсему в-он зи ҳомии мост,
Ҳақиқат аст, ки ҳар ҳомро кунанд кабоб [6, с. 118].

Чунон ки дидем шеърҳои, ки фикрҳои иҷтимоии Сӯзанӣ ба воситаи онҳо ифода гаштаанд, бештар дар мавзӯҳои танқиди замона, зулму золимон, даъват ба адлу одилӣ, тар ғиби ҳунаромӯзӣ ва панду ахлоқ гуфта шуда, дорои аҳамияти калоне мебошанд. Онҳо моҳияти хуби иҷтимоӣ дошта, беҳтарин ғояҳои ҷаҳонбинии шоирро дар худ таҷассум кардаанд ва барои муайян кардани мавқеи эҷодиёти ӯ нақши муҳимме хоҳанд бозид.

АДАБИЁТ:

1. Авфӣ, Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб. Ба тасхеҳи Эдуард Браун, бо муқаддимаи Муҳаммад Қазвинӣ ва тасхеҳоти ҷадид ва ҳавошӣ ва таълиқоти Саид Нафисӣ. - Техрон: Ҳарас, 1389. - 1082 саҳ.
2. Асрорӣ, В. Оҳангҳои халқӣ дар эҷодиёти Рӯдакӣ \ Устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Маҷмӯи илмӣ Институти давлати педагогӣ ба номи Т.Г. Шевченко, ҷилди 25, серия филологӣ, нашри 9. - Сталинобод, 1958.
3. Афсаҳзод, А. Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар бораи шоирӣ \ Маориф ва маданият, 15 январи 1963.
4. Бертелс, Е.Э. Таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2015. - 584 саҳ.
5. Брагинский, И. С. Очерки из истории таджикской литературы. - Сталинабад: Главполиграфпром, 1956. – 453 стр.
6. Девони комили Ҳаким Сӯзании Самарқандӣ. Тасҳеҳ, ва муқаддима ва шарҳи аҳвол ва феҳрасти луғот аз таркиботу ҷойҳо бо маонӣ ва тафсир аз доктор Насриддиншоҳи Ҳусайнӣ. – Техрон, 1336.
7. Мушфиқӣ, Абдурахмон. Мунтахабот. – Сталинобод: Нашрияти давлатии Тоҷикистон, 1958. - 303 саҳ.
8. Муътаман, Зайналобиддин. Шеър ва адаби форсӣ. – Техрон, 1332.
9. Насриддинов, А. Народная тенденция в персидско-таджикской классической поэзии XI-XII вв. (автореферат). – Душанбе, 1966.
10. Насриддинов, А. Ҳаким Сӯзании Самарқандӣ \ Маориф ва маданият, 1963, 3 октябр.
11. Насриддинов, А. Саҳми Устод Рӯдакӣ дар масъалаи ташаккули назми асрҳои 10-12 \ Устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ» (маҷмӯаи илмӣ бахшида ба 1100 солагии устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ). – Сталинобод. - 1958.
12. Насриддинов, А. Тамоюлотҳои халқӣ дар назми асрҳои XI-XII. – Душанбе: Дониш, 1970. - 223 саҳ.
13. Нафисӣ, Саид. Аҳвол ва ашъори Абуабдулло Ҷаъфар ибни Муҳаммад Рӯдакии Самарқандӣ. Ҷилди 2. – Техрон, 1310.
14. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷ. 2. – Техрон: Фирдавс, 1388. - 1128 саҳ.
15. Сафо, Забехуллоҳ. Ганҷи сухан. – Техрон, 1339
16. Саъдиев, С. Сӯзанӣ ва муҳити адабии Самарқанди асри XII. - Душанбе: Дониш, 1974. - 164 саҳ.
17. Хусрав, Носир. Девони ашъор / Носири Хусрав. Мураттибон ва таҳиягарони матн, сарсухан ва таълиқоту ҳавошӣ Амрияздон Алимардонов ва Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2009, ҷилди 2. - 648 саҳ.
18. Ҳидоят, Ризоқулихон. Маҷмаъ-ул-фусаҳо. Ба кӯшиши Мазоҳири Мусафо. Ҷ 3. - Техрон: Амири Кабир, 1339.

АНГЕЗАҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ СӢЗАНИИ САМАРҚАНДӢ

Сӯзании Самарқандӣ яке аз барҷастатарин шоирони аҳди худ буда, бо ашъори намакину дилошӯби худ дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ мақоми баландро касб намудааст. Ӯ шояд аз аввалин шоирони замони классикӣ аст, ки дар бораи мушкilotи иҷтимоии давр бо сабку услуби хоссаи танзомези худ фикру мулоҳизаҳои ошкоро баён намуда, ба раванди минбаъдаи адабиёти тоҷик таъсири бонуфуз расонда буд. Шоир дар ашъори намакини худ беиштар ба масъалаҳои иҷтимоӣ, аз қабилӣ нобаробариву беадолатӣ, зулму озори золимон, беқадрии мақоми олимӯ беарзишии илму дониш, фиребгариҳои аҳли шайхону рӯҳониён, шикаҷа аз бадии аҳволи худӯ дигар ҳунармандон даҳл намуда, аз дасти ҷаҳолатпарастони давр ба дод омаданаширо гаҳе ошкорову гаҳе пардапӯшона ба риштаи назм кашидааст. Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшидааст, ки ангезаҳо ва ҳадафҳои иҷтимоии шоирро мавриди баррасӣ қарор дода, аз таъсири амиқ ба шуури ҷомеа расондани онҳоро таъкид намояд.

Калидвожаҳо: Сӯзани Самарқандӣ, ангеаҳои иҷтимоӣ, адабиёти классикӣ, ашъори танзомез, ҳазлу ҳаҷв, танқиди рӯҳониёну шайхон, шиқоят аз бадии аҳвол, нобаробарии иҷтимоӣ, наъми классикӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амирҷонзода Солеҳҷон - докторанти (PhD) Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. Шириншох Шохтемур, Тел.: (+992)555521132; e-mail: Solahjon Amirchonzoda@inbox.ru.

СОЦИАЛЬНЫЕ МОТИВЫ В ТВОРЧЕСТВЕ СУЗАНИ САМАРКАНДИ

Сузани Самарканди является одним из выдающихся поэтов своего времени, чьи остроумная и проникновенная поэзия заняла высокое положение в истории таджикско-персидской литературы. Он относится к числу первых поэтов классического периода, кто в своей оригинальной сатирической манере открыто выражал свои суждения относительно социальных проблем своей эпохи, оказав значительное влияние на дальнейшее развитие таджикской литературы. В своих остроумных произведениях поэт преимущественно затрагивал социальные вопросы, такие как неравенство и несправедливость, гнет и притеснения тиранов, пренебрежение к статусу учёного и обесценивание науки и знания, лицемерие духовенства и шейхов, жалобы на свое тяжелое положение и других деятелей искусства. Он то открыто, то завуалированно излагал в поэтической форме свое негодование невежеством, царившим в его время.

В настоящей статье автор предпринял попытку рассмотреть социальные мотивы и цели поэта, а также подчеркнуть глубину их воздействия на общественное сознание.

Ключевые слова: Сузани Самарканди, социальные мотивы, классическая литература, сатирическая поэзия, юмор и сатира, критика духовенства и шейхов, жалобы на тяжелое положение, социальное неравенство, классическая поэзия.

Сведения об авторах: Амирджонзода Солеҳдҷон - докторант (PhD) Института гуманитарных наук имени академик Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Шириншох Шохтемур, Тел. : (+992)555521132; e-mail: amirchonzoda@inbox.ru.

SOCIAL MOTIFS IN THE WORKS OF SUZANI SAMARQANDI

Suzani Samarqandi stands as one of the preeminent poets of his time, whose witty and poignant poetry has attained a significant position in the history of Tajik-Persian literature. He is among the earliest poets of the classical period who, in his distinctive satirical manner, openly articulated his judgments regarding the social issues of his era, exerting a considerable influence on the subsequent development of Tajik literature. In his sharp-witted works, the poet predominantly addressed social questions such as inequality and injustice, the oppression and tyranny of despots, the neglect of the scholar's status and the devaluation of science and knowledge, the hypocrisy of the clergy and sheikhs, and complaints about his own difficult circumstances and those of other artists. He expressed his indignation at the ignorance prevalent in his time, sometimes explicitly and sometimes implicitly, through poetic form.

The present article undertakes an attempt to examine the social motifs and aims of the poet, as well as to underscore the profundity of their impact on public consciousness.

Keywords: Suzani Samarqandi, social motifs, classical literature, satirical poetry, humor and satire, criticism of the clergy and sheikhs, complaints about difficult circumstances, social inequality, classical poetry.

Information about author: Amirjonzoda Solehjon - doctoral student (PhD) of the Institute of Humanities named after Academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, Shirinshoh Shohtemur Str, Tel. : (+992)555521132; e-mail: amirchonzoda@inbox.ru.

УДК: 81'373.7:811.222.8:811.581

МАВҚЕИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ИФОДАКУНАНДАИ МАФҲУМҲОИ ТИББӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ЧИНӢ

Зафарзод О.

Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар мақола фразеологизмҳои ифодакунандаи мафҳумҳои тиббӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Забони адабии тоҷикӣ ва чинӣ яке аз забонҳои қадима маҳсуб ёфта, дар ғула асрҳо шакл гирифта, суфта гардидаанд ва ба сифати забонҳои хеле пазируфтаву ташаккулёфта то ба мо омада расидаанд.

Калимаҳо дар забонҳо аз рӯйи маънову мазмун гурӯҳбандӣ карда мешаванд. Забоншиносии варзидаи тоҷик Ж. Гулназарзода нигоштааст, ки “мазмун ифодагари моҳияти шуур буда, қиёфаи овозӣ моҳияти модӣ маънавӣ ва барандаи маъно аст” [3, с. 12]. Аз рӯйи андешаҳои профессор Ж. Гулназарзода мазмуни калима дар шуури инсон муайян карда мешавад. Инсон бевосита хангоми гуфтор дар забонаш аз дахто зиёд унсурҳои забониро истифода мебарад, ки ҳар яке аз онҳо дар баёни фикр нақши муайянкунандаро мебозанд. Масалан, агар воҳидҳои луғавӣ “*косашиканак*”, “*сиёҳбод*”, “*қулғуна*” ва “*устугоншиканак*”-ро, ки дар бисёре аз сарчашмаҳои муҳаққиқон низ дарҷ гардидаанд [21, с. 65] дар забон орем, бевосита ба қадом маъно қорбаст шудани онҳо пеши назар меояд ва маълум мегардад, ки онҳо ҳамчун фразеологизмҳо мавриди истифода қарор мегиранд.

Чӣ тавре ки маълум аст, воҳидҳои забонро аз рӯйи маъно ба фразеологизмҳо низ гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст. Профессор Ҳ. Маҷидов, ки яке аз бунёдгузориҳои шохани фразеологияи тоҷик буда, дар мавриди маъноӣ фразеологӣ низ андешаҳои ҷолиби илмӣ баён намудааст: “Маъноӣ фразеологӣ нави маҳсули маъноӣ забонӣ буда, дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ аз ҳама ғуна маъноҳои забонӣ-луғавӣ, морфологӣ, калимасоз, синтаксисӣ фарқ карда, маъноӣ нотакрори забонро ташкил медиҳад. Он ҳодисаи олами воқеиро бештар дар сурати олула, бо образҳо, эҳсосот, баҳодиҳиҳо ва ифоданокӣ номбар мекунад [10, с. 12]. Фразеология маҷмуи ибораҳои маҳсули пуробуранги бадеии ҳар забон, ки ба дигар забонҳо хос нестанд ва айнан тарҷума мешаванд фаҳмида мешавад [2, с. 45]. Воҳидҳои фразеологӣ дар қисмати луғавӣи забон мавқеи муайянеро ишғол менамоянд. Пеш аз он ки роҷеъ ба фразеологизмҳои ифодакунандаи мафҳумҳои тиббӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ суҳан рӯйи варақ оварем, лозим донистем, ки оид ба фразеологизмҳо каме маълумот диҳем.

Фразеология яке аз бобҳои муҳимтарини илми забон буда, таҳқиқи масъалаҳои муҳими он дар илми забоншиносӣ аз нимаҳои асри гузашта ба роҳ монда шудааст. Роҷеъ ба воҳидҳои фразеологӣ муҳаққиқон фикру андешаҳои ҷолиб баён намудаанд. Забоншиносони тоҷик Ҳ. Маҷидов, М. Юсупова, Ҳ. Ҷалилов, Ҳ. Талбакова, Ҳ. Дӯстзода ва дигарон ҷанбаҳои ғуноғуни фразеологизмҳои забони тоҷикиро мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор додаанд. Гарчаде ин муҳаққиқон роҷеъ ба фразеологизмҳо андешаҳои ғуноғун баён намуда бошанд ҳам, вале то айни замон як нуқта ба назари мо дуруст матраҳ нагардидааст. Иддае аз донишмандон, аз қабилӣ Ҳ. Маҷидов фразеологияро як боби муҳимтарин дар забон мешуморанд, аммо бар хилофи ин андешаҳо дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик” оварда шудааст, ки Фразеология маҷмуи ибораҳои рехтаи ҳар як забонро ташкил медиҳанд [5, с. 64].

Ба андешаи иддае аз муҳаққиқони дигар “Воҳидҳои фразеологӣ як ҳиссаи муҳими таркиби луғавӣи забони адабии тоҷикро ташкил медиҳанд. Вожаҳои дар таркиби фразеологизмҳо мавҷудбуда ба маъноӣ аслии худ наомада, балки маъноӣ маҷозӣ доранд. Аз ин рӯ, ақсарияти воҳидҳои фразеологӣ, маҳсусан, воҳидҳои фразеологии рехта, ифодаи маъноӣ яқлұхт дошта, образноканд [8, с. 239].

Чӣ тавре, ки маълум аст, воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ аз рӯйи маъно ба гурӯҳҳои зерин тақсимбандӣ мешаванд:

1. идиомаҳо; 2. фраземаҳо; 3. фразеологизмҳои ғайриидиоматикӣ ва ғайра.

Фразеологизмҳои ғайриидиоматикӣ боз чихати сохт ба таркибҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳои фразеологӣ ҷудо мешаванд.

Гарчанде, дар забони тоҷикӣ воҳидҳои фразеологӣ ба се гурӯҳ ҷудо шаванд ҳам, вале онҳоро дар забони чинӣ забоншиносон, аз ҷумла забоншиноси маъруф Ма Гофань фразеологизмҳои забони чиниро (马国凡) ба панҷ гурӯҳи асосӣ ҷудо намудааст, аз қабилӣ:

1. 成语(Chéngyǔ)-идиомҳо; 2. 谚语(Yànyǔ)—зарбулмасалҳо; 3. 歇后语(Shēnghǔyǔ de yǔyán-истиораҳо; 4. 惯用语 (Hán yòngyǔ)—таркибҳо ва ҷумлаҳои фразеологӣ; 5. 俗语(Súyǔ)—мақолҳо [7, с. 18].

Ҳар яки ин воҳидҳо дар забони чинӣ хусусиятҳои беназири худро доранд, аммо ҳамаи онҳо бо як мабдаи умумӣ бо ҳам алоқамандӣ доранд. Чӣ тавре ки маълум аст, тарҷумаи ибораҳои муқарраршуда аз забони чинӣ ба забони тоҷикӣ душвор буда, барои тарҷумон мушкилиҳои зиёдеро пеш меоранд. Аз ин рӯ, воҳидҳои фразеологӣ тарҷума намешаванд, балки бо истифода аз идиомҳои мувофиқ аз забони асл ба забони тарҷумашаванда маънои онҳо интиқол дода мешаванд. Гарчанде дар забони тоҷикӣ зарбулмасалу мақолҳо дар бахши махсус, яъне премиология омӯхтаву таҳқиқ шаванд ҳам, вале дар забони чинӣ дар боби фразеология мавриди омӯзиш қарор мегиранд.

Гурӯҳбандии ин воҳидҳои забониро дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ ба инобат гирифта, фразеологизмҳои ифодакунандаи мафҳумҳои тиббиро лозим донистем, ба гурӯҳҳои зерин тақсимбандӣ намоем:

а) идиомҳои ифодакунандаи мафҳумҳои тиббӣ:

Идиомҳо ду ва ё зиёда калимаҳои таркиби ифодаи идиоматикӣ, ки як маънои бутун ва ба ҳиссаҳо ҷудонашавандаро мефаҳмонанд. Идиомҳо таъбирҳои фразеологӣ аз чихати маъно монанди гурӯҳҳои луғавӣ ба соҳаҳои гуногуни зиндагӣ дахлдор буда хусусият руҳия характер идея ва амалиёти гуногуни одамонро ифода мекунанд [11, с. 155].

Ифодаҳои *шуш об гирифтани* (бемории шуш), *дил галтидан* (дил суст задан), *бом барин варам кардан*, (варам кардан), *дил аз хонааш баромадан* (аз тарс ба бемории дил гирифтани шудан), *гӯш вазнин шудан* (ба бемории ношунавоӣ гирифтани шудан), *чаши гирифтани* (аз суку ҳасуд ба беморӣ гирифтани шудан), *забон кунда шудан* (лакнати забон) ва монанди инҳо аз ҳамин қабиланд.

Ҳангоми таҳлили мавод ба мушоҳида гирифтани, ки дар ташшакули воҳидҳои фразеологӣ калимаҳои корбаст мешаванд, ки дар забони тоҷикӣ бештар мавриди истифода қарор мегиранд, яъне содаву умумистеъмолианд. Масалан, вожаи “кунда” на танҳо дар ташаккулёбии фразеологизми “забон кунда шудан” нақши ворисро бозидааст, инчунин, тавассути он воҳидҳои фразеологӣ дигар аз қабилӣ *кунда шудан* (ба ҳолати қарахтӣ беҳаракатӣ афтидан); *кунда андохтани* (монета эҷод кардан); *кунда ба об мондани* (ба тақдир супоридани); *кундаи беоб* (шахси бесоҳиб) сохта шудаанд.

Бояд зикр намуд, ки вожаи “кунда” дар забони тоҷикӣ ба сермаъноӣ гирифтани шудааст, ки сермаъноии ин вожа ро забоншиносии варзида С. Ҳалимиён дар осори Сайиди Насафӣ нишон дода тавонидааст [19, с. 155]. 1) қисме аз танаи дарахт, ки қассобон дар болои он гӯшт майда мекунанд:

Бувад дӯкони ӯ пайваста ҷоям,

Агар дар **кунда** месозанд поям [14, с. 68].

2) ҷӯби ғафси нотарошидаи да ғали кӯтоҳ, ки сӯзишворӣ мекунад:

Шӯхи ангиштӣ, ки бозор аз рухаш афрӯхта,

Хӯрчинаш пур бувад аз **кундаи нимсӯхта** [14, с. 442].

3) кундаи зону-банде, ки устухони сонро бо устухони соқ мепайвандад:

Ба ҳар дукон даме ӯро бубинам,

Ба ҳар ду **кундаи зону** бишинам [14, с. 68].

г) кунда дар замони пеш ба маънии ишкел маъмул буд. Кунда ҷӯби чортароши дарози сӯроҳдоре буд, ки пои бандиёро ба он сӯроҳ гузаронда банд мекарданд [16, с. 574]

Ин маънои калимаи кунда ҳоло кӯҳна шудааст. Маъноҳои дигараш дар истеъмол қарор доранд

Гарчанде дар боло зикр намудем, ки идиомаҳои тарҷума намешаванд, аммо бовучуди ин идиомаи “дил гуловидан” дар забони чинӣ дар шакли 心花怒放 (xīn huā nù fàng) мавриди истифода қарор дошта, айнан ҳамин маъноро дода метавонад. Мисол: Одина, ки аз сад гул як гулаш нашукуфта буд, ба машаққат чӣ гуна тоқат мекард (С. Айнӣ. Одина).

Шояд ин воҳидҳо ба мисли аз идае аз калимаҳои забони тоҷикӣ тавассути “Роҳи Абрешим” ба забони сугдӣ ву бохтарӣ ва тавассути забони сугдӣ ву бохтарӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ интиқол шуда бошанд. Гарчанде дар ин маврид умумият дар ташаккули идиомаҳо ба мушоҳида расад ҳам, вале аз гуногунии тасвири забони ҷаҳони тоҷикон ва чинизабонҳо дар ин маврид фарқият бештар ба мушоҳида мерасад Масалан, агар дар забони тоҷикӣ ҳангоми бемори таъкид намуда, идиомаи “хусн аз даҳон”-ро аз забони ворисони забон шунавем, аммо мавҷудият идиомаи 病从口入 (bìng cóng kǒu rù)–беморӣ аз даҳон медарояд, каме моро ба муболиға мегузорад.

Инчунин, мавҷудияти 庸医庸药 (yōng yī yōng yào)–табиби ноқобил; 心病还须心药医 (xīn bìng hái xū xīn yào yī)–табобати бемории дил бо доруҳои дил; 症下药 (duì zhèng xià yào)–доруро мувофиқи беморӣ додан; 药到病除 (yào dào bìng chú)–бо омадани дору беморӣ нест мешавад;

起死回生 (qǐ sǐ huí shēng)–наҷот додан аз ҳолати хеле бад ё ислоҳи вазъияти қариб ноком; 病入膏肓 (bìng rù gāo huāng)–беморие, ки дигар ислоҳнопазир аст, 调和阴阳 (tiáo hé yīn yáng)–нигоҳ доштани тавозун мабдаи асосии тибби суннатии чинӣ, 悬壶济世 (xuán hú jì shì)–зарферо овезон кунед, ки шифо диҳад ва ғайра фарқиятро бештар нишон медиҳанд.

Ҳамин тариқ, дар идиомаҳое, ки мафҳумҳои тиббиро ифода менамоянд фарқият бештар ба мушоҳида мерасад, ки сабаби асосиаш гуногунии тасвири забони ҷаҳони мардумони тоҷик ва чинӣ мебошад.

б) фразеомаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои тиббӣ :

Гуруҳи дуҷуми маъноии воҳидҳои фразеологиро фразеомаҳо (ифодаҳои воҳиди сохтори забон) номидаанд. Фразеомаҳо низ ба мисли идиомаҳо мундариҷаашон яклухт буда, сохту таркиби доимӣ доранд. Гарчанде фразеомаҳо пуробуранг ва образнок бошанд ҳам, вале дар тарҷумаи маъноӣ яклухт ва сохтори онҳо як дигаргунӣ дида мешавад, ки ин дигаргунӣ танҳо ба ҳамин гуруҳ хос аст.

Фразеомаҳо аз гуруҳҳои дигари маъноӣ, маҳз, бо тарзи махсуси ташаккули маъноӣ яклухти худ фарқ мекунанд. Агар маъноӣ бутуни ифодаҳои идиоматикӣ дар натиҷаи тағйирёбии куллии маъноӣ ҳамаи ҷузъҳои таркибӣ ба вучуд ояд, пас мундариҷаи яклухти фразеа заминаи маҳдудшавӣ, дигар шудан, тағйирёбӣ, вобаста шуда монанди маъно ва ё доираи истёмоли як ё якчанд ҷузъи таркибӣ сураат меёбад. Чунончи, воҳидҳои *чечакӣ бузакон, овлаи харакон, гулафшон* (навҳои бемории гул); *дилрав, дилпечак* ва *шикамрав* (бемории исҳоли) аз ҷиҳати маъно ва ё истёмол маҳдуд мебошанд.

Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем, дар забони чинӣ дар тақсимбандии фразеологизмҳо фразеаҳо ба мушоҳида намерасанд, аз ин лиҳоз ин воҳидҳои луғавиро ба забони чинӣ тарҷума кардан хеле душвориро пеш меорад. Аз рӯи хусусиятҳои фразеаҳоро дар забони чинӣ чунин тақсимбандӣ намудан мумкин аст:

1. Фразеаҳо, ки дар вобастагӣ ба беморӣ ва саломатӣ ташаккул ёфтаанд: *саломатии оҳанин* (саломатии нғз соҳиб будан), *касал галтидан* (ногаҳон бемор шудан), *дар ҷогаҳи хоб галтидан* (ба бемории саҳт гирифтӣ шудан), *ҷон ба лаб расидан* (дар бемории вазнин гирифтӣ шудан), *ҷон ба тан даромадан* (қувват гирифтӣ, ҷон гирифтӣ) ва ғайра.

2. Фразеаҳо, ки дар вобастагӣ ба дард ва ранҷ ташаккул ёфтаанд: *дил ҳун шудан* (саҳт дард кашидан), *сара ба дар даромадан* (асабонӣ шудан), *аз дард ба ҷон омадан* (аз дарду ранҷ саҳт бетоқат шудан), *ҷигар кабоӣ шудан* (ғамгин шудан) ва ғайра.

3. Фразеаҳои, ки дар вобастагӣ ба ҳолати руҳии инсон ташаккул ёфтаанд: *аз ақл бегона шудан* (беақл шудан), *ақл парешон шудан* (ба ошуфтаҳоли гирифтӣ шудан), *ба худ наомадан* (ҳанӯз сиҳат нашудан), *руҳ шикаста шудан* (руҳафтада шудан) ва ғайра.

4. Фраземаҳое, ки вобастагӣ ба табобат ва беҳбудии инсон ба зухур омадаанд: *ба по хестан* (шифо ёфтан, аз бемории дуру дароз), *ҷон гирифтан* (тадричан қувват ёфтан), *ба худ омадан* (сиҳат шудан) ва ғайра.

Ифодаҳои устуворе, ки маънои яклухти онҳо дар асоси маъноҳои лу ғавии калимаҳои таркибиашон ба вучуд меоянд, фразеологизмҳои ғайриидиоматикиро ташкил медиҳанд. Ифодаҳои рехтаи *доруи дармон* (маводи табобатӣ), *шираи камол* (шираи растание, бо номи камол маъмул аст) ва *«чаши равшан шудан* (таваллуд кардан)-ро ба ҳамин гуруҳ дохил мумкин аст. Инчунин, мавҷудияти воҳидҳои *фишори хун гирифтани санҷиши хун додан, пешоб супоридан, дору таъин кардан, табобат гирифтани, ҷарроҳӣ гузарондан, дору қабул кардан, сардари доштан, таб доштан, фишор баланд шудан, дилбеҳузур шудан, сулфа задан, аз бинӣ об рафтани, музмини бемор будан, масуният наст шудан, ҳараорати бадан баланд доштан, қувва гум кардан аз ғановатмандии забони тоҷикӣ* далолат медиҳанд.

Фразеологизмҳо аз рӯи сохторашон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст:

а) таркибҳои фразеологӣ ифодакунандаи мафҳумҳои беморӣ:

Таркибҳои фразеологӣ ба мисли гурӯҳҳои дигари воҳидҳои фразеологӣ маънои яклухту бутунро ифода мекунад. Таркибҳои фразеологӣ монанди таркибҳои синтаксисӣ калимаи асосии тобеъкунанда надоранд. Онҳо аз пайвасти ду калимаи мустақилмаъно, ё ки пайвасти калимаи ёридиҳандаву мустақилмаъно ба вучуд омадаанд. Чунончи, ифодаҳои рехтаи *ба дард афтидан* (бемор шудан), *бемор мондан* (гирифтори беморӣ шудан), *аз пой афтодан* (қувват рафтани), *дар ҷогаҳ галтидан* (бемор шудан), *тоб наовардан* (нотавон шудан), *қуту рӯи паридан* (заъиф шудан), *дилбемор шудан* (беқувват шудан), *аз ҳуш рафтани* (беҳуш шудан), *ба худ омадан* (сиҳат шудан), *дору дармон гирифтани* (табобат гирифтани) ва ғайра.

Тавассути вожаи “дору” дар забони тоҷикӣ вожаи “*дору дармон гирифтани*” ба мушоҳида расида мафҳуми “табобат гирифтани”-ро дода тавонад ҳам, вале дар забони чинӣ воҳидҳои фразеологӣ, ки тавассути вожаи “дору” ташаккул ёфтаанд дар аксарияти ҳолатҳо дигар мафҳумро ифода менамоянд, аз қабилҳои 对症下药 (*duì zhèng xià yào*)—масъаларо бо роҳи дуруст ҳал кардан, 良药苦口 (*liáng yào kǔ kǒu*)—маслиҳати муфид ва ҳақиқат, талх аст, 药到病除 (*yào dào bìng chú*) – масъаларо зуд ҳал кардан. Воҳидҳои фразеологӣ 饮鸩止渴 (*yǐn zhèn zhǐ kě*)—бо захр муолиҷа намудан ва 药到病除 (*yào dào bìng chú*)—бо дору ҳалосиёбӣ аз беморӣ низ тавассути вожаи 药 (*yào*)—дору ташаккул ёфтаанд.

Инчунин, қайд кардан ба маврид аст, ки дар забони чинӣ вожаи 药 (*yào*)—дору ба сермаъноӣ дучор шуда, маъноҳои 中药 (*zhōng yào*)—одори чинӣ, друи табиӣ, тиббӣ анъанавӣ; 西药 (*xī yào*)—одори ғарбӣ, табиби муосир; 药品 (*yào pǐn*)—маҳсулоти доруворӣ; 药物 (*yào wù*)—маводи доруворӣ, моддаи шифобахш; 药材 (*yào cái*)—ғиёҳҳо ё ашёи дорувории табиӣ; 药店 (*yào diàn*)—дорухона ва ғайраро ифода карда метавонад.

б) ибораҳои фразеологӣ ифодакунандаи мафҳумҳои тиббӣ:

Ибораҳои фразеологӣ баръакси ибораҳои синтаксисӣ дар қолаби воҳидҳои рехтаи забон як мафҳуми бутунро ифода мекунад. Ин нуқтаро, махсусан, мавриди муқоисаи онҳо бо калимаҳои ҳаммаънояшон равшан мушоҳида намудан мумкин аст. Ибораҳои фразеологӣ аз ҷиҳати сохту табиашон устувор буда аксар вақт ҷойи ҷузъҳоро дигар кардан ягон ҷузъи ибораро ба ҷузъи иваз намудан мумкин нест [15, с. 109] Масалан, иборҳои фразеологӣ “дил буғз кардан” (дил танг шудан) чунон ҳам аз ҷиҳати сохти таркибиашон устуворанд, ки онҳоро ҳатто адибон барои муъҷаз баромадани ҷумлаҳоиашон дар асарҳои бадеӣ мавриди истифода қарор додаанд Дар ин ҳамаи танг ҳубдур дилам буғз карда монд [20, с. 34].

Инчунин, ибораҳои фразеологӣ кундаи ҷувоз шудан (аз ҳад зиёд фарбеҳ шудан), *дилро гирифта мондан* (тарсидан, ваҳмидан), *дилу ҷигар намонд* (нотоб будан), *дилкафак шудан* (аз тарс бемор шудан), *кӯр шудан, шӯр шудан* (бо нобино шудани чашм ба ҳама дилбазан шудан), *лабҳо ҷазарак бастан* (зуҳуроти аломатҳои беморӣ), *латта барин шудан*

(сушт ва бемадош шудан), *мазза рафтан* / *мазза гурехт* (бемор шудан), *майна каду бари шудан шудан* (аз ақл берун шудан) мафҳуми тиббиро ифода намуда метавонанд.

Таркибҳои *дил галтидан* (бемории қалб гирифтор шудан), *дам будан* (варам доштани дил), *фано гаштан* (сахт бемор шудан), *забон баровардан* (гап задан), *дард задан* (наздик шудани таваллудшавӣ), *шай шудан* (шифо ёфтан), *тағба монда* (вафот кардан), *бадбӯӣ шудан* (бемории исҳол шудан), *дила сазҳо тала кардан* (ноором шудан), *гулу маҳ шудан* (сиҳат шудан шифо ёфтан) ибораҳои фразеологие мебошанд, ки дар мавридҳои зарурӣ вирди забони ворисони забони тоҷикӣ мегарданд. Инчунин, адибон онҳоро хеле васеъ истифода намудаанд. Номурод шуд Парвонааш фано гашт, дар айни Ҷавонӣ, дар айни тароват [6, с. 93].

Аксарияти ибораҳои фразеологие, ки дар забони тоҷикӣ ба мушоҳида мерасанд, тавассути вожаи “дил” ташаккул ёфтаанд, аз қабилӣ *дил гиҷчас занондан* (тарсонидан), *дила сазҳо тала кардан* (ноором шудан), *дил кофтан* (беҳазур шудани дил), *дил гиҷим кардан* (ба дарди саҳти дил гирифтор шудан), *дилу ҷигар намондан* (нотоб будан), *дилзанак шудан* (аз ҳад зиёд тарсидан), *дилтанг шудан* (асабӣ шудан) [18, с. 141-155] дар луғатҳо низ дарҷ гардидаанд.

Бояд зикр намоем, ки ибораҳои фразеологиеи *дилро сазҳо тала кардан* (ноором шудан), *дилро хунук карда гирифтан* (ҳашии худро шинондан), *дилба алоб рехтан* (касоро хотирпарешон сохтан), *дилаш ноором гаштан* (ба изтироб омадан), *дил бетоб шудан* (бемор шудан), *дил шӯридан* (дилбеҳазур шудан) дар забони тоҷикӣ бештар хусусияти халқиро касб намудаанд.

в) ҷумлаҳои фразеологиеи ифодакунандаи мафҳумҳои тиббӣ:

Чӣ тавре ки маълум аст, дар захираи фразеологиеи забони тоҷикӣ як миқдор ҷумлаҳои фразеологӣ низ ба мушоҳида мерасанд, ки мафҳумҳои тиббиро ифода менамоянд. Ҷумлаҳои фразеологие, ки мафҳумҳои тиббиро ифода менамоянд, аз рӯйи намуди зоҳирии худ аз ҷумлаҳои одии синтаксисӣ фарқият надоранд ва дар асоси қолабҳои гуногуни онҳо ба вучуд омадаанд. Онҳо бо соҳти устувор ва маъноӣ яклухти худ аз ҷумлаҳои одӣ ба кулӣ фарқ мекунанд.

Чӣ тавре ки маълум аст, ҷумлаҳои фразеологӣ дар қолабҳои таркибии рехта маъноҳои яклухтро ифода мекунанд. Ҷумлаҳои фразеологӣ бештар аз дигар воҳидҳои фразеологӣ ба андешаи мо тасвири забонии ҷаҳони қавмҳоро нишон дода метавонанд. Масалан, ҷумлаҳои фразеологиеи “*тағи хок рафтан*” ва “*аз дунё гузаштан*” дар забони тоҷикӣ ҳангоми вафот кардани шахс мавриди истифода қарор мегирад, Инчунин, ҷумлаи “*дунёро тарк кардан*” ҳам ба ҳамин маънӣ дар забони тоҷикӣ қорбаст мешавад. Аз сабаби дар забони тоҷикӣ хеле серистеъмол буданаш онро адибон низ дар осори худ мавриди истифода қарор додаанд: Аз ҷумла: Ҳамин тавр пас аз як ҳафта духтарчаи Нилуфар *дунёи равшанро тарк кард* [12, с. 170]. Пагоҳии ҳамон рӯз Зӯлобиро дар хучра дарёфтанд, *ки чашм аз олам пӯшида буд* [13, с. 22]. Як хусусияти осӣ фразеологизмои феълӣ дар он аст, ки ҷойи ҷузъҳои ибораро иваз кардан ва ба ҷойи як ҷузъ ҷузъи дигарро овардан мумкин аст. Масалан, “*чашм дӯхтан*” мафҳуми бодикқат нигоҳ кардан”- ро ифода мекунад. Ибораи “*чашм нақандан*” низ мафҳуми бо диққат нигоҳ карданро дорад, вале аз ҷиҳати тарзи истеъмол онҳо худ дар нозукии услубӣ қарор доранд [15, с. 130].

Чӣ тавре ки маълум аст, мардуми чинизабон низ ба мисли мардуми тоҷик вожаи гӯшхароши “мурдан” 死 (Sǐ)-ро кам мавриди истифода қарор дода, ба ҷойи он фразеологизмҳои ва ифодаҳои эвфемистиро мавриди истифода қарор медиҳанд, ба монанди: 去世(qùshì)-аз дунё гузаштан, 过世(Guòshì) – аз олам рафтан, 离开人世(líkāi rénshì)-тарафи дунёи одамӣ рафтан, 百年(bǎinián)-садсолагӣ анҷом ёфтан, 仙逝(syān'shì) – ба ҷаҳони абадӣ парвоз кардан ва ғайра. Инчунин ҷумлаҳои фразеологиеи 小病不拖(xiǎo bìng bù tuō)- (касалии сабук чандон давом намекунад), 小病三天自愈(xiǎo bìng sān tiān zì yù)-касалии сабук сабук дар муддати се рӯз худ аз худ мегузарад),

小病不算病(xiǎo bìng bú suàn bìng) - бемории сабук-беморӣ ҳисоб намешавад) ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ маъноӣ умумиро дода тавонистанд, маъноӣ фразеологиеи

онҳо ба мушоҳида нарасид. Аммо бидуни инҳо дар забони чинӣ ҷумлаҳои фразеологие ба мушоҳида мерасанд, ки ҳангоми тарҷума, ҳамчун фразеологизм онҳоро тарҷум намудан мумкин аст. Аз ҷумла: 健步如飞(jiànbù rú fēi)–саломат ва пурқувват рафтан, 龙马精神(lóng mǎ jīngshén)–мадор ва саломатии хубро соҳиб шудан, 我内心很深(jīng pǐ lǐ jìn)–хастагии вазнин гирифтор шудан, 面黄肌瘦(miàn huáng jī shòu)–бемории вазнин ё нотавањиро нишон додан 气喘吁吁(qì chuǎn xū xū)–хаста ва нафастанг шудан ва ғайра.

Ҷумлаҳои фразеологӣ *дил касал шудан* (ба касалӣ дучор гаштан, бад шудани ҳолат), *сар ба дард омадан* (ба мушкӣ гирифтор шудан), *ба худ омадан* (хушёр шудан пас аз бемории дуру дароз), *аз пойи пар мондан* (дуру дароз бемор мондан), *қуту рӯй паридан* (ранги рӯй сафед шудан аз бемории дуру дароз), *ҳол танг шудан* (ба шудани вазъи руҳӣ), *дил ноором шудан* (хуб набудани ҳолати руҳии инсон), *сар гаранг шудан* (хушро аз даст додан), *дил ба ҳам задан* (дилбеҳузур шудан), гарангу данг шудан (ба ҳолати бади рӯҳи гирифтор шудан) хусусияти милливу фарҳангиро бештар зоҳир намуда, мавридҳои истифодаи худро доро мебошанд: Асад Махсум бевақт берун баромад. “Сабаб чист, ки ҳама донишу фарҳанг махсуси ҳукамои фарҳанг шуда? Иллатчи, ки доноёни мо *гарангу данг*!” [20, с. 16].

Ҳангоми таҳлили мавод, инчунин, собит намудем, ки аз ҷиҳати маъно ҷумлаҳои фразеологӣ ба гуруҳҳои дигари фразеологизмҳо монандӣ доранд. Чунончи, ҷумлаҳои фразеологӣ *забоне касе гирифт кардан* (дар овони бемории саҳт бурро сухан гуфта натовонистан) ба ибораи фразеологӣ *забонаширо ғундал газидан* (безабон гунг шудан) хеле монандӣ дорад. Инчунин, ҷумлаи фразеологӣ *кабоб шудани касе* (бисёр ташна мондан) ба ибораи фразеологӣ *чигаркабоб шудан* (аз ташнагӣ аъзият кашидан), ранги саги сӯзанхӯрда шудан (бемору лоғар шудан) кучуки сӯхзанхӯрдагӣ барин тофтан (саҳт лоғар шудан) қариб, ки як маънӯву мафҳумро ифода менамоянд) [1, с. 39].

Ҳамин тариқ, дар воҳидҳои фразеологӣ ифодакунанда мафҳумҳои тиббӣ дар забонҳои чинӣ ва тоҷикӣ мавқеи калонро ишғол менамоянд. Онҳо барои муъҷаз намудани нутқи ворисони забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ хизмат менамоянд. Дар фразеологизмҳои ифодакунандаи мафҳумҳои тиббӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ ҳам фарқият ба мушоҳида мерасад ва ҳам умумият.

Дар мавриди тарҷума аз забони тоҷикӣ ба забони чинӣ бояд хусусиятҳои милливу фарҳангии худро нигоҳ дошта тавонанд. Муодилҳои онҳоро пайдо намуда, сипас тарҷумаро ба роҳ мондан лозим аст. Қобили қайд аст, ки дар забонҳои гуногун як миқдор воҳидҳои фразеологие ба мушоҳида мерасанд, ки муодилҳои ба ҳам баробаранд.

Дар мавриди набудани муодилҳои баробар воҳидҳои фразеологӣ забони аслро бо муодилҳои мувофиқи онҳо низ тарҷума кардан мумкин аст.

АДАБИЁТ:

1. Ақобир Ҷ. Кӯҳистонӣ [Матн] / Ҷ. Ақобир. – Душанбе: Адиб, 1987. – 256 с.
2. Виноградов В. В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины [Матн] // Труды юбилейной научной сессии – Ленинград: Изд-во Ленингр. Ордена Ленина ун-та, 1946. – С 45-69.
3. Гулназарзода Ж. Низомии маъноии феъл дар забони адабии тоҷикӣ [Матн] / Ж. Гулназарзода. – Душанбе, 2022. – 330 с.
4. Дӯстзода Ҳ. Ҷ. Нақши воситаҳои тасвири бадеӣ дар ташаккули сохтор ва маънои воҳидҳои фразеологӣ (дар асоси маводи насри муосири тоҷик): дисс. . . доктори илмҳои филологӣ [Матн] Ҳ. Ҷ. Дӯстзода. – Душанбе, 2023. – 413 с.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1 [Матн]. – Душанбе, 1973. – 451 с.
6. Кароматулло Мирзоев. Дарди ишқ. [Матн] / Мирзоев Кароматулло – Душанбе, 1986. – 150 с.
7. 马国藩. 塞胡伊. – 呼和浩特: 内蒙古人民医院 Ма Гофань. Сехоуей. – Хух-Хото: Нэймэнгу жэньминь, 1983. – 299 с.
8. Матробиён С., Усмонова М.Х., Ғуломалиева Р.Қ. Забони тоҷикӣ– Душанбе: Эр

- граф, 2013. – 305 с.
9. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик (Луғатшиносӣ) [Матн] / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 242 с.
 10. Мачидов Ҳ. Мушкилоти фразеологияи тоҷик: омилҳо ва тадқиқ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2016. – №4/4 (206). – С. 3-7.
 11. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н. маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 145с.
 12. Муҳаббати Ю. Пайванди шикаста [Матн] / Ю. Муббати. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 192 с.
 13. Раҳим Ҷалил. Маъвои дил [Матн] / Ҷалил Раҳим. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 192 с.
 14. Сайидои Насафӣ. Девони мунтахаби Сайидо [Матн] / Насафӣ Сайидо. – Сталинобод, 1944. – 646 с.
 15. Талбакова Ҳ. Хусусиятҳои лексикӣ ва фразеологияи маъвои дил и Раҳим. [Матн] – Душанбе: Ирфон, 2003. – 192 с.
 16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1 [Матн]. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 951.
 17. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2 [Матн]. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 947 с.
 18. Фарҳанги ибораҳои халқӣ [Матн]. – Душанбе: Адиб, 1988. – 400 с.
 19. Ҳалимова, С. Ш. Вожаи истилоҳоти пешаварӣ дар осори Сайидои Насафӣ [Матн] / С. Ш. Ҳалимова. – Душанбе: Маориф, 2014. – 152 с.
 20. Ҷалол Иқромӣ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро. – Душанбе, 1984. – 382с
 21. Ҷӯрабоев, Р. Диёри шоир [Матн] / Р. Ҷӯрабоев. – Душанбе: Иттиҳоди истеҳсолии матбаи вилояти Кулоб, 1991. – 225 с.

МАВҶЕИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ИФОДАКУНАНДАИ МАФҲУМҲОИ ТИББӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ЧИНӢ

Дар мақола сухан роҷеъ ба фразеологизмҳои ифодакунандаи мафҳумҳои тиббӣ сухан ба миён оварда шудааст. Муаллиф зикр намудааст, ки гарчанде, ки иддае аз олимони фразеологияро як боби алоҳидаи забонишиносӣ номанд ҳам, вале дар аксарияти адабиёти илмӣ забонишиносӣ онро маҷмуи воҳидҳои зикр намудаанд. Дар забони тоҷикӣ фразеологизмҳоро аз рӯйи маъно ба се гурӯҳ тақсимбандӣ шудаанд. Дар забони чинӣ бошад онҳо ба панҷ гурӯҳ ҷудо карда шуда, зарбулмасалу мақолҳо низ дардоираи фразеология матраҳ мегарданд.

Муаллиф қайд намудааст, ки воҳидҳои фразеологии ифодакунандаи мафҳумҳои тиббӣ дар забонҳои чинӣ ва тоҷикӣ мавҷеи калонро ишғол менамоянд. Онҳо барои муъҷаз намудани нутқи ворисони забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ хизмат менамоянд. Дар фразеологизмҳои ифодакунандаи мафҳумҳои тиббӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ ҳам фарқият ба мушоҳида мерасаду ҳам умумият.

Яке аз хусусиятҳои барҷастаи фразеологизмҳо дар он зоҳир мегардад, ки дар мавриди тарҷума аз забони тоҷикӣ ба забони чинӣ онҳо хусусиятҳои милливу фарҳангии худро нигоҳ дошта метавонанд.

Калидвожаҳо: *фразеология, фразеологизмҳо, идиомаҳо, фраземаҳо, фразеологизмҳои ғайриидиоматикӣ, забони тоҷикӣ, забони чинӣ, зармулмасал, мақол, мафҳумҳои тиббӣ ва ғайра*

Маълумот оид ба муаллиф: *Зафарзод Олисомон – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, докторанти курси дуҷуми зинаи PhD аз рӯйи ихтисоси рӯйи ихтисоси 6D021300 – Забонишиносӣ. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел. : +992 553917171 T-mail: Olik_0000@mail. Ru*

РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ВЫРАЖАЮЩИХ МЕДИЦИНСКИЕ ПОНЯТИЯ, В ТАДЖИКСКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются фразеологические единицы, выражающие медицинские понятия. Автор отмечает, что, хотя некоторые ученые считают фразеологию отдельным разделом лингвистики, в большинстве научной лингвистической литературы она рассматривается как совокупность единиц. В таджикском языке фразеологические единицы делятся на трёх групп

по значению. В китайском языке они также делятся на пять групп, и пословицы и поговорки также считаются частью фразеологии.

Автор отмечает, что фразеологические единицы, выражающие медицинские понятия, занимают важное место в китайском и таджикском языках. Они служат для характеристики речи потомков таджикского и китайского языков. В фразеологических единицах, выражающих медицинские понятия, в таджикском и китайском языках наблюдаются как различия, так и сходства. Одной из выдающихся особенностей фразеологии является то, что при переводе с таджикского на китайский язык они могут сохранять свои национальные и культурные особенности.

Ключевые слова: фразеология, идиомы, неидиоматическая фразеология, таджикский язык, китайский язык, пословица, поговорка, медицинские понятия и т.д.

Сведения об авторе: Зафарзод Олисомон – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, докторант второго курса PhD по специальности 6D021300 – Лингвистика. Адрес: 734019, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева 17/6, телефон: +992 553917171 T-mail: Olik_0000@mail.ru

THE POSITION OF PHRASEOLOGICAL UNITS EXPRESSING MEDICAL CONCEPTS IN THE TAJIK AND CHINESE LANGUAGES

The article deals with phraseological units expressing medical concepts. The author notes that although some scholars consider phraseology to be a separate section of linguistics, in most scientific linguistic literature it is considered a set of units. In the Tajik language, phraseological units are divided into five groups by meaning. In the Chinese language, they are divided into five groups, and proverbs and sayings are also considered part of phraseology.

The author notes that phraseological units expressing medical concepts occupy a large position in the Chinese and Tajik languages. They serve to characterize the speech of the successors of the Tajik and Chinese languages. In phraseological units expressing medical concepts in the Tajik and Chinese languages, both differences and commonalities are observed. One of the outstanding features of phraseology is that when translated from Tajik into Chinese, they can retain their national and cultural characteristics.

Keywords: phraseology, phraseology, idioms, phraseology, non-idiomatic phraseology, Tajik language, Chinese language, proverb, saying, medical concepts, etc.

Information about the authors: Safarsod Ollisomon - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, first-year doctoral student at the PhD level in the specialty 6D021300 - Linguistics. Address: 734019, Dushanbe, Muhammadiev Street, 17/6, tel. : +992 553917171 T-mail: Olik_0000@mail.ru

УДК: 070.4:82-92(575.3)

ИСТИФОДА АЗ ИМКОНОТИ ЖАНРИ РЕПОРТАЖ ДАР РЀЗНОМАҲОИ МИНТАҚАВӢ (дар мисоли рӯзнамаҳои Навиди Кӯлоб ва Кулябская правда)

Исмоилова Ф.Қ.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Репортаж ба гурӯҳи аввали жанрҳои журналистӣ, яъне жанрҳои хабарӣ шомил аст. Ҳангоми омода намудан ва ба хонандаву бинанда ва шунаванда пешниҳод намудани маводе, ки дар қолаби ин жанр омода шудааст, рӯзноманигорони мо истилоҳи гузоришно ном мебаранд. Аммо дар журналистикаи илмӣ муҳаққиқони соҳа ин жанро дар шакли репортаж истифода меkunанд. Репортаж (гузориш) жанрест, ки барои навиштани он ҳузури рӯзноманигор дар макони воқеа ҳатмист, зеро бояд журналист дар асоси дидаву шунидаҳояш тавре воқеаро тасвир намояд, ки аудитория ба пуррагӣ чӣ ва чӣ гуна рух додани ҳодисаро дарк карда тавонад. Барои журналисти телевизион омода намудани мавод дар қолаби жанри гузориш нисбатан осонтар аст, зеро агар рӯзноманигор як қисми воқеаро нақл кунад, қисми дигарро тариқи наворҳо бинанда дида метавонад. Дар радио низ интершум ё худ садоҳои табиӣ барои тасвири воқеа ба рӯзноманигор кумак меkunад. Аммо навиштани репортаж барои журналисти мабуот хеле душвор аст, зеро рӯзноманигор

воқеаро бояд чунон тасвир намояд, ки хонанда худро дар маҳали воқеа эҳсос кунад.

Аслан, репортажро дар телевизион бештар истифода мебаранд. Метавон гуфт, ки 80-90 фисади барномаҳои иттилоотии телевизионҳоро репортаж ташкил медиҳад. Аммо бо вучуди душворияш рӯзноманигорони нашрияҳо низ кушиш мекунанд, ки аз ин жанр истифода баранд. Ин андешаро гуфтаҳои профессор И. Усмонов таквият медиҳад: «Ин истиллоҳ (репортаж) дар журналистика, махсусан дар телевизион хеле зиёд истифода мешавад. Аз рости дар барномаҳои иттилоотии телевизион аксари кулли навиштаҳо дар қолаби ҳамин жанранд. Зеро онҳо дида мешаванд, онҳо амаланд, онҳо воқеаи муайянеро нишон медиҳанд ва бинанда шояди воқеа мешавад. Аммо ин жанр бо ҳамин хусусияташ дар матбуот низ зиёд пайдо мешавад» [6., с 33].

Репортажи матбуотӣ аз журналист маҳорати баланди эҷодкориро талаб мекунад, зеро бо забони сухан тасвир кардан ва баёни воқеа душвортар аст, аз ин рӯ бештари рӯзноманигорони мо ҳангоми навиштани мавод дар қолаби ин жанр аз аксҳо зиёд истифода мебаранд. Зеро бо забони тасвир баён намудани воқеа осонтар аст. Дар рӯзномаҳои мавриди таҳқиқи мо низ рӯзноманигорон аз репортаж истифода мебаранд. Албатта, чун ҳар ду рӯзнома, ҳам нашрияи «Навиди Кӯлоб» ва ҳам «Кулябская правда» рӯзномаҳои минтақавиянд, гузоришҳои онҳо фарогири мушкilot ва воқеаву рӯйдодҳои минтақавист. Аммо дар ин баробар аз баргузории чорабиниҳои сатҳи байналмилалӣ чумҳариявӣ низ рӯзноманигорон репортаж омода мекунанд. Масалан, дар рӯзномаи «Кулябская правда» 28-уми октябри соли 2017 аз баргузории фестивали умумичаҳонии ҷавонон дар шаҳри Сочи Федератсияи Россия ва иштироки 200 нафар донишҷӯёни тоҷик дар он репортаж омода намуда, ба нашр расониданд. Дар гузориш акси ҷавононе, ки аз кишварҳои гуногун дар ин фестивал иштирок намуданд ва акси як ҷавони тоҷик, ки он ҳам дар баробари 200 нафар ҷавонони тоҷик дар ин фестивал ширкат дошт, оварда шудааст. Агрчи зери ин гузориш номи муаллиф ва манбаи иттилоъ навишта нашудааст, аммо он хеле диққатҷалбкунанда омода шудааст. Дар баробари тасвири воқеа рӯзноманигор аз фактҳо низ васеъ истифода бурдааст: «...Дар ин фестивал 25 ҳазор ҷавонон аз 150 кишвари дунё иштирок намуда, онҳо доир ба мавзӯҳои нақши ҷавонон дар сиёсат, иқтисодиёт ва рушди соёҳии байналмилалӣ муҳоҳиса намуданд» [8]. Гузоштани аксҳо репортажи мазкурро боз ҳам хонданӣ кардааст. Дар баробари ин дар репортажи мазкур фестивал ба андозаи лозимӣ тасвир нашудааст.

Журналисте, ки барои рӯзнома гузориш омода мекунад бояд ҳодисаро чунон тасвир карда тавонад, ки хонанда бо як хондан тасаввур кунад, ки ҳодиса дар пеши чашмаш гузашта истодааст [1, с. 54].

Дар репортаж танҳо ҳамон лаҳзаи воқеа тасвир карда мешавад, ки дидану шунидан ва хондани он барои аудитория ҷолиб аст. Баъзан рӯзноманигорон тамоми ҳодисаи руҳодаро ба таври одӣ аз аввал то охир меоранд, ки ба андешаи мо ин нодуруст аст. Масалан, дар рӯзномаи «Навиди Кӯлоб» бо сарлавҳаи «Пешрафт ва дастовардҳои соҳаи маориф» гузорише нашр шуд, ки он аз баргузории машварати августи омӯзгорон омода шуда буд. Дар ин репортаж муҳбир аз оғози машварат то анҷоми онро дар рӯзнома нашр кардааст, ки он як саҳифаи пурраи рӯзномаро дар бар гирифтааст. Дар гузориши мазкур ному насаби омӯзгори фаъоле, ки ба онҳо раҳматнома эълон шуд, ному насаби толибилмоне, ки дар озмунҳои чумҳриявӣ вилоятӣ иштирок кардаанд ба таври пурра оварда шудааст. Аз чумла, дар репортаж омадааст, ки «Дар раванди таълиму тарбияи насли наврас мо метавонем бо ифтихор номи омӯзгори зеринро аз синфҳои ибтидоӣ: Эмомова Шахло мактаби таҳсилоти миёнаи умумии №2, Хочаева Гулшан аз МТМУ №5. . ро метавон ба забон гирифт» [11]. Ҳамин гуна, номи 20 нафар омӯзгори фаъоли синфҳои ибтидоӣ бо ному насабашон овардааст. Дар ин баробар, хонандагоне, ки ар озмунҳои вилоятиву чумҳриявиштирақ кардаанд, ному насаб ва муассисаи таълимии таҳсил мекардашон онҳоро низ пурра овардааст, ки ин ҳоси жанри репортаж нест. Зеро он танҳо маълумоти хушкӯ ҳолӣ асту ҳалос. Ҳузури рӯзноманигор дар ин репортаж эҳсос намешавад. Агар рӯзноманигор муҳити баргузории ин машварт, масъалаҳои асосии он ва руҳияи омӯзгоронро тасвир мекард, он боз ҳам диққатҷалбкунанда мешуд. «Алабатта, ҳадафи

репортаж на танҳо дар бораи воқеа хабар додан, балки ба тафсил воқеаро нақл кардан аст» [1, с 56].

Дар рӯзномаи «Кулябская правда» низ аз имкониятҳои жанри репортаж васеъ истифода мебаранд. Барои мисол ин ҷо гузоришро, ки дар рӯзномаи мазкур 20-уми октябри соли 2020 аз баргузории ҷашни Меҳргон нашр шудааст, баррасӣ мекунем. Реортажи мазкур бо сарлавҳаи «Амонullo Хайрулло: сарвари давлат бевосита худашон ба ҷашни қадимаи меҳргон диққати махсус дода буданд» нашр шудааст. Рӯзноманигор баргузории ин ҷашнро тавре тасвир намудааст, ки ҳузури рӯзноманигор дар он пурра эҳсос мегардад. Масалан, рӯзноманигор навиштааст, ки «Субҳи 15-уми октябр барои аҳолии шаҳри Кӯлоби бостони аз дигар рӯзҳо фарқкунанда буд, зеро дар бо ғи фарҳангию фароғатии шаҳр деҳқонону қадбонувони шаҳр дастурхони идона ороста, маҳсули дастранҷи худро ба намоиш гузоштанд [8]. Бо хондани гузориши мазкур хонанда метавонад фазои идонаи ҷашни Меҳргонро тасаввур кунад. Муҳақиқони соҳа низ бар ин назарнд, ки «Репортаж бояд аз ҳодисае навишта шавад, ки журналист дар он ҳузур дошта бошад» [4, с. 101]. Аз тасвирҳои ба ҷои журналист хонанда ҳузур доштани ӯро дар ин ҷашн ба хуби эҳсос мекунад. Ҳамчунин аз рафти баргузории ҷашни меҳргон дар ин репортаж аксҳо гузошта шудааст, он ба ҳусни гузориши мазкур ҳусни тозае зам кардааст.

Ба ин монанд репортажи дигар аз рафти баргузории ярмарка-фуруши дарахтони ороишӣ мевадиханда, намоиши хунарҳои миллӣ ва дастранҷи деҳқонон, ки 9-уми феввали соли 2020 дар гулгашти ба номи Сафар Амиршоеви шаҳри Кӯлоб рағзуор гардид, нашр шудааст. Дар гузориши мазкур журналист тавассути суҳан барои хонанда ба пуррагӣ маҳали баргузории ярмакро тасвир кардааст. Дар ин баробар чун пурракунандаи мавзӯ ва хондани шудани маводаш журналист андешаҳои раиси вилоят Қурбон Ҳакимзода ва чанд нафар деҳқонро низ овардааст: «...Мо ба ин намоишгоҳ ниҳолҳои дарахтони гуногунро овардем. Дар маҷмӯъ мо ниҳоли 12 навъ дарахтони ороишию мевадиханда ва дигар навъи маҳсулоро ба намоиш гузоштем- меғӯяд Аҳмад Кобулов, ки дар ин намоишгоҳ маҳсулоти хоҷагии деҳқонии ба номи Исмаи Шарифови ноҳияи Дан ғараро муаррифӣ мекунад» [9]. Овардани андешаи иштирокчиён ва ё шохидони воқеа ҳаргиз маънои онро надорад, ки рӯзноманигор ҷаҳорҷубаи жанри мазкурро вайрон кардааст. Зеро андешаи шохидон барои тақвияти фикр дар репортаж кумак мекунад. Муҳақиқони соҳа низ дар ин маврид дуруст гуфтаанд, ки: «Дар жанри реортаж суолу ҷавоб, муқоламма, манолоғҳо мавҷуд буда метавонад. Аммо онҳоро ҳамчун мусоҳибаи дохили репортаж ё риоя нашудан, вайрон шудани сохтори репортаж низ қабул кардан даркор нест» [6, с. 39]. Дар репортажи мазкур низ мусоҳиба чун пуркунандаи ин жанр истифода шуда, ҷаҳорҷубаи онро вайрон накардааст. Дар ин баробар муаллиф ярмаркаи мазкурро аз нигоҳи худ тасвир кардааст, ки зимни хондани он хаонанда ба зуди эҳсос мекунад, ки журналист дар онҷо ҳузур дошта, воқеаи мазкурро бо ҷашми худ дидааст. Ҳадафи репортаж на танҳо дар бораи воқеа хабар додан, балки батафсил воқеаро тасвир кардан аст. Гузашта аз ин «Репортаж баёнғари фазои факт ва воқеа аст. Вай лаҳзаҳоро тасвир намуда, ба ниҳонхонаи факт тавре рӯшанӣ меандозад, ки жанри дигаре чунин қобилиятро надорад» [5, с. 44]. Албатта, репортажро наметавон дар бораи мавзӯҳои одие навишт, ки ҳар рӯз баргузориашон имкон дорад, онро аз воқеаҳои бояд навишт, ки нав бошад ва доништан дар ин бора барои аудитория аҷиб бошад.

Дар репортаж иштироки журналист дар маҳали воқеа ҳатмист. Аз ин рӯ, рӯзноманигоре, ки барои матбуот репортаж менависад, ӯ бояд аз ибораҳои «мо будем», «мо дидем» «мо мушоҳида кардем» истифода барад, то ҳузури рӯзноманигор дар маҳали воқеа эҳсос гардад. Дар ин маврид муҳақиқ Шостак М., низ таъкид кардааст, ки «Дар репортаж қайд кардани лаҳзае, ки аз ин воқеа одамон дар ҳайрат монданд ва яке аз чунин нафарони мутаҳайир ҳуди журналист аст, ба мавқеъ мебошад» [7, с. 48]. Ин амал аз як ҷониб боварии хонандаро ба репортаж зиёд менамояд, аз ҷониби дигар таъкид мекунад, ки журналист худаш бевосита шохиди ин ҳодиса буд. Дар рӯзномаи «Навиди Кӯлоб» 14-уми августи соли 2018 бо сарлавҳаи «Ташрифи ходимони фарҳанг ва хабарнигорони ВАО-и Ўзбекистон ба шаҳри Кӯлоб» гузориши хубе нашар шуд. Дар баробари навиштани матни гузориш дар он акси ходимони фарҳанг ва кормандони воситаи ахбори оммаи Ўзбекистон, ки ба шаҳри

Кӯлоб ташриф оварда буданд, дар рӯзнома нашр карда шуд, ки репортажи мазкурро диққатҷалбкунанда намудааст. Муллифи репортаж дар баробари инъикоси сафари ин гурӯҳи меҳмонон ба шаҳри Кӯлоб, инчунин ба гузаштаи мавзуи мазкур рӯ овардааст. Аз ҷумла, рӯзноманигор овардааст, ки «Бояд зикр намуд, ки меҳмононро дар рӯзи якуми сафари расмӣ намояндагони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар гузаргоҳи Фотеҳобод, воқеъ дар ноҳияи Мастҷоҳи вилояти Суғд пешвоз гирифтанд... Дар идомаи сафар ходимони фарҳанг ва кормандони воситаи ахбори оммаи Ўзбекистон ба шаҳри Кӯлоб ташриф овардаанд» [12]. Албатта, дар гузориш журналист метавонад барои пурратару возеҳ баён намудани андешаи худ ба таърихи воқеа назар кунад, дар бораи дирӯзу имрӯзи мавзӯ сухан гуяд. Репортаж на танҳо маълумот додан ва ё тасвир кардани воқеа аст, балки дар репортажҳо таърихи воқеа низ инъикос мегардад. Дар ин маврид профессор Нуралиев А., мегӯяд: «Репортаж ин таърихи воқеае мебошад, ки тасвири ҳодисаи содиршударо дар эҳсосоти бевоситаи журналист, шояд ва ширкаткунандаи он ба қалам медиҳад» [4, с. 97]. Дар репортажи мазкур низ таърихи воқеа нашр шудааст. Бояд гуфт, ки ҳузури журналист дар хабар ҳатмӣ нест, аммо дар жанри репортаж ҳузури журналист ҳатмӣ аст. Рӯзноманигор метавонад бо истифодаи ибораҳои «мо дидем», «аз мушоҳидаҳои мо бар меояд» ва монанди инҳо ҳузури доштани худро дар макони воқеа барои хонанда, бинанд ва шунаванда таъкид кунад. Хусусияти репортаж таъҷилӣ, инкишофи чараёни воқеа, возеҳу равшан будан, тасвир ва сухани ғаёли журналист мебошад.

Хулоса агарчӣ репортаж жанри душвор аст, аммо рӯзноманигорони нашрияҳои «Навиди Кӯлоб» ва «Кулябская правда» аз имкониятҳои ин жанр истифода мебаранд. Вале на дар ҳама репортажҳо чорҷубаи ин жанр ба таври комил риоя мешавад. Дар рӯзномаи «Кулябская правда» репортажҳои Зафар Муродов нисбат ба дигар журналистон аз лиҳози сатҳу сифат ва риояи чорҷубаи жанрӣ беҳтар аст. Агарчӣ дар ҳама гузоришҳо, ки дар ин рӯзнома чоп мешаванд журналист шояди воқеа аст, аммо аз хондани матни гузоришҳо ҳузури рӯзноманигорон дар маҳали воқеа ва ё баргузориҳои ҷабрабинӣ эҳсос намебардад. Репортаж дар ин рӯзномаҳо аксар вақт аз ҷабрабинҳои фарҳангӣ, нишасту конфронсҳо ва ярмаркаву намоишгоҳҳо навишта мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Исмоилова, Ф. Матбуоти Миср ва гуногунрангии жанри он [Матн] / Ф. Исмоилова . – Душанбе: Озар, 2014 . – 88 с.
2. Маъмурзода Н. Журналистикаи Хатлон: вазъият ва тамоюлҳо, – Душанбе, 2015. – 204 с.
3. Матбуоти даврии маҳаллии Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз (Ҷилди II) [Матн] / мураттиб М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2020. – 372 с.
4. Нуралиев, А. Жанрҳои ахбории матбуот [Матн] / А. Нуралиев. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 146 с.
5. Саъдуллоев, А. Жанрҳои журналистикаи радио [Матн] /А. Саъдуллоев, С. Гулов. – Душанбе: Эҷод, 1997. – 48 с.
6. Усмонов, И. Жанрҳои публицистика [Матн] / И. Усмонов. – Душанбе, 2009. – 139с.
7. Шостак, М. Журналист и его произведение: Практическое пособие [Текст] / М. Шостак. – М. : ТОО «Гендальф», 1998 . – 96 с.
8. Кулябская правда . – 2020. – 20 октябр.
9. Кулябская правда . – 2020. – 21 феврал.
10. Кулябская правда . – 2020. – 24 июн.
11. Навиди Кӯлоб . – 2018. – 20 март.
12. Навиди Кӯлоб . – 2018. – 14 август.

ИСТИФОДА АЗ ИМКОНОТИ ЖАНРИ РЕПОРТАЖ ДАР РЪЗНОМАҲОИ МИНТАҚАВӢ (дар мисоли рӯзномаҳои Навиди Кӯлоб ва Кулябская правда)

Дар мақолаи мазкур муаллиф доир ба ҷойгоҳи жанри репортаж дар рӯзномаҳои «Навиди Кӯлоб» ва «Кулябская правда» пажӯҳиши кучақро анҷом додааст. Репортаж жанри маъмулии телевизион бошад ҳам онро дар рӯзномаҳо низ истифода мебаранд. Дар журналистикаи муосир аз имконоти жанри репортаж васеъ истифода мебаранд. Ин жанрро агарчи рӯзноманигорон ҳангоми пешниҳоди маводашон ба аудитория гузориш мегӯянд, аммо дар журналистикаи илмӣ муҳаққиқон онро ба шакли репортаж истифода мебаранд.

То кадом андоза рӯзноманигорони ду рӯзномаи минтақавӣ: «Навиди Кӯлоб», «Кулябская правда» аз имконоти ин жанр истифода мебаранд, оё ҷаҳорҷӯби жанри мазкур дар ин рӯзномаҳои мегардад ё не дар мақолаи мазкур ба таври мухтасар таҳлил ва баррасӣ шудааст. Ҳарчанд дар ин ду рӯзнома аз имконоти жанри репортаж васеъ истифода мебаранд, аммо аз пажӯҳиши бар меояд, ки на ҳамеша журналистони ин ду рӯзномаи минтақавӣ зимни омода намудани репортаж ҷаҳорҷӯби жанриро риоя мекунанд.

Калидвожаҳо: репортаж, рӯзнома, муаллиф, воқеа, жанр, журналист, васоити ахбори омма, «Навиди Кӯлоб», «Кулябская правда».

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилова Фарзона- номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи журналистикаи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ. Суро ға: ҚТ, 735360, кӯчаи С. Сафаров-16. Тел: 985-99-52-46. E. mail: farzibonu @. mail. ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ЖАНРА РЕПОРТАЖА В РЕГИОНАЛЬНЫХ ГАЗЕТАХ (на примере газет Навиди Куляб и Кулябская правда)

В данной статье автор провела небольшое исследование места жанра репортажа в газетах «Навиди Кулоб» и «Кулябская Правда». Хотя репортаж является распространенным жанром на телевидении, он также используется в газетах. В современной журналистике возможности жанра репортажа широко используются. Хотя журналисты используют этот жанр при представлении своего материала аудитории, в научной журналистике исследователи используют его в форме репортажа.

В данной статье кратко анализируется и обсуждается, в какой степени журналисты двух региональных газет: «Навиди Кулоб» и «Кулябская Правда» используют возможности этого жанра, и наблюдается ли в этих газетах структура этого жанра. Несмотря на то, что эти две газеты широко используют возможности жанра репортажа, исследование показывает, что журналисты этих двух региональных газет не всегда придерживаются жанровых рамок при подготовке репортажей.

Ключевые слова: репортаж, газета, автор, событие, жанр, журналист, СМИ, «Навиди Кулоб», «Кулябская правда».

Сведения об авторе: Исмоилова Фарзона Каюмовна- кандидат филологических наук, доцент кафедры журналистика КГУ имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ, 735360 г. Куляб, улица С. Сафаров. E. mail: farzibonu @. mail. ru. тел: (+992) 985-99-52-46.

USING THE REPORTING GENRE IN REGIONAL NEWSPAPERS (based on the example of the newspapers Navidi Kulob and Kulyabskaya pravda)

In this article, the author conducted a brief study of the role of the reportage genre in the newspapers "Navidi Kulob" and "Kulyabskaya Pravda." Although reportage is a common genre on television, it is also used in newspapers. In modern journalism, the potential of the reportage genre is widely exploited. While journalists use this genre when presenting their material to an audience, in scientific journalism, researchers use it in the form of a reportage.

This article briefly analyzes and discusses the extent to which journalists at two regional newspapers, "Navidi Kulob" and "Kulyabskaya Pravda," utilize this genre, and whether the structure of this genre is observed in these newspapers. Although these two newspapers make extensive use of the reportage genre, the study shows that journalists at these two regional newspapers do not always adhere to genre boundaries when preparing their reports.

Key words: reportage, newspaper, author, event, genre, journalist, media, "Navidi Kulob", "Kulyabskaya Pravda".

Information about the author: Farzona Ismoilova - candidate of philological sciences, senior

lecturer of the journalism department of KSU named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT, 735360 Kulyab, S. Safarov street. Mob: 985-99-52-46. Email: farzibonu @ mail. ru

УДК: 81'373.46

ПОНЯТИЕ ТЕРМИНА И ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЕ СИСТЕМЫ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Каримова М.Д.

Таджикский государственный медицинский университет им. Абуали ибн Сино

Современная лингвистика уделяет особое внимание изучению терминов и терминологических систем, поскольку именно через термины осуществляется точная фиксация знаний в любой научной дисциплине. Термин выступает ключевой единицей специального языка, обеспечивая однозначность обозначения понятий и структурирование информации в рамках предметной области. Проблема термина актуальна из-за интенсивного развития науки и техники, появления новых дисциплин и направлений, требующих точной и эффективной профессиональной коммуникации. В современных исследованиях подчёркивается, что термин — это не просто слово, а языковая единица, включённая в систему, отражающую иерархию понятий и их взаимосвязь. Современные подходы к изучению терминологии включают логико-понятийный, лингвистический и коммуникативно-прагматический. Логико-понятийный подход рассматривает термин как языковое выражение научного понятия, строго соотносимое с определением. Лингвистический подход акцентирует внимание на формальных и семантических характеристиках терминов, а коммуникативно-прагматический рассматривает их роль в профессиональном дискурсе и научной коммуникации [19, с. 5–8].

Терминология рассматривается как динамичная система, поскольку новые научные концепты требуют появления новых терминов, а старые термины могут изменять своё значение или выходить из употребления. Эта динамика делает изучение терминов особенно актуальным для международной науки, где стандартизация терминологии помогает минимизировать неоднозначность и повысить эффективность профессиональной коммуникации.

Актуальность исследования терминологических систем также определяется их ролью в образовательной сфере. Терминологические системы формируют основу для учебных материалов, словарей и справочников, способствуют развитию профессиональной компетенции студентов и исследователей.

В современном глобальном научном пространстве английский язык играет ключевую роль как язык международной науки, поэтому понимание и стандартизация терминов становится особенно значимым. Наряду с этим, процессы заимствования, калькирования и адаптации терминов в различных языках делают их изучение важным для когнитивной лингвистики и межкультурной коммуникации. Проблема терминологии тесно связана с когнитивными аспектами науки: термин отражает концептуальную структуру предметной области и помогает упорядочивать знания, обеспечивая логическую иерархию понятий. Кроме того, терминологические системы способствуют стандартизации научного дискурса, обеспечивая единообразие терминов между исследователями разных стран и языков. Современные исследования подчеркивают, что термин как единица языка науки выполняет одновременно номинативную, когнитивную и коммуникативную функции, что делает его объектом комплексного анализа. Актуальность изучения терминов и терминологических систем заключается в том, что они позволяют: Обеспечивать точность научной коммуникации; Структурировать знания внутри дисциплины; Формировать иерархические системы понятий; Поддерживать стандартизацию и унификацию терминологии в глобальном научном сообществе [19, с. 12–13].

Современная лингвистика рассматривает термин как элемент сложной знаковой системы, тесно связанной с концептуальной картиной мира конкретной науки. Изучение терминологических систем позволяет понять закономерности развития научного языка, выявить механизмы терминогенеза и проследить влияние культурных и языковых факторов на формирование специализированной лексики.

Таким образом, введение к изучению терминологии и терминологических систем подчеркивает необходимость системного и комплексного подхода к изучению терминов, их функции, структуры и взаимодействия в рамках современной лингвистики, а также их практическую значимость для науки, образования и профессиональной коммуникации.

В современной лингвистике проблема термина и терминологической системы занимает центральное место в исследованиях, посвящённых специальным языкам науки, техники и профессиональной коммуникации. Интенсивное развитие научного знания, междисциплинарные контакты и процессы глобализации обусловили необходимость теоретического осмысления природы термина, его функций и системных характеристик [1, с. 20–23].

Термин традиционно определяется как слово или словосочетание, обозначающее понятие специальной области знания или деятельности, входящее в терминологическую систему соответствующей дисциплины. С этой точки зрения термин входит в узкоспециализированный языковой фонд, отличаясь от общеязыковой лексики высокой степенью однозначности, стилистической нейтральностью и тесной связью с определённой системой понятий.

В современной литературе отсутствует единое универсальное определение термина, что связано с различными теоретическими подходами к его изучению. Лингвисты подчёркивают, что термин — это языковая единица, чья функция заключается в фиксировании научной концептуальной информации и чётком наименовании понятий [20, с. 12–14].

Неотъемлемым свойством термина является его включённость в терминологическую систему упорядоченную совокупность взаимосвязанных терминов, отражающих структуру и иерархию понятий конкретной научной области. Терминологическая система формируется на основе логико-семантических и функциональных связей между терминами, включая родо-видовые, соподчинённые и ассоциативные отношения.

Терминологическая система рассматривается как динамичное образование. Она постоянно изменяется под влиянием научного прогресса, адаптации заимствований и процессов стандартизации. Появление новых научных направлений провоцирует формирование новых терминов, уточнение значений существующих и изменение структурных связей внутри самой системы. Особое значение в современной лингвистике придаётся проблеме стандартизации терминологии, направленной на устранение многозначности и вариативности терминов, что повышает точность научной коммуникации [1, с. 21].

Таким образом, термин рассматривается не только как номинативная единица, но и как элемент сложной знаковой системы, связанный с концептуальной картиной мира конкретной науки. Изучение терминов и терминологических систем позволяет глубже понять механизмы научного мышления, специфику профессионального дискурса и закономерности развития специализированных языков. Проблема термина и терминологической системы остаётся одной из ключевых тем современной лингвистики, поскольку именно терминологические единицы выступают основой для точной и однозначной передачи знаний в профессиональной коммуникации. Термин как лингвистическая единица выполняет функцию номинации — наименования научных понятий, которые затем становятся элементами сложной концептуальной системы данного предметного поля. Термины отличаются от общеязыковых слов рядом специфических признаков: они обладают семантической точностью, функциональной нейтральностью, а также высокой степенью системного включения в предметную область, что делает их ключевыми компонентами научного языка. Российские учёные указывают, что термин

существует не изолированно — он связан со всей системой обозначаемых им понятий, составляя терминологическую систему, которая отражает логическую и когнитивную структуру научного знания. Терминологическая система представляет собой совокупность ожидаемо упорядоченных терминов, организованных на основе логических, семантических и функциональных отношений, что обеспечивает их взаимную согласованность и системность. В контексте формирования терминологических систем важно учитывать родо-видовые отношения, соподчинённость и иерархию терминов, а также способы их образования — через словообразовательные модели, заимствования, калькирование и другие механизмы, которые определяют структуру научного языка. Международные исследования указывают, что терминологические системы динамичны: появление новых научных областей ведёт к появлению новых терминов и уточнению значений существующих, а также к пересмотру структурных связей внутри системы [2, с. 110–111].

Ключевым аспектом является также стандартизация терминологии, направленная на устранение многозначности и синонимии, что повышает точность научной коммуникации. Данная проблема становится особенно острым в условиях глобализации науки и необходимости взаимопонимания между специалистами разных языковых и культурных сообществ. В лингвистической традиции подчёркивается, что термин — это не просто слово, а элемент знаковой системы, в котором отражается не только обозначение понятия, но и его место в структуре научного знания, а терминологическая система функционирует как средство организации и передачи концептуальных моделей мира. Важно отметить, что терминологическая система выполняет не только номинативную функцию, но и когнитивную функцию, содействуя структурированию знаний в рамках научных теорий и моделей, что делает её неотъемлемой частью научной деятельности [2, с. 115].

Таким образом, понятие термина и терминологической системы в современной лингвистике представляет собой сложную интеграцию лингвистических, когнитивных и коммуникационных аспектов, которые обеспечивают точность научного языка и способствуют развитию научного знания через структурированные системы терминов, что подтверждают как международные источники.

Развитие терминологии разных сфер жизни народа в Таджикистане началось в 30-е годы XX в. Активное исследование таджикской терминологии началось в 70-х годах XX в. На первых этапах изучения проблем таджикской терминологии важную роль сыграли терминологические исследования в советское время. В современной отечественной лингвистике проблемам терминологии посвящены многочисленные исследования М. Рустамова [1972]; Н. Шаропова [1978]; М. Касымовой [1983]; Сулаймонова С. [1997, 2004–2005]; Д. Ходжаева [1998, 2004, 2006, 2013]; Д. Саймиддинова [2003]; С. Назарзода [1991, 2004]; М. Султонова [1999, 2008]; С. Джаматова [2015] и др.

В частности, история таджикского языкознания средних веков исследуется в трудах Д. Ходжаева [1998, 2004, 2006, 2013], посвященных вопросам упорядочения и систематизации таджикской фонетической и грамматической терминологии данного периода [10, с. 3].

Ранняя медицинская терминология таджикского языка классического периода рассматривается в работах Абуали ибн Сино [980–1037]. Ал-Канун, Китоб-уш-Шифо, Донишнома; Исмоили Джурджани [1045–1137]. Захираи Хоразмшохи; Мисварӣ, Донишнома; Сулаймонов С. [1997]. Становление арабской и таджикской философской терминологии; М. Касымовой [2007, 1982, 2006, 2008]. О грамматическом строе древнеперсидского и среднеперсидского языков; Д. Саймиддинов [2001, 2003]. Основные периоды и источники становления и развития грамматической терминологии персидско-таджикского языка исследуются в труде М. Рустамова [1972]. В монографии С. Джаматова [2014] исследуются пути становления и развития фонетической терминологии таджикского и английского языков [10, с. 3].

В ходе исследования были систематизированы основные определения термина и терминологической системы в современной лингвистике. Установлено, что термин

характеризуется точностью, однозначностью и системной связью с областью науки. Выявлена необходимость включения термина в терминологическую систему для обеспечения целостности знаний. Проведен анализ различных подходов к изучению терминов: логико-понятийного, лингвистического и коммуникативно-прагматического. Определены основные функции термина в научной коммуникации. Проанализирована динамика изменения терминов под влиянием научного прогресса. Выявлено влияние глобализации на интернационализацию терминологии. Исследован процесс стандартизации терминов и его значение для точности научной коммуникации. Установлено, что термин не может существовать вне своей системы. Проанализирована роль национальной и международной терминологии. Выявлена тенденция к унификации терминов в современных научных публикациях. Рассмотрены механизмы обновления терминологической системы при появлении новых понятий. Определены признаки терминов: дефинируемость, системность, моносемичность. Выявлено, что синонимия и полисемия могут создавать затруднения в научном дискурсе. Рассмотрена связь терминов с когнитивной картиной мира ученого [5, 4-8]. Проанализированы функциональные аспекты терминов в различных жанрах научного текста. Определено, что терминологическая компетенция важна для профессионалов науки. Проведен сравнительный анализ национальных и международных систем терминов. Установлено влияние образовательных процессов на развитие терминологии. Рассмотрено использование электронных баз терминов и их роль в стандартизации. Обнаружено, что развитие новых дисциплин требует корректировки существующих терминов. Исследована роль словообразовательных моделей в формировании терминов. Выявлено влияние исторического аспекта на изменение значений терминов. Рассмотрена проблема адаптации заимствованных терминов в национальных языках. Установлено, что термин выполняет когнитивную функцию в структуре научного знания. Обнаружено, что терминология отражает логическую организацию научных понятий. Проанализирована роль бинарных оппозиций и антонимов в терминологических системах. Выявлено, что поддержание целостности терминологической системы важно для стабильности научного языка. Систематизированы примеры изменения терминов в различных областях науки. Обнаружено, что новые термины появляются чаще в активно развивающихся дисциплинах. Установлено, что терминология способствует оптимизации научного общения. Рассмотрены механизмы формирования сложных терминов и многокомпонентных конструкций. Выявлено влияние профессиональных сообществ на стандартизацию терминов [3, 47-49].

Термин является ключевым элементом научного языка. Он обеспечивает точность и однозначность передачи знаний. Термин включен в систему взаимосвязанных понятий, формирующих целостную структуру. Стандартизация терминов повышает эффективность научной коммуникации. На динамику терминологии влияют заимствования, глобализация и новые дисциплины. Синонимия и полисемия требуют внимательного управления в научной практике. Термин отражает когнитивную картину мира ученого. Он обеспечивает логическую организацию научных понятий. Когнитивный аспект термина играет важную роль в научном мышлении. Электронные базы терминов способствуют унификации и систематизации. Развитие профессиональных сообществ влияет на стандартизацию терминов. Терминология адаптируется к национальной и международной практике. Появление новых терминов свидетельствует о развитии науки. Терминология облегчает междисциплинарное взаимодействие. Системный подход к терминам повышает качество научной документации. Изучение терминов позволяет понять процессы научного познания. Терминологическая компетенция является частью профессиональной подготовки. Термин служит средством концептуализации научного знания. Он выполняет номинативную, когнитивную и коммуникативную функции. Терминология отражает сложность и динамику научного языка [10, с. 58]. Выводы исследования подтверждают необходимость системного подхода к изучению терминов. Термины являются инструментом интернационализации науки. Национальные системы терминов сохраняют культурную идентичность науки. Терминология способствует точности и эффективности научного дискурса. Изучение

терминов и терминологических систем важно для педагогики и науки. Термин формирует основу для стандартизации научного языка. Систематизация терминов повышает ясность и прозрачность научного текста. Терминологические исследования способствуют развитию научного мышления. Понимание динамики терминов важно для перевода и межкультурной коммуникации. Итогом исследования является подтверждение центральной роли термина в науке. Проведённое исследование подтверждает, что термин и терминологическая система — это основа научного языка. Термины обеспечивают точность, системность и однозначность научной информации. Терминологическая система является динамической и подверженной изменениям под влиянием научного прогресса. Стандартизация терминов повышает качество научной коммуникации. Заимствования и глобализация способствуют интернационализации терминологии. Национальные системы терминов сохраняют культурную специфику науки. Синонимия, полисемия и вариативность терминов требуют постоянного контроля. Электронные терминологические базы являются важным инструментом систематизации. Термин формирует когнитивную основу научного мышления. Появление новых дисциплин стимулирует обновление терминологических систем.

Терминология облегчает междисциплинарное взаимодействие. Системный подход к терминологии повышает эффективность научной работы. Терминологическая компетенция является необходимым элементом профессиональной подготовки ученого. Изучение терминов способствует пониманию структуры и динамики науки. Терминология обеспечивает концептуальную организацию знаний. Процесс формирования терминов отражает развитие науки. Термин выполняет коммуникативную функцию в профессиональном дискурсе. Когнитивные аспекты терминов способствуют развитию научного мышления. Итоговые результаты подтверждают значимость терминологии для науки и образования. Заключение исследования заключается в необходимости комплексного и системного подхода к изучению терминов и терминологических систем. Термины формируют базу для точной передачи знаний в любой научной дисциплине. Постоянное обновление терминологической системы отражает развитие научного знания. Терминология обеспечивает стандартизацию и прозрачность научных текстов. Термины являются средством закрепления научных понятий в языке. Заключение подтверждает, что термин и терминологическая система — это инструмент организации и передачи научного знания.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Abdurazakova S.V. Terminology and Terminological System in Modern Linguistics. – Article . Journal NX, 2022. – Vol. 8, No. 2. – P. 20–23.
2. Abdykaimova O.S., Toktonazarova A. S. Osnovnye voprosy obrazovaniya spetsialnoy terminologii v leksiko-semanticheskoy sisteme yazyka. –. Proceedings, 2020. – P. 5–12.
3. Cabré M. T. Terminology: Theory, Methods and Applications. – Book. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1999. – 248 p.
4. Crystal D. English as a Global Language. – Book. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 212 p.
5. Danilenko V. P. Linguistic studies of term definitions. Izvestiya MGTU MAMI, 2011. – No. 2011. – P. 112–118.
6. Faber P., L'Homme M. -C. (eds.) Theoretical Perspectives on Terminology. – Book. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2022. – 304 p.
7. Felber H. Terminology Manual. – book. Paris: UNESCO, 1984. – 426 p.
7. Galankina I. I., Perfilieva N. V., Tsibizova O. V. Terminological System of Hydraulic Engineering: Diffuseness of Terminological Fields and Polycentricity. RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics, 2022. – Vol. 13, No. 3. – P. 730–749.

8. Islomov N. Vocabulary and Terminology: Theory and Practice. – Article. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 2025. – Vol. 5, No. 12. – P. 1555–1558.
9. Каримова М.Д. Семантика–словообразовательный анализ специальной лексики и терминологии акушерства и гинекологии в таджикском и английском языках. Дисс. на соискание ученой степени кандидата филологических наук. 2024 -156 с.
10. Kageura K. The Dynamics of Terminology: A Descriptive Theory of Term Formation and Terminological Growth. – Book. Amsterdam: John Benjamins, 2002. – 322 p.
11. Khojaev K. K. Concepts of Term and Terminology: Linguistic Approaches (on the example of The Transport Field). – Article. American Journal of Philological Sciences, 2025. – Vol. 5, No. 05. – P. 40–42.
12. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. . Москва: Ком. Книга, 2006. – 256 p.
13. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. – Монография. Москва: АН СССР, 1961. – XIV, 422 p.
14. Ожегов С. И., Скворцова Л. И. Толковый словарь русского языка. – Словарь. Москва: Оникс, 2009. – 1359 p.
15. Реформатский А. А. Термин как член лексической системы языка. Проблемы структурной лингвистики, 1968. – P. 34–49.
16. Razoqova K. S. English Linguistics Terminology: Scope, Evolution and Challenges. – Article. PEDAGOGS International Research Journal, 2025. – Vol. 89, No. 1. – P. 91–95.
17. Sager J. C. Language Engineering and Translation: Consequences of Automation. – Book. Amsterdam: John Benjamins, 1994. – 326 p.
18. Sauberer G. Terminology and specialized communication. Vienna: Springer. 2012.
19. Uryupina A. D., Korzin A. S. The concepts of terminological system, terminology and vocabulary in the context of research into English for Specific Purposes. – Article. Philology. Theory & Practice, 2025. – Vol. 18, No. 8. – P. 12–14.
20. Wüster E. Introduction to the General Theory of Terminology and Terminological Lexicography. – Book. Vienna: Springer, 1979. – 186 p.

ПОНЯТИЕ ТЕРМИНА И ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЕ СИСТЕМЫ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В статье рассматривается понятие термина как одной из базовых единиц специальной лексики в современной лингвистике. Термин анализируется в контексте функционирования научного языка. Особое внимание уделяется проблеме определения термина в теоретических исследованиях. Рассматриваются основные подходы к трактовке термина в лингвистике. Подчеркивается связь термина с системой научных понятий. Термин определяется как средство точной и специализированной номинации. Анализируется отличие термина от общезыкового слова. Рассматривается функциональная специфика терминов в профессиональной коммуникации. Отмечается требование точности и относительной однозначности терминов. Подчеркивается условный характер однозначности в реальном языковом употреблении. Существенное внимание уделяется понятию терминологической системы. Терминологическая система рассматривается как упорядоченная совокупность взаимосвязанных терминов. Анализируется ее структурная организация. Рассматриваются иерархические и семантические связи между терминами. Подчеркивается системный характер терминологии.

Целью статьи является теоретическое осмысление понятия термина и терминологической системы в современной лингвистике, а также выявление их основных признаков, структурных характеристик и функциональной роли в научной коммуникации. Подчеркивается необходимость комплексного подхода к изучению терминологии. Делается вывод о многоаспектности и сложности терминологических явлений. Отмечается актуальность исследования терминов и терминологических систем в современной лингвистической науке.

Ключевые слова: *термин; терминология; терминологическая система; специальная лексика; научный язык; лингвистика; системность; стандартизация; междязыковое взаимодействие.*

Сведения об авторе: Каримова Мукаддас Дониёровна — кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков, ГОУ ТГМУ им. Абуали ибн Сино. Республика Таджикистан. E-mail: mukaddaskarimova87@gmail.com Tel. +992900993232

МАФҲУМИ ИСТИЛОҲ ВА НИЗОМИ ИСТИЛОҲОТ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Дар мақола мафҳуми термин ҳамчун яке аз воҳидҳои асосии луғати махсус дар лингвистикаи муосир баррасӣ мешавад. Термин дар контексти функционалии забони илм таҳлил карда мешавад. Эътибори махсус ба масъалаи таъриф ва муайян кардани термин дар тадқиқотҳои назариявӣ дода мешавад. Роҳҳои асосии баён ва таҳлили термин дар лингвистика мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Таъкид мешавад, ки термин бо системаи концептҳои илмӣ алоқаманд аст. Термин ҳамчун воситаи дақиқ ва махсуси номгузорӣ муайян карда мешавад. Фарқияти термин аз калимаҳои умумӣ таҳлил мешавад. Функционалии махсуси терминҳо дар муоширати касбӣ баррасӣ мегардад. Зарари дақиқ ва нисбатан яктолабии терминҳо қайд карда мешавад. Яктолабӣ дар истифодаи воқеии забон шартӣ мебошад. Мафҳуми системаи терминологӣ диққати асосӣ мегирад. Система ҳамчун маҷмӯи тартиботи алоқаманди терминҳо таҳлил карда мешавад. Ташикли сохтори он, робитаҳои иерархӣ ва семантикӣ байни терминҳо баррасӣ мегардад. Хусусияти системавии терминология таъкид мешавад.

Ҳадафи мақола таҳлили назариявии мафҳуми термин ва системаҳои терминологӣ, нишон додани аломатҳо, хусусиятҳои сохторӣ ва функционалии онҳо дар коммуникатсияи илмӣ мебошад. Таъкид карда мешавад, ки барои омӯзиши терминология лозим аст, ки ба он ҷанбаҳои гуногун ва мураккаб назар дошта шавад. Мақола аҳамияти тадқиқоти терминҳо ва системаҳои терминологиро дар лингвистикаи муосир қайд мекунад.

Калидвожаҳо: термин; терминология; системаҳои терминологӣ; луғати махсус; забони илм; лингвистика; системавӣ; стандартизатсия; ҳамкориҳои байнзабонӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Мукаддас Дониёровна - номзоди илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии Муассисаи давлатии таълимии ДДТ ба номи Абуалӣ ибни Сино. Ҷумҳурии Тоҷикистон. Почтаи электронӣ: mukaddaskarimova87@gmail.com Tel. +992900993232

TERM CONCEPT AND TERMINOLOGY SYSTEMS IN MODERN LINGUISTICS

The article examines the concept of a term as one of the basic units of specialized vocabulary in modern linguistics. The term is analyzed in the context of scientific language functioning. Special attention is given to the problem of defining a term in theoretical studies. The main approaches to understanding and interpreting the term in linguistics are discussed. The connection between a term and the system of scientific concepts is emphasized. A term is defined as a means of precise and specialized nomination. The distinction between a term and a general language word is analyzed. The functional specificity of terms in professional communication is considered. The requirement for accuracy and relative unambiguity of terms is highlighted. The conditional character of unambiguity in real language use is noted. The concept of a terminological system is given significant attention. The system is viewed as an organized set of interrelated terms. Its structural organization, hierarchical and semantic relationships among terms are analyzed. The systemic nature of terminology is emphasized.

The aim of the article is the theoretical analysis of the concept of a term and terminological systems, revealing their main features, structural characteristics, and functional role in scientific communication. The necessity of a comprehensive approach to studying terminology is emphasized. The article highlights the multifaceted and complex nature of terminological phenomena and the relevance of studying terms and terminological systems in modern linguistic science.

Keywords: term; terminology; terminological system; specialized vocabulary; scientific language; linguistics; systematization; standardization; cross-linguistic interaction.

Author information: Karimova Muqaddas Doniyorovna - Candidate of Philology, Senior teacher, Department of Foreign Languages, SEI Avicenna Tajik state medical university. Republic of Tajikistan. E-mail: mukaddaskarimova87@gmail.com Tel. +992900993232

УДК: 81'25:81'373.4:811

**ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ-ТИПОЛОГИИ ТАРЧУМАИ ЛЕКСИКАИ ИФОДАГАРИ
ЭҲСОСОТ АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ**

Маннонова У.А.

Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

Соҳаи забоншиносии эҳсосот (эмотиология) нисбатан ҷавон бошад ҳам, то имрӯз дар ин самт заминаи бозғайимодӣ назариявӣ амалӣ шакл гирифтааст. Таваҷҷуҳи муҳаққиқони муосир бештар ба омӯзиши васоити ифодаи эҳсосот ва вижагиҳои милливу фарҳангии онҳо дар низомҳои мухталифи забонӣ равона шудааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки вобаста ба мансубияти фарҳангии инсон, консепсияҳои эҳсосӣ метавонанд тафовут дошта бошанд, ки ин боиси ба вучуд омадани вожаҳои бемуодил мегардад. Дар чунин мавридҳо, барои интиқоли дурусти маъно истифодаи имкониятҳои лексикиву фразеологӣ, оҳанг ва воҳидҳои грамматикӣ муҳим доништа мешавад. Бояд қайд кард, ки тарҷумонҳо гоҳо ба иқтидори эмотивии сохторҳои грамматикӣ камтар аҳамият медиҳанд, ҳол он ки маҳорати корбасти дурусти калимаву ибораҳои ифодагари эҳсос ҷузъи асосии салоҳияти эмотивӣ ба шумор меравад [1, с. 34–35].

Дар забоншиносии классикӣ як қатор воситаҳо, аз ҷумла нидоҳо, вулгаризмҳо, истиораҳо ва вожаҳои тавсифкунандаи эҳсосот ҳамчун абзорҳои асосии инъикоси рафтори эмотивӣ эътироф шудаанд. Ин унсурҳо метавонанд дар нутқ ба таври алоҳида ё дар таркиби воҳидҳои мураккаб зухур кунанд. Вазифаи забоние, ки маҷмӯи ин нишондиҳандаҳои эҳсосиро дар бар мегирад, функцияи эмотивӣ ном дорад. Ин вазифа барои ошкор кардани ҳолатҳои рӯҳӣ, хоҳиш ва оҳанги сухани гӯянда хизмат карда, тавассути рамзи эмотивӣ дар ҳама сатҳҳои забон амалӣ мегардад [2, с. 127–128].

Ҳангоми тарҷума ва таҳлили сохторҳои эмотивӣ, ба назар гирифтани ҷанбаҳои этнофарҳангии миллатҳо зарур аст, зеро тарзи эҳсос ва баёни он дар ҳар фарҳанг хос мебошад. Маҳз ҳамин вижагиҳо боиси баҳсҳо дар мавриди универсалӣ будан ё набудани лексикаи эмотивӣ мегардад [3, с. 304–305]. Масалан, дар фарҳанг ва муоширати англисӣ худдорӣ хос (restraint) мушоҳида мешавад, ки ин дар нутқи рӯзмарра инъикос ёфтааст, вале дар осори адабӣ ва расонаҳои муосир камтар ба ҷашм мерасад [4, с. 340]. Эҳсосот падидаҳои контекстуалӣ ва нисбӣ буда, дар натиҷаи иртиботи байни одамон ва ғояҳо шакл мегиранд. Инчунин бояд дарк кард, ки концептуализатсияи критикии эҳсосот аз дидгоҳи биологӣ фарқ мекунад: эҳсосот танҳо ҳолатҳои модарзодии равонӣ нестанд, бинобар ин тарҷумаи онҳо дар заминаи фарҳангӣ маҳорати махсусро талаб мекунад [5, с. 2–3].

Ҳадафи асосии таҳқиқот аз муайян намудани методҳои муассири тарҷумаи лексикаи эмотивӣ аз англисӣ ба тоҷикӣ дар осори бадеӣ ва тавсифи сохторҳои забоние, ки ифодагари ин эҳсосот мебошанд, иборат аст. Барои расидан ба ин ҳадаф, ҳалли вазифаҳои зерин пешбинӣ шудааст:

1. Баррасии тамоюлҳои муосири тарҷума дар ҷуфти забонҳои англисӣ-тоҷикӣ бо назардошти нақши фарҳанг ва маҳорати касбии тарҷумон.
2. Тавсифи вижагиҳои тарҷумаи вожаҳои ифодагари эҳсосот ва таҳлили мушкilotи мавҷуда дар ин раванд.
3. Муайян кардани усулҳои калидии тарҷума, ки барои интиқоли дурусти лексикаи эмотивӣ дар адабиёти бадеӣ бештар самарабахшанд.

Имрӯзҳо дар забоншиносии англисӣ таваҷҷуҳ ба дарку баёни эҳсосот рӯ ба афзоиш аст. Ин ҳолат зарурати тарҷумаи касбии воҳидҳои эмотивиро ба забони тоҷикӣ бо дарназардошти заминаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва равонӣ тақозо мекунад [5, с. 205]. Барои омӯзиши амиқи хусусиятҳои нутқии забони англисӣ, бояд ба менталитети ин миллат ва вижагиҳои миллии онҳо диққати махсус дод. Далелҳои лексикӣ собит месозанд, ки дар фарҳанги англисӣ худдорӣ эҳсосӣ (вазнинӣ) ҳамчун меъёр пазируфта шуда, зухури аз ҳад зиёди эҳсосот аксаран маҳкум мегардад. Дар таркиби лексикаи эмотивӣ нидоҳо, интенсификаторҳо, вожаҳои гуфтугӯии ихтисоршуда, феълҳои иборай (phrasal verbs),

вулгаризмҳо ва сленг мавқеи муҳим доранд. Бояд зикр кард, ки вожаҳои чун “*emotional*”, “*effusive*”, “*expansive*”, “*demonstrative*”, “*unrestrained*”, “*excitable*” дар забони англисӣ бештар бо тобишҳои (коннотатсияҳои) манфӣ корбаст мешаванд ва мафҳуми «эмотсионалӣ» будан аксаран ба маънои аз даст додани назорат бар эҳсосот фаҳмида мешавад [6, с. 260].

Ҳар як забон барои интиқоли иттилооти эҳсосӣ аз абзорҳои хоси худ истифода мебарад. Забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ бо фаровонии воситаҳои ифодаи эҳсосот фарқ мекунад. Ин тафовут аз ақлгарой ва содагии забони англисӣ ва дар муқобили он, эҳсосбарангезии забони тоҷикӣ сарчашма мегирад. Дар раванди тарҷума, ин хусусият метавонад боиси он гардад, ки тарҷумон на ҳамеша тобишҳои зарурии эҳсосиро дарк намуда, онҳоро дар матни тарҷума дуруст инъикос намояд. Илова бар ин, низоми забони англисӣ дорои системаи мураккаби модалият мебошад, ки эҳсосоти хоси фарҳанги худро интиқол медиҳад ва онҳо на ҳамеша барои намоёндогони фарҳанги тоҷик ба осонӣ қобили дарк мебошанд [7, с. 152]. Тафовути байни матни асли ва тарҷума одатан дар доираи мафҳуми муодилӣ зоҳир мешавад, хусусан вақте ки матн аз вазифаи хабарӣ (референтӣ) ба вазифаи эҳсосӣ мегузарад.

Мушкilotи калидии тарҷума аз тафовутҳо дар дарки паҳлуҳои эҳсосии воқеият сарчашма мегирад. Ихтилофҳо дар тасвири воқеияти объективӣ метавонанд мустақиман ба шахсияти тарҷумон вобаста бошанд, зеро вазифаи ӯ эҷоди матнест, ки ба ниёз ва интизориҳои хонандаи мақсаднок ҷавобгӯ бошад. Дар ин раванд ду хатари асосӣ мавҷуд аст: аввалан, тафсири нодурусти ишораҳои эҳсосии матни асли ва сониян, интиҳоби оҳанги номувофиқ дар матни тарҷума. Тарҷумон бояд на танҳо ҷанбаҳои зеҳнӣ, балки воқуниши эмотсионалиеро, ки матн дар хонандаи тоҷик бармеангезад, пешбинӣ намояд. Риоя накардани меъёрҳои корбасти унсурҳои эмотивӣ дар забони тарҷума метавонад монеаи ҷиддие дар роҳи муоширати байнифарҳангӣ гардад [8, с. 227]. Барои мутобиқсозии матни тарҷума ба асл, тарҷумонҳо аз имкониятҳои гуногуни лексикиву синтаксисӣ истифода мебаранд. Омӯзиши лексикаи эмотивӣ фаротар аз доираи забоншиносӣ буда, донишҳои равоншиносӣ, фалсафа, психоллингвистика ва лингвокултурологияро тақозо мекунад. Бисёре аз муҳаққиқон ба зарурати муқоисаи воситаҳои ифодаи эҳсосот дар заминаи фарҳангҳои мухталиф таъкид менамоянд. Яке аз душвории ин таҳлил — мавҷудияти вожаҳои мухталиф барои ифодаи як эҳсос аст, ки танҳо аз рӯи шиддатнокии худ фарқ мекунанд (масалан: *joy* — *delight* — *euphoria*) [9]. Таҷрибаи муқоисаи фарҳангҳои англисӣ ва тоҷикӣ собит месозад, ки ҳар як забон дар ифодаи эҳсосот анъанаҳои хоси худро дорад, ки ба онҳо хислатҳои фардӣ ва вазъияти иҷтимоӣ низ таъсир мерасонанд. Дар натиҷа, таҷассуми семантикии унсурҳои эмотивӣ дар сохтори лексикии забон ташаккул меёбад [10, с. 450].

Методологияи ин тадқиқот дар асоси таҳлилҳои тарҷумонӣ [11] ва когнитивӣ-прагматикии воҳидҳои лексикӣ бино ёфтааст. Ин равиш равандҳои тарҷумаи истиораҳо, неологизмҳо, феълҳои модалӣ, сифатҳо ва воҳидҳои фразеологиро аз забони англисӣ ба тоҷикӣ фаро мегирад. Интиҳоби ин усулҳо нисбат ба таҳлили пропозитсионалӣ бартарӣ дорад, зеро онҳо нисбат ба забону фарҳанг бетараф буда, имкон медиҳанд, ки принсипҳои интиҳоби калимаҳо барои ифодаи эҳсосот аз рӯи меъёрҳои мушаххас арзёбӣ шаванд. Дар натиҷа, ин равиш имкон медиҳад, ки калимаҳои хоси эмотивӣ ҳамчун як гурӯҳи мустақил аз дигар вожаҳои дорои бори эҳсосӣ тафриқа карда шаванд.

Ин қисмати мақола, ки ба таҳлили амалии маводҳои тадқиқотӣ ва мисолҳои мушаххаси тарҷума бахшида шудааст, бо сайқали забонӣ ва риояи услуби илмӣ таҳрир гардид. Маводи таҳқиқотро порчаҳо аз осори бадеии нависандагони хориҷӣ ва тарҷумаи тоҷикии онҳо ташкил медиҳанд. Интиҳоби матнҳо бидуни маҳдудияти замонӣ ва жанрӣ сурат гирифта, меъёри асосӣ мавҷудияти лексикаи эмотивӣ дар онҳо мебошад. Чуноне ки маълум аст, услуби бадеӣ маҳз бо фаровонии воситаҳои эҳсосӣ аз дигар услубҳо тафовут дорад. Дар ҷараёни омӯзиш, раванди тарҷума ҳамчун як амали коммуникатсионӣ баррасӣ гардид, ки дар он тарҷумон нақши дугона — ҳам қабулқунанда ва ҳам барқарорқунандаи

матнро иҷро мекунад. Бо назардошти он ки аксари асарҳои ҳаҷман бузург дар забони тоҷикӣ танҳо як нусхаи тарҷума доранд, тавсифи методҳои тарҷумаи вариантӣ имконнопазир буд. Илова бар ин, аз сабаби мураккабии интиқоли тобишҳои эмотивӣ, тарҷумонҳо аксаран бо истифода аз як ё ду варианти маҳдуд иқтифо кардаанд.

Лексикаи эмотивӣ ҳамчун маҷмӯи вожаҳои фаҳмида мешавад, ки мустақиман ҳолатҳои аффективӣ ё равандҳои равонино (тарсу изтироб, ҳаяҷон, ҳашм) ифода менамоянд. Ин воҳидҳо вобаста ба контекст метавонанд ё эҳсоси зиндари ба вучуд оранд ва ё ҳамчун мафҳумҳои абстрактӣ зӯҳур кунанд. Истифодаи таҳлили когнитивӣ-прагматикӣ нишон дод, ки чунин лексемаҳо бе ифодаи мустақими эҳсос, ба он ишора мекунанд ва ба матни бадеӣ асосат ва пуррагии эҳсосӣ мебахшанд. Аз ҷониби дигар, ин воҳидҳо метавонанд ба табиати когнитивии вожаҳои байналмилалӣ хусусияти қолабӣ (стереотипӣ) зам кунанд. Масалан:

“Ouf! Paf! Bof! Wow! Call me the Great Escapologist. . . ” (J. Barnes) — “Уф! Паҳ! Эҳ! Вау! Маро Эскапологи бузург. . . бихонед”.

Таҳлил нишон дод, ки ибораи *“oh, my God”* тавассути тарҷумаи таҳтуллафзӣ — “О, Худои ман” баргардон шудааст, зеро ин гуна эмотивҳо ниёзе ба бозбинии семантикӣ надоранд ва ба осонӣ нусхабардорӣ мешаванд. Миқдори зиёди вожаҳо, аз ҷумла вулгаризмҳо ва лексикаи ғайримеъёрӣ (*loser, idiot, creep, darling, ouch*) низ маҳз бо ҳамин усул тарҷума шудаанд.

Усули транслитератсия танҳо дар мавриди нидои *“wow”* – “вау” ба мушоҳида расид. Дар тарҷумаи нидоҳо бештар усули муодилсозӣ (*“well”* – “хӯш”; *“ouch”* – “вой”) ё транскрипсия (*“oh-oh”* – “эх-эх”) ба кор рафтааст. Таҳқиқот собит намуд, ки тарҷумаи эквивалентӣ (муодил) барои сохторҳои соддаи тавсифи эҳсосот самараноктарин мебошад:

“. . . she gave me a look – concern and shock and incredulity” (J. Fowles) – “. . . ба ман нигоҳе кард, ки дар он ҳамдардӣ, даҳшат ва нобоварӣ эҳсос мешуд”.

Дар баъзе мавридҳо матни тарҷумашуда нисбат ба асл ҳаҷман калонтар ва пурэҳсосатар баромад, ки ин барои муфасссал баён кардани ҳолати ботинии қаҳрамон хизмат мекунад. Масалан, дар асари И. Макьюэн (*“Atonement”*), феъли *“warmed”* дар тарҷума ба ибораи эҳсосии “эҳсосоти гарм дошт” табдил ёфтааст, ки тобиши эмотивии матнро қавитар мегардонад.

Корбасти феълҳои иборай ва модалӣ, ки аксаран ба таркибҳои идиомавӣ табдил меёбанд, боиси фишурдагии (компрессия) сохторҳои эмотивӣ дар забони англисӣ мегардад. Вале ҳангоми баргардон ба забони тоҷикӣ, ин воҳидҳо одатан тавсифӣ ва васеътар ифода меёбанд. Масалан, дар асари Н. Хорнби (*“About a Boy”*), ибораи *“let go”* ва *“hanging on”* дар тарҷумаи тоҷикӣ ба таври муфасссал ҳамчун “ҳама чизро раҳо кардан» ва «овезон будан» инъикос ёфтаанд, то ҳолати равонии қаҳрамон дақиқтар баён шавад.

Мисоли дигар аз асари В. Стайрон (*“Darkness Visible”*) нишон медиҳад, ки мафҳумҳои мураккабе чун *“incomplete mourning”* ё *“insufferable burden”* барои интиқоли бори эҳсосӣ тарҷумаи тавсифиро талаб мекунанд. Ин собит месозад, ки тарҷумаи фразеологизмҳо ва идиомаҳо аз тарҷумон на танҳо эҷодкорӣ, балки донишҳои амиқи лингвокултурологиро тақозо мекунад. Неологизмҳо низ яке аз душвориҳои асосии тарҷума ба шумор мераванд. Масалан, феъли муаллифии *“Nureyed”* (аз номи раққоси машҳур Нуриев) дар тоҷикӣ танҳо бо усули тавсифӣ — “мисли Нуриев сабукона. . . паридам” имкони баён шудан дорад.

Таҳқиқот нишон дод, ки заминаи забонӣ ба миқдори лексемаҳои эҳсосӣ таъсири кулӣ нарасонад ҳам, дар муҳтавои эҳсосии онҳо тафовутҳои ҷиддӣ мавҷуданд. Истифодаи захираи эмотивӣ натиҷаи ҳамкориҳои мураккаби забон, фарҳанг ва салоҳияти касбии тарҷумон мебошад.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар тамоюлҳои зерин ҷамъбаст мешаванд:

1. Васеъшавии синтаксисӣ: Тарҷумаҳои тоҷикӣ бинобар хусусияти тавсифии интиқоли эҳсосот нисбат ба нусхаи аслии англисӣ ҳаҷман калонтар мешаванд.

2. Афзалияти воситаҳо: Феълҳои иборай ва неологизмҳо маъмултарин василаҳои интиқоли эҳсос мебошанд. Дар баробари ин, тарҷумаи тахтуллафзӣ дар сатҳи лексикӣ барои нигоҳ доштани кӯтоҳбаёнӣ ва асолат самаранок аст.

3. Маҳдудияти усулҳои содда: Транслитератсия ва тарҷумаи тахтуллафзӣ асосан барои нидоҳо мувофиқ буда, ба ҳамаи категорияҳои лексикӣ татбиқ намегарданд. Ҳамин тариқ, тарҷумаи бадеӣ ҷустуҷӯи доимии муодилҳои қобилест, ки вазифаи эмотивии матнро нигоҳ дошта, ба салоҳияти лингвистикӣ хонанда мувофиқат кунанд [12, с. 390]. Илова бар ин, дуршавӣ аз меъёрҳои грамматикӣ суннатӣ (инверсия, истифодаи ғайримуқаррарии замонҳои феъл) яке аз омилҳои муҳими тақвияти потенциали эмотивии матн бадеӣ мебошад [2, с. 127-128]. Таҷриба нишон медиҳад, ки ҳангоми нигориш ба ду забон, як матн ё суҷа метавонад шакл ва тобишҳои қомилан мухталиф касб кунанд. Билингвҳои фарҳангӣ (ашхоси дузабона) аксаран ҳангоми тарҷума бо мушкили мафҳумҳои "тарҷуманашаванда" рӯ ба рӯ мешаванд. Масалан, таҳқиқотҳо аз мавҷудияти тафовутҳои амиқи семантикӣ дар мафҳумҳои "*chagrin*"-и англисӣ ва "озурдагӣ"-и тоҷикӣ шаҳодат медиҳанд [13, с. 205]. Мисоли дигари ҷолиб фразеологизми англисии "*tired and emotional*" мебошад, ки ба таври тахтуллафзӣ "ҳаста ва эҳсосӣ" тарҷума шавад ҳам, дар асл маънои контекстуалии "шахси дар ҳолати мастӣ қарордошта"-ро дорад. Дар ин гуна мавридҳо, муодили луғавӣ наметавонад муҳтавои аслии эҳсосиро интиқол диҳад [1, с. 34-35].

Дар натиҷаи таҳқиқот ҳулоса шуд, ки раванди тарҷума як амали бисёрҷабҳа ва мақсаднок буда, ба принсипҳои прагматикӣ асос меёбад. Дар ин раванд муоширати байнифарҳангӣ ва маҳорати таҳлили тарҷумон нақши калидӣ доранд. Таҳлили когнитивӣ-прагматикӣ воҳидҳои лексикӣ эмотивӣ собит намуд, ки самараноктарин усулҳои интиқоли онҳо аз англисӣ ба тоҷикӣ тарҷумаи тахтуллафзӣ ва муодилсозӣ мебошанд.

Дар байни гурӯҳҳои пурмаҳсули лексика, ки эҳсосотро ифода мекунанд, неологизмҳо ва фразеологизмҳо мавқеи марказиро ишғол менамоянд. Ин воҳидҳо таваҷҷуҳи махсусро металабанд, зеро тарҷумаи онҳо донишҳои амиқи лингвокултурологиро талаб мекунад. Барои баргардони чунин воҳидҳо бештар усули тавсифӣ (descriptive translation) мувофиқ аст, ки истифодаи ибораҳо ва ҷумлаҳои шарҳиро дар забони мақсаднок пешбинӣ мекунад. Барои тарҷумаи нидоҳо бошад, усули транслитератсия беҳтарин роҳ ба шумор меравад.

Бояд қайд кард, ки аз сабаби ҷамъ шудани сохторҳои тавсифӣ, матн тарҷумаи тоҷикӣ нисбат ба нусхаи аслии англисӣ аксаран васеътар ва муфассалтар шакл мегирад. Натиҷаҳои ин таҳқиқот метавонанд дар таҳқиқотҳои минбаъдаи соҳаҳои тарҷумашиносӣ, адабиётшиносӣ, лингвокултурология ва таълими забонҳо мавриди истифода қарор гиранд. Онҳо барои тақмили заминаи назариявӣ амалии донишҳо дар бораи усулҳои тарҷума ва хусусиятҳои он дар контекстҳои мухталиф заминаи мусоид фароҳам меоранд.

АДАБИЁТ:

1. Гараева, М.Р., Гиниятуллина, А. Ю. Переводческий анализ текста. – Казань: КФУ, 2016.
2. Джиева, А. А. Англосаксонский менталитет сквозь призму английского языка. – М.: Московский университет, 2014. – 152 с.
3. Benesch, S., Chapelle, C. A. Critical Approaches to the Study of Emotions in English Language Teaching and Learning // The Encyclopedia of Applied Linguistics. – 2016. – P. 1-6.
4. Mukhammadieva, N. M., Sharopova, F. Linguistic Means of Expressing Emotions in English // Euro-Asia Conferences. – 2021. – P. 34-36.
5. Nasibullova, G.R., Khusnutdinov, R.R., Eleusin, A. Lexico-Grammatical Transformations in the Translation (By Example of the Novel "Eyeless in Gaza" by A. Huxley) // Revista Publicando. – 2017. – Vol. 4. – No. 13 (2). – P. 447-458.
6. Nasibullova, G. R., Murzabekov, M. K. Translation of Emotional Media from English to Russian // Utopía y Praxis Latinoamericana. – 2020. – Vol. 25. – No. 7. – P. 304-310.

7. Nicolaeva, P. English Phraseological Units Denoting Negative Emotions: Peculiarities of Their Translation into Russian and Gagauzian
8. // Perspectivele și Problemele Integrării în Spațiul European al Cercetării și Educației. – 2019. – Vol. 6. – P. 388–392.
9. Ozyumenko, V. I. Grammatical Means of Expressing Emotions in English Discourse // Russian Journal of Linguistics. – 2015. – Vol. 22. – No. 1. – P. 126–143.
10. Ożańska-Ponikwia, K. Emotional Expression in a Foreign Language. What Factors Influence the Choice of a Non-Native Language While Expressing Emotions // Linguistica Silesiana. – 2012. – Vol. 33. – P. 203–219.
11. Shabasheva, E., Ignatovich, Y. Value Component of Phraseological Meaning (Based on the Study of Russian and English Colour Idioms) // International Journal of Professional Science. – 2020. – Vol. 1.
12. Sharipova, D., Muhammadiyeva, N., Mohigul, Q. The Translation of Grammatical Discrepancies // International Journal of Psychosocial Rehabilitation. – 2020. – Vol. 24. – No. 1. – P. 339–345.
13. Sigareva, N. The Emotive Component in English-Russian Translation of Specialized Texts // US-China Foreign Language. – 2014. – Vol. 12. – No. 3. – P. 226–231.
14. Usmonova, Z. H., Fayziyeva, A. A. Lexical and Grammatical Peculiarities of Complex Terms in Isaac Asimov's Works // Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Vol. 1. – No. 5. – P. 257–262.
15. Фарҳанги Англисӣ-Тоҷикӣ Standard English-Tajik Dictionary – Душанбе «ЭР-граф» 2015, 1016 с.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ-ТИПОЛОГИИ ТАРҶУМАИ ЛЕКСИКАИ ИФОДАГАРИ ЭҶСОСОТ АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Эҷсосот ва воситаҳои ифодаи онҳо дар забон мавзӯи бисёр тадқиқотҳои муосир мебошанд. Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои усулҳои тарҷумаи лексикаи эмотивии (эҷсосии) асарҳои бадеӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ баррасӣ мешаванд. Ҳадаф ин муайян кардани усулҳои самаранокӣ тарҷумаи лексикаи эмотивӣ аз забони англисӣ ба тоҷикӣ дар заминаи асарҳои адабии бадеӣ, инчунин тавсифи сохторҳои забонӣ, ки калимаҳои эҷсосиро ифода мекунанд. Барои таҳқиқи амалиявии лексикаи эмотивӣ шай асари адабӣ мавриди таҳлил қарор гирифт. Сипас, тарҷумаи ин асарҳо ба забони тоҷикӣ баррасӣ шуд, то роҳҳои тарҷумаи калимаҳои ифодагари эҷсосот муайян карда шаванд. Натиҷаҳо нишон доданд, ки усулҳои аслии ва муодил самараноктарин ва маъмултарин мебошанд, ки тавассути онҳо тарҷумонҳо тавонистаанд маънои эҷсосии калима ё ибораи муайянро ба хонанда ба таври дуруст ва ба асл наздик интиқол диҳанд. Неологизмҳо, феълҳои модалӣ ва воҳидҳои фразеологӣ асоси усулҳои лексикиро таъкил доданд, ки эҷсосоти мухталифи аз ҷониби муаллифони дар асарҳо ифодаёфтаҳо муайян мекунанд. Барои тарҷумаи дурусти онҳо истифодаи дониш ва малакаҳои лингвокултурологӣ зарур аст. Ин исбот мекунанд, ки истифодаи лексикаи эмотивӣ натиҷаи ҳамкориҳои мураккаби тағйирёбандаҳои ба монанди забонҳо/фарҳангҳо ва сатҳи салоҳияти забони тарҷумон мебошад.

Калидвожаҳо: лексикаи эмотивӣ, хусусиятҳои лингвокултурологӣ, мушкилоти тарҷума, психолингвистика, фразеологизмҳо ва идиомаҳо.

Маннонова Умеда Абдуфаттоевна – муаллими кафедраи тарҷума ва грамматикаи забони англисӣ, факултети забонҳои хориҷӣ МДТ “Донишгоҳи Давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”.

СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПЕРЕВОДА ЛЕКСИКИ, ВЫРАЖАЮЩЕЙ ЭМОЦИИ, С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА ТАДЖИКСКИЙ

Эмоции и средства их выражения в языке являются предметом многих современных исследований. В данной статье рассматриваются особенности и способы перевода эмотивной лексики художественных произведений с английского языка на таджикский. Целью работы является определение эффективных методов перевода эмотивной лексики в контексте художественной литературы, а также описание языковых структур, выражающих эмоциональные состояния. Для исследования реализации эмотивной лексики было

проанализировано шесть литературных произведений. Далее были рассмотрены их переводы на таджикский язык для выявления способов передачи слов, выражающих эмоции. Результаты показали, что наиболее эффективными и распространенными являются методы подбора прямых соответствий и эквивалентов, с помощью которых переводчики смогли точно и максимально близко к оригиналу передать эмоциональное значение слов или фраз. Неологизмы, модальные глаголы и фразеологические единицы составили основу лексических средств, определяющих различные эмоции, выраженные авторами в произведениях. Для их адекватного перевода необходимо использование лингвокультурологических знаний и навыков. Это подтверждает, что использование эмотивной лексики является результатом сложного взаимодействия таких переменных, как языки, культуры и уровень языковой компетенции переводчика.

Ключевые слова: эмотивная лексика, лингвокультурологические особенности, сложности перевода, психолингвистика, фразеологизмы и идиомы.

Сведение об авторе: Маннонова Умеда Абдуфаттоевна – преподаватель кафедры перевода и грамматики английского языка, факультета иностранных языков ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова».

COMPARATIVE-TYPOLOGICAL ANALYSIS OF THE TRANSLATION OF EMOTION-EXPRESSING LEXIS FROM ENGLISH INTO TAJIK

Emotions and the means of their expression in language are the subject of many contemporary studies. This article examines the characteristics and methods of translating emotive vocabulary in works of fiction from English into Tajik. The aim of the study is to identify effective methods for translating emotive lexis within the context of literary works, as well as to describe the linguistic structures that express emotional states. To investigate the realization of emotive vocabulary, six literary works were analyzed. Subsequently, their Tajik translations were examined to identify the techniques used to convey emotion-bearing words. The results indicated that the most effective and common methods are the use of direct correspondences and equivalents, through which translators were able to convey the emotional meaning of specific words or phrases accurately and closely to the original. Neologisms, modal verbs, and phraseological units formed the basis of the lexical means defining the various emotions expressed by authors in these works. Their adequate translation requires the application of linguo-cultural knowledge and skills. This proves that the use of emotive vocabulary is the result of a complex interaction of variables such as languages, cultures, and the level of the translator's linguistic competence.

Key words: emotive vocabulary, linguistic and cultural characteristics, translations difficulties, phraseological units.

Mannonova Umeda Abdufattoevna - teacher of Translation and English Grammar Department, the Faculty of Foreign Languages, Khujand State University named after academician B. Gafurov. E-mail: umeda_m1988@mail.ru 92-849-30-40

УДК: 811.221.32'373.2

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ НАИМЕНОВАНИЙ ГОЛОВНЫХ УБОРОВ НЕВЕСТЫ ВАХАНА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Некбахтшоева С.Р.

Института языка и литературы имени А. Рудаки АН РТ

В современной лингвистике значительное внимание уделяется системному анализу лексико-семантических полей (ЛСП), так как этот подход позволяет эксплицировать глубинные корреляции между языком и культурой.

«Лексико-семантическое поле – понятие весьма ёмкое. Здесь перекрещиваются главные проблемы лексикологии, проблемы синонимии, антонимии, полисемии, проблема соотношения слова и понятия. Решение задач, связанных с семантическими полями в лексике, позволяет по-новому освещать перечисленные проблемы» [6: 67]

Лексико-семантическое поле – сложная лексическая микросистема, которая объединяет слова по семантическому принципу. Лексико-семантическое поле состоит из микрополей, а также обладает важнейшими структурными свойствами: взаимосвязанностью элементов, их упорядоченностью и иерархичностью. Лексико-

семантическое поле характеризуется отсутствием четких границ, незамкнутостью, взаимодействием с другими полями, наличием лакун, автономностью, асимметричностью построения, специфичностью в разных языках. [7:176]

В нашем исследовании мы сосредоточимся исключительно на анализе лексико-семантического поля название национальных головных уборов невест Вахана в Таджикистане, которое играет важную роль в культурной идентичности региона.

В современной лингвистике исследованию строения лексико-семантических полей посвящены работы таких ученых, как [Белов 2008; Кочнова 2005; Куренкова 2008; Полякова 2012; Тиллоева 2020 и др.] в которых рассматриваются системы смысловых связей между словами, а также их организационной структуре в языковой картине мира.

Лексико-семантическое поле наименований головного убора невесты Вахана включает в себя широкий спектр слов и выражений, связанных с аксессуарами головы невесты в день свадьбы. Данная проблематика представляет собой не только значимым элементом свадебной церемонии, но и обширным полем для литературных и лингвистических исследований, которое отражает исторические, культурные и стилистические особенности разных эпох и народов.

Лексико-семантическое поле наименований головных уборов невесты на ваханском языке представляет собой иерархическую систему лексем, объединенных категориальным признаком «предмет одежды для головы». Данная структура включает в себя ряд подсистем (групп), которые находятся в отношениях смысловой деривации с ядерным понятием.

При существовании различных мнений и спорных аспектов, связанных с ЛСП, большинство исследователей выделяют несколько ключевых признаков этого явления, которые встречаются в научных работах большинства специалистов:

Во-первых, ЛСП представляет собою набор единиц, объединенных семантическими связями. Во-вторых, в основе ЛСП лежит ядерный компонент, с которым так или иначе соотносятся значения всех членов ЛСП. В-третьих, ЛСП – это полевая структура, обладающая ядром и периферией: по мере удаления от ядра связь между ядерным компонентом и семантикой единиц поля ослабевает. [2, с. 27].

Одним из ключевых символов свадебного обряда является головной убор невесты, представляющий собой сложное сочетание знаков и значений, передающих идею красоты, чистоты, целомудрия и готовности вступить в новый этап жизни.

Головные уборы невесты Вахан – это не просто аксессуары, а целые произведения искусства, отражающие богатую культуру и традиции этого этноса.

Мы исследуем многообразие головных уборов сквозь призму свадебных традиций, раскрывая их скрытые смыслы. Лексика этой категории, как и любая живая подсистема языка, поражает своим вариативным богатством.

Как отмечает Ю. Н. Караулов, в вершине семной иерархии семемы в составе лексико-семантической группы стоит родовая интегральная сема (архисема), а затем последовательно выстраиваются семы по возрастанию степени их конкретности. [6: 1999]

Структура исследуемого поля была дифференцирована на следующие микрополя: «наименования головных уборов», «атрибутика и аксессуары для волос», а также «элементы ритуального назначения».

На свадьбе *ваханская невеста* «**midyānz**» – это особая фигура, представляющая любовь, красоту и новый этап в судьбе. Изысканный головной убор, платье и украшения гармонично раскрывают её индивидуальность, грацию и внутреннюю красоту. Номинативное слово *midyānz* верх. *widyānz* «невеста» возможно, исходной является форма *wad- yānz*, тогда можно предполагать о композите **vadu-yāncī*, к первой части ср. др. -инд. *vadhū*, авест. *vadū*, согд. *wδw* «женщина», перс. «невеста», ко второй части – авест. «женщина», шугн., хуф., сар. руш., барт., рош. «женщина», руш., барт. «невеста». [9, с. 233]

Наименование головных уборов:

Ключевое место в этой системе занимает *свадебная фата* «**səworčodir**», которая является главной доминантой убора невесты.

Лексема «**səworčodir**» – свадебная фата, легкое покрывало.

Архисема: головной убор.

Дифференциальные семы: женский, свадебный, полностью закрывает голову и тело.

Коннотативная сема: традиционность, торжественность

Номинативное слово *səworčodir* (буквально «покрывало для верхней езды») шугн. *savorčodar*, ишк. *saworčodir*).

В прежние времена, по словам информанта Каракушовой Нигины, в Вахане при проведении свадебных церемоний невестам надевали сверху головных уборов покрывало из белой ткани *son* длиной около двух метров, которое полностью закрывало с головы до ног невесты и называлось *səworčodir*. Для повышения удобства и практичности в процессе ритуала по бокам этого покрывала делались отверстия, через которые невеста могла вставлять руку.

Такой конструктивный элемент позволял легко регулировать и снимать покрывало при необходимости, одновременно сохраняя его символическое значение. В настоящее время это покрывало было заменено на красивый и нежный тюль, похожий на фату.

В своей работе З.О. Назарова подчеркивает, что обряд *saworčodir*, означающий «надевать покрывало», состоит в следующем: перед отъездом рано утром невесту проводят в отдельную комнату, называемую *parson*, чтобы подготовить ее к отъезду. Полностью одевают ее, на лоб повязывают повязку с вышивкой (*pe tobandek*), и с головы до ног заворачивают в белый, нежный отрез ткани, похожий на фату, который называется *saworčodir*. [8, с. 480]

Лексема «**skid**» *тюбетейка*

Архисема: головной убор.

Дифференциальные семы: женский, мужской, повседневный, праздничный, свадебный, закрывает голову и тело.

Коннотативная сема: традиционность, торжественность, повседневность.

Номинативное слово *skid*, *s(ə)kid* «тюбетейка», «шапочка» ср: др. ир. *skauda*, и. -е. *(s)keudh* «покрывать», авест. *хаода*, др. перс. *hauda*- шапка, шлем, хот. *khoča*; осет., ирон. *xud*, диг. *xodæ* шлем, сар. *xawd*, мдж. *xūla*, йид. *xūlo*, аф г. *hol*, перс., тадж. *xūd*, *xūy*, ягн. (из тадж.) *xud*, *xut* «шлем», тюбетейка. [9, с. 312]

Ваханская тюбетейка «**xikwor skid**» или, как говорят сами ваханцы *drafk skid* – это вышитый головной убор с богатым узором. Она состоит из двух частей: **raf** (околыш) и **tor** (макушка); эти названия заимствованы из таджикского языка. Сначала из подходящей ткани выкраивают и расшивают отдельные части, которые затем сшивают и собирают вместе. Ваханская тюбетейка, обладая круглыми формами, ассоциируется с солнцем, что подчеркивает важность этого символа в культуре и верованиях. Женская тюбетейка заметно отличается от мужской: у нее узкий околыш, в то время как у мужской – широкий. Это является одним из ключевых внешних признаков, по которым можно отличить эти два типа головных уборов.

Лексема «**saryuč**» – женская налобная повязка с вышивкой.

Архисема: головной убор.

Дифференциальные семы: женский, праздничный свадебный, закрывает лоб.

Коннотативная сема: традиционность, торжественность,

Женский головной убор *saryuč*, представляющий собой повязку, традиционно выполняется из белой хлопчатобумажной ткани *son* (бязи).

saryuč – женская головная повязка (из белой материи), тадж. диал. *sarbandak*, *sarbandak*. По альтернативе *g/y* возможно, старое заимств. источником которое следует считать перс. *sarāgūš*, *sar-āgūš* старинный женский головной убор, очевидно, из *sar* «голова» и *āg-āyūšidan* «обнимать», или к турк. *sar* «обвязывать», ср. тюрк. *sarayuč* «покрывало, закрывающее голову и лицо женщине»; *sarāyuj*, *sarayuč* головная повязка женщин, башкирское *sarāviŋ* «подтяжка в волосах», турк. *sūryūŋ* «пук перьев», султан на чалме. Вах. слово *saryuč* может быть и старым заимств. из тюрк., тем более что в других соседних иранских языках и диалектах это слово насколько известно, не

засвидетельствовано, ср. ещё осет. *saryq* «чалма», «тюрбан» из тюрк. *sarəq* «чалма» от *sar* – обмотать. [9, с. 308]

Синонимом данной лексемы является *sarbandək*. *saryuč vəndak* означает “надевать налобную повязку”.

Налобная повязка *saryuč* предназначалась для невест и младенцев. Изначально ее шили из белой ткани. Она служила для защиты лба от холода. Для невест повязку начали украшать вышивкой, используя технику *čannadūzī* (вышивку производят на изнаночной стороне материи). В настоящее время воспроизводят преимущественно геометрический узор. [4, с. 85]

Лексема **čil** – платок.

Архисема: головной убор.

Дифференциальные семы: женский, повседневный, праздничный свадебный, закрывает голову.

Коннотативная сема: традиционность, повседневность.

Номинативная единица *čil* «платок» (женский), покрывало; материя. (руш., хуф. *cil* женский большой платок, рош., барт., руш., язг. *čil* «женское головное покрывало»). [9:124]

čil – это элемент свадебных головных уборов, представляющий собой платок или косынку, который надевают сверху тюбетейки. Выражения «*čil dingak*» и «*čil kəṭak*» означают «надевать платок». Кроме того, в Вахане этот головной убор считается повседневным и носится в обычной жизни. Невесте в Вахане не надевают косынки с синими или черными тонами. Предпочтение отдается только красным тонам, которые считаются более подходящими для свадебного обряда.

Платки головные (*čil*) квадратные большие из бумажной материи – от 1 до 3. если, как иногда бывает, платки делаются из белой кисеи то они называются «дастор» и такой платок делают один; чаще всего, однако, это бывает фабричной выделки бумажный платок красного цвета или платок из бумажной ткани кустарного производства. [1, с. 131]

Лексема **šöl** «шаль». Архисема: головной убор.

Дифференциальные семы: женский, праздничный свадебный, закрывает голову.

Коннотативная сема: традиционность, торжественность повседневность.

Большие платки в Вахане и в других районах Припамирье называются **šöl**. (шугн. - бдж. *šöl*., руш., *šöl*., ишк. *šöl*, перс. *šal*)

Традиционно поверх занавески набрасывали **šöl** – большой кашемировый платок с богатым узором, украшенный длинной бахромой.

Лексема «**ruygin**» – лицевой занавес.

Архисема: головной убор.

Дифференциальные семы: женский, праздничный, свадебный, закрывающий лицо.

Коннотативная сема: традиционность, торжественность, невинность.

Слово "**ruygin**" в номинативе означает лицевой занавес для невест. Это слово заимствовано из таджикского языка и состоит из корня "**ruy**", что означает «лицо», и суффикса "**-gin**". Во время свадьбы в Вахане лицо невесты закрывают для защиты от злых духов и нечистых сил. Эта традиция остается актуальной и в наше время. В культуре Вахана во время свадебной церемонии лицо невесты закрывают этим занавесом с целью защиты от злых духов, нечистых сил и негативных влияний, которые могут навредить молодой паре.

Эта древняя традиция в Вахане служит не только оберегом, но и благословением, а также способствует поддержанию чистоты. Несмотря на современные изменения и урбанизацию, данная практика остается актуальной и важной частью культурного наследия региона, подчеркивая глубокие верования и ценности, передаваемые из поколения в поколение.

Лексема **wušk** – специфический отрез белой бязи (*son*), предназначенный для ритуального обматывания головы невесты.

Архисема (общее значение): головной убор.

Коннотативная сема: традиционность, торжественность, невинность, оберег.

В словаре И.М. Стеблин-Каменский *wušk* плетёный из ивовой коры или лозы обруч, ‘плетёный обод’ – подставка под котёл; головная повязка невесты (из белой материи). Очевидно, родственно дарв. *vašk* сноп, вязанка (дров), вандж. *wašk*, *vašk* жгут из прутьев, хуф. *wiḥṣ* веревка, свитая из прутьев, шугн. *wiḥṣak* подставка для котла (из коры дерева), язг. *waḥk* ивовый прут, ивовая ветка, род ивы, шугн. *wiḥtik* род кустарника. [9:393]

Эта ткань должна иметь парную длину – 2 или 4 метра, и ни в коем случае не должна быть непарной. Ткань складывают в четыре слоя и аккуратно наматывают на голову невесты, надевают её под самый низ платков. Этот элемент свадебного головного убора служил для надежного закрепления украшений и повышения прочности всего наряда. Он подчеркивал изящество невесты и придавал образу особую привлекательность. Однако, к сожалению, в некоторых регионах его использование практически исчезло, что свидетельствует об утрате традиционных свадебных обрядов и элементов.

Украшения и аксессуары для волос

Лексема *čamá*, *čamá* – брошь, заколка.

Архисема: украшения для головы

Дифференциальные семы: женский, праздничный, свадебный, украшает волосы.

čamá, *čamá* «брошь, заколка», пряжка-брошь – так называются броши любой формы, но в традиционном женском костюме – это круглая металлическая пряжка в виде броши. Заимств. (очевидно, проникшее вместе с ювелирными изделиями из языков к югу от Гиндукуша – кхов., верш. или тадж. диал. читрала): бад. *čamá(n)*, гор. *čama*, хуф. *čima*, ишк. *čama*, йид. *čamō*, ср. кхов., кал., шина *čamá* бур., верш. *čama*, *čhama* круглая металлическая брошь. [9, с. 134]

Лицевой занавес фиксируется на тубетейке невесты посредством броши - *čamá*, что обеспечивает статичность всей конструкции и предотвращает смещение декоративных элементов головного убора в процессе обрядовых действий.

Лексема *čičiboy* – искусственные косы из красных нитей и декорированные бусинами.

Архисема: украшения и аксессуары для волос

Дифференциальные семы: женский, праздничный свадебный, украшает волосы.

Коннотативная сема: традиционность, торжественность.

Лексема *čičiboy* «искусственные косы из красных нитей украшена бусами».

čičiboy уст. венец, корона из драгоценностей (женское украшение) неясно из *češak* цветок (тюрк. роза) и *boy* сад. *čičwič* пение скворца. [9, с. 124]

Невестам заплетают две косы. *čičiboy* изготавливают из овечьего пуха. Окрашивают в красный цвет. Кисть бахромы на конце косы называется *pulk*.

čičiboy – этот традиционный обрядовый аксессуар представляет собой накладные пряди; ранее их изготавливали из мягкого овечьего пуха, окрашенного в ритуальный красный цвет». В настоящее время для их создания используется красная шерстяная пряжа. В отличие от обычных украшений, этот элемент не просто декорирует причёску, а вплетается непосредственно в структуру волос невесты, имитируя их густоту и длину. Семантика этого предмета глубоко связана с идеей плодородия и защиты, а его сложная конструкция, завершающаяся богато украшенной бусинами кистью *pulk*.

Лексема *pulk* нитка с кисточкой, помпон, кисть, бахромы. Заимств. из тадж. диал. *pulk*, *putk* бахромы, ишк. *pulk*, шугн. *pulk*, барт., руш., рош., *pulk*, язг. *polk*, мдж. *palk* кисть, бахромы. [9, с. 270]

Для украшения *čičiboy* используются разноцветные бусины *švay*, которые придают изделию завершенный и нарядный вид.

švay, *š(ə)wáy* мелкие бусы, бисер. Заимств. из перс., тадж. *šada* бусы из различных камней, (г)агат, черная яшма, ср. дарв. *šavgin* ожерелье из бисера, хуф. *camák* повязка из нескольких ниток черного бисера (букв. «глазок»). (с. 348)

Шпильки, заколки, броши – декоративные элементы, помогают закрепить причёску и создают эстетический акцент.

Невидимки, заколки занимают специфическую нишу в лексико-семантическом поле украшений для волос, где доминирует микросема «**скрытая фиксация**».

Невидимкой (вах. *nividimka*) обычно пользуются женщины для закалывания тюбетеек, чтобы она не сползла с головы. [3, с. 112]

Элементы ритуального назначения

Элементы ритуального назначения широко известны в Вахане; их используют, чтобы уберечь от нечистых сил и сглаза. Далее мы будем рассматривать их подробно.

Контрастные черно-белые бусины **čəžmin**, используемые в декоре **čičiboy**, наделены особым сакральным смыслом. Выступая в роли мощного оберега, они призваны оградить невесту от негативных воздействий и сглаза в наиболее уязвимые моменты свадебного торжества.

Лексема **čəžmin** буквально означает «бусины от сглаза». Она образована от корня **čəžm** (глаза) с помощью суффикса **-in**.

Главным оберегом невесты традиционно считается **səkr rang** красный цвет.

səkr «красный», заимств. из перс. *surx*, тадж. *surx*, ишк. *sərx*, мдж. *sərx*.

Например: **səkr sol** «красная шаль», **səkr chil** «красный платок» и др.

Обязательное присутствие этого оттенка в головном уборе сулит новобрачной удачу и гарантирует надежную защиту от темных сил

Лексема: **səkr** «красный». Архисема: защита.

Дифференциальные семы: оберег, сакральная чистота, благо, счастье.

Коннотативная сема: благополучие, защита, сила, жизненная энергия.

Красный цвет здесь выступает не как пассивный признак, а как активный «деятель», выполняющий функцию энергетического щита.

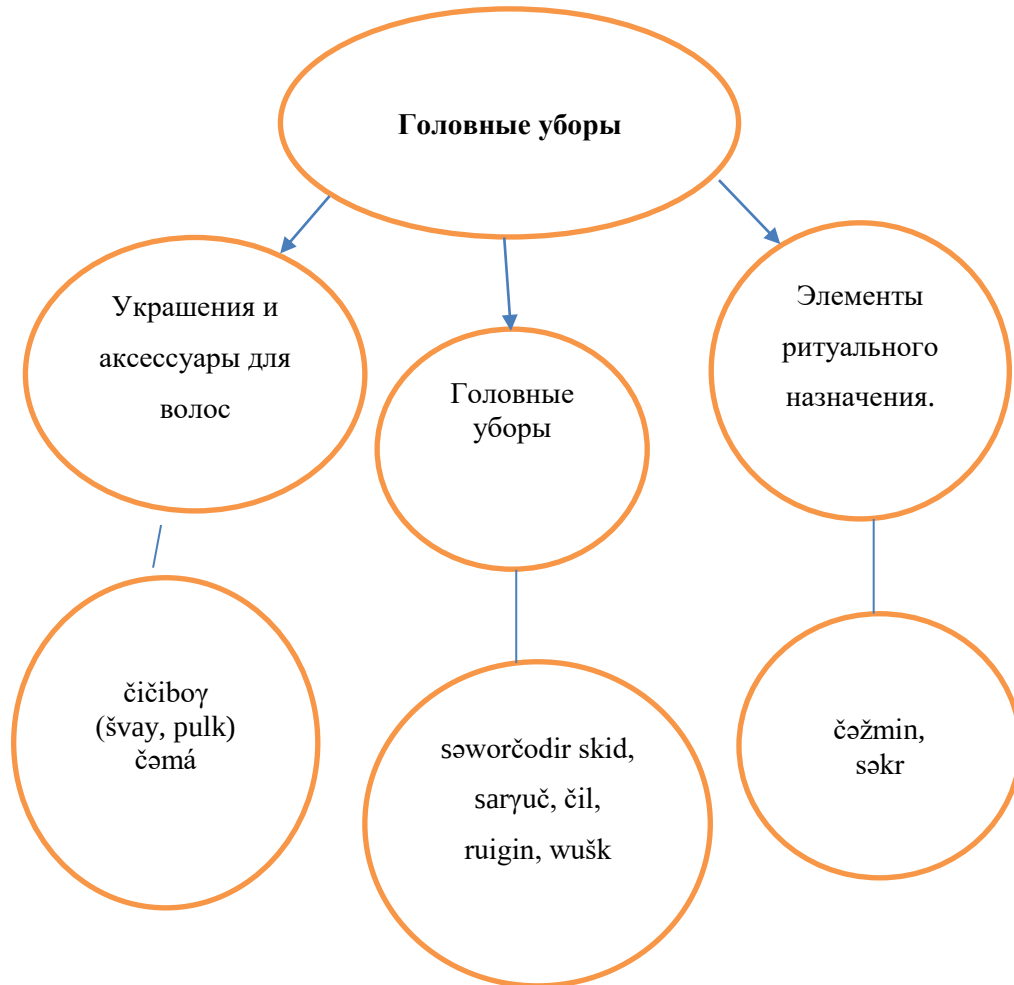
Эту же точку зрения разделяет Т.С. Каландаров, утверждая: для того, чтобы защититься от злых сил, в одежде жениха и невесты обязательно должен был присутствовать красный цвет. [5, с. 40]

Итоги анализа подтверждают, что совокупность наименований подвенечного убора в Вахане функционирует как многомерная система, где лингвистические единицы неразрывно связаны с их ритуальным назначением. В ходе исследования была эксплицирована (раскрыта) иерархическая связь между элементами поля, что позволило выявить ключевые маркеры ваханского свадебного кода. Таким образом, анализ показал, что система наименований опирается на устойчивое терминологическое ядро, дополненное разветвленной периферией, где сосредоточены специфические элементы традиционного головного убора.

Сравнительная таблица головного убора для анализа:

Лексема	Семантика	Происхождение	Материал	Символика
səworčo dir	Легкое покрывало	перс.	тюль, фатин, шёлк, кружева	Главный символ
skid	Тюбетейка, шапочка,	восточное	сатин, бязь или с обязательными использованием подкладки и вышивки	традиционная, обрядовая, повседневная
wušk	головная повязка невесты	восточное	бязь, марли, сон	невинность, чистота, защита
saryuč	налобная повязка	персидское	бязь, сатин с вышивкой	традиционная, обрядовая
šöl	шаль, большой узорчатый платок	персидское	кашемир, шерсть	традиционная, обрядовая, повседневная
čil	ткань, завязанная вокруг головы,	персидское	часто из шёлка или атласа и др.	традиционная, обрядовая, повседневная
ruygin	лицевой занавес, закрывающая часть лица	персидское	тюль, шелк, кружево	защита от «сглаза», чистота, невинность

Схема лексико-семантического поля головного убора невесты Вахана

ЛИТЕРАТУРА:

1. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму-Дарьи), Выпуск I. – Сталинабад: Из-во Академия наук Таджикской ССР, 1953. – 653 с.
2. Белов, А.А. Лексико-семантическое поле «Зной» в поэтических текстах Ф. И. Тютчева: дисс... к. филол. н. – Череповец, 2008. – 170 с.
3. Гуломалиева Р.К. Этнолингвистический анализ лексики женских украшений в шугнанском языке: дисс... канд. филол. наук/ Р. К. Гуломалиева. – Душанбе, 2024. – 195 с.
4. Ёгибекова, Б.Т. народный костюм таджиков ГБАО в отечественной и зарубежной историографии (конец XIX – начало XXI ВВ.): дисс... канд. филол. наук/ Б. Т. Ёгибекова. – Душанбе, 2024. – 223 с.
5. Каландаров, Т.С. Магия в семейно-бытовой обрядности шугнанцев // Этнографическое обозрение. – М., 2001. – № 1. – С. 40–43.
6. Караулов, Ю.Н. Структура лексико-семантического поля / Ю. Н Караулов // Филологические науки – 1972. – №1. – С. 314.
7. Куренкова, Т.Н. Лексико-семантическое поле и другие поля в современной лингвистике. Вестник Сибирского Государственного аэрокосмического университета имени академика М. Ф. Решетнева. – Красноярск, 2006. – С. 173 – 78.
8. Назарова З.О. Этнолингвистический анализ лексики, связанной со свадебным обрядом. Российский гуманитарный журнал. – М., 2015. Том 4. №6.
9. Стеблин-Каменский И. М. Этимологический словарь ваханского языка. СПб. : Петербургское востоковедение, 1999. – 346 с.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ НАИМЕНОВАНИЙ ГОЛОВНЫХ УБОРОВ НЕВЕСТЫ ВАХАНА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В данной работе представлен лингвистический анализ лексико-семантического поля наименований головного убора ваханской невесты в Таджикистане. Указанный метод способствует выявлению корреляции между языковыми единицами и культурными феноменами, эксплицируя, каким образом в лексических единицах и их структурных связях объективируются уникальные этнокультурные концепты, формирующие национальную картину мира.

Объектом исследования выступает лексический пласт, связанный со свадебным атрибутом ваханской невесты, включая наименования деталей кроя, материалов, декоративных элементов и магических оберегов, интегрированных в узор.

В работе применен полевой метод описания лексики, позволивший структурировать термины по ядерным и периферийным зонам.

В ходе исследования выявлено, что ЛСП головных уборов невесты обладает сложной иерархической структурой.

Структура исследуемого поля была дифференцирована на следующие микрополя: «наименования головных уборов», «атрибутика и аксессуары для волос», а также «элементы ритуального назначения».

Установлено, что лексемы не только называют предмет, но и вербализуют архаичные концепты «защита» и «переход», отражая смену социального статуса женщины.

Анализ собранного материала выявил гетерогенный характер исследуемого поля. В нем прослеживается устойчивое взаимодействие исконно ваханской лексики и таджикских языковых элементов, что служит прямым свидетельством исторически сложившихся контактов между этническими группами. Наличие подобных заимствований в такой консервативной сфере, как обрядовый головной убор, подчеркивает открытость культурной системы ваханцев к внешним интеграционным процессам.

Впервые проведена системная классификация лексики специфического элемента ваханского костюма с позиций семантического поля, что углубляет понимание лексической системы памирских языков.

Ключевые слова: ваханский язык, памирские языки, таджикский язык, лексико-семантическое поле, головной убор невесты, лингвокультурология, этимология, свадебная терминология, Вахан, Таджикистан.

Информация об авторе: Некбахтшоева Сангина Рахматшоевна – аспирант Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ. E-mail: neksangina@gmail.com Тел. : 89038570106

МАЪНОИ ЛЕКСИКИИ НОМИ САРПЌШҲОИ АРУСИ ВАХОНӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур таҳлили забониносии маънои лексикии номҳои сарпӯши арӯси вахонӣ дар Тоҷикистон пешниҳод мегардад. Усули мазкур барои муайян намудани робитаи байни воҳидҳои забонӣ ва падидаҳои фарҳангӣ мусоидат намуда, нишон медиҳад, ки чӣ гуна мафҳумҳои нодирӣ этнофарҳангӣ, ки тасвири миллии ҷаҳонро ташаккул медиҳанд, дар воҳидҳои лугавӣ ва робитаҳои сохтории онҳо таҷассум меёбанд.

Объекти таҳқиқот қабати лугавии марбут ба ҷузъи либоси арӯсии арӯси вахонӣ мебошад, ки номҳои ҷузъҳои дӯхт, мавод, унсурҳои ороишӣ ва воситаҳои ҷимоявии маросимӣ ё сеҳриро дар бар мегирад, ки ба сарпӯш ворид карда шудаанд.

Дар таҳқиқот усули майдони тавсифи лексика истифода гардида, истилоҳот аз рӯи минтақаҳои меҳварӣ ва канорӣ гурӯҳбандӣ карда шуданд.

Дар рафти таҳқиқот муайян гардид, ки майдони лексикӣ маъноии сарпӯшҳои арӯсӣ дорои сохтори мураккаби иерархӣ мебошад.

Сохтори майдони мавриди таҳқиқ ба зермайдонҳои зерин ҷудо карда шуд: «номҳои сарпӯшҳо», «лавозимот ва ороишоти мӯй» ва «унсурҳои дорои вазифаи маросимӣ».

Муайян гардид, ки лексемаҳо на танҳо ашёро номгузорӣ мекунанд, балки мафҳумҳои бостонии «муҳофизат» ва «гузариш»-ро низ ифода менамоянд, ки тағйирёбии мақоми иҷтимоии занро инъикос мекунанд.

Таҳлили маводи ҷамъоваришуда хусусияти ғайрияққинсаи майдони мавриди таҳқиқро нишон дод. Дар он ҳамкориҳои устувори лексикаи аслан вахонӣ бо унсурҳои забони тоҷикӣ ба назар мерасад,

ки далели мустақими робитаҳои таърихан ташаққули байни гурӯҳҳои этникӣ мебошад. Мавҷудияти чунин иқтибосҳо дар соҳаи нисбатан муҳофизакор, ба монанди сарпӯши маросимии арӯсӣ, боз будани низоми фарҳангии вахонӣро ба равандҳои ҳамгироии беруна таъкид менамояд.

Бори аввал гурӯҳбандии лексикаи унсурҳои хоси либоси вахонӣ аз мавқеи назарияи майдони маъноӣ анҷом дода шудааст, ки барои амиқтар дарк намудани низоми лугавии забонҳои помирӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: забони вахонӣ, забонҳои помирӣ, забони тоҷикӣ, майдони лексикӣ, маъноӣ, сарпӯши арӯс, забониносии фарҳангӣ, этимология, истилоҳоти арӯсӣ, Вахон, Тоҷикистон.

Маълумот дар бораи муаллиф: Некбахтшоева Сангина Раҳматшоевна – аспиранти Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон; E-mail: neksangina@gmail.com Тел: 89038570106

LEXICO-SEMANTIC FIELD OF NAMES OF THE BRIDE'S HEADRESS OF WAKHAN IN TAJIKISTAN

This article presents a linguistic analysis of the lexico-semantic field of the Wakhi bridal headwear in Tajikistan. This method facilitates the identification of correlations between linguistic units and cultural phenomena, explicating how unique ethnocultural concepts that shape the national picture of the world are objectified within lexical units and their structural relations.

The object of the study is the vocabulary layer associated with the wedding attributes of the Wakhi bride, including the names of cut details, materials, decorative elements, and magical amulets integrated into the headpiece. The study employs the field method of lexical description, which allowed for the structuring of terms into core and peripheral zones.

The results of the study reveal that the lexico-semantic field (LSF) of the bridal headwear possesses a complex hierarchical structure. The structure of the field under study was differentiated into the following microfields: “names of headwear,” “hair attributes and accessories,” and “elements of ritual significance.”

It was established that the lexemes not only name the object but also verbalize archaic concepts of “protection” and “transition,” reflecting the change in a woman's social status.

The analysis differentiated an array of autochthonous Wakhi vocabulary and identified a layer of Tajik borrowings, reflecting a long-term process of interethnic integration and cultural exchange. The examination of the collected material revealed the heterogeneous nature of the field under study. It demonstrates a stable interaction between original Wakhi vocabulary and Tajik linguistic elements, serving as direct evidence of historically established contacts between ethnic groups. The presence of such borrowings in a conservative sphere like ritual headwear highlights the openness of the Wakhi cultural system to external integration processes.

Scientific novelty. For the first time, a systematic classification of the vocabulary of a specific element of the Wakhi costume has been conducted from the perspective of a semantic field, which deepens the understanding of the lexical system of the Pamir languages.

Keywords: Wakhi language, Pamir languages, lexico-semantic field, bridal headwear, linguoculturology, ethnolinguistics, wedding terminology, Wakhan, Tajikistan.

Information about the author: Nekbakhtshoeva Sangina Rahmatshoevna – postgraduate student at the Abuabdullo Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of Tajikistan. E-mail: neksangina@gmail.com Тел: 89038570106

УДК: 811.222.8'373.611

**МАҲОРАТИ НИЗОМИИ ГАНЧАВӢ ДАР КОРБУРДИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ
БИСӢРЧУЗӢА ДАР ДОСТОНИ “ЛАЙЛӢ ВА МАЧНУН”**

Низомӣ С.Ф., Кенчазода М.С.

**Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон дар назди
Муассисаи давлатии Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд**

Таркиби луғавии забони осори ҳар як адиб оинаест, ки дар он маҳорату услуби нигоришоти ӯ инъикос меёбад. Забони босалобату ширадори асари безаволи Низомии Ганҷавӣ “Ҳамса” рангину сеҳрнок, ҷолибу диққатҷалбкунанда аст, ки хонанда ҳангоми мутолиаи он мафтунӣ ҷаззобияти ҳусни каломӣ ин адиби нуктасанҷ мегардад. Забону услуби нигоришоти “Ҳамса” барои муҳаққиқони забону адабиёт, таъриху фалсафа, маданияти сухан барои омузиш маҳаки ҷолиб мебошанд. Ҳар як муҳаққиқ меҳодад, ки вижагиҳои забони ин асарро ба риштаи таҳқиқ кашад ва салосату фасоҳати сухани тоҷикӣ-форсиро ба ҷаҳониён муаррифӣ намояд.

Фасоҳату нафосат, ҷаззобӣ ва забони ширинӣ ин шоири ширинбаён таваҷҷуҳи дошинмандон, адабиётшиносон ва забоншиносонро ба худ ҷалб намудааст, ки омӯзиши хусусиятҳои луғавию маъноӣ, калимасозиву истилоҳоварӣ ва ибораориву ҷумласозии “Ҳамса”-ро борҳо таъкид кардаанд.

Вижагиҳои забони осори Низомии Ганҷавӣ дар даҳсолаҳои охир ҳамчун маҳаки омӯзиши муҳаққиқони забони тоҷикӣ қарор гирифт ва дар ин самт асару мақолаҳо таълиф гардиданд, аз ҷумла, Низомова С. “Калимасозии сарфӣ дар “Ҳамса”-и Низомии Ганҷавӣ”, Неъматова Ф. “Низомӣ Ганҷавӣ ва мавқеи ӯ дар ташаккул ва таҳаввули забони адабии тоҷик”, Бобочонова Д. А. “Вожаҳои ифодакунандаи ҷирмҳои осмонӣ дар “Ҳафт пайкар”-и Низомии Ганҷавӣ” ва ғайра.

Доир ба забон ва услуби “Ҳамса”-и Низомии Ганҷавӣ як қатор таҳқиқот ба анҷом расида бошанд ҳам ҳанӯз паҳлуҳои дигари он аз лиҳози услубшиносӣ, забоншиносӣ, матншиносӣ мавриди баррасӣ қарор нагирифтаанд ва пажӯҳишҳои нав ба навро дар ин самт интизоранд.

Низомии Ганҷавӣ дар офаридани вожаҳои сохтаву мураккаб истеъдоди ғайрӣ дорад, ки бо ин васила сахми нотақрори ҳешро барои ташаккули таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ гузоштааст.

Тарзҳои калимасозӣ дар давоми солҳо инкишоф ва такмил меёбанд. Ҳар як навъи калимасозӣ дар марҳилаи худ барои ғаниву пурра шудани таркиби луғавӣ роли калон мебозад. Инкишофу тақомули калимасозӣ мувофиқи талаботу қонуниятҳои дохилии забон ба амал меояд. Забон барои пурра ва бо нозукиҳояш ифода намудани фикр ва барои ҳаматарафа қонунӣ гардонидани талаботи мубодилаи афкор аз ҳамаи воситаҳои истифода мекунад. Чунин талаботи забон барои инкишофи усулҳои калимасозӣ восита ва омилҳои мудим мебошад [8, с. 102].

Низомии Ганҷавӣ дар ҳамчун шоири суханпардоз аз тамоми имконоти калимасозии забони адабии тоҷикӣ фоида бурдааст. Дар осори шоир калимаҳои мураккаби тобеъӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад. Калимаҳои мураккаби тобеъӣ аз ҷиҳати таркиби морфологӣ дучузба ва бисёрчузба мешаванд. Офаридани чунин навъи калимаҳои мураккаб ба маҳорати забондонӣ ва услуби нигоришоти нависанда ва ё адиб мансуб аст. Ҳар як адиб ё қаламкаш вобаста ба баёни матлаб кӯшиш менамояд, ки аз имконоти дохилии забон, аз ҷумла воситаҳои муассири нутқ, роҳу усулҳои калимасозӣ, ифодаҳои маҷозӣ, воҳидҳои фразеологӣ, ибораорӣ ва ҷумласозӣ истифода намояд.

Дар ин мақола кӯшиш намудем, ки доир қорбурди калимаҳои мураккаби бисёрчузба дар андешаҳои ҳешро баён намоем.

Калимаҳои дорои маъно ва вазифаи услубӣ бори асосии мундариҷаи ғоявиро ба дӯши худ гирифта, барои ҳарчи возеҳтар ифода ёфтани мақсади эҷодии муаллиф роли

ҳалқунанда мебозанд. Ёфтан ва дар мавриди муносиб ба кор бурдани чунин воҳидҳои эстетикӣ, ки моҳиятан асос ва рукни услубии матн ба шумор мераванд, кори зиёда меҳнатталаб буда, танҳо ба туфайли ҷустуҷӯ ва таҳқиқи сухан муяссар мегардад [3, с. 14.].

Дарвоқеъ, интиҳоб ва корбурди воҳидҳои луғавӣ кори сахл нест ва ин амалро танҳо адибе ба анҷом мерасонад, ки аз нозуқиҳои маъноӣ луғавӣ ва услубии вожаҳо бохабар аст ва Низомии Ганҷавӣ аз зумраи чунин сухансачонест, ки дар корбурди вожа маҳорати нотақрор дорад.

Калимаҳои мураккаби бисёрҷузъа аз лиҳози вазифаи сарфӣ ба исму сифат мансуб мебошанд ва метавон онҳоро аз ҷиҳати таркиби морфологӣ ба чунин қолабҳо ҷудо намудан мумкин мебошад:

а) Исм+исм+исм. Ин қолаб дар асари мавриди назар камистеъмол мебошад ва чор вожа сохта шудааст. Чунончи, дар қолаби исм+исм+исм калимаҳои мураккаби **Кай+қубод+пайкар, деҳ+худоӣ+ном, дег+ поя+ кирдор, кай+қубод+поя** ба назар расиданд, ки шоир онҳоро ҳамчун сифатҳои тавсифӣ барои нишон додани хусусияти шахсон, мафҳумҳо ба кор бурдааст. Дар байти зерин калимаи мураккаби **Кайқубодпайкар**, ки аз исми кай “шоҳаншоҳ, шоҳи бузург”, қубод ва пайкар таркиб ёфтааст, ба маъноӣ “шабеҳи шоҳ Кайқубод будан” корбасти гардидааст:

Шарвоншаҳи Кайқубодпайкар,

Ҳокони қабир – Абулмузаффар [6, с. 201].

Калимаи мураккаби **деҳхудоӣ** аз исмҳои деҳ, Худо, ном сохта шудааст. Калимаи **деҳхудо** таъриҳӣ мебошад ва дар гузашта ба маъноӣ арбоби деҳ, молик ва соҳиби деҳ, қадхудо, раис ва бузурги деҳ истифода мекарданд. Калимаи деҳхудоӣ хоси услуби Низомии Ганҷавӣ буда, ба дар фарҳангҳо ба назар нарасид:

Деҳрондаву деҳхудоӣномем,

Чун Моҳ ба нимаи тамомем [6, с. 171].

Шоир барои нишон додани беадолатӣ аз санъати ташбеҳ истифода намуда, барои нишон додани хусусияти ситора калимаи дегпојкирдорро ба маъноӣ маҷозии “сияҳкунанда, бадкунанда” ба кор бурдааст:

В-он қавқабӣ дегпојкирдор

Дар деги фалак фишонда афзор [6, с. 141].

Дар байти зерин чор калимаи мураккаб Шарвоншаҳи **офтобсоя**, Кайхусрави **кайқубодпоя** истифода гардида, ки се калима дар қолаби исм+исм ва як калима дар қолаби исм+исм+исм сохта шудаанд. Чунин тарзи истифодаи калимаҳои мураккаб аз маҳорати бесобиқаи Низомии суханвар дар тасвири бадеӣ, баёни матлаб шаҳодат медиҳад. Калимаи мураккаби **кайхусравпоя** ишора аз авлоди Кайқубод будани Кайхусрав мекунад:

Шарвоншаҳи офтобсоя,

Кайхусрави **кайқубодпоя** [6, с. 26].

б) Исм+исм+сифат. Дар асари мавриди назар дар ин қолаб танҳо калимаи сарпайбараҳна ба назар расид. калимаи сарпайбараҳна аз ибораи изофии сару пойи бараҳна бунёд гардида, шоир онро барои нишон додани ҳолати Маҷнун ба кор бурдааст:

Ҳар субҳдаме шудӣ шитобон

Сарпайбараҳна дар биёбон [6, с. 51].

в) Исм+исм+асоси замони ҳозираи феъл. Ин тарзи калимасозӣ яке аз қолабҳои маъмул ва серистеъмоли сохта шудани калимаҳои мураккаб ба ҳисоб меравад. Дар мавриди чунин қолаби калимасозӣ забоншинос Ш. Рустамов чунин ибрази андеша намудааст: Ҷузъи аксарияти исмҳои мураккабе, ки аз исму асоси замони ҳозираи феъл сохта шудаанд, ба ҳам дар муносибати объекту амал буда, бештарини онҳо исми фоил мебошанд, ки шахсро далолат мекунад: мӯзадӯз, ҷомашӯй, моҳигир, найнавоз, доиразан, гулпарвар, ошпаз, аробақаш, сартарош ва монанди инҳо [8, с. 105]. Дар маводи мо аз исму асоси замони ҳозираи феъл калимаҳои мураккаби бисёрҷузъа сохта шудаанд. Дар мисолҳои зерин калимаҳои мураккаби **ҷон+зинда+кун, шаб+рӯз+кун, сар+моя+дих, ҳаз+пора+кун.** Калимаи мураккаби ҷонзиндакун аз ибораи зиндакунадаи ҷон, ҷони қасеро зинда кардан ба

миён омадааст:

Чонзиндакуне, ки аз фасеҳӣ
Шуд мурдаи ӯ дами масеҳӣ! [6, с. 112].

Ин нома ба номи подшоҳе,
Чонзиндакуне, хирадпаноҳе! [6, с. 149]

Калимаи мураккаби **шабрӯзкун** аз ибораи “шарбро рӯз кардан” пайдо шуда, бештар дар забони адабии муосир ва гуфтугӯ дар қолаби ибора истифода мегарданд:

Равшангуҳаре зи тобнокӣ,
Шабрӯзкуни сарои хокӣ [6, с. 47].

Калимаи мураккаби сармоядиҳ ба маънои диҳандаи сармоя истифода гардидааст:
Пироягари парандпӯшон,
Сармоядиҳи шакарфурӯшон [6, с. 74].

Калимаи мураккаби **хазпорақун** хоси услубии фардии шоир мебошад ва аз исми арабии хаз “чонвари хурдҷусса аз чинси самур; пӯстини хаз пӯстине, ки аз пӯсти хаз дӯхта шудааст” [418], вожаи пора ва феъли ёвари кардан сохта шудааст. Хазпорақун ишора ба дӯзандаи пӯстин аз пӯсти хаз аст. Як услуби хоси Низомӣ дар он зоир мегардад, ки дар як байт чандин калимаи мураккабро ба кор мебарад, зеро калимаҳои мураккаб як роҳи муъҷазбаёнӣ мебошанд: :

Ифлосхарони чонфурӯшем,
Хазпорақуну палоспӯшем [6, с. 171].

г) Исм+асоси замони ҳозираи феъл+асоси замони ҳозираи феъл. Дар ин қолаб калимаи мураккаби табарзадангез ба назар расид, ки хоси услуби Низомист. Дар забони адабии тоҷикӣ калимаи табарзад “наботи сафеду шаффофи хеле саҳт, ки аз ғояти саҳтӣ бо табар шикастан лозим меомадааст” маъмул аст, аммо Низомӣ вожаи сечуъаи табарзадангезро барои тавсифи лаб ба кор бурдааст:

Маҷнун ба ҷавоби он шакаррез
Бикшод лаби **табарзадангез** [6, с. 71].

ғ) Исм+исм+сифати феълӣ. Ин қолаб дар маводи мо каммаҳсул буда, танҳо ду вожа ба мушоҳида расиданд: **чигаркабоғашта**, **харобғашта**, ки имрӯз низ дар ҳамин қолаб истифода мегарданд:

Эй хоки ман аз ту обғашта,
Бингар ба мани **харобғашта** [6, с. 143].

Маҷнуни **чигаркабобғашта**,
Деҳқони деҳи харобғашта [6, с. 115].

д) Исм+сифат+сифати феълӣ. Ин тарзи сохтани калимаҳои мураккаби бисёрҷуъа дар объекти таҳқиқи мо камистеъиол аст ва танҳо як вожа ба назар расид: моҳинавнадида:

К-он шефтаи расанбурида,
Девонаи моҳинавнадида [6, с. 112]

е) Исм+сифат+асоси замони ҳозираи феъл. ин тарзи сохта шудани калимаҳои мураккаб дар маводи таҳқиқи мо каммаҳсул мебошад ва дар ин қолаб калимаҳои мураккаби **сарсабзқун**, **дилхушқун** ба назар расиданд. Калимаи мураккаби сарсабзқун ба маънои маҷозии “хушбахту осудаҳол кардан” омадааст:

Неъматдиҳу пойгоҳсоз аст,
Сарсабзкуни суҳаннавоз аст [6, с. 23].

Калимаи мураккаби дилхушқун аз ибораи фразеологӣи дили касеро хуш кардан бунёд гардида, ба маъноии маҷозии “касеро хушҳол, шод кардан” истифода шудааст:

Эй олами ҷону ҷони олам,
Дилхушкуни одамию Одам [6, с. 30].

Кайхусрави бекулоҳу бетаҳт,
Дилхушкуни сад ҳазор бераҳт [6, с. 52].

ё) Сифат+сифати феълӣ+исм. Дар ин қолаб калимаи **кабуд+карда+ҷома** “**ҷомаи кабуд кардан**” дучор гардид, ки хоси услубии фардии шоир буда, дар фарҳангҳо зикр

нашудааст:

Дидам-ш, **кабудкардачома**,

Пӯшида, ба ман супурд нома [6, с. 148].

ж] Сифат+исм+сифати феълӣ. Ин тарзи сохтани калимаҳои мураккаб дар объекти таҳқиқи мо бемаҳсул буда, танҳо калимаи каждумзада мушоҳида гардид.

Заҳрест ба қаҳри нафс додан

Каждумзадари карафс додан [6, с. 71].

з] Сифат+исм+ асоси замони ҳозираи феъл. Дар ин қолаб ду вожа ба назар расиданд, ки ҳоси услуби китобӣ буда, ҳамчун исми амал истифода гардидаанд. калимаи мураккаби баддилкун дар истеъмол нест ва шоир онро баврои барҷаста нишон додани хислати манфии персонаж ба кор бурдааст: :

В-он ҳурмнишини чарми шерон,

Баддилкуни ҷумлаи далерон [6, с. 136].

К-ошuftа ҷавоне аз фалон дашт

Бадномкуни диёри мо гашт [6, с. 66].

й] Шумора+исм+исм. Дар ин қолаб Низомӣ калимаи мураккаби яксароҳанг-ро ҳамчун аломати тир ба кор бурдааст:

Ӯ дуки дусар фиғанда аз чанг,

Бардошта тири яксароҳанг [6, с. 76].

Гуруҳи дигари калимаҳои мураккаби бисёрҷузъа бо ёрии пасвандҳои калимасоз, хусусан, пасванди муштарақвазифаи –й сохта шудаанд. Ин тарзи калимасозиро забоншинос чунин тавсиф намудааст: “Ин тарзи калимасозӣ сунъӣ нест, вале дараҷа ва мавқеи истифодаи онҳо ба маҳорат ва истеъдоди нависанда вобаста аст” [8, 118]. Инчунин забоншинос истифодаи нодурусти чунин тарзро боиси коствагии ҳусни баён шуморидааст: Дар истифодаи на фақат исмҳои сечузъа, балки ҳама гуна калима эътибор дода, ба сӯйистифодаи онҳо роҳ додан лозим нест, чунки ин тадбир боиси хирағӣ ва беобурангии калом мешавад [8, с. 117].

й] Исм+исм+асоси замони ҳозираи феъл+пасванд. Шоир дар ин қолаб калимаи мураккаби гул+об+рез+й-ро ба кор бурдааст, ки аз ибораи феълии гулоб рехтан ба миён омадааст:

Ҳар дида зи рӯи сустхезӣ

Мекард бар ӯ **гулобрезӣ** [6, с. 165].

к] Исм+сифат+исм+пасванд. Ин тарзи сохтани калимаҳои мураккаб дар объекти мо бемаҳсул буда, танҳо калимаи **дахонпуробӣ** ба назар расид.

Далв аз гулаҳои офтобӣ

Хомӯшлаб аз **дахонпуробӣ** [6, с. 141].

қ] Исм+ асоси замони ҳозираи феъл+ асоси замони ҳозираи феъл+пасванд. Дар ин қолаб шоир калимаи боркашраҳонӣ истифода гардидааст, ки камистеъмол аст:

Бори ҳама мекаш, ар тавонӣ,

Беҳтар чӣ зи боркашраҳонӣ?! [6, с. 44].

л] Шумора+шумора+асоси замони ҳозираи феъл+пасванд. Чунин тарзи сохта шудани калимаҳои мураккаби бисёрҷузъа бо пасванд дар забони тоҷикӣ бемаҳсул аст. Дар объекти таҳқиқи мо низ як вожа дучор омад, ки дар сарчашмаҳо дар ин қолаб ба назар нарасид. Калимаи мураккаби даҳпанҷӣ дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” чунин шарҳ ёфтааст: “тиллоу нукраи қалб ва носара, тиллоу нукрае, ки ними он филизи дигарест” [9, с. 433-434]. Шоир бо калимаи даҳпанҷзанӣ ишора ба касе мекунад, ки ба истехсоли он машғул аст:

То даҳдаҳии ғароибат ҳаст,

Даҳпанҷзанӣ раҳо кун аз даст [6, с. 23].

м] Ҷонишин+шумора+асоси замони ҳозираи феъл+пасванд. Дар ин қолаб калимаи ҳештаншиносӣ мушоҳида гардид, ки имрӯз низ дар истеъмол аст.

Дар чадвали ин хати қиёсӣ
Мекӯш ба хештаншиносӣ! [6, с. 38].

н] Исм+пешоянд+исм+ асоси замони ҳозираи феъл. чунин тарзи сохта шудани калимаҳои мураккаб бемаҳсул буда, аҳён-аҳён ба мушоҳида мерасад. Дар ин қолаб калимаи мураккаби писарбабоддодаро шоир барои тасвири ҳолати падари писарро аз даст дода ба кор бурдааст:

К-он пири писарбабоддода,
Яъқуби зи Юсуф уфтода [6, с. 121].

Ҳамин тавр, аз баррасии маводи ғирдоварда маълум гардид, ки Низомии Ганҷавӣ дар офаридани вожаҳои мураккаби бисёрҷузъа маҳорати нотақрор дошта, дар тасвири ҳодисаҳо, воқеаҳо, олами зебо, тавсифи симои ботинӣ ва зоҳирии одамон ва ғайра онҳоро бомавриду бомавқеъ ба кор бурдааст.

Шоир бо ин усули калимасозӣ 17 қолибро ба кор бурдааст, ки босо қолиб мебошанд. Дар достони “Лайлӣ ва Мачнун” ҳамаи қолибҳо якранг истифода нагардидаанд. Дар сохтани калимаҳои мураккаби бисёрҷузъа аз ҳиссаҳои нутқ, асосан, исм, сифат, асоси замони ҳозираи феъл, сифати феълӣ истифода гардидаанд.

АДАБИЁТ:

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, қ. 1. 1985. -355 с.
2. Бобоҷонова Д.А. Вожаҳои ифодакунандаи ҷирмҳои осмонӣ дар “Ҳафт пайкар”-и Низомии Ганҷавӣ. Номаи Донишгоҳ 2016 №04. С. 144-153.
3. Ғаффоров Р. Нависанда ва забон. – Душанбе: Ирфон, 1977. –206 с.
4. Неъматова Ф. “Низомии Ганҷавӣ ва мавқеи ӯ дар ташаккул ва таҳаввули забони адабии тоҷик. // Материалы республиканской научно-практической конференции «Роль национального самосознания в произведениях таджикских писателей», ТГПУ им. С. Айни. –Душанбе, 2019. С. 138-142.
5. Низомова С.Ф. Калимасозии сарфӣ дар “Ҳамса”-и Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе: Матбаа, 2010. –175 с.
6. Низомии Ганҷавӣ. Ҳамса. Лайлю Мачнун. Ҳафт пайкар. – Душанбе: Адиб, 2012. Силсилаи “Ахтарони адаб”, қ. 20. –480 с.
7. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1972. –79 с.
8. Рустамов Ш. Забон ва замон [Таълимоти ҷовидон Асос ва аломатҳои забони адабӣ. Нависанда ва замон]. – Душанбе: Ирфон, 1981. –256 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. Қ. 1 - 949с
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. Қ. 2 . - 944с.

МАҲОРАТИ НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ ДАР ҚОРБҮРДИ КАЛИМАҲОӢ МУРАККАБИ БИСӢРӢУЗӢА ДАР ДОСТОНИ “ЛАЙЛӢ ВА МАЧНУН”

Мақолаи мазкур ба роҳҳои сохта шудани калимаҳои мураккаби бисёрҷузъа дар достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомии Ганҷавӣ баҳшида шудааст. Муаллифи мақола дуруст кайд кардааст, ки Низомии Ганҷавӣ дар офаридани вожаҳои сохтаву мураккаб истеъдоди ғитрӣ дорад, ки бо ин васила саҳми нотақрори хешро барои ташаккули таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ гузоштааст.

Низомӣ дар офаридани вожаҳои мураккаби бисёрҷузъа маҳорати нотақроре дорад ва 17 қолаби сохта шудани чунин калимаҳо ба мушоҳида расиданд. Муҳаққиқ ин навъи калимаҳои мураккабро аз лиҳози семантика ва таркиби морфологӣ ба риштаи таҳқиқ кашида, ба услуби фардии адиб мансуб будани бархе аз ин навъи вожаҳоро бо далелҳо шарҳ додааст.

Аз баррасии маводи ғирдомада маълум гардид, ки дар ташикли калимаҳои мураккаби бисёрҷузъа аз ҳиссаҳои нутқ исм, сифат, асосҳои феъл, пасвандҳо нақши муҳим доранд.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, исм, сифат, феъл, семантика, мураккаб, бисёрҷузъа, пасвандҳо.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Низомӣ Санавбар Фахрӣ** –доктори илмҳои филология, МДТ “Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино. Тел.: 93 515 40 29.

Email:sanobarnizomova66@gmail com.

Кенҷазода Манучехра Солеҳ – мудири кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва таърихи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон дар назди Муассисаи давлатии “Донишқадаи байналмилалӣи Хуҷанд”, доктори илмҳои филологӣ. Тел. : (+992) 92-111-33-44)

МАСТЕРСТВО НИЗОМИ ГАНДАВИ В ИСПОЛЬЗОВАНИИ СЛОЖНЫХ МНОГОКОМПОНЕНТНЫХ СЛОВ В РАССКАЗЕ «ЛЕЙЛИ И МАДЖНУН»

Данная статья посвящена способам образования сложных многокомпонентных слов в рассказе Низами Гянджави «Лейли и Маджнун». Автор статьи справедливо отмечает, что Низами Гянджави обладал врожденным талантом к созданию сложных и вымышленных слов, тем самым внеся уникальный вклад в формирование лексической композиции таджикского литературного языка.

Низами обладает уникальным умением создавать сложные многокомпонентные слова, и было выявлено 17 моделей такого словообразования. Исследователь изучил этот тип сложных слов с точки зрения семантики и морфологического состава и с помощью доказательств объяснил, что некоторые из этих слов относятся к индивидуальному стилю автора.

Из анализа собранных материалов стало ясно, что в образовании сложных многокомпонентных слов важную роль играют части речи, существительные, прилагательные, основы глаголов и суффиксы.

Ключевые слова: словообразование, существительное, прилагательное, глагол, семантика, сложный, многокомпонентный, суффиксы.

Сведения об авторах: Низами Санавбар Фахри–доктор филологических наук Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибн Сино. Тел. : 93 515 40 29. Email:sanobarnizomova66@gmail com.

Кенҷазода Манучехра Солеҳ - заведующий кафедрой международных отношений и истории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана при Государственном учреждении «Худжандский международный университет», доктор филологических наук. Республика Таджикистан, г. Худжанд. Тел. : (+992) 92-111-33-44)

NIZOMI GANDAWI'S MASTERY OF COMPOUND WORDS IN THE STORY "LAYLA AND MAJNUN"

This article examines the methods of forming complex, multi-component words in Nizami Ganjavi's story "Layla and Majnun. " The author rightly notes that Nizami Ganjavi possessed an innate talent for creating complex and invented words, thereby making a unique contribution to the lexical composition of the Tajik literary language.

Nizami possesses a unique ability to create complex, multi-component words, and 17 patterns of such word formation have been identified. The researcher examined this type of compound word from a semantic and morphological perspective and, using evidence, explained that some of these words reflect the author's individual style.

An analysis of the collected materials revealed that parts of speech, nouns, adjectives, verb stems, and suffixes play a significant role in the formation of complex, multi-component words.

Keywords: word formation, noun, adjective, verb, semantics, complex, multi-component, suffixes.

About the authors: Nizami Sanavbar Fakhri is a Doctor of Philological Sciences at the Abu Ali ibn Sino Tajik State Medical University. Тел. : 93 515 40 29. Email:sanobarnizomova66@gmail com.

Republic of Tajikistan, Khujand. Kenjazoda Manuchekhra Soleh - Head of the Department of International Relations and History at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan under the State Institution "Khujand International University", Candidate of Philological Sciences. Republic of Tajikistan, Khujand. Тел. : (+992) 92-111-33-44.

УДК: 809. 159. 1 (тадж. англ.)

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ КЛАССИФИКАЦИИ ЗООНИМИЧЕСКИХ И ФИТОНИМИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В АНГЛИЙСКОМ, ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Окимшоева М.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Исследование полной картины зоонимических и фитонимических фразеологических единиц в разноструктурных языках показал, что классификация данных единиц осуществляется с разных точек зрения, основными из которых являются этимологическая, стилистическая, семантическая, структурно-грамматическая и тематическая классификации.

Первый способ классификации зоонимических и фитонимических единиц осуществляется по признаку их происхождения. Этимологический подход классификации этих единиц не является распространённым, только некоторые особенности этимологической классификации английских идиом были отмечены в книге Л. П. Смирта "Слова и идиомы" [19]. Этимологическая классификация имеет более обширный характер, так как оно чаще всего проводится в рамках конкретных лингвистических исследований.

Известная работа Дж. Диксона посвящена стилистической классификации единиц, где автор приводит алфавитную перечень различных фраз с учетом стиля их использования. В стилистической классификации главную роль играют перифразировка и синонимия с приведением примеров из художественной литературы.

Характерной чертой стилистической дифференции фразеологизмов, в том числе зоонимических и фитонимических фразеологизмов являются оценочно-эмоционально-экспрессивные особенности, приобретенные фразеологизмами вследствие их предпочтительного, исключительного употребления в разных областях человеческого общения.

Согласно языковеду Н.М. Шанскому дефиниция фразеологических оборотов с стилистического точки зрения выделяет меж стилевые, разговорно-бытовые, архаизмы и историзмы, книжные фразеологические единицы [16].

К межстилевым фразеологическим оборотам относятся устойчивые сочетания слов, которые широко используются во всех стилях языка. Эта группа фразеологических оборотов не формулируют и не содержат какие-либо оценки.

Бытовые – разговорные фразеологические обороты составляют устойчивые сочетания слов больше употребляемые в устной речи. Отличительной чертой этой группы фразеологизмов является их экспрессивно-стилистическая окраска с ласкательной, бранной, иронической, презрительной, шутильной акцентами .

Устойчивые сочетания слов, употребляемые в письменной речи относят к группе книжных фразеологических единиц. Данной группе фразеологических оборотов свойственна торжественность, патетичность и поэтичность.

Фразеологические историзмы и архаизмы вышли из активного употребления, первая группа (историзмы) в связи с исчезновением соответствующего явления действительности, а вторая (архаизмы) из-за вытеснения их другими устойчивыми сочетаниями или отдельными словами, более подходящие для выражения соответствующих понятий.

Семантическая классификация фразеологических единиц проводится по двум признакам: по признаку круга понятий и по признаку выражения. Группа семантической классификации фразеологических единиц хорошо отмечено в книге П. Роже, где оно проводится по семантическому признаку не только фразеологических единиц, но и слов . Данная книга показывает подбор правильных и разнообразных средств выражения мысли, не является лингвистическим исследованием. Словарь В. Мюллера также отражает семантическую классификацию в обширном виде, где семантическая классификация могла бы быть использована при составлении справочников, фразеологических словарей и

гlossарий [14].

В данной работе мы также рассмотрим классификацию В. В. Виноградова, для выявления свойств исследуемых нами зоонимических и фитонимических фразеологических единиц. Лингвист классифицирует фразеологические единицы на три типа: фразеологические сращения, фразеологические единства и фразеологические сочетания» [7].

1). Фразеологические сращения – идиомы – абсолютно неделимые, неразложимые устойчивые сочетания, общее значение которых не зависит от значения составляющих их слов. Такие сращения также наблюдаются в исследуемых зоонимических и фитонимических поговорах английского, таджикского и русского языков: *Barking dogs seldom bite // Dogs that bark at a distance don't bark at hand.* – Саги лоянда гиранда набошад . – Лающие собаки редко кусаются, в значении те, кто много угрожает или кричит, обычно не представляют реальной опасности и не выполняют свои угрозы; *As the tree falls, so shall it lie.* – Дарахти качро алов рост мекунад–одами бадро (качро) гӯр// Дарахти кач рост намешавад. – Как упадет дерево, так оно и останется, в значении «последствия наших действий или решений неизбежны и остаются такими, какими они есть». Основой для фразеологических сращений, служат переносные значения, так как в них между прямыми и переносными значениями утрачена связь. В состав фразеологических сращений входят архаизмы, синтаксически неразложимые единицы, не перестанованные компоненты .

2) Фразеологические единства –устойчивые сочетания слов отчетливо сохраняющие признаки семантической раздельности компонентов при наличии переносного значения: *To count one's chickens before they are hatched.* –Чучаро дар тирамоҳ шумур. – Цыплят по осени считают, в значении всему своё время; *There is no rose without a thorn* (анг) – Гули бе хор нест. – Нет розы без шипов, в значении: «в жизни не бывает счастья без трудностей, или же, что у всего хорошего есть свои недостатки». При исследовании фразеологических сращений и фразеологических единств наблюдаются некоторые схожести в метафорическом значении, хотя первым свойственна раскрытие образного содержания в диахроническом виде, во втором же переносность значения определяется с точки зрения современного языка.

Согласно мнению академика В. В. Виноградова характерным признаком только фразеологических единств считается образность, и в их составе нет слов, не понятных с точки зрения современного языка. Фразеологические единства имеют характерные признаки согласно, которым они отличаются от других видов ФЕ. К этим признакам относятся: яркая образность и возможность совпадения с параллельно существующими словосочетаниями, устойчивые формы и значения, эмоционально-экспрессивная окрашенность, появления синонимических, аналогичных отношения с отдельными словами или фразеологиями в целом.

3) Фразеологические сочетания – устойчивые обороты, состоящие из слов со свободным, и с фразеологически связанным значением: *Neither fish nor flesh* . – На гушту на моҳӣ . – Ни рыба ни мясо, в значении «нечто неопределённое, не являющееся ни одним из двух вариантов, промежуточное или бесхарактерное»; *As like as two peas*. – Як себи ду кафон. – Яблоко от яблони не далеко падает (как две капли воды), в значении «что-то очень похоже, практически идентично».

Фразеологическим сочетаниям допустима вариантивность одного из компонентов, синонимическая замена стержневого слова, включение определений, перестановка компонентов, свободное употребление одного из компонентов и связанное употребление другого. Учитывая воспроизводимость, как основное качество признака фразеологизмов, профессор Н. М. Шанский развивая классификацию академика В. В. Виноградова выделил четвертый тип фразеологических единиц – «фразеологические выражения» [16].

4) Фразеологические выражения – устойчивые фразеологические обороты, которые целиком состоят из слов со «свободным номинативным значением и семантически членами» [7]. Особенностью этих единиц заключается в использовании их как готовых

речевых единиц с постоянным лексическим составом и определенной семантикой. Эти обороты в большинстве своём имеют буквальные значения и не имеют образного аллегорического смысла: *I will either win the saddle or lose the horse.* – Ё хара пеши бор, ё бора пеши хар. – Я либо выиграю седло, либо потеряю лошадь, в значении риска. Этот фразеологический оборот непосредственно указывает на участие лошади на скачках и возможный выигрыш.

Семантический подход классификации фразеологических единиц, в нашем случае зоонимических и фитонимических единиц исследуемых языков также выражается в многозначности (не смотря на то, что основная масса фразеологических единиц однозначна). Многозначность фразеологических единиц связана с омонимией, которая может возникнуть при распаде многозначных ФЕ или случайного совпадения их компонентов. Несмотря на это появление омонимии внутри ФЕ считается редким явлением, которое вызвано лексической вторичностью фразеологизма.

a barking dog – как СС – лающая собака, в составе паремии: *Barking dogs seldom bite* // *Dogs that bark at a distance don't bark at hand.* – Саги лоянда гиранда набошад – безобидная, бевредная вещь;

the cat to jump – как СС – прыжок кота, в составе паремии: *Wait for the cat to jump.* – Мор то рост нагардад, маравад бар сӯрох, в значении «долгого ожидания»;

a white elephant – фили сафед – как СС – слон белого цвета, как ФЕ – обременительное или разорительное имущество, подарок от которого не знаешь как избавиться;

a black sheep – гови рехин – как СС – овца черного цвета, как ФЕ – паршивая овца, позор семьи, негодяй.

Другой особенностью семантического аспекта зоонимических и фитонимических единиц в исследуемых языках, которая является непосредственной темой нашего исследования является выражение синонимии, которая тесно переплетается с вариативностью. В приведенной диссертационной работе мы будем придерживаться точку зрения Ю. С. Степанова, согласно которой «фразеологизмами–синонимами признаются фразеологизмы, хотя и очень близкие по значению, но не имеющие в основе один и тот же образ и не допускающие замены компонентов от одного фразеологизма к другому». Эквивалентные фразеологизмы считаются фразеологизмы, обладающие, одинаковой основой, одним строением и возможной взаимозаменяемой частью.

Другой аспект семантических особенностей фразеологических единиц, в том числе зоонимических и фитонимических фразеологий английского, таджикского и русского языков считаются сигнификативные, денотативные и коннотативные компоненты.

Сигнификативный компонент значения включает в себя объем информации, выражаемой фразеологизмом в отношении обозначаемого элемента внеязыковой действительности. Денотативный компонент выражает предметную соотнесенность ФЕ с лицом, действием, состоянием, ситуацией. Коннотационный аспект выражает стилистические, экспрессивные, эмоциональные и оценочные окраски этих единиц.

Фразеологические единицы как переосмысленные и выполняющие номинативно-характеризующую функцию согласно синтагматическим отношениям требуют сочетаемость определенных тематических групп. Для четкой и правильной интерпретации фразеологических единиц важно учитывать использование их в контексте. Их интерпретация должна быть осуществлена с учетом денотативного содержания фразеологических единиц и их коннотативных свойств как: экспрессивность, стилистическая и эмоциональная окраска.

Исходя из эмоциональной окраски фразеологических единиц, выражающие отношения говорящего к предмету, фразеологические единицы делятся на оценочные и не оценочные группы, последняя из которых выполняет только номинативную функцию в речи. Оценочная характеристика зоонимических и фитонимических фразеологических единиц исследуемых языков включает в себя субъект оценки (того, кто оценивает) и объект (то, что оценивается), которое осуществляется по опеределённой шкале, согласно

оценочным стереотипам.

В нашем случае, при исследовании эквивалентности зоонимических и фитонимических единиц выявлены положительные, отрицательные и нейтральные окраски понятий и событий. В качестве примера рассмотрим следующие эквивалентные фразеологические единицы с зоонимической семой:

1) Зоонимические фразеологические единицы с негативной коннотацией: a black sheep – гови рихин – поршивая овца – негативная коннотация, которая указывает на того, кто отличается плохим поведением или моральными качествами, как бы "портив" общую картину; the scalded cat – моҳии таштдида – обжегшийся, пуганный.

2) Зоонимические фразеологические единицы с положительной коннотацией: take the bull by the horns – взять быка за рога – действовать решительно, мужественно преодолеть трудности, a good dog deserves a good bone – саги хуб устухони хубро сазовор – хорошей собаке хорошая кость – каждый заслуживает согласно своему поведению.

3) Зоонимические фразеологические единицы с двойственной коннотацией: to kill two birds with one stone – бо як тир ду нахчир – убить одним выстрелом двух зайцев – одновременно сделать два дела (для человека который это сделал хорошая коннотация, а для того кто ждет результата этих действий может быть неудовлетворительным из-за быстрой–некачественной работы); Every cock sings in his own manner. – Бузро ба пои худаш меовезанд, гўспандро ба пои худаш – на вкус и цвет товарищей нет или "каждому своё" – каждый человек или существо имеет свои особенности, привычки или стиль в поведении, и действует в соответствии с этим. Это выражение подчеркивает индивидуальность и то, что у каждого есть свой способ делать что-то, будь то в жизни, в работе или в любом другом контексте.

Эмотивная семантика является другой составляющей зоонимических и фитонимических единиц, которая представляет собой результат отражения эмоций в слове в процессе их словесного описания действий. Она служит для выражения личных эмоциональных отношений человека к проявлениям окружающей среды и реализуется через эмоциональную речь носителей языка. Как известно эмоции испытывают, а также их выражают словесно или посредством мимики.

Последующим критерием зоонимических и фитонимических фразеологических единиц исследуемых языков считается их экспрессивность, под которым чаще всего подразумевается определенная функция некоторых языковых единиц – функция воздействия. С этой точки зрения экспрессивными единицами считаются те фразеологизмы, которые наряду с номинативной и сигнификативной функциями выполняют также прагматическую функцию – функцию воздействия. Такие единицы служат не просто элементом действительности, но и используются как орудие воздействия на собеседника.

Учеными выявлены другие формы экспрессивности фразеологических единиц как: качественные, количественные и качественно-количественные экспрессивные единицы, каждая из которых имеет своё место в речи.

1) В количественных экспрессивных значениях фразеологических единиц выражается высокая степень проявления признака:

as blind as a bat – кўрмуш ворӣ – слеп как крот, с очень плохим зрением;

to work like a racing dog – маркабворӣ мехнат кардан – работать как осёл – очень упорно работать.

2) Качественные экспрессивные значения сформированы с помощью дополнительных оттенков смысла, которые вытекают из специфики образа, легшего в основу зоонимических фразеологических единиц:

(as) stupid as a donkey – маркаб ворӣ якрав – упрямый (глупый) как осел;

repeat like a parrot – тутӣ ворӣ такрор кардан – повторять как попугай;

as fresh as a rose – нафис чун гул – свежа, как роза.

3) Качественно-количественные экспрессивные значения объединяют в своем содержании семы как количественной, так и качественной экспрессии:

bold/brave as a lion – шери нар – храбрый как лев;

a lone wolf – гурбаи танҳо – «волк–одиночка» – человек, действующий в одиночку .

Структурно-семантическая характеристика фразеологических единиц с фитонимическими и зоонимическими семантиками также является неотъемлемой частью лингвистического исследования фразеологических единиц каждого языка. Основой данной сферы исследования считается выявления компонентных составляющих, морфологических особенностей фразеологических единиц, способов их построения, выявления грамматических категорий фразеологий исследуемых языков.

Лингвокультурологическое исследование языков включает в себя устойчивые сочетания с зоонимами и фитонимами, которые каким-то образом отражают метафорическую характеристику языка, которая в большинстве случаев выявляется на основе сравнительно-сопоставительного анализа данных единиц с учетом выявления общих и отличительных их свойств.

Изучение теоретического зоонимического и фитонимического материала показал, что при их выявлении основополагающих значений и функций в языках мнения ученых расходятся. В. В. Морковкин считает, что зоонимы наряду с анимальными значениями также могут выступать как семантические варианты многозначного слова в качестве денотата, исходное значение которого является название того или другого животного. Функция таких зоонимов проявляется при строении производных лексико-семантических слов [13, с. 25].

В современной лингвистике имеют место другие подходы исследования названий животных, к которым можно отнести структурный, словообразовательные и лингвокультурологические методы. Известны также антропоморфные и зооморфные особенности зоонимов, базирующие на основе объективных и субъективных качествах животных. Приписывающая фантазией и творческим восприятием им характеристик носителей языков чаще всего отображают эмоционально-оценочные моменты человеческой жизни.

Высокая идиоматичность и образность речи присуща зоонимической лексики, но в первую очередь являясь предметом исследования зоонимии, она изучает принципы классификации зоонимии, их происхождения и структуру их развития в фразеологической системе.

Из этого исходит, что в лингвистике с первичной номинацией зоонимических единиц– тематических групп, также важна исследования вторичной номинации метафорических зооморфизмов, проецируемые человеческие. Данный раздел первой главы диссертации посвящен определению тематических групп зоонимических и фитонимических компонентов, которые используются в составе фразеологических единиц английского, таджикского и русского языков, что даёт возможность для определения основы выражения коннотационной характеристики этих единиц в исследуемых фразеологических оборотах.

При рассмотрении фразеологического материала трех исследуемых языков была выявлена основная группа названий мира фауны, которая в первую очередь разделяется на две большие группы: названия домашних и диких животных. В научном значении к категории животные относятся названия млекопитающих, пресмыкающихся, земноводных, рыб и птиц, насекомых, паукообразных, моллюсков, морских звёзд и других.

Наиболее используемыми зоонимами рассматриваемых языков являются: wolf – гург – волк, fox – рубоҳ – лиса, bear – хирс – медведь, ox – буқа – бык, donkey – хар – осел, lion – шер – лев, monkey – маймун – обезьяна, elephant – фил – слон, hiar – харгӯш – заяц, snake – мор – змея (змея), pig – хуг – свинья, sheep – барра – овца, dog – сағ – собака, cat – гурба – кошка, gees – ғоз – гусь, ham – хурӯс – петух, crowн – зо ғ – ворона, chicken – чуча – цыплёнок, dark – мур ғобӣ – утка, rat – калламуш – крыса, mouse – муш – мыш, cow – гов – корова, camel – уштур – верблюд, goat – коза – козёл, tiger – паланг – тигр, frog – курбоққа – жаба, fish – моҳӣ – рыба, bird – парранда – птица, swallow – фарроштурук – ласточка, parrot – тутӣ – попугай, spider – тортанак – паук и др., количество наименований которых можно исчислять в следующей диаграмме:

Диаграмма №1. Наименования зоонимических компонентов

Наряду с зоонимическими единицами в составе фразеологических единиц исследуемых языков также наблюдаются фитонимические единицы, с помощью которых отображаются специфические особенности этого языкового пласта. Целью исследования фитонимической лексики является раскрытие культурно-ассоциативной базы каждого языка.

Фитонимическую лексику каждого языка согласно лексико-семантическим особенностям можно разделить на определенные группы, которые указывают на важность классификации этих лексических единиц в семантическом аспекте. В языках мира определены разные виды биологических и лингвистических типов фитонимов, исследования которых осуществляется в биологических и лингвистических науках по разному.

В некоторых словарях наименования растительности классифицированы на: 1) фитонимы, обозначающие общие понятия растения (корень, стебель, листья); 2) фитонимы, обозначающие названия определенных растений (названия цветов, ягод, овощей и фруктов); 3) фитонимы, обозначающие названия грибов ; 4) фитонимы, обозначающие совокупность флоры (травы, куст, лужайка) и тд.

В изучении фитонимических единиц в нашей диссертационной работе мы опирались больше всего на биологические и лексические их свойства. Лексическая составляющая фитонимической лексики систематизирована с помощью нижеприведенных лексико-семантических групп:

1. Фитонимические единицы, отражающие прямую анатомию растения;
2. Фитонимические единицы – названия дикорастущих деревьев и кустарников;
3. Фитонимические единицы – названия фруктовых деревьев;

4. Фитонимы, обозначающие названия злаковых культур;
5. Названия бобовых культур;
6. Фитонимы, обозначающие названия бахчевых, технических, огородных культуры;
7. Названия фитонимов, обозначающие пряности;
8. Фитонимы, обозначающие названия цветов, ягод, грибов и травы.

Определение прямых тематических групп фитонимов в разносистемных языках служит базой для выражения стереотипных свойств фитонимических единиц, послужившие функционированию фитонимов в разных текстах. Эта особенность фитонимических единиц может послужить основанием для интерпретации реалий мира, тем самым позволяя получать информацию об явлениях окружающей действительности. Стереотипность также отражает доминантную функцию фитонимов с учетом их положительной и отрицательной коннотацией, к которым относятся духовные ценности (добро и зло), благосостояние и удовлетворенность жизнью.

При лексика-биологической классификации фитонимической лексики ученых становится ясно, что они также наблюдаются в исследуемых нами языках, которые отличаются своими культурно-национальными и лингвистическими характеристиками. Исследование фитонимической составляющей фразеологических единиц исследуемых языков выявило прямые тематические названия культурных и дикорастущих растений, названия овощей и фруктов, названия кустарников и диких лесных деревьев, которые непосредственно связаны с обыденной жизнью носителей этих языков.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдулкаримова, П.А. Фразеологические и паремиологические единицы эмотивной семантики с компонентом-зоонимом в аварском и английском языках: дис....канд. филол. наук: 10. 02. 20 /П. А. Абдулкаримова. – Махачкала, 2012. – 185 с.
2. Абодуллоева С.Ю. Компонентная эквивалентность фразеологических единиц шугнанского и таджикского языков/ С.Ю. Абодуллоева// Суханшиносӣ.,№ 1(45). – Душанбе. –2024. – С. 16-29.
3. Азимова, М.Н. О сопоставительно-типологическом изучении таджикской фразеологии / М. Н Азимова. // Лингво -методологические вопросы преподавания иностранных языков. – Душанбе: Дониш, 1982. - 0,1 п. л.
4. Бабаскина, О.В. Зоосемические фразеологические единицы в современном английском языке: Дис. канд. фил. наук / О. В. Бабаскина. – Т. : 2002. –232с.
5. Багана, Ж. Галискарова, В. Р. Обзор исследований зоолексики и вопросов терминологии: зооним, фауноним и т. д. / Ж. Багана, В. Р. Галискарова// Язык профессионального общения и лингвистические исследования: сб. ст. междунар. науч. -практ. семинара; отв. ред. Т. В. Самосенкова, Л. Г. Петрова. – Белгород, 2010. – С. 13-16.
6. Бочина, Т.Г. Зооморфизмы как семантические дериваты эмоциональной оценки // История русского языка: словообразование и формообразование. – Казань, 1997. – С. 125 -132
7. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. В сб. „ А. А. Шахматов (1864—1920)“ / В. В. Виноградов. – М. —Л., 1947, стр. 339 — 364.
8. Вопросы семантики фразеологических единиц. – Новгород, 1971. – 350 с.
9. Киприянова, А.А. Функциональные особенности зооморфизмов: на материале фразеологии и паремиологии русского, английского, французского и новогреческого языков: дисс. канд. филол. наук: 10. 02. 19 / А.А. Киприянова. - Краснодар, 2001. – 217с.
10. Колонтаров, Я.И. Таджикские пословицы в аналогии с русскими (Зарбулмасал ва маколҳои тоҷикӣ ва аналогияи русии онҳо / Я.И. Колонтаров – Душанбе: Ирфон, 1965. – 534 с.

11. Курбанов, И.А. Анализ зоосимволики в русском и английском языках: дис. канд. филол. наук: 10. 02. 19 / И.А. Курбанов. – Москва, 2000. – 437 с.
12. Мардонова Д.М. Сапоставительный анализ фразеологических зоонимов в английском и турецком языках: дисс. кандидата филологических наук: 10. 02. 20. / Д. М. Мардонова. – Казань, 1997. – 283с.
13. Морковкин В.В., Бонифилд А. В., Инкуй Чжэн. Русские зоонимы в комплексном лингвистическом рассмотрении/ В. В. Морковкин., А.В Бонифилд, Чжэн Инкуй // Русистика сегодня, 2005. -№3-4.
14. Мюллер, В.К. Англо-Русский словарь. / В.К Мюллер: Изд. «Советская Энциклопедия». –Москва, 1970. – 912 с.
15. Норов, Ш.А. Лексико-семантические особенности анималистических паремий в таджикском и их аналогии в английском языке): дис..... канд. филол. наук: 10. 02. 20 / Ш. А Норов. –Душанбе, 2018–202с.
16. Шанский, Н.М. Фразеология современного русского языка: учеб. пособие для вузов по спец. «Русский язык и литература». - 4-е., изд., испр. и доп. / Н. М. Шанский. - СПб. : Специальная Литература, 1996. – 192 с.
17. Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь. 4-е изд. стереотип. / А.В. Кунин. – Москва, 1984. – 944 с.
18. Moon, R Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach/Rosamund Moon. –USA: Oxford University Press, 1998. – 352 p.
19. Smith, L.P. Words and Idioms Studies in the English Language/ L. P. Smith. – Glasgow: Te University Press, 1925. – 300 p.
20. [https://www. englishdom. com. >blog](https://www.englishdom.com.>blog). Лучшие английские пословицы с переводом и русским аналогом.
21. [https://www. gateway. org>tajik](https://www.gateway.org>tajik) proverbs. таджикские афоризмы, пословицы, поговорки о жизни.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ КЛАССИФИКАЦИИ ЗООНИМИЧЕСКИХ И ФИТОНИМИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В АНГЛИЙСКОМ, ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В статье исследована классификация зоонимических и фитонимических фразеологических единиц в разноструктурных языках. Исследование показало, что классификация данных единиц осуществляется с этимологической, стилистической, семантической, структурно-грамматической и тематической точек зрения.

Было выявлено, что этимологический способ классификации зоонимических и фитонимических фразеологических единиц осуществляется по признаку их происхождения. При стилистической дифференции зоонимических и фитонимических фразеологизмов учитывается оценочно-эмоционально-экспрессивные особенности, приобретенные фразеологизмами, вследствие их предпочтительного, исключительного употребления в разных областях человеческого общения. Семантическая классификация фразеологических единиц в статье проводилась по двум признакам: по признаку круга понятий и по признаку выражения. Структурно-грамматическая классификация фразеологических единиц с фитонимическими и зоонимическими семами опирается на выявления компонентных составляющих, морфологических особенностей фразеологических единиц, способов их построения, выявления грамматических категорий фразеологий исследуемых языков.

При классификации зоонимических и фитонимических фразеологических единиц, исходя из эмоциональной окраски фразеологических единиц, выражающие отношения говорящего к предмету, также были выявлены оценочные и не оценочные их группы, последняя из которых выполняет только номинативную функцию в речи. Стало известно, что оценочная характеристика зоонимических и фитонимических фразеологических единиц исследуемых языков, в свою очередь, включает в себя субъект оценки (того, кто оценивает) и объект (то, что оценивается), которое осуществляется по опеределённой шкале, согласно оценочным стереотипам.

Ключевые слова: классификация, зоонимические и фитонимические фразеологические единицы, этимологический способ, стилистическая дифференция, оценочно-эмоционально-

экспрессивные особенности, семантическая классификация, структурно-грамматическая классификация.

Сведения об авторе: М. Д. Окимшоева – соискатель кафедры английской филологии Хорезмского государственного университета имени М. Назаршоева, Телефон: (+992) 936002017; E-mail: okimshoevatunira@gmail.com.

ЧАНБАҲОИ АСОСИИ ТАСНИФИ ИБОРҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗООНИМӢ ВА ФИТОНИМӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ, ТОЧИКӢ ВА РУСӢ

Дар мақола таснифи воҳидҳои фразеологии зоонимӣ ва фитонимӣ дар забонҳои дорои сохтори гуногун мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Таҳқиқот нишон дод, ки гурӯҳбандии воҳидҳои мазкур аз нуқтаи назари этимологӣ, услубӣ, семантикӣ, сохторию грамматикӣ ва мавзӯӣ анҷом дода мешавад.

Муайян гардид, ки усули этимологии таснифи воҳидҳои фразеологии зоонимӣ ва фитонимӣ аз рӯи маниаъ ва пайдоиши онҳо амалӣ карда мешавад. Ҳангоми таснифи услубии фразеологизмҳои зоонимӣ ва фитонимӣ хусусиятҳои арзёбӣ, эҳсосӣ ва экспрессивии фразеологизмҳо дар натиҷаи истифодаи зиёд ва махсуси онҳо дар соҳаҳои гуногуни муоширати инсонӣ ба назар гирифта мешавад. Таснифи семантикии воҳидҳои фразеологӣ дар мақола аз рӯи ду аломат сурат гирифтааст: аз рӯи мафҳумҳо ва аз рӯи тарзи ифода. Таснифи сохторию грамматикии воҳидҳои фразеологӣ бо семаҳои фитонимӣ ва зоонимӣ ба муайян намудани таркиби компонентӣ, хусусиятҳои морфологии воҳидҳои фразеологӣ, усулҳои сохташавии онҳо ва муайян намудани категорияҳои грамматикии фразеологизмҳои забонҳои мавриди таҳқиқ асос меёбад.

Ҳангоми таснифи воҳидҳои фразеологии зоонимӣ ва фитонимӣ, бо дарназардошти тобиши эҳсосии воҳидҳои фразеологӣ, ки муносибати гӯяндаро ба предмет ифода мекунад, гурӯҳҳои баҳодиханда ва ғайрибаҳодиханда низ муайян карда шуданд. Гурӯҳи охирин дар нутқ танҳо вазифаи номинативиро иҷро менамояд. Муайян гардид, ки хусусияти баҳодихандаи воҳидҳои фразеологии зоонимӣ ва фитонимии забонҳои мавриди таҳқиқ, дар навбати худ, субъект (баҳодиханда) ва объекти арзёбиро (ба чизе, ки баҳо дода мешавад) дар бар мегирад. Баҳодихӣ тибқи миқёси муайян ва мувофиқи қолабҳои баҳодихӣ дар ҳома ташаккул ёфта, амалӣ мегардад.

Қалидвожаҳо: тасниф, воҳидҳои фразеологии зоонимӣ ва фитонимӣ, таснифи этимологӣ, таснифи услубӣ, хусусиятҳои баҳодихӣ, эҳсосӣ ва экспрессивӣ, таснифи семантикӣ, таснифи сохторию грамматикӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: М. Д. Окимшоева – унвончуи кафедраи филологияи англиси Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, Телефон: (+992) 936002017; E-mail: okimshoevatunira@gmail.com.

THE MAIN ASPECTS OF THE CLASSIFICATION OF ZOONYMIC AND PHYTONYMIC UNITS IN ENGLISH, TAJIK, AND RUSSIAN

The article examines the classification of zoonymic and phytonymic phraseological units in structurally different languages. The study demonstrates that these units can be classified from etymological, stylistic, semantic, structural-grammatical, and thematic perspectives.

It was revealed that the etymological classification of zoonymic and phytonymic phraseological units is based on their origin. In the stylistic differentiation of zoonymic and phytonymic phraseological units, their evaluative, emotional, and expressive features are taken into account. These features are acquired by phraseological units as a result of their preferential or exclusive use in different spheres of human communication.

The semantic classification of phraseological units in the article is carried out according to two criteria: the range of concepts they denote and the manner of their expression. The structural-grammatical classification of phraseological units containing phytonymic and zoonymic semes is based on identifying their component structure, morphological characteristics, methods of formation, and grammatical categories of phraseological units in the languages under study.

In classifying zoonymic and phytonymic phraseological units according to their emotional colouring, which reflects the speaker's attitude toward an object, evaluative and non-evaluative groups were also identified. The latter perform only a nominative function in speech.

It was established that the evaluative characteristics of zoonymic and phytonymic phraseological units in the languages under study, in turn, include the subject of evaluation (the person who evaluates) and the object of evaluation (that which is evaluated). Evaluation is carried out according to a certain scale and in accordance with established evaluative stereotypes.

Keywords: classification, zoonymic and phytonymic phraseological units, etymological approach, stylistic differentiation, evaluative, emotional and expressive features, semantic classification, structural-grammatical classification.

Information about author: M. D. Okimshoeva – aspirant of English philology department of Khorog State University named after M. Nazarshoev, Phone number: (+992) 936002017; E-mail: okimshoevamunira@gmail.com

УДК: 821. 222. 8. 09

БОЗТОБИ ЧЕХРАҲОИ ТАЪРИХӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ САЙӢИДОИ НАСАФӢ

Рабиқов Х.М.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар тамоми давраи адабиёт жанри ғазал аз маҳбубтарину марғубтарин навъи шеърӣ миёни шоирони форсигӯ шуморида шудааст. Бешубҳа, жанри ғазал муҳимтарин навъи лирикии адабии назми классикӣ аст. Ҳанӯз аз оғози ба майдони адабиёт ворид шудани қофиласолори шеъри аҷам Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ ё худ ташаккули адабиёти классикии форсии тоҷикӣ жанри ғазал роиҷ гардида буд. Яъне ин жанри лирикӣ маҳз, дар ҳамин аҳд дар адабиёти мо зуҳур карда буд. **Андешаи адабиётшиноси фақид Абдулғанӣ Мирзоев низ ҳаминро баён мекунад ва Абуабдуллоҳ Рӯдакиро дар сарғаҳи ин қарор медиҳад: «...ҳоло мо агар дар хотимаи сухани худ устод Рӯдакӣ аз рӯи тамоми ғазалсароёни форс-тоҷик фармонравой мекардааст, гӯем, хатое нахоҳем кард»**[5, 52]. Ҳадди маъмули он низ аз 5 то 12 байтро ташкил меод. Ғазал дар авоили пайдоиши худ чуноне ки дар эҷодиёти шоирон ба назар мерасад, доираи мавзӯташ, бино ба табиати асливу зоти худ фарогири тасвирҳои ишқу зебӣ, васфи табиат дар либоси бадеъ бо содагиву равонӣ таҷассум меёфт, ки яке аз хусусиятҳои сабки Хуросонӣ ҳам, маҳз, ҳамин содагиву равонӣ буд. Минбаъд жанри ғазал дар эҷодиёти суҳансароёни асрҳои XII – XIV ба монанди Атроу Мавлонову Саъдиву Ҳофизу Камол ба тақомули ҷиддие рӯ ба рӯ шуд. Шоирони ин аҳд ба ғазал тобиши нав бахшида, дар он мазмунҳои тозае чун мавъизаву ҳикмат зам намуданд ва тавсифи ишқро ба авҷи аълои худ расонид, ишқи заминиро бо ишқи илоҳӣ даромехтанд. Ҳамзамон, масоили тасаввуфи ирфонро дар қолаби калимаву ибораҳои тоза ба ғазал илова намуданд. Агар шоирони сабки Хуросонӣ, ба содагии суҳан пардохта бошанд, баръакси ин дар ашъори сарояндагонӣ ҳавзаи сабки Ироқӣ мураккаббаёнӣву суҳанро дар парда баён кардан ба анъана даромада буд, ки намунаи олии он дар ғазалҳои Хоҷа Ҳофизу Шайх Камол ба назар мерасад.

Шоирони порсигӯӣ аҳди теуриёну аштархонӣ дар ғазал вижагии дигаре зам намуда, ин шакли шеърии суннатиро таровати хосае бахшиданд, ки, асосан, тақомули сабки Ҳиндӣ ҳам дар ҳамин замон рост меояд. Ғазалсароёни ин давра Соибӣ Табрӣ, Калими Қосонӣ, Урфӣ Шерозӣ, Толиби Омулӣ, Саййиди Насафӣ ва амсоли инҳо дар жанри ғазал ихтирооти наво ба вуҷуд оварданд. Махсусан, Саййиди Насафӣ, ки қисми меҳварии сурудаҳои ғазал ташкил медиҳад, ҳам дар мазмун ва ҳам дар мундариҷаи он тозақорие ҷо гузоштааст. Ў бо омӯзишу истифода аз адабиёти пешин дар сурудани ғазал аз худ маҳорати баланди касбӣ нишон дода, мавқеаашро дар васати шоирони бузурги адабиёти классик густирадтар ба намоиш гузоштааст.

Саййидо дар сохтори ғазал, чуноне ки А. Мирзоев ишора мекунад, тағйирот ворид намуда, теъдоди абёти ғазалро то ба 26 адад расонид. Зимнан, шоирони пешин бо вуҷуди афзоиш додани миқдори байтҳои дохили ғазал ба ҳадде изофа карда бошанд ҳам, аммо танҳо дар ашъори Саййидо метавон ба шумораи фавқузҷир дучор омад. Ҳамчунин, дар сурудаҳои шоирони баъдӣ ҳам аз нигоҳи ҳаҷм пас аз Саййидо ҳеҷ гуяндае тағйирот ворид накардааст.

Шоирӣ салисбаён бо ин ҳама қаноат накарда, ба мазмуну воситаҳои тасвири дохили ғазал ҳам вижагии тозае ворид кардааст. Зимни таҳқиқи ғазалиёти шоир муайян мегардад,

ки Саййидо дар баробари сурудани ишқ дар ғазал, инчунин, як қатор мавзуоти иҷтимоиро ҳам тараннум кардааст. Ҳамзамон, дар сурудани ғазал аз воситаҳои тасвири мавриди истифода қарор додааст, ки, бидуни шак, то замони ӯ дар адабиёт беназир маърифат карда мешавад. Академик А. Мирзоев зимни пажӯҳиши осори Саййидо услуби ашъори шоирро ба ду қисм – яке аз тарафи шоир кор фармуда шудани саноеи бадеии устодони гузаштаи назми тоҷик, дигаре ихтирооти дар услуби эҷодкардаи худ шоир [4, 209] чудо намуда, масъалаи мазкурро хеле қобили таваҷҷуҳ ба қалам додааст. Ҳамзамон, дар ҳамин ҷо қайд кардан ба марид аст, ки дар ашъори шоир, дар баробари навоарӣ дар услуб, инчунин, навоарӣ дар истифодаи воситаҳои тасвир низ қобили таваҷҷуҳ дониста мешавад. Зеро дар каломи Саййидо кам нестанд, тасовири обнорасидаву обноҳӯрда, ки шоир онро бо услуби ҳосаи худ, ки дар мактаби вуқӯ тақрибан беназир аст, дар либоси тоза ҷилвагар намуда бошад.

Адабиётшиноси фарҳефта – Раҳим Мусулмонкулов перомунӣ шеърӯ шоирӣ суҳан ронда, ақидаи Шамси Қайси Розиро меорад, ки гуфта буд: “Шоир – олим бувад, ҷане доно” – ва худ илова мекунад, – масъулияти шоир назар ба олим бештар аст, зеро олим вазифадор аст, ки соҳаи конкретӣ ин ё он илмӣ конкретро хуб донод, вале аз адиб талаб карда мешавад, ки ба зами дониши илмӣ назарӣ боз тамоми соҳаҳои ҳаётро ба дараҷаи аъло донод”[10, 133]. Ҳақ бар ҷониби ин ду донишманди нуқтасанҷ аст. Маъмулан шоирон нисбат ба тамоми масъала мушоҳидакор ва аз таъриху фарҳанг бархурдор ҳастанд, ки сурудаҳои эшон аз ин шаҳодат медиҳад. Махсусан, дар ашъори шоирон масъалаи ишора кардан ба шахсиятҳо ва ё ҳодисоти воқеоти таърихӣ, ки худ санъати талмеҳ асту истифодаи он ҳусни суҳанро таровати ҳоса зами мекунад, фаровон корбасти шудааст. Ҳамин масъала, ҷане истифодаи шахсиятҳои таърихӣ дар ашъори Саййидо, ҳоса дар ғазалиёташ ба таври бояду шояд ба назар мерасад. Шоир зимни талмеҳан ишора намудани аҳоси ҷудогонан таърихӣ, сараввал ягон мавзуеро интиҳоб мекунад ва перомунӣ он ҳома меронад ва дар мисраи баъдӣ ҳамаҷун масал корномаи шахсиятҳои таърихӣ ва ё худ онҳоро меорад. Ин шеваи баён, аслан, махсусияти вижаи сабки ҳиндӣ аст ва Саййидо, ки худ дар ин ҷараъни адабӣ фаъолияти эҷодии худро ба роҳ монда буду суҳантирозӣ мекард, ба ин тариқ дар сурудани ғазал маҳорати баланд аз худ нишон дод. Масалан, шоир дар байти зер лутфу марҳамат ва эҳсонӣ подшоҳонро ба тасвир мекашаду мавриди тавсифу таърифи ҳоса қарор медиҳад. Ба ақидаи муаллиф лутфу марҳамати шохон на танҳо ба инсоният, балки ба тамоми мавҷудот таъсири мусбӣи ҳешро меғузорад. Сангу оина, ки ҳамаҷун исмиҳои бечон маънии зиддиятро дораду дар нигоҳи аввал ин гуна менамояд, ки ба лутфу эҳсон ягон ҳел ангега надорад, ки боиси маълуму машҳур гаштан шавад. Ва дар ин ҳолат шоир барои ба собит расонидани афкори пур аз андарзи ҳеш Искандари Мақдуниро ёдовар мешавад. Бино ба маълумоте, ки дар кутуби қудаму ривоят шудааст, Искандар шохӣ кишваркушо шинохта шудааст: “Искандари Мақдунӣ писари Филипп (Файлакӯс)-и Мақдунист. Миср ва Эрону Ҳинди он рӯзгорро фатҳ кард ва дар сини сивудусолагӣ дар Бобил, дар қасри Набукаднассар даргузашт”[7, 302]. Инчунин, ривоят шудааст, ки Искандар муҳтареи оина ҳама будааст. Ағлаби муҳаққиқону таърихнигорон, маҳз, ҳамин нуқтаро баён доштаанд. Масалан, шоири бузурги адабиёти форсии тоҷикӣ Низомии Ганҷавӣ (1141-1209) доир ба шахсияту корномаи Искандар Мақдунӣ дар “Исканданома”-и худ ин нуқтаро сароҳатан баён медорад:

Гузорандаи нақши дебои Рум
Кунад нақши дебочаро мушқбум,
Ки ҷун шуд Сикандар ҷаҳонро калид,
Зи шамшераш оина омад падид.
Арӯси ҷаҳонро, ки шуд ҷилвасоз,
Бад-он равшаноина омад ниёз.
Набуд оина пеш аз ӯ сохта,
Ба тадбири ӯ гашт пардохта.
Нахустин амал, к-оина сохтанд,
Зару нуқра дар қолиб андохтанд.
Чу афрӯхтандаш, ғараз барнаҳост,

Дар ӯ пайкари худ надиданд рост.
 Расид озмоиш ба ҳар гавҳаре,
 Намуданд ҳар як дигар пайкаре. . .
 Саранҷом, к-оҳан даромад ба кор,
 Пазиранда шуд гавҳарашро нигор.
 Бад-ин ҳандаса з-оҳани тирама ғз
 Барафрӯхт шоҳ ин намудор на ғз.
 Ту низ, ар дар он оина бингарӣ,
 Ба даст оӣ оини искандарӣ.
 Чу он гирдрӯӣ оҳани сахтпушт
 Ба нармӣ даромад зи хӯи дурушт,
 Сикандар дар ӯ дид пеш аз гурӯх,
 Зи гавҳар ба гавҳар даромад шукӯх.
 Чу аз дидани рӯи худ гашт шод,
 Яке бўса бар пушти оина дод. [3, с. 79-80]

Ҳофизӣ Шерозӣ ҳам дар шеърӣ худ ҷойе ишора бар оинасозии Искандар дорад:
 На ҳар кӣ чеҳра барафрӯхт дилбарӣ донад,
 На ҳар кӣ оина созад, сикандарӣ донад[1, с. 175].

Адабиётшиноси фақиди тоҷик Абдуманнон Насриддин низ дар “Фарҳанги мушкилоти адабиёт” роҷеъ ба ин масъала чунин ишора дорад: “Оинаи Сикандар - оинае буд, ки бар болои манори Искандария, ки аз биноҳои Искандар бар канори 70 дарёи Рум буд, насб шуда, авзои Фарангу киштиҳоро аз сад мил нишон меод. Шабе бар асари ғафлати посбонон фарангии онро дар об андохтанд ва Искандарияро барҳам заданд”[6, 70].

Саййидо бо истифода аз ҳамин нукта, тасвирпардозӣ карда, дар каломаш таровати тозаеро зам кардааст:

Мешавад аз лутфи шоҳон сангу оҳан рӯшинос,
 Карда Искандар ба олам номдор ойинаро[11, с. 183].

Дар ҷойи дигар шоир атрофи ҷустани ҳикмату дониш ибрази назар карда, ба ин муътақид аст, ки башарият барои расидан ба худшиносӣ бояд аз доираи танги омӯзишу худсозӣ дурӣ ҷӯяд ва ҳикмати васеъро фаро бигирад, то асли хилқатро дарёбад. Ин дарёфтани танҳо дар ҳоле иттифоқ мефтад, ки инсоният ҳар ҷӣ бештар талош варзад. Зимни ин арзи матлаб, муаллиф тамсили зебову дар айни замон ба мавридро бо назокату латофати ҳунари шоирӣ тавре корбасти кардааст, ки маънии ботинии мисраи аввалро таъвият мебахшад. Бодаи дар хумбударо мисол меорад, ки то он даме ки дар дохили хумдон асту ҳанӯз омода нашудааст, ки ба ҷому қадаҳ рехта шаваду мавриди истеъмол қарор бигирад, бесамар асту аз ӯ манфиате нест. Ва ҳамин ки бода аз ҷойи худ бурун ояд, яъне мавриди истифода қарор дода шавад, инсонро моту мабхут месозад, ки рисолати асосии худро ба анҷом мерасонад. Дар ин ҳолат зикри номи Афлотунро дар ин тамсил хеле мувофиқ ва ба асли матлаб наздик баён доштааст. Афлотун, ки мувофиқи маълумоти маохизи қудамо файласуфи машҳури Юнони Қадим будааст ва атрофи ин дар кутуби зиёди таърихиву фалсафӣ ишора меравад. Аз ҷумла, роҷеъ ба Афлотун дар Энциклопедияи милли тоҷик чунин оварда шудааст: “Афлотун (муарраби Платон, номи аслиаш Аристотел, 428 ё 427 то милод Афина – 348 ё 347 ҳамоно ҷо), файласуфи идеалисти Юнони Қадим. Фалсафаро дар назди Кратил ва Сократ омӯхтааст. Ба А. (Афлотун Р. Х.) асарҳои бисёреро нисбат медиҳанд. Як қисми осор, воқеан, таълифоти ӯст, вале баъзеашон таснифоти шогирдон ва пайравонаш мебошад[16, с. 114].

Ҷуноне ки дида шуд, Афлотун аз донишмандони аҳди худ будааст, ки тамоми илмҳои замонашро фаро гирифта будааст. Таълимоти ин файласуф то кунун мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор мегирад, ки ин нукта аз донишмандии ин шахсият шаҳодат медиҳад.

Хешро берун кун аз афлоку ҳикматҳо бибин,

Бода чун аз хум барояд, кори Афлотун кунад[11, с. 233].

Дар ғазалиёти Саййидо истифодаи исми Афлотун ва файласуфии ўро фаровон дучор омадан мумкин аст. Мавриди истифода қарор гирифтани номи ин донишманди шаҳир худ, аз як тараф истидлол бар он аст, ки Саййидои Насафӣ аз таърихи илму фан огоҳии комил дорад, аз тарафи дигар дар тасвирпардозии шоир ҷилваи хуби маъниофарӣ ба мушоҳида мерасад, ки аз истеъдоди баланди хунари шоирии ӯ дарак медиҳад.

Дар ҷойи дигар Саййидо бо истифода аз ҳамон таркибу ибороти ғавқуззикр, ки дар байти боло ба мавқеъ мавриди қорбаст қарор гирифта буд, маънии тозаеро дар қолаби шеърӣ ғунҷоиш додааст. Шоир ин ҷо ҳам ба тавсифи бода мебардозад. Мепиндорад, ки ҳар ҳубоби бода агар рисолати худро қомилан иҷро кунад, чун Фалотун (Афлотун – барои риояи вазни шеърӣ омадааст Р Х) таҳаввулотӣ азимеро рӯйи қор хоҳад овард ва аз ин ҷиҳат, ки бода то расидан ба ҷойгоҳи худ дар ҳумдону мино ниғаҳдорӣ мешавад, мусаббаби фаҳри азми ин зарфҳо мегардад. Гуфтан айнӣ муддаост, ки бо овардани ин гуна мисол шоир ҳамон ғояи байти болоро манзур медорад. Дар байт таносуби қалом ҳам хеле зебо ба назар мерасад, ки дар пурра қардани мазмуни байт, қалимаҳо якдигарро зиннати ҳоса бахшидаанд.

Аҷаб набвад, агар мино кунад бо хум сарафрозӣ,
Ки худро ҳар ҳубоби бода пиндорад Фалотуне [11, с. 403].

Дар ҷойи дигар низ шоир бо ибораи “ақли Фалотун” фаросату заковати баланди инсониро дар назар дошта, ба тасвирпардозӣ рӯ меорад:

Ишқ ҳар ҷо қоса дар қардиш дарорад, Саййидо,
Аз дили хум ҷойи май ақли Фалотун мекашад [11, с. 262]!

Шоир дар дигар мавқеъ бо ҳамон таркибу иборот ба маънисозии бикр пардохта, Арасту, ки таълимоти фалсафиро аз Афлотун гирифтааст, бо суҳанбозиҳои ҷолибе баён медорад:

Арастуи қадах ҳар дам ба Афлотуни хум меғӯяд:
-Зи тифлон ёд гир, эй зӯфнун, ҳарфи ҳавоиро [11, с. 196]!

Қобили тавачҷуҳ аст, ки дар ҷойи дигар Саййидо бо овардани исми Афлотун вазъи иқтисодиву иҷтимоии замонаро, ки дар пайи таъсири салтанатҳои замон рӯ ба таназзул ниҳода буду аҳли илму хирадро дур аз Мовароуннаҳр намуда буд ва ё ба тарзи баёни шоир “пераҳанбардӯш” қарда буд, зеро маломат мегирад.

Зи урёнӣ Фалотун ҳумнишин қардид чун со ғар,
Набояд пераҳанбардӯш ҳар қас зӯфунун қардад [11, с. 284].

Метавон дар дигар ҳолат бо зикри асмои шоҳони таърихӣ дучор омад. Масалан, дар байти зер метавон яке аз шоҳони таърихӣ сулолаи Сосониён – Хусрави Парвизро мушоҳида намуд. “. . . Хусрави Парвиз аз машхуртарин шоҳони сосонист, ки пас аз Ҳурмуз ба салтанат расид ва яке аз айёштарини шоҳон буд.”[7, с. 786].

“Ба шаҳодати қатбаҳо ва осори муварриҳин, ситоиши Нохид аз қадим дар Эрон роиҷ буда ва ба эҷоди маобиди ҳос барои ӯ эҳтимом шудааст. Маобиди Нохид дар Эрон барои роҳибаҳо ҷои тақову парҳезгорӣ ба шумор мерафтааст ва аз миёни онҳо маобиди Ҳамадону Шушу Қанговар (ки харобаҳояшон ҳанӯз бар ҷост) аз ҳама муҷаллатар будаанд. Ёқути Ҳамавӣ ин биноҳоро аз онӣ Хусрави Парвиз ва иқоматгоҳи Ширин тасаввур намудааст[7, с. 500].

“ХУСРАВИ ПАРВЕЗ - писари Ҳурмуз, набераи Нешервони Одил. Шӯришгарон падари Хусрав Ҳурмузро қуштанд ва ўро бар тахт нишонданд. Хусрав ибтидо ба дафъи Баҳроми Ҷӯбина пардохт ва барои ин қор аз қайсари Рум кӯмак хост. Қайсар духтари худ Марямро ба ӯ дод ва ба ӯ кӯмак қард, то Баҳроми Ҷӯбинаро дафъ қард ва пас аз он ба кишвардорӣ пардохт. Дар адабиёти форсу тоҷик Хусрави Парвез тимсоли шавқату ҳалол аст»[6, 95].

Шоирони пешин низ дар шеършон барои маънисозӣ аз номи Хусрави Парвиз фаровон истифода намудаанд. Аз ҷумла, Ҳоҷа Ҳофизи Шерозӣ чунин ишора дорад:

Сипехри баршуда парвезанест ҳунафшон,
Ки резааш сари Қисрову тохи Парвез аст [11, с. 71].

Чуноне ки ишора шуд, бино ба гуфтаи таърихнигорон Хусрави Парвиз шоҳи айшпараст ва дар айни замон раияйтпарвар қаламдод шудааст. Саййидои Насафӣ айшпарастии ин шоҳи номдорро ишорат намуда, аз бунёди қасрҳои муҳташамаш, ки ҳанӯз ҳам асараш барҷост, ёд меорад. Ва дар ҳамин ҳолат ба панду андарз пардохта, қасрҳои боҳашамати Хусравро дар ҳузури хонаи занбӯри асал, ки рамзи шириниву хушбахтиву саодат аст, ҳарчанд ки хеле хурду назарногир аст, кам медонад. Ў таҷрибаи ҳаёт, хушбахтӣ ва озоиштагӣ, ки ба инсон ҳаловат мебахшад, бо маблағ ва қасрҳо харидор намешавад:

Рӯзгоре кард Хусрав қасрҳои зарнигор,
Хонае ширинтар аз занбӯр натвонист кард [11, с. 299].

Роҷеъ ба қасрҳои боҳашамати Хусрави Парвез дар поёнтар низ маънисозии дигаре ба чашм меҳӯрад, ки он ҷо муфассалтар меорем.

Воқеаи дашти Карбало дар шеъри Саййидо барои тасвирпардозӣ васеъ мавриди истифода қарор гирифтааст. Шоир дар ҳолатҳои мухталиф барои обурани бадеӣ гирифтани каломаш аз ин воқеаи таърихӣ ёд мекунад. Гоҳе дар мақсаду ғояҳои ишқ, гоҳе дар бевафоии дунё ва гоҳе дар тасвири ҳоли худ ёдовар мешавад. Масалан, дар байти зер дунёро ба саҳрои Карбало монанд карда, таъкид мекунад, ки дар ин ҷой комҷӯӣ накунад, зеро дунё маскани будубоши ҳамешагӣ нест. Ва оқибаташ мисли ҳамон саҳрои Карбалест, ки башариат қурбони он мегардад.

Дил дар чаман мабандед, оташзада сароест,
Ком аз ҷаҳон маҷӯед, саҳрои Карбалоест [11, с. 204].

Метавон аз мутолиаи ғазалиёти шоир ба байтҳои дучор омад, ки зимни ишора бар воқеаи дашти Карбало, ки талмеҳан ёдоварӣ аз ин ҳодисаи таърихӣ мекунад, Дар ҷойи дигар шоир ба тасвири ишқ пардохта, ҳаводиси дашти Карбалоро ҳамчун ташбеҳқунанда ба қор бурдааст.

Сабру бетобӣ ба кӯӣи ишқ дашти Карбалост,
Изтироб ин ҷо сароб асту таҳаммул оташ аст [11, с. 211].

Бояд тазаққур дод, ки ин ҷо дашти Карбало дар шакли ташбеҳи пӯшида хеле моҳирона қорбасти карда шудааст, ки ин намуди ташбеҳ ба иттифоқи назари адабиётшиносон беҳтарину барҷастатарин нави ташбеҳ унвон карда шудааст.

Дар ҷойи дигар низ шоир бо истифода аз ин вожа маънисозии рангине намудааст. Шоир дар айёми пирӣ (мазмунӣ комили ғазал бар ин далолат мекунад, ки Саййидо инро дар охири ҳаёти умраш сурудааст) ба зиндагии гузаштааш менигарад. «Карбалои сина» рамзи дили пурзаҳм аст, ки аз гузашти умр, нокомии ишқ ва саҳтиҳои зиндагӣ осеб дидааст. «доғи хун» ишора ба сӯзу гудози ҷавонӣ ва ишқҳои гузашта мебошад, ки акнун танҳо осораи дар дил мондааст, вале ҳанӯз ором нагирифтаасту «мавҷ мезад».

Мавҷ мезад до ғи хун дар Карбалои синаам,
То назар мекард чашмам, лолазоре доштам [11, с. 336].

Ҳолатҳои низ ҷой доранд, ки шоир бо истифодаи ин калима вазъи иҷтимоии замони манзур медорад. Зулми золимо зери тозиёнаи танқид қарор медиҳад. **Ин ҷо «тани золим»** рамзи ситамгар, «до ғи лола» дар адабиёти классикӣ рамзи хун, шаҳодат ва кушташудани ноҳақ, «гирдоби хун ғалтад» ҷазои одилона, ҳалокати золим дар хунрезие, ки худ ба вучуд овардааст, «замини бемурувват» ҷомеа ё маконе, ки дар он адолат, инсоф ва раҳм нест ва дар ниҳоят, «дашти Карбало» рамзи олитарини қурбонӣ, шаҳодат ва пирӯзии маънавии Ҳақ бар ботил аст. Яъне манзури шоир ин аст, ки агар замин адолат надошта бошад, беҳтар аст ба саҳнаи Карбало табдил ёбад, то Ҳақ бо қурбонӣ зинда монад.

Тани золим ҷу до ғи лола дар гирдоби хун ғалтад,
Замини бемурувват беҳ, ки дашти Карбало гардад [11, с. 258].

Қорун дар замони Пайғамбар Мусо (а) шахсияти сарватманд ва нофармон буда, сарвати зиёде андухта будааст ва бо рад кардани роҳи ҳақ ва насупурдани зақот сабаби гирифтори балои азиме гардидааст [8, с. 198-199]. Ин рафтори ӯ ғазабӣ Худоро оварда, бо натиҷаи фуроғияш ба қабри замин анҷом ёфтааст. Ҳодисаи Қорун на танҳо воқеаи таърихӣ, балки намунаи ахлоқӣ ва рамзи таҳдиди сарватгарии беандеша

мебошад. Ин воқеа собит мекунад, ки сарвати зиёде, ки бо нодурустӣ ба даст меояд, метавонад ҷуз бори ғам самар надихад.

Дар адабиёти форсӣ тасвири Қорун хеле зиёд корбаст гардидааст. Дар шеъри Саййидо низ ин ҳолат кам ба назар намерасад. Он дар ҳар ҳолат ҳамчун воситаи маънисоз дар ҳар шакле зухур кардааст. Масалан, дар байти зер бо истифода аз ин талмеҳ маънисозии ачибе рӯйи кор омадааст:

Дар зери хок сарв чу Қорун шавад гарон,

Гар дар чаман ба он қаду рафтор бигзарад [11, с. 269].

Дар ирфон сарв танҳо дарахт нест. Он рамзи нафсе аст, ки дар зоҳир озод, баланд ва беқайду бори дунё менамояд. Сарв дар чаман озод меистад, ба касе соя намеандозад, мисли орифе, ки ба мардум бори нафс намешавад. Чаман рамзи олами суратист, яъне олами зиндагӣ, зоҳир. То даме ки инсон дар ин олам аст, метавонад бо “қаду рафтор” яъне бо ахлоқ, ҳузур ва камол зиндагӣ кунад. Аммо ин ҳанӯз марҳалаи гузар аст, на ҳақиқати ниҳой. Зери хок ин ҷо ба маънои фанои нафс, фурӯ рафтани ҳама даъвоҳои зоҳирӣ аст. Вақте солиқ ба марҳилаи фано мерасад, дигар зоҳири зебо, қад, рафтор ва ном аҳаммият надорад. Ҳамаи онҳо дафн мешаванд. Қорун дар ин ҷо рамзи вазни худбинист. Яъне агар нафс тамоман маҳв нашавад, дар он олам ба шакли ганҷи Қорун, ки маҳбус аст, зухур мекунад.

Дар ҷойи дигар шоир Қорунро ҳамчун воситаи маънисоз дар таквияти фикри худ тасвир мекунад. Дар байт Саййидо шахсияти Қорунро ҳамчун қаҳрамон ва ё шахси мустақил зикр намекунад. Ин ҷо ишора дорад, ки агар сифлатабён ба дараҷаи ниҳони сарват бирасанд (Қорун ҳамчун шакли ниҳони сарват истифода шудааст, на қаҳрамон) ҳам, ба марҳилаи камоли инсонӣ намерасад. Ва баръакс сарвати дунё барои ин зумра инсонҳо душмане беш нахоҳад буд.

Нагардад сифла аз аҳли мурувват, гар шавад Қорун,

Ба гирдоб он ҷӣ меафтад, ҳамон гирдоб меафтад [11, с. 271].

Назар ба нақли сарчашмаҳои динӣ дар замони зиндагии Паёмбари Ислому Абучаҳл ном шахсе мезистааст, ки ба нубуватии Паёмбар эътиқод надоштааст ва дар ҷаҳлу торикии афкори хеш ғавтидааст. Роҷеъ ба ин дар “Қаса-ул-анбиё” чунин зикр рафтааст: “Ва дар ривоят омадааст, ки Абучаҳл борҳо ба қурайшиён ва ғайра мегуфт, ки чун Муҳаммад (с) мебинам, тарсону ларзон мешавам, зеро ки ҳама шеру мор пешу пасу ямину ясораш ба назарам меоянд ва найзабардорон низ мебошанд ва мегӯянд: «Ҳар кӣ бо Муҳаммад (с) беадабӣ кунад ё сухане номақбул гӯяд, зиндааш нагузорем», лекин ба адовати калбн ин ҳама муъҷизаро ба ҷоду таъбир мекард”[8, с. 360].

Шахсияти Абучаҳл, ки рамзи ҷоҳиливу гумроҳӣ ва саркашӣ дар адабиёт истифода шудааст, дар шеъри Саййидо низ фаровон ба ҷашм меҳӯрад. Масалан, дар байти зер шоир зимни баёни ақида, ки кутаҳназарон ба арзиши суханаш пай набурдаанду онро рад мекунанд, афсӯс намехӯрад. Зеро Абучаҳл низ ҳаққонияти Паёмбари Ислому рад менамуд. Ин ҷо санъати бадеии ирсоли масал ба таври хеле зебо ҷилва додасту зикри исми Абучаҳл хеле бамавқеъ корбарӣ гардидааст.

Дасти рад бар суханам хасм гузорад ҷӣ ачаб?!

Нест иқрои Абучаҳл ба пай ғамбари хеш [11, с. 314].

Дар ғазалҳои Саййидо тасвирҳои тару тоза бо латофату назокат дар услуби равону дилкаш фаровон истифода шудаанд, ки инро пажӯҳандагон осораи борҳо иброз доштаанд. Худи муаллиф низ аз ҳунари шоирии худ ҷойе меболад ва дар байти фахрияе инро иброз медорад:

Килки ман бар саҳфа бандад нақшҳои дилпазир,

Саййидо, то раҳ ба шоҳи Нақшбанд овардаам [11, с. 323].

“Шоҳи Нақшбанд”, ки бевосита Баҳоуддини Нақшбанд “таъри лақаби Баҳоуддини Бухорой, ки сарвари силсилаи тасаввуфии нақшбандия буд (асри XV)”[14, 891] дониста мешавад, ин ҷо рамзи илм, маърифат ё қуллаи баланди маънавӣ, ки ҳар солики роҳи тасаввуф меҷӯрад ба он расад, тасвир гардидааст.

Саййидо, ки худ пӯёи роҳи маърифат буди худро солики тариқати “Нақшбандия”

мепиндорад, расидан ба ин мартабаи илму ирфонро, маҳз, аз ихтиёроти ин роҳ меҳисобад ва бо ифтихор аз ёд мекунад. Ин ҷо ишораи қотеонаи шоир ба пайрави чараёни суфиизм буда метавонад, аммо дар асл Саййидоро дар адабиёти суфиизм солики ин чараён намеҳисобанд. Бо эҳтимоли қавӣ, ин ҷо танҳо эътирофи руҳонии шоир ба чараёни суфизми Нақшбандия манзур аст.

Тақягоҳам, Саййидо, бошад ба Шоҳи Нақшбанд,
Хешро дар сояи ин шермард овардаам [11, с. 340]!

Бино ба тайғиди муаррихон “Мадоин шаҳракест бар машриқи Дачла ва мустақарри хусравон будааст. Ва андар вай яке айвон аст, ки «Айвони Кисро» хонанд ва гӯянд, ки ҳеҷ айвон аз он баландтар нест андар ҷаҳон. Ва ин шаҳре бузург буда ва бо ободонӣ ва ободонии вай ба Ба ғодод бурданд [15, с. 84].

Назар ба нақли ривоятҳо, ҳангоми таваллуди Паёмбари Ислом (с) қисми Тоқи Кисро фурӯ рехт, ки дар адабиёти исломӣ рамзи поёни давлати куҳна ва оғози давраи нав шуморида мешавад. Ин ҳам сабаб шудааст, ки Тоқи Кисро рамзи фонӣ будани дунё гардад. Шоир аз бевафоии маъшуқа шиква намуда, ишора дорад, ки ман аз ҷашми маҳбуб ҷунон дур мондаам, ки гӯё аз айвони бузурги Кисро берун афтада бошам. Бо вучуди ин, тамоми нигоҳу тавачҷуҳамро ба абруи қачу зебои ӯ дӯхтаам. Дар байт “Қибла” рамзи ҷашми қаҳрамони лирикист.

Зи ҷашми Қибла ҳамчун тоқи Кисро дур афтада,
Ниғахро кардаам то морпечи тоқи абруе [11, с. 405]!

Дар ҷойи дигар ҳам шоир бо истифода аз номи Яъҷуч, ки ҷун шахсияти таърихӣ ривоятӣ аст “Туфтанд: «Эй Зулқарнайн, Яъҷучу Маъҷуч дар замин фасод мекунад. Меҳоҳӣ хироҷе барои ту муқаррар кунем, то ту миёни мову онҳо деворе бароварӣ?»» [9, 18, 94], ба маънисозии вижае даст меёбад. Зимни таҳлили байт метавон ба ҷандин маънии рангине расид, вале бо назардошти муҳити иҷтимоии Саййидо, ки мавзуи меҳвари ашъорашро бозгӯ мекунад, ҷунин маънӣ наздикии бештар дорад:

Саййидои Насафӣ дар замони ҳукмронии сулолаи Аштархониён зиндагӣ ва эҷод кардааст, даврае, ки бо бесуботии сиёсӣ, заъфи давлатдорӣ, ҷангҳои дохилӣ ва фишори шадиди иҷтимоӣ чараён мегирифт. Дар ҷунин шароити таърихӣ фақру нодорӣ, оворагӣ ва бепаноҳӣ ба як падидаи оммавӣ табдил ёфта, табақаи зиёди ҷомеа, аз ҷумла аҳли қаламро фаро гирифта буд. Аз ҳамин ҷиҳат, мавзуи иҷтимоӣ дар ашъори Саййидо на тасодуфӣ, балки натиҷаи мустақими таҷрибаи зиндагии ӯст.

Дар байти зер шоир мафҳуми «бесаранҷомон»-ро ба миён меорад, ки он на танҳо маънои ирфонӣ, балки маънои иҷтимоии равшан дорад ва ба кишри фақир, овора ва бенавои ҷомеаи замона ишора мекунад. Ифодаи «яъҷучи ҳаводис» ташбеҳи бисёр пурқувватест, ки рӯзгори пурошӯб, ҳодисаҳои харобкор, ғорат, зулм ва ноамниро ҳамчун қувваи ваҳшӣ ва беамон тасвир менамояд. Дар ҷунин муҳит, бар хилофи интизори зоҳирӣ, на дороён, балки бесаранҷомон дар амон қарор мегиранд, зеро фақр онҳоро аз тавачҷуҳи золимон, ғоратгарон ва аҳли ҳасад берун меғузорад.

Саййидо бо ташбеҳи «либоси пора»-ро ба «зирех» баробар кардан, як андешаи амиқи иҷтимоиро баён мекунад, яъне ҷизе, ки дар ҷомеаи носолим нишонаи таҳқир ва бечорагӣ ҳисоб мешавад, дар асл ба василаи ҳифз ва амният табдил меёбад. Ин тасвир нишон медиҳад, ки дар сохтори иҷтимоии замони Аштархониён сарват ва мартаба сабаби хатар, вале нодорӣ сабаби амон аст. Бо ин тарз, шоир бевосита ҳокимонро танқид намекунад, аммо низоми иҷтимоиро ба таври рамзӣ зери суол меғузорад ва нишон медиҳад, ки ҷомеае, ки фақрро паноҳгоҳ ва дороиро таҳдид месозад, ҷомеаи носолим ва золим аст. Яъне ин байт на танҳо баёни ҳолати шахсии шоир, балки инъикоси воқеияти иҷтимоии замони Аштархониён буда, Саййидоро ҳамчун шоири иҷтимоӣ, андешаманд ва огоҳ муаррифӣ мекунад, ки бо забони рамз ва ташбеҳ дарди ҷомеаи худро баён намудааст.

Бесаранҷомон зи Яъҷучи ҳаводис эминанд,
Ҷун зирех дар бар либоси пора сад бошад маро [11, с. 187].

Лозим ба ёдоварист, ки дар ин байт тасвири парадоксӣ нақши муҳим дорад. Ҷизе, ки

дар зоҳир нишонаи заъф ва таҳқир аст, яъне либоси пора, дар асл ба василаи муҳофизат ва амният табдил меёбад ва ғафр, бар хилофи интизор, на осебпазирӣ, балки паноҳро ифода мекунад.

Инчунин, бояд ибраз дошт, ки дар адабиёти классикӣ дар робита ба корбурди асмонӣ Яъҷучу Маъҷуч маъниофарӣ зиёде сурат гирифтааст. Аммо он вобаста ба мавқеъ дар ҳар шакл истифода шудааст.

Аз ҷумла, Носири Хусрав чунин ишора дорад:

Зи Яъҷучу Маъҷучамон бок нест,

Ки мо бар сари садди Искандарем. [2, с. 226]

Дар шеърӣ Саййидо шиква аз замону аҳли он ҷойгоҳи ҳоса дорад. Ба нудрат метавон ғазалеро дар ашъори шоир дучор омад, ки перомунӣ муҳити иҷтимоии аҳли ҳеш ишорасе накарда бошад.

Ҳамчуноне ки ишора шуд, дар замони зиндагии шоир сабки ҳиндӣ дар ҳоли авҷ гирифта буд марказҳои адабию фарҳангии бузурги форсии тоҷикӣ аз Хуросону Мовароуннаҳр ба сарзамини Ҳинд интиқол ёфта буданд. Ва аз ин ҷиҳат ободониву шукуфои зиёд ҳам, маҳз, дар ин сарзамин буд. Баръакси ин, мулки Хуросон ин ҳангом шохиди бедодгарӣро ноадолатии салтанатҳои замон гардида, ба ғақириву гуруснагии мардуми заҳматкаш рӯ ба рӯ шуда буд. Шоир аз дасти ин бедодгарӣ аҳли замон хор гардида, ҳешро ҳамчун сарзамини Ҳинд медонад, ки дар шаҳри Кобул афтадааст. Ин ҷо дар маъниофарӣ ин ду сарзамин ҳамчун тасвирҳои парадоксӣ корбурд шудааст.

Ар ғавздорест аз хун, Саййидо, мижғони ман,

Мулки Ҳиндам, тирабаҳтидида шаҳри Кобулам [11, с. 343]!

Бояд гуфт, ки дар ин байт ҳарчанд ишора ба шахсиятҳои таърихӣ наравад ҳам, воқеаи як замони таърихро фаро мегирад, ки барои маъниофарии шоир хизмати ҳосаеро ба ҷо овардааст.

Таҳқиқи бозтоби чехраҳои таърихӣ дар ғазалиёти Саййидои Насафӣ нишон медиҳад, ки талмех ва ишора ба шахсиятҳои таърихӣ дар эҷодиёти ӯ на унсури ороиши тасодуфӣ, балки ҷузъи муҳими низомӣ маъниофарӣ ва ҷаҳонбинии шоир аст. Саййидо бо тақя ба анъанаҳои роиҷи адабиёти классикӣ форсии тоҷикӣ ва дар заминаи сабки ҳиндӣ, аз номҳо ва ҳодисаҳои таърихӣ ҳамчун абзори муассири баёни ғояҳои фалсафӣ, ирфонӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоӣ истифода кардааст.

Таҷқиқот дар ин самт равшан намуд, ки шахсиятҳои чун Искандари Мақдунӣ, Афлотун, Арасту, Хусрави Парвиз, Қорун, Абӯҷаҳл ва ҳамчунин воқеаҳои рамзии таърихӣ мисли дашти Карбало, Тоқи Кисро ва Яъҷучу Маъҷуч дар ғазалиёти Саййидо бештар дар қолаби талмех, ташбеҳ ва рамз зӯҳур намуда, барои тақвияти маънии ботинӣ ва густариши амиқи фикрии байтҳо хизмат кардаанд. Ба тарзи дигар, ин **вожаҳо** дар ороштани маънии бикр нақши килидӣ гузоштаанд. Ин ишораҳо ба шоир имкон медиҳанд, ки андешаҳои мураккаби худро дар доираи шакли лирикии ғазал бо ихчамӣ, лафофат ва таъсиргузори бештар баён намояд.

Чуноне ки дида шуд, Саййидо чехраҳои таърихро на ҳамчун қаҳрамонони мустақили ривоят, балки ҳамчун намунаҳои маънавӣ, рамзҳои маърифат, қудрат, ҳикмат, зулм, фано ва адолат истифода мекунад. Масалан, Искандар рамзи тадбир ва равшангарии маънавӣ, Афлотун ва Арасту нишонаи ақлу хираду ҳикмат, Қорун тимсоли сарвати беҳосил ва худбинӣ, Хусрави Парвиз рамзи шавкату айшпарастӣ ва дашти Карбало оинаи қурбонӣ, шаҳодат ва ҳақиқат таҷассум мегарданд. Ин тарзи корбурд нишон медиҳад, ки шоир ба таърих ҳамчун манбаи андеша ва таҷрибаи ҷамъиятӣ менигад, на танҳо ҳамчун хотираи гузаштаи дур.

Ҳамзамон, метавон гуфт, ки ишораҳои таърихӣ дар ғазалиёти Саййидо бо вазъи иҷтимоиву сиёсӣ ва таҷрибаи шахсии зиндагии ӯ иртиботи қавӣ доранд. Танқиди зулм, бесуботии замон, ғафр, оворагӣ ва беадолатии иҷтимоӣ аксаран дар қолаби рамз ва талмех баён ёфта, шоирро аз хатари баёни мустақим эмин медорад ва ҳамзамон, сухани ўро фарогир ва умумибашарӣ мегардонад. Дар ин замина, ғазалиёти Саййидо на танҳо

лирикаи ишқӣ ё ирфонӣ, балки ойинаи воқеияти иҷтимоии аҳди Аштархониён низ ба шумор меравад.

Дар маҷмӯъ, аз натиҷаи таҳқиқ бармеояд, ки маҳорати Саййиди Насафӣ дар истифодаи чехраҳои таърихӣ яке аз омилҳои асосии ғановати маънавӣ ва бадеии ғазалиёти ӯст. Ин хусусият мавқеи шоирро ҳамчун суҳансарои навоҷар дар доираи сабки ҳиндӣ устувор намуда, ғазалиёти ӯро ба сатҳи баланди тафаккури таърихӣ, иҷтимоӣ ва фалсафӣ мерасонад. 3-ин ҷиҳат, омӯзиши минбаъдаи талмех ва рамзҳои таърихӣ дар осори Саййидо метавонад барои шинохти амиқтари поэтикаи ғазал ва раванҷҳои адабии замони шоир аҳаммияти муҳим дошта бошад.

АДАБИЁТ:

1. Ахтарони адаб. Ҷилди 29. Девон / Ҳофизи Шерозӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. - 480 саҳ.
2. Ахтарони адаб. Ҷилди 14. Девони ашъор / Носири Хусрав. – Душанбе: Адиб, 2010. - 480 саҳ.
3. Ахтарони адаб. Ҷилди 21. Ҳамса / Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. - 480 саҳ.
4. Абдул ғанӣ Мирзоев. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик / А. Мирзоев. – Душанбе: Дониш, 2018. 262 - саҳ.
5. Абдул ғанӣ Мирзоев. Сездар мақола. (аз таърихи адабиёти асрҳои X-XV тоҷику форс) / А. Мирзоев. – Душанбе: Ирфон, 1977.
6. Абдулманнони Насриддин. Фарҳанги мушкилоти адабиёт (номаи мухтасар) / А. Насриддин. – Хучанд: Ношир, 1992. - 132 саҳ.
7. Доктор Муҳаммадҷаъфари Ёҳаққӣ. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ. (**Таҳия бо шарҳу тавзеҳот ва таълиқот Рустами Ваҳҳоб**) / Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикии Сафорати Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар Тоҷикистон / Д. М. Ёҳаққӣ. – Душанбе: Пайванд, 2013. - 987 саҳ.
8. Қасас-ул-анбиё. (таҳияи Саидбеги Маҳмадуллоҳ, Аъламиён Маҳдуми Абдуссаттор, Саидиён Исмадуллоҳи Аҳрор, Амриддини Ҷалол). – Душанбе: Ориёно 1991. 397 саҳ.
9. Қуръони Карим.
10. Мусулмонқулов Раҳим. Фурӯғи шеърӣ ҷонпарвар. (Маҷмуаи мақолаҳо) / Р. Мусулмонқулов. – Душанбе: Ирфон, 1984. 224 - саҳ.
11. Насафӣ, С. Куллийёт/ Саййиди Насафӣ. Таҳияи матн бо муқаддима ва шарҳи луғоту тавзеҳоти Алӣ Муҳаммадии Хуросонӣ ва Асрори Раҳмонфарӣ Сомонӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2022. –584 саҳ.
12. Насафӣ, С. Асарҳои мунтахаб / таҳияи Ҷ. Шанбезода. – Душанбе: Ирфон, 1977. - 702 саҳ.
13. Насафӣ, С. Девон / С. Насафӣ. – Техрон: Алҳудо, 1382 ҳ. ш.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. Ҷилди 1. / Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. – Душанбе: 2008. 950 - саҳ.
15. Худуд-ул-олам. / Тоҷнома / Силсилаи Тоҷикон дар масири тамаддун Китоби XI. – Душанбе: Бухоро, 2014. 558 - саҳ.
16. Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷилди 2. Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик. – Душанбе: 2013. 661 - саҳ.

БОЗТОБИ ЧЕХРАҲОИ ТАЪРИХӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ САЙЙИДОИ НАСАФӢ

Дар мақола маҳорати баланди суҳангустарии Саййиди Насафӣ дар асоси истифодаи чехраҳои таърихӣ ҳамчун талмех ва рамз мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Шоир ҳодисаву шахсиятҳои таърихиро на ҳамчун воқеияти мустақил, балки ҳамчун воситаҳои маъниофарӣ ва таъсиҳоти ирфонӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоӣ ба кор мебарад. Масалан, дашти Қарбало рамзи қурбонӣ ва ҳақиқати маънавӣ, Қорун аломати сарвати беҳосил ва худбинӣ, Абуҷаҳл нишонди ҷоҳилий ва саркашӣ, Тоқи Кисро рамзи фонӣ будани дунё ва Яъҷуҷу Маъҷуҷ ифодаи рӯзгори пурошӯб ва зулм

мебошанд. Ин чехраҳо ба таври талмехию рамзӣ дар газалиёти шоир василаҳои қавӣ барои баён кардани андешаҳои фалсафӣ, ирфонӣ ва иҷтимоӣ мебошанд. Ин равиш ба Саййидо имконият фароҳам овардааст, ки газалиёти худро дар масъалаҳои шиқу ирфон ва иҷтимоӣ тарҳрезӣ намояд ва сатҳи маънавии ашъораишро дар зоҳир ва ботин густириш диҳад. Яъне қорбурди шахсиятҳо ва ҳодисоти таърихӣ дар эҷодиёти шоир ҷузъи асосии маъниофарӣ, талмех ва рамзсозии шеърӣ ӯ буда, ба таҳкими ҷаҳонбинии фалсафӣ ва иҷтимоии шоир хизмат менамояд.

Калимаҳои калидӣ: Саййидо Насафӣ, газал, талмех, чехраҳои таърихӣ, рамзсозӣ, лирикаи иҷтимоӣ, маъниофарӣ, сабк, услуб ва ғ.

Маълумотнома дар бораи муаллиф: Рабиқов Хушрӯз Муталибович докторанти (PhD) кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода. Суро ға: ш. Душанбе, кӯчаи Фазлиддин Муҳаммадиев 17/6. Тел: +992929823389; Email: khushruz.rabiqov.95@mail.ru

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ УПОМИНАНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ В ГАЗЕЛЯХ САЙИДО НАСАФИ

В статье исследуется искусство владения художественным словом поэта Саййидо Насафи на примере применения таких литературных приёмов, как аллюзия и символизм. Поэт упоминает исторические события и личностей не просто как некую самостоятельную реальность, а в качестве метафорического средства для выразительного изложения своих духовно-эзотерических воззрений. Степь Кербала у него становится символом жертвенности и духовной истины, Карун – напоминанием о тщетности богатства и эгоизма, Абу Джахль – символом невежества и ослушания, когда-то величественный шахский дворец Таки-Кисра – воплощением бренности бытия, Гог и Магог – тревожных дней, жестокости и гнёта. Эти образы через аллюзии и символы стали в газелях поэта средством выражения его философских, духовно-мистических и социальных взглядов и рассуждений. Такой подход позволяет Саййидо выстраивать ёмкие мысленные ряды в рамках газели для отражения таких объемлющих вопросов, как любовь к Богу и Его познание, социальных взглядов, поднимая духовный уровень его поэзии. Иными словами, упоминание исторических личностей и событий в творчестве поэта становится компонентной составляющей для формулирования мыслей, аллюзий и символов, облачения философского и социального мировоззрения поэта в глубокие, но при этом доступные формы.

Ключевые слова: Саййидо Насафи, газель, талмех, исторические личности, символотворчество, социальная лирика, смыслообразование, стиль, манера и др.

Сведения об авторе: Рабиқов Хушрӯз Муталибович – докторант (PhD) кафедры теории и истории литературы Международного университета иностранных языков Таджикистана имени С. Улуғзода Адрес: ш. Душанбе, улица Фазлиддина Моҳаммадиева, 17/6. Телефон: +992929823389; Электронная почта: khushruz.rabiqov.95@mail.ru

THE REPRESENTATION OF HISTORICAL FIGURES IN THE GHAZALS OF SAYYIDO NASAFI

This article investigates the sophisticated rhetorical and literary strategies employed by Sayyido Nasafi in his ghazals, with particular focus on his use of historical figures as allusions and symbolic devices. Historical events and personalities in Nasafi's poetry are not presented as independent realities; rather, they function as multilayered instruments for conveying philosophical, mystical, ethical, and socio-cultural meanings. For instance, the plain of Karbala symbolizes sacrifice and spiritual truth, Qarun represents futile wealth and egocentrism, Abu Jahl embodies ignorance and defiance, the Taq-i Kisra signifies the transience of worldly existence, and Gog and Magog illustrate turbulent times and oppression. Through such symbolic and allusive deployment, these figures serve as potent vehicles for expressing Nasafi's reflections on divine love, spiritual knowledge, and social issues, thereby enriching both the exoteric and esoteric dimensions of his poetic discourse. The deliberate invocation of historical figures and events constitutes a core mechanism of meaning-making, reinforcing the poet's philosophical and socio-cultural worldview.

Keywords: Sayyido Nasafi, ghazal, allusion, historical figures, symbolism, social lyricism, meaning-making, literary style, poetic technique.

Information about the author: Rabikov Khushruz Mutalibovich – doctoral student (PhD) of the Theory and History of Literature department of the International University of Foreign Languages of Tajikistan named after S. Ulugzoda Address: sh. Dushanbe, Fazliddin Mohammadiev street, 17/6. Phone: +992929823389; Email: khushruz.rabiqov.95@mail.ru

УДК: 821.222.8(092)

НАЗАРЕ БА ФАЪОЛИЯТИ ЭҶОДИИ САФАР АМИРХОН

Раҳмонов Э.Ш.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Сафар Амирхон дар давоми фаъолияти бисёрсолаи эҷодии худ дар баробари нашри ашъори худ дар рӯзнамаву мачаллаҳо якчанд маҷмуаи шеърӣ ба нашр расонидааст. Бояд гуфт, ки шоири мазкур солҳои зиёд дар матбуоти даврӣ низ фаъолият намудааст ва ба қалами ӯ дахҳо очерку мақолаҳои публитсистӣ тааллуқ доранд, вале чун кори мо махсус ба таҳлилу баррасии ашъори Сафар Амирхон бахшида шудааст, мо аз баррасии осори публитсистии ӯ сарфи назар кардаем.

«Гули Наврӯз» (1989) аз аввалин маҷмуаҳои шеърӣ Сафар Амирхон мебошад, ки дар таркиби маҷмуаи дастҷамъии «Санги овоз» ба нашр расидааст. Маҷмуаи мазкур 48 ҷаҳорпора, 2 ҷубуви 2 дубайтӣ, 2 ғазал ва 3 суруди шоирро дар бар мегирад. Ашъори ин маҷмуа ба мавзӯҳои гуногун бахшида шуда, мавзӯоте амсоли васфи ишқу муҳаббат ва бозгӯии хотираҳои кӯдакиву ҷавонӣ, васфи ватан ва тасвири манзараҳои дилписанди он аз мавзӯоти меҳварии ин шеърҳо ба шумор мераванд.

Аз ашъори ин маҷмуа аён аст, ки Сафар Амирхон ба тасвири манзараҳои табиат тамоюл ва шавқи бештар дорад. Устод Камол Насрулло дар мавриди ин мушаххасоти шеъри Сафар Амирхон дуруст қазоват кардааст, ки «ӯ метавонад ташбеҳу тасвирҳои худро бо як нигоҳ аз табиат, аз соҳати нигоҳи худ, аз сари роҳаш биёбаду бигирад» [15, с. 256]. Дар аксари шеърҳои ӯ мо тасвири ҳунармандонаи манзараҳои назаррабоӣ дилнишини зодгоҳи шоир – деҳаи Толеи нави ноҳияи Муъминободро мушоҳида менамоем. Ҳамин иддуро метавон бо поре аз як шеъри маҷмуа собит намуд, ки дар он шоир мувофиқати шеъри худро бо деҳае, ки ба дунё омадааст, хеле ҳубу муносиб баён намудааст. Дар назари аввал шабоҳат додани шеър ба деҳа он қадар муносиб наменамояд, чунки миёни ин ду унсур аломату хусусияти муштарак мушоҳида намешавад. Вале шоир далелҳои раднашавандае пешниҳод менамояд, ки ҳамин шакку тардиди хонандаро аз миён мебаранд. Сараввал шоир содаву оммафаҳм будани шеъри худро монанд ба одиву назарногир будани деҳа кардааст. Яъне, чунонки деҳа азамату шахомати шахрро надорад, шеъри шоир низ аз вожаву таркиботи зебову ноошно орист, вале тавре ки деҳа бо содагии худ метавонад ҳар раҳгузареро мафтун намояд, шеъри шоир низ, ки дилхоҳ хонанда қудрати фаҳму дарк кардани онро дорад, ҷаззоб ва мафтункунанда аст. Сабаби дигари ҷаззобати шеъри худро шоир дар ашъи ҳадафи тасвир мебинад, ки ҳамоно гулу гиёҳи деҳа, кӯҳу пушта ва ҷашмаву рудҳои хурӯшони деҳаанд:

Шеъри ман монанди деҳам сода аст,
Чун дари деҳотиён бикшода аст.
Мисраҳо ҳамчун пайи ҷуфти сипор
Бар замини дафтараф афтадааст.

Бӯии гулхору гияҳ ояд аз он,
Накҳати пушу пияҳ ояд аз он.
Ёди коҳу боди саҳрои кушод,
Гирдбоди рӯи раҳ ояд аз он. . .

Хору хучаш гар танам пӯчидааст,
Хори ғамро меҳраш аз дил чидааст.
Бо гули хору гиёҳу ҷашмааш
Деҳи ман бар шеъри ман кӯчидааст [2, с. 7-8].

Агар ба мазмуни шеъри боло хубтар диққат намоем, пай мебарем, ки он як навъ маромномаи эҷодии шоир аст, ки аҷибу ғариб шеър гуфтан намехоҳад, балки майли бештар ба содагӯфторӣ, яъне «саҳли мумтанеъ» дорад. Бо он ки бисёре аз шуаро, ба хусус дар асрҳои 12-13 ба баъд, печида ва душворфаҳм шеър гуфтанро тарҷеҳ медиҳанд, ба андешаи

муҳаққиқон, азбаски шеър на барои худ балки барои мардум гуфта мешавад, бояд ба фаҳму идроки онҳо наздик бошад. Тавре ки Маликушшуаро Баҳор дар китоби «Сабкиносоӣ»-и худ зикр кардааст: «... нависанда бояд саъй кунад, ки мақсуд ё фикри худро бо содатарин вачҳе баён кунад, то дарёфтани он барои мардум душвор набошад» [14, с. 131]. Тибқи мушоҳидаи мо Сафар Амирхон низ аз ҷумлаи шоиронест, ки тибқи ҳамин дастур амал мекунад.

«Чашмаи Толеъ» дувумин маҷмуаи ашъори Сафар Амирхон буда, соли 1993 ба нашр расидааст. Маҷмуаи мазкур ҳаҷман хурд буда, ҳамагӣ 55 шеър ва 23 рубоиву дубайтиро дар бар мегирад. Аз зумраи шеърҳои маҷмуа 2 шеър, яъне шеърҳои «Нусхабардор» ва «Дуршуда» бознашр аз маҷмуаи «Ғули Наврӯз» буда, шеърҳои дигар ҳамагӣ бори аввал нашр гардидаанд. Ашъори ин маҷмуа ба мавзӯҳои маъмуле, амсоли тасвири табиат, васфи ишқу муҳаббат ва масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ бахшида шудаанд. Азбаски аксари шеърҳои ин маҷмуа дар даврони пурашӯби ҷанги шаҳрвандӣ гуфта шудаанд, дар қисмати зиёди ин шеърҳо дарду алами ин давронро эҳсос менамоем. Барои мисол, шеърҳои «Ашки ҳасрат», «Навҳа», «Ғусастадил», «Ҳасрати дил» ва «Ғамбода» аз ҳамин қабил шеърҳоянд. Дар шеъри «Ашки ҳасрат», ки дар назари аввал гӯё ба тасвири табиат бахшида шудааст, шоир ба василаи намодҳои «абр», «бод», «Рустам», «Таҳмина» ва «Сухроб» фоҷиаи гӯшношуниди ҷанги шаҳрвандиро тасвир кардааст, ки гӯё бори дигар аз кӯтаҳандешӣ ҳалки тоҷик балои бузургеро ба сари худ овард ва бародарро бо бародар, падарро бо писар душман кард:

Абри гирёни парешонмӯ
Дар ҳудаш печида меояд.
Ҳамчунон гумкардафарзанде
Ашк андар дида меояд. . .

Гӯиё Таҳминаи мискин
Гиря дорад баҳри Сухробаш.
Дар баҳои ҷони ӯ розист
Сар занад бар обу бар оташ.

Балки ҳамчун Рустами Дастон
Аз ҳуду дунёст домангир.
Мурдаи фарзанд бар душаш
Монда ҳайрон дар пайи тадбир [3, с. 13-14].

Маҷмуаи «Хок ва оташ» (1994) дар баробари очерки ҳамном, ки ба фаъолияти коргоҳи хишти шаҳри Кӯлоб бахшида шудааст, 3 манзума, 4 қитъа, 3 рубой ва 6 дубайтиро дар бар мегирад. Ашъори мазкур низ ба масоили марбут ба фаъолияти корхонаи хишт иртибот доранд. Барои мисол, манзумаи «Диалогоҳ» дар васфи яке аз бунёдкорони коргоҳи мазкур Комил Сафаров гуфта шудааст. Дар ин манзума шоир ба ситоиши бепояи шахси мазкур намерпадозад, балки заҳмати мардонаи коргари матиниродаеро васф намуда, ба ҳамин васила нақши коргарони заҳматпешаро дар бунёди ин коргоҳ ва моҳияту арзиши корхонаи хиштро барои минтақаи Кӯлоб ва ободсозии як гӯшаи ҷумҳурии азизамон гӯшзад мекунад:

Ёдат ояд кӯчаи пурхоку лойи дех,
Устухонатро ҳамин ҷо кардай шахшул.
Аз сахар то шом байни обу лою хок
Худ ба худ бо хонасозӣ будӣ ту машғул. . .

Гар замоне кардай бо хоки раҳ одат,
Ин замон аз хок эъҷози дигар созӣ.
Хонадоне то шавад обод аз хиштат,
Бо тақопӯ ҳешро хуни чигар созӣ [4, с. 41-42].

«Ҷилваи ҳаёл» (2002) чорумин маҷмуаи ашъори Сафар Амирхон ба шумор меравад.

Мачмуаи мазкур низ бузургҳаҷм набуда, 136 шеърӣ гуногунжанрро дар бар мегирад. Аз ҷумлаи ин шеърҳо 92-тояш ҷаҳорпора, 10-тояш муҳаммас, 9-тояш ғазал, 7-тояш шеърӣ нав, 4-тояш мусаддас буда, 14-тои боқимонда сурудҳое мебошанд, ки ба жанрҳои гуногун мувофиқ меоянд. Қисмате аз ашъори ин мачмуа низ такрор аз мачмуаҳои пешин буда, аксар шеърҳоеянд, ки шоир ба тозагӣ эҷод кардааст. Муаллифи пешгуфтори китоби мазкур устод Ҳақназар Ғойиб аст. Мавсуф бо унвони «Дунёи рангин» сарсухани муҳтасаре ба ин мачмуа навиштааст.

Мавзуи шеърҳои ин мачмуа низ марбут ба масоили маъмули иҷтимоӣ буда, андешаву орои шоирро оид ба ин масоил ойинадорӣ мекунад. Ба қавли устод Ҳақназар Ғойиб, «Шоир дар китоби наваш паҳлуҳои гуногуни рӯзгорамонро ҳадафи сухан қарор додааст, ки ин аз меҳри модар то меҳри Ватан, аз олами ишқ то олами садоқат, аз абри гиря то офтоби ханда, аз нигоҳи покизаю беолоиши тифл то нигоҳи солормарди рӯзгордида. . . оғӯш мекушояд.

Муҳимаш он аст, ки Сафар ба ҳар як паҳлуӣ ҳаёт аз дидгоҳи шоирӣ роҳ ёфтааст ва ба мақсади шоиронааш расидааст» [5, с. 4].

Қисмате аз шеърҳои мачмуа шеърҳои ошиқонаанд ва чун аксари ашъори ошиқона аз азоби ҳичрону орзуи висол қисса мекунад. Масалан, дар шеърӣ «Ин шеърро барои ту мегӯям» шоир ҳақиқатеро баён кардааст, ки омили асосии дилбастагии қаҳрамони ғиноии ӯ ба маъшуқа ҳусни худододи маъшуқа аст. Ҳамин зебоии маҳбуба аст, ки ошиқ бахту иқболи худро фақат дар сарои ӯ меҷӯяд ва бо вучуди он ки дарду ранҷи ҳичронро низ таҳаммул мекунад, аз висоли воқеъшаванда умедвор аст. Ҳаракатҳои ҷавобии маҳбуба низ орзуву умедро дар дили ошиқ устувортар мегардонанд:

Сар то ба пой ҳусни худододӣ,
Бахт аз дари сарои ту меҷӯям.
Эй он ки дарду сӯзу ғамам додӣ,
Ин шеърро барои ту мегӯям.

Бо чашмҳои масту ҳаёлангез
Шармида мекунӣ назаре сӯям.
Бо ҷунбиши насиму гулу сабза
Ин шеърро барои ту мегӯям [5, с. 57].

Мачмуаи «Чатри гул» (2010) аз ашъори гуногунжанр таркиб ёфта, дарбаргири 80 ҷаҳорпора, 55 ғазал, 5 шеърӣ нав, 4 тарҷеъбанд, 101 рубой, 86 дубайтӣ ва 3 қитъа мебошад.

Тавре мушоҳида мешавад, дар ин мачмуа рубоиву дубайтӣ ва ҷаҳорпораву ғазал нисбат ба дигар анвои шеърӣ зиёдтаранд. Аз ҷумлаи ин ашъор як қисм такрор аз мачмуаҳои пешин буда, шумораи зиёдашон шеърҳои навэҷодшуда мебошанд.

Ашъори мачмуаи «Чатри гул» аз ҷиҳати мавзӯ ва муҳтаво густардаву фарогир буда, як зумра масоили маъмулу машхурро, ки ба ҳаёти иҷтимоии мардум иртиботи бевосита доранд, дар бар мегиранд. Барои мисол, дар бахши аввали мачмуа, ки «Нақши ёдҳо» унвон дорад, ҷаҳорпораҳое ҷамъоварӣ шудаанд, ки муаллиф онҳоро дар васфи зодгоҳи худ ва тасвири ҳаёти даврони бачагӣаш гуфтааст.

Бар ҷониби деҳа чун равам, дар назарам,
Ҳар пушта барои ман бағал бикшояд.
Бо он ҳама ранг-рангӣ даври тифлӣ
Монанди навор пеши рӯ меояд.

Дар пуштаву дар канори кӯҳсори баланд,
Шодона зи субҳ менамудам бозӣ.
Сад хор агар ба пой ман мезад неш,
Аммо набудам зи хору хас норозӣ [6, с. 6].

Мачмуаи «Чароғи меҳр» (2014) нисбати мачмуаҳои пешин калонҳаҷмтар буда, миқдори зиёди шеърҳои гуногунжанрро дар бар мегирад. Ашъори мачмуа вобаста ба жанр ва мавзӯ ба 13 бахш ҷудо карда шудааст. Бахши аввал, ки «Қиблаи армон» унвон дорад, аз

44 шеър иборат аст, ки аксари онҳо дар васфу ситоиши Ватан гуфта шудаанд. Масалан, дар шеъри ҳамноми маҷмуа шоир аз ҷумла чунин мегӯяд:

Чор унсури вафодорист
Чор унсури вучуди ман.
Обу хоку оташу бодат
Давлату буду набуди ман [7, с. 5].

Яке аз вижагиҳои маҷмуаи «Чароғи меҳр» дар он аст, ки шоир дар баробари наشري шеърҳои нав шеърҳои маҷмуаҳои пешинро низ дар маҷмуа бознашр кардааст. Барои мисол, дар бахши аввал, ки 44 шеър дорад, 11 шеър аз маҷмуаҳои пешин гулчин шудаанд.

Дар бахши «Накҳати Наврӯз» Сафар Амирхон 9 шеъри дар васфи баҳору Наврӯз гуфтаи худро гирд овардааст. Шеърҳои мазкур ҳам дар қолаби маъмулии ҷаҳорпора ва ҳам дар қаволиби ғазалу мухаммас гуфта шудаанд. Маълум аст, ки мавзуи мазкур аз ҷумлаи маъмултарин мавзуоти адабиёти бадеист ва ба ҳамин хотир сухани наву тоза ва маъниву мазмунӣ дилнишину барҷаста дар ин мавзӯ гуфтан хеле душвор аст, вале мушоҳида нишон медиҳад, ки Сафар Амирхон дар ин гуна мавзӯҳои куҳнаву забонзад низ метавонад сухани тоза ва маънии дилнишину таъсирбахше бигӯяд ва диққати хонандаи нозуксанҷу маънирасро ба худ ҷалб намояд. Барои мисол, банди аввали ҷаҳорпораеро меорем, ки дар он шоир ба васфи баҳору Наврӯз пардохтааст:

Як тараф лола шукуфону ба як сӯ гули хор,
Ҳар хамаи қоши сияҳгӯш чу абрӯи нигор.
Кабки хушхон гузарад қакразанон аз бари кӯҳ,
Ояд овози хуши қумрию бедонаву сор [7, с. 45].

Бахши «Суфраи меҳр», тавре ки аз номаш маълум аст, маҷмуи меҳрномаҳои шоир буда, 17 шеърро дар бар гирифтааст. Ин шеърҳоро шоир дар васфи ёру дӯстон ва устодони худ, ки бархе аз онҳо намояндагони соҳибноми сиёсат ва илму фарҳанг ҳастанд, гуфтааст. Шахсиятҳое, ки мавриди тасвиру тавсифи шоир қарор гирифтаанд, мансабдорони фориғболу камҳавсала набуда, ҳар як дар беҳбудӣ ҳаёти иҷтимоиву фарҳангии ҷумҳурий сахме доранд. Барои мисол, шеъри «Худафрӯз»-и ин силсила ба академик Самариддин Каримов бахшида шудааст. Аз тасвири шоир маълум мегардад, ки шахси мазкур то ба дараҷаи баланди илмӣ расидан ранҷу азоб ва заҳматҳои сангинеро пушти сар кардааст. Падару модари Самариддин бармаҳал аз дунё гузашта, ўро дар сарғаи роҳи зиндагӣ танҳову бемуттақо боқӣ мегуздоранд, вале ў аз ин зарбаи тақдири бераҳм руҳафтада нашуда, бо ранҷу заҳмати зиёд дар зиндагӣ барои худ роҳ мекушояд. Мувофиқи панду андарзи падари ҷавонмарг илму ҳунар меомӯзад ва дар ҷамъият мавқеи мувофиқи худро пайдо менамояд ва ҳатто ба унвони баландтарини илмӣ – академик мушарраф мешавад:

То ниҳоли орзуят босамар гардид,
Тирашабҳое ба бедорӣ саҳар гардид,
Бармаҳал бори یتимӣ бар сарат омад,
Баъд аз ин раҳтӯшаат панди падар гардид.

То диле дарёфтӣ дар олами ҳастӣ,
Бурдаи дар худ фурӯ дарду ғами ҳастӣ.
Кам надидӣ гарчи озори дилзорон,
Мекунӣ шукронаи бешу ками ҳастӣ.

Раҳнаварди олами фазлу ҳунар гаштӣ,
Аз сару савдои ҳастӣ бохабар гаштӣ.
Бо азобу ранҷу заҳматҳои беохир,
Шукри қисмат, оқибат бологузар гаштӣ [7, с. 63-64].

Бахши «Давлати сар»-и маҷмуа 18 шеъри гуногунжанрро дар бар мегирад, ки шоир онҳоро дар васфи падару модар, бародарону хоҳарон ва фарзандонаш гуфтааст. Аз ҷумла, 8 шеъри ин бахш дар ситоиши модар гуфта шудаанд, ки дар якҷоягӣ як «Модарнома»-и ҷолиберо ташкил медиҳанд.

Баҳши «Кохи бегазанд» силсилаашъореро дар бар мегирад, ки ба бузургдошти шоир ва орифи соҳибноми форс-тоҷик Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ баҳшида шудааст. Чизе, ки ин бузургворро бо шаҳри Кӯлоби бостонӣ рабт медиҳад, оромгоҳи ӯст, ки имрӯз низ зиёратгоҳи ҳазорҳо нафар ҳаводорони илму ирфон аст ва яке аз сабабҳои машҳуру маъруф гардидани Кӯлоби бостонӣ низ мавҷудияти ҳамин оромгоҳ аст. Ҳамин мазмунро Сафар Амирхон дар як шеърӣ ин силсила, ки «Мири Ҳамадон» унвон дорад, чунин баён кардааст:

Шуд аз қадамаш мулки Хутал шуҳраи офоқ,
3-ӯ ёфт чаҳони дигаре Ҳоҷаи Исҳоқ.
Бар шеваи гуфтори накуяш ҳама муштоқ,
Ӯ кист, ба фазлу хиради хеш будӣ тоқ?
Пири ҳамагон аст,
Мири Ҳамадон аст [7, с. 84].

Баҳши «Шамъи гирён» 14 сӯғвораи Сафар Амирхонро дар бар мегирад, ки дар қолабҳои гуногуни шеърӣ гуфта шудаанд. Аз ҷумла иддае аз ин марсияҳо дар рисои шоироне, амсоли Ҳабибулло Файзулло, Ашур Сафар ва Саидҷон Ҳакимзода таълиф ёфтаанд. Шоир дар вафоти шодравон Ашур Сафар ду марсия – як мухаммас ва як ғазал гуфтааст. Мухаммас, ки «Ҳасрат» унвон дорад, аз панҷ банд иборат буда, аз мухаммаси анъанавӣ бо он фарқ мекунад, ки мисраи васила, яъне пайвандкунандаи бандҳоро надорад, балки ҳама мисраҳои бандҳо қофияи ягона доранд. Дар ин мухаммас, ки як банди онро мо ба ҳайси намуна меорем, шоир кӯшиш кардааст, ки муҳимтарин хусусиятҳои шахсӣ ва мавқеи иҷтимоии шоири зиндаёдро баён намояд:

Ӯ марди раҳу марди худододи суҳан буд,
Фарёдрасе лаҳзаи фарёди суҳан буд,
Як умр пайи некию имдоди суҳан буд,
Сарсабзии як гӯшаи ободи суҳан буд,
Дар олами эҷод худ устоди суҳан буд [7, с. 88].

Баҳши «Гулбонги ишқ»-и маҷмуаи «Чароғи меҳр» калонтарин баҳши маҷмуа буда, 68 шеърӣ гуногунжанри ошиқонаро дар бар мегирад. Қисмати аъзами ин баҳшро ҷаҳорпораҳо ташкил медиҳанд, ки мазмуни ошиқона доранд. Дарунмои ин шеърҳоро боз ҳамон мазмунӣ анъанавӣ, аз қабилӣ шикаст аз ҳичрону орзуи висол, талқину тасдиқи вафодориву садоқат, ваъдаи устувориву бурдборӣ дар ҷодаи пуршебу фарозӣ ошиқӣ ва ғайраҳо ташкил медиҳанд. Барои мисол қаҳрамони лирикии шеърӣ «Афсонаи чашм» иддао менамояд, ки дар умри худ бисёр афсонаҳои аҷибу ғарибро шунидаву хондааст, вале ҷолибтару ақлсасхиркунандатар аз афсонаи чашмони маҳбуба ҳеҷ вақт нашунидааст. Афсонаи чашми маҳбуба афсонаест, ки ҳеҷ вақт такрору дилбазан наменамад, балки бо ҳар бори шунидан боз ҳам наву тоза ва ҷолибу тасхиркунанда метобад. Вучуди ин афсонаи зебо ҳатто зиндагии воқеиро низ, ки гоҳо рангҳои хира ва дилгиркунанда дорад, дар назари қаҳрамони шеър афсонавор зебову дилрабо чилвагар месозад. Ҳамин аст, ки ӯ танҳо ба ҳамин афсонаи ширину зебо дилбастагӣ ва вобастагии худро изҳор менамояд ва онро барои зебу ороиши додани тамоми зиндагии худ арзандаву басанда медонад:

Аз миёни ин ҳама афсонаҳо
Баҳри ман афсонаи чашми ту бас.
Аз ҳама афсонаҳои зиндагӣ
То дами мурдан туро дорам ҳавас [7, с. 104].

Баҳши «Замзамаи васл»-и маҷмуа аслан шеърӯ сурудаҳои туёнаро дар бар мегирад, шоир онҳоро шояд бо хоҳиши ёру дӯстон ва сарояндагон эҷод карда бошад. Ҷамъи сурудаҳои ин қисмат 19-то буда, онҳо ба жанрҳои гуногуни шеърӣ, аз қабилӣ ҷаҳорпора, ғазал, мухаммас ва таркиббанд тааллуқ доранд.

«Гулафшон» унвони баҳши нухуми маҷмуа буда, фарогири 51 ғазали Сафар Амирхон аст. Мавзуи асосии қисмати зиёди ин ғазалҳо мавзуи ишқ буда, иддае аз онҳо ба мавзуоти гуногуни иҷтимоӣ баҳшида шудаанд. Ба мавзуи ишқ баҳшида шудани қисмати зиёди ғазалҳои Сафар Амирхон амри табиист, чунки мавзуи асосӣ ва меҳварии ин навъи

шеър, тавре ки ҳама муҳаққиқон иттифоқи назар доранд, ишқу муҳаббат аст. Тавре устоди фақид Худой Шарифзода дар асари арзишманди худ «Балоғат ва суҳанварӣ» зикр кардааст, «Маъноӣ калимаи ғазал дар луғат ба маъноӣ ишқбозӣ, қиссаи ишқу ошиқӣ омадааст. Мавзуи ғазали истилоҳӣ бештар ишқу ошиқӣ аст ва бинобар онро ғазал номидаанд» [17, с. 198-199].

Чор баҳши боқимондаи маҷмуаи «Чароғи меҳр» мутаносибан рубоӣёт, дубайтиҳо, ҷаҳорпораҳо ва фардбайтҳои шоирро дар бар гирифтаанд. Рубоӣҳои ин китоб дар маҷмуъ 198-то, дубайтӣ 114, ҷаҳорпора 10 ва фардбайт 16-то буда, ин анвои шеърӣ шоир низ дарбаргири мавзуоти гуногуни иҷтимоиянд.

«Пайғом» ҳафтумин маҷмуаи ашъори шоир буда, соли 2019 тариқи нашриёти «Адиб» ба нашр расидааст. Ашъори ин маҷмуа низ ба монанди маҷмуаҳои пешин вобаста ба мавзӯ ва ҳам жанри шеърӣ ба якҷанд бахш ҷудо карда шудаанд.

Баҳши аввал «Гулбазми баҳор» унвон дошта, тавре таҳқиқи ашъори қисмати мазкур маълум менамояд, унвони мазкур хусусияти маҷозӣ дорад. Чунки дар ин бахш на танҳо шеърҳои баҳории шоир, балки шеърҳои низ ҷо дода шудаанд, ки дар васфи Ватан, муқаддасоти миллӣ ва сулҳу ваҳдат гуфта шудаанд. Яъне, ғараз аз «баҳор» Ватани баҳороғӯш аст, ки ҳамватанони баҳоройини моро дар бар гирифтааст. Дар банди нахустини шеърӣ аввали ин бахш, ки «Ифтихор» унвон дорад, фикри асосии шоир ва дарунмояи ҳама шеърҳои дигари бахш як навъ ироа гардидааст. Фикри асосии шоир ин аст, ки сабаби ҳама муваффақияту қомеъиҳои дар натиҷаи талошҳои пайдарпайи Пешвои миллат ва халқи мамлакат бадастовардаи мо ваҳдату ягонагии халқи Тоҷикистон аст:

Дилро ба сафои субҳ додем,
Ғамро ба шарори ханда куштем.
Ангушти ҳама ғараз шикаста,
Сад шукри Худо, ки боз муштем [8, с. 5].

Баҳши дуюми маҷмуа, ки «Ҳангомаи ишқ» унвон дорад, 52 шеърӣ гуногунжанрро дар бар мегирад, ки қисмати зиёди онҳо мазомини ошиқона доранд. Ошиқонаҳои шоир дар маҷмуъ дилнишину таъсиргузоранд ва хеле ҳунармандона гуфта шудаанд. Шоир дар ин шеърҳо кӯшиш кардааст, ки дар ин мавзуи анъанавию ҷовидонӣ сухани тозае гуфта бошад. Барои исботи ин иддао банди аввали яке аз ин шеърҳоро, ки «Ёдвора» унвон дорад, меорем:

Навдаи токи ҳавасҳои дили шайдоём
Тани шахтути қадатро ба ҳавас мепечид.
Зи сари мастиву девонагӣ худхоӣ
Тутии меҳри лабам тути лабатро мечид [8, с. 23].

Баҳши «Ёди рафтаён», тавре ки аз номаш ҳувайдост, ҳафт марсияро дар бар гирифтааст, ки дар сӯғи як зумра ёрону наздикони шоир ва шахсиятҳои соҳибноми ҷумҳурӣ, аз қабилӣ устодони шодравон Бозор Собир, Ҷонибеки Ақобир ва Одина Мирак гуфта шудаанд.

Дар баҳши «Сурудҳо» ҳашт суруди шоир ҷо ёфтаанд, ки вазну оҳанги дилнишин ва матолиби дилписанду ширин доранд.

Баҳши «Ғазалҳо»-и маҷмуа 34 ғазали шоирро дар бар гирифтааст, ки қисмати зиёди онҳо тозаҷод буда, бархе гулчин аз маҷмуаҳои пешинанд.

Шасту панҷ шеъре, ки аксаран ба навъи шеърӣ нимой мансубанд, баҳши «Базми хуршед»-и маҷмуаро ташкил додаанд. Аксари ин шеърҳо мухтасару кӯтоҳ буда, собиткунандаи ин иддаоанд, ки Сафар Амирхон шоири ҳунарманд буда, мазмуну маънии волоеро дар қолаби шеърӣ кӯтоҳ гуфта метавонад.

Баҳши «Гулбарг»-и маҷмуа 352 рубоӣ ва 94 дубайтии шоирро дар бар гирифтааст. Қисмати зиёди ин рубоӣву дубайтиҳо тозаҷод буда, як иддаи каме низ аз маҷмуаҳои пешин гулчин гардидаанд. Микдори зиёди рубоӣву дубайтиҳои маҷмуаи мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки Сафар Амирхон аз ҷумлаи жанрҳои суннатӣ бештар ба ин навъҳои шеърӣ таваҷҷуҳ дорад. Мушоҳидаи рубоӣву дубайтиҳои шоир моро ба иброи ин андеша водор мекунад, ки ӯ дар гуфтани ин анвои шеър пайгири эҷодиёти шифоҳии мардум аст ва дар ҳавои таронаҳои мардумӣ шеър мегӯяд. Барои мисол:

Маҳтобшаб асту нури маҳтоб хӯрам,
Аз чӯйи дили ҳазини худ об хӯрам.
Азбаски ту ҳастӣ меҳвари ишқу ҳавас,
Монанди замин ба даври ту тоб хӯрам [8, с. 183].

Дар баробари бахшҳое, ки номбар кардем, маҷмуаи «Пайғом»-и Сафар Амирхон бахши «Чаҳорпора» низ дорад, ки фарогири 8 шеърӣ чаҳормисрагист, ки аз рӯйи вазн ба рубоиву дубайтӣ мувофиқ намеоянд.

Маҷмуаи «Нозанин» (2019) ҳаҷман хеле хурд буда, ҳамагӣ 18 шеърӣ бачагонро дар бар мегирад. Шеърҳои ин маҷмуа гувоҳи онанд, ки Сафар Амихон дар гуфтани шеърӣ бачагона низ маҳорати шоиста дорад. Бо он ки барои кӯдакон шеърӣ марғубу дилписанд гуфтан кори сахлу осон нест ва на ҳар як шоир дар гуфтани ин навъи шеър муваффақу комёб мегардад, Сафар Амирхон бочуръатона ба майдони адабиёти бачагона ворид мешавад ва тавре аён аст, дар ин майдон муваффақ низ мегардад.

Мундариҷаи ашъори бачагонаи ин маҷмуаро ягон сахнаи ҷолибе аз ҳаёти кӯдакон ва ё ягон мушоҳидаву хулосабарориҳои аҷибу дилнишини онҳо ташкил медиҳанд. Барои мисол, ровии ин порашеър кӯдаки хурдсолест, ки соати девориро муҳотаб қарор дода, ўро барои хоби дигаронро бераҳат кардан маломат мекунад. Вале қисмати ҷолиби шеър мисраи охири он аст, ки хулосабарории аҷоибӣ кӯдакро дар бар мегирад. Яъне, азбаски соат тамоми шаб кор мекунад ва сахари барвақт занг мезанад, на танҳо падари қаҳрамон, балки сахар низ аз хоб бедор мешавад:

Рӯзу шаб мекунӣ кор,
Ҳама хобу ту бедор.
Бо садои занги ту,
Чаранго-чаранги ту,
Падар ҳам бедор шудааст,
Сахар ҳам бедор шудааст [9, с. 10].

Шоир хуб медонад, ки «бачагони ҳар синну сол табиату завқ ва хислатҳои хос доранд. Бинобар ин барои навиштани асар барои бачагони ин ё он синну сол тағйироти психологӣ ва тарзи тафаккури онҳоро хуб доништан лозим аст. Дар сурати ғайри риояи ин талабот асари адиб на ба бачагон лозим аст ва на ба калонсолон» [1, с. 192]. Ба ҳамин хотир, ў дар шеърӣ бачагонаи худ аз гуфтани матлаби душворфаҳм ва истифодаи калимаҳои дуруштмахраҷу нофаҳмо сарфи назар кардааст. Ҳама вожаҳое, ки Сафар Амирхон дар ашъори бачагонаи худ аз онҳо истифода кардааст, барои бачаҳо фаҳмову даркшавандаанд. Инчунин забони содаву раван ва мундариҷаи ҷолибу дилписанди ин шеърҳо ба дилхоҳ кӯдак, ба хусус ба кӯдакони синну соли хурд, хуш меояд. Барои мисол, дар шеърӣ «Дилсӯзӣ» қаҳрамони шеър, ки дили нарму меҳрубон дорад, аз зоғ, ки дар талаби як дон хоҳиш мекунад, ки ба хонаи онҳо меҳмон шавад. Дар хона ў ба зоғ гандуму резаи нон медиҳад, вале бо хоҳиши он ки зоғ дигар бо қар-қари нӯҳои худ гӯши ҳамаро ба дод наорад:

Биё, ба ту диҳам дон,
Гандуму резаи нон.
Накун ба ҷое шитоб,
Медиҳамат худам об
Шикамчаат шавад сер,
Бихобӣ чун Ардашер.
Танҳо дигар ба қар-қар
Гӯши маро макун қар [9, с. 13].

Ба ҳамин тартиб, дигар шеърҳои ин маҷмуа низ мувофиқ ба завқу ҳавас ва дарку фаҳми хонандаи хурдсол эҷод гардидаанд.

Маҷмуаи «Боғ дар оғӯши борон» (2022) дарбаргири як зумра шеърҳои гуногуни Сафар Амирхон мебошад. Шеърҳои ин маҷмуа низ чун маҷмуаҳои пешин ба қисматҳо ҷудо карда шудааст. Бахши аввали маҷмуа, ки «Давлати дидор» унвон дорад, 11 шеърӣ

ватандӯстонаи шоирро дар бар гирифтааст. Дар ин шеърҳо Сафар Амирхон дар баробари васфу ситоиши сарзамини аҷдодӣ аз гузаштаи талху хунии он низ ёд меорад ва роҳи душвори то ба Истиқлоли давлатӣ расидани онро тасвир мекунад. Мухотаби шоир дар ин шеърҳо хонандаи ҷавон аст, ки бояд аз ин пасту баландиҳои роҳи тайкардаи ниёғони худ огоҳ бошад, ба заҳамоти гузаштагони баландному ноороми худ, ки дар домони тангу ноободи кӯҳистон ватане бо унвони Тоҷикистон сохтаанд, арҷгузор бошад. Ба андешаи шоир, ватандорӣ кори сахлу содае нест ва аз ҳар як ватандор ҳам матонату устуворӣ ва ҳам меҳнати фидокоронаро талаб мекунад:

Ватандорӣ набошад сахлу осон,

Ватандорӣ бувад душвору мушкӣл.

Дар ин раҳ бигзаранд аз ҷони ширин,

Дар ин раҳ мешавад обу адо дил [10, с. 5].

Бахши «Афсонадунё»-и маҷмуа 47 шеъри Сафар Амирхонро дар бар мегирад, ки дар жанрҳои ғазал, ҷаҳорпора ва шеъри нав гуфта шудаанд. Ин шеърҳо дар мавзӯҳои гуногун гуфта шуда, унсуре, ки онҳоро зеро як унвони умумӣ гирд овардааст, масоили гуногуни иҷтимоиянд, ки дар ин шеърҳо ҳадафи тасвири бадеӣ қарор гирифтаанд. Қисмати зиёди ин шеърҳо ба тасвири табиати бихиштосои Тоҷикистони азиз бахшида шудаанд. Барои мисол, дар шеъри ҳамноми маҷмуа - «Боғ дар оғӯши борон» шоир ба тасвири боғе пардохтааст, ки борон ба шустушӯи шоҳаҳои пурбори дарахтони он машғул аст. Дар тасвири шоир гӯё шоҳаҳо ҳамчун ошиқони аз висоли ҳамдигар сармаст аз навои дилкашу марғуби борон ба шавқ омада, дар ҳавои чак-чаки қатраҳои он нарму зебо арғушт мераванд:

Боғ дар оғӯши борон,

Сабзу дилкаш ҳамчу навдилдода ёрон,

Мераванд арғушти нармак шохсорон [10, с. 16].

Зикри ин нукта лозим менамояд, ки тасвир дар шеъри Сафар Амирхон танҳо ба хоҳири васфи зебоиҳои табиат нест, балки пушти ин тасвирҳои зебо ҳадафи асосии шоир ниҳон аст, ки талқини ватандӯстдорӣ ва гиромидошти сарзамини ниёгон аст. Ба қавли Маҳмуди Футуҳӣ, «тасвирпардозӣ имкони тасарруф дар ашё ва ҷаҳонро барои одамии фароҳам меоварад ва ба ӯ фурсат медиҳад, то бо дасткорӣ дар аносири табиат матлабу мақсади худро биёфаринад, нокомиҳоро ҷуброн кунад, эҳсоси худро дар ашё бирезад ва бо падидаҳои берун аз қаламрави забони худ сухан бигӯяд» [16, с. 39].

Бахши «Қатраборон»-и маҷмуа 36 шеъри Сафар Амирхонро дар бар гирифтааст, ки аксари онҳо шеъри нимоиянд. Мушоҳидаи ин бахш маълум менамояд, ки шоири мазкур дар гуфтани ашъори нимоӣ низ ҳунарманд аст ва маънии тозаву дилнишинеро бидуни қолабҳои анъанавӣ гуфта метавонад.

Инчунин маҷмуаи «Боғ дар оғӯши борон» панҷ бахши дигар низ дорад, ки мутаносибан ғазал, рубой, дубайтӣ, ҷаҳорпора ва фардбайтҳои шоирро дар бар мегиранд.

Маҷмуаи «Рақси сафедор» (2023) аз қисмати зиёди маҷмуаҳои пешин бо он хусусияти худ фарқ мекунад, ки шеърҳои он вобаста ба мавзӯ ва жанр ба бахшҳо ҷудо карда нашудааст. Маҷмуа 205 шеъри гуногунжанрро дар бар гирифта, аксари ин шеърҳо ба вазну қаволиби нави шеърӣ мувофиқ меоянд. Ба монанди маҷмуаҳои пешин мавзӯи асосии шеърҳои ин маҷмуа низ марбут ба масоили гуногуни иҷтимоиянд. Барои мисол, шеъри аввали маҷмуа, ки «Кохи нур» унвон дорад ва аллакай ҳамин ном мавзӯи онро ойинадорӣ мекунад, ба яке аз ҳадафҳои стратегии давлати Тоҷикистон – расидан ба истиқлоли энергетикӣ марбут мебошад. Дар шеъри мазкур шоир зарурати бунёди неругоҳҳои барқӣ-обиро барои кишвари азизи мо таъкид намуда, аз хонандагони шеъри худ хостгор шудааст, ки ҳамнавои ин ҳадафи олии Ҳукумати кишвар бошанд ва дастгирии моддиву маънавии худро дар бунёди ин «Кохи нур» дарёғ надоранд:

Аз шарори обу оташ,

Аз шарори нангу номус

Дар замини орзуҳо,

Дар дили сангини кӯҳистон
Кохҳо созем.

Кохи нури Тоҷикистон [11, с. 3].

Маҷмуаи «Хусни диёр» (2025) нисбатан хурдҳаҷм буда, як зумра шеърхоеро дар бар мегирад, ки ба анвои гуногуни шеърӣ: ҷаҳорпора, ғазал ва дубайтиву рубой мансубанд. Дар маҷмуъ, дар ин маҷмуаи шоир 190 дубайтӣ, 26 ғазал, 20 рубой, 3 ҷаҳорпора ва 4 шеъри гуногунжанре, ки шоир онҳоро суруд номидааст, ҷо ёфтаанд.

Иртиботи номи маҷмуа ба мазмуну мундариҷаи қариб ҳама шеърҳои маҷмуа мушоҳида мешавад. Яъне, мавзуи асосии шеърҳои ин маҷмуаро васфу ситоиши Ватан ва зебоиҳои он ташкил медиҳад. Барои мисол, дар шеъри нахустини ин маҷмуа, ки «Ватан» унвон дорад, шоир ишқу алоқаи худро ба сарзамини бобой, ки бо баракати Истиқлол боз ҳам зеботару ободтар гардидааст, баён мекунад. Бо он ки аксари фикрҳои гуфташудаи ин шеър, ташбеҳу истиораҳо ва тасвиrotи шоирона маъмулу маъруфанд, боз ҳам тарзи баёни шоир ҷалби таваҷҷуҳ мекунад:

Эй Ватан, бас дилнишин гардидай,

Чун арӯси нозанин гардидай.

Дар кафи зебопарастии ин замин

Ҳамчунон ангуштарин гардидай [12, с. 3].

Тавре мушоҳида мешавад, нисбат ба ҳама анвои шеърӣ дар ин маҷмуа миқдори дубайтӣ зиёдтар аст. Ин ҳолат гувоҳи ин иддао аст, ки дар таркиби осори манзуми Сафар Амирхон дубайтӣ ҷойгоҳи хосса ва мавқеи назаррас дорад.

Мазмуну мундариҷаи қисмате аз ин дубайтиҳо шаҳодат медиҳанд, ки Сафар Амирхон дар гуфтани ин навъи шеър дар баробари пайгирӣ аз дубайтиҳои мардумӣ аз дубайтиҳои устод Лоиқ низ баҳрабардор будааст. Дар воқеъ, шодравон Лоиқ Шералӣ дар умри дубора ёфтан ва боз ба жанри маълуму машҳури адабиёти бадеии тоҷик мубаддал гардидани дубайтӣ саҳми бузурге гузоштааст. Вижагиҳои асосии дубайтиҳои шодравон Лоиқ Шералӣ мувофиқ омадани онҳо бо тарзи баёни мардум, тарзи баёни содаву фаҳмо ва ба табъу завқи мардуми одӣ созгор омадани онҳост, ки ин вижагиҳо махсуси сабки хуросонии шеъри форсиянд. Ба қавли Муҳаммадали Аҷамӣ, «Устод Лоиқ дар кори дубайтӣ ин гуна сухан мегӯяд, бисёр латиф ва бисёр мавзун ва дар кори дубайтӣ шигардҳои аҷиб аз ҳунарро нишон медиҳад. Ва ҷилваи дигар дар кори шоир дар ҳавзаи дубайтӣ забони нарм ва шеваи ўст, ки зуд ба хотир менишинад ва дилро ба шавқ меоварад ва ин ҷилваи ҳунар дар устод фитрӣ аст, ў забони шеъри худро ба саҳтӣ намесозад, балки забони шеъри ў мисли об нарм ҷорӣ мешавад ва шавқро ангеza мебахшад» [13, с. 13].

Тавре мушоҳида мешавад, Сафар Амирхон низ дар гуфтани дубайтӣ ҳамин тарзи баёнро интихоб кардааст. Бо он ки ин содабаёниро мо дар дигар анвои шеъри шоир низ мушоҳида менамоем, махсусан дар дубайтиҳои шоир ин вижагӣ назаррастар аст.

Дубайтии зерин ҳам барои тарзи баёни Сафар Амирхон ва ҳам барои ин иддао, ки шоир дар гуфтани дубайтӣ пайгирӣ аз устод Лоиқ доштааст, далели хубе шуда метавонад:

Ҷавониҳои умрам бебадал рафт,

Шукуфо фасли гул аз кӯҳу тал рафт.

Даруни дил фалаксайри ҳавасҳо,

Китоби шеъри Лоиқ дар бағал рафт [12, с. 75].

Ба ҳамин тартиб, фаъолияти эҷодии Сафар Амирхон хеле густардаву фарогир буда, дар ин миён фаъолияти шоирӣи ў мақоми асосӣ дорад. Дар давоми 36 сол шоир 11 маҷмуаи шеър ба нашр расонида, дар ғанӣ гардидани адабиёти тоҷикии даврони Истиқлол саҳми босазое гузоштааст. Шоири мазкур дар айнаи камолоти эҷодӣ қарор дошта, умед аст, ки боз чандин маҷмуаи дигари шеъри ноб ба нашр хоҳад расонид.

АДАБИЁТ:

1. Акбаров Ю. Шеърӣ эҳсос ва тафаккур. – Душанбе: Ирфон, 1985. -240 с.
2. Амирхон, С. Гули Наврӯз / Дар китоби «Санги овоз» //. – Душанбе: Адиб, 1989. – Саҳ. 3 – 40.
3. Амирхон, С. Чашмаи Толеъ. – Кӯлоб, 1993. – 58 с.
4. Амирхон, С. Хок ва оташ. – Кӯлоб: Сада, 1994. – 52 с.
5. Амирхон, С. Чилваӣ хаёл. – Кӯлоб: Сада, 2002. – 112 с.
6. Амирхон, С. Чатри гул. – Душанбе: Адиб, 2010. – 128 с.
7. Амирхон, С. Чароғи меҳр. – Душанбе: Адиб, 2014. – 256 с.
8. Амирхон, С. Пайғом. – Душанбе: Адиб, 2019. – 216 с.
9. Амирхон, С. Нозанин. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2019. – 16 с.
10. Амирхон, С. Боғ дар оғӯши борон. – Душанбе: Адиб, 2022. – 160 с.
11. Амирхон, С. Рақси сафедор. – Душанбе: Адиб, 2023. – 120 с.
12. Амирхон, С. Ҳусни диёр. – Душанбе: Адиб, 2025. – 80 с.
13. Аҷамӣ, М. Гулдони ҳафтранг. – Душанбе: Адиб, 2011. – 160 с.
14. Баҳор, М. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
15. Насрулло, К. Ҳунари ҳусн асту дониш чони шеър аст. – Душанбе: Ирфон, 2025. – 432 с.
16. Футуҳӣ, М. Балоғати тасвир. – Душанбе: ДДОТ, 2018. – 335 с.
17. Шарифов Х. Балоғат ва суҳанварӣ. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 278 с.

НАЗАРЕ БА ФАЪОЛИЯТИ ЭҶОДИИ САФАРА АМИРХОН

Сафар Амирхон аз ҷумлаи шоирони соҳибистеъдоди даврони соҳибистиқлолии кишвар буда, дар давоми фаъолияти эҷодии худ дар гуфтани жанрҳои гуногуни шеърӣ ҳам ба жанрҳои суннатӣ ва ҳам ба шаклҳои нави шеърӣ табъ озмуда, ҳунари шоирӣ худро хеле хуб ба намоиш гузошта тавонистааст. Дар миёни жанрҳои истифодакардаи шоир баҳусус жанрҳои газал, рубоиву дубайтӣ ва ҷаҳорпора мавқеи назаррас доранд. Ашъори Сафар Амирхон аз ҷиҳати мавзӯ ва мундариҷа ганӣ ва фарогир буда, ба мавзӯҳои гуногуни иҷтимоиву ахлоқӣ бахшида шудаанд.

Дар ин мақола муаррифии мухтасари маҷмуаҳои ашъори шоир оварда шуда, муҳимтарин жанрҳо ва мавзӯоти ин ашъор мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо: *фаъолияти эҷодӣ, маҷмуаи шеърӣ, жанр, газал, рубоӣ, дубайтӣ, ҷаҳорпора, мавзӯ, мундариҷа, тарзи баён, масоили иҷтимоӣ.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳмонов Эмомалӣ Шомаҳмадович – докторанти PhD-и факултети филологияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Ҳусрав. Суроға: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, кӯчаи Дӯстии халқҳо - 56/22. Тел. : +992 900-52-19-98. E-mail: rahmonovemomali97@mail.ru ORCID:0009-0008-4728-9557, SPIN: 1109-8708*

ВЗГЛЯД НА ТВОРЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ САФАРА АМИРХОНА

Сафар Амирхон является одним из талантливых поэтов периода государственной независимости страны. В течение своей творческой деятельности он пробовал свои силы в различных поэтических жанрах, как традиционных, так и новых формах поэзии, сумев в полной мере продемонстрировать своё поэтическое мастерство. Среди используемых поэтом жанров особое место занимают газель, рубаи, дубайти и квартет. Стихи Сафара Амирхона богаты и многогранны по тематике и содержанию и посвящены различным социальным и нравственным темам.

В данной статье даётся краткая характеристика поэтических сборников поэта, а также анализируются и рассматриваются важнейшие жанры и тематика его произведений.

Ключевые слова: *творческая деятельность, поэтический сборник, жанр, газель, рубаи, дубайти, квартет, тема, содержание, способ изложения, социальные проблемы.*

Сведения об авторе: *Рахмонов Эмомали Шомаҳмадович – докторант PhD филологического факультета Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, ул. Дружба народов, 56/22. Тел. : +992*

900-52-19-98. E-mail: rahmonovemomali97@mail.ru ORCID:0009-0008-4728-9557, SPIN: 1109-8708
 A VIEW OF THE CREATIVE ACTIVITY OF SAFAR AMIRKHON

Safar Amirkhon is one of the talented poets of the period of the country's state independence. Throughout his creative activity, he tried his hand at various poetic genres, both traditional and new forms of poetry, having fully demonstrated his poetic mastery. Among the genres used by the poet, the ghazal, rubai, dubayti, and quatrain occupy a special place. The poems of Safar Amirkhon are rich and multifaceted in terms of theme and content and are devoted to various social and moral topics.

This article provides a brief description of the poet's poetry collections, as well as an analysis and discussion of the most important genres and thematic aspects of his works.

Key words: creative activity, poetry collection, genre, ghazal, rubai, dubayti, quatrain, theme, content, manner of expression, social problems.

Information about the author: *Rahmonov Emomali Shomahmadovich – PhD doctoral candidate faculty of philology, Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav. Address: 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Dustii Khalqho street, 56/22. Phone: +992 900-52-19-98. E-mail: rahmonovemomali97@mail.ru ORCID:0009-0008-4728-9557, SPIN: 1109-8708*

УДК: 811.222.1'373.46:811.411.21

МАВҚЕЪ ВА ИСТЕЪМОЛИ ИСТИЛОҲҲОИ АРАБӢ ДАР «ДОНИШНОМА»-И ҲАКИМ МАЙСАРӢ

Саидзода Б.М.

Донишгоҳи давлатии тибӣи Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино

Баъди аз забт кардани Хуросону Мовароуннаҳр аз тарафи арабҳо (қарнҳои VII – VIII) ҷараёни ба забони тоҷикӣ ворид гаштани вожаҳои иқтибосии арабӣ оғоз ёфт. Иқтибосшавии калимаҳои забони арабӣ ба луғавии забони тоҷикӣ бевосита сурат гирифта, таркиби луғавии забонро бою ғайи гардонидаст. Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ пайдо шудани вожаҳои арабӣ сабабу омилҳои худро дорад: истилогарони араб дар мамлакатҳои забткарда забони арабиро зӯран ҷорӣ менамуданд; ба воситаи тарҷума, забони арабӣ, ки забони Қуръони маҷид аст; дар доираҳои илми Шарқи исломӣ, ки забони муошират арабӣ буд; баъзе ҳокимони маҳаллӣ барои мақоми худро дар ҳилофат мустаҳкам нигоҳ доштан, забони арабиро ташвиқ менамуданд.

Зикр кардан бамаврид аст, ки ба забони тоҷикӣ дохил шудани унсурҳои лексикӣ арабӣ дар ҳамаи давраҳо хусусияти яқнавохт надошт. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо дар асрҳои IX-X дар Мовароуннаҳру Хуросон сабаби асосии дохил шудани вожаҳои арабӣ кӯшиши синфҳои ҳукмрон ва рӯҳониёни ислом буд. Амӣрони Сомонӣ кӯшидаанд, ки дар истифодаи калимаҳои арабӣ андозаро нигоҳ доранд. То асри IX тамоми қорҳои давлатию маъмурӣ ва илмӣ адабӣ ба забони арабӣ сурат мегирифт. Аз асри IX забони давлатӣ забони дарӣ (тоҷикӣ) ҷорӣ шуда буд, лекин бо вучуди он асрҳои минбаъда нигоришоти илмӣ адабӣ ба забони арабӣ иншо мегардид. Вожаҳои арабии ба забони тоҷикӣ воридшуда бошидат дар забон ҳазм гашта, ҳатто соҳибони забон иқтибосӣ будани онро дарк намекарданд [4, с. 33-34]. Густариш ва нуфузи забони арабӣ то дараҷае баланд буд, ки қисме аз миллатҳо ба қулли забони модарии худро аз даст дода буданд, аммо бошидат ворид гардидани иқтибосоти арабӣ натавонист истиқлоли забони тоҷикиро дарҳам зананд. Баръакс ба забони тоҷикӣ вожа ва истилоҳҳои зиёди арабӣ ворид гашт ва ба бузургии ин забон нерӯ бахшид.

Дар асрҳои IX-X дар соҳаҳои гуногуни илм, аз ҷумла тиб аз ҷониби донишмандони эронӣ асарҳои зиёд таълиф гардид. Онҳо хангоми таълифи осори илмӣ хеш ба забони арабӣ муқобилият нишон дода, кӯшиш мекарданд, ки вожаҳои бегонаро кам истифода намојанд. Дар байни он ҳама осори илмӣ, ки дар асрҳои миёна ба забони форсии дарӣ таълиф шудаанд, таълифоти осори тибӣи мавқеи махсус дошт. Осори донишмандони оламшумули форсу тоҷик, аз ҷумла Аҳвайнии Бухорӣ (Ҳидоят-ул-мутааллимин), Муваффақиддин Абумансур Алиӣ Ҳиравӣ ("Китоб-ул-абния ан ҳақоик-ул-адвия"),

Абумансур Ҳасан бинни Нӯҳ ал Қамарӣ ("Ат-танвир") ва чанде дигарон шоҳиди гуфтаҳои болост. Ин равишро қарнҳои минбаъда Абӯрайҳони Берунӣ, Абуалӣ ибни Сино, Исмоили Чурҷонӣ ва чанде дигарон идома доданд.

“Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ низ аз ҷумлаи асарҳои тиббиест, ки ба забони фасеҳу содаи форсӣ дар шакли назм навишта шудааст. Майсарӣ пеш аз он ки ба китобаш ҳусни оғоз бубахшад, бо қадом забон навиштани онро хеле андешидааст, зеро забони ҳукмрони давр арабӣ ва қорафтадагону мутолеақунандагон бошад, ҳамзабонон-ҳамдиёронаш порсизабон буданд [5, с. 8] ва ахиран ба забони форсӣ таълиф намудани онро авлотар медонад. Майсарӣ кӯшидааст, ки доираи истеъмоли вожаҳои бегонро то андозае маҳдуд намуда, аз вожаҳои мавҷудаи маъмулии форсӣ ва лаҳҷаҳои он истифода намояд. Баъзан дар ҳолати мавҷуд набудани баъзе вожаҳои иқтибосӣ истилоҳоти нави тиббӣ сохтааст, ки дар густариш ва ғайи сохтани таркиби луғавии забони тоҷикӣ саҳми бориз дошта бошад. Бо вучуди ин ҳама кӯшишҳо муаллиф ба хоҳири оммафаҳм будани истилоҳоти тиббӣ бо забони арабӣ натавонистааст қорбурди вожаҳои арабиро нодида гирад.

Мавқеъ ва истеъмоли вожаҳои иқтибосии арабӣ дар “Донишнома” мавқеи махсус дошта, доираи истеъмолашон васеъ аст. Аз ин рӯ омӯзиши таҳқиқи он аз лиҳози маъноӣ, этимологӣ, омӯрӣ ва гардишпазириву мушаххасбаёнӣ дар шароити кунунии забони тоҷикӣ дархӯрди илмию амалӣ дошта, ба мақсад мувофиқ аст.

Дар “Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ вожаҳои зерини иқтибосии арабӣ ба мушоҳида расид: абҳар (1 бор), авром (2 бор), адас (5 бор), азала (12 бор), акҳал (2 бор), амъо (15 бор), айн (2 бор), аломат (1 бор), анзурат (6 бор), анбар (2 бор), анфха (2 бор), ахлот (2 бор), афъол (1 бор), ақориб (1 бор) \ (ақраб (3 бор), асаб (6 бор), ашҳаб (1 бор), бавл (61 бор), бавосир (7 бор), бал ғам (77 бор), барас (1 бор), басар (1 бор), батн (1 бор), баҳак (7 бор), бат (5 бор), батӣ (2 бор), баҳр (20 бор), бусур (), буроз (14 бор), бурудат (2 бор), булуғ (1 бор), бухур (5 бор), бухрон (10 бор), босур (8 бор), боҳ (8 бор), бухор (10 бор), вабо (6 бор), васос (8 бор), васос (8 бор), даво (24 бор), дам (бор), димоғ (1 бор), диқ (32 бор), дӯҳн (75 бор), дуввор (1 бор), духна (77 бор), закар (3 бор), зарв (3 бор), зарнаб (1 бор), зарир (4 бор), зарр (19 бор), зарур (19 бор), (), заъфарон (13 бор), зафъи меъда (бор), зимод (бор), зик (10 бор), зикуннафас (тангии нафас) (6 бор) /зиқи нафас (1 бор), зафъ (4 бор), заҳир (2 бор), зимод (8 бор), зуком (1 бор), зулмат (1 бор), идрор (1 бор), иқлил (24 бор), иллат (128 бор), илм (15 бор), илми пизишкӣ (5 бор), илми набз (1 бор), имтило (11 бор), илоҷ (204 бор), инбисот (2 бор), иннин (1 бор), исҳол (44 бор), истифроғ (6 бор), истиско (19 бор), истирҳо (6 бор), ихтилоҷ (2 бор), иқрос (35 бор), ифрот (5 бор), ихтиноқ (2 бор), ишқ (3 бор), ихлил (2 бор), ихтибос ((1 бор), истиско (19 бор), ихтиқон (2 бор) бо гунаи ҳуқна (21 бор), қалаф (8 бор), қитф (2 бор), қохил (5 бор), қохилӣ (2 бор), қудурат (2 бор), қулиятайн (1 бор), қобус (2 бор), лавн (16 бор), лақва (4 бор), лаҳм (5 бор), латиф (11 бор), лақва / лиқва (24 бор), лаҳм (5 бор), лисон (2 бор), луоб (2 бор), мазз (1 бор), мазаррат (8 бор), манӣ (4 бор), марҳам (63 бор), масона (14 бор), матбух (37 бор), мафосил (8 бор), мараз (5 бор), маҷасса (1 бор), маҷро (3 бор), манӣ (5 бор), манфиат (2 бор), марҳам (63 бор), мариз (5 бор), марҳам (63 бор), маъдан (1 бор), милҳ (16 бор), мақбад (1 бор), маъҷун (29 бор), маҳрур (2 бор), машина (2 бор), меъда (132 бор), мисқол (47 бор), мизоҷ (27 бор), мо-ул -вард // мовард (-гулоб) (10 бор), мосика (3 бор), моя (5 бор), музз (2 бор), мунҳанӣ (2 бор), мум (2 бор), муолиҷат (9 бор), музмин (1 бор), мутаваҷҷиҳ (1 бор), мурр (17 бор), мустанқ (3 бор), муҳил (12 бор), муқашшар (12 бор), мусамман (1 бор), мусаммин (бор), набз (52), назла (1 бор), намаш (1 бор), нафас (2 бор), никрис (10 бор), носур (8 бор), ноҳис (1 бор), ноҳуна (4 бор), носур (10 бор), нусха (22 бор), нузла (3 бор), нуқс (1 бор), нуқсон (6 бор), нуҷз (3 бор), нутфа (3 бор),), олот (5 бор), оруғ (12 бор), офат (7 бор), оқир (9 бор), раҳим (2 бор), райҳон (4 бор), ратб (4 бор), рамад (1 бор), ричо (4 бор), рим (17 бор), раъша (1 бор), руоф (1 бор), сабр (40 бор), садид (хуноба) (1 бор), садр (4 бор), салим (4 бор), салиха (8 бор), сакта (9 бор), сабал (3 бор), савдо (31 бор), садоб (12 бор), сано (3 бор), самғ (18 бор), сафарҷал (22 бор), саръ (13 бор), саффо (63 бор), суъут (1 бор), сукут (1 бор), ситабр (1 бор), судда (8 бор), субот (5 бор), сулб (5 бор), соъид (787), сунбул (38 бор), сулоқ (1 бор), софин

(4 бор), соқ (11 бор), таъом (46 бор), талӣ (13 бор), тихол (5 бор), тоун (4 бор), узом (5 бор), урук (6 бор), усора (4 бор), утос (2 бор), уфунат (5 бор), фазла (1 бор), фолич (8 бор)/фалаҷ (1 бор), фам (4 бор), фасд (2 бор), фарҷ (21), фитқ (3 бор), феъл (3 бор), хавониқ (7 бор), хафақон (4 бор), халф (4 бор), хиёр (20 бор), хилт (3 бор), хунноқ (2 бор), хусия (1 бор), хусиятайн (1 бор), хузаз (2 бор), ҳазм (11 бор), ҳайз (33 бор), ҳалила (33 бор), ҳаб (71 бор), ҳалқ (8 бор), ҳалво (14 бор), ҳанзал (40 бор), ҳасба (1 бор), ҳозима (3 бор), ҳол (20 бор), ҳичомат (22 бор), ҳолибайн (9 бор), ҳуқна (21 бор), қабз (1 бор), қавӣ (10 бор), қалб (13 бор), қай (80 бор), қирот (1 бор), қифол (20 бор), қулинҷ (17 бор), қурӯх (3 бор), курс (69 бор), ғализ (2 бор), ғизо (34 бор), ғофис (5 бор), ғоят (2 бор), чазб (1 бор), чараб (5 бор), чароҳат (22 бор), чимоъ (5 бор), чисм (11 бор), чинс (1 бор), чузом (4 бор), шарён (3 бор), шароб (19 бор) ва ғайраҳо ба назар расид.

Вожаҳои тиббии “Донишнома”- и “Ҳаким Майсариро ба таври зайл ҷудо намудем: а) ифодакунандаи номи узвҳо - соматизмҳо: асаб, аъмо, баҳр, димоғ, зарнаб, зарр, закар, ихлил, казиб, кифт, коҳил (миёни ду китф), луб, масона, маҷро, машина, мафосил, меъда, мақъад, набз, набъ, нутфа, раҳим, шарён;

б) номи бемориҳо ва ҳолати табиӣ ва нотабиӣи бадан: артуш, бавосир/босур, барас, баҳақ, вабо, варам, вавос, диқ, қалб-ул-қалб, зарир (ярақон), зафъи меъда, зик-ун-нафас, зуком, истихро, иллат, иннин, истисқо, исҳол, ихлил, иҷобат, ишқ, калаф, қай, қобус, лақва, нуқсон, никрис, нохуна, машина, мосика, мунҳанӣ, мусамман, икрис, носур, окир, ричо, сакта, савдо, саръсубот, судоъ (дарди сар), тоун, фолич/фалаҷ, чараб (бемории занбурутӣ, калӣ), чуззом, хафақон, ханосир, ҳайз, ҳасба, ҳуқна, ҳуноқ, қулинҷ; варам, зарв, зик, зафъ, зарир, иқро, иллат, имтило, ихтибос, иҷобат, касиф, маҳрур, мучасс, мосика, музз (а), мурр, намаш, халфа (бар асари мараз бе ғизо бемайл шудан);

в) маводҳои даъвой, маъданҳо ва моеъҳо: абҳар, анбар, ашҳаб (навъи анбарее, ки хӯшифат аст), буссад, маъдан, мумиё, милх, босур, духн, зурур, зимод, каркам, ҳуқна, марҳам, матбух, маъҷун, мукашшар, мусмил, мусамин, мусҳил, нучз, нутфа, самғ, салиха (пӯс. ти дарахт) дам, луоб, латиф, балғам ва ғайраҳо.

Дар “Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ аксарияти истилоҳоти зикршуда иқтибосии арабӣ бошанд ҳам, то имрӯз мавриди истеъмол қарор доранд. Тасмим гирифтаем, ки шарҳи баъзеи онҳоро таҳлилу баррасӣ намоем.

Набз -ҷастани рағ, ки ба воситаи он ҳолати сиҳатӣ ва бемории аъзои бадан муайян карда мешавад (Pulse). Вожаи мазкур дар “Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ 52 маротиба ҳамчун истилоҳи тиббӣ қорбааст шудааст. Дар фасли “Талаби дониш қардан” чунин омадааст:

Касе, к-ӯро табибӣ орзу хост,
Зи донишҳо ҳама ин донишаш хост.
Нахуст он беҳ, ки илми набз ҷӯяд,
Сухан дар бавлу андар набз гӯяд [5, с. 127].

Дар асри мавриди таҳқиқ муаллиф аз вожаи набз ибораи истилоҳҳои набзи тавил, набзи ориз, набзи батӣ, набзи заиф, набзи қавӣ, набзи муътадил, набзи сареъ, набзи сулб, набзи қасир, набзи муставӣ, набзи мунтазам, набзи шоҳиқ, набзи тамйиз, набзи занаб-ул-фор (думимушӣ), набзи оӣ, набзи мунҳанӣ, набзи намлӣ, набзи мойил, набзи мавҷӣ, набзи дудӣ, набзи миншорӣ, набзи печида, набзи раъдӣ ва дигаронро барои муайян қардани ҳолати беморӣ мавриди истифода қарор додааст:

Табибон номаҳо бисёр доранд,
Ва набзашро аз он гуна гузоранд.
Тавил асту ғариз асту батӣ аст,
Заъиф асту қавию муътадил аст.
Сареъу рихву сулб асту сатир аст,
Ва набзи инбисот асту қасир аст.
Ва назми муставию мунтазам низ,
Ва шоҳиқ, боз чу инро ба тамйиз

Ва назби мушдуму набзи олій,
Ва набзи мунҳаниву набзи намлӣ.
Ва набзи мойилу мавиву дудӣ,
Ва миншориву печида ва раъдӣ.
Аз ин ҳар номро шарҳ аст бисёр,
Валекин ҷои ман на ҷойи гуфтор [5, с. 127].

Мисраҳои дар боло зикршуда аз он шаҳодат медиҳад, ки Майсарӣ оид ба илми набзшиносӣ муълумоти кофӣ доштааст.

Вожаи “маъҷун” ҳаҷун истилоҳи фарматсевтӣ дар фарҳангҳои соҳавӣ ба маъно: 1. сиришташуда, чизи аз чанд модда таркибёфта; 2. чинсе аз доруҳои мураккаб, ки тариқи сириштани маводди доругӣ бо ангубин ва ё шираи қанд ва хобондани он чанд рӯз ҳосил кунанд ва асосан барои кушодани табиат, бурронидан, ҳал кардан, зудудан ва фарбеҳ кардан ба кор барарнд [8, 280] омадааст. Вожаи мазкур дар асари мавриди таҳқиқ 29 маротиба ба сифати маводди давоӣ бо гунаи ибораистилоҳҳои *маъҷуни нек*, *маъҷуни қуланҷ*, *маъҷуни зира*, *маъҷуни саръ*, *маъҷуни хуш*, *маъҷуни зуфо*, *маъҷуни болодар*, *маъҷуни мафосил* ва *оби маъҷун* дучор гаштем:

Гар аз маъҷуни зуфо гу хамехвар,
Даморо маст з-ин маъҷун беҳтар [5, с. 54].
Ки вай масруъро худ з-ин ҳама беҳ,
Ва гар маъҷуни саръ орей бувад беҳ [5, с. 36].
Илоҷи вай кун аз маъҷуни зира,
Ба барги бе ғану пилпили бура [5, с. 66].

Хулоса, мавқеи истилоҳоти иқтибосии арабӣ, ки ифодакунандаи номи бемориҳо ва ҳолати табиӣ ва нотабиӣ баданро ифода мекунанд бештар ба назар мерасанд ва имрӯз низ ба таври фаровон истифода шуда дар бой гардонидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ саҳми арзанда доранд.

АДАБИЁТ:

1. Айнӣ С. Луғати нимтафсираи тоҷикӣ барои забони адабии тоҷикӣ. Куллийёт, ҷ. 12, – Душанбе: Ирфон, 1976. – 564 с.
2. Амид, Ҳасан. Фарҳанги Амид (Фарҳанги муфассал ва мусаввар. Форсӣ ба форсӣ). – Техрон: Амир Акбар, 1362. -1144 с.
3. Вожаномии тиббӣ. Ҷ. 2. Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи миллии тоҷик, – Душанбе, 2014 - 814с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. китоби дарсӣ/ Қисми 1. Лексикология. Фонетика. – Душанбе: Ирфон, 1973. - 450 с.
5. Майсарӣ, Ҳ. Донишнома. Техрон. 1366 . - 130с.
6. Саймиддинов Д. Вожасозии забони форсии миёна/ Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. -310 с.
7. Собирова С. Соматизмҳо дар ибораҳои устувори ашъори Камоли Хучандӣ. Ахбори ДД БСТ. 2017 №4. Саҳ. 91-100.
8. Фарҳанги тиббӣ ниёгон. Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи миллии тоҷик, – Душанбе, 2016 - 774с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. -М. : СЭ,1969. -952с.

МАВҚЕЪ ВА ИСТЕЪМОЛИ ИСТИЛОҶҶОИ ТИББӢИ АРАБӢ ДАР «ДОНИШНОМА»-И ҲАКИМ МАЙСАРӢ

Мақолаи мазкур доир ба истифодаи вожа ва истилоҳоти иқтибосии тиббии арабӣ дар “Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ бахшида шудааст. Муаллифи мақола сабабу омилҳои иқтибосиавии калимаву истилоҳоти арабиро ба забони тоҷикӣ дар асоси сарчашмаҳои илмӣ мавриди баррасӣ қарор дода, ба хулоса меояд, ки ин вожаҳо баъд аз зухури ислом ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гардидаанд.

“Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ аз ҷумлаи қадимтарин осори назмии форист, ки ба илми тиб бахшида шудааст. Аз таҳлил ва баррасии истилоҳоти тиббӣ дар “Донишнома”-и Ҳаким

Майсарӣ маълум мегардад, ки қисми бештари вожаҳои арабиро истилоҳоти тиббӣ ташиқ медиҳанд.

Ҳангоми таҳқиқи “Донишнома” муаллифи мақола истилоҳ ва ибораистилоҳҳои тибbero, ки хоси забони арабӣ буда, ифодакунандаи номи узв, беморӣ, ҳолати беморӣ, доруву даво ва номи гиёҳу маъданҳо мебошанд, мавриди таҳқиқ қарор дода, мавқеи истеъмоли онҳоро бо басомад баррасӣ намудааст.

Калидвожаҳо. Истилоҳ, вожа, мавод, даво, калимаҳои иқтибосӣ, тиббӣ, арабӣ, фарматсевтӣ ва ғ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидзода Баргигул Мирзо - унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикии МДТ «ДДТТ ба номи Абуалӣ ибн Сино». ш. Душанбе, кӯчаи Сино 29-30 тел. 446003977. Факс 23534496. E. mail: into @ tajmedun. tj

МЕСТО И УПОТРЕБЛЕНИЕ АРАБСКИХ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ В «ДОНИШНАМЕ» ХАКИМА МАЙСАРИ

Данная статья посвящена использованию арабской медицинской лексики и терминов в «Донишноме» - Хаким Майсари. Автор статьи на основе научных источников рассматривает причины и факторы цитирования индийских слов и терминов в таджикском языке и приходит к выводу, что эти слова вошли в лексику таджикского языка еще до появления ислама.

“Донишнома” Хакима Майсари — одно из старейших персидских поэтических произведений, посвященных медицинской науке. Из анализа и обзора медицинских терминов в «Донишноме» Хакима Майсари становится ясно, что большую часть арабской лексики составляют медицинские термины.

В исследовании «Донишноме» автор рассматривает медицинские термины и выражение арабского происхождения, в частности, обозначающие части тела, болезни, патологические состояния, лекарственные средства, травы и минералы, -а также анализирует особенности их употребления и частотность.

Ключевые слова. Термин, лексика, материал, медицина, цитаты, медицинские, арабские, фармацевтические и т. д.

Сведения об авторе: Саидзода Баргигул Мирзо - соискатель кафедры таджикского языка МДТ «ТМГУ имени Абуали ибн Сино». г. Душанбе, ул. Сино 29-31, тел. 446003977. Факс 23534496. E. mail: into @ tajmedun. tj

POSITION AND USE OF INDIAN MEDICAL TERMS IN HAKIM MAYSARA'S "BACKGROUND"

This article is devoted to the use of Indian medical vocabulary and terms in “Donishnoma” - Hakim Maisari. The author of the article, based on scientific sources, examines the reasons and factors for quoting Indian words and terms in the Tajik language and comes to the conclusion that these words entered the vocabulary of the Tajik language even before the advent of Islam.

“Donishnoma” by Hakim Maysari is one of the oldest Persian poetic works dedicated to medical science. From the analysis and review of medical terms in Hakim Maisari's Donishnoma, it is clear that most of the Indian vocabulary consists of medical terms”.

In the study “Donishnoma” the author examines medical terms and expressions of aradic origin - specifically those denoting body parts, pathological conditions, medicines hers, and minerals - and analyzes their usage characteristics and frequency.

Key words. Terminology, vocabulary, material, medicine, quotes, medical, arabic, pharmaceutical, etc.

Information about the author: Saidzoda Bargigul Mirzo – applicant for the Department of the Tajik language of the SEI “DDTT named after Abuali ibn Sino”. Dushanbe, st. Sino 29-31, Tel: 446003977. Факс 23534496. E. mail: into @ tajmedun. tj

ТДУ: 895. 1-3

ВОСИТАҲОИ ТАСВИРӢ ВА ИФОДАВӢ ДАР СОХТОРИ ЗАБОНИ ЧИНӢ

Саидзода В. Самадова Г.

Донишгоҳи байналмиллатии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Иероглифҳои чинӣ ганҷи бебаҳои фарҳанги чинӣ ба шумор рафта, муаммоҳои он дар сохтори забони чинӣ мавқеи махсусро ишғол менамоянд. Ривояте низ дар байни мардуми чинӣ вучуд дорад, ки гӯё ягонагии Осмон ва Инсон дар иероглифҳои инъикоси худро ёфтаанд.

Хаттотии иероглифӣ ҳамчун санъати хушнавӣ, дар замони муосир хеле маъмул гаштааст. Хусусияти хушобуранг таҳияшудани иероглифҳо, эҳтимолан, сабаби пайдоиши хаттотӣ, ҳамчун навъи санъат ва робитаи он бо наққошӣ гардидааст. Ин хусусиятҳо бевосита дар ташкил ва амалӣ намудани анъанаҳои хаттӣ зоҳир мегардад.

Иероглифҳоро хати нофаҳмо ва ҳама номафҳумӣ меноманд. Калимаи «иероглиф» мутлақо чинӣ низ нест. Ин калимаи юнонии (hieros-«муқаддас» ва glyphe-«чизе, ки қандакорӣ шудааст»). Дар аввал, мафҳуми «иероглиф» маънои «хатҳои муқаддаси аз санг ҳаққоқишуда»-ро ифода мекард ва асосан ба иероглифҳои мисрӣ тааллуқ дошт. Баъдтар ин номро барои ифода намудани аломатҳои чунин хате, ки дар он идеограммаҳо (яъне аломатҳои хаттӣ ифодакунандаи наовози қадом як забон, балки тамоми мафҳум) бо аломатҳои овозӣ якҷоя карда мешуданд, истифода мебарданд.

Бояд қайд намуд, ки маҳз қай ба вучуд омадан ва пайдошудани алифбо ва забони чинӣ то ҳанӯз аниқ маълум нест. Тибқи баъзе маълумотҳо, он дар давраи сулолаи Ин (солҳои 1401-1122 то милод) ба вучуд омадааст, аммо мувофиқи ривоятҳои дигар, алифбои чиниро (хаттотӣ) 4 ҳазор сол пеш таърихнигори императории Чин – Хуандӣ бо номи Сан Сзе ихтироъ намудааст. Дар ривоят доир ба иероглифҳои чинӣ чунин оварда шудааст: «Сан Сзе иероглифҳоро бо ин сабаб офарид, ки гӯё Осмон заминро бо арзан пӯшонидаст, аммо арвоҳҳои шарир тамоми шабҳо гиря мекарданд» [5, с. 68].

Ин ривоят шояд ба назар аҷиб намояд, вале мафҳуми амиқ дорад. Нависанда ва расоми маъруфи таърихшинос Яньюан ин мафҳумро дар таърихи пайдоиши забон ва иероглифҳои чинӣ чӣ гуна бояд фаҳмид, чунин шарҳ додааст: «Осмон натавонист минбаъд асрори худро аз одамон пинҳон дорад. Одамон, хатнависиро омӯхта, аллақай, асрорҳои осмониро сарфаҳм мекунанд. Ин ба ҳодисаи хушбахтии сарнавишт монанд аст, ки дар он донаҳои арзан ҳамагонро аз Осмон мебаранд» [5, с. 70].

Ҳамчунин гуфта мешавад, ки бо шарофати иероглифҳои чинӣ инсоният имкон пайдо намуд, усул ва қонунҳои асосии тартиботи дунявиро дарк намояд ва арвоҳони шарир дигар натавонистанд ба осонӣ одамонро фирефта кунанд ва ба онҳо дурӯғ гӯянд, бинобар ин гиря мекарданд.

Олим ва хаттотӣ маъруфи давраи сулолаи Тан (солҳои 618-907 пеш аз милод) Юн Шинан дар бораи ихтироъкори иероглифҳои чинӣ Сан Сзе чунин гуфтааст: «Ӯ барои намуна тасвири кӯҳҳо ва селобаҳо, дарёҳо ва баҳрҳо, изи аждарҳо ва морҳо, паррандаҳо ва ҳайвонотро гирифта, шаш навъи хусусиятҳои иероглифиро офарид» [5, с. 71].

Иероглифҳои аз ҳама қадимтарини чинӣ дар қосаҳои сангпӯшт ва устухонҳои барзагов навишта шудаанд. Онҳоро «сэгувэн» меномиданд, ки ба тарҷумаи тахтумлафзӣ маънои «матн дар қосаҳои санг ва устухон»-ро дошт. Баъдан, пас аз пайдоиши технологияи ғудозиши биринҷӣ, иероглифҳоро дар зарфҳои биринҷӣ менавиштаанд. Онҳо «сзинвэн» номида шуданд, ки маънои «матн бо биринҷӣ»-ро ифода мекард.

Шумораи иероглифҳо низ, чун худ иероглифҳо, доимо тағйир меёфтанд. Миқдори зиёди онҳо дар маҷмӯаи «Сзи юн», ки дар замони сулолаи Сун таҳия гардида буд, қамбоварӣ шуда буданд. Ии маҷмӯа 53 525 иероглифҳои чиниро дар бар мегирад,

ки хиркаи забони чинӣ мебошад. Ҳамчунин, 12 иероглифҳои чинии нигориши қадимаи «сзягувэн», ифодагари ҳайвонҳои бурҷи дувоздаҳгонаи чинӣ мебошанд. Зери ҳар як аломат ҳамтои он ба тарҳи муосир (сода) навишта шудааст.

Дар рафти рушдҳои хатти иероглифӣ, навҳои гуногуни хаттотӣ, ба монанди: «чжуан», «лишу», «син», «сао», «кай» ва ғайра пайдо шудан гирифтанд. Дар ниҳоят, хаттотӣ ба як навъ санъате бо қоидаҳои ҷиддии худ табдил ёфт. Дар Чин то ҳанӯз низ чунин меҳисобанд, ки хаттотӣ сифат ва хусусиятҳои инсонро инъикос мекунад.

Баъди забт кардани ҳокимият аз тарафи Ҳизби коммунистӣ, дар Чин ислоҳоти хаттотӣ гузаронида шуда, дар натиҷа навиштани бисёр иероглифҳои чинӣ ниҳоят сода гардиданд ва онҳо «содашуда» номида мешуданд.

Хаттотии анъанавии чинӣ аз боло ба поён, аз рост ба чап навишта мешавад, навиштаҷот дар лавҳаҳо низ мумкин аст ба таври уфуқӣ, аз рост ба чап навишта шавад. Дар айни замон, дар қораи Чин кайҳо инчониб ба иероглифҳои сода гузаштаанд ва шакли « ғарбӣ»-и навишт – ба таври уфуқӣ аз чап ба рост аст. Бо вучуди ин, дар Тайван, шакли навишти қадимӣ нигоҳ дошта шудааст ва иероглифҳои анъанавии чинӣ истифода мешаванд. Чунончӣ, барои хондани як рӯзнома бо забони чинӣ, донишмандон қариб 3000 иероглифҳо зарур аст.

Дар ҳама сатҳҳои сохтори грамматикӣ дар ин забонҳои омехта дар таносубҳои гуногун, ҷузъҳои он забонҳое, ки онҳо таркиб ёфтаанд, ба ҳисоб мераванд. Дарачаи омезиши ҷузъҳои пайдоишоти гуногун асосан аз сатҳи сохтори грамматикӣ он – фонологӣ, морфологӣ ва синтаксикӣ вобастагӣ дорад. Айни замон, забонҳои омехтаи шимолу ғарби Чин дар музофотҳои аз ҷиҳати бузургӣ мухталиф вомехӯранд, ин метавонад забонҳое бошанд, ки бо он сокинони якҷанд деҳаҳо гап мезананд ва забонҳое, ки садҳо ҳазор одам истифода мебаранд. Барои ҳама соҳибони ин забонҳои омехта, ин ягона роҳи муносибат ин воситаи муошират мебошад.

Бояд қайд намоем, ки унсури асосии устуворсозандаи анъанавии забони чинӣ, забони хаттии расмӣ вэян буд. Бартарияти системаи хаттии ягона, падидаи беназири имкондиҳандаи мавҷудияти шеваҳои гуногуни якҷанд вақт дар доираи давлатҳои соҳибистиклол рушдёфта гардид. Дар робита ба сабабҳои сиёсӣ, аҳаммияти бештарро дар забони чинӣ шеваҳои шимолӣ ба даст овардаанд, ки дар муқоиса бо шеваҳои ҷанубӣ, бо ягонашаклии зиёд фарқ мекунанд. Дар заминаи онҳо «забони амалдорон», гуанхуа, ки ба мақоми забони расмӣ империя ноил гардида буд, ташкил ёфтааст. Якҷоя бо онҳо шеваи байхуа – забони гуфтугӯии мардуми одӣ низ рушд намудааст.

Ҳаракат барои демократикунории саводноқӣ дар оғози асри XX, гузариши инқилобӣ ба байхуаро, ҳамчун забони асосии муоширати хаттӣ ва ибтидои муттаҳид кардани шеваҳои чинӣ шуҳратманд гардонид.

Лексикаи забони чинӣ ду марҳилаи ислоҳотро гузаронидааст:

- мутобикгардонии буришҳои нави маъноӣ бо дохилшавии буддизм ба Чин дар асри I-и пеш аз милод;

- муттаҳидсозӣ бо таркиби луғавии ҷаҳонии замони нав – аз оғози асри XX, ки забони ҷопонӣ нисбатан дастрас барои истифодабарандагон гардид. Воридшавии бисёр мафҳумҳои ҷанубии мутобиккардашуда тавассути он иероглифҳои чинии ҳеҷ гоҳ иқтибоснашуда, вале аллакай дар Ҷопон ташаккулёфта, ки барои забони чинӣ иқтибосшуда буданд, оғоз мешавад [4, с. 114].

Одатан, забони чинӣ қариб, ки иқтибосҳои бевосита надошт, аммо ҳарф ба ҳарф тарҷумакунии семантикӣ васеъ истифода бурда мешуд, масалан, 电 – барқ, айнан - оташак, 电脑 – компютер, айнан- мағзи сари барқӣ, 笔记本电脑 – ноутбук, айнан- дафтар-компютер.

Дар замони муосир иқтибосҳои фонетикӣ бештар маъмулӣ гаштаанд, масалан, 克隆 (kelong) «клон». Баъзе иқтибосҳои нав, барои аз байн бурдани каллаҳои

мавҷудбуда о ғоз мекунад, масалан, 巴士 (bambash) «автобус» (аз англ. Bus) 公共汽车, айнан - «аробаи бу ғии чамъиятӣ»-ро аз байн мебарад [4, с. 116].

Ҳамагӣ дар забони чинӣ қариб 400 ҳичоҳо вучуд доранд, ки боиси мавҷудияти шумораи зиёди омонимҳо, калимаҳои якранг садодиҳанда гардидаанд. Умуман, дуруст фаҳмидан ва тарҷума кардани ибораҳои чинӣ комилан ғайриимкон аст. Баъзан, бо андак диққати камтар намудан, дар дохили матн низ ба хатогӣ роҳ додан уловкмумкин аст. Бо ҳамин сабаб, фаҳмидани матни бадеӣ ё бо ёрии *пининҳо* навишташуда, мушкилоти қариб ҳалнашванда аст [12, с. 37].

Алифбои иероглифии чинӣ дар байни хатҳои муосир падидаи махсус мебошад. Ин ягона алифбои иероглифии ҷаҳон аст, ки якуним ҳазор сол пеш аз милод ихтироъ гардидааст ва мавҷудияташ то замони мо идома дорад. Алифбоҳои иероглифӣ, ки дар тамоми мабдаъҳои тамаддуни қадим ихтироъ гардида буданд – дар Шарқи Наздик, дар Осиёи Ҷанубӣ, Америкаи Марказӣ бо гузоштани ёдгориҳои на он қадар зиёд аз байн рафтаанд. Танҳо алифбои иероглифии чинӣ дар давоми тамоми таърихи худ, ба шароитҳои тағйирёбандаи рушди тамаддунҳо мувофиққат намудааст ва дар замони муосир низ мураккаб, вале барои Чин чун воситаи хат қобили қабул монданро идома медиҳад.

Аломати хатти чинӣ шакли графии мураккаби аз шумораи як ё бештари ҷузъиёти графикаро дар бар мегирад. Номии чинии он «**字-сзи**» - *аломати хаттӣ* мебошад. Дар забонҳои аврупой он номи «character» - аломат, ба забони русӣ дар қиёс бо дигар алифбоҳо – иероглиф номидаанд. Албатта, хатти чинӣ, одатан, аломатҳои иероглифӣ номида мешавад.

Иероглиф – ин аломати навишти ҳиҷоии забони чинӣ буда, он як ашё ва мафҳумро ифода мекунад. Мафҳуми калимаи ношиносро аз қисмҳои таркибии иероглифҳои ба он дохилшаванда ёфтан мумкин, аммо онро хондан ғайриимкон аст. Хондани иероглифҳо бояд дар алоҳидагӣ аз ёд кард. Калима метавонад аз 1-2, аҳёнан, барои транскрипсияи калимаҳои хориҷӣ, аз 3 иероглиф иборат бошад. Шумораи дақиқи иероглифҳои забони чинро номбар кардан ғавқуллода мушкил буда, дар луғатҳои тафсирий то 62 ҳазор иероглифҳо вомерхӯрад. Ҳар хатмкунандаи муассисаҳои олии чинӣ бояд тартиби 6 ҳазор иероглифро донанд, ин миқдор барои хондани рӯзнома низ кифоятӣ мекунад [3, с. 42].

Хатти иероглифӣ аз хатти алифбой бо принципҳои ишоракунии фарқ мекунад. Хатти иероглифӣ воҳидҳои забонии зиёд – калимаҳо ва морфемаҳоро ифода менамоянд, инчунин нақшаи мазмуни воҳиди забониро медиҳад. Сохтори хатти иероглифӣ аз хатти алифбой на танҳо бо шакл ва дараҷаи мураккабии аломатҳои алоҳида фарқ мекунад, балки тафовут дар ҳама хусусиятҳои ин ду намуди хатҳо зоҳир мегардад. Тафовути графии хати иероглиф аз хатти алифбой аз он иборат аст, ки аломати хатти иероглифӣ доимо аз аломати хатти алифбой мураккаб аст, ва шумораи худӣ аломатҳо ба ҳазорҳои зиёд мерасад.

Тавре зикр кардем, дар луғати охириини алифбои чинӣ шумораи онҳо зиёда аз 62 ҳазор мебошад, ки ягонто аз хатҳои иероглифии маъмулӣ чунин миқдори воҳидҳоро доро набуд [7, с. 442].

Ҳамчунин, 12 иероглифҳои чинии нигориши қадимаи «**сэягувэн**», ифодагари ҳайвонҳои бурчи дувоздагонаи чинӣ мебошанд. Зери ҳар як аломат ҳамтои он ба тарҳи муосир (сода) навишта шудааст. Дар ин ҷо, иероглифҳо аз чап ба рост ва аз боло то поён маънои *калламуш, барзагов, планг, зарғӯш, аждаҳо, мор, асп, буз, маймун, хурус, саг, хуқро* ифода менамоянд. Ҳатто, дар нигоришҳои таърихӣ чинӣ оварда шудааст, ки дар замони қадим, ба қор дохилшавандагон, мисли ҳозира на саволнома (анкета), балки хатибаи худро, ки мувофиқи он қорфармо низ қарор мебаровард ин шахсро қабул кунад ё не, пешниҳод менамуданд. Таҷрибаи забони чинӣ нишон медиҳад, ки шумораи аломатҳои хатти иероглифӣ тавонистааст дар мавҷудияти ниҳоят дурударози он ҷӣ гуна бузургиро ба даст оварад.

Ҳамин тавр, иероглифҳои чинӣ на танҳо хониши чинӣ, балки хониши куриёӣ, ҷопонӣ ва вьетнамо низ доранд. Дар дохили кишвари Чин ҳар як иероглиф дорои ҳам хониши ягона «миллӣ», ва ҳам шеваҳои зиёде мебошад. Дар баробари ин дар бисёр шеваҳо, хусусан, дар шеваҳои ҷанубӣ, ҳамон як иероглиф метавонад ду хониш дошта бошад: гуфтугӯӣ ва адабӣ. Дуюмӣ ҳангоми хондани матнҳои хаттӣ ва талаффузи истилоҳоти илмӣ ва фарҳангӣ истифода бурда мешавад.

Донишони 500 иероглифҳои нисбатан такроршаванда барои фаҳмидани 80% матнҳои одии рӯзмарра кифоя аст, донишони 1000 ва 2400 аломатҳои имкон медиҳад, мутаносибан 90%-95% чунин матнҳоро фаҳмид. 3000 иероглифҳо барои хондани рӯзномаҳо ва маҷаллаҳои ғайритаҳассусӣ кофист.

Дар айни замон иероглифҳои чинӣ дар 2 вариант мавҷуданд:

- содашуда, ки дар ҳуди кишвари Чин қабул шудааст;

- анъанавӣ, ки дар Тайван, Гонконг ва баъзе кишварҳои дигар қабул гардидааст [8, с. 56].

Чун анъана, чинӣ аз боло то поён менавиштанд ва сутунҳо аз рост ба чап мерафтанд. Дар айни замон дар Ҷумҳурии мардумии Чин асосан ба таври уфуқӣ, аз чап ба рост, ба монанди хатти забонҳои аврупоӣ менависанд. Истифодабарии хатти амудӣ дар Тайван баробари хатти уфуқӣ идома дорад.

Расмулхатти чинӣ имрӯз ду намуди хатти мустақили миллӣ – триграммаҳо 拈 **gua** ва иероглификашиносиро эътироф менамояд. Ҳарчанд триграммаҳо дар қорбурди хаттӣ ҳеҷгоҳ истифода нашудаанд, вале оғози фарҳангии хаттӣ маҳз бо онҳо алоқаманд аст. Тибқи навиштаҷотҳои қадимии замони шоҳ-император Фу-Си, триграммаҳо ҳашт ҳилаи графии аз се хатти яклухт ва номурақтаб сохташуда ва аломати ҳашт ҳақиқат ва падидаи табиӣ муқарраршуда ба шумор мерафт: «осмон», «замин», «оташ», «об», «раъд», «шамол», «кӯҳ», «ботлоқ»-ро дар бар мегиранд [6, с. 37].

Аслан ихтирои хатти иероглифӣ ба қаҳрамони афсонавӣ – Тсан Тсе, дар шакли ғоҳ мавҷудоти қорчамаи мифӣ, ғоҳ подшоҳи қадимӣ, ғоҳ вазир Хуан Ди кашидашуда, нисбат дода мешавад [5, с. 316].

Чуноне дар ривоят дар ақидаи доир ба сохтани иероглифҳо гуфта мешавад, изи парандаҳо ўро ба реги назди соҳил мебаранд. Ба онҳо нигариста, ў мефаҳмад, ки барои сохтани аломатҳои графии ифодакунандаи ашё, кашидани ҳуди ашё тамоман муҳим нест. Барои ба ҳам монанд кардани он як аломати шартӣ аз дигарон фарқкунанда комилан кофист. Афсона ривоят менамояд, ки иероглифҳои Тсан Тсе бавучудоварда, ба дараҷаи кофӣ тасвири шартӣ ашёҳо буданд ва барои ҳамин 文-вэн «тасвир, нақшу нигор» меномиданд. Минбаъд аломатҳои нисбатан мураккабтар, таркиб ёфта, аз якчанд чунин расмҳо месохтагӣ шуданд. Ин аломатҳои мураккаб номи 字-сы-ро гирифтанд. Дар пешгуфтори луғати «Шовэн сзесзы» гуфта мешавад, ки «муаррихи дарбории император Хуан Ди бо номи Тсан Тсе аввалин шуда хатро дар лавҳача сохт» [5, с. 318].

Дар он ҷо, аниқтараш, пайдоиши бар ғалати калимаи 字 – сы «аломати хаттӣ» аз калимаи 華 – сы «тавлидёфта», инчунин «ҳосилшуда» аз якчанд аломат оварда шудааст.

Ақидаи анъанавии нуқтаи ибтидоии таърихи хатти чинӣ, низ ба тасаввуроти мифологӣ дар бораи оғози дақиқи таърихи Чин асоснок карда шудааст. Мубокики концепсияи таърихи анъанавӣ император Хуан Ди шахси таърихӣ буд ва Чинро дар асри XXVI пеш аз милод ҳукмронӣ мекард.

Хатти *иноӣ* (иньское письмо) бо пиктограммаҳо, инчунин тасвирҳои графии фарозанда ба расмҳои алоҳидаи ашёҳо ё зухурот нишон дода шудааст. Ҳамзамон, аллакай, дар инҷо якчанд гурӯҳи аломатҳои аз ҷиҳати мураккабияшон фарқкунанда ҷудо карда мешавад: пиктограммаҳои содатарин, пиктограммаҳои маҷмӯӣ, бо воситаи онҳое, ки мафҳуми абстрактӣ ва мухтасари мураккаб кардашуда дода мешавад ва онҳое,

ки якҷоясозии якчанд тасвирҳои расмиро дар бар мегиранд ва идеограммаҳо – низ эҷодиёти маҷмӯии графикаанд, вале аллакай, ифодакунандаи мафҳум мебошанд. Хуччатҳои хати *иной* ба охириҳои солҳои 273-и мавҷудияти империяи Шан тааллуқ дорад [6, с. 108].

Қайд намудан ба маврид аст, ки дар забони хитой ба шахси аврупоӣ алифбои одаткардашуда мавҷуд нест, аммо иероглифшиносӣ вучуд дорад. Махсусан, ҳар як аломати иероглифӣ – ин ҳарф не, балки тамоми калима ё ҳичоморфема аст.

Дар тамоми таърихи бисёрасраи худ иероглификаи чинӣ дигаргуниҳои зиёдеро аз сар гузаронидааст. Нуктаи охирини таърихи иероглифҳо гузариш ба иероглифҳои содатар (简体字 - jiǎntǐ zì) буд, ки ин дар солҳои 60-70-уми асри XX рӯй дод. Иероглифҳои мукаммалӣ пешин ҳанӯз ҳам дар Тайван ва Ҳонконг истифода мешаванд.

Ривоят мекунад, ки «Ҳадди Бузург», бо нерӯҳои «Зулмот ва Нур» ҳамкорӣ намуда, ба «Се мавҷудоти аввал» ва «Панҷ қувваҳои табиат», ки метавонанд мунтазам ҳамдигарро «ба вучуд оваранд» ва «мағлуб созанд» ибтидо гузоштааст. Ва аз инҷо, олимони қуриёӣ ҳарфҳои аввали алифбои қуриёиро барои «овозҳои миёнаи садонок» ба шаклҳои «се мавҷудоти аввал» - Осмон, Замин, Инсон шабеҳ кардаанд. Замин дар варианти якуми алифбои қуриёӣ чун хатти уфуқӣ дар поёни доира тасвир карда мешуд. Осмон мисли хатти уфуқӣ аз доира боло. Одам ҳамчун хатти уфуқӣ аз рости доира. Бо мурури замон онҳо «садонокҳои миёна» номида шуданд: —, —|, |.

Дар мувофиқа бо фалсафаи табиӣ чинӣ онҳоро ба тасвири ҷаҳон монанд мекарданд, ки дар он Замин (—) дар поён, Осмон (—|) дар боло ҷойгир аст ва Одам (|) ҳалқаи пайвандкунандаи байни онҳо мебошад. Баъдан, *охэнь* - «Панҷ қувваи табиат» (унсурҳои ибтидоӣ) пайравӣ меёбад: Тартиби раванди *охэньсаньсэн* (오행상생) - пайдоиши 5 мавҷудоти зерини табиат мебошад: чӯб оташ тавлид мекунад, оташ заминро тавлид мекунад, замин металл ба вучуд меоварад, металл об тавлид мекунад ва об чӯбро ба вучуд меорад. Ин силсила беист такрор меёбад, ба монанди силсилаи дигар *оьхэньсаньгыг* (오행상극) – нобудсозии 5 мавҷудоти табиат (бартараф кардани): об ба оташ ғолиб меояд, оташ ба металл, металл ба чӯб ғалаба мекунад, чӯб ба замин ва замин ба об ғолиб меояд [13, с. 110].

Ҳар як ҳарф ва овоз дорои ҷойи қиддан муайяни худ дар «Доираи кайҳони»-и универсалӣ мутабоқи маъноӣ муқаддаси бо гексаграммаҳо ва қисмҳои равшан хаткашидашудаи худ, мебошад. Ҳамин тариқ, дар ҳамаи ҳарфҳо барои овозҳои садонок, принсипи «Китоби таърирот» риоя карда шудааст – онҳо мумкин аст дар мавҷудоти табиӣ «Об ва Оташ» пӯшида бошанд; онҳо мумкин аст дар мавҷудоти табиӣ «Дарахт ва Металл» кушода бошанд: танҳо садоноки мобайнӣ, ки ба «Се мавҷудоти аввалин» (Осмон, Замин, Инсон) ҳаммонанд карда мешаванд, дар тобеияти мавҷудоти табиӣ Ян ва Инь намонанд.

Ҳамин тариқ, дар ақидаи қуриёӣҳо тамоми ҷаҳон аз «Доираи кайҳони»-и универсалии бо маркази дар «Ҳадди Бузург» иборат аст, ки ҳамаи унсурҳои он судури (зоҳир гаштани) яке аз «Панҷ мавҷудоти табиат»-ро дар бар гирифта, байни якдигар дар асоси қонуни умумӣ-универсалии (Ли) ҳамкорӣ мекунад, ҳамон тавре, ки «Панҷ мавҷудоти табиат» байни ҳамдигар робитаи зич доранд. Ҳама ҳарфҳои ҳиҷоии ибтидоӣ аз рӯи тарзи талаффуз ба 7 навъ, ки дар навбати худ 5 оҳанги қаторовозҳои мусикии чинӣ ва 5 таркибот – (水-水 – Об, 火-火 – Оташ, 木-木 – Чӯб, 金-金 – Металл, 土-土 – Замин)-ро ташкил медиҳанд, тақсим карда мешавад [2, с. 87].

Ҳамин тавр, дар рафти рушди табиӣ хатти иероглифӣ, навъҳои гуногуни хаттотӣ, ба монанди: «чжуан», «лишу», «син», «сао», «кай» ва ғайра пайдо шудан гирифтанд. Дар ниҳоят, хаттотӣ ба як навъ санъате бо қоидаҳои қиддӣ худ табдил ёфт. Дар Чин то ҳанӯз низ чунин меҳисобанд, ки хаттотӣ сифат ва хусусиятҳои инсонро инъикос мекунад.

Дар системаи хатти иероглифии чинӣ низ муаммоҳои иероглифӣ мавқеи хоса

доранд. Хусусан муаммоҳои иероглифии «Сзымй» – ин яке аз хирқаҳои фарҳангии чинӣ аст, ки бо хусусиятҳои хаттӣ асос ёфтааст.

Иероглифҳо хеле аҷоиб ва ҷуҷасуранд. Онҳо аз порчасутунҳо таркиб ёфта, ҳар кадоме маънои худро дорост. Яъне, иероглифро ба воситаи шарҳи сутунҳои дар таркиби он дохилбуда шинохтан мумкин аст.

Чунончи: 一月 一日 非 今天» («як офтоб ва як моҳ – имрӯз не») чӣ аст? Иероглифи «明», иборат аз сутуни «офтоб» ва «моҳ» ва ифодакунандаи байни дигарии «Пагоҳ».

Ё мисоли дигар: «一只 狗, 两个 口, 谁 遇 它 谁 发愁» («як сағ, ду даҳон, ҳар кӣ онро пешвоз мегирад – ғамгин мешавад»). Иероглифи 哭 маънои «гирия кардан, фи ғон задан»-ро дорад, ки дар таркиби он графемаи «сағ» ва ду графемаи «даҳон» мавҷуд аст, ҳосил гардидааст.

Боз якчанд муаммоҳои сода: 上下难分, 点点成金, 一箭穿心, 土上有竹林, 土下一寸金, 太阳的儿子 [15, с. 102].

Бояд қайд намуд, ки дар хатти забони чин «Ишорамуаммоҳо» низ ҳастанд, ки фаҳмидан ва ё дарёфти ҷавоби онҳо хеле душвор аст. Пас, 怎样猜字谜 ё «Ишорамуаммоҳоро» чӣ гуна бояд дарёфт?

Барои ба хонандагон расонидани кӯмак дар ёфтани роҳи дурусти фаҳмидани «Ишорамуаммоҳо», тасмим гирифтем, ки тарзи таҳлили усулҳои сохтани онҳоро истифода барем, бо ин тарз, ба хонанда имконияти аз худ кардани усул ва қоидаҳои бозӣ, яъне ҳал намудани муаммо дода мешавад. Чуноне ки дар масале гуфта мешавад: «барои кушодани гирех, онро баста тавонистан даркор» ва мо ҳам, барои ҳал намудани муаммо, бояд фаҳмидани сохтор ва раванди сохтани онро биомӯзем. Роҳҳои зиёди сохтани «Ишорамуаммоҳо» вучуд дорад, вале муҳимтаринҳояш танҳо чаҳортоянд: баёнқунӣ тавассути иероглифҳо; 借字法, тасвири маъно 写义法, тасвири рахҳо 笔划交待法, зиндасозӣ 拟人法. [15, с. 105].

Ҳамин ки мо ин чаҳор усулро аз худ кардем, пас муаммоҳо, бо роҳҳои аз ҳама маъмултарин сохта шуда – маҷмӯӣ 综合法 мешаванд ва мо метавонем онро ба осонӣ дарк кунем.

Масъалаи пайдоиши муаммоҳо ва нақши онҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва фарҳангии халқ то ҳанӯз таваҷҷӯҳи олимони ҷалб мекунад. Пайдоиши иероглифҳоро ҳамаи тадқиқотчиён ба замонҳои хеле қадим марбут медонанд. Ва ин ягона ҷудокунандаи ҳама тасдиқот дар масъалаи пайдоиши муаммоҳо, масъалаҳои ба он зич алоқаманд ва функцияҳои иҷтимоии онҳо мебошад.

Иероглифҳои забони чинӣ яке аз хатҳои қадимтарин ва мушқилтарин буда, дорои муаммоҳои аҷибест. Муаммоҳои иероглифии чинӣ дар системаи забонҳои он ҷойи махсусро иш ғол менамоянд.

АДАБИЁТ:

1. Бортко, В.В., Зайцев В. П., Кондратьева Е. Б. Словарь древнекитайских иероглифов. – М., 2009. – 352 с.
2. Васильев, Л. С. Культы, религии, традиции в Китае. – М., 2001. – 488 с.
3. Готлиб, О.М. Основы грамматики китайской письменности. – М., 2007. – 288 с.
4. Зограф, И.Т. Среднекитайский язык. – М., 1979. – 314 с.
5. Кравцова, М.Е. История культуры Китая. – Лань, 1999. – 456 с.
6. Крюков М.В. Язык иньских надписей. – М., 1973. – 215 с.
7. Новый словарь китайских иероглифов. – Пекин, 2009. – 616 с.

8. Сафронов, М.В. Китайский язык и китайская письменность. – М., 2007. – 368 с.
9. Федоренко, Н.Т. Изобразительно-образная природа иероглифики. – М., 1987. – 267 с.
10. Цю Сигуй. 裘锡圭. 文字学概要. 汉字学概要. 北京, 商务印书馆, 2002. – 213 с.
11. Шер А. Я. Что нужно знать о китайской письменности. – М., 1968. – 263 с.
12. Яхонтов С. Е. Древнекитайский язык. – М., 1965. – 316 с.
13. 兴泉、彭志峰、钟奇、彭小川. 面向中文信息处理的粤方言字规范刍议. 语言教学与研究. . 2014 (4), 107-112 с.
14. 现代俄汉词典/张建华等编. - 北京：外语教学与研究出版社, 1998. – 307 с.
15. 赵一凡 . 浅谈港台书面语中的方言字. 牡丹江教育学院学报, 2008. – 267 с.
16. 王力. 古代汉语. 第一册. 中华书局, 1981. – 187 с.

ВОСИТАҲОИ ТАСВИРӢ ВА ИФОДАВӢ ДАР СОХТОРИ ЗАБОНИ ЧИНӢ

Дар мақолаи мазкур таърихи таашаккул ва рушду инкишофи хат ва иероглифҳо ва муаммоҳои онҳо дар сохтори забони чинӣ мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор гирифта, муаллиф номгӯи вожаҳои хат ва иероглифҳо ҳам аз ҷиҳати лу гавӣ ва ҳам аз ҷиҳати забонӣ шарҳ дода, қўидааст бо далелҳои асосноку илмӣ мавҷудияти хату иероглифҳои забони чиниро шарҳу тавзеҳ диҳад. Муаллиф оид ба пайдоиш ва қорбурди иероглифҳо, хатҳои гуногун дар муносибат бо давраҳои ҳукмронии шохон, унсури асосии устуворсозандаи анъанаҳои забони чинӣ, забони хаттии расмӣи вэнян, забони гуанхуа, бартарияти шеваҳои шимолӣ маълумот дода, мавқеи муаммоҳои иероглифиро дар сохтори забони чинӣ муайян ва маънидод намудааст. Ҳамчунин марҳилаҳои ислоҳоти забони чинӣ, муттаҳидсозӣ бо таркиби лу гавии ҷаҳонии замони нав, гузариши инқилобӣ ба байхуа– забони гуфтугӯии мардуми одӣ ва ҳамчун забони асосии муоширати хаттӣ ва ибтидои муттаҳид кардани шеваҳои забони чинӣ мавриди шарҳу тавзеҳ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Забони чинӣ, хат, иероглиф, муаммо, сулолаҳои чинӣ, санъати хушнавиш, вэнян, путунхуа, шева, ислоҳоти хаттӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Самадова Гулҷаҳон – докторанти кафедраи Назария ва таърихи адабиёт ДБЗХТ ба номи Сотим Улуғзода, тел. (992) 000024608 samadova_2019@mail.ru

СРЕДСТВА ОПИСАНИЯ И ВЫРАЖЕНИЯ В СТРУКТУРЕ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье исследуются история становления и развития китайского письма и иероглифов. Автор описывает перечень писем и иероглифов с точки зрения лексики и языка, и пытается с научными доводами объяснить о существовании китайских писем и иероглифов.

Также автор подчеркивает периоды правления китайских правителей, появления и применения разных китайских иероглифов и письма, и комментирует позиции иероглифических загадок в структуре китайского языка. Описаны этапы реформирования китайского языка, его унификация с современной мировой лексической структурой, революционный переход на байхуа – разговорный язык простых людей, как основной язык письменного общения и начало унификации китайских диалектов.

Ключевые слова: Китайский язык, письмо, иероглифы, загадка, китайские династия, вэнянь, каллиграфия, путунхуа, диалекты, письменные реформы.

Сведения об авторе: Самадова Гулджахон – докторант кафедры теории и истории литературы ТМУИЯ имени Сотима Улуғзода тел. (992) 000024608 samadova_2019@mail.ru

MEANS OF DESCRIPTION AND EXPRESSION IN THE STRUCTURE OF THE CHINESE LANGUAGE

This article explores the history of the formation and development of Chinese letters and hieroglyphs. This article explores the history of the formation and development of Chinese letters and hieroglyphs. The author also emphasizes the periods of rule of Chinese rulers, the emergence and application of various Chinese characters and letters, and comments on the positions of hieroglyphic riddles in the structure of the Chinese language. The stages of reforming the Chinese language, its

unification with the modern world lexical structure, the revolutionary transition to baihua - the spoken language of ordinary people, as the main language of written communication, and the beginning of the unification of Chinese dialects are described.

Key words: Chinese language, letter, hieroglyphs, riddle, Chinese dynasty, Wenyan, calligraphy, putonghua, dialects, written reforms.

Information about the author: Samadova Guljakhon – doctoral student theory and history of literature TMUFL named after Sotim Uluzoda, мел. (992) 000024608 samadova_2019@mail.ru

УДК: 811.222.8'373.21

ХУСУСИЯТҲОИ СОҲТОРӢ ВА КАЛИМАСОЗИИ ТОПОНИМҲОИ ДЕҲАИ БОҒЕВ

Сафаркулова Ш.Ю.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Номҳои ҷуғрофӣ, аз ҷумла микротопонимҳо, танҳо аломатҳои номинативии макон набуда, ҳамчун манбаи муҳими лингвистӣ ва таърихӣ этнографӣ хидмат мекунад. Дар онҳо хусусиятҳои ландшафти табиӣ, сохтори хоҷагидорӣ, хотираи таърихӣ ҷомеа ва хусусиятҳои фонетикӣ лексикӣ диалекти маҳаллӣ маҳфуз мемонанд [15, с. 42]. Аҳамияти омӯзиши микротопонимҳо дар он зоҳир мегардад, ки ин воҳидҳои лексикӣ дар доираи маҳдуди ареали як деҳа ё водӣ амал карда, аксар вақт ба харитаҳои топографӣ ва ҳуҷҷатҳои расмӣ ворид намешаванд [8, с. 88]. Дар натиҷаи равандҳои демографӣ ва тағйироти наслию иҷтимоӣ, хатари аз байн рафтани ин қабати лексикӣ ва тафсири мардумӣ он ба миён меояд. Ин ҳолат на танҳо зарурати ҳифзу нигоҳдории онҳо, балки ниёзи амиқро ба таҳлили лингвистӣ этимологии ин воҳидҳо тақозо мекунад. Бо вучуди ин, таҳқиқи этимологии микротопонимҳо на ҳамеша ба натиҷаҳои қатъӣ ва яққонӣ ба мерасонад, зеро равандҳои таърихӣ ассимилятсияи фонетикӣ, этимологияи мардумӣ (народная этимология) ва набудани санадҳои хаттӣ қадимӣ имконияти алоқамандии далелноки аслии вазро маҳдуд месозанд [10, с. 18].

Ин ҳолат зарурати мураттабсозӣ ва таҳлили лингвистии топонимияи деҳаи Боғево тақозо мекунад. Тамаркузи асосӣ таҳқиқоти мазкур ба муайян кардани модели сохторӣ ва усулҳои калимасозии макро- ва микротопонимҳои ин деҳа нигаронида шудааст. Омӯзиши формантҳо, суффиксҳо ва тарзи сохтани ин номҳо имкон медиҳад, ки қонуниятҳои грамматикӣ номгузорӣ муайян карда шуда, дар оянда барои равшан сохтани масъалаҳои печидани этимологии ин воҳидҳо заминаи устувори илмӣ фароҳам оварда шавад.

Водии Ғунд яке аз минтақаҳои куҳанмаскуни Бадахшон ба шумор рафта, дорои қабатҳои мухталифи таърихӣ лингвистӣ мебошад. Низомӣ номгузориҳои ин ҳудуд дар асоси алоқамандии бевоситаи инсон бо муҳити атроф: аломатҳои релефи кӯҳсор, дараҳо, сарчашмаҳои об, қитъаҳои кишоварзӣ, роҳҳои пайроҳаҳо ва мавзевҳои чарогоҳӣ шакл гирифтааст [5, с. 34]. Дар ин замина, деҳаи Боғев ҳамчун яке аз маконҳои қадимии маскунии вадӣ захираи ғании номҳои хурди ҷуғрофиро (микротопонимҳо) нигоҳ доштааст. Номвожаҳои ин минтақа аз рӯи дараҷаи истеъмол ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо мешаванд: номҳое, ки барои кулли сокинони деҳа ягона ва маълуманд (макротопонимҳо ва микротопонимҳои марказӣ) ва номҳое, ки танҳо дар доираи муоширати маҳдуди сокинони як маҳалла, чорводорон ё кишоварзон ҳангоми фаъолияти хоҷагидорӣ истифода мегарданд [3, 51]. Ин табақабандии функционалӣ хусусияти зинда ва амалии лексикаи топонимии деҳаи нишон медиҳад.

Дар эроншиносӣ ва топонимикаи тоҷик омӯзиши номҳои ҷуғрофӣ Помир заминаи амиқ назариявӣ дорад. Таҳқиқи бунёдии ин масъала, бахусус топонимияи водии Ғунд ва ҳавзаҳои атрофи он, пеш аз ҳама бо номи Р. Х. Додихудоев ва Н. Офаридоев алоқаманд аст, ки сохтори морфологӣ ва манбаи лексикӣ номвожаҳои ин минтақаро муфасссал таҳлил намудаанд [4, с. 11]. Ҳамчунин, ҷанбаҳои мухталифи лингвистӣ ва этимологияи микротопонимияи забонҳои тоҷикӣ дар асарҳои Д. Карамшоев [6, с. 8], И.М. Стеблин-

Каменский [13, с. 14], А. Л. Хромов [18, с. 19, с. 20] ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Бо вучуди ин, микротопонимияи ҳар як деҳа воҳиди беназири лексикӣ буда, хусусиятҳои маҳаллии калимасозиро фаро мегирад. Аз ин рӯ, сабти дақиқи маҳаллӣ ва таҳлили сохторию морфологии номҳои деҳаи Боғев барои пурратар гардидани тасвири умумии топонимияи водии Ғунд аҳаммияти амалӣ ва илмӣ дорад.

Татбиқи мақсади дар боло зикршуда истифодаи маҷмӯи усулҳои дар топонимикаи муосир қабулшударо тақозо мекунад. Аз ин рӯ, усули сохторию морфологӣ барои муайян кардани сохтори грамматикӣ номвожаҳо татбиқ гардид. Таҳлили формантӣ имкон дод, ки аффиксҳо ва унсурҳои топонимосоз, аз ҷумла суффиксҳои ҷузъҳои такроршавандаи индикаторӣ ҷудо карда шаванд. Ҳамчунин, усули тавсифӣ ҳангоми таснифоти аввалия ва усули муқоисавию қиёсӣ барои муайян кардани хусусиятҳои лексикӣ номҳо дар қиёс бо дигар забонҳои помири ва забони тоҷикӣ ба кор бурда шуданд.

Заминаи таҳқиқи мазкурро 48 воҳиди топонимии деҳаи Боғев ташкил медиҳад. Ҳангоми мураттабсозии корпуси принципи ягонагии номинативӣ риоя гардида, вожаҳои дубора омада танҳо як маротиба ба ҳисоб гирифта шудаанд. Транскрипсияи номҳо мувофиқи хусусиятҳои фонетикӣ лексикӣ забони шугнонӣ айнан нигоҳ дошта шуда, тарҷума ё тафсири тоҷикӣ онҳо танҳо барои баёни семантика ва сохтори лексикашон оварда мешавад. Азбаски аксари ин микротопонимҳо дар харитаҳои топографӣ ва манбаъҳои хаттӣ сабт наёфтаанд, усули пурсиши шифой, яъне таҳқиқоти саҳроӣ ва ахбори соҳибони забони шугнонӣ ҳамчун сарчашмаи асосии маводи кор истифода гардид.

Дар таснифи сохторию морфологии номвожаҳои деҳаи Боғев усулҳо ва принципҳои пешниҳодкардаи А.Л. Хромов асос қарор дода шуданд [20, с. 53-56]. Мувофиқи ин методология, топонимҳо аз рӯи таркиби морфемавӣ ва тарзи калимасозӣ ба чор гурӯҳи асосӣ: содда, сохта, мураккаб ва таркибӣ (ибора-топонимҳо) тақсим мегарданд. Дар таҳқиқоти мазкур сарҳади миёни ин гурӯҳҳо дақиқ риоя гардида, ҳар як воҳид танҳо мувофиқи модели аслии морфологии худ дастабандӣ шуд. Масалан, номвожаи Боғев дар асоси ҷудо шудани суффикси топонимосоз ҳамчун топоними сохта ва вожаи Қофарқалъа дар асоси ҷуфтии ду асоси мустақили лексикӣ ҳамчун топоними мураккаб тасниф карда мешаванд.

Шаклҳои *Боғев* ва *Боғеф* ду варианти фонетикӣ орфографии як топоним мебошанд. Агарчи дар меъёри хаттии забони адабии тоҷикӣ шакли Боғев устувор гардида бошад ҳам, дар низоми фонологии забони шугнонӣ ва нутқи соҳибони забон шакли *Боғеф* истифода мешавад. Ин тафовут ба мавқеи фонетикӣ овоз, аз ҷумла раванди бесадозавии ҳамсадоҳои ҷарангдор ($\epsilon > \phi$) дар анҷоми калима ва хусусиятҳои артикулятсионии забони шугнонӣ вобастагӣ дорад.

Дар бораи пайдоиши *-ев*, *-еф* ва *-иф* назари ягона вучуд надорад. Р. Х. Додихудоев онҳоро бо анҷомаҳои қадими падежии шумораи ҷамъ мепайвандад [5, с. 22]. У. Т. Булбулшоев дар маводи водии Шохдара вазифаи ҷамъ ва фаровониро барои ин унсурҳо қайд мекунад [1, с. 38]. И.М. Стеблин-Каменский шаклҳои дахлдорро бо боқимондаи анҷомаи падежҳои бавоситаи шумораи ҷамъ *-aibiš* алоқаманд шуморидааст [14, с. 182-185]. А.Л. Хромов паҳншавии ин унсурро берун аз ҳудуди як забон нишон медиҳад ва онро дар таърихи топонимсозии минтақа муҳим медонад [20, с. 85-89].

Ин форманти топонимсоз дар маводи ҷамъоваришуда аз деҳаи Боғев - дар таркиби топонимҳои *Маргеф*, *Бареф* ва *Ҳарчеф* мушоҳида мегардад. Агар асоси *боғ* дар топоними *Боғеф* ва асоси *бар* дар топоними *Бареф* қобили шинохт бошад, шарҳи решаи дигар номҳои зикргардида омӯзиши муқоисавӣ бештар меҳодад. Маънои фаровонӣ барои ин формант қобили қабул менамояд, аммо аз рӯи як монандии овозӣ барқарор кардани таърихи пурраи ҳар ном дуруст нест.

А. Шохуморов номи Боғевро ба асоси қадими **baga* «Худо» нисбат дода, маънои умумии онро ба макони муқаддас мепайвандад [21, с. 66]. Ин фарзия аз ҷиҳати таърихӣ фарҳангӣ ҷолиб аст. Дар баробари он, робитаи ном бо вожаи маъмули боғ низ аз назари шакл ва шарҳи сокинон имконпазир мебошад. Барои интиҳоб кардани яке аз ин ду тафсир далелҳои куҳантарини хаттӣ ва муқоисаи шаклҳои таърихӣ ном зарур аст. Бинобар ин, дар

марҳалаи ҳозира ҳар ду ҳамчун фарзия зикр мешаванд, на ҳамчун натиҷаи ниҳой.

Топонимҳои сода

Ба гурӯҳи сода номҳое дохил карда шуданд, ки дар ҳолати имрӯзаи забон як асос доранд ва дар онҳо унсури равшани калимасоз чудо намешавад. Дар маводи таҳқиқ 16 чунин ном ба қайд гирифта шуд. Қисме аз онҳо бо вожаҳои маъмули тоҷикӣ ё шуғнонӣ мувофиқанд. Қалъа ба мавзеъе дахл дорад, ки анъанаи маҳаллӣ онро бо осори истехком мепайвандад; сел ба маҷро ё ҷойи гузари сел, пухта ба баландии нисбатан ҳамвор ва медӯн ба майдон ишора мекунад. Ҷингал шакли маҳаллии ҷангал аст. *Дӑхт* низ ҷойи кушоду ҳамворро ном мебарад [9, с. 65].

Тиж, *Шорв*, *Ғау*, *Ҳаҷиз*, *Килумби*, *Хуф*, *Ҷарҳ*, *Остун*, *Капукван* ва *Кутал* низ аз рӯйи сохти зоҳирӣ содаанд. Аммо сода будани сохт маъноӣ равшан будани таърихи номро надорад. Барои тиж, ғау ва ҷарҳ дар маводи дастрас маъноӣ устувор муайян нашуд. Ҳаҷиз дар шарҳи маҳаллӣ бо ҷойи ларзон, килумби бо ҷойи зич ва шорв бо баландӣ вобаста карда мешавад. Ин маънидодҳо то пайдо шудани шоҳиди луғавӣ ё таърихӣ ҳамчун маълумоти маҳаллӣ нигоҳ дошта мешаванд. *Кутал* ба маъноӣ ағба ё гузаргоҳи кӯҳӣ дар ҷандин минтақаи Осиёи Марказӣ маъмул аст; нисбат додани ҳатмии он ба ду решаи ку ва тал далели иловагӣ мебоҳад.

Топонимҳои сохта

Номҳои сохта аз асос ва форманти калимасоз таркиб ёфтаанд. Дар гурӯҳи интиҳобшуда 11 ном ҷой гирифт. Чор ном *Богеф*, *Маргеф*, *Бареф* ва *Ҳарчеф* бо *-еф/-ев* сохта шудаанд. Дар сангов ҷузъи *-ов* метавонад шакли фонетикӣ ё унсури деринаи калимасоз бошад; танҳо аз рӯйи навишти имрӯзӣ онро бо *-еф* ҳаммаъно шуморидан мумкин нест.

Форманти *-ен* дар *Лалмен*, *Шошен*, *Боген* ва *Бойен* мушоҳида мешавад. Дар гуфтори маҳаллӣ он ба маъноӣ ҷамъ ё мансубияти гурӯҳӣ наздик шарҳ меёбад. Асоси боғ дар *Боген* фаҳмост, вале лалм, шош ва бой дар ҳар ном бояд бо назардошти воқеияти ҳуди мавзеъ санҷида шаванд. Ташбеҳи зоҳирӣ бо калимаи маъмули дигар ҳамеша маъноӣ як будани решаро надорад.

Пасванди *-ак* дар *Ҳирҷак* ва *Тёзак* ба асос пайваستاаст. Ин пасванд дар тоҷикӣ ва шуғнонӣ метавонад маъноӣ хурдӣ ё маҳдуд будани андозаро диҳад. *Тёзак*, мувофиқи шарҳи маҳаллӣ, роҳи танги кӯҳиро ифода мекунад. Дар *Ҳирҷак* ҳам *-ак* равшан аст, вале маъноӣ қисми аввал бе муқоиса бо луғат қатъӣ гуфта намешавад. Номҳои дигари дорои *-ак*, ки дар гуфтори деҳа шунида мешаванд, барои таҳқиқи ҷудогона маводи хубанд, аммо ба маҷмуаи оморӣ 48 ном ворид карда нашуданд, то ҳисоб такрор нашавад.

Топонимҳои мураккаб

Топонимҳои мураккаб аз пайвасти ду асос ба вучуд омадаанд. Дар маводи мавриди ҳисоб 16 ном ба ин гурӯҳ дохил шуд. Ҷузъҳои чунин номҳо бештар хусусияти табиӣ маҳалро нишон медиҳанд. Дар ҷарҷун қисми дуюм ба маъноӣ ҷой ё маҳал шарҳ мешавад ва қисми аввалро сокинон бо сангреса вобаста мекунанд. *Тӑхбун* аз асоси *тӑх* ва *бун* сохта шуда, маъноӣ умумии «зери санги калон»-ро медиҳад. *Сафедсел* ранги маҷро ё таҳшини селро нишон медиҳад. *Уллчаҳма* бошад, аз калимаи тақлидии улл, ки садои обро мефаҳмонад, ва *чаҳма* таркиб ёфтааст.

Як силсилаи номҳо бо санг алоқаманд аст. Дар шуғнонӣ *жӑр*, *сӑд* ва *тӑх* дар таркиби номҳо ба мафҳуми санг наздиканд, ҳарчанд тобишҳои маъноӣ онҳо метавонанд фарқ кунанд. *Чухжӑр* сангери меномад, ки ба хурӯс монанд дониста мешавад; *журнжӑр* бо шакли гирд ё доирашакли санг вобаста аст. *Пӑмсӑд* аз пӑм «васеъ, паҳн» ва сӑд «санг» сохта шудааст. Дар *Жӑрморч* ҷузъи морч номи рустании маҳаллӣ ва жӑр сангро ифода мекунад. Ин номҳо нишон медиҳанд, ки шакл, ҳаҷм ва растании атрофи санг барои фарқ кардани мавзеъ аҳамият доштааст.

Гулобод, *Шиторҷзор*, *Қозидара*, *Кофарқалъа* ва *Лочварқалъа* аз қолабҳои дар топонимияи тоҷикӣ маъмул истифода мекунанд. Ҷузъи *-зор* макони фаровонии растанӣ ё ашёи номбурдари нишон медиҳад; бинобар ин *Шиторҷзор* ба мавзее вобаста аст, ки дар

он *шиторҷ* «ривоч» зиёд мушоҳида мешавад. Формант *-обод* дар *Гулобод* ба маҳалли ободшуда ишора карда, форманти *-дарā* бошад дар таркиби топоними *Қозидарā* навъи объектро муайян месозад. Чузъи *-қалъā* дар ду номи дигар низ форманти муайянкунанда аст, аммо сабаби гузошта шудани сифатҳои *кофар-* ва *лоҷвар-* бояд аз рӯйи таърихи худи мавзеъ таҳқиқ шавад.

Қурбӯнрӯхт аз номи шахсии Қурбӯн ва *рӯхт* «тарма» таркиб ёфтааст. Эҳтимол, ном ҳодиса ё ривояти ба он шахс вобастаро нигоҳ медорад. *Бидорҷид* дар шарҳи маҳаллӣ аз бидор «шудгор» ва ҷид «хона» сохта шудааст. *Ворҷбунд* номи роҳ буда, чузъи *ворҷ-* ба асп ва бунд ба роҳ ё гузар нисбат дода мешавад. Дар ин гуна мавридҳо санчиши маъно дар гуфтори зинда махсусан муҳим аст, зеро тарҷумаи чузъҳо бе донишгари ҷой метавонад мазмунро воқеии номро пурра боз накунад.

Топонимҳои таркибӣ

Топонимҳои таркибӣ (топонимические словосочетания) сохтори синтаксисӣ дошта, дар шакли ибора ташаккул меёбанд ва чузъҳои таркибии онҳо истиқлоли лексикиву грамматикӣ худро нигоҳ медоранд. Дар корпуси омӯхташуда панҷ воҳиди топонимӣ: *Кӯ(ҳ)и Нидо*, *Шо(ҳ)и Вилоят*, *Уштуру сафед*, *Сумби Дулдул* ва *Санги Тапӯн* тавассути бандҳои изофӣ дар шакли модели синтаксисии «муайяншаванда + муайянкунанда» сохта шудаанд. Аз лиҳози семантикӣ ва вазифавӣ чузъҳо, ин гурӯҳ ба се модели асосӣ ҷудо мегардад: дар топонимҳои *Кӯ(ҳ)и Нидо* ва *Шо(ҳ)и Вилоят* чузъи аввал апеллативи орографӣ ва ё унвони муқаддасро ифода мекунад; номвожаҳои *Уштуру сафед* ва *Санги Тапӯн* бар пояи метафорасозӣ ва тавсифи аломати зоҳирии объект шакл гирифтаанд; микротопоними *Сумби Дулдул* бошад, ба қабати номҳои сакралӣ ва сакро-мифологӣ мутааллиқ буда, ба эътиқоди маҳаллӣ ва афсонаҳои динӣ-мардумӣ (аспи афсонавии Ҳазрати Алӣ - Дулдул) пайванд мегирад.

Дар номҳои таркибӣ бандҳои изофӣ муносибати байни объект ва аломати онро равшан мекунад, ки албатта, ҳоси забони тоҷикӣ буда, дар забони шуғнонӣ иқтибос гардидааст. Ҳамин ҳамзистии қолабҳои шуғнонӣ ва тоҷикӣ яке аз хусусиятҳои муҳими топонимияи *Боғев* ба ҳисоб меравад.

Нақши чузъҳои топонимсоз

Дар маводи ҷамъоваришуда аз деҳаи *Боғев* ду навъи унсурро бояд аз ҳам фарқ кард. Чузъҳои *-еф/-ев*, *-ен* ва *-ак* ба формантҳои морфологӣ наздик буда, бо асос ҳамроҳ омада, шакли нави топонимро месозанд. Асосҳои *дара*, *қалъā*, *жӯр*, *сёд*, *тāх*, *-зор* ва *-обод* худ маънои луғавӣ доранд. Ҳангоми такрор шудан дар ҷанд ном онҳо вазифаи чузъи топонимсозро иҷро мекунанд, вале ҳамаи онҳоро пасванд номидан дуруст нест. Масалан, *-дарā* дар *Қозидарā* номи навъи объекти ҷуғрофист, *-қалъā* дар *Лочварқалъā* низ исми мушаккил мебошад.

Аз рӯйи маъно дар семантикаи топонимҳои деҳаи *Боғев* ҷанд тамоюл мушоҳида мешавад. Нахуст, релеф ва санг дар номгузорӣ мавқеи калон доранд: *тāхбун*, *ҷуҳжӯр*, *журнжӯр*, *пāмсёд* ва *пӯхтā* ба ҳамаи қатор медароянд. Дуюм, об ва ҳодисаҳои вобаста ба он дар *сел*, *Сафедсел*, *Уллчаҳмā* ва *Қурбӯнрӯхт* инъикос шудаанд. Сеюм, наботот дар *Ҷингāl*, *Гулобод*, *Шиторҷзор* ва *Жӯрморҷ* ҳузур дорад. Ниҳоят, номи шахс, ривоят ва хотираи иҷтимоӣ дар *Қозидарā* *Қурбӯнрӯхт*, *Шоҳи Вилоят* ва *Сумби Дулдул* нигоҳ дошта шудааст.

Таҳлили омори сохтори корпуси ҷамъоваришуда таносуби ҷолиби тарзҳои калимасозиро дар микротопонимияи деҳаи *Боғев* аён месозад. Аз 48 воҳиди топонимии мавриди таҳқиқ 16 адад ба гурӯҳи топонимҳои содда (33,3%), 11 адад ба топонимҳои сохта (22,9%), 16 адад ба топонимҳои мураккаб (33,3%) ва 5 адад ба топонимҳои таркибӣ (10,5%) рост меоянд. Ин нишондиҳандаҳо шаҳодат медиҳанд, ки топонимҳои содда ва мураккаб ҳар кадом дақиқан баробари сеяки тамоми маводро ташкил медиҳанд. Аз нуқтаи назари топонимика, бартарии рақамии топонимҳои содда аз як тараф, устувории таърихӣ ва нигоҳдошти апеллативҳоро номвожаҳои кӯҳанбунёди архаистиро дар нутқи соҳибони забон нишон диҳад, аз тарафи дигар, мувозинати онҳо бо топонимҳои мураккаб аз ҷаҳол будани модели пайвасти ду асоси лексикӣ ҳамчун воситаи асосии муайянсозиву мушаххасгардонии

объектҳои ҷуғрофӣ далолат мекунад. Шаклҳои таркибӣ (ибора-топонимҳо) бошад, ҳиссаи нисбатан камтарро соҳиб буда, бештар хусусияти тавсифии аломатҳои макон ё пайванди сакро-мифологӣ доранд.

Таҳлили сохторию морфологии топонимҳои деҳаи Боғев нишон дод, ки низомии номгузорию ин минтақа аз қабатҳои гуногуни забонӣ ва семантикӣ таркиб ёфта, дар он вожаҳои асили шугнонӣ, қолабҳои умумизеронӣ ва унсурҳои топонимии тоҷикӣ таносуби органикиро ташкил медиҳанд. Моделҳои дериватсионии номҳо бевосита ба ландшафти кӯҳистон ва ғайрияти хоҷагидорӣ аҳоли пайванд доранд: апеллативҳои орографиву гидрографӣ (*санг, дара, баландӣ, сел, чашма*), ботаникӣ (*растанӣ*) ва фитотопонимҳо, ҳамчунин вожаҳои марбут ба роҳу заминҳои кишт асоси номинатсияи топонимиро месозанд.

Аз лиҳози морфологӣ, аффиксҳои *-еф/-ев, -ен* ва *-ак* ҳамчун формантҳои топонимосоз (калимасоз) дар сохтори дериватсионии номҳо иштирок мекунад. Ҷузъҳои индикатории *дарӣ, қалъа, ҷӯр, сёд, тӯх, зор* ва *обод* бошад, вазифаи мушаххасгардонии намуди объект ва аломати географиро адо менамоянд. Баррасии мавод собит сохт, ки ин ду гурӯҳи унсурҳоро бе назардошти вазифаи лексикиву калимасозиашон яксон «форманти грамматикӣ (шаклсоз)» номидан аз ҷиҳати методологӣ дуруст нест; тафқиқи дақиқи онҳо имкон дод, ки таснифоти сохтории корпуси микротопонимҳо аниқтар гардад.

Сарфи назар аз таҳлили сохторӣ, этимологияи силсилаи воҳидҳо (аз ҷумла асосҳои *тиж, гау, ҷарх*) бо сабаби маҳдудияти маводи муқоисавию историкӣ ҳамчун масъалаи кушодаи илмӣ боқӣ мемонад. Ҳатто ман пайдоиши ҳуди топоними *Боғев* байни семантикаи апеллативии «боғ» ва фарзияи реконструктивӣ-историко-лингвистикӣ эронии қадимии **baga* (худо, эзид) мавқеи дугона дорад. Барои ҳалли ин апорӣ дар оянда ҷустуҷӯи шаклҳои архаистӣ дар манбаъҳои хаттӣ, сабти фонетикӣ нутқи гурӯҳҳои мухталифи синнусолии соҳибони забон ва таҳлили муқоисавии топонимии водихои ҳамчавор зарурат дорад. Арзиши амлии корпуси ҷамъоваришуда дар он аст, ки микротопонимии асили деҳаи Боғев сабт гардида, барои таҳқиқоти ояндаи ареаливу лингвистии забонҳои помирӣ ба низом дароварда шуд.

АДАБИЁТ:

1. Булбулшоев, У.Т. Микротопонимия долины Шахдары в этнолингвистическом освещении / У.Т. Булбулшоев. – Душанбе: Мероси аҷам, 2010. - 127 с.
2. Вожаҷӯ: сомонаи ҷустуҷӯи вожаҳо - URL: <https://vazhaju.tj/> (санаи мурочиат: 19. 07. 2026).
3. Гуламалиев Р. Топонимия Памира (структурно-семантический анализ). – Душанбе: Дониш, 1980. - 162 с.
4. Додихудоев, Р.Х. Очерки по топонимии Памира. – Душанбе: Дониш, 1975. - 148 с.
5. Додыхудоев, Р.Х. Памирская микротопонимия: исследование и материалы / Р.Х. Додыхудоев; под редакцией Л. Г. Герценберга. – Душанбе: Ирфон, 1975. - 165 с.
6. Карамшоев, Д. Баъзе хусусиятҳои топонимии Помир // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1982. - С. 64-78.
7. Карамшоев, Д. Шугнанско-русский словарь: около 30 000 слов и словосочетаний: в 3 томах / Д. Карамшоев; под редакцией А.Л. Грюнберга. – Москва: Наука: Восточная литература, 1988-1999. - 3 т.
8. Мурзаев, Э.М. Словарь народных географических терминов. – М.: Мысль, 1984. - 653 с.
9. Насраддиншоев, А. Н. Микротопонимияи Помири Шарқӣ: таҳқиқоти забоншиносӣ / А.Н. Насраддиншоев. – Душанбе: [б. и.], 2005. - 122 с.
10. Никонов, В.А. Введение в топонимику. – М. : Мысль, 1965. - 176 с.
11. Офаридаев Н. Топонимия Горно-Бадахшанской автономной области. – Душанбе: Дониш, 1991. - 168 с.
12. Расторгуева, В. С. Среднеперсидский язык / В. С. Расторгуева; под редакцией Г.П. Сердюченко. - Москва: Наука, 1966. - 160 с.

13. Стеблин-Каменский И.М. Очерки по истории лексики пампирских языков (топонимика и этнография). – М.: Наука, 1982. – 186 с.
14. Стеблин-Каменский, И.М. Два ваханских топонима / И. М. Стеблин-Каменский // Иранское языкознание: история, этимология, типология: к 75-летию В.И. Абаева. – Москва: Наука, 1976. – С. 182-185.
15. Суперанская, А.В. Что такое топонимика? / Отв. ред. Г. В. Степанов. – М.: Наука, 1985. – 182 с.
16. Тураев, Б. Б. Микропонимияи водии Ягноб / Б. Б. Тураев. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 270 с.
17. Фарҳанги забони тоҷикӣ: аз асри X то ибтидои асри XX: ҷилд 2. Ҷилди 2. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – Матн: бевосита.
18. Хромов А. Л. Очерки по топонимии Средней Азии. – М. : Наука, 1975. – 132 с.
19. Хромов, А. Л. Еще раз о согдийском топоформанте -ув / А. Л. Хромов // Известия Академии наук Таджикской ССР. Отделение общественных наук. – 1968. – № 3 (53). – С. 85-89.
20. Хромов, А. Л. Очерки по топонимии и микропонимии Таджикистана. Выпуск 1 / А. Л. Хромов. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 85 с.
21. Шохуморов, А. Помир - кишвари ориён / А. Шохуморов. – Душанбе: [б. и.], 1997. – 116 с.

ХУСУСИЯТҶОИ СОҲТОРӢ ВА КАЛИМАСОЗИИ ТОПОНИМҶОИ ДЕҲАИ БОҒЕВ

Дар мақола соҳтори микро- ва макротопонимҳои деҳаи Боғеви водии Ғунд баррасӣ мешавад. Маводи таҳқиқро 48 номи ҷуғрофӣ ташиқ медиҳад, ки аз ғуфтори сокинони маҳал ғирдоварӣ шудаанд. Номҳо аз рӯи таркиби морфемавӣ ва тарзи пайвасти ҷузъҳо ба сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо гардидаанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар номгузори маҳал хусусияти рельеф, об, наботот, санг, осори сукунати қадим ва номи шахсон нақши муҳим дорад. Формантҳои -еф/-ев, -ен ва -ак, инчунин ҷузъҳои топонимсози дара, қалъа, жир, сед, тах, зор ва обод дар ташиқули номҳои мавзевӣ фаъоланд. Дар шарҳи номҳое, ки сохти дохилӣ ё маънои решаи онҳо равшан нест, аз ҳукми қатъии этимологӣ ҳудудорӣ шудааст.

Калимаҳои калидӣ: топоним, микропоним, Боғев, водии Ғунд, забони шуганӣ, соҳтори топоним, топоформант, номвожаи ҷуғрофӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарқулова Шарифа Юсуфшоевна – ассистенти кафедраи адабиёт ва рӯзманигории Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Тел. : +992 110 72 90 90; почтаи электронӣ: safarqulovsharifa-2@gmail.ru.

СТРУКТУРНО-СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТОПОНИМОВ СЕЛО БАГЕВ

В статье рассматривается структура микро- и макротопонимов села Бо́гев Гундской долины. Материалом послужили 48 географических названий, записанных в местной речи. Названия распределены по четырём группам: простые, производные, сложные и составные. Анализ показывает, что в номинации местностей особенно важны особенности рельефа, вода, растительность, камни, следы старого поселения и имена людей. Отдельно рассматриваются форманты -еф/-ев, -ен, -ак и топонимобразующие компоненты дара, калъа, жир, сед, тах, зор, обод. Для названий с неясной внутренней формой окончательные этимологические выводы не предлагаются.

Ключевые слова: топоним, микропоним, Бо́гев, Гундская долина, шуганский язык, структура топонима, топоформант.

Сведения об авторе: Сафарқулова Шарифа Юсуфшоевна ассистент кафедры журналистика и литература Хорогский государственный университет им. М.Назаршоева, Тел. : +992 110 72 90 90; E-mail: safarqulovsharifa-2@gmail.ru.

STRUCTURE AND FORMATION OF THE MICROTOPYMS OF BOGHEV VILLAGE

The article examines the structure of microtoponyms and macrotoponyms recorded in Boghev village in the Ghund Valley. The study is based on 48 geographical names collected from local speech.

According to their morphemic structure and the relationship between their components, the names are classified as simple, derived, compound, and phrasal. The analysis shows that relief, water, vegetation, stones, traces of earlier settlement, and personal names have played an important role in local naming. Particular attention is given to the elements -ef/-ev, -en and -ak, as well as to the recurring toponymic components *dara*, *qal'a*, *zhir*, *sed*, *takh*, *zor* and *obod*. No definitive etymology is proposed where the internal form of a name remains unclear.

Keywords: *toponym, microtoponym, Boghev, Ghund Valley, Shughni language, toponymic structure, toponymic structure.*

Information about the author: *Safarqulova Sharifa Usufshoevna- assistant at the department of literature and journalism Khorog state University after named M. Nazarshoev. . Tel:+992 11 072 90 90; email address safarqulovasharifa-2@gmail.ru*

ТДУ:809. 155. 0+803. 0+808. 2

МУОДИЛНОКИИ СОХТОРИВУ МАЪНОИИ ЧАНД ИСТИЛОҲИ СОҲАИ ТИҶОРАТ ВА САВДО ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Сафарова Г.Ш.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Таҳқиқи истилоҳоти соҳаи тиҷорат ва савдои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дод, ки вожаҳои мазкур қисмати калони истилоҳоти иқтисодии ин ду забонро ташкил намуда, сохтори устувори маъноиву грамматикӣ ба онҳо хос мебошад. Калимаҳои таркибии истилоҳоти номбурда барои сохтори маъноиву грамматикӣ онҳо замина гузошта, ҷузъҳои таркибиашон барои сохтани мафҳумҳои мухталифи иқтисодӣ хизмат менамоянд. Омӯзиши вожаҳои таркибии истилоҳоти соҳаи тиҷорат ва савдо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дод, ки дар байни вожаҳои номбурда муодилнокии лексикӣ-семантикӣ ва сохторӣ ба назар мерасад, ки он дар шакли муодилнокии пурра ва нопурра ифода мегардад. Дар муодилнокии пурраи лексикӣ мафҳуми ҷузъҳои таркибии истилоҳоти содда, мураккаб ё истилоҳибораҳо пурра мувофиқат намуда, дар шакли нопурра, ки бештар дар забони англисӣ ба назар мерасад, мафҳуми аслии вожаи забони англисӣ ба мафҳуми аслии вожаи забони тоҷикӣ пурра мувофиқат намекунад. Муодилнокии сохтории пурра ва нопурра аз рӯи вожаҳои таркибии истилоҳот муайян гардида, новобаста аз ҷузъҳои таркибиашон дар байни вожаҳои ду забони омӯхташаванда муодилнокии маъноиро пайдо менамоянд.

Муодилнокии пурра ва нопурраи сохторӣ ва маъноии истилоҳоти тиҷорат ва савдо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯи шаклҳои содда, сохта мураккаб ва таркибии дар зер оварда шуда ифода мегарданд.

1. Гурӯҳи якуми муодилнокии пурраву нопурраи сохторӣ ва маъноии истилоҳоти соҳаи тиҷорат ва савдои забонҳои тоҷикӣ ва англисиро шакли содаи вожаҳо ташкил медиҳанд, ки дар шакли пурраи он монандии пурраи маъноӣ ва сохторӣ ва дар шакли нопурра, дар яке аз забонҳои мавриди таҳқиқ фарқият дар сохтор ба назар мерасад. Мисоли равшани муодилнокии пурраи шакли содаи истилоҳот вожаҳои зерин шуда метавонанд: *нарх* – арзиш, баҳо, қиммат [16, с. 835] муодили вожаи англисии *price* – арзиши пулӣ барои як воҳиди маҳсулот; *мавсим* – вақт, замон, муддати муайяни сол [16, с. 615] муодили пурраи вожаи забони англисии *season* – фасли сол, дар контексти иқтисодӣ мавсими пешниҳоди мол [15]; *мавод* – модда, моддат [16, с. 614] дар забони англисӣ муодили вожаи *material* – нави моли маҳсулот [15]; *хатар* – ҳолати хавфнок, хавф, бим, тарс [17, с. 470] муодили вожаи англисии *risk* – дар матни иқтисодӣ маънои эҳтимоли талафоти молиявӣ [15]; *сармоя* – асос, сабаб ва боиси асосӣ [17, с. 208] дар забони англисӣ муодили вожаи *capital* – маблағи барои ба даст овардани даромад [15]; *қарз* – пул ё чизе, ки ба муддати муайян гирифта шуда, бо ғойиз ё бе ғойиз гашта додани маблағ [17, с. 674] муодили вожаи *credit* дар забони англисӣ; *фойида* – суд, манфиат, баҳра ва натиҷаи нек [17, с. 438] қаринаи вожаи *profit* – ба даст овардани манфиат аз арзиши фурӯш ва хароҷоти истеҳсолот [15]; *савдо* – тиҷорат, харидуфурӯш [17, с. 169] муодили вожаи англисии *trade*; *фурӯш* –

пешниҳоди чизе барои харидорӣ кардан дар забони англисӣ муодили вожаи *sale* ва ғайра.

Дар муодилнокии нопурраи истилоҳоти сода, калимаҳо аз ҷиҳати мафҳуми аслӣ ё сохташон ба ҳамдигар мувофиқат накарда, бештари вақт он истилоҳи аслии тиҷорат ва савдо дар забони тоҷикӣ бо шакли содаи вожа ифода гардида, дар забони англисӣ он дар шакли сохта, мураккаб ва таркибӣ мавқеи корбурд дорад. Чунончӣ:

а) шакли содаи вожа дар забони тоҷикӣ ва шакли сохтаи вожа дар забони англисӣ: *рақобат* – калимаи арабии ифодакунандаи мафҳуми – мубориза байни як ё якчанд кас барои ба даст овардани ғолибият дар забони англисӣ бо вожаи сохтаи *competition* муодил буда, вожаи мазкур аз феъли *compete* – рақобат кардан ва пасванди – *tion* сохта шудааст; *пардохт* – иҷро кардан, адо намудан [17, с. 34], дар матни иқтисодӣ – “пардохти маблағҳои қарзӣ ба таври пурра ва қисман” [15] бо вожаи англисии *repayment* муодил буда, он аз пешванди *re-* пас, боз, феъли *pay* – пардохт намудан ва пасванди – ment – таркиб ёфтааст; *мизоҷ* – сиришт, ниҳод, табиат, хулқ [16, с. 688], дар матни иқтисодӣ маънои харидори мол ё хизматрасониро дошта [15], дар забони англисӣ он бо вожаи – *consumer (buyer)*, ки аз феъли латинии *consumere* – истифода бурдан, масраф кардан, истеъмоли кардан ва пасванди – *er* гирифта шудааст; *музокира* – гуфтугӯ ва машварат бо ҳамдигар дар атрофи ягон масъала [16, с. 614] дар забони англисӣ – он бо вожаи *bargaining* – сурат меёбад, ки баромадашон аз феъли забони англисии *bargain* – шартнома бастан, мубодила кардан ва пасванди – *ing* сохта шудааст; *харид* – харидан [17, с. 464], ҳамчун истилоҳи иқтисодӣ мафҳуми – “харидани мол, гирифтани молу маҳсулот бо маблағи нақдӣ ва ғайринақдӣ аз як шахс ё ташкилот”-ро [15] ифода намуда, бо вожаи англисии *purchase*, ки баромадашон ба феъли забон қадимаи франсавии *purchacier* – муҳодала кардан, дастрас кардан расида, он аз вожаҳои *pur-* ба пеш ва *chacier* – пайгирӣ кардан, ҷустуҷӯ кардан иборат мебошад; *ҳифз* – нигоҳбонӣ, нигоҳдорӣ [17, с. 749] муодили вожаи *protection*, ки аз решаи *protect* – дастгирӣ кардан, пуштибонӣ кардан ва пасванди – *tion* таркиб ёфта, буда, ҳамчун истилоҳи иқтисодӣ вожаи *мазкур* мафҳуми “чораҳои муҳофизатӣ аз вайроншавии молу маҳсулот”-ро ифода мекунад; *интиқол* – аз ҷойе ба ҷойе рафтан, кучидан, гузаштан, ҳамчун истилоҳи иқтисодӣ мафҳуми “аз як ҷой ба ҷойи дигар бурдани маҳсулоти барои фурӯш ё таъминот” [16, с. 486] буда, муодили истилоҳи вожаи *logistics*, ки бо алоқаманд шудани пасванди ҷамъбандии англисии *s* ба вожаи *logistic* – амалиёти махсуси иқтисодӣ нишон дода мешавад; *истеҳсол* – баровардан, тайёр кардани молу маҳсулот [15] муодили вожаи англисии *production* буда, вожаи номбурда аз калимаи *product* – мол ва пасванди – *tion* сохта шуда, дар иқтисоди муосир раванди тайёр кардани молҳои саноатӣ аз ашён хомро [15] ифода мекунад; *тақсим* – ҳисса-ҳисса кардан, ба ҳиссаҳо ҷудо кардан [17, с. 352] бо вожаи англисии *distribution* муодил мебошад, ки аз калимаи *distribute* – тақсим кардан ва пасванди – *tion* сохта шудааст.

б) шакли содаи вожа дар забони тоҷикӣ ва шакли мураккаби вожа дар забони англисӣ: мафҳуми истилоҳи *этимод* – боварӣ кардан ба чизе, бовар, таъя, эътибор ва эътиқод [17, с. 618] дар забони англисӣ бо истилоҳи *trustworthiness* ифода ёфта, он аз калимаи *trust* – эътимод ва *worthiness* – шоиистагӣ, арзандагӣ таркиб ёфтааст;

в) шакли содаи вожа дар забони тоҷикӣ ва шакли таркибии вожа дар забони англисӣ: *муқаддима* – пешраванда, пешгузашта [16, с. 793] дар забони англисӣ бо вожаи *service description* [15], ки аз *service* – хизматрасонӣ ва *description* – тасвир, тавсиф таркиб ёфта, ҳар ду вожаи маънои муодили – “тавсифи муфассали хизматрасонӣ”-ро доранд; *талаб* – хоҳиш, дархост, илтимос [17, с. 311] бо вожаи таркибии *demand for credit* муодил буда, вожаи номбурда аз *demand* – талаб, пешванди *for* ва исми – *credit* таркиб ёфтааст, ки ҳамчун истилоҳи иқтисодӣ мафҳуми “миқдори муайяни маблағҳои қарзӣ”-ро [15] ифода мекунад; *мақсад* – мурод, матлуб, он чи ки қасд ва ирода мекунад [16, 672], дар матни иқтисодӣ – ҳифзи иқтисоди дохилӣ ё назорат бар воридот буда [15], дар забони англисӣ муодили вожаи номбурда истилоҳи *policy objective* мебошад, ки *policy* – сиёсат, курс, амал, ва *objective* – мақсад, натиҷаи объективӣ.

2. Гурӯҳи дуҷуми истилоҳоти муодили соҳаи тиҷорат ва савдори шакли сохтаи онҳо ташкил медиҳад, ки дар муайян сохтан муодилнокии ин шакли вожаҳо пасвандҳои

шаклсоз ва маъносоз вазифаи асосӣ дошта, тариқи онҳо қариб муодилнокии пурраи воҳидҳои омӯхташаванда ба назар мерасад:

1) муодилнокии истилоҳоти сохтани тичорат ва савдо, ки бо пасвандҳои

– *анда* –*гар* (тоҷ.) ва *er*, – *or* (анг.) мафҳуми аз тарафи шахси муайян иҷро шудани амалеро ишора менамояд: *фурӯшанда* – *seller / vendor* – шахс ё ташкилоте, ки маҳсулотро ба харидорон дастрас мекунад ва мефурӯшад [15]; *таҳвилгар* // *таъминкунанда* – *supplier* – шахс ё ширкате, ки мол ё хизматрасониро таъмин мекунад [15]; *фармоишгар* – *customer // client // orderer* – шахс ё ширкати талабкунандаи молу маҳсулот мувофиқи эҳтиёҷот [15];

2) муодилнокии истилоҳоти сохтани тичорат ва савдо, ки бо пасвандҳои бо пасванди – *от* // –*ёт* (араб.), –*хо* (тоҷ.) – *s/es* (анг.) шакли чамъи истилоҳотро месозанд: *талафот* // *вайроншавӣ* – *losses // spoilage* – талафи маҳсулот ҳангоми нигоҳдорӣ ё интиқол [15]; *маҳсулот* – *goods // product* – мол ё хидмати барои истеъмол пешниҳодгардида; *андозҳо* – *taxes* – андози ғойида ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ [15]; *деривативҳо* – *derivatives* – воситаҳои молиявии бо арзиши худ аз дигар молҳо [15] вобаста.

3) муодилнокии истилоҳоти сохтани тичорат ва савдо, ки дар забони тоҷикӣ бо пасванди чамъбандии забони арабии – *ом*, –*ёт* сохта шуда, дар забони англисӣ бо калимаҳои умумии ифодакунандаи мафҳуми тичоратӣ: *содирот* – *export* – фурӯхтани мол ё хизматрасонӣ ба кишварҳои хориҷӣ [15]; *воридот* – *import* – харидории мол ё хизматрасонӣ аз кишварҳои хориҷӣ [15] ва бо пасвандҳои исмсозӣ –*тион*, –*орӣ* сохта мешаванд: *истеҳсолот* – *production* – молҳои истеҳсолшуда дар завод ё корхона [15]; *тақсимот* – *distribution* – интиқоли молҳо аз ҷойи истеҳсол шудани он ба фурӯшанда ё муштарӣ [15]; *захираҳо* – *inventory* – нигоҳдории миқдори мол ва маҳсулоте дар дӯкон ё анбор [15].

4) муодилнокии истилоҳоти сохтани тичорат ва савдо, ки бо пасванди – *ят* дар забони тоҷикӣ ва пасвандҳои – *у ва* –*тион* истилоҳоти ифодакунандаи сифати мол, амалиёти тичоратиро месозанд: *шаффофият* – *transparency // openness* – дастрасии маълумот ба ҳамаи иштироккунандагони бозори кушода [15]; *маҳдудият* – *restriction // limitation* – меъёрҳо ва қойидаҳое, ки дастрасӣ ба бозорро маҳдуд мекунад [15].

5) муодилнокии истилоҳоти сохтани тичорат ва савдо, ки бо пасванди –*иш* дар забони тоҷикӣ истилоҳоти ифодакунандаи раванди тичорат ва савдоро месозанд: *гузариш* – *tariff* – маблағи ҳангоми воридот ё содироти мол ба давлат пардохтшаванда [15]; *фармоиш* – *order* – дархости муштарӣ барои маҳсулот ё хизматрасонӣ [15].

3. Гурӯҳи сеюми муодилнокӣ дар истилоҳоти мураккаби соҳаи тичорат ва савдо ба назар расида, аз рӯйи муодилнокии пурра фақат дар шакли сифат+ исм дар ду забони омӯхташаванда: *супер + маркет* – *super+market* (супермаркет) – мағозаи худхизматрасонӣ бо майдони калони савдо [15]; *супер+маркет– гипер+маркет* (гипермаркет) – мағозаи калон аз супермаркет бо намудҳои гуногуни мол [15] ба назар расида, муодилнокии нопурраи сохторӣ дар шаклҳои зерин ифода гардидааст:

1) шакли сифати феълӣ+ феъли замони ҳозира + пасванди + *ӣ* дар забони тоҷикӣ ва шакли герундий: исм+*ing* дар забони англисӣ: *баста+банд+ӣ* – *packag+ing* – ҷойгир кардани маҳсулот барои нигоҳдорӣ ва интиқол.

2) шакли исм+ феъли замони ҳозира+ *ӣ* – исми омехта дар забони тоҷикӣ, шакли исм + пасвандҳои – *ing*, – *ment*, – *ry*, –*age* дар забони англисӣ: *наrx+гузор+ӣ* – *pric(e)+ing* – муайянкунии арзиши мол дар бозор ба воситаи гуфтугӯ ва музокира; *ҷойгир+кун+ӣ* – *position+ing* – интиҳоб ва омода кардани макон барои нигоҳдории молу маҳсулот: анбор, яхдон, ароба ва ғайра); *нигоҳ+дор+ӣ* – *keep+ing // stor+age* – амалиёт чиҳати нигоҳ доштан, ҳифз ва нигоҳубини мол, ашё ё санадҳо дар ҷойи мувофиқ барои истифодаи оянда мебошад [15]; *ҷойгир+шав+ӣ* – *stand +ing* – макони муайяни фурӯши мол дар бозор; *хизмат+расон+ӣ* – *service +ing* – навъи фаъолият барои қонест кардани эҳтиёҷоти истеъмолкунанда ё ширкат [15]; *идора+кун+ӣ* – *invent+ory (stock management)* – назорат ва нигоҳдории молҳо барои таъмини дастрасӣ ва пешгирӣ аз камбудӣ [15];

сармоя+гузор+ӣ – *invest+ment* – чамъоварӣ ва идоракунии воситаҳои молиявӣ барои даромад ва афзоиши сармоя [15];

3) **шакли исм + феълӣ замони ҳозира пасванди – анда дар забони тоҷикӣ ва феъл + пасванди – er дар забони англисӣ:** *истеъмол+кун+анда* – *consum (e)+er* // *customer* – харидори маҳсулоти хӯрокворӣ [15]; *таъмин+кун+анда* – *supply+er* – шахс ва корхонаи истеҳсолкунанда ва таъминкунандаи молу хидмат [15];

4) **шакли сифат + феъл + пасванди – ӣ дар забони тоҷикӣ ва вожаҳои мураккаб, сифат+исм+пасванди, –ary, –tion дар забони англисӣ:** *яклухт+фурӯш+ӣ* – *whole+sale* – фурӯши маҳсулот ба ҳаҷми зиёд ба чаканафурӯшҳо ё дигар ширкатҳо; *чакана+фурӯш+ӣ* – *retail* – фурӯши маҳсулот ба миқдори кам ба харидорон; *миёна+рав+ӣ* – *middle+man* // *intermedia+ry* – шахс ё ташкилоте, ки байни истеҳсолкунанда ва харидор ғаёлият мекунад [15]; *нав+овар+ӣ* // *инноватсия* – *innovat(e)+tion* // *modernizat + tion* – пешниҳод ва татбиқи технологияҳои нав ё такмилёфтадар истеҳсолот [15];

5) **шакли исм + исм дар забони тоҷикӣ ва исм+ пасванди –es, калимаи алоҳида дар забони англисӣ :** *қарз+нома* – *security +es* – воситаҳои молиявӣ нишондиҳандаи ҳуқуқҳои молиявӣ: саҳмия, саҳмдорӣ; *ҳисоб+нома* – *invoice // bill* – санад барои фурӯш ва пардохти молу маҳсулот; *иҷозат+нома (литсензия)* – *license // permit* – ҳуҷҷати ғаёлияти ҳуқуқи нақлиёт;

6) **шакли исм+ феъл дар забони тоҷикӣ ва феъл + пасванди – er, –or дар забони англисӣ,** ки шахс ва ташкилоти дар амалиёти тиҷоратӣ иштироккунандаро ишора мекунад : *қарз+гир* – *borrow+er //debt+or* – шахс ё ширкате, ки қарз гирифта муваззаф мешавад, ки дар муҳлати таъингардида онро баргардонад [15]; *қарз+дод* – *lend+er* – шохиси қарздиҳанда, кибо қарзгиранда шартномаи баргардондани саривақтии он мебандад [15]; *харид+ор* – *buy+er // consume+er* – шахс ё ташкилоте, ки маҳсулотро бо пули нақд ё ғайринақд меҳарад [15].

4. Гурӯҳи сеюми муодилнокии истилоҳоти тиҷорат ва савдори дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ қаринанокии маъноиву сохтори ибораистилоҳот ташкил медиҳанд, ки он аз рӯи чузъҳои таркибии ибораистилоҳоти дучузъа, сечузъа ва чорчузъа муайян карда мешавад:

1. Муодилнокии пурраи истилоҳибораҳои дучузъа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки алоқаи грамматикӣ чузъҳои таркибишон бо ёрии пайвандаки пайваस्तкунандаи *ва* (тоҷ.) ва *and* (анг.) ба таври зайл сураат меёбад:

амният ва бехатарӣ – *safety and security* – чораандешӣ барои истифодаи бехатари техника ва технология;

дастрасӣ ва логистика – *accessibility and logistics* – интиқол ва дастрасии техника ва технология ба харидор;

фурӯш ва таблиғ – *promotion and marketing* – гузаронидани корҳои таблиғотӣ (реклама) чӣ қадар пешниҳоди хизматрасониҳо дар сафарҳо барои ҷалби сайёҳон;

маркетинг ва таблиғ – *marketing and promotion* – пеш бурдани корҳои фаҳмондадиҳӣ ва таблиғоти курсҳои омӯзишӣ ва муассисаҳои таълимӣ барои муштариён–донишҷӯён;

сертификатсия ва стандарт – *certification and standard* – мутобиқат ба меъёрҳо ва талаботи техникӣ ва технологӣ;

пешниҳод ва талабот – *supply and demand* – миқдори техника ва технологияи аз тарафи харидорон талабшуда;

анбор ва нигоҳдорӣ – *storage and inventory* – нигоҳдории молҳои истеҳсолшуда ва эмин нигоҳ доштани он аз камбудӣ пеш аз таъмини дастрасӣ;

таҳвил ва интиқол – *delivery and shipping* – раванди расонидани молҳо ба харидор пас аз харид;

таҳфиф ва купонҳо – *discounts and coupons* – таҳфифҳо ё рамзҳо барои кам кардани нархи мол дар харид;

баррасиҳо ва сертификатсия – *inspection and certification* – тафтиши сифати маҳсулот ва мутобиқат ба меъёрҳои санитарӣ.

аксия *ва тахфиф* – *promotion and discount* – бо мақсади таблиғот ба мол кам кардани *нарх*;

Дар муодилоҳои **нопулла** ибористилоҳоти дучузаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ алоқа баъди чӯзҳои таркибии ибористилоҳоти забони тоҷикӣ ба воситаи бандҳои изофии *-и* сурат ёфта, дар забони англисӣ он ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ ба роҳ монда мешавад:

а) шакли **исм+и+исм дар забони тоҷикӣ ва исм + исм дар забони англисӣ**: *бозор+и +онлайн (электронӣ)* – *on-line +market (electronic market / e-market)* – шакли муносири савдои ба воситаи шабакаи интернет анҷомёфта, *бозор+и+ муваққатӣ*– *temporary +market // holiday + market* – бозори дар давраи муайян амалкунанда (ид, мавсим) ; *бозор+и+ техника* – *machinery//equipment+ market* – макони харидуфурӯши мошинҳо ва таҷҳизоти барои истеҳсол, сохтмон ва дигар соҳаҳои иқтисод пешбинӣ гардида; *бозор+и +нақлиёт* – *transport + market* – ҷойи хизматрасонии нақлиётӣ оид ба интиқоли мусофирон ва бор; *бозор+и +таълим* – *education + market* – бозори хизматрасониҳои таълимӣ – мактабӣ, касбӣ, олий.

б) шакли **исм+ бандҳои изофӣ+сифати асли дар забони тоҷикӣ ва сифат+исм, сифати феълӣ+исм** дар забони англисӣ: *бозор+и +якҷаҳт (оптом)* – *wholesale+ market* – ҳаҷми калони фурӯши моли аз тарафи тоҷирон ё корхонаҳо барои фуруштани минбаъдаи мол ба роҳ монда шуда: *маблағҳо+и +озод* – *capital mobility* – имкони ҷараён ё интиқоли сармоя ба соҳаҳои гуногун барои ба даст овардани манфиат; *маржа+и+ умумӣ* – *gross +margin* – нишондиҳандаи ғоизи даромад ғойидаи умумӣ; *ғойида+и +умумӣ* – *gross +profit* – ғойида пас аз кам кардани хароҷоти аслии маҳсулот (COGS); *вуруд +и+маҳдуд* – *limited +entry* – имконияти маҳдуд барои ширкатҳо ва харидорон барои ворид шудан ба бозор; *фурӯш+и+маҳдуд* – *restricted + trade // controlled +sale* – маҳдуд кардани имконияти фурӯши маҳсулот ба қонунҳо ё қоидаҳои махсус.

в) шакли **исм+ бандҳои изофӣ+сифати нисбӣ дар забони тоҷикӣ ва исм+исм, сифат+исм дар забони англисӣ**: *бозор+и +молиявӣ* – *financial +market* – бозоре, ки дар он сармоя, воситаҳои молиявӣ ва дороиҳои пулӣ баъди иштирокчиён тақсим ва муомила мешаванд; *молҳо+и +саноатӣ* – *industrial +goods // industrial +products* – маҳсулоти барои истеҳсол ё корхонаҳо пешбинӣ шуда; *хароҷот+и +сармоявӣ* – *capital cost* – маблағ барои харид ва насби техника ва технология; *нархгузорӣ +и +бозорӣ* – *market +pricing* – қароргирӣ оид ба арзиши молҳо дар асоси талабот ва пешниҳод; *нарх+и+ бозорӣ* – *market+ price* – арзиши маҳсулоти ҳуруқворӣ, ки аз талабот ва пешниҳод вобаста аст; *амвол+и+кафолатӣ* – *collateral item* – амволе, ки барои кафолати баргардонии қарз пешниҳод мешавад; *танзим+и+ давлатӣ* – *government+ regulation* – назорати давлатии бозори нақлиёт; *восита+и +молиявӣ* – *financial+ instrument* – васоити сармоягузорӣ, мисли саҳмия, облигация ва қарз; *индекс+и +молиявӣ* – *financial + index* – меъёри омӯрӣ барои нишон додани тағйироти бозори молиявӣ;

г) шакли **исм+ бандҳои изофӣ+ шумора дар забони тоҷикӣ ва шумора + пасванди** – *ару + исм дар забони англисӣ*: *бозор+и+ аввал* – *prim (e) +ary + market* – ҷое, ки дар он қоғазҳои қимматбаҳо – саҳмия ва облигацияҳо бевосита аз ширкат ё давлат ба сармоягузор пешниҳод мешаванд; *бозор+и+ дуюм* – *second +ary +market* – ҷое, ки дар он қоғазҳои қимматбаҳо – саҳмия ва воситаҳои молиявӣ баъди сармоягузориҳои аввалӣ ва харидорӣ мешаванд.

ғ) шакли **исм+ бандҳои изофӣ+ зарф + пасванди ӣ дар забони тоҷикӣ ва сифат +исм дар забони англисӣ**: *бозор+и +берунӣ* – *foreign+ market // controlled+ export-import* – маҳдудияти воридшавӣ ва содироти мол ба кишварҳои хориҷӣ мефаҳмонад, ки иштилоҳоти зерин моҳияти бозори мазкур пулла мегардад; *бозор+и +дохилӣ* – *domestic+ market // internal +market* – бозори пӯшидаи барои ширкатҳо ё харидорони дохилӣ пешбинӣ гардидааст, ки аз воҳидҳои зерин иборат аст; *истеҳсол+и +дохилӣ* – *domestic +production* – истеҳсоли молу хизматрасонӣ дар дохили кишвар; *истеъмолкунанда+и +дохилӣ* – *domestic +consumer* – харидорони дохили кишвар; *маҳсулот+и +дохилӣ* – *local +products* – мол ё хизматрасонии дар дохили як кишвар

истеҳсолшуда; *codiprom+u +дохил+ӯ – domestic +trade* – савдо ва муомилоти мустақил дар дохили як кишвар (бе иштироки кишварҳои хориҷӣ);

д) **шакли исм+ бандаки изофӣ+ сифати феълӣ дар забони тоҷикӣ ва сифати феълӣ + исм дар забони англисӣ:** *бозор+u +танзимишаванда (зери назорати давлат) – regulated+ market* – бозоре, ки ба раванди савдо дар он давлат даҳолат намуда, он метавонад нархҳоро танзим намояд; *нархгузори+u +танзимишуда – controlled+ pricing* – муайян ва ба низом даровардани нархҳо аз ҷониби давлат ё мақомоти ваколатдор; *маҳсулот+u +коркардишуда – processed +food* – маҳсулоте, ки барои нигоҳдорӣ ва истеъмол дар муддати дароз пешбинӣ гардидааст (консерва, нон, шириниҳо); *фойида+u +нигоҳдошташуда – retained +earnings* – қисми фойидаи ҳолиси дар ширкат боқӣ монда, ки аз *дивидендҳо – dividends* – фойидаи ҳолиси ба саҳмдорон тақсимшуда иорат аст; *сармоя+u +истифодашуда – invested +capital* – сармояи ҷамъиятии ба бизнес ё лоиҳа воридгардида.

2. Муодилнокии истилоҳибораҳои се ҷузъа ва ҷорҷузъаи тичорат ва ва савдо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ дар ду шакл: **пурра** – алокаи изофии ҷузъҳои таркибиашон дар забони тоҷикӣ ва алокаи ҳамроҳии калимаҳои таркибӣ дар забони англисӣ ва **нопурра** – ҷузъҳои таркибии бо пайвандакҳо, пешояндҳои гуногун алоқамандшуда сураат меёбад.

1) **муодилнокии пурраи истилоҳоти сеҷузъа ва ҷорҷузъаи, ки бо роҳи алокаи изофӣ дар забони тоҷикӣ ва алокаи ҳамроҳии калимаҳои таркибӣ дар забони англисӣ сураат меёбад:** *таҳлил+u саҳм+u нӯшиш – contribution margin analysis* – истифодаи ҷудокунии хароҷоти омехта барои ҳисоб кардани фойида ва қабули қарорҳои идоракунӣ; *ашё+u мустақим – direct materials* – ашёи хоме, ки қисми асосии маҳсулотро ташкил медиҳад; *хароҷот+u мустақим+u дигар – direct expenses* – хароҷотҳои, ки мустақим ба як маҳсулот ё фармоиш вобастаанд; *созишнома+u озод+u савдо – free trade agreement (FTA)* – созишнома байни кишварҳо барои бе монеа ба роҳ мондани савдо; *пешигири+u фишор+u нарх – price stabilization process* – амалиёти танзимкунандаи пешгирӣ аз болоравии номунтазами нархҳо; *формула+u оптимали+u ассортименти мол – optimal product mix* – маҳсулоти беҳтарини ба талаботи муштариён ва фойидаи ширкат мувофиқ; *маҳсулот+u харидори+u зуд – convenience goods* – харидории зуд ва оддӣ маҳсулоти доимӣ: нон, шир, оби нӯшокӣ; *маҳсулот+u харидашон интиҳобӣ – shopping goods* – хариди молу маҳсулот тариқи муқоиса ва интиҳоби дақиқ – телевизор, мебел; *молҳо+u махсус+u хизматрасонӣ – specialized purpose goods* – мол барои вазифаҳои муайян ё техникӣ; *роҳ+u тақсимот+u маҳдуд – restricted distribution channels* – дастрасии молҳо ё хизматрасониҳо ба воситаи роҳҳои муайян ва иҷозатдодашуда.

2) **муодилнокии пурра истилоҳибораҳои се ҷузъа ва ҷорҷузъаи бо пайвандакҳои:** *ва, у* дар забони тоҷикӣ ва пайвандакҳои *and* – дар забони англисӣ алоқаманд шудаанд: *молҳои маҳаллӣ ва хориҷӣ – local and imported goods* – маҳсулоти дар дохил ё хориҷ истеҳсолшаванда ва пешниҳодгардида; *маҳсулоти хом ва тайёр – raw and processed products* – молҳои хом барои коркарди молҳои тайёр барои фурӯш; *молҳои маъмулӣ ва оммавӣ – popular and fast-moving goods* – маҳсулоти зуд фурӯхташаванда ва тақрибан харидшаванда; *қонуни талабот ва пешниҳод – law of supply and demand* – принсипи иқтисодии нархҳо, ки аз мутобиқати талабот ва пешниҳоди молҳо вобастааст; *махсусият ва рақобати нарх – price competition and differentiation* – рақобат бо роҳи пешниҳоди молҳои беназир ё нархи паст аз тарафи фурӯшандагон; *маҳдудиятҳои воридот ва содирот – import and export restrictions* – қойдаҳо ва маҳдудиятҳо барои воридот ва содироти молҳо; *қабул ва тасдиқи фармоиш – order confirmation and approval* – тасдиқи мавод аз ҷониби фармоишгар барои оғози истеҳсолоти он; *назорат ва пайгирии фармоиш – order tracking and monitoring* – имконияти шинос шудани муштарӣ ё ширкат бо пешрафти истеҳсол ва расонидани фармоиш;

3) **муодилнокии нопурраи истилоҳибораҳои сеҷузъа ва ҷорҷузъаи бо пешояндҳои:** *аз, дар, ба* – дар забони тоҷикӣ ва *of, after, to, per* дар забони англисӣ сураат ёфта, дар забони англисӣ вожаҳои таркибиашон метавонанд дар шакли ихтисора низ корбаст шаванд: *хизматрасонии пас аз фурӯш – after-sales service // maintenance* – нигоҳдорӣ, таъмир ва дастгирии техника ва технология пас аз фурӯш; *хароҷоти*

тағйирёбанда ба як воҳид – *variable cost per unit* – хароҷоте, ки барои истеҳсоли як воҳиди маҳсулот сарф мешавад (одатан доимӣ мемонад дар доираи муайян) мебошад; *истеҳсолот ба фармоиш* – *make-to-order / MTO* – концепсияи истеҳсолоти маҳсулоти фармоишии пешина; *пардохти ҳамто ба ҳамто* – *P2P payment* – интиқоли пул мустақим байни ду шахс ё ташкилот бе иштироки бонк.

Ҳамин тавр, таҳқиқи муодилнокии сохтори истилоҳоти соҳаи тиҷорат ва савдо нишон дод, ки дар ду забони омӯхташаванда нисбат ба муодилнокии пурра муодилнокии нопурраи байни истилоҳот ба назар расида, дар забони тоҷикӣ ин воҳидҳо нисбатан мафҳуми мушаххасро ифода намуда, дар забони англисӣ дар баробари истилоҳоти мушаххас, инчунин калимаҳои дигар ба назар мерасанд, ки новобаста аз маънои аслиашон дар контексти матни иқтисодӣ метавонанд ҳамчун вожаи соҳаи тиҷорат ва савдо ба кор бурда шаванд. Ин омил бештар дар ибораҳои мураккаб ва истилоҳибораҳо ба назар расида, барои муодилнокии нопурра замина мегузоранд. Барои муодилнокии пурра ва нопурра, инчунин дигар, воситаҳои гуногуни грамматикӣ низ хизмат намуданд, ки ифодаи алоқаи изофӣ дар забони тоҷикӣ ва алоқаи ҳамроҳӣ, ифодаи пайвандакҳои *ва*, *у* дар забони тоҷикӣ ва пайвандаки *and* дар забони англисӣ омили пайдоиши муодилнокии пурра ба ҳисоб рафта, қорбурди шаклҳои гуногуни грамматикӣ омили пайдошавии муодилнокии нопурра дар ду забони омӯхташаванда муқаррар гардидааст. Дар баробари ин, дар бахши муодилнокии пурраи истилоҳоти сохтаи ду забони омӯхташаванда маълум гардид, ки воҳидҳои ёрирасони грамматикӣ – пасвандҳои шаклсозу калимасоз, дар контексти грамматикӣ қаринаҳои маъноии воҳидҳои мавриди таҳқиқро имконпазир сохтаанд.

АДАБИЁТ:

1. Ашӯров, Ғ.Д., Азизмуродов Ш. Ҳ. Баҳисобирии амалиёт дар бонкҳои тиҷоратӣ / Ғ.Д. Ашӯров, Ш.Ҳ. Азизмуродов. – Душанбе, 2009. – 39 с.
2. Валиева З.А Сопоставительный анализ финансово - банковских терминов в таджикском и английском языках / З.А. Валиева. – Душанбе, 2011. – 160с.
3. Воҳидов, А. Аз таърихи луғатшиносии тоҷику форс / А. Воҳидов. – Самарқанд, 1980. – 135 с.
4. Джураев Т.К. Научно-техническая терминология эпохи Авиценны и ее современное употребление. / Т. К. Джураев. – Душанбе: ТТУ, 2009. – 170с.
5. Иброҳимов И.Р., Ниёзов М.А. Муомилоти пул, қарз ва бонк / И.Р. Иброҳимов, М. А. Ниёзов. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 285 с.
6. Иброҳимов И., Хонҷонов А., Ҳусейнова Д. Амалиётҳои бонкӣ / И. Иброҳимов, А. Хонҷонов, Д.Ҳусейнова. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 294 с.
7. Қосимова, М.Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 113 с
8. Никишкин В.В., Твердохлебова М. Д. Маркетинговый словарь-справочник основных терминов розничной торговли / В. В. Никишкин, М. Д. Твердохлебова, Часть 1., Москва, 2009. – 39 с.
9. Нуреев Р.М. Курс микроэкономики. Учебник для вузов. / Р.М. Нуреев. – М. : Норма, 2005. – 563с.
10. Раҳимзода Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз / Ш. Раҳимзода. – Душанбе: ЭР-граф, 2008. – 250 с.
11. Раҳимов С.Х. Баҳисобирии муҳосибӣ ва аудит / С.Х. Раҳимов. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 267 с.
12. Сабирова, С.Г. Структурно- семантический анализ налоговой терминологии таджикского и английского языков (диссертация). / С.Г. Сабирова. – Душанбе, 2007. - 197с.
13. Султон, Мирзо Ҳасан. Истилоҳшиносӣ ва истилоҳнигорӣ тоҷикӣ / Мирзо Ҳасан Султон. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – 196 с.
14. Султон, Мирзо Ҳасан. Язык науки и терминология/ Мирзо Ҳасан Султон. –

Душанбе: Ирфон, 2011. – 202 с.

15. Торговля . Термины и определения. – Москва, 2014. – 30 с.

16. Фарҳанги забони тоҷикӣ, Ҷ. 1, – М.:Советская энциклопедия,1969. – 941с.

17. Фарҳанги забони тоҷикӣ, Ҷ. 2, – М. :Советская энциклопедия,1969. – 946с.

18. Элчибеков А. Таҳқиқи истилоҳоти мураккаби иқтисодӣ дар забони тоҷикӣ/ А. Элчибеков А // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – №4/1(217). – С. 112.

МУОДИЛНОКИИ СОХТОРИВУ МАЪНОИИ ЧАНД ИСТИЛОҶИ СОҶАИ ТИҶОРАТ ВА САВДО ДАР ЗАБОНҶОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Мақола ба таҳқиқи муодилнокии сохтори ву маъноии истилоҳоти соҷаи тиҷорат ва савдои забонҶои тоҷикӣ ва англисӣ башиида шуда, таҳқиқи мазкур нишон дод, ки вожаҶои мазкур дар ду забони омӯхташаванда аз ҷиҳати маънову сохтор қариб ба ҳам наздиканд. Муодилнокии сохторӣ ва маъноии ин вожаҶо дар шакли пурра ва нопурра сурат ёфта, дар муодилнокии пурраи истилоҳоти сода, мафҳуми истилоҳоти сохта, ки бо вандҶо сохта шудаанд, ҷузъҶои таркибии истилоҳоти мураккаб ва ҷузъҶои таркибии истилоҳибораҶо аз ҷиҳату сохту мазмун пурра ба ҳамдигар муовофиқат намуда, дар муодилнокии нопурра ин омил ба назар нарасида, баъзан як калимаи алоҳида тамоман ба калимаи забони дигар наздик набуда, дар контексти матн ба он муодил шуда метавонанд, ё алоҳаи грамматикии ҷузъҶои таркибияшон гуногун буда, таносуби маъноии истилоҳотиро бо истилоҳи забони дигар пайдо менамояд.

Дар мақолаи мазкур муодилнокии сохтори ву маъноии истилоҳоти тиҷорат ва савдои ду забон: тоҷикӣ ва англисӣ пеш аз ҳама аз рӯи сохтори грамматикии ин вожаҶо муайян гардида, дар радифи сохту шаклҶои грамматикии ин вожаҶо, муодилнокии маъноии онҶо низ нишон дода мешуд, ки бори дигар аз мушаххас ифода гардидани истилоҳоти тоҷикии соҷаи тиҷорат ва савдо шаҳодат медиҳад.

КалидвожаҶо: муодилнокӣ, сохтор, маъно, мушаххас, муодилнокии пурра, муодилнокии нопурра, истилоҳоти сода, сохта, мураккаб, истилоҳибора, забони тоҷикӣ, матн, воситаҶои грамматикӣ, вандҶои шаклсозу маъносоз, қаринанокии маъноӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарова Гулпарӣҷон Шамсуддиновна – докторанти соли аввали кафедраи забонишиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи А. Рудаки, ш. Кулоб, Тел. : (+992) 207222259; E-mail: gulparijonsafarova3@gmail. com

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ НЕКОТОРЫХ ТЕРМИНОВ СФЕРЫ ТОРГОВЛИ И КОММЕРЦИИ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена исследованию структурной и семантической эквивалентности терминологии сферы торговли и коммерции в таджикском и английском языках. Проведённое исследование показало, что рассматриваемые термины в двух изучаемых языках близки друг к другу по значению и структуре.

Структурная и семантическая эквивалентность данных терминов проявляется в полной и неполной формах. При полной эквивалентности простые термины, значение производных терминов, образованных с помощью аффиксов, составные части сложных терминов и компоненты терминологических словосочетаний полностью соответствуют друг другу по структуре и содержанию. При неполной эквивалентности данный фактор не наблюдается: иногда отдельное слово может вовсе не быть близким слову другого языка, однако в контексте текста может выступать его эквивалентом. В других случаях грамматическая связь между компонентами различается, но при этом обнаруживается семантическое соотношение с термином другого языка.

В статье структурно-семантическая эквивалентность терминов торговли и коммерции двух языков: таджикского и английского, определяется прежде всего на основе их грамматической структуры. Наряду с грамматическим строением и формами данных слов показана также их семантическая эквивалентность, что ещё раз подтверждает чёткую и конкретную выраженность таджикской торгово-коммерческой терминологии.

Ключевые слова: эквивалентность, структура, значение, конкретика, полная эквивалентность, неполная эквивалентность, простые термины, производные термины, сложные термины, терминологическое словосочетание, таджикский язык, текст, грамматические средства, словообразовательные и формообразующие аффиксы,

семантическая эквивалентность. Сведения об авторе: Сафарова Гулпариджон Шамсуддиновна – докторант первого года обучения кафедры Языкознания и сравнительной типологии Кулябского государственного университета имени А. Рудаки, г. Куляб, Тел.: (+992) 207222259; E-mail: gulparijonsafarova3@gmail.com

STRUCTURAL AND SEMANTIC EQUIVALENCE OF CERTAIN TERMS IN THE FIELD OF TRADE AND COMMERCE IN ENGLISH AND TAJIK

The article is devoted to the study of structural and semantic equivalence of trade and commerce terminology in the Tajik and English languages. The conducted research has shown that the terms under consideration in the two studied languages are close to each other in meaning and structure.

The structural and semantic equivalence of these terms is manifested in both complete and partial forms. In cases of complete equivalence, simple terms, the meanings of derived terms formed by means of affixation, the constituent parts of compound terms, and the components of terminological word combinations fully correspond to each other in structure and content. In cases of partial equivalence, this factor is not observed: sometimes an individual word may not be directly similar to a word in the other language; however, within the context of the text it may function as its equivalent. In other cases, the grammatical relationship between the components differs, yet a semantic correlation with a term in the other language can still be identified.

The article is determined the structural and semantic equivalence of trade and commerce terms in the two languages – Tajik and English primarily on the basis of their grammatical structure. Alongside the grammatical structure and forms of these words, their semantic equivalence is also demonstrated, which once again confirms the clear and precise expression of Tajik trade and commerce terminology.

Keywords: *equivalence, structure, meaning, specificity, complete equivalence, partial equivalence, simple terms, derived terms, compound terms, terminological word combination, Tajik language, text, grammatical means, word-forming and form-building affixes, semantic equivalence.*

Information about author: *Safarova Gulparijon Shamsuddinovna – first-year doctoral student of Linguistics and comparative typology department at the Kulob State University named after A. Rudaki, Kulob, Tel. : (+992) 207222259; E-mail: gulparijonsafarova3@gmail.com*

УДК: 81'373.7:81'25

ВИЖАГИҲОИ ТИПОЛОГИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ВА ЗАРБУРМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ ДАР ЗАМИНАИ КОНСЕПТҲОИ “САГ/DOG” ВА “ГУРБА/САТ” АСОСЁФТА ДАР ЗАБОНҲОИ МАВРИДИ ҚИЁС

Темурзода К.Қ.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Мавзуи вижагиҳои типологии концепт яке аз мавзӯҳои ҷолибу мубрам ва баҳсбарангези соҳаи забоншиносӣ буда, дар доира ва радифи проблемаҳои забоншиносии муқоисавӣ, маъношиносӣ ва забоншиносии фарҳангӣ таҳлилу баррасӣ ва омӯхта мешавад.

Мусаллам аст, ки дар таҳқиқу омӯзиш ва баррасии масоили марбут ба табиати маъноии вожаи “концепт” забоншиносони хориҷию ватанӣ як қатор таҳқиқотҳои гаронарзиши илмиро ба сомон расонидаан, ки аз натиҷааш имрӯз муҳаққиқони ҷавону умедбахш манфиат мебардоранд. Дар илми забоншиносии тоҷик вожаи “концепт” дигар падида ё фаҳмиши нав ба ҳисоб намеравад, зеро таҳқиқоту кӯшишҳои даҳсолаи охир ки пурра ба фаҳмиш ва дарку шинохти ин вожа бахшида шуда буданд, тавонистан ба таври бояду шояд ҷабҳаҳои забонию маъноӣ ва миллию фарҳангии “концепт”ро баррасӣ намоянд. Аз ҷумалаи забоншиносони ватанӣ забоншинос Мухторов С., Мирзоева З., Раҳимӣ С., Гулова З., Мамедова М., Имомзода М., Маҳмудзода М., Боев М ва дигарон дар самт таҳқиқотҳои назаррас ба анҷом расонидаанд.

Барои таҳияи як таҳлили пурра ва муккамал бояд ба паҳлӯҳои гуногун ва қабатҳои маъноии концептҳои “саг” ва “гурба” дар забонҳои мавриди қиёс бо дарназардошти фарогирии фарҳангҳои забонҳои болозикр тавачҷуҳи хоса намуд, зеро концепт на танҳо

мачмуи маъно, тасаввурот, арзишҳо ва таҷрибаи зиндагӣ аст, балки фарҳанги дар тафаккур ба воситаи забон инъикосёфта маҳсуб меёбад.

То ба имрӯз таърифи ягона ва муайяну мушаххаси истилоҳи “консепт” дар илми забоншиносӣ сабт нагардидааст. Консептро забоншиносон ба таври мухталиф тасвиру таъриф дода, гуногун арзёбӣ менамоянд. Аз ҷумла забоншинос Маслова В. А. консептро чун “истилоҳе, ки воҳидҳои зехнӣ ва равонии шуури инсон ва таркиби маълумотеро, ки таҷассумгари дониш ва таҷрибаи инсон аст” шарҳ додааст [4, с. 52]. Пименова М. В, бошад консептро чун “ хусусиятҳои дараҷабандӣ ва муҳими дониш доир ба як қисмати ҷанҳон” шуморида таъкид менамояд, ки “дар таркиби консепт аломатҳое, ки барои фарҳанги муносиб аз нигоҳи вазифа муҳиманд, таҷассум меёбанд” [6, с. 10].

Аз диди забоншиносии шинохтаи рус Болдирев Н.Н. консепт ин “таҷассумгари воҳидҳои ҳаёли ва тадриҷгардидае, ки дар ҷараёни андешаронӣ инсон аз маъноҳои он истифода мебарад” ба ҳисоб меравад ва “консерптҳоро инъикосгари донишҳо, таҷрибаҳои ба дастоварда ва натиҷаи фаъолияти инсон ва натиҷаи дарки муҳити атроф аз тарафи ӯ ҳамчун воҳидҳои муайян, “квантҳои дониш” шуморида, ҳамзамон қайд менамояд, ки “инсон ба туфайли консептҳо меандешаду тасаввур мекунад” [3, с. 23-24].

Консепт дониш аст, ки дар як доира тасвир ёфтааст, яъне консепт на танҳо аломатҳои воқеии ашё, балки ҳамаи он аломатҳое, ки дар як гурӯҳи забонӣ бо дониш оид ба воқеият пурра мешавад, дар худ бозтоб менамояд [14, с. 6]. Консептро метавон як воҳиди фикрӣ-маънавӣ ва фарҳангие, ки таҷрибаи маънавии як миллатро дар худ бозтоб менамояд, шуморид.

Консепт ҳамзамон ҷузъи ядроии менталитет, забон ва фарҳанг буда дар ҳамоҳангӣ бо онҳо рушду такоммул меёбад. “Консепт дар забон, одатан, бо ифодаи мувофиқ, масалан, бо як маънои истилоҳотӣ алоқаманд аст” [23, с. 53].

Дар ҳошияи таърифу маънидодҳои болозикр ба андешаи мо шарҳи муҳаққиқи консептшинос Боев М. М, ки консептро чун “тасвири аклюи равонӣ” шарҳ дода, иловатан қайд менамояд, ки “консепро бо ягон тасвири виҷуалӣ муқоиса ё тасаввур кардан ғайриимкон аст” [1, с. 38-39]. ба мақсад мувофиқтар буда фарогири хулосаи кӯтоҳи таърифҳои болозикр маҳсуб меёбад.

Консептҳои “*саг*” ва “*гурба*” консептҳои универсалӣ буда, дар таркиби лексикаи тамоми забонҳо ва фарҳангҳо онро метавон мушоҳида намуд, вале ҷанбаҳои маъноӣ ва арзишҳои иртиботи фарҳангии онҳо метавонад тафовутнок бошад. Аз ҷумла, консепти *гурба* дар фарҳанги забони тоҷикӣ бештар бо тобишҳои маъноӣ мусбӣ ба кор бурда мешавад, дар ҳоле дар забони англисӣ акси ҳолат ба мушоҳида мерасад, яъне консепти *гурба* аксаран ассотсиатсияҳои манфиро инъикос менамояд.

Ба ҳамин тариқ, дар ин мақола мо кӯшиш намудем, ки вобаста бо маъноҳои ифодашавандаи ибораву ҷумлаҳои фразеологие, ки дар заминаи унсури саг ва гурба асос ёфтанд, дар забонҳои муқоисашаванда ба 3 категория: ибораву ҷумлаҳои ифодакунандаи маъноӣ мусбӣ, ибораву ҷумлаҳои ифодакунандаи маъноӣ манфӣ ва ибораву ҷумлаҳои ифодакунандаи маъноӣ духӯра тақсимбандӣ намоем.

- ибораву ҷумлаҳои фразеологие дар асоси унсури “*саг/dog*” ва “*гурба/cat*” таркибёфта бо ифодаи коннотатсияҳои мусбӣ;

- ибораву ҷумлаҳои фразеологие дар асоси унсури “*саг/dog*” ва “*гурба/cat*” таркибёфта бо ифодаи коннотатсияҳои манфӣ;

- ибораву ҷумлаҳои фразеологие дар асоси унсури “*саг/dog*” ва “*гурба/cat*” таркибёфта бо ифодаи коннотатсияҳои духӯра.

№	Ибораву ҷумлаҳои фразеологие бо унсури “ <i>саг</i> ” ва “ <i>гурба</i> ” таркибёфтаи забони тоҷикӣ бо коннотатсияҳои мусбӣ	Ибораву ҷумлаҳои фразеологие бо унсури “ <i>саг</i> ” ва “ <i>гурба</i> ” таркибёфтаи забони тоҷикӣ бо коннотатсияҳои манфӣ	Ибораву ҷумлаҳои фразеологие бо унсури “ <i>саг</i> ” ва “ <i>гурба</i> ” таркибёфтаи забони тоҷикӣ бо коннотатсияҳои духӯра
---	---	---	--

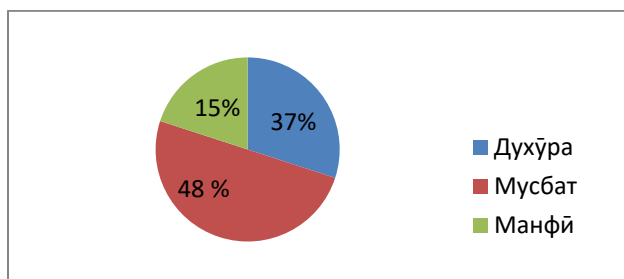
1	1) мисли саги даҳмарда бовафо – содику вафодор 2) гурба барин газида (лесиди) калон кардан - боэҳтиёт ва ғамхорӣ ба воя расонидан 3) гурбаи ноумедшуда ба шер меҷангад - часорат нишон додан 4) чун гурбае, ки хонаи мушро мепояд – ботаҳаммул, босабр 5) монади гурбае, ки чашми худро аз дари мушхона намеканад – хушёру зирак 6) монанди гурбае, ки худро ба тарафи муш меандозад – чолокона 7) ҳамчун гурбае, ки аз сӯроҳӣ баромадани мушро мунтазир аст - бо диққату таммаркуз 8) Саги дари хуна – содику вафодор 9) пишакро аз мундӣ раҳо кардан- кори хайр кардан 10) мисли гурба мӯйро сик намудан- фармонбардори кардан 11) гурба аз бағал афкандан - тарки ҳиллаву фиреб кардан	1) мисли саги газанда – боқаҳру ғазабин 2) мисли саги пошикаста – хору залил 3) саг барин азоб кашидан – ранҷи саҳт 4) бечораро саг аз болои уштур мегазад – мазлум, нотагон 5) саг ба соҳиби худ нигоҳ намекард - беқадрӣ беманзалагӣ 6) саг соҳибашро намеёфт/ намешинохт - беинтизомӣ бегартибӣ 7) аз байн гурбаи ало гузаштан - сард шудани муносибатҳо 8) ба гурбаи касе пишт гуфта натавоништан- бекудратию нотагонмандӣ 9) чун саги девона – хашимгину бадқаҳр 10) саг барин ҷакидан – пучи беақлона ҳарф задан 11) монанди саге, ки ба гадо дармеафтад – ҳамлаи нобаҳангом 12) мисли саг куштан / саг барин ҷо ба ҷо паронидан – бераҳмона куштан 13) саги гиранда барин – мудом дар ғазаб 14) мисли саги аз об барои мада – дар ҳолати ноҳинҷор 15) саг барин аккос задан – таҳдид кардан 16) мисли уллоси саг – овози гӯшхарош, нофорам 17) саг барин суллоб – ҳиллагар 18) саги бӯйгир барин – зиракона кофтокоб намудан 19) мисли гурбае, ки сагро дида бошад – дар таҳлука, тарс 20) саг барин азоб кашидан – зиндагии саҳт доштан, азият кашидан 21) монанди сагу гурба зиндагӣ кардан – зиндагии пурҷанҷол 22) монанди сагу гурба – мудом дар рақобат 23) саги ҳаптак - инсони ҳатарнок 24) номи сагаш Марҷон -	1) саг барин кӯфта шудан – саҳт монда будан 2) саги сафед ҳам сагу саги сиёҳ ҳам саг- бефарқият, беаҳамиятӣ 3) сагро занӣ, ба болои касе чизе меафтад - аблаҳе аз бом афтад гардани мо бишканад 4) гурба беҳуда ба офтоб намебарояд- ҳама амал подош меаҳад 5) саги сӯзанхӯрда барин – беқаророна 6) мисли саги дарбадар – овора, саргардон 7) монанди саги сангхӯрда - дардмандона 8) чун саги калтакхӯрда – нороҳату дардманд 9) монанди гурбае, ки нонхӯриро нав омӯхта бошад – ноухдабароёна 10) саг саги дигарро бинад аккос мезанад- вазъияти мутаҷаллиҷ 11) саги сер вори дури андохтан- нодида гирифтан 12) крӯми саг- анбӯҳи омадамон 13) саг барин давидан- дар тақопу будан 14) саги рӯи ях- фармонбардорӣ, оворагию сарсонӣ 15) саги посӯхта- музтарибӣ 16) саги аблақ- гардиши рӯзгор 17) саги даргоҳи касе будан - ғуломи ҳалқабаргӯш, мутеъу фармонбардор 18) гурба дар анбон доштан- ҳиллагарию найрангбозӣ 19) гурба шондан ё шона кардан - фирефта шудан ё ҳилла ба кор бурдан 20) мушу гурбабозӣ кардан - фароғату саргармӣ 21) гурбаро бозию мушро ҷонканӣ – ҳар касе ғами худро меаҳад 22) гурба шаб самур
---	--	--	---

		ҳавобаландӣ 25) сағ суз додан - масхара кардан 26) сағи хапгир ворӣ - ҳамлаи ногаҳонӣ 27) сағона – буздилона амал кардан 28) сағи сахрой - порахӯр, лошахӯр 29) сағбача - инсони паст, таҳқир намудан 30) сағони оз - ҳарисию чашмгуруснагӣ 31) гурба дар зиндон кардан- хасисю чашмгуруснагӣ 32) чун сагу гурба рӯйнодид шудан- ҳамзистӣ карда натавоништан 33) гурба аз ангун – макру хилла кардан 34) гурба омаду думба рабуд - гург чупон шуду рама бибурд 35) марги хар бувад сагро арӯсӣ - сӯистиғода кардан	намояд - беаҳамиятӣ, фарк нагузоштан 23) гурба шер аст дар гирифтани муш- хар касеро баҳре коре сохтанд 24) гурбаи зинда беҳ аз шери мурда аз - ҳеч чиз як чиз беҳтар 25) гурба хама шаб муш (дунба) дар хоб мебинад - гурусна дар хоб нон мебинад 26) сағи ду хона-оворагию бесарпаноҳӣ 27) агар ба меҳмонию гург меравӣ, сағ ҳамроҳат бубар - ҳушдор додан, огоҳ кардан
№	Ибораву ҷумлаҳои фразеологии бо унсури “сағ” ва “гурба” таркибёфтаи забони англисӣ бо коннотатсияҳои мусбӣ	Ибораву ҷумлаҳои фразеологии бо унсури “сағ” ва “гурба” таркибёфтаи забони англисӣ бо коннотатсияҳои манфӣ	Ибораву ҷумлаҳои фразеологии бо унсури “сағ” ва “гурба” таркибёфтаи забони англисӣ бо коннотатсияҳои духӯра
	1. Put on the dog – зебӣ, либоси зебо пӯшидан 2. The dog’s bollocks – Аъло, беҳтарин (сленг, Бритониё) 3. Let the dog see the rabbit – имконият додан 4. Let sleeping dogs lie – даҳлат накардан 5. Like a dog with two tails – шодӣ, хурсандӣ 6. Every dog has his (or its) day – имконияти баробар 7. Love me, love my dog - таҳаммулпазирӣ 8. Top dog – шахси бартаридорӣ 9. Dogged determination – ҳадафи устувор, талоши зиёд 10. Play like a cat - ҳаракатҳои нозукона, дилхӯшӣ 11. Clever dogs	1. Dogs to clogs in three generations – Бадтар шудани вазъ 2. Dog in the manger – хасисӣ, чашмгуруснагӣ 3. A dog’s breakfast – Бетартибӣ, бесарусомонӣ 4. Fight like cat and dog – Ҷангу ҷанҷолҳои пайдарпай 5. Go to the dogs – корношоямӣ, бадшавӣ 6. Keep a dog and bark yourself – суистиғода кардан, ба ҷое касе дигар кор кардан 7. A dog’s life – Зиндагии сахт 8. Not a dog’s chance – имконият надоштан 9. Dogs of war – муноқишаи шаддӣ 10. Dressed (up) like a dog’s dinner – Либоси бечӯ зебо ё хандаовар 11. Give a dog a bad name – обрӯ резондан, таҳқир намудан	1. Dog-and-pony show – тарғибот 2. Dog tired – хеле хаста, қуфташуда 3. You can’t teach an old dog new tricks – тағйинопазирӣ, тарки одат карда натавоништан 4. Rain cats and dogs – борони шиддатнок 5. A shaggy-dog story – қиссаҳои ҳаҷвӣи бемантиқ 6. The tail wags the dog – аққалият аккариятро идора мекунад. 7. Cat nap – ҳоби кӯтоҳ ва ороми рӯзона 8. Young dog-чавонию камтаҷрибагӣ 9. Creep like a cat - ҳаракати ороми бесадо 10. As a stray cat - оворагию саргардонӣ 11. watch dog - посбон, нозир

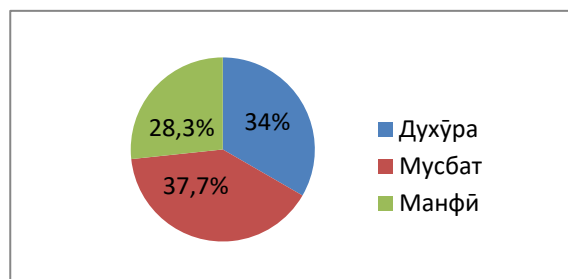
- зиракию, хиллагарӣ 12. Grippe like a cat-бо муҳаббат ба оғӯш гирифта 13. Couple of cats - бегуноҳию бечорагӣ 14 As weak as cat - заифию нотагонӣ 15 Little ash cat - беолоишу безарар 16 Feel like a cat - дармондагию бечорагӣ 17 Cling like a cat - бо муҳаббат ба оғӯш гирифта 18 like a dog quarrelling - ҷанҷолу кашмакашӣ 19 a dog like attachment - сағ барин вафодор 20 to be a lapdog - садоқату вафодорӣ 21 jolly dog - хӯшҳолӣ хурсандӣ 22 lucky dog-хуштолеъ, тақдири баланд 23 work like a dog – заҳматкашию меҳнатдӯстӣ 24 a cool cat - маҳбубу дӯстдоштанӣ 25 As calm as a cat - оромию осудагӣ 26 Cat's paw - насими форам 27 It's a bold mouse that nestles in the cat's ear – далерию шуҷоат 28 bell the cat-зиракию хушёрӣ 29 a cat may look at a king - баробархуқуқӣ 30 to see which way the cat jumps - аввал андеша баъд гуфтор	12 Curiosity killed the cat – Кунҷковии зиёд метавонад хатарнок бошад 13 Scaredy-cat – тарсончак, буздил 14 Catty remarks – Суханони танқидомез 15. Throw someone to the dogs – ҳавола кардан 16 Idle young dog - шахси танбал, 17 Coward and pup-буздилу тарсончак 18 Barking dogs-дағалгуфторӣ, пучу бемаънӣ сухар гуфтан 19 Dumb dogs - сағи хаппак 20 Angry cat - асабонӣ, ғазабӣ 21 Law dogs - масъулин, нозир 22 Going to dogs - хонавайронӣ, бўҳрон 23 Heartless dog - беинсофию бевичдонӣ 24 Live like a dog - зиндагии пурмашаққат доштан 25 mad cat - ғазабию асабоният 26 shout out a dog - аккосӣ сағ, сухани бемантиқ 27 stray dog - сағи дайду, овораю саргардон 28 irreligious dog - беарзишию бекадрӣ 29 dog-rough - сахтгирию чиддият 30 die like a dog- бо ранҷу азоб мурдан 31 dogfight – ҷанҷоли шаддид 32 Cat burglar- дузди хирфай 33 A Scaredy-cat-тарсонаку бечуръат 34 Catfight- муноқишаи шаддид миёни занҳо 35 As melancholy as a cat- руҳафтода, андӯхгин 36 turn cat in pan-дурӯягӣ, бевафой, хиёнат 37 fight like cat and dog- бо хусумат ҷангидан 38 Send not the cat for lard - гурба омаду думба рабурд 39 sport to the cat is a	12. softly as cat - беовоз ҳаракат намудан 13. Like a starving dog - оворагию бесарусомонӣ 14. big dog- шахси муҳими сиёсӣ 15. dog-eat-dog - рақобатпазирӣ 16. to let sleeping dogs lie - болои сӯхта намақоб напоя 17. hair of the dog - нушокҳои спиртӣ 18. Wanton kittens - беаҳамиятуя бепарвогӣ 19. Dead cat bounce - пешравию ғайриҷашмдошт 20. Singed cat - гурғи борондид 21. Live like a cat - бепарвоию беғамӣ 22. Fat cat - шахси абарқудрат 23. Cat's meow- муди охири 24. Cat's cradle - мураккабию печдарпечии вазъият 25. Cat on the wall - дудилагӣ 26. That cat has nine lives- хуштолеъ будан 27. play cat and mouse - мушу гурбабозӣ кардан 28. There are more ways than one to kill a cat - ҳамаҷиз роҳи ҳал дорад 29. The cat would eat fish and would not wet her feet –ҳам меҳоҳам ҳам метарсам 30. Like a cat on hot bricks - серташвишӣ 31. A cat in gloves catches no mice- бе ранҷ ганҷ муяссар намешавад 32. A copy cat - тақлиду пайравӣ кардан 33. . no room to swing a cat - имконияти маҳдуд 34. All cats are grey in the dark – беаҳамиятӣ 35. to run like a scalded cat- дар изтироб будан 36. Don't teach the dog to bark - ба гунҷиш чик- чик кардан наомӯз
--	---	--

		death for the mouse гурба бозию мушро чонканӣ 40 to put the cat among the pigeons- гурро чупон таъин кардан	37. He that lies down with dogs must rise with fleas - бо моҳ шини моҳ шавӣ, бо дег шини сиёҳ шавӣ
--	--	---	---

Дар забони тоҷикӣ

Дар забони англисӣ

Натиҷаҳои таҳқиқ нишон медиҳанд, ки фразеологизмҳои бо унсури “саг” ва “гурба” асосёфта дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ на танҳо воситаи ифодаи тафаккури бадеӣ мебошанд, балки ҳамчун оина барои инъикоси ҷаҳонбинии этнофарҳангии мардуми тоҷику англисӣ низ хизмат мекунанд.

Бояд таъakkур дод, ки зимни таҳлили ибораҳои фразеологӣ бо чузъи “саг” ва “гурба” таркибёфта метавон возеҳ мушоҳида намуд, ки дар ифодаи маъноҳои коннотативӣ онҳо бештар хусусиятҳои мусбат ва манфӣ инсонро инъикос менамоянд. Ин гуна воҳидҳо дар сохтори забон асосан барои ифодаи *хислат*, *рафтор*, *эҳсос* ва *симои зоҳирии инсон* ба таври маҷозӣ истифода мешаванд. Аз ин рӯ, ин гурӯҳи ибораҳо дорои арзиши баланд ва нақши муҳимми услубӣ буда, аксаран бо вожаҳои дорои маънои сифатӣ ифода меёбанд. Ҳамзамон, таҷзияи маводи фразеологӣ имкон дод, то муайян намоем, ки ибораҳои фразеологизмҳо бо унсури “саг” ва “гурба” асосёфта дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар баробари ифодаи маънои мусбӣ ва манфӣ инчунин маънои духӯраро ифода мекунанд, ки аксаран барои ба риштаи маҷоз кашидани саҳнаҳои инъикоскунандаи концепти бетарафӣ низ мавриди қорбаст қарор мегиранд. Ин гуна воҳидҳо яке аз бахшҳои муҳимми захираи лексии ҳар ду забонро ташкил дода, дар сатҳи фразеологӣ, зарбулмасалу мақолҳо, таъбирҳои бадеӣ ва нутқи гуфтугӯӣ мавқеи виҷаро касб намудаанд.

Ҳамин тариқ, дар забони тоҷикӣ 73 воҳиди фразеологӣ бо унсури “саг” ва “гурба” мавриди таҳлил қарор гирифтанд, ки аз онҳо 11 (15%) дорои коннотатсияи мусбӣ, 35 (48%) дорои коннотатсияи манфӣ, 27 (37%) дорои коннотатсияи духӯра ба ҳисоб меравад ва ин нишондиҳанда дар забони англисӣ ба 106 адад мерасад, ки аз он 30 (28%) адад коннотатсияи мусбӣ, 40 (38%) адад коннотатсияи манфӣ ва 36 (34%) адад коннотатсияи духӯраро ташкил медиҳад.

Бо таъа бар пояи хусусиятҳои лексикӣ ва семантикии намунаҳои дар ҷадвал ҷойдодашуда бо итминони комил метавон гуфт, ки унсури “саг” ва “гурба” дар таркиби ибораҳои фразеологӣ забонҳои мавриди қиёс дар асоси монандкунии хусусиятҳои ин ҷонварони хонагӣ бо инсон ба амал омада, барои баён намудани хислатҳои *ахлоқӣ*, *зоҳирии* ва *руҳии инсон* бо тасвирҳои маҷозӣ хидмат мекунанд. Аз нигоҳи вазифавӣ ва табиати ифодаи маъно метавон ибораҳои болозикрро ба чунин категорияҳо гурӯҳбандӣ намуд:

1. **Ифодаи маънои воқеии ҳайвонот**, яъне ифодаёбии мустақими он дар таркиби ибораҳои фразеологӣ;
2. **Ифодаи маънои маҷозӣ**, ки тавассути шабоҳати хислатҳои ҳайвонот бо инсон сурат мегирад;
3. **Баёни баҳодиҳии эҳсосиву ахлоқӣ**, ки дар он муносибати гӯянда ба шахс ё ҳолат ифода меёбад.

Хулосагирии таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар фарҳанги тоҷикӣ “саг” бештар бо **арзишҳои манфӣ** монанди *настӣ, нопокӣ, таҳқир* ва *хатар* иртибот дорад ва ин далолат аз он мекунад, ки низоми фразеологии забони тоҷикӣ бештар бо **этикаи динӣ ва ахлоқи мардум** пайвандӣ дорад, ки дар он муносибати инсон ба ҳайвонот аз арзёбии ахлоқӣ ва мазҳабӣ сарчашма мегирад. Ҷузъи номии “гурба” бошад, аксаран рамзи **ҳиллагарӣ, эҳтиёт ва зиракӣ** маҳсуб меёбад, вале месазад зикр намуд, ки дар таркиби фонди фразеологии забонҳои муқоисашаванда унсури номии “саг” ва “гурба”-ро метавон дар бозтоби маъноҳои мусбат низ бараъло мушоҳида намуд, аз ҷумла дар забони тоҷикӣ: мисли *саги дари хона* (вафодорӣ) ё *чун гурбае, ки хонаи мушро менояд* (хушёрӣ ва сабр) ва дар забони англисӣ: *top dog, lucky dog, work like a dog, a cool cat, bell the cat, cat nap*.

Дар маҷмӯъ, ибораҳои фразеологии бо ҷузъи “саг” ва “гурба” асосёфта дар тақриби ҳам забони тоҷикӣ ва ҳам забонҳои англисӣ воситаи пурқудрати тасвирӣ ва маънавии забон ба шумор рафта, на танҳо унсури лексика, балки ҷузъи муҳимми фарҳанги миллӣ ва ҷаҳонбинии фолклорӣ маҳсуб меёбанд. Муқоисаи маводи тоҷикӣ ва англисӣ нишон дод, ки новобаста аз фарқияти фарҳангӣ, ибораҳои фразеологии бо унсури “саг” ва “гурба” таркибёфта дар ҳар ду забон як вазифаи коммуникативӣ, яъне баёни образнок ва эҳсосии воқеия тавассути ҷузъи номии ҳайвон ҳамчун рамз, иҷро мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Боев, М.М. Вижагиҳои психоллингвистикии концепти “бӯй” дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ (дар асоси осори адибони тоҷику олмонӣ). Монография. Душанбе, 2025-160с.
2. Бозор Тилавов. Зарбулмасалҳои машҳур. – Душанбе: Дониш, 1983-207с
3. Болдирев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии амбов : Изд . Тамб,2001 Изд 2-е, стер 123с
4. Маслова, В.М. Когнитивная лингвистика: Издательский центр “Академия”, 2008-272с.
5. Норматов М. Забоншиносии умумӣ. –Душанбе. – 1991. –160 сах.
6. Пименова М. В. Душа и дух: особенности концептуализации. Кемерово, 2004-368.
7. Рубинчик М. “Основы фразеологии персидского языка”/Ю. А. Рубинчик. – М. Наука, 1981. – 276 с
8. Садриддин Айний, Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷикистон. Душанбе, 2009-680с
9. Садриддин Айний. Марғи судхӯр. – Душанбе: Адиб, 2010-220с
10. Садриддин Айний. Ҷаллодони Бухоро. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2017- 96с
11. Сайф Раҳимзоди Афғардӣ. Чашми шаҳар (қисса ва ҳикоя). – Душанбе: Адиб 2014-192с
12. Сирочиддин Иқромӣ. Барфи хунолуд (маҷмуаи ҳикояҳои қисса), нашри 2 – Душанбе: Адиб, 2023-256с
13. Сочида Мирзо. Шабе ки моҳ арғувонӣ буд. – Хучанд: Ношир, 2023- 336с
14. Телия, В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты / В. Н. Телия. – М., 1996. – 96 с.
15. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе, 1964. – 684 с.
16. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ, қисми 1 / М. Фозилов. – Душанбе, 1975. – 868 с.
17. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ, қисми 2 / М. Фозилов. – Душанбе, 1977. – 584 с.
18. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ, қисми 3/ М. Фозилов. – Душанбе, 2014. – 640 с.
19. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. / М. Фозилов. – Душанбе, 1963. – 952 с
20. Фозилов, М. Ҳикояҳои зарбулмасал. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 185 с

21. Ҳомид Маҷидов. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик(дастури таълимӣ). – Душанбе: 1982. -106с
22. Чалол Иқромӣ. Тахти воҷгун (роман). – Душанбе: Адиб, 2020. -480с
23. Dillon, J. (2000). The Question of Being. In: Jacques Brunschwig, Geoffrey E. R. Lloyd (eds.), Greek Thought A Guide to Classical Knowledge, (pp. 51-71). Harvard University Press. [in English]
24. Oxford Dictionary of Idioms. Oxford University Press second edition. – 2004. 352 p.
25. Paul Falla, The oxford Russian dictionary/Eng. -Rush / edited by Paul Falla revised by Colin Howlett. – Moscow: Oxford, 1999. – P. 734.
26. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary - Koneman, Cologne : Black dog and Leventhal Publishes Inc. [Text], –1994. – 1787 pages

ВИЖАГИҲОИ ТИПОЛОГИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ВА ЗАРБУРМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ ДАР ЗАМИНАИ КОНСЕПТҲОИ “САГ/DOG” ВА “ГУРБА/САТ” АСОСЁФТА ДАР ЗАБОНҲОИ МАВРИДИ ҚИЁС

Мақолаи таҳлили вижагиҳои маъноии воҳидҳои фразеологӣ ва зарбурмасалу мақолҳои дар заминаи концептҳои “саг/dog” ва “гурба/cat” таркибёфтаи забонҳои тоҷикию англисиро фарогир мебошад. Мо дар ин мақола вобаста ба ифодаи маънои коннотативӣ ё маънои иловагӣ ибораҳои фразеологиро ба се категория: ибораҳои ифодакунандаи коннотатсияи мусбӣ, ибораҳои ифодакунандаи коннотатсияи манфӣ ва ибораҳои ифодакунандаи коннотатсияи духӯра таснифбандӣ намудем.

Ҳамзамон, мо кӯшиши намудем, ки дар ин мақола ибораҳои гирдовардашударо аз рӯйи се категорияи дар боло зикришуда дар ҷадвал ҷойгузорӣ намоем

Таҳлилу кӯшишҳои типологӣ ба мо имкон дод, то ки 179 воҳидҳои фразеологӣ ва зарбурмасалу мақолҳои дар заминаи концептҳои “саг/dog” ва “гурба/cat” таркибёфтaro дар забонҳои мавриди қиёс кашф намуда, онҳоро вобаста ба вижагиҳои маъноӣ таҳлилу баррасӣ намуда бошем.

Калидвожа: концепт, саг, гурба, маъно, воҳиди фразеологӣ, зарбурмасалу мақол, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, тасвири забони ҷаҳон, таҳлил, кӯшиш, гурӯҳбандӣ, маънои коннотативӣ

Маълумот дар бораи муаллиф: Темурзода Комилаи Қурбоналӣ – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, унвонҷӯи кафедраи филологияи англис. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. Тел: 988592113. E-mail: temurzodakomila@gmail.com

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК, ОСНОВАННЫХ НА КОНЦЕПТАХ «СОБАКА» И «КОШКА» В СРАВНИВАЕМЫХ ЯЗЫКАХ

В статье анализируются семантические и типологические особенности фразеологических единиц, пословиц и поговорок, основанных на концептах «собака» и «кошка» в таджикском и английском языках.

В ходе исследования фразеологические выражения были классифицированы в соответствии с их коннотативным или дополнительным значением на три категории:

1. выражения с **положительной коннотацией**,
2. выражения с **отрицательной коннотацией**,
3. выражения с **двойственной коннотацией**.

С целью выявления семантических сходств и различий между двумя языками все собранные фразеологические единицы были распределены по таблицам в соответствии с указанными категориями.

В результате исследования было выявлено **179 фразеологических единиц, пословиц и поговорок**, связанных с концептами «собака» и «кошка» в таджикском и английском языках. Типологический анализ позволил определить их общие и отличительные семантические, коннотативные и культурные особенности.

Ключевые слова: концепт, собака, кошка, значение, фразеологическая единица, пословицы и поговорки, таджикский язык, английский язык, языковая картина мира, анализ, исследование, классификация, коннотативное значение.

Информация об авторе: Темурзода Комилай Курбонали – Международный университет иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзода, научный сотрудник кафедры английской филологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева, 17/6. Тел: 988592113. Электронная почта: temurzodakomila@gmail.com

TYPOLOGICAL FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS, PROVERBS, AND SAYINGS BASED ON THE CONCEPTS “DOG” AND “CAT” IN THE COMPARED LANGUAGES

This article analyzes the semantic and typological features of phraseological units, proverbs, and sayings based on the concepts “dog” and “cat” in the Tajik and English languages.

In the course of the study, we classified phraseological expressions according to their connotative or additional meanings into three categories:

- 1. expressions with **positive connotation**,*
- 2. expressions with **negative connotation**, and*
- 3. expressions with **ambivalent (dual) connotation**.*

To highlight the semantic similarities and differences between the two languages, all collected phraseological units were organized into tables according to these categories.

*The study identified a total of **179 phraseological units, proverbs, and sayings** related to the concepts “dog” and “cat” in both Tajik and English. The typological analysis made it possible to reveal their shared and distinctive semantic, connotative, and cultural features.*

Keywords: concept, dog, cat, meaning, phraseological unit, proverb and saying, Tajik language, English language, linguistic worldview, analysis, exploration, classification, connotative meaning.

Information about the author: Temurzoda Komilai Qurbonali – International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulugzoda, the researcher of the Department of English Philology. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mokhammadiev street, 17/6. Tel: 988592113. Email: temurzodakomila@gmail.com

УДК: 070:37(575.3)

БОЗТОБИ МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ СОҲАИ МАОРИФ ДАР РЁЗНОМАИ “ХАТЛОН”

Хайрзода Р.А.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Рӯзнамаи “Хатлон” – наشريи Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон, яке аз куҳантарин матбуоти маҳаллии кишвар мебошад, ки замони таъсиси он ба наваду панҷ сол пеш – ободкориҳои бузурги водии Вахш (1931-1936) рост меояд. Аз ҳамон вақт то ба имрӯз ин настрия бо номҳои гуногун чун тамоми матбуоти тоҷик дар қори таълиму тарбия, даъват ба илму дониш ва маърифатнокшавии шаҳрвандон саҳми намоён мегузорад. Баъди ба истиклол расидани кишвар, вақте ки маориф бо пешниҳоди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳаи афзалиятноки иҷтимоии кишвар эълон карда шуд, масъалаҳои маориф дар рӯзнамаи “Хатлон” ба ҷойгоҳи намоён соҳиб гашт. Шиори рӯзнама “Тоҷикистон ба пеш!” маъноӣ даъват ба рушд дар ҳама соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла маориф ва илмро дар назар дорад. Дар ин росто аҳамият ва имконияти густардаи настрия аз он иборат буда метавонад, ки он ба теъдоди хеле зиёд ба нашр мерасад. Агар то соли 2021 рӯзнама дар як сол 42-52 шумора чоп мешуд, ин рақам дар солҳои 2021 ба 69, 2024 ба 82 шумора расида, соли гузашта (2025) 85 шумора чоп шуд. Теъдоди нашр ба зиёда аз 16 ҳазор адад расидааст, ки ин дар байни настрияҳои маҳаллӣ аз ҳама зиёд мебошад. Мутаассифона, дар кишвар рейтинг оид ба маъруфияти ВАО кам гузаронида мешавад. Бо вучуди ин, таҳқиқоти Маркази сотсиологии «Зеркало» ва ташкилоти ҷамъиятии «Машварати расонавӣ», ки бо дастгирии Вазорати фарҳанги кишвар соли 2022 гузаронида шуд, маълум кард, ки “Хатлон” рӯзнамаи пурхонандатарин дар вилоят мебошад, 28,8%-и респондентҳо ин рӯзнамаро меписанданд [ниг. 11, с. 103]. Имрӯз теъдоди настри рӯзнамаи “Хатлон” “бо назардошти шумораи обуначиён, хонандагони рӯзнама дар сомонии интернетӣ (www.

[khatlon-ruznoma. tj](http://khatlon-ruznoma.tj)), шабакаҳои иҷтимоӣ – “фейсбук”, “инстаграм”, “одноклассники”, “телеграм”, “тикток” ва “ютюб” нашрияи “Хатлон” моҳона беш аз 600 ҳазор хонанда дорад [5, с. 3]. Яъне шакли электронии рӯзномаи “Хатлон”-ро дар тамоми ҷумҳури ва берун аз он мутолиа мекунам. Ин баёнгари он аст, ки пешниҳоди маълумоти оморӣ дар ин нашрия ба ҳукми анъана даромада, яке аз сарчашмаҳои таҳқиқ буда метавонад.

Ҳарчанд рӯзномаи расмӣ “Хатлон” дар навбати аввал минбари инъикоскунандаи масъалаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии як вилояти калон ба ҳисоб меравад, масъалаҳои маориф низ дар он ҷойгоҳи намоён дорад. Вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон Р. Саидзода аҳамияти ҳама гуна воситаҳои ахборро дар инъикоси масъалаҳои маориф, таълиму тарбия баланд арзёбӣ кардааст: “Густариши маърифату хирад, пеш аз ҳама, бо китобу ахбори омма иртиботманд аст. Ин ду неруи тавоно баҳри таҳкими худшиносӣ хувияти миллии ҳамагон ва огоҳмандии аҳли ҷомеа аз муҳимтарин руҳдодҳои замону дарки саҳеҳи моҳияти онҳо пайваста хизмати арзишманд мекунам” [14, с. 3]. Боиси қайд аст, ки дар рӯзномаи ҳукумати вилоят тамоми ҷанбаҳои соҳаи маориф инъикос мешаванд. Матолиби бахшида ба маорифро дар рӯзномаи “Хатлон” дар даҳ соли охир (2015-2025) аз рӯйи мазмуну мундариҷа ба қисматҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

- Матолиби расмӣ: баромаду суҳанрониҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, роҳбарон, масъулон ва мутахассисони соҳаи маориф.

- Шеваи таълим (методика).
- Усулҳои нави таълим.
- Тарбия.
- Кӯдакиноӣ.
- Намунаи дарс.
- Равоншиносӣ.

1) Баромаду суҳанрониҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва роҳбарону мутахассисони соҳаи маориф яке аз қисматҳои асосии матолиби расмӣ рӯзнома ба ҳисоб рафта, дар саҳифаҳои аввали рӯзнома ҷой дода шудаанд. Таҳқиқи мо нишон дод, ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ҳар сафарашон ба шаҳру ноҳияҳои вилоят, умуман тамоми ғушаву канори кишвар нахуст ба муассисаҳои таълимиву тарбиявӣ ташриф оварда, бо кӯдакони ҷиҳтӣ, бемор ва мардуми эҳтиёҷманд вомехӯранд ва ба онҳо кумак мерасонанд. Ин аз ғамхорӣ, дастгирӣ ва меҳру муҳаббати бепоёни Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба шаҳрвандони эҳтиёҷманди кишвар дарак медиҳад. Бо қадами неки он кас дар шаҳру ноҳияҳои вилоят дахҳо муассисаҳои нави таълиму тарбия ба истифода дода шуданд ва мушкилоти асосии соҳа то андозае ҳалли ҳудро ёфт. Дар ин бора дар рӯзнома хабару гузоришҳои муфассал дарҷ мешаванд. Дар шумораи №16, 28 апрели соли 2016 суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи МТМУ №28 шаҳри Норақ чоп шудааст. Пешвои миллат бо хушнудӣ хабар доданд, ки ин сеюмин мактаби нави мебошад, ки зимни сафари он кас ба истифода дода шуд. Чанде аз муассисаҳои таълимӣ аз ҳисоби соҳибкорони ватанӣ сохта мешаванд, ки шоистаи дастгирӣ. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба шогирдон муроҷиат карданд: “Норақ шаҳри саноатӣ аст. Танҳо кадрҳои соҳибкасб метавонанд фаъолияти мунтазами корхонаҳои саноативу иншооти энергетикӣ таъмин намуда, барои боз ҳам ободу пешрафта гардидани диёр саҳми муносиб гузоранд” [9, с. 3]. Ҳамчунин, 21 мартӣ ҳамон соли 2016 дар ҷараёни сафари пешвои миллат дар ноҳияи Ҷалолуддини Румӣ мактаби байналмилалӣ Президентӣ ба истифода дода шуд, ки нахустин чунин муассисаи замонавӣ дар вилоят ба ҳисоб меравад. Хабар дода шудааст, ки барои муаллимон ва хонандагон хобгоҳ низ сохта мешавад. Ҳамин тавр, биноҳои коллеҷи тиббии ғайридавлатӣ дар ноҳияи Ховалинг аз ҷониби соҳибкорон бунёд шуд, ки дар он 30 нафар мутахассисони соҳаи тиб соҳиби кор гаштанд. Ваъда дода шуд, ки дар ин ҷо хобгоҳ низ сохта мешавад. Президенти мамлакат ба соҳибкорон миннатдорӣ изҳор карда, аз кормандон «истифодаи самараноки шароитҳои мавҷударо талаб карданд». Ҳамчунин аз ифтитоҳи мактаби 18 дар деҳаи Сафедшаҳраки Ховалинг бо иштироки Президент ва суҳбати он кас бо мӯзгорону хонандагон хабарӣ муфассал чоп шудааст. Зимни сафари

навбатии Президенти мамлакат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба вилоят маълум мегардад, ки дар шаҳри Кӯлоб бинои коллеҷи технологияи инноватсионӣ ва мактаби №47 ба истифода дода шуд. Дар шумораи 2 декабри соли 2016 рӯзнома хабар дода шудааст, ки дар шаҳри Кӯлоб бо ширкати Пешвои миллат бинои иловагии таълимӣ ва хобгоҳи донишҷӯён дар муассисаи ғайридавлатии таълимии «Коллеҷи тиббию иҷтимоии шаҳри Бохтар» ифтитоҳ гардида, ҳамин гуна муассиса дар ноҳияи Шаҳртус, бинои маркази эҷодии кӯдакон ва наврасон дар ноҳияи Панҷ ва ғайра ба истифода дода шуданд.

Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон моҳи сентябри соли 2019 дар маросими ифтитоҳи бинои мактаби миёнаи №45 шаҳри Кӯлоб суҳанронӣ карда, ба масъалаҳои сифати таълим, таъмини синфҳои компютерӣ ва фаннӣ, забонамӯзии хонандагон таваҷҷуҳ зоҳир намуданд. Ҳамчунин, бо иштироки Пешвои миллат дар шаҳри Кӯлоб бинои нави мактаби миёнаи рақами 45, як қисмати бинои мактаби миёнаи №43 ва коллеҷи ҷумҳуриявии санъати ба номи К. Курбонов ба истифода дода шуд. Дар шумораи №65, 2 ноябри соли 2022 рӯзнома омадааст, ки сафари кории Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба вилоят аз ифтитоҳи бинои таълимӣ ва хобгоҳ дар Муассисаи ғайридавлатии таълимии «тиббию иҷтимоии шаҳри Бохтар», инчунин бинои шӯъбаи маорифи ноҳияи Қубодиён, дигар муассисаҳои таълимию тарбиявӣ шуруъ шудааст. Дар №62, 3 октябри 2025 аз сафари кории Пешвои миллат ба ноҳияи Темурмалик ва ифтитоҳи Мактаби Президентӣ дар деҳаи Дӯстии ноҳия гузориш ҷой дода шудааст, ҳамчунин дар ин ҷо чанд иншооти дигар кушода шуданд, ки қисми бештарашон муассисаҳои таълимӣ мебошанд. Ҳамаи ин баёнгарӣ он аст, ки дар вилоят бо ҳидояти Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди соҳаи маориф таваҷҷуҳи ҷиддӣ равона мешавад ва он дар саҳифаҳои рӯзномаи асосии давлатӣ бо аксу матолиби ҷолиб васеъ инъикос мегардад.

Дар рӯзнома ҷавобан ба ташаббусҳои Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамовозиҳои хонандагон ҷоп мешаванд, ки муаллифи аксарияташон коркунони маориф мебошанд. Дар шумораи аввали соли 2021 мудири маорифи ноҳияи Ҳамадонӣ Д. Исоев дар гузорише хабар додааст, ки “имрӯз мактабу маориф дар сарҳатти проблемаву масоили рӯз қарор дорад. Зеро ки пешрафту тараққиёт, шукуфоии ҳар ҷамъият, зиндагии шоиста ба мактабу маориф алоқамандии ногусастанӣ дорад” [8, с. 3]. Ҳамчунин, мақолаи ректори ДДБ С. Давлатзода, мақолаҳо оид ба даври вилоятӣ озмуни ҷумҳуриявии «Илм – фуруғи маърифат», имтиёзҳои омӯзгорон ва ғайра пешниҳод шудаанд. Мақолаи Д. Маҳкамова «дар омӯзиши илму дониш таъхир набояд қард» ба масъалаи тарбия бахшида шуда, як навъ ҳамовозӣ ба нуктаҳои Паёми Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба роҳҳои рушди соҳаи маориф мебошад (2025, №12, 14 феврал, с. 2).

Ба муносибати дарси сулҳи Пешвои миллат (30 августи 2025) дар рӯзнома ҳамовозии хонандагон дарҷ шудааст. Мақолаи нисбатан васеъ «Маорифпарвар» (№55, 2 сентябри 2025)-и Ф. Сафарзода дар бораи фаъолиятҳои маорифпарваронаи Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад, ки дар ду шумора (идомааш дар №58, 16 сентябр ҷоп шудааст. Ҳамчунин, дар ин шумора мақолаи А. Абдулмачид «Пешвои миллат: «Эҳтиром ба омӯзгор эҳтиром ба миллат аст» ҷоп шудааст (№55, 2 сентябри соли 2025) ҷой дода шудааст.

Тарбия. Соли 2023 дар мактаби №27-и шаҳри Бохтар ҳодисаи нохуше рӯй дод. Бародарони калонӣ ва модари хонандае ба мактаб омада, дар пеши назари ҳамагон муаллим Д. Тошев роқд зад. Илова ба ин, модари бачаи бетарбия бо фарзандонаш ба мактаб омада, бо баҳонаи он ки муаллим гӯё хонандаро танбех додааст, аз гиребони ӯ гирифтанд. Бояд гуфт, ки ба ин монанд воқеаҳо вақтҳои охир рӯй медиҳанд, ки боиси ташвиш мебошанд. Яке аз сабабҳои касби омӯзгориро интиҳоб накардани муаллимони ҷавонро шохидони воқеа аз ҳамин донистаанд (2014, №43, 21 ноябр). Муаллиф “аз коҳиши сатҳи тарбияи наврас суҳан ба миён гузошта, таъкид қардааст, ки фарзанд асосан дар муҳити хона бояд тарбияи хуб гирад”.

Усулҳои нави таълим. Ҳарчанд баррасии масъалаҳои шева ва усулҳои таълим ҳоси матбуоти соҳавӣ мебошад, рӯзномаи вилоятӣ бо назардошти муҳимият ба ин мавзӯ низ

таваҷҷуҳ намудааст. Зеро усулҳои нави таълим ва навовариҳо дар замони имрӯза барои тамоми ҷомеа муҳим арзёбӣ мешавад. Аз ҷумла ба усули салоҳиятнокӣ, ки яке аз мавзӯҳои саривақтии соҳаи маориф ва нашрияҳои соҳавӣ мебошад, таваҷҷуҳи зиёд зоҳир шуда, дар шумораи 11 феввали соли 2020 зери рубрикаи “Дар мавзуи муҳим” матлаби мутахассисони соҳаи маорифи вилоят М. Шарипов ва А. Асоев “Мушкilot дар татбиқи салоҳиятнокӣ” ба таъъ расидааст. Оид ба ин мавзӯ дар шумораи 23 июли соли 2020 низ матлаби “Салоҳият. Омӯзиши он ба мо чӣ дод?”-и А. Асоев ва Ҳ. Асоев пешниҳод гаштааст, ки аз бурду бохти ин усули нави таълим дар муассисаҳои таълимии яке аз ноҳияҳо баҳс мекунад.

Равоншиносӣ. Бояд қайд кард, ки таваҷҷуҳи мутахассисон ба вазъи руҳиву равонии шаҳрвандон дар даҳсолаҳои охир зиёд гаштааст. Ҳарчанд ин мавзуи умумичамъиятӣ аст, ба соҳаи маориф алоқамандии бештар дорад. Рӯзномаи “Хатлон” низ оид ба масъалаҳои педагогика ва психология (равоншиносӣ) матолиби зиёд дарҷ намудааст. Дар мавриди зарурати дар мактабҳо мавҷуд будани равоншинос дар соли 2025 чанд матлаб ба нашр расидааст. Дар яке аз онҳо сухани Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун ҳусни матлаъ оварда шудааст: «Будани равоншинос-психолог дар ҳама касбу кор муҳим аст, аммо бе равоншинос будани муассисаҳои таълимӣ камбудии хеле калон ба ҳисоб меравад» [15, с. 4]. Чӣ тавре мебинем, Пешвои миллат ифои вазифа кардани равоншиносро дар мактабҳо зарур ва набудани онро камбудии ҷиддӣ донистааст. Муаллиф матлаб ба ҳулоса омадааст: «Агар омӯзгор равоншиноси хуб бошад, метавонад шавқи шогирдонро ба хониши китоб бедор карда, онҳоро ба роҳи рост ҳидоят намояд» [15, с. 4]. Муаллифони рӯзномаи «Хатлон» дар бораи ба роҳ мондани фаъолияти равоншиносӣ дар ҷомеаи шаҳрвандӣ ва муассисаҳои таълимӣ масъала ба миён гузоштаанд. Аз ҷумла соли гузашта мақолаи «Равоншинос дар мактаб муҳарриқи таълиму тарбия аст»-и С. Сайвалӣ ва Р. Мирзомиддин чоп шудааст (3 октябри 2025). Ин ҷо ногуфта намонад, ки дар ҳамин давра дар маҷаллаи соҳавӣ “Мактаб” низ матолиби зиёд оид ба зарурати мавҷуд будани мутахассиси соҳаи равоншиносӣ дар муассисаҳои таълимиву тарбиявӣ ба чоп расидаанд. Оид ба ин мавзӯ матлаби Р. Раҳматоваро низ қайд кардан лозим аст, ки мазмунӣ ҳикматомез дорад. Муаллими ҷавоне аз таҷрибаи А. Эйнштейн «9 қоидаи муаллимӣ» баҳра гирифта, меҳодад дар кор аз он истифода барад ва таълимро бар пояи меҳру муҳаббат ба роҳ монад. Аммо он натиҷаи баръакс медиҳад, дарс ба ҳоли худ гузошта шуд. Сипас, муаллими ҷавон бар асоси байти маъруфи Саъдӣ аз саҳтгирӣ кор гирифтани шуд. Аммо дар дурроҳа монд: «Дар дарс ҷиддӣ бояд буд ё меҳрубон?» Ниҳоят, ба ҳулоса омадааст: «Бояд таҷрибаи дигаронро биёмӯзӣ ва ба андешаи худ асос гузорӣ». Зери рубрикаи «Сухбати падару писар» лавҳаи «Муаллим буд, ки...» ба чоп расидааст, ки дар он низ психологияи инсон мавзуи асосӣ мебошад. Дар он эҳтироми модар ба муаллими аввалинаш тасвир ёфтааст, ки ба писараш низ илқо мешавад.

Яке аз хусусиятҳои мақолаҳои проблемавӣ, ки дар соли 2021 чоп шудаанд: “Равоншинос. Оё мактабҳо ба он ниёз доранд?” (№19, 13 апрел), “Оё омӯзгорони ҷавон аз имтиёзҳо бархурдоранд?” (№22, 23 апрел), “Либоси мактабӣ. Вазъи таъмини он дар чӣ ҳол аст?” (№38, 29 июн)-и С. Азиззода, “Қурбон Ҳакимзода: “Истеҳсоли либоси мактабӣ хубтар ба роҳ монда шавад”-и Н. Маъмурзода №47, 6 август) аз он иборат аст, ки дар онҳо баробари изҳори назари муаллифон андешаҳои коршиносон ва мутахассисони соҳа низ пешниҳод мешаванд. Зери рубрикаи доимии «Масъалагузории журналист» матлаби С. Азиззода ба таъъ расидааст, ки дар он фикру мулоҳизаҳои мутахассисон, коршиносон, равоншиносон ва волидон оид ба роҳҳои аз тарбияи ғайрирасмӣ боздоштани наврасону ҷавонон баён шудааст. Дар он зиён ва хатари таълимоти ғайрирасмӣ, динӣ, аз тарафи шахсони бемаълумот ба роҳ мондани он мавриди муҳокима қарор гирифта, таъкид шудааст, ки волидонро зарур аст, ки «муҳити таълимии фарзандонро назорат кунанд, бо кӯдакон муносибати наздик дошта бошанд ва онҳоро аз робита бо бо шахсони шубҳанок эмин нигоҳ доранд» [2].

Солҳои охир дар рӯзнома нашри шумораҳои махсус ба роҳ монда шудааст. Шумораҳои махсус дар шакли ғайрианъанавӣ, аз 8, 16 ва 30 саҳифа иборат буда, баъзан чун ҳафтанома ва ба тарзи ранга чоп мешаванд. Аз ҷумла шумораи 16 ноябри соли 2022

монанди шумораҳои дигари махсус ранга ва ғайрианъанавӣ мебошад. Он ба 30-солагии Иҷлосияи 16-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шуда, дар «Номаи сипоси «духтари Президент» аз номи духтароне, ки тайи 25 соли охир бо квотаи Президентӣ дар мактабҳои олии таҳсил кардаанду мекунанд» омадааст: «Ғамхории падаронаи Пешвои миллат, бавижа ба духтарони рустой, онҳое, ки ташнаи илму дониш ҳастанд, аммо шароити мусоид барои таҳсилро надоштанду надоранд, бемислу монанд аст» [6, с. 13]. Дар ҳамин саҳифа хабари муфасссали мухбир Ф. Баротова низ оид ба ин мавзӯ мебошад. Шумораи №71-74, 24 ноябри соли 2022 низ идона буда, аз 30 саҳифаи ранга иборат буда, ба 30-солагии ташкили вилояти Хатлон бахшида шудааст. Дар ин шумора зери рубрикаи «30 соли маорифи Хатлон» мақолаҳо дарҷ шудаанд.

Рӯзнома мушкilotи соҳаи маорифро инъикос намуда, ҳалли онро низ пайгирӣ менамояд. Аз ҷумла дар шумораи №21, 30 майи соли 2013 зери сарлавҳаи “Ба Хатлон” ҷавоб омад” матлабе аз номи прокурори ноҳияи Восеъ омадааст. Аз он бармеояд, ки санадҳои даркорӣ оид ба сохтмони мактаб имзо шуда, сохтмони мактаб шуруъ шудааст, ҳамзамон, баъзе қарорҳои баҳсноки раёсати хоҷагии деҳқонӣ тафтиш шуда истодааст. “Ман аз хонаводаи камбизоатам, дар мактаби олии таҳсил кардан мехоҳам, хоҳиш мекунам, раиси мухтарам кумак расонед. . . ” – ба раиси вилоят Ғ. Авзалов дар рӯзи қабули шахрвандон муроҷиат кард духтаре аз ноҳияи Қумсангир ва чанд нафар ҷавонони дигар. Раиси вилоят ба сохторҳои дахлдор супориш дод “тариқи квотаи президентӣ ҷавонони воқеан шоистаю донишманд, дар навбати аввал аз оилаҳои камбизоатро ба донишгоҳу донишқадаҳо раво кунанд, ба ошнобозию коррупсия роҳ надода шаффофиятро таъмин созанд” [12, с. 1-2]. Бахусус, ба ихтисосҳои давлатӣ, омӯзгорӣ ва тиббӣ ҷалб намудани ҷавонон аз вазифаҳои асосӣ дониста шудааст. Ниҳоят, ҳангоми интиҳоби донишҷӯён тибқи квота дар шаҳри Сарбанд муовини раиси вилоят С. Шерова иштирок карда гуфтааст, ки барои дохил шудан ба донишгоҳҳо тибқи квота аз ин шаҳр 67 нафар хоҳишманд номнавис гаштаанд, ки 19 нафарашон бояд интиҳоб шаванд. Бо мақсади шаффофият номҳо дар лифтофаҳои маҳкам гузошта, ба дасти довталабон дода мешавад ва дар шохидии ҳамагон онҳоро мекушоянд. Яке аз довталабоне, ки ғолиб баромадааст – М. Курбонова, аз деҳаи Бохтуробод гуфтааст: “Чанд мақолаам, ки дар рӯзномаи “Хатлон” чоп шуда буд, ба ҳамсинфону устодонам маъқул афтадааст. Ин боиси меҳри ман ба касби мазкур гардид” (№23, 13 июн, 2013). Тибқи қоидаи маъмул таъмир дар муассисаҳои таълимӣ бояд то 15 август анҷом ёбад. Аммо санҷиши як-ду рӯз пеш аз ин муҳлат нишон дод, ки маблағчудокунӣ аз бучетҳои маҳаллӣ барои ин кор дар шаҳри Қўрғонтеппа ва ноҳияи Бохтар пурра анҷом ёфта бошад ҳам, муассисаҳои таълимие мавҷуданд, ки онҳоро истифода бурда натавонистаанд. Дар баъзе ноҳияҳо чун Ҷомӣ, Ёвон ва шаҳри Кўлоб маблағҳои нақшавӣ андаке аз 50 фоиз ҷудо шуда, вазъи омодагӣ ба соли нави хониш қаноатбахш нест (№33, 2013). Мақолаи «Насли ояндасозро хидоятгар бошем» дар мавриди тарбияи дурусти насли наврас таҳия шудааст (2023).

Чорабиниҳои зиёди ҳукумати вилоят аз ғамхорӣ ва дастгирии аҳли маориф дарак медиҳад ва аксари онҳоро нашрияи ҳукуматӣ инъикос намудааст. Аз ҷумла дар матлабе бо номи «Ваъда иҷро шуд» омадааст, ки раиси вилоят Қ. Ҳакимзода ба «муассисаи давлатии мактаб-интернати ҷумҳуриявии кўдакони ятим рафта, тухфаҳои идона супорид. Вакте акси якҷоя гирифтанд, «яке аз онҳо хоҳиш кард, ки ин аксро барояш тухфа кунанд» [10, с. 1]. Раис ваъда дод ва ниҳоят, «акси таърихии ваъдадодашуда ба роми зарҳалӣ гирифта, ба кўдакони парваришгоҳи болозикр дастрас карда шуд”. Ҳодиса аҷиб ва мутаассиркунанда аст. Ногуфта намонад, ин ҷо беҳтар мебуд ба ҷойи калимаи «ром» «чорҷўба» истифода шавад. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқаррар намудани имтиёзҳо барои омӯзгорони ҷавон” (2006) дар вилояти Хатлон хуб амалӣ гашта, дар саҳифаҳои рӯзнома дар бораи иҷрои амалии онҳо дар ноҳияҳои вилоят мунтазам хабару мақолаҳо ба дарҷ мерасанд. Дар матлаби “Оё 30 нафар омӯзгор бо замини наздиҳавлигӣ таъмин гардид?” омадааст, ки ба ифтихори Рӯзи омӯзгорон якбора ба 30 нафар омӯзгори ноҳияи Дўстӣ сертификати истифодаи замин супорида шуд [1, с. 3]. Чунин як матлаби васеъ “70

омӯзгор соҳиби сертификати замин шуданд” дар оғози соли 2023 низ ба таъб расидааст, ки дар он аз чунин иқдоми хайр дар ноҳияҳои Дӯстӣ, Кӯшонӣён сухан меравад. Дар мақолаи «Қадрдонии бесобиқаи омӯзгорон дар Ҷайхун» омадааст, ки ба муносибати 25-умин солгарди Рӯзи Ваҳдат аз рӯи чор номинатсия – «Роҳбари синфи беҳтарин», «Директори беҳтарин», «Беҳтарин омӯзгори омодагии дифои ҳарбӣ», «Беҳтарин омӯзгори фанҳои дақиқ» бо Ифтихорнома ва мукофоти пулӣ қадрдонӣ шуданд, барои ҷойҳои аввал аз 3 то 7 ҳазор сомонӣ ҷудо буд. «Дар чунин сатҳ қадрдонии омӯзгорон дар ин ноҳия собиқа надошт».

Яке аз ҷанбаҳои навоаронаи нашрия аз он иборат аст, ки баробари тарғиби қори неки шаҳрвандон ва корхонаву муассисаҳои алоҳида дар қори дастгирии ҷитимон ва бепарасторон худ низ саҳм мегузорад. Аз ҷумла аз ташкили барномаи фароғатие бо номи “Истироҳати хуб” дар мактаб-парваришгоҳи ноҳияи Вахш ва ба тарбиягирандон супоридани либосҳои варзишӣ ва шириниҳо, туҳфаҳо ба муносибати Рӯзи байналмилалӣ муҳофизати кӯдакон ба нафарони имконияташон маҳдуд ва ғайра аз тарафи идораи редакция хабар дода шудааст.

Дар соли 2023, ҳамчунин таҳти рубрикаи «Озмуни ҷумҳуриявии «Илм – ғуруғи маърифат» мақолаи «Ҷаро қадрдонии ғолибони даврҳои шаҳриву ноҳиявиро ба таъхир андохтанд?» ҷой дода шудааст, ки дар он баъзе норасоииҳои ташкили қор дар мавриди риоя нашудани қарорҳои ҳукуматҳои ҷанде ноҳияҳои вилоят мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ҳамин шумора мақолаи «Монет шудани ба таҳсили фарзанд Сочибоғро ба суд бурд», аз суди шаҳри Бохтар ҷой дода шудааст. Дар он омадааст, ки модаре духтарро баъди синфи 9 ба хондан нагузошт ва суд тибқи қонун ӯро ба андозаи 100 нишондиҳанда (6 ҳазор сомонӣ) ҷарима қардааст. Дар ҳамин сол (2023), ҳамчунин таҳти рубрикаи «Озмуни ҷумҳуриявии «Илм – ғуруғи маърифат» мақолаи «Ҷаро қадрдонии ғолибони даврҳои шаҳриву ноҳиявиро ба таъхир андохтанд?» ҷой дода шудааст, ки дар он баъзе норасоииҳои ташкили қор дар мавриди риоя нашудани қарорҳои ҳукуматҳои ҷанде ноҳияҳои вилоят мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар рӯзи қасбии омӯзгорон (2025, 7 сентябр) дар саҳифаҳои рӯзнама васеъ инъикос шуда, дар он се навоари журналистӣ ба назар расид. Муҳимтарин хусусияти шаклии ин навоариҳо аз он иборат аст, ки дар саҳифаҳо дар шакли сутунҳои алоҳида ҷой дода шудаанд:

1) Ба муносибати 31-солагии Истиқлолият зери рубрикаи «Аз Истиқлолият то Истиқлолият» бо сарлавҳаи «31 иншоот аз 31 соли Истиқлолият», ки аз ҷанд ҷумла хабари хурд иборат аст. Аз онҳо 6-тояшон хушхабар аз иншоотҳои маориф мебошанд

2) Зери рубрикаи «Тасвирбаён» бо сарлавҳаи «Дар оинаи таърих» барои ҳар соли даврони Истиқлолият як воқеаи муҳими таърихӣ бо аксе пешниҳод гаштааст;

3) Номгӯи 31 навори видеоӣ аз сафарҳои Пешвои миллат ба вилояти Хатлон, ки онҳоро метавон тавассути QR-рамзҳо қушода, тамошо қард ва ин рамзҳо дар саҳифаи рӯзнама тасвир ёфтаанд.

Яке аз воқеаҳои фараҳбахш дар соли 2025 дар зиндагии аҳли маориф аз тарафи ҳукумати вилоят эълон шудани «Соли фарҳанги китобхонӣ» мебошад. Зерин рубрика дар аксар шумораҳо матолиб ба нашр расидааст. Ҳамчунин, рубрикаи «Ба озмуни «Ману китоб» матолиби ҷоп шудаанд. «Ҳайкали тиллоӣ», «Ғулистон» ҳама панду насиҳат аст», «Ёддоштҳо» – раҳнамои зиндагӣ», «Китоб: нақши он дар рушди маънавии инсон», «Китобе саропо аз панду насиҳат», «Ёри ғор» – асари бадеии таърихӣ» ва ғайра аз ҷумлаи онҳоянд.

Таваҷҷуҳи аҳли илм ва маорифи мамлакат солҳои охир ба масъалаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ бештар гашта, дар саҳифаи мушкилоти он, аз ҷумла тарбияи олимони ҷавон зиёд муҳокима мешавад. Соли 2025 ба муносибати рӯзи таъсисёбии ҚОА Тоҷикистон (12 август соли 2014) мақолаи бо банду басти анъанавӣ (сарлавҳаҳои хурд) «Қомиссияи аттестатсионӣ – нақши қалидӣ дар рушди илми Тоҷикистон» омадааст, ки ҳадафи ташкили ҚОА бо фармони Президенти мамлакат аз тақмили низоми аттестатсияи қаррҳои илмӣ ва техникаи таҳассуси оӣ мебошад. Яке аз бартарихи ин ҷорабинӣ таъсиси маҳзани яғонаи илмӣ мебошад, ки дар пешгирии тақрори мавзӯҳои таҳқиқотӣ ва баландбардории арзиши

илмий онҳо, ҳамчунин истифодаи маҷозии барномаи «Антиплагиат», таҳия ва мониторинги маҷаллаҳои илмӣ тақризшаванда ва ҷанбаҳои дигар нақш мебозанд, ки дар бораи онҳо мухтасар маълумот дода шудааст. Хулоса шудааст, ки КОА зери роҳбарии проф. С. Давлатзода «дар роҳи ҷорӣ намудани низоми таҳқиқоти илмӣ шаффоф, самаранок ва ҷавобгӯ ба талаботи замони муосир қадамҳои устувор мегузорад» [13, с. 4]. Ҳамчунин, дар ин сол баромади С. Давлатзода – раиси КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ниҳоде, ки илми тоҷикро муаррифӣ менамояд» ҷоп шудааст (27 ноябри 2025).

Гузориш аз «Маҷлиси васеи кормандони соҳаи маориф дар Хатлон» ба таври анъанавии маҷлиси машваратии августи муаллимон дар шаҳри Бохтар бо иштироки раиси вилоят, вазири маориф ва илми ҷумҳурӣ ва аҳли маорифи вилоят дар соли 2025 пешниҳод гаштааст. Раиси вилоят Д. Сайид дар суханронияш зикр кардааст, ки «сармоягузорӣ ба соҳаи маориф сармоягузорӣ ба ояндаи миллат аст». Ба истиқболи 35-солагии Истиқлоли кишвар дар вилоят таъмир ва азнавсозии 139 иншооти соҳаи маориф давом дорад, то моҳи сентябри соли 2025 95 муассисаи таҳсилоти умумӣ сохта шуд. Дастоварди дигар аз соли 2024 хонандагони вилоят дар олимпиадаи ҷумҳуриявӣ 14 медали тилло гирифт бонад, соли 2025 ин адад се баробар афзуда, ба 49 адад расид. Ҳамчунин, дар ҷаласаи августӣ ба хатмкунандагони аълоҳон ва роҳбарони муассисаҳои таълимӣ аттестат ва мукофотпулиҳо супорида шуданд [4, с. 1]. Дар саҳифаи 2-и ҳамин шумора зери рубрикаи «Ҷашнвора» ба муносибати 80-солагии ДДК ба номи устод Рӯдакӣ матлаби «Гузаштаи пурифтихори фардои умедбахш»-и А. Абдумачид ҷоп шудааст.

«Омӯзгор: чӣ бояд кард, ки эътибораш дар ҷомеа баланд шавад?»-и Н. Азизов яке аз мақолаҳои муҳимми таҳлилий дар соли гузашта буда метавонад. Дар анонси он баъди нақли қавл аз педагоги машҳур А. Макаренко омадааст, ки «агар омӯзгор намебуд ва тафаккури моро ташаккул намедод ва андешаи моро мукамал намекард, пешравии ҷамъият нигаронкунанда буд». Ин ҷо андешаҳои муаллиф нахуст дар бораи кӣ будани шахсияти муаллим омадааст. Дар мавриди баъзан кам шудани обрӯи муаллим дар ҷомеа ва байни хонандагон гоҳе айбдор будани роҳбарияти таълимгоҳҳоро низ қайд кардааст, аз ҷумла байни хонандагон сарзаниш кардани омӯзгорон, ба ҷамъ кардани маблағ ҷалб намудани онҳо, барои иҷрои корҳои ғайрикасбӣ сафарбар кардани онҳоро номбар кардааст. Албатта фаромӯш нашудааст, ки солҳои 50-70-уми асри гузашта эътибори муаллим дар ҷомеа баландтар аз имрӯз буд, ба онҳое, ки дар либоспӯшӣ намуна буд, ҳама «муаллим» гуфта муроҷиат мекарданд, меҳостанд фарзандонашон муаллим шавад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақоми омӯзгор», ки тирамоҳи ҳамон вақт (соли 2025) барои тасдиқ ба Маҷлиси Олӣ пешниҳод шуд, аввали соли равон тасдиқ ва аз тарафи Президенти мамлакат имзо гардид [ниг. 3, с. 4].

Бо вуҷуди ин, муҳаққиқон бар онанд, ки дар нашрияҳои вилоят “сатҳу сифати маводҳои журналистӣ яқсон набуда, дар миёни маводҳои ҳубу касбии расонаҳои маҳаллӣ, инчунин маводҳои ба ҷашм мерасанд, ки такрорӣ, ғайриҳифзӣ, бе таҳлили амиқу возеҳи масъалаҳо омода шудаанд” [11, с. 107]. Баробари ин, Н. Маъмурзода яке аз норасоҳои ҷидди расонаҳои маҳаллиро аз он иборат медонад, ки “репортаж, фоторепортаж, ки аз жанрҳои “зинда” ва диққатҷалбкунанда маҳсуб меёбанд. ., жанрҳои ҳаҷви публитсистӣ, ки ҳаводори бисёр доранд, хеле кам ба ҷашм меҳӯранд. . . Сарлавҳаҳо “обшуста” ва дароз буда, информатика (бозгӯкунандаи муҳтавои матн, хабаррасон) нестанд” [ниг. 11, с. 119-120]. Бояд гуфт, ки ин баҳо то андозае дар мавриди нашрияҳои ноҳиявӣ қобили қабул буда метавонад, аммо дар рӯзномаи “Хатлон” дар даҳсолаи охир норасоҳои мазкур қариб ба ҷашм намехӯрад. Муҳаққиқ Н. Маъмурзода барои ислоҳи норасоҳои аз ҷумла иҷрои тадбирҳои зеринро лозим медонад:

- Тарбияи кадрҳо;
- Ташкили маҳфилҳо;
- Ба роҳ мондани нақди ВАО;
- Таъсиси сомонаҳои интернетӣ [ниг. 11, с. 123].

Андешидани чораҳои мазкур натиҷаи назаррас дода метавонанд. Илова ба ин, баъзе

аз ин пешниҳодҳо, аз ҷумла ташкили маҳфилҳо аз таҷрибаи рӯзноманигорони вилоят гузаштаанд. Солҳои 80-уми асри гузашта дар назди редакцияи вилояти “Ҳақиқати Қўрғонтеппа” иттиҳодияи ҳамкориҳои “Шафак” фаъолият мекард, он курси шашмоҳаи “Асосҳои журналистика”-ро барои шавқмандони ин касб ташкил намуд; ҳамчунин, соли 1987 дар нзди ин рӯзнома университети мухбирони коргар ва деҳқон амал мекард. Натиҷаҳои назарраси ин ду тадбирро дар матолиби ҳамондавраинаи рӯзномаҳо баръало метавон дид [ниг. 16; 17, с. 119-120].

Нихоят, мавзуи таҳқиқро оид ба сатҳ ва дараҷаи инъикоси масъалаҳои илм ва маориф дар рӯзномаи «Хатлон» (2015-2025) мухтасар чунин ҷамъбаст кардан мумкин аст:

1) Дар рӯзномаи “Хатлон” ҳамчун нашрияи бисёрсоҳа инъикоси масъалаҳои илм ва маориф, таълиму тарбия, ахлоқ ва ғайраро баъд аз сиёсат, иқтисод дар ҷойи сеюм қарор дорад.

2) Дар ҷойи аввал матолиби иттилоотӣ қарор дода шудааст, ки аз ифтитоҳи муассисаҳои таълиму тарбиявӣ дар вилоят зимни сафарҳои қорӣ Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ҳамчунин ифтитоҳи чунин муассисаҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилоят, навигарии соҳа, қорабинӣ ва нишастҳои матбуотӣ ва ғайра иборат мебошанд.

3) Қисмати аз ҳама сершумори матолиби соҳаи маорифро мақолаҳои проблемавӣ ташкил медиҳанд, ки зерӣ рубрикаи нави ҳоси нашрия “Масъалагузории журналист” ҷой дода шудаанд. Дар онҳо масъалаҳои муҳими соҳа мавриди таҳқиқ, пешниҳод ва қораандешӣ қарор гирифтаанд.

4) Дар умум, сатҳи инъикоси масъалаҳои илм ва маориф дар рӯзнома ҷавобгӯи талаботи нашрияи гуногунсоҳаи сиёсии иҷтимоӣ ва фарҳангии вилоят мебошад.

БОЗТОБИ МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ СОҲАИ МАОРИФ ДАР РӯЗНОМАИ “ХАТЛОН”

Дар мақола муаллиф нақши рӯзномаи вилоятии “Хатлон”-ро дар инъикосу баррасии соҳаи маориф арзёбӣ намудааст. Муаллиф зикр мекунад, ки рӯзномаи расмӣ “Хатлон” дар навбати аввал минбари инъикоскунандаи масъалаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии як вилояти қалон ба ҳисоб равад ҳам, аммо масъалаҳои маориф низ дар он ҷойгоҳи намоён доранд. Таҳқиқи масъалаи ҷойгоҳи инъикоси масъалаҳои маориф дар рӯзномаи «Хатлон» дар даҳсолаи охир нишон дод, ки баъди Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо соҳаи афзалиятнок эълон шудани маориф инъикоси он дар нашрияҳои серсоҳаи маҳаллӣ низ ба таври васеъ ба роҳ монда шуда, тамоми масъалаҳои маориф, мушкилоти соҳа дар саҳифаҳои он инъикос меёбанд. Аз масъалаҳои бунёди муассисаҳои таълиму тарбиявӣ, ғамхорӣ дар ҳаққи аҳли маориф сар карда, то зарурати ба роҳ мондани хизмати равониносии, барномаву нақшаҳои таълимӣ, китобу дастурҳои нави таълимӣ ва ғайра дар ҳабару гузоришҳо ва ғӯшаи “Масъалагузории журналист” ба миён гузошта шудаанд. Ҳамаи ин баёнгарӣ он аст, ки соҳаи маориф дар нашрияҳои маҳаллӣ ва серсоҳа ҷойгоҳи намоён пайдо кардааст ва ин аз талаботи замон ва рушди иҷтимоии кишвар дарак медиҳад.

Қалидвожаҳо: нашрияи маҳаллӣ, “Хатлон”, масъалаҳои маориф, матолиби расмӣ, бунёди муассисаҳои маориф, ғамхорӣ дар ҳаққи аҳли маориф, соҳаи афзалиятнок, таълиму тарбия, равониносии, “Масъалагузории журналист”.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳайрзода Рамазон Ашуралӣ – унвонҷӯи кафедраи рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел: 000-50-00-25. Почтаи электронӣ: ramazon.khayrov.25@mail.ru

ОТОБРАЖЕНИЕ ВОПРОСОВ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ В РЕГИОНАЛЬНОЙ ГАЗЕТЕ «ХАТЛОН»

В статье автор оценивает роль региональной газеты «Хатлон» в отражении и обсуждении проблем сектора образования. Автор отмечает, что хотя официальная газета «Хатлон» является прежде всего платформой, отражающей политические, социальные, экономические и культурные вопросы региона, вопросы образования также занимают в ней видное место. Исследование места отражения вопросов образования в газете «Хатлон» за последнее десятилетие показало, что после обретения независимости Республикой Таджикистан, когда образование было объявлено приоритетным сектором, его отражение в местных периодических изданиях также получило широкое распространение, и все вопросы и проблемы образования в этом

секторе находят отражение на ее страницах. Начиная с вопросов строительства образовательных учреждений, заботы об учащих, и заканчивая необходимостью создания психологической службы, образовательных программ и планов, новых учебных пособий и т. д., в новостях и репортажах, а также в разделе «Вопросы журналиста» поднимаются различные темы. Все это свидетельствует о том, что сектор образования занял видное место в местных изданиях, что отражает потребности времени и социальное развитие страны.

Ключевые слова: местное издание, «Хатлон», вопросы образования, официальные материалы, строительство образовательных учреждений, приоритетный сектор, образование и воспитание, психология, «Вопросы журналиста».

Информация об авторе: Хайрзода Рамазон Ашурали – соискатель кафедры журналистики Бохтарского государственного университета имени Носири Хусрава. Тел. : 000-50-00-25. Эл. почта: ramazon.khayrov.25@mail.ru

REFLECTION OF EDUCATION SECTOR DEVELOPMENT ISSUES IN THE REGIONAL NEWSPAPER “KHATLON”

In this article, the author assesses the role of the regional newspaper Khatlon in reflecting and discussing the education sector. The author notes that although the official newspaper “Khatlon” is primarily a platform for reflecting political, social, economic, and cultural issues of the Khatlon region, education issues also occupy a prominent place. A study of the coverage of education issues in the “Khatlon” newspaper over the past decade revealed that after Tajikistan gained independence, when education was declared a priority sector, its coverage in local print media also became widespread, and all educational issues and problems in this sector are reflected in its pages. From issues of building educational institutions and caring for the educated to the need for psychological services, educational programs and plans, new teaching aids, and more, various topics are raised in news and reports, as well as in the “Journalist's Questions” section. All this demonstrates that the education sector has taken a prominent place in local media, reflecting the needs of the times and the country's social development.

Keywords: local print media, “Khatlon” newspaper, education issues, official materials, building educational institutions, caring for the educated, priority sector, education and upbringing, psychology, “Journalist's Questions”.

About the author: Khairzoda Ramazon Ashurali – PhD candidate, Department of Journalism, Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav. Tel. : 000-50-00-25. Email: ramazon.khayrov.25@mail.ru

УДК:81,37+81,373. 21(075. 8)

III-53

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КАК ОСНОВНАЯ ФОРМА ТОПОНИМИЧЕСКОГО СПОСОБА

Шералиева С.М.

Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки

Лексико–семантический анализ требует рассмотрения основных способов присвоения имени в топонимической системе. В Хатлонской области, как и в другие регионах распространения иранской топонимии, использованы два основных и распространенных способа номинации географических объектов:

1. номинация по физико-географическим особенностям;
2. номинация в связи с практической деятельностью населения.

Исследования топонимического материала различных регионов показывает, что при присвоении имени географическим местам человек, прежде всего, действует по своим потребностям. Как отмечает Э. М. Мурзаев, «знак – важнейшая психологическая мера при номинации географических объектов» [5, с. 47].

При номинации географических объектов отношение человека к названию местности в качестве своего рода его потребности имеет двоякую особенность, то есть признак географического места отображает «прямую и косвенную связь», которая вышла из нужды человека к географическому месту [8, с. 48].

Признак показывает причину появления названия, названия отражают физико-географические особенности местности, особенности хозяйственной, практической и нравственной деятельности народов различных территорий.

Наша цель и задача в этом разделе исследования – определение основных групп гидронимии исследуемой территории, позволяющей определять и конкретизировать основные способы номинации всей гидронимии Хатлонской области.

Элемент «āb» (āv) /вода/ является одним из активных комонимообразующих и гидронимообразующих слов: Дарайи Ов [Darayi Āv], Овзикент[Āvzikent], Каттаовпар[Kattaāvpar], Овидашт[Āvidašt]... история его появления и эволюции показана так: общеиран. гр-> ф. к. гр «об» (Pokorny, 1959, с. 798) др. инд. ар, ав. гр, ав. гр-«об», кл. перс. ав- «об» [7, с. 184].

Гидроним – название географической местности, связанное с водой /об/ (река, море, водоём, озеро, родник, водопад и т. д.), гидронимия – совокупность названий водных объектов.

Иногда в ономастике при исследования гидронимии используется термин «гидронимика». Гидронимы обладают многими лингвистическими, историческими и географическими особенностями. Общее количество названий, связанных с водой /об/, или же гидронимов (от греческого слова hidro-«об» /вода/) при посредстве функционирования множества форм и синонимов больше, чем самих водных объектов. Одна река или море с течением времени может несколько раз изменить свое название. Темой изучения гидронимии могут быть гидронимы как особый вид имен собственных, в общем, также гидронимы времени, определенной территории или региона. Названия больших водных объектов (рек и морей) обычно имеют очень древнюю историю. Преимущественно гидронимы древнее самых пунктов проживания (ойконимов), которые появились на берегах рек и озер после, так как названия городов и сел выявляются в периоды письменной регистрации названий (письменные первоисточники и источники). Может случиться и так, что название реки во второй раз формируется от названия пункта проживания. Например, Э. М. Мурзаев,[5;38] упоминает, что одна особенность топонимии Син- Цзян и частично Средней Азии состоит в том, что названия рек формировались от названий городов и местностей: река Яркент, Хутан, Қашқардарё, Тошқурғон. Обратный случай, то есть формирование названий населенных пунктов от названий рек наблюдается больше.

Гидронимы иногда позволяют, чтобы реконструировались древние имена или прозвища людей, незафиксированные в письменных источниках. Иногда такие имена и прозвища, существуя в составе названий пунктов проживания, затем переходят в состав названия рек, озер или родников. Эта особенность гидронимов во многом отразилась в топонимическом материале Хатлонской области.

В прошлом, по мнению Р.А. Агеева [1, с. 144], существовало олицетворение реки как живого существа, побеждать которого стало привычкой. Храбрые люди призывали реки на сражение, также и «наказали». Особенно древние цари имели склонность к этому делу[1;144]. Например, Геродот привел такое предание, что царь персов – Куруш, разгневшись на реку Инд, приказывает рассеять ее воды [2, с. 273]

Гидронимия в свою очередь разделяется на несколько подгрупп или видов. Мы классифицировали гидронимию области на потамонимы, лимнонимы и несколько других видов.

Потамоним–название реки и потамонимия – совокупность названий рек. На территории области нами зафиксированы названия больших и малых рек: Анчиров [Anjirāv], Хашов [Хаšāv], Гърдов [G'rdāv], Сурхов [Surxāv], Дайройи Панч [Dayrāyi Panj], Дайройи Ёхсу [Dayrāyi Yāxsu], Сийоов [Siyāv], Дайройи Вахш [Dayrāyi Vaxš], Дайройи Сарбанд [Dayrāyi Sarband], Дайройи Кӯлоб [Dayrāyi Kulāb] (Кӯлобдайро-Kulābdayrā), Дайройи Боришкамон [Dayrāyi Bāriškamān], Дайройи Нийов [Dayrāyi Niyāv], Дайройи Туданӣ [Dayrāyi Tudani], Дайройи Ушкул [Dayrāyi Uškul], Дайройи Каримбердӣ [Dayrāyi Karimberdi], Дайройи Дегрез [Dayrāyi Degrez], Дайройи Сънчӣ [Dayrāyi S'nči], Дайройи

Хъразмонӣ [Dayrāyi Xʻrazmāni], Мълйов [Mʻlyāv], Ови Тойир [Āvi Tāyir] (Тойирсу-Тāyirsu), Ови Тира [Āvi Tira], Ови Шърин [Āvi Šʻrin], Ови Чонак [Āvi Ĵanak], Ови Мазор [Āvi Mazār], Ови Равшан [Āvi Ravšan], Хингов [Xingāv], Ови Навруша [Āvi Navruša], Ови Дара [Āvi Dara], Шъгнов [Šʻgnāv], Сақов [Saqāv], Съфедов [Sʻfedāv], Хиров [Xirāv], Гаров [Garāv], Речов [Rejāv]. . .

Рассмотрение таких названий в сравнении А. З. Розенфельд объяснила таким образом: «Например, Ширгин – деревня в верховьях реки Пяндж и местность в деревни Сангвор (Вахёи Боло /Верхний Вахё/). Часть Ширг также встретим и в Ванчи Боло /Верхнем Ванче (прежний ванчский «шарғ» - ровная местность, Ширго-ат [8;63].

Это название встречается и в Дарвазе (деревня Ширг). В Ишкашме (вблизи деревни Авч) участок земли носит название Устарғ, который может быть связан с названием деревни Старғ (и) Болооби Ванч /Верховья Ванча/ и Старха Вахёи Боло /Верхнее Вахё. Более того, население Вахона и Вахёи Боло /Верхний Вахё/ совместно себя называют «вахй» [9;580]

В среднеперсидском языке река Пяндж упомянута как Бехруд (Вехруд - рӯди нек /добрая река/, «рӯди меҳрубон» /нижняя река), которая может быть связанной с гидронимами [Vaxš], [Yāxsu], [Vaxāndaryā], [Bahmanrud] (прежнее название реки Сурхоб) и Vaxuā [12, с. 330].

В китайских летописях упомянуты несколько гидронимов под названиями Уху [Uxu], Ху [Xu], Ху-шу [Xu-šu], Ву-ху [Vu-xu], По-тсу [Pāt-su], Фо-тсу [Fāt-su], которые сопоставимы с этими названиями. В восточной части Народной Республики Китая и сейчас существует большой город и река с названием Оксу [Āqsu] (Ёхсу [Yāxsu], Охсу [Āxsu]).

По нашему мнению, все упомянутые названия, беря начало из одного общеиранского корня, имеют значение «олихаи об-ālihayi āb» (худо, фариштаи обҳо /«богиня воды» /бог, ангел вод/. В «Авесте» Яшт 5 посвящен богине вод (Ардвисура Анохита), которая называется «Ардвисура-яшт» и «Обон-яшт». Богиня вод в этом яште приведена в двух изображениях: в виде большой реки, которая является первоисточником всех вод и морей мира и затем изображение самой богини (красивая женщина) [4, с. 15].

Таким образом, Йохсу Кулябского региона Хатлонской области сначала под влиянием речи греков и бактрийцев, затем тюркоязычных племен несколько раз изменяла звуковую форму (Āks-Āāxsu-Āxsu-Āqsu), но выражает тоже значение «ālihayi āb» /богиня вод/. Территория распространения этого названия охватывает пять-шесть стран.

Другая река региона Ови Тойир [Ābi Tāyir] (Оби Тохир) /Вода Тоира/, «āb» /вода/ в значении «daryā» /река/ и вторая часть в связи с именем человека (Тохир) – антропоним свидетельствует о присвоении названия реке. Пропорционально существует другая форма названия реки Tāyirsu (Тохирсу), которое является синонимом или дословным переводом его таджикского названия. «su» (suv) в значении «daryā» /река/ встречается часто. Коренное, подлинное его значение таджикское «āb» /вода/. Доказано, что слово «āb» общеиранское и древнее.

Потамоним Гаров [Garāv] тоже состоит из частей «gar» (ġar) общ. ир. «kōh» /гора/ и «āb» /вода/. река вокруг которой существуют горы или в значении «dayāyi kōhi» /горная река/.

Другим потамонимом области является Ови Мазор [Āvi Mazār] (как и потамонимы Ови Равшан [Āvi Ravšan], Ови Тира [Āvi Tira], Ови Чонак [Āvi Ĵanak]) он состоит из употребительных таджикских слов, за исключением названий рек Хашов [Xašāv], Речов [Rejāv], которые в данном периоде необъяснимы. Потамоним Хиров [Xirāv] «xira» (xir) в значении «tira» (tirarang) /темный, темного цвета и «āb» (āv) /вода/.

Использование русского слова «озеро» началось при установлении советской власти, и было широкоупотребительным в то время, когда там проживали русские и русскоязычные до девяностых годов двадцатого столетия. А ныне употребляется меньше. Но надо напоминать, что по сравнению с двумя другими терминами тюркско-узбекское слово «кўл» в составе лимнонимии области как гидронимообразующее средство

употребляется чаще. Оно в таджикском языке употребительно в таких значениях: «Место, где накопилась много воды», «толоб» /пруд, водоём:

Кӯли ту аз қиёс, ки гар баркашад касе,
Як кӯза об аз ӯ, ба замон тирагун шавад (Фаррухӣ).

Шаҳ чу ҳавзе дон, ҳашам чун лӯлҳо,
Об аз лӯла равад дар кӯлҳо (Румӣ) [12, с. 166].

Таким образом, озера на территории области малочисленны и для выражения их названий используются слова - тюркское «kōl», таджикское (арабское) «havz» и русское «озеро». При упоминании этих водных объектов каждый из этих терминов в речи местного населения может заменяя друг друга, использоваться в качестве синонимов[13;330].

Сангобы (санговы) на территории области и в ее горных условия распространены широко. Первая часть этого термина является древнеиранским словом: общ. ир. * asanga- «санг» (<др. ир. *ak-un-go от инд. евр. *akun-«санг» /камень, от *ак, ок- «тез» /острый/, «нуктез» /заостренный/, «кунчдор» /уголистый/, «санг» /камень/ (Pokorny, 1959, с. 18-19), ав. asanga, др. перс. asanga – «санг» /камень/, мид. *asanga-id (Hinz. 1975, с. 42)>пех. asang (,sng,,snng) тадж. sang- «санг» /камень/ [8. с. 201].

Такие водные объекта называются сангов (сангоб),потому что на их берегах и уровнях множество больших и малых камней и не во все время года в них течет вода. Нами зафиксированы такие санговы: Сангови Чармгаро [Sangāvi Čarmgarā], Сангови Йол [Sangāvi Yāl], Сангови Кафтаркъш [Sangāvi Kaftark'š], Сангови Анчиров[Sangāvi Anjirāv], Сангови Разодашт [Sangāvi Razādašt], Сангови Мълийов[Sangāvi M'lyāv], Сангови Убаргӣ [Sangāvi Ubargi], Сангови Сари Марғзор [Sangāvi Sari Marǧzār], Сангови Анчирови Боло [Sangāvi anjirāvi Bālā], Сангови Йождара [Sangāvi Yājdara], Сангови Нийов [Sangāvi Niyāv], Сангови Шуч [Sangāvi Šuč], Сангови Шушдара [Sangāvi Šušdara], Сангови Ғувак [Sangāvi Ğuvak], Сангови Новачийон[Sangāvi Nāvačiyān], Сангови Тангъторик [Sangāvi Tang,tārik], Сангови Кафтийун[Sangāvi Kaftiyun], Сангови Хами Кобли [Sangāvi Xami Kābli], Сангови Даниғу[Sangāvi Daniǧu], Сангови Талхова [Sangāvi Talxāva], Сангови Дарайи Норо [Sangāvi Darayi Nārā], Сангови Нимдара [Sangāvi Nimdara], Санговшълон [Sangāvš'lan], Сангови Дашти Хър [Sangāvi Dašti X'r], Хъшкаксангов [X'skaksangāv], Съфедсангов [S'fedsangāv]. Название сангогов можно разделить на такие группы:

1) сангов- фразы: Сангови Чармгаро [Sangāvi Čarmgarā], Сангови Ғувак [Sangāvi Ğuvak], Сангови Талхова [Sangāvi Talxāva], Сангови Хътхам [Sangāvi X'txam]...

2) сангов-сложные слова: Хъшкаксангов [X'skaksangāv],

Съфедсангов[S'fedsangāv]. Термин «sangāv» может быть использован с такими словами: сангов-географический термин: Сангови Шишдара [Sangāvi Šišdara], Сангови Разодашт [Sangāvi Razādašt], Сангови Марғзорак [Sangāvi Marǧzārak], Сангови Хътхам [Sangāvi X'txam], Сангови Нимдара [Sangāvi Nimdara], Сангови Йождара [Sangāvi Yājdara]...сангов- аппелятив:Сангови Хами Хър [Sangāvi Xami X'r], Сангови Новачийон [Sangāvi Nāvačiyān]...сангов-прилагательное: Сангови Тангъторик[Sangāvi Tang,tārik], Сангови Талхова [Sangāvi Talxāva], Хъшкаксангов [X'skaksangāv]...сангов-комоним: Сангови Йол [Sangāvi Yāl], Сангови Анчиров[Sangāvi Anjirāv], Сангови Дашти Норо[Sangāvi Dašti Nārā]

Таким образом,входя в составе различных слов, они могут на основе своих признаков формироваться от аппелятивов, названий сел и других географических местностей, от местной географической терминологии.

Местное население,помимо слова сангов,использует также и термин «канал», который имеет русское происхождение. Однако это происходит в отношении сангогов, существующих в окрестности города и райцентров.

Ручья и арыки также считаются отличительной частью гидронимии области, однако большая их часть осталась без названия. Население присвоило название некоторым из них, из которых впоследствии появились комонимы: Сари чӯй [Sari čuy], Чӯйбодом [Čuybādām],

Пуни Цўй [Puni Ĵuy].

Э.М. Мурзаев относительно термина «ĵuy» /ручей/ приводит такие доводы: «Ĵāy, Ĵā-«арик» /арык/, «ĵuy» /ручей/ (таджикский). Мук. : туркменский джоя- «арик» /арык/, «ĵuy barāyi abyāri» /ручей, канал для орошения/, «чўй барои обёрии тоқзор-ĵuy barāyi abyārii tākzār» /канал для орошения виноградника/ (информация М. Тельдиханова), персидск. «ĵōy» /ручей/, «ĵōbār», «ĵōāb» -«арик[arīq]» /арык/, «канал для орошения, [daryāča] /речка/, «čāšma» /родник/, «šāxāb» /приток/, афг. «ĵōbār»-арык/ «havz» /водоём, хауз/, «kōl» /озеро/ [6. с. 181]. В таджикском языке он зафиксирован такими значениями: «nahri xurd» /ручей, маленькая река/, «ĵadvali āb» /рукав воды, рукав реки/ :

Обро бибриду чўро пок кард,

Баъд аз он дар чў равон кард оби хурд (Румӣ). [10. с. 796].

В этом значении иногда используется в регионе слово «ĵōbār», которое приведено с элементом «bār» это сложное слово. В «Фарҳанги забони тоҷикӣ» /Толковый словарь тадж. языка/, [10. с. 796] объяснено таким образом: 1) чое, ки чўи бисёр дорад» /место, которое имеет множество ручьев/, 2) «чўи калон» /большой ручей/:

Аз ин пас кунун то на бас рӯзгор,

Шавад чун биҳишт он лаби чўйбор (Фирдавӣ).

Ашки ҳасрат аз чашмаи ҳамчу чўйбор ояд,

Ғам бағалкушо чун мавӣ бар сари канор ояд. (Сайидо)

Надо упоминать, что на территории Хатлонской области,напротив, слово «чўйбор[ĵōybār]», в форме «чъбор[ĵ'bār]», используется в значении «чўи хурд[ĵōi xurd]» /маленький ручей/.

Родники на территории области после комонимов по своей численности занимают второе место. На территории области нами зафиксированы более 2000 названий родников, почти всем родникам присвоены названия. Они в области в связи с физико-географическим особенностям многочисленны. Существование родников, ключей в условиях горной местности является одним из основных факторов для жизни и деятельности людей и существования животных и растений.

О появлении и истории происхождения самого термина «чашма» существует множество мнений. Аппелятив «чашма» в географических названиях иранского происхождения используются часто. Также употребляясь в некоторых неиранских языках, объясняется как «источник» /«manbaʿ»/, «сарчашмаи ибтидоии чўй» /первоисточник ручья/, «ĵōyb» /ручей/ и «ибтидои дарёю дарёчаҳо» /начало рек и ручьев/. Также на определенных территориях зафиксирован как фаввора /фонтан/. Иногда понятие «чашма[čāšma]», «сарчашма[sarčāšma]» в разных языках совпадает с понятием «чашм[čāšm]».

Некоторые исследователи, по причине якобы незнания индоевропейской этимологии, считают тюркского происхождения [6. с. 614-615]. Но это предположение, не имея научной основы, является грубой ошибкой, так как, например, слово «чашма» в словообразование таджикского языка (также и в других языках) широко участвует. Его образцом могут стать множество созданных, сложных и изафетных выражений /словосочетаний/, количество которых в различных словарях и толковых словарей таджикского языка доходит до 150, и это может быть одним из факторов иранского происхождения слова «чашма». Также в группе тюркских языков для выражения понятия «чашм» используется слово «кўз» и для выражения слова «чашма» используется слово «булок», что само это слово нам представляется таджикским.

Хотя это слово в древнетюркском языке зафиксировано в значениях:

1. чашма /родник/, чўй /ручей/, канал, арык [3. с. 121], и в современном узбекском языке – в значениях: 1) чашма, сарчашма /родник/, чашмаи кўҳӣ /горный ключ/,

2. болезнь уха, при котором из уха выходит гной (Узбекско- русский словарь, 1959, с. 89), однако уместно заметить, что слова в «Древнетюркском словаре» [3. с. 676], объяснены и комментированы на основе частично тюркских письменных источников VII-VIII веков и узбекского языка XIV- XVI веков, тогда как таджикский литературный язык

почти пять- шесть веков до этого уже формировался и множество таджикских и общеиранских слов были заимствованы узбекским и другими тюркскими языками.

Слова «*čašm*» /глаз, око/ и «*čašma*» /родник/ одного корня, потому что они оба указывают на то место, которое связано с «*āb*» /водой/. Слово «*čašma*» формировалось путем прибавления суффикса «-а» к слову «*čašm*».

Индоевропейское происхождение слова доказывается материалом многочисленной группы иранских и неиранских языков. Древнеиранское слово «чашма» /родник/ имеет следующие формы: в персидском *casn*, вахонском *cosn*, мунджонском *cam*, шугнанском *sum*, ягнабском *tism*, суғдӣ *casn*, осетинском *casn* (*cans*), (*cans*). Корень этого слова *cas*, *kas*-, *sak*-, который встречается в словах *nigoh*, *ogoh* (*nikas*, *akas*) и *casn*. Третий корень также наблюдается в индийских языках: в санскрите *saksg*-«чашм» /глаз, ока/, также в хинди *kmap* известен в этом значении.

В пехлевийских источниках это слово наблюдается в форме (*csn-casm*).

Слово «чашма» в восточной группе иранских языков имеет различные формы и синонимы: слова хок /земля, почва/: - «чашма», «сарчашма» /родник/, хот. сак. *saḥa* – «сарчашма», «чашма», ав. сао яз ғ. сес-, прежн. ванч. *cik*- «об» /вода/, «чашма» /родник/, шугн. руш. *sas*- «об» /вода/, оро. хау- «шохооб» /приток/, «чашма» /родник/.

Таким образом, слово «чашма» является индоевропейским элементом, которое впоследствии перешло и в тюркские языки. Тюркоязычное население, как упоминали, вместо «чашма» /родника/ говорят «булок» и «чашм» /глаз/ «куз». Надо отметить, что большинство тюркоязычных народов в повседневной речи не используют слова «чашм» и «чашма» и даже не воспринимают их значения.

Историческое развитие слова «чашма» и «чашм», имеющие один источник появления, в языках западноиранской группы происходило таким образом: общ. иран. **casman*-> др. перс. *casman*-«чашм» /глаз/ от инд. евр. * *kryk-s*- «пайдо шудан» /появиться/, «нишон додан» /показывать/, «дидан» /увидеть/ (Рокорну, 1959, с. 638), > др. инд. *saksas* «шакл» /форма/, «намуд» /вид/, «симо» /лицо/, «намуди зоҳирӣ» /внешний вид/, *saksg*-«бинанда» /зритель/, «чашм» /глаз/, совр. перс. *ca*., *sm*, *mac*. *cis*. *cys*, бур. *sis*. бахт. *casn*, *cas*-лар. *cas*, тот. юж. *sgs*., кумз. *com*- «чашм» /глаз/, [8. с. 123].

Таким образом, не приходится сомневаться в иранском происхождении «чашма» и «чашм».

Все названия родников Хатлонской области по языковым особенностям можно разделить на несколько групп. Прежде всего названия родников употреблялись в форме сложных слов и словосочетаний. Далее остальные географические места области в зависимости от особенностей формирования названия сгруппируем таким образом:

1. чашма—сложные слова: Чилучор чашма [Čilučorčāšma], Кулчъшма [Kulč'shma], Камчъшма [Kamč'shma], Хайбарчъшма [Xaybarč'shma], Холдорчъшма [Xāldārč'shma], Хафтчъшма [Haftč'shma], Сийачъшма [Siyāč'shma], Сарчъшма [Sarč'shma]...

2. чашма—словосочетания: Чъшмайи Хами Олича [Č'smayi Xami Āliča], Чъшмайи Чаво [Č'smayi Čavā], Чъшмайи Чӯшон [Č'smayi Čušan], Чъшмайи Нигор [Č'smayi Nigār], Чъшмайи Дифарк [Č'smayi Difark], Чъшмайи Сафо [Č'smayi Safā], Чъшмайи Хучак [Č'smayi Xučak], Чъшмайи Бълъкак [Č'smayi b'l'qak], Чъшмайи Охчар [Č'smayi Āxjar], Чъшмайи Шаршарак [Č'smayi Šaršarak], Чъшмайи Алибек [Č'smayi Alibek], Чъшмайи Бедак [Č'smayi Bedak], Чъшмайи Бедхо [Č'smayi Bedxā], Чъшмайи Бълбъл [Č'smayi B'lb'l], Чъшмайи Кавлuch [Č'smayi Kavluč], Чъшмайи Саринамак [Č'smayi Sarinamak], Чъшмайи Шурак [Č'smayi Šurak], Чъшмайи Чъски Пойон [Č'smayi Č'ski Pāyān], Чъшмайи Минатък [Č'smayi Minat'q], Чъшмайи Суфибоқӣ [Č'smayi Sufibāqī]...

Родники-словосочетания на основании того, с какими частями речи сочетаются, можно разделить на несколько групп:

1. родник—имя существительное: Чъшмайи Сев [Č'smayi Sevā], Чъшмайи Гъл [Č'smayi G'l], Чъшмайи Чанор [Č'smayi Čanār], Чъшмайи Токак [Č'smayi Tākak], Чъшмайи Осийобо [Č'smayi Āsiyābā], Чъшмайи Зелолак [Č'smayi Zelālā], Чъшмайи Гъли Олича

[Č'smayi G'li Āliča], Чъшмайи Шаҳрак [Č'smayi Šahrak], Чъшмайи Баҳорак [Č'smayi Bahārak], Чъшмайи Бед [Č'smayi Bed], Чъшмайи Кърушак [Č'smayi K'rušak]...

2. родник–имя прилагательное: Чъшмайи Савзак [Č'smayi Savzak], Чъшмайи Шурак [Č'smayi Šurak], Чъшмайи Кабутак [Č'smayi Kabutak], Чъшмайи Чъқърак [Č'smayi Č'q'rak], Чъшмайи Сърхак [Č'smayi S'rxak], Чъшмайи Сангй [Č'smayi Sangi], Чъшмайи Чъкак [Č'smayi Č'kak], Чъшмайи Пастак [Č'smayi Pastak], Чъшмайи Съфедак [Č'smayi S,fedak], Чъшмайи Гарм [Č'smayi Garm], Чъшмайи Қандак [Č'smayi Qandak], Чъшмайи Қандов [Č'smayi Qandāv], Чъшмайи Сухта [Č'smayi Suxta], Чъшмайи Памак [Č'smayi Pamak], Чъшмайи Бълъқак [Č'smayi B'l'qak], Чъшмайи Шъринак [Č'smayi Š'rinak], Чъшмайи Қъзилкӯча [Č'smayi Q,zilkuča], Чъшмайи Сийоов [Č'smayi Siyāāv], Чъшмайи Съфеднов [Č'smayi S'fednāv], Чъшмайи Сийаку [Č'smayi Siyaku], Чъшмайи Борикй [Č'smayi Bārik], Чъшмайи Ганда [Č'smayi Ganda]...

3. родник–сложные слова, состоящие из числительных: Чъшмайи Чилдухтаро [Č'smayi Čilduxtarā], Чъшмайи Чилчаноро [Č'smayi Čilčanārā]...

4. родник–отглагольные формы (такие родники – словосочетания могут во второй или третьей части, сложных слов, иметь различные отглагольные формы, особенно, отглагольные прилагательные и основы настоящего и будущего времени глагола): Чъшмайи Говхър [Ch,shmayi govkh'ṛ], Чъшмайи Холдор [Č'smayi Xāldār], Чъшмайи Рудаковак [Č'smayi Rudakāvak], Чъшмайи Савзпуш [Č'smai Savzpuš], Чъшмайи Чӯшон [Č'smayi Jušan], Чъшмайи Дегрез [Č'smayi Degrez], Чъшмайи Сангпар [Č'smayi Sangpar], Чъшмайи Рупушида [Č'smayi Rupušida], Чъшмайи Сухта [Č'smayi Sōxta], Чъшмайи Мъродбахш [Č'smayi M'rādbaxš], Чъшмайи Гуҳардор [Č'smayi Guhardār], Чъшмайи Нурпош [Č'smayi Nurpāš], Чъшмайи Дърункаш [Č'smayi D'runkaš], Чъшмайи Моргазида [Č'smayi mārgazida]...

Родники- словосочетания на основе смысла их определительных частей также можно разделить на такие группы:

1. родник–антропоним: а) родник – имя женское - Чъшмайи Нигор [Č'smayi Nigār], Чъшмайи Сабзаали [Č'smayi Savzaali], Чъшмайи Йаъкуббек [Č'smayi Yaqubbek], Чъшмайи Ёломали [Č'smayi Ğ,lāmali], Чъшмайи Мирзо [Č'smayi Mirzā], Чъшмайи Бобойамон [Č'smayi Bābāyamān], Чъшмайи Хасан [Č'smayi Hasan], Чъшмайи Хасанак [Č'smayi Hasanak], Чъшмайи Носирбобо [Č'smayi Nāsirbābā], Чъшмайи Анварпошо [Č'smayi Anvarpāšā], Чъшмайи Шомасайид [Č'smayi Šāmasayid]...

2. родник–этноним: Чъшмайи Мангит [Č'smayi Manḡit], Чъшмайи Араб [Č'smayi Arab], Чъшмайи Зангийо [Č'smayi Zangiyā], Чъшмайи Лулийо [Č'smayi luliyā], Чъшмайи Тоҷикои Боло [Č'smayi Tājikāyi Bālā], Чъшмайи Търко [Č'smayi T'rkā], Чъшмайи Мъғъл [Č'smayi M'ḡ'l]...

3. родник–зооним: Чъшмайи Замбурак [Č'smayi Zamburak], Чъшмайи Бълбъл [Č'smayi B'lb'l], Чъшмайи Говхър [Č'smayi Gāvx'ṛ], Чъшмайи Гъндъшкакийо [Č'smayi G'nd'shakiyā], Чъшмайи Гъргдара [Č'smayi G'rgdara], Чъшмайи Мълахак [Č'smayi M'lahak], Чъшмайи Аспо [Č'smayi Aspā], Чъшмайи Харгушо [Č'smayi Xarguša], Чъшмайи Курбоқоо [Č'smayi Qurbāqāā]...

4. родник–фитоним: Чъшмайи Кърушак [Č'smayi K'rušak], Чъшмайи Гърдбедо [Č'smayi G'rdbedā], Чъшмайи Чормағо [Č'smayi Čārmaḡā], Чъшмайи Зелоло [Č'smayi Zelālā], Чъшмайи Бедак [Č'smayi Bedak], Чъшмайи Севи Ширин [Č'smayi Sevi Širin], Чъшмайи Наскак [Č'smayi Naskak], Чъшмайи Чанор [Č'smayi Čanār], Чъшмайи Ханда́ла [Ch,shmayi Handala], Чъшмайи Анҷиркон [Č'smayi Anjirkān], Чъшмайи Пистамазор [Č'smayi Pistamazār], Чъшмайи Тутто [Č'smayi Tutā], Чъшмайи Садаи Тоқа [Č'smayi Sadayi Tāqa], Чъшмайи Арзанчй [Č'smayi Arzanči], Чъшмайи Зарбедо [Č'smayi Zarbedā], Чъшмайи Зардолухак [Č'smayi Zardāluhak], Чъшмайи Хучак [Č'smayi Xučak], Чъшмайи Сънчитак [Č'smayi S'njítak], Чъшмайи Чилон [Č'smayi Čilān], Чъшмайи Съфедоро [Č'smayi S,fedāraā]...

5. родник – некроним и экклезионим: Чъшмайи Мазори Ҳазрати Эшон [Č'smayi Mazāri Hazrati Ešān], Чъшмайи Мазори Ҳазрати Сълтон [Č'smayi mazāri Hazrati S'ltān], Чъшмайи Мазори Ҳазрати Хучайи Нур [Č'smayi Mazāri Hazrati Nur], Чъшмайи Мазори Ҳазрати Биансорӣ [Č'smayi Mazāri Hazrati Biansāri], Чъшмайи Мазори Саримазор [Č'smayi Mazāri Sarimazār], Чъшмайи Пистамазор [Č'smayi Pistamazār]...

6. родник–географическое название: Чъшмайи Камар [Č'smayi Kamar], Чъшмайи Санговак [Č'smayi Sangāvak], Чъшмайи Памдара [Č'smayi Pamdara], Чъшмайи Шахрак [Č'smayi Šahrak], Чъшмайи Ръбот [Č'smayi R'bāt], Чъшмайи Охҷар [Č'smayi Oхjār], Чъшмайи Чартеппа [Č'smayi Ĵarteppa], Чъшмайи Шаршар [Č'smayi Šaršar], Чъшмайи Марғзорак [Č'smayi Marǧzārak], Чъшмайи Ҳавз [Č'smayi Havz], Чъшмайи Қаракамар [Č'smayi Qarakamar]...

С точки зрения языковой принадлежности отдельные части родников-словосочетаний можно разделить на такие виды:

1. родник–таджикское слово: Чъшмайи Гугирд [Č'smayi Gugird], Чъшмайи Гъл [Č'smayi G'l], Чъшмайи Амон [Č'smayi Amān], Чъшмайи Баҳорӣ [Č'smayi Bahāri], Чъшмайи Бълбъл [Č'smayi B'lb'l], Чъшмайи Шифо [Č'smayi Šifa], Чъшмайи Толе [Č'smayi Tāle], Чъшмайи Ёаръарак [Č'smayi 'ar'arak], Чъшмайи Сарикъро [Č'smayi Sarik'rā], Чъшмайи Работ [Č'smayi Rabāt], Чъшмайи Хуч [Č'smayi Xuč], Чъшмайи Ҳандала [Č'smayi Handala]...

2. родник–тюркское слово: Чъшмайи Узбако [Č'smayi Uzbekā], Чъшмайи Манғит [Č'smayi Manǧit], Чъшмайи Қаракамар [Č'smayi Qarakamar], Чъшмайи Қараҷар [Č'smayi Qaraĵar], Чъшмайи Қарчӣ [Č'smayi Qarči], Чъшмайи Қазған [Č'smayi Qazǧan], Чъшмайи Улуқ [Č'smayi Uluq], Чъшмайи Қъзилкуча [Č'smayi Q'zilkuča], Чъшмайи Қайнар [Č'smayi Qaynar], Чъшмайи Девқъдъқ [Č'smayi Devq'd'q], Чъшмайи Эскикулоб [Č'smayi Eskikulāb], Чъшмайи Қърғкул [Č'smayi Q'rǧkul], Чъшмайи Арпатугулди [Č'smayi Arpatuguldi], Чъшмайи Самончӣ [Č'smayi Samānči]...

3. родник–русское слово: Чъшмайи Дима [Č'smayi Dima], Чъшмайи Политобод [Č'smayi Pālitābād], Чъшмайи Нахайлъко [Č'smayi Naḫayl'kā]...

4. родник–непонятные слова: Чъшмайи Бънизак [Č'smayi B'nizak], Чъшмайи Қълфӣ [Č'smayi Q'lfī], Чъшмайи Пъчойил [Č'smayi P'čāyil], Чъшмайи Зак [Č'smayi Zak], Чъшмайи Ғу [Č'smayi Ğu], Чъшмайи Рис [Č'smayi Ris], Чъшмайи Пъшкак [Č'smayi P'škak], Чъшмайи Болар [Č'smayi Bālar], Чъшмайи Чъск [Č'smayi Č'sk], Чъшмайи Йахшо [Č'smayi Yaxšā], Чъшмайи Ҳърғаҳак [Č'smayi H'rǧahak], Чъшмайи Паз [Č'smayi Paz], Чъшмайи Мусил [Č'smayi Musil], Чъшмайи Кавлуч [Č'smayi Kavluč], Чъшмайи Лут [Č'smayi Lut], Чъшмайи Пач [Č'smayi Pač], Чъшмайи Нъшър [Č'smayi N'š'r], Чъшмайи Балар [Č'smayi Balar], Чъшмайи Шуч [Č'smayi Šuč], Чъшмайи Ғеш [Č'smayi Ğeš]...

Таким образом, гидронимия области является одной из богатых лексических групп, имеющих языковую характерную особенность. Распространенным элементом гидронимов является слово «āb» (āv) /вода/. Часть «āv» гидронимов может находиться впереди имен собственных, или же находясь в составе слова, образовать сложный гидроним: Ови Панҷ [Āvi Panĵ], Ови Дара [Āvi Dara], Ови Тойир [Āvi Tāyir], Ови Шърин [Āvi Š'rin], Ови Нийов [Āvi Niyāv], Ови Равшан [Āvi Ravšan], Сърхов [S'rxāv], Сангов [Sangāv], Сийаов [Siyaāv], Съфедов [S'fedāv]...

ЛИТЕРАТУРА:

1. Агеева, Р.А. Происхождение имён рек и озер / Р.А. Агеева. – М.: Наука, 1985. -144 с.
2. Герценберг, А.Г. Морфологическая структура слов в древних индоиранских языках. /А. Г. Герценберг. – Л., 1972. -273 с.
3. Древнетюркский словарь/отв. ред. В. М. Наделяев и др. – М. :Изд-во АН СССР. Ир. языковедение, 1969. - 676 с.
4. Карпенко, Ю.А. Свойства и источники микропонимии. / Ю.А. Карпенко// Микропонимия. – М.: 1967. -С. 15-25.
5. Мурзаев, Э.М. Географические названия Средней Азии и Казахстана /Э.М. Мурзаев // Ономастика Средней Азии – М.,1978. - С. 38-47.

6. Мурзаев, Э.М. Словарь народных географических терминов. /Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. - 653 с.
7. Попов, А.И. Географические названия: введение в топонимику /А. И. Попов. - М. : Наука, 1965. - 184 с.
8. Расторгуева, В.С. Сравнительно-историческая грамматика западно- иранских языков. Филология /В. С. Расторгуева. - М.: Наука, 1990. -253 с.
9. Розенфельд, А.З. Проблемы региональности и десемантизации в таджикской топонимии /А. З. Розенфельд//Ономастика Востока. М.,178. -С. 63-71.
10. Словарь таджикского языка (Фарҳанги забони тоҷикӣ) М, 1969, т. 2, 796 с.
11. Толковый словарь таджикского языка. Ч. I. -М. : Сов. энцикл. 1969. -951 с.
12. Хомидов, Д. Лингвистическое исследование топонимии долины Кешруд. /Д., 2012. - 166 с.
13. Хромов, А.Л. Общая лингвистическая характеристика топонимии и микротопонимии Ягноба: Изв. ООИ АН Тадж. ССР. /А. Л. Хромов. -1966. НЗ (45). - с. 83-87.
14. Хромов, А.Л. О структурных особенностях иранской топонимии Мовароуннахра в период IX-XIII вв.: Ономастика Востока. /А.Л. Хромов. - М., 1980. - С. 3-25.
15. Южные говоры таджикского языка. Ч. 1. – Душанбе: Дониш, 1979. -330 с.

ЛЕКСИКО – СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КАК ОСНОВНАЯ ФОРМА ТОПОНИМИЧЕСКОГО СПОСОБА

Лексико–семантический анализ требует рассмотрения основных способов присвоения имени в топонимической системе в данной статье. В Хатлонской области, как и в другие регионах распространения иранской топонимии, использованы два основных и распространенных способа номинации географических объектов:

- 1) номинация по физико-географическим особенностям;
- 2) номинация в связи с практической деятельностью населения.

Исследования топонимического материала различных регионов показывает, что при присвоении имени географическим местам человек, прежде всего, действует по своим потребностям. Как отмечает Э.М. Мурзаев, «знак – важнейшая психологическая мера при номинации географических объектов».

Наша цель и задача в этом разделе исследования – определение основных групп гидронимии исследуемой территории, позволяющей определять и конкретизировать основные способы номинации всей гидронимии Хатлонской области.

Ключевые слова: *регион, география, важный, деятельность, мера, основа, особенность, знак, территория, родник, богатый, вода, сложный.*

Сведения об авторе: *Шералиева Садбарг Маджидовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры гуманитарных наук и методики их преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллахи Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, ш. Куляб, к. С. Сафаров-16. Тел: (992) 985877878*

ТАҲЛИЛИ ЛЕКСИКИЮ СЕМАНТИКӢ ҲАМЧУН ШАКЛИ АСОСИИ ТАРЗИ ТОПОНИМИКӢ

Дар вилояти Хатлон ва дигар минтақаҳои паҳншудаи топонимии эронӣ, ду қисмҳои асосии паҳншавии тарзҳои топонимии номинатсияҳои объектҳои географӣ иборат аст:

- 1) номинатсияи хусусиятҳои физикию географӣ;
- 2) номинатсияи алоқаи ғайбӣ амалии аҳолӣ.

Таҳқиқотҳои маводҳои топонимии минтақаҳои гуногун нишон медиҳанд, ки номгузорию географӣ неш аз ҳама ба талаботҳои шахс вобастагӣ дорад. Э. М. Мурзаев иброз медорад, ки «аломат яке аз андозаҳои психологӣ буда, дар объекти номинатсияҳои географӣ ишора гардидааст».

Мақсад ва вазифаҳои ин қисмати таҳқиқот аз он иборат аст, ки мо гурӯҳҳои асосии ҳудуди гидронимии вилояти Хатлонро бо шаклҳои асоси муайян ва аниқ намудем.

Калидвожаҳо: *минтақа, география, муҳим, ғайбӣ, андоза, асос, хусусият, аломат, ҳудуд, чашма, бой, об, мураккаб.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шералиева Садбарг Маджидовна – номзади илмҳои*

филологӣ, дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва методикаи таълими онҳони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суро ға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров–16. Тел: (992) 985877878.

LEXICO-SEMANTIC ANALYSIS AS THE MAIN FORM OF THE TOPONYMIC METHOD

Lexico-semantic analysis requires consideration of the main methods of naming in the toponymic system in this article. In the Khatlon region, as in other regions where Iranian toponymy is widespread, two main and widespread methods of naming geographic features are used:

- 1) nomination based on physical and geographical features;*
- 2) nomination based on the practical activities of the population.*

Research into toponymic material from various regions shows that when naming geographic locations, people primarily act according to their own needs. As E. M. Murzaev notes, "the sign is the most important psychological measure in naming geographic objects."

Our goal and objective in this section of the study is to identify the main hydronymic groups of the study area, allowing us to define and specify the main methods of nominating the entire hydronymy of the Khatlon region.

Keywords: *region, geography, importance, activity, measure, basis, feature, sign, territory, spring, rich, water, complex.*

Information about the author: *Sheralieva Sadbarg Madzhidovna – candidate of philological sciences, associate professor of the department of humanities and methods of Teaching Kulob State University named after Abuabdullahi Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob Highway, K. S. Safarov-16 ph. 985877878.*

УДК: 070.4:82-92(575.3)

ФАЪОЛМАНДИИ ИҶТИМОИИ ЭҶОДКОР ДАР ТАҲИЯИ АСАРИ ПУБЛИТСИСТӢ (дар мисоли фаъолияти публитсистии Бахтиёр Муртазо ва Шералӣ Мӯсо)

Шарипов С.И.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Баъди фурупошии давлати абарқудрати Иттиҳоди Шуравӣ низоми сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоиву адабӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол дигаргун гардида, дар ҷомеа таҳаввулотӣ азим ба вуқӯъ омад. Чунин тағйирот ва пешрафт, пеш аз ҳама, ба соҳаҳои таъриху фарҳанг, илму маориф ва эҷоду ҳунар мансуб аст. Дар ин марҳилаи нави таърихӣ барои муҳаққиқону сиёсатмадорон, адибону публитсистон ва аҳли ҳунару санъат имкон фароҳам омад, ки дубора барои эҳёи ҳофизаи таърихӣ, рушду таҳкими арзишҳои милливу давлатдорӣ ва худшиносӣ ҳудудҳои, арҷгузорӣ ба шахсиятҳои фарҳангӣ соҳаҳои сиёсат ва илму адаб, ифтихор доштан аз марзу буми аҷдодӣ, тарбияи насли наврасу ҷавони кишвар дар руҳияи ватандӯстӣ ва меҳанпарастӣ аҳамияти бештар касб кард. Кормандони илму ҳунар барои иҷрои вазифа ва рисолати касбии худ сабъу талош доранд, ки сиёсати созандаву бунёдкоронаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, иқдому ташаббусҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ минтақавӣ ва байналмилалӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба мардум шарҳу тавзеҳ диҳанд. Бо дарки амиқи ҳамин рисолати касбӣ имрӯзҳо адибону публитсистон ва дигар кормандони илму эҷод асарҳои арзишманд офарида, ба ин васила дар рушди маънавияти ҷомеа саҳм гузошта меоянд, ки ин аз фаъолмандии иҷтимоии зиёиён дарак медиҳад. Ба андешаи муҳаққиқи соҳа А. Саъдуллоев: «Тавзеҳ, тақвият ва мушаххасоти падидаи фаъолмандии эҷодкор аз меъёрҳои асосии самтнокӣ ва некигарои ҳунар аст. Чун он ба дидгоҳи иҷтимоӣ фалсафӣ ва зебоишиносии адиб иртибот мегирад» [10, с. 25].

Қайд намудан зарур аст, ки маҳз дар замони соҳибистиклолӣ бахшҳои эҷод, аз ҷумла публитсистика ба таври амиқ рушду тақомул ёфта, вежаҳои он мушаххас гардиданд. Публитсистика ҳамчун соҳаи махсуси эҷодӣ ба омӯзиши ҳодисаву равандҳои сиёсӣ

иктисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангӣ сару кор дошта, фикру мулоҳиза, донишу ҷаҳонбинӣ, тахмину пешгӯӣ ва муҳим аз ҳама маърифати инсонии иҷтимоиро низ дар худ таҷассум мекунад. Ба қавли профессор М. Муродӣ «Ба ин мазмун, дар маърифати публитсистӣ талаби иҷтимоӣ ва руҳияи давраи замони ҳамаҷун усули зиндагии инсонҳо дар ҷомеа омили асосӣ маҳсуб меёбад» [7, с. 10].

Пажӯишу баррасии осори адибону публитсистоне, ки ҳама дар замони Шуравӣ ва ҳама давраи Истиқлоли давлатӣ асарҳои гуногунҷанри хурду бузург офаридаанд маълум намуд, ки дар онҳо ҷанбаи воқеияти иҷтимоӣ нисбатан қавитар аст. Агар ин омил аз як ҷиҳат тақозои замони ва таваҷҷуҳи хонандагон ба асарҳои реалӣ (воқеӣ)-ро ифода кунад, аз ҷониби дигар ҷунин муносибати эҷодкорон аз ҷаҳлмандии иҷтимоии адибону публитсистон дарак медиҳад. Мо ҷунин пешрафти ҳунариву эҷодиро дар асарҳои адибони публитсист, аз ҷумла Бахтиёр Муртазо, Рачаб Мардон, Ёрун Кӯҳзод, Абдулҳамид Самад, Ато Ҳамдам, Шералӣ Мӯсо, Рачабалӣ Аҳмад ва ҷанде дигарон мушоҳида менамоем.

Ин адибони публитсист, пеш аз ҳама, дар амалигардии ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон: баромадан аз бумбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озукаворӣ, расидан ба Истиқлолии энергетикӣ, саноатикунории бусуръати мамлакат мусоидат намуда, асарҳои хурду бузург офаридаанд, ки онҳо аз нигоҳи ҳунарий дар сатҳи зинаҳои гуногун қарор доранд. Мо дар ин мақола танҳо ба ҷаҳлияти ду адиби публитсист, Нависандагони ҳалқии Тоҷикистон, дорандагони ҷоиҳои давлатии адабии ба номи устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Бахтиёр Муртазо ва Шералӣ Мӯсо таъя намуда, баъзе фикру мулоҳизаҳои худро оид ба ҷаҳлмандии иҷтимоии ин эҷодкорон дар таълифи асарҳои адабиву публитсистӣ баён намудаем.

Б. Муртазо ва Ш. Мӯсо дар самтҳои гуногуни эҷодӣ, аз ҷумла журналистӣ, публитсистӣ, адабӣ ва тарҷумонӣ ҷаҳлият карда, осори зиёде барои хонанда пешниҳод намудаанд, ки онҳо дорои аҳамияти иҷтимоӣ ва арзиши баланди ҳунарий мебошанд. Ҷаҳлияти эҷодии ин адибони публитсист дар ду марҳилаи таърихӣ: замони Шуравӣ ва давраи Истиқлоли давлатӣ ҷараён гирифтааст. Бо вучуди умумиятҳои хосси эҷодӣ дар осори ин адибони публитсист тафовут дар интиҳоби қаҳрамонҳо, лаҳза (штрих)-ҳои зиндагӣ, инъикоси рӯйдоду падидаҳои замони, интиҳоби мавзӯ, мазмуну муҳтаво, забон ва услуби баён, шеваҳои тасвир, ҳунари истеъдоди образфарӣ, истифодаи санъатҳои бадеӣ, раванди қорҳои сохтмонӣ дар иншооти азим (ҳама замони Шуравӣ ва ҳама давраи Истиқлоли давлатӣ), ҳислату ҳарактер ва ҷаҳлбинии қаҳрамонон, таносуби воқеият ва бадеият, ҷаҳлмандии иҷтимоии эҷодкор ва амсоли ин дида мешавад. Агар Б. Муртазо дар замони Шуравӣ борҳо ба сохтмони умумииттифоқии Шохроҳи Байкалу Амур сафар намуда, ҷаҳлияти гурӯҳи бинокорону сохтмончиёни тоҷикро дар мақола, гузориш, мусоҳиба, лавҳа, очерку қиссаҳои ҳуҷҷатияш тасвир намуда бошад, Ш. Мӯсо қорнамоҳои муҳандисони кишварамонро дар бунёди иншооти ватанӣ дар қолаби жанрҳои гуногуни публитсистиву бадеӣ инъикосу баррасӣ намудааст.

Асосан, публитсистикаи Б. Муртазо бештар дар қолаби жанрҳои лавҳа, очерк ва қиссаҳои ҳуҷҷатӣ шакл гирифтааст. Таваҷҷути ин жанрҳо публитсист масъалаҳои гуногуни иҷтимоии давраи замони гуногунро (ҳама Шуравӣ ва ҳама замони Истиқлоли давлатӣ) мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, ба ин васила дар бартаараф намудани мушкилот ва нишон додани роҳҳои ҳалли он сарм гузоштааст. Дар маҷмӯаҳои «Боғбони гули кӯҳӣ» (1974), «Қасидаи бародарӣ» (1975), «Ҷинор дар Солони» (1981), «Лимуи тоҷик» (1983), «Ҷӯи Навдиз» (1984), «Эҳёи Бешканд» (1986), «Ҷашмаи офтоб» (1987), «Донишомӯзи ҷаҳонафрӯз» (1998), «Фурӯғи зиндагӣ» (2004), «Ман ҷароғ афрӯхтаам» (2005), «Нуру нори Вахшрӯд» (2006) «Нақби Истиқлол» (2007 ва нашри дуюми тақмилёфта, 2015), «Нӯҳ ҷинори Балҷувону Баҳманрӯд» (2010) «Ҷавпазак» (2010), «Хӯшаҳо аз киштаҳо» (ҷилди 1-ум, 2020, ҷилди 2-юм 2021), «Нуруфарин» (2022) воқеияти иҷтимоӣ таваҷҷути жанрҳои адабиву публитсистӣ таҷассум ёфтаанд. Публитсистикаи Б. Муртазо аз ҷиҳати фароғирии мавзӯ боӣу ғанӣ буда, қариб ҳамаи масоили иҷтимоии ҷомеаро фаро мегиранд, ки ин муносибат, дар баробари инъикоси воқеияти замони муайян ҷаҳлмандии иҷтимоии

публитсистро дар ҳалли мушкилиҳои ҷомеа нишон медиҳад. Осори публитсистӣ, ки асосан воқеияти ҷомеаро инъикос мекунад, ҳамеша бо сиёсати замон, идеология ва ғояи давр тавҷам мебошад. «Публитсистика, - менависад Н. Бозоров, - аслиҳаи тавоноии муборизаҳои ғоявӣ, воситаи тарбияи ҷамъиятӣ, ташвиқот ва тарғибот, тарзи ташкил ва нақли ахбори иҷтимоӣ мебошад» [4, с. 11]. Чунин хусусият публитсистикаро ба аслиҳаи тавоноии идеологӣ, инъикосгари саривақтии ҳодисаву равандҳои мухталифи ҷомеа, сарчашмаи донишу маърифат, таблиғгари ғояҳои пешқадами замон, таҳкимбахши ахлоқи ҳамидаи инсонӣ ва муҳим аз ҳама манбаи иттилооти бозғатимод табдил додааст.

Адиби публитсист Б. Муртазо аз имконияти жанрҳои публитсистӣ, аз ҷумла лавҳа ва очерк хеле ба маврид истифода намуда, ҳамчун эҷодкор дар инъикосу баррасии масоили гуногуни иҷтимоӣ ғаёал аст. ғаёолмандии иҷтимоии ӯ ҳамчун эҷодкор, пеш аз ҳама, дар интиҳоби мавзӯҳои муҳиму рӯзмарра, ки дархури ҷомеа мебошанд, маълум мегардад. Аз ҷумла, дар маҷмӯаҳои «Қасидаи бародарӣ» ва «Чинор дар Солони»-и адиби публитсист ғаёолияти гурӯҳи бинокорони тоҷик, ки дар сохтмони умумиитифоқии Шуравӣ – Шоҳроҳи Байкалу Амур баррасӣ гардидааст, ки аз ғаёолмандии иҷтимоии публитсист дар инъикоси ин масъалаи муҳими замон дарак медиҳад. «Хусусияти публитсистии асар воситаи асосии алоқаи нависанда «ба ҷаҳон ва вақт», таъсири ахлоқии нависанда ба хонанда ва ҷаҳонбинии ӯ мегардад» [12, с. 8], ки ин муносибатро мо дар силсилаи лавҳа, очерку қиссаҳои ҳуҷҷатии маҷмӯаҳои «Қасидаи бародарӣ» ва «Чинор дар Солони» ба ҳубӣ эҳсос мекунем. ғаёолияти қаҳрамонҳои очерку қиссаҳои маҷмӯаҳои мазкур, пеш аз ҳама, «... бозгӯкунандаи моҳияти ҳаёт аст, аз ҳислату рафтор, мақоми иҷтимоию шаҳрвандӣ, аз сатҳи маърифат, ҷаҳонфаҳмӣ, ҳудогоҳҳои инсон қисса мекунад» [10, с. 42] ва он бархӯрд ба рӯзгори инсониянд, ки аз фарогири масъалаҳои иҷтимоӣ буданашон дарак медиҳанд. ғаёолмандии Б. Муртазо ҳамчун адиб ва публитсист дар он зоҳир мегардад, ки ӯ моҳияти иҷтимоии масъалаҳои муҳими замони ҳудро амиқан дарк намуда, барои хонандагон аз раванди корҳои сохтмонӣ ва саҳми гурӯҳи бинокорони тоҷик дар ин иншооти азими умумиитифоқӣ лавҳаю очерк ва қиссаҳои ҳуҷҷатӣ таълиф намуда, онҳоро сараввал дар рӯзномаву маҷаллаҳои даврӣ ҷоп ва сипас дар шакли маҷмуа ба таъъ расонидааст.

Дар бораи вижагиҳои жанри очерк ва насри ҳуҷҷатӣ миёни муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ андешаҳои гуногун мавҷуд аст. Бештари муҳаққиқон очерк ва насри ҳуҷҷатиро таблиғгари муҳими ғояҳои пешқадами давру замон, ситиши инсонҳои меҳнатдӯст, тарғибгари андешаҳои созида ва маърифатпарвар дар ҳама давраи зиндагонии инсоният донистанд. Муҳаққиқи соҳа И. Усмонов дар ин хусус назари ҷолибе доранд. «Очерк жанри кашшоф буда, нисбат ба соири жанрҳои адабиёт ба воқеаҳои муҳими рӯз дафъатан ҳамоов мешавад, симои одамони бунёдкорро дар ҳамон рӯзҳое, ки кори ҳудро идома медиҳанд, бо ҳамон тавре ки дар зиндагӣ ҳаст, нишон медиҳад» [13, с. 109].

Дар маҷмӯаи «Чинор дар Солони» низ Б. Муртазо дар таъа ба воқеияти иҷтимоӣ ғаёолмандии ҳудро ҳамчун адиби публитсист зоҳир намудааст. Дар очерку қиссаҳои ин маҷмуа низ симои ҷавонони бинокори тоҷик дар раванди сохтмони умумиитифоқии Шоҳроҳи Байкалу Амур инъикосу баррасӣ шудааст. Адиби публитсист ҳуд зикр мекунад, ки: «Дар ин сохтмонҳо бо оне, ки меҳнати қаҳрамонона мекарданд, мулоқотҳо меоростам ва кору пайкори эшонро тасвир менамурам. Дар байни ҷангалистони анбӯҳи Сибирзамин бо ҷавонони диёрам вохӯрдам, дар хаймаҳои брезентии онҳо ҷой нӯшидам, суҳбатҳо, баҳсу талошҳо кардам ва дар фарҷоми ин репортажҳо, мақолаю очеркҳоям таҳти рубрикаи «Номаҳо аз Звёздний» дар саҳифаҳои «Комсомоли Тоҷикистон» дарҷ гардидаанд» [8, с. 151-152].

Воқеияти иҷтимоӣ дар асарҳои адабиву публитсистии Б. Муртазо мавқеи хосса дорад. ӯ ҳамчун эҷодкор натанҳо воқеияти иҷтимоиро инъикос, балки дар маърифати он аз ҷониби дигарон мусоидат мекунад. Китобҳои «Нуру нои Вахшрӯд» (2006), «Нақби Истиқлол» (2007 ва нашри дуюм бо тавзеҳу тақмил дар соли 2015) ва «Нуруфарин» (2022)-и адиби публитсист Б. Муртазо ҳам дар заминаи воқеияти иҷтимоӣ ба вучуд омада, масоили гуногунро бозтобу баррасӣ мекунанд. Ин асарҳо дар адабиёт ва публитсистикаи тоҷик дорои арзиши хосс дошта, бо фарогирии вусъати андешаҳо, таҳлилу баррасии

рӯйдодҳо, ғаёлияти гуногунсамти қаҳрамонҳо, тарғиби ғояҳои маърифатпарвариву инсондӯстӣ, аҳаммияти дӯстиву ваҳдати халқу миллатҳо ва амсоли ин бозгӯяндаи воқеияти иҷтимоии замони муосири Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол ва зиндагии мардуми тоҷик ҳастанд. Дар солҳои соҳибистиклолӣ дар кишвари азизамон садҳо иншооти азими саноатӣ бунёд ёфтанд, ки дар инъикоси он журналистон ва адибону публитсистон саҳми назаррас доранд. Б. Муртазо ҳамчун эҷодкори ғаёл пайваста аз дигаргуниву таҳаввулот ва пешрафтҳои азими кишвар хабару гузориш, мусоҳибаву мақолав, лавҳаю очерк ва қиссаҳои ҳуҷҷатӣ таълиф намудаву пешниҳоди хонанда мегардонад, ки дар онҳо воқеияти замони инъикос меёбанд.

«Нуру нори Вахшрӯд» асари дигари публитсистии Б. Муртазо мебошад, ки дар ҳаммуаллифии В. Фролов таҳия гардидааст. Дар асари мазкур рӯзгори ибратомӯз, ғаёлияти роҳбарону муҳандисон ва бунёдгарони Неругоҳи барқии оби Норақ ба таври шавқангез ва муассиру хонданбоб инъикос шудааст. Муаллифон дар асоси мусоҳибаҳо, мушоҳидаҳои мақсаднок, истифодаи сабту қайдҳо натавонанд симои шахсиятҳое, ки қору ғаёлияташон барои дигарон намунаро, балки муҳташамии раванди қору сохтмон, қувваи дӯстиву иттифоқии халқу миллатҳо ва азму талош барои ободии диёрро, ки мароми асосии қаҳрамонони ин қиссаи ҳуҷҷатист нишон додаанд. Дар ин қиссаи ҳуҷҷатӣ низ ҷанбаи воқеӣ дар муқоиса ба унсурҳои бадеӣ қавитар аст, зеро воқеияти иҷтимоие, ки дар он ифода ёфтааст аз мавҷудияти худ дарак медиҳад.

Интиҳоби қаҳрамонон, тавсифи сужаву персонажҳо, дарки воқеияти иҷтимоӣ, шарҳу тавзеҳи факту далелҳо, муқоламаҳо, суҳбату мулоқот, мушоҳидаҳои шахсӣ, муқоиса ва дигар воситаҳои таҳлилу таҳис ва қорқарду баррасиҳо аз ғаёлмандии адиби публитсист Б. Муртазо дар таҳияи ин асари публитсистӣ дарак медиҳад. «Бигзор бисёре аз ин очеркҳо образҳои дурахшони ҷамъбасти надошта бошанд, бигзор онҳо аз тасвирҳои соддаю рӯякӣ ва суҳанони мутантане иборат бошанд, вале қимати ин асарҳо дар он аст, ки тақдири одамони воқеӣ, фактҳои воқеаҳои ҳаёти дуруст ва ҳаққонӣ инъикос шуда ва аз онҳо «инсоннома»-и вақт бармеояд» [6, с. 163].

Тавассути очерк ва насли ҳуҷҷатӣ публитсист имкон дорад, ки ҳодисаву равандҳои иҷтимоиро мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор диҳад. Ба таъбири адабиётшиноси маъруф М. Шукуров: «... ба зимаи очерк бештар вазифаи санҷидани ҳодисаҳои тозаи ҳаёт, тадқиқи протсессҳои нави иҷтимоӣ, аз назар гузаронидани дигаргуниҳои муҳимме, ки дар ҷамъият рӯй дода истодаанд, аҳаммият пайдо қард» [16, с. 20]. Б. Муртазо ҳамчун адиби публитсист дар асари «Нуру нори Вахшрӯд» ба ин ҷиҳат тавачҷуҳ намуда, воқеияти иҷтимоии давраи муайяни таърихро ба риштаи таҳлилу баррасӣ қашидааст, ки ҷунин муносибат аз ғаёлмандии иҷтимоии эҷодкор дар таълифи ин асари публитсистӣ дарак медиҳад.

«Нақби Истиклол» (2007 ва наشري дуюм бо тавзеҳу тақмил дар соли 2015) ҳамчун қиссаи ҳуҷҷатӣ алоқамандони адабиёт ва публитсистикаи муосири тоҷикро бо фарогирии воқеияту бадеияти ҷаззобу муассир, забону услуби баёни тасвир, дарбаргирандаи рӯйдоду равандҳои муосир, рафтори ибратомӯзу нафратофори қаҳрамононаш ба худ ҷазб мекунад. Асар пурра дар заминаи ҳақиқати воқеӣ таълиф шудааст, ки хонандаи зикӣ дар ҳар маврид инро эҳсос мекунад. Тавре дар ин қиссаи ҳуҷҷатӣ омадааст: «Ба ноҳун бошад ҳам, бояд аз дили санги хоро роҳро қушоем, то дарвозаи вилояти Суғд, ки дар байни Душанбею Хучанд қарор дорад, дар ҷаҳор фасли сол ба рӯи мардум қушода бошад. Бигзор падару модарон ва бародарону хоҳарони мо аз азоби баста шудани роҳ дар давоми шаш моҳи барфрезии тармаҳо раҳӣ ёбанд. Бигзор дарвозаи Зарафшон ва роҳи мошингарди туннели Анзоб кӯпуки заррине гардад, ки ҷун давоми силсилаи шохроҳи абрешим қисмати шимоли мамлақатро бо пойтахти он бипайвандад. Бигзор рафтуоии мардум аз шарофати роҳ ба ҷаҳор самти олам ва саросари Тоҷикистон осону бемонеа гардад» [2, с. 3]. Дар меҳвари очерку қиссаҳои ҳуҷҷатии Б. Муртазо воқеияти иҷтимоӣ қарор дорад, ки ин шакли баёну тасвир аз ғаёлмандии иҷтимоии эҷодкор дар инъикосу баррасии масоили гуногуни даври замон дарак медиҳад. Ё ҳамаи дигаргуниҳо, пешрафту монеаҳои ҷомеаро хуб мушоҳида намуда, онҳоро ҳамаҷониба омӯхта, сипас барои ҳалли ҷунин мушкилоти иҷтимоӣ пешниҳоду

мулоҳизаҳои худро гоҳе тавассути андешаҳои қаҳрамонҳои очерку қиссаҳои ҳуҷҷатияш ва гоҳе аз ҷониби худ баён мекунад, ки ин бори дигар аз масъулияти баланди шаҳрвандиву эҷодияш дарак медиҳанд.

Чигунагии муносибати адиб ва публитсист ба воқеияти иҷтимоӣ ва инъикосу баррасии он дар асарҳои публитсистиву бадеӣ аз сатҳи маърифату дониш, қобилияти эҷодиву ҳунари ва масъулияти касбӣ вобастагӣ дорад. «Дар насри ҳуҷҷатӣ, ки ҳақиқати бадеӣ бар факту воқеаи таърихӣ асос меёбад, тасвир бояд мӯътамад бошад, хонандаро қонеъ гардонад. Хонанда ҳангоми мутолиаи насри ҳуҷҷатӣ ба ҳодисаи тасвирёфта, рафтору амалиёти персонаж бовар кунад» [1, с. 7]. Заминаи таълифи ҳама гуна асарҳои публитсистӣ воқеияти иҷтимоӣ буда, ба он публитсист чӣ гуна муносибат менамояд, аз масъулияти ӯ вобастагӣ дорад. Таҷрибаи ҳунари бошад маҳз дар заминаи омӯзишҳои пайвастаи қонунмандии соҳаи эҷод, сохтори жанри, роҳҳои тасвири воқеият, истифодаи бадеият, ҳамкорӣ бо гурӯҳҳои эҷодӣ шакл гирифта, рушду таҳким меёбад. «Воқеият мактаби бузурги маърифати ҳастӣ, тағйир ва ангезаи шуур аст. Дар чараёни маърифати воқеият ҳусни тафохуми инсон бо олами аз ӯ берун ба амал меояд» [10, с. 5] ва ин омил дар шинохти ҳақиқати воқеӣ ва бадеӣ табодули афкорро ба вучуд меорад. Барои дарки ин ҷанбаи масъала ба баъзе очеркҳои адиб тавачҷуҳ намудан зарур аст. Маҷмуаи очерку қиссаҳои ҳуҷҷатии «Нурофарин»-и адиби публитсист Б. Муртазо аз ҳамин гуна асарҳои публитсистӣ ба ҳисоб меравад, ки маҳз дар заминаи воқеияти иҷтимоӣ таълиф шудааст. Дар ин асари публитсистӣ мақола, очерку қиссаҳои ҳуҷҷатии Б. Муртазо гирдоварӣ шудаанд, ки ҳамаи онҳо саршори воқеияти иҷтимоӣ мебошанд.

Яке аз қиссаҳои ҳуҷҷатии маҷмуаи мазкур «Вопасин умеди растагорӣ» буда, сабабу омилҳои ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ, фаъолияти журналисти соҳибноми тоҷик, вакили мардумӣ, сармуҳаррири рӯзномаи «Садои мардум» Муродуллоҳ Шерализодаро инъикосу баррасӣ мекунад. Дар қиссаи мазкур факту далелҳо, андешаҳо, фикру мулоҳизаҳо дар заминаи воқеияти иҷтимоӣ ба вучуд омада, ба хонанда маълумоти зиёдеро дар ихтиёр мегузорад. Аз ҷумла, дар ин қиссаи ҳуҷҷатӣ чунин ҳодиса баён мешавад, ки дар баробари фарогирии воқеияти иҷтимоӣ хеле таъсирбахш аст: «... муассис ва сармуҳаррири нахустини «Садои мардум», фарзанди покҷавҳар ва садоқатманди халқу Ватан Муродуллоҳ Шерализода ҳангоми анҷоми вазифаи хидмати худ дар ҳавлии Шурои Олӣ қонашро фидо кард. Ин воқеа мудҳиш панҷуми майи соли ҳазору нӯхсаду ду ба вуқӯъ омада буд. Ҳамин санаро оғози ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистони азиз ҳисобидаанд» [3, с. 6]. Қиссаи ҳуҷҷатии «Вопасин умеди растагорӣ» фарогири рӯйдодҳои муҳими миллати тоҷик буда, дар тасвири онҳо публитсист воқеънигор Б. Муртазо маҳорати баланди эҷодӣ нишон додааст.

Дар очерки «Рисолати беназири таърихӣ» қорнамоиҳои Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар роҳи барқарор намудани сулҳу субботи сартосарӣ, баровардани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ ва вусъати қорҳои созандагиву бунёдкорӣ бо маҳорати баланди эҷодӣ таҷассум ёфтааст. Публитсист асосан дар ин қиссаи ҳуҷҷатӣ хонандаро бо аҳамияти бунёди нақби Анзоб, ки аз муҳимтарин иншооти замони соҳибистиқлолӣ мебошад, шинос мекунад.

Дар ҷаи тасвири воқеияти иҷтимоӣ аз сатҳи маърифат, завқу салиқа, усул ва таҳаюли публитсист вобастагии зиёд дорад, ки ба ин ҷиҳат Б. Муртазо эътибори хоса зоҳир кардааст. Дар очерки «Оғози барномаи давлатдорӣ» публитсист Б. Муртазо хонандаро бо нақшаву барномаҳои созандаву бунёдқоронаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бавижа Сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки асоси онро таъмини сулҳу ваҳдат, барқарор намудани ҳаробаҳои ҷанг, ҳарчи тезтар барқароридани ғӯрезаҳо аз хориҷи кишвар ва дар ин ҷода беҳтар кардани сатҳи некуаҳволии зиндагии мардум мебошад, шинос менамояд, ки он заминаи воқеияти иҷтимоӣ ифода ёфтааст.

Публитсист Б. Муртазо дар тасвири фаъолияти қаҳрамонҳо, пеш аз ҳама, воқеияти иҷтимоиро ба эътибор гирифтааст. Ба таъбири муҳаққиқ А. Саъдуллоев «Фаъолмандии иҷтимоии нависанда ба қаробати наздики ӯ бо ҳаёт, широкат дар ҳаллу фасли муаммоҳои рӯзгор, амиқ дарк карда тавонистани моҳияти рӯҳдодҳои тезгузар ва натиҷа гирифта тавониш аз печидагҳои иҷтимоӣ сиёсӣ вобаста аст» [10, с. 41]. Фаъолмандии

ичтимоии эҷодкор, аз як ҷиҳат ба сатҳи донишу ҷаҳонбинии ӯ вобаста бошад, аз ҷониби дигар ба маҳорати касбӣ, ки он ирсӣ аст, рабт дорад. Агар ин ду омил бо ҳам тавбаъм гардидаву шакл гиранд, эҷоди публитсист дар баробари фарогири инъикоси воқеияти иҷтимоӣ, дархури ҷомеа мегардад.

Шералӣ Мӯсоро дар муҳити илмиву эҷодӣ низ ҳамчун адиби публитсист мешиносанд. Ӯ низ дар асарҳои худ ҳамеша воқияти иҷтимоиро мавриди инъикосу баррасӣ қарор медиҳад. Дар маҷмуаҳои, аз ҷумла «Қадр ва ҷазо» (1990), «Асоси ғалабаҳои меҳнатӣ» (1983), «Шоҳроҳи зиндагӣ» (ба забони русӣ, 1985), «Боғи падар» (1986), «Интиҳоб» (1987), «Гароиши меҳнатии бригада» (ба забони русӣ, 1987), «Зи-наҳои коргарӣ» (ба забони русӣ, 1989), «Қадр ва ҷазо» (1990), «Нек ва бад» (1995), «Дурбин» (1998), «Сӯғ» (2000), «Осоиш» (2003), «Тулуъ дар ғуруб» (2008), «Ошӯни уқобон» (2010), «Қомати сабзи имон» (2011), «Қиссаи баҳорӣ» (2011), «Телевизион ва радиои Тоҷикистон дар масири таърих» (2011), «Чеҳраи модар» (2012), «Ситам» (2013), «Мардистон» (2013), «Президенти мо» (2014), «Ота» (2014), «Саодати рӯ ба гардун» (2015), «Достони Роғун» (2015), «Ҷасорат» (2016), «Маҷмаи ифтихор» (2017), «Як қисса бо се забон» (2019), «Барфи сабз» (2020), «Ҷонам фидои Роғун» (2023) воқеияти замони мавқеи хоса дорад. Чунин теъдоди асарҳои адабиву публитсистӣ, ки дар баробари воқеияти иҷтимоии давраи муайянро инъикос намудан, аз ҷаҳломандии иҷтимоии адиби публитсист дарак медиҳад. Дар ин асарҳо масоили муҳталифи иҷтимоӣ баррасӣ шудааст.

Яке аз маҷмуаи очеркҳои публитсист «Қадр ва ҷазо» унвон дошта, дар он рӯзгори ибратомӯзу ҷаҳлияти инсонҳои касбу кори гуногун ва дорои ҳисоили ҳақида дар ҳамоҳангӣ бо масъалаҳои муҳталифи ҳаёти инъикосу баррасӣ шудааст. «... ҷаҳломандии иҷтимоӣ низ замону макон ва ҳудуд дорад. Аз ҳамин лиҳоз гоҳо қаҳрамони ҳаёт ва қаҳрамони адабиёт фарқ мекунад. Масалан, то оғози бозсозӣ (1985) қаҳрамони мусбат муайянкунандаи сатҳи маърифати нависанда буд» [10, с. 27]. Дар очерку қиссаҳои ҳуҷҷатии маҷмуаи мазкур факту далелҳо, фикру мулоҳизаҳо, воқеаву равандҳо, ҷаҳлияти меҳнатӣ ва пешниҳоду ҳуҷҷаҳо аз воқеияти иҷтимоӣ маншаъ гирифта, дар шаклу шеваҳои гуногун ифода шудаанд, ки аз ҷаҳломандии иҷтимоии эҷодкор гувоҳӣ медиҳанд.

Ш. Мӯсо низ чун Б. Муртазо бештар аз имконияти жанрҳои лавҳа ва очерк дар инъикоси воқеияти иҷтимоӣ истифода бурдааст. Шояд хусусияти “кашофӣ” ва “одамшиносӣ”-и очерк ва бо инсон сарукор доштан ба ӯ писанд бошад. Ҳамчунин тавассути очерк метавон воқеияти иҷтимоӣ, ки онро ҳамагон меҳонад донанд нишон дод. «Очерк чун як намуди насли мустанад, - мегӯяд С. Гулов, - аз нависанда мардонагӣро ҷасорати махсус – ҷасорати гуфтани ҳақиқатро тақозо дорад. Ва ин бояд ҳақиқати барои ҳонанда, сомеъ ё бинанда зарурӣ ва сабақомӯз бошад, одамонро на ба тарзи идеалӣ – бидуни ҳеҷ як қарғаторию гуноҳ, балки воқеъбинона, ба паҳлуҳои ҳубу зишти зиндагӣ ба тасвир бигирад ва и ҷо кӯшиш мешавад, ки паҳлуҳои дигари бадеияти очерк аз ҳамин ҷиҳат тавзеҳ дода шавад» [5, с. 89].

Очерки «Қатра ба баҳр рехт» аз ҷанд ҷиҳат диққати моро ба худ ҷалб намуд. Қаҳрамони марказии очерки мазкур Дранишников Леонид мебошад, ки тақдирӣ ӯ бо миллати тоҷик ва Тоҷикистон пайванди ногусастанӣ дорад. Ӯ солҳои зиёд дар корҳои азими алюминии Тоҷикистон ҷаҳлият намуда, ба сокинони маҳаллӣ нозуқиҳои касби металлургиро омӯзондааст. Хатти мавзӯи сӯҷаи очерк ҳам дар гуфтугӯи падару писар ва мувофиқ наомадани дунёву андешаҳои онҳо ифода меёбад. Агарчӣ Леонид бисёр меҳост, ки писараш ба мисли ӯ металлург шуда ҷаҳлият наояд, аммо писари ӯ ин касбро намеҳост. Ҳамин боис шуду байни онҳо гуфтугӯе сар сад. Чуноне дар очерк меҳонем: « – Эъ, электролизчӣ ҳам касб шуд?! – Лаб инчӣ кард писараш. – Фақат бо мисрону бел кор мекуни. Падар, гӯё мор газида бошад, парида хест. Аммо дам фуру бурд. Баъди басанда шудани қаҳру ғабаш, бо ҳасрату ҳайрат пурсид:

– Ту чӣ гуфтӣ, а, ту чӣ гуфтӣ?

Писар дам фуру бурд. Вале падар ҳанӯз ором намегирифт: рағи пешониаш ҷастагӣ буд. Ниҳоят таъкид кард:

– Аввал андеша, баъд гуфтор. Фаромӯш накун, ки ту аз пушти ин касб нон меҳӯрӣ» [14, с. 5-6].

Мутолиаи амиқи ин очерк моро ба дунёи рангине, ки он аз меҳнату талошҳои созандагиву бунёдкирии Леонид дарак медиҳад, шинос мекунад. Лаҳзаҳои аз ҳама муҳим ва муассире, ки моҳияти мавзӯ дар он комил ифода меёбад, ин аст: «– Леонид Борисович-ч-ч!

Ин нидо дар сеҳ танин андохт ва риштаи хаёлотӣ ӯро барканд.

– Леонид Борисевич, шуморо писаратон интизор!

Ин овоз ба гӯшаш тир барин расид. Ҳаросон тарафи овоз гашт.

– А? Дар кучо?

– Дар даромадгоҳ.

«Аҷиб. Ягон ҳодиса рӯй дода бошад?»

Писараш назди лавҳаи эълонҳо истода чизе меҳонд. – Ин ҷо чӣ кор мекунӣ? – бо ҳаяҷон пурсид падар. – Шуморо интизорам, дада. Дар завод будам, аҷоиб... Маро бубахшед, беақлӣ кардам....

Гӯё ганҷе ёфта бошад, аз шодӣ сари падар ба осмон бирасид. Писарро ба оғуш кашид. Ба чашмонаш об давид.

Рӯзи дигар ҳангоме, ки сапеда дамиду олам ширполо шуд, падару писар аз хона бадар омаданд ва ба сели металлургҳо ҳамроҳ шуда вориди завод гаштанд» [14, с. 16-17].

Мо зимни мутолиаи ва омӯзишу баррасии очерки «Қатра ба баҳр рехт» ба ҳулосае омадем, ки фарзанди Драшников Леонид дар охир тавсияву роҳнамоии падарро қабул намуда, ҳамчун мутахассис низ дар заводи алюминии Тоҷикистон фаъолиятро ҷунҷавонони дигар идома медиҳад.

Қаҳрамони асосии очерки «Вахшро хоб мебинам» Александр Терешенко аз ҷумлаи бинокорон ва роҳбарони иншооти азими аср – Неругоҳи обию барқии Роғун буда, бо меҳнати софдилона, масъулияти баланд ва кордониву ҷаҳонбинияш соҳиби эҳтироми баланд мебошад. Роҳбарон ба кори ӯ таваҷҷуҳ доранд, зеро дар баробари мутахассиси хуб будан ҳар кори ба зиммаш гузоштаро саривақту босифат иҷро мекунад. Публиксист ҳам барои дақиқ намудани ин ҳолат қаҳрамонро дар муҳити кор ва муносибат бо атрофиён ба риштаи таҳлил мекашад, ки ин ба ҷолибиву муассирии очерк мусоидат намудааст. Ҷунҷончи дар очерк меҳонем: « – Ҳой, Александр, беҳуда зӯр мезанӣ, – овоз баланд кард коргаре. – Пагоҳ рӯзи Худо ҳаст-ку. Александр ҷавоб надод. Вай зотан камгап. Барои ӯ аз гуфтан дида кардан осонтар, авлост.

Коргар пештар омаду Александрро ба суҳан саргарм кардан хоста, дилсӯзона гуфт:

– Э, ин кори дунё аз ду сар ҳеч адо намешавад. Ба ҷонат раҳм кун. Охир ҳамин ҳам кор шуд! Бираву андаке роҳат кун. Кор гуфта боз роҳи хонаатро фаромӯш накунӣ.

Дар ҷавоб Александр табассум намуд. Аз сару рӯяш қатраҳои арақ ҷӯяк кашида ба поён ҷорӣ буд» [14, с. 17-18].

Ш. Мӯсо дар интиҳоби мавзӯ ва қаҳрамонҳои очеркҳои худ бисёр ҷиддиву дурандеш ва масъулиятшинос аст. Ба масъалаҳои рӯзмарра аҳамияти бештар медиҳад. Навиштаҳои набзи ҷомеаро ифода мекунанд, ки ин ҳолат аз касбияти ӯ дар таълифи жанри очерк ва қиссаҳои ҳуҷҷатӣ дарак медиҳад. Ба таъбири профессор Ш. Раҳмонов «Дар очеркҳои бо вучуди инъикоси ҳақиқатҳои воқеии замон, боз воқеаҳои шавқовари хотирмон, парвози хаёлу андеша, унсурҳои зиёди бадеӣ кам нестанд. Нависандаи ҳуҷҷатнигор зимни тасвири воқеаву ҳодиса, аз имконоти бадеӣ фаровон кор гирифта, осори таърихӣ ҳозиразамон эҷод менамояд» [3, с. 249].

Адиби публиксист Ш. Мӯсо дар инъикоси воқеияти иҷтимоӣ таҷрибаи ғани дорад. Дар таълифи лавҳа ва очерку қиссаҳои ҳуҷҷатӣ публиксист аз усулҳои анъанавии ҷамъоварии маълумот: мушоҳидаи шахсӣ, пурсиш ва сабту қайдҳои низ ба маврид истифода менамояд, ки дар баробари ҷаззобият ба муассири суҳан мусоидат мекунад. Ш. Мӯсо ҳамчун адиби публиксист дар пешниҳоди ҳалли масоили гуногуни иҷтимоӣ ғайриқалбона хосса зоҳир мекунад, ки ин дар баробари масъулияти шахрвандӣ, аз маҳорату касбияти ӯ дарак медиҳад.

Дар таҳияи очерк ва насли ҳуҷҷатӣ факт ва андеша ҷузъи муҳиму асосӣ ба ҳисоб

меравад. Публиксист фактҳои аҳамияти иҷтимоидоштаро чудо намуда, онҳоро коркард ва дар асари худ истифода мекунад. Аз ин рӯ, шинохт ва маърифати факти иҷтимоӣ ва мутобиқ гардонидани он бо андешаҳои муаллиф ва қаҳрамони очерк ҳам маҳорати баланди касбӣ ва ҳам масъулияти шаҳрвандиро тақозо мекунад. «Факти иҷтимоӣ, – менависад муҳаққиқ М. Муродӣ, – ҳамчун маҷмуи ҳаводиси якҷинсаи дорои аҳамияти ҷамъиятӣ, аслан рӯйдоди иҷтимоӣ муҳим ва зухуроти типиро фаро мегирад, ки аз ҷониби публиксист, дар таъба ба низоми муайян арзишҳо – ғояи пешбари ҷомеа, парадигмаҳои муҳимми идеологӣ, доираи ҷаҳонбинӣ, сатҳи маърифат ва мавқеи шаҳрвандӣ баррасӣ карда мешавад» [7, с. 13]. Публиксист ҳодисаву равандҳои иҷтимоиро ҳамаҷониба омӯхтаву таҳлил намуда, барои маърифати он аз ҷониби ҷомеа мусоидат мекунад. Масъулият ва рисолати публиксист ҳамчун неруи эҷодӣ, пеш аз ҳама, дарки воқеияти иҷтимоӣ аст. Аз ин рӯ, андеша, таассурот ва фикру мулоҳизаҳои публиксист ҳамеша бо ҷомеа баробар рушд мекунад. Қиссаи ҳуҷҷатии «Ҷасорат» аз ҷумлаи асарҳои публиксистест, ки қорнамоиҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро бо масъулияти маҳорати баланд таҷассум мекунад. Ин асари публиксистӣ аз қиссаву ҳикоя ва очеркҳо мураббаъ гардида, ҳар кадоме паҳлуи ҳоссаи ғайриҷаҳонӣ қорнамоиҳои Пешвои миллатро инъикосу баррасӣ менамоянд. Яке аз муҳаққиқони осори адабӣ публиксистии Ш. Мӯсо, профессор Ш. Солеҳов дар пешгуфтори ин китоб ба маврид навиштааст: «Устод Шералӣ Мӯсо дар таълифи насри публиксистӣ ва мустанади тоҷикӣ мақому ҷойгоҳи хос доранд ва маҷмуаи мазкур далели дигари дилбастагӣ ва ишқу алоқаи ҳоси нависанда ба ин навъи наср мебошад. Китоби ҳозир ҷунон ки ишора шуд, достони навбатии шӯҷоат ва ватанпарастии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад, ки он бешубҳа дар тарбияи наслҳои ҷавон, боло бурдани эҳсоси ватандӯстӣ ва ҳудӯғоҳию ҳудӯшносии миллии ҷавонони кишвар нақши муҳим мебозад» [11, с. 6].

Силсилаи қиссаву ҳикоя ва очеркҳои маҷмуаи «Ҷасорат»-и Ш. Мӯсо бешубҳа ба ҳастиву равони хонанда таъсири мусбат расонида, касро дар руҳияи ҳудӯшносиву ҳудӯғоҳии миллии, ифтихор доштан аз арзишҳои милливу давлатдорӣ, далериву шӯҷоатмандӣ, дӯст доштани миллату давлат ва баланд бардоштани мақому манзалати кишварамон дар арсаи минтақа ва ҷаҳон роҳнамоӣ мекунад. Маҷмуа аз пешгуфтор, панҷ боб ва ё қисмат, ба ҳусус «Ҷасорат», «Қалби бузург», «Бақои миллат», «Пайки сабз», «Пайвандгари марзҳо ва дилҳо» таркиб ёфтааст. Ҳар қисмати маҷмуаи мазкур ба таври ҳосса ҳислату ҷаҳонбинӣ, донишу хирад, матонат устуворӣ ва қорнамоиҳои Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро бозгӯ намуда, аз маҳорати баланди нигорандагии адиби публиксистии Ш. Мӯсо дарак медиҳад. Дар ибтидои қисса нигоранда бо усули муқолама гуфтугӯи бобову набараро роҷеъ ба фидокориҳои Пешвои миллат хеле ба маврид истифода кардааст, ки он хеле муассир мебошад. Ҷунончи:

«– Бобочон!

– Ҷони бобо!

– Эмомалӣ Раҳмон қаҳрамон аст?

Ҷашмони бобо меҳрубон ва нарму латиф гаштанду бо табассуми беандоза ширин самимона ба набара гуфт:

– Бале, Қаҳрамони Тоҷикистон аст.

Набараи кунҷков бо ҳаяҷон пурсид:

– Магар ӯ дар ҷанг қаҳрамон шуд?

– Не, не! – нидо кард бобо. – Осида бош! Ҳеҷ гоҳ хоҳони ҷанг набуду нест. Баракс, ба ҷанг хотима бахшид. Шоир беҳуда нагуфтааст: «Ҷавҳари мардӣ ҷу бошад, хоҷати шамшер нест». Бо ғояҳои олий, барои саодати дигарон ҳастии ҳудӯро нисор мекунад. Зеро ҷасорати беандоза дорад.

– Ҷасорат аз кучо пайдо мешавад?

– Ҷасорати ӯ аз муҳаббат ба Ватан сарчашма мегирад. Ватанро аз ҷонаш бештар дӯст медорад. Муҳаббаташ ба Ватан қиёснашаванда аст, ҷони бобо. Ҳамаи мо инро бояд аз ӯ

омӯзем.

Набера хушҳол шуд ва ҳисси ифтихор вучудахро фаро гирифт» [15, с. 9].

Дар охири қиссаи ҳуччати «Ҷасорат» публитсист Ш. Мӯсо мафҳуми «Ҷасорат»-ро дар ҳамоҳангӣ бо фаъолияти пурмаҳсулу ватандӯстонаи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баён дошта, хонандаро, баҳусус насли наврасу ҷавони кишварамонро, хушдор медиҳад, ки дар ҳифзу таҳкими соҳибистиклолию ваҳдати сартосарӣ ҳамеша таъкиди сарвари давлат «Хушёриву зиракии сиёсиро» аз даст надиханд ва саҳми худро дар ободиву шукуфоии ҷомеаи навини Тоҷикистон гузоранд, ҷалб менамояд.

«Зиҳӣ Ҷасорат!

Зиҳӣ Ҷасорат, ки бузургони тоҷикро зинда кардӣ, фарҳангу тамаддуни тоҷикро ба ҷаҳониён муаррифӣ намудӣ, номи «Тоҷик»-у «Тоҷикистон»-ро муаррифӣ карда, тоҷи каёнӣ аз нав бар сари тоҷик бигзоштию шукуҳи шаҳомати дигаре бахшидӣ!

Зиҳӣ Ҷасорат, ки ҷаҳонро ба ҳайрат овардӣ!

Зиҳӣ Ҷасорат, ки дасти хунини аҳриманзодагонро кӯтоҳ сохтӣ!

Раво бошад пеши Ҷасорат, ки аз нури донишу хирад саршор аст, сачда кунем!

Зеро Ҷасорат пирӯзиҳои бешумори фараҳбахшро ба мо ҳадя карда, ҳаётро бо камоли муҳаббат ва садоқат шукӯҳу шаҳомати тоза бахшида, чун нури хуршеди тобон роҳи моро ба сӯи фардои дурахшон мунаввар месозад!

Оре, бигзор дар олам файзу баракати Ҷасорат ҷовидон бошад!» [15, с. 94].

Баъд аз омӯзиш ва баррасии қиссаи ҳуччати «Ҷасорат» метавон ба хулосае омад, ки он ҳамчун манбаи илму дониш, таҳкимбахши эҳсоси худшиносиву ҳудогоҳии миллӣ, ифтихор доштан аз кишвару Пешвои миллати худ дар зехни хонанда ва тавсеаи ҷаҳонбинии ӯ таъсири мусбат мерасонад.

Тавачҷуҳи адибону публитсистон ба воқеияти иҷтимоӣ ба рушди маҳорати эҷодии онҳо замина гузоштааст. Журналистону публитсистон бо сокинони касбу кори гуногун мусоҳибаҳо намуда, факту далелҳои зиёд ҷамъ оварда онҳоро дар қолабҳои гуногуни жанрӣ рӯйи нашр меоваранд. «Очерк бе санад намешавад. Аммо санадхоро дониста ва бо мавқеъ истифода бурда тавоништан санъату сулуки очерк аст» [13, с. 110]. Ин махсусиятхоро адиби публитсист Ш. Мӯсо дарк намуда, аз рӯйи ин меъёр кор мегирад. Албатта, чунин муносибат барои дар оянда таълиф намудани жанрҳои хурду бузурги публитсистӣ, аз ҷумла лавҳаю очерк ва қиссаҳои ҳуччатӣ мусоидат мекунад.

Таҳқиқу баррасии масоили мазкур маълум намуд, ки фаъолмандии иҷтимоии адибону публитсистон, пеш аз ҳама, аз майлу хоҳиш, донишу маърифат, истеъдод, дарки қонуниятҳои эҷоду хунар вобастагии амиқ дорад. Адибони публитсист Б. Муртазо ва Ш. Мӯсо дар инъикоси воқеияти иҷтимоӣ ва аҳаммияти он барои рушди минбаъдаи маънавиёт, тарбияи ҳештаншиносии мардуми ҷомеа, маърифати амиқи ҳодисаву равандҳо ва рӯзгору фаъолияти инсонҳои касбу кори гуногун саҳм гузоштаанд. Умуман, шинохту маърифати фаъолмандии иҷтимоии эҷодкор ба офаридани асарҳои пурмазмун, ҷавобгӯ ба завқу хоҳиши хонанда мусоидат намудааст.

АДАБИЁТ:

1. Бақозода, Ҷ. Нависанда ва идеали замон / Ҷ. Бақозода. – Душанбе: Адиб, 1987. – 256 саҳ.
2. Бахтиёр, М. Нақби Истиклол (Қиссаи ҳуччатӣ) // М. Бахтиёр. – Душанбе: Адиб, 2007.
3. Бахтиёр, М. Нурофарин (Маҷмуаи асарҳои публитсистӣ) // М. Бахтиёр. – Душанбе: Бухоро, 2022. – 258 с.
4. Бозоров, Н. Сафарнома ҳамчун жанри публитсистика (Даструи таълимӣ барои донишҷӯёни факултаи журналистика) / Н. Бозоров. – Душанбе: Пойтахт, 2014. – 184 саҳ.
5. Гулов, С. Махсусияти очерки муосири тоҷик / С. Гулов. – Душанбе: Истеъдод, 2012. – 116 саҳ.

6. Демидчик, Л.Н. Таърихи адабиёти советии тоҷик (Иборат аз шаш чилд. Чилди дуюм.) / Л.Н. Демидчик. – Душанбе: Дониш, 1978. – 304 саҳ.
7. Муродӣ, М.Б. Нигоҳе ба публитсистикаи тоҷик дар садаи XX / М.Б. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2025. – 264 саҳ.
8. Муродов, М.Б. Аз замон то замон (Нигоҳе ба публитсистикаи тоҷик). – Душанбе: Шуҷоӣён, 2010.
9. Муртазоев, Б. ва дигарон Нуру нори Вахшрӯд // Б. Муртазоев., В. Фролов. – Душанбе: Ирфон, 2006.
10. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт (Бунёди пайванди калом ба бадеъ бо иҷтимоӣ) / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 2000.
11. Солеҳов Н. ва дигарон Муаммои назарияи публитсистика (Маводи дарсӣ) / Н. Солеҳов., А. Саъдуллоев. – Душанбе: Дақиқӣ, 2015. – 184 саҳ.
12. Станиславлева, В.Н. Л. Леонов – публицист / В.Н. Станиславлева. – М.: Изд-во Московского университета. – 1974.
13. Усмонов, И.К. Масъалаҳои очерки муосир / И.К. Усмонов // Садои Шарқ, 1986, №4. – саҳ. 108-112.
14. Шералӣ, М. Қадр ва ҷазо (Очеркҳо) // М. Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 288 саҳ.
15. Шералӣ, М. Ҷасорат (қисса, ҳикояҳо, очеркҳо) // М. Шералӣ. – Душанбе: Эр-граф. – 2016. – 276 с.
16. Шукуров, М. Таърихи адабиёти советии тоҷик (чилди 4) / М. Шукуров. – Душанбе: Аржанг, 1977. – 379. саҳ.

ФАЪОЛМАНДИИ ИҶТИМОИИ ЭҶОДКОР ДАР ТАҲИЯИ АСАРИ ПУБЛИТСИСТӢ (ДАР МИСОЛИ ФАЪОЛИЯТИ ПУБЛИТСИСТИИ БАХТИЁР МУРТАЗО ВА ШЕРАЛӢ МӢСО)

Муаллиф дар мақолаи мазкур фаъолмандии иҷтимоии эҷодкорро дар таҳияи асари публитсистӣ, бахусус дар мисоли фаъолияти адабӣ публитсистии Нависандагони халқии Тоҷикистон, дорандагони ҷоизаи адабии ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Бахтиёр Муртазо ва Шералӣ Мӯсо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Ба таъкиди муаллиф воситаҳои фаъолмандии иҷтимоии эҷодкор ҳангоми таҳияи асари публитсистӣ, пеш аз ҳама, ба дарки амиқи воқеияти замон, маърифати рӯйдодҳо, падидаву зӯҳурот, нақши шахсиятҳои алоҳида ва таъсири онҳо дар бартараф намудани мушкилоти ҷомеа ва амсоли ин вобаста аст. Аз ин рӯ, публитсист ҳолат ва вазъияте, ки шояд дигар мардуми оддӣ онро дарк кардаву дида наметавонанд, ба он тавачҷӯҳӣ амиқ зоҳир намуда, ҳамаҷониба ин воқеа ва ё равандро омӯхта, таҳлил намуда, сипас барои маърифати он ба дигарон ёрӣ мерасонад.

Фаъолмандии иҷтимоии эҷодкор ва инъикоси амиқи воқеият имкон фароҳам меоварад, ки ҷомеа аз воситаҳои зараррасон эъмин бошад ва ҳамаҷониба рушд кунад. Ҳамчунин фаъолмандии иҷтимоии публитсист зимни таълифи асарҳои публитсистӣ дар фаъолият ва андешаҳои қаҳрамонҳои мусбати худ ҷой намудани беҳтарин хислатҳои ҳақиқати инсонӣ мебошад, то ин ки ба он мардуми ҷомеа пайравӣ намоянд. Ҳар қадар фаъолмандии иҷтимоии эҷодкор бешитар бошад, мардуми ҷомеа донишманд, масъулиятиносо, ободгару созанда ва саҳмгузор дар пешрафти давлат мегарданд.

Калидвожа: Бахтиёр Муртазо, Шералӣ Мӯсо, публитсистика, публитсист, очерк, қиссаҳои ҳуҷҷатӣ, фаъолмандии иҷтимоӣ, эҷодкор, асар, воқеияти иҷтимоӣ, бадеият, инъикос, рӯйдод, раванд.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипов Сангимурад Исмаилович номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи рӯзманигории факултети филологияи тоҷик, Ходими калони илмӣ Раёсати илм ва инноватсияи Муассисаи давлатии таълими «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав».

Суроға: Тоҷикистон, 735140, ш. Бохтар, кӯч. Раҷаб Воҳидов, хонаи 78. Тел: (+992) 918-13-03-59. Электронная почта: sangimurods1989@gmail.com.

СОЦИАЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ В СОЗДАНИИ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАХТИЁРА МУРТАЗО И ШЕРАЛИ МУСО)

В данной статье автор рассматривает социальную активность творческой личности в создании публицистического произведения, в частности на примере литературно-публицистической деятельности Народных писателей Таджикистана, лауреатов литературной премии имени Абуабдулло Рудаки Бахтиёра Муртазо и Шерали Мусо. По утверждению автора, средства проявления социальной активности творческой личности при создании публицистического произведения, прежде всего, связаны с глубоким пониманием действительности современности, осмыслением событий, явлений и процессов, определением роли отдельных личностей и их влияния на решение общественных проблем и т. д. Поэтому публицист обращает глубокое внимание на те обстоятельства и ситуации, которые, возможно, обычные люди не способны в полной мере осознать и увидеть, всесторонне изучает и анализирует данное событие или процесс, а затем способствует его осмыслению и познанию другими.

Социальная активность творческой личности и глубокое отражение действительности создают возможность оградить общество от вредоносных явлений и обеспечить его всестороннее развитие. Вместе с тем социальная активность публициста при создании публицистических произведений заключается также в отражении лучших нравственных качеств человека в деятельности и взглядах положительных героев, чтобы представители общества могли следовать их примеру. Чем выше социальная активность творческой личности, тем более образованными, ответственными, созидательными и деятельными становятся представители общества, внося свой вклад в развитие государства.

Ключевые слова: Бахтиёр Муртазо, Шерали Мусо, публицистика, публицист, очерк, документальные повести, социальная активность, творческая личность, произведение, социальная действительность, художественность, отражение, событие, процесс.

Информация об авторе: Шарипов Сангимурод Исмагуллоевич, кандидат филологических наук, доцент кафедры журналистики факультета таджикской филологии, старший научный сотрудник отдела науки и инноваций Государственного образовательного учреждения «Бохтарский государственный университет имени Носири Хусрава».

Адрес: Таджикистан, 735140, город Бохтар, ул. Раджаба Вохидова, дом 78. Тел.: (+992) 918-13-03-59, эл. почта: sangimurods1989@gmail.com.

SOCIAL ENGAGEMENT OF THE CREATIVE PERSONALITY IN THE CREATION OF A JOURNALISTIC WORK (BASED ON THE JOURNALISTIC ACTIVITIES OF BAKHTIYOR MURTAZO AND SHERALI MUSO)

This article examines the social engagement of the creative personality in the creation of a journalistic work, particularly through the literary and journalistic activities of the People's Writers of Tajikistan and recipients of the Abuabdullo Rudaki Literary Prize, Bakhtiyor Murtazo and Sherali Muso. According to the author, the means of expressing the social engagement of a creative personality in the creation of a journalistic work are primarily associated with a profound understanding of contemporary reality, the comprehension of events, phenomena and processes, as well as the recognition of the role of individual personalities and their influence on addressing social problems, among other factors. Therefore, a journalist pays close attention to circumstances and situations that ordinary people may not be able to fully perceive or understand, thoroughly studies and analyzes a particular event or process, and subsequently contributes to its understanding and interpretation by others.

The social engagement of the creative personality and the profound reflection of reality make it possible to protect society from harmful phenomena and contribute to its comprehensive development. Furthermore, the social engagement of a journalist in creating journalistic works is also manifested in portraying the best moral qualities of human beings through the actions and views of positive characters, so that members of society may follow their example. The greater the social engagement of the creative personality, the more knowledgeable, responsible, constructive and socially active members of society become, thereby contributing to the development and progress of the state.

Keywords: Bakhtiyor Murtazo, Sherali Muso, journalism, journalist, essay, documentary narratives, social engagement, creative personality, work, social reality, artistic quality, reflection, event,

process.

Author Information: Sangimurod Ismatullovich Sharipov, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Journalism (Faculty of Tajik Philology), and Senior Researcher at the Department of Science and Innovation, Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav.

Address: 78 Rajab Vohidov St., Bokhtar, 735140, Tajikistan. Tel.: (+992) 918-13-03-59; E-mail: sangimurods1989@gmail.com.

УДК: 811.222.8

ИСТИЛОҲОТИ ЗИРОАТКОРӢ ДАР ГӢЙИШИ ТОЧИКЗАБОНОНИ ВОДИИ ГОРОН Шердилова С.Ф.

Донишгоҳи байналмилалӣ саёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки то имрӯз луғати лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ аз нигоҳи мавзӯ ба таври пурра ва мукамал омӯхта нашудааст. Дар ҳоле ки дар забоншиносии тоҷик ин яке аз масъалаҳои ниҳоят муҳим ва мубрам маҳсуб меёбад. Луғати гӯиши тоҷикзабонони водии Горон ва дигар гӯишҳое, ки дар атрофи Горон интишор доранд, то имрӯз мавриди таҳқиқ ва гурӯҳбандии пурра қарор нагирифтаанд. Таркиби луғавии ҳар лаҳҷаву гӯишҳо чун забони адабии ҳозираи тоҷик рангорангу гуногун аст.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханрониҳояшон қайд намудаанд, ки «Ҳарчанд то Истиқлолият тавассути омӯзиши асотир, фолклор, этнография ва этимологияи мардуми тоҷик қорҳои назаррас ба анҷом расида бошанд ҳам, аммо паҳлуҳои норавшан дар ин самт ҳоло низ ба мушоҳида мерасанд. Ҳамзамон қисми зиёди маводе, ки дар осорхонаҳо ва озмоишгоҳҳои илмӣ пажӯҳишӣ ҷамъоварӣ шудаанд, то ҳанӯз бе таҳқиқу баррасӣ мондаанд ва баъзе аз онҳо дар ҳолати нобудшавӣ қарор доранд [6, 1]. Таҳқиқоти илмӣ этнографӣ дар Тоҷикистон аз солҳои 1920-ум шурӯъ шудааст. Пажӯҳишҳои нахустини этнографӣ аз тарафи олимони рус М. С. Андреев, А. А. Семёнов, Н. А. Кисляков, Е. М. Пешерева ва дигарон анҷом дода шудаанд. Сипас мардумшиносони тоҷик М. Раҳимов, Н. Нурҷонов, О. Муродов, И. Муҳиддинов, А. Мардонова, Н. Турсунов, У. Ҷаҳонов, Х. Эшонкулов, М. Ҳомидҷонова ва инчунин этнографҳои тоҷикшиноси рус Н. Н. Ершов, З. А. Широкова, А. Давидов, А. К. Писарчик, Р. Л. Неменова ва дигарон ба омӯзиши ва таҳлили этнографияи сокинони минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон машғул шуда, асарҳои илмӣ офариданд.

Дар баробари ин, калимаву истилоҳоте, ки ба бахшҳои маишату маърифати ворисони гӯиши тоҷикзабонони водии Горон иртибот мегиранд, низ кам нестанд.

Лексикаи соҳавии гӯиши тоҷикзабонони водии Горон як қисми ҷудонапазири лексикаи касбии забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Омӯзиши лексикаи соҳавии гӯиши тоҷикзабонони водии Горон аз як тараф, барои такмил додан ва пурра сохтани қабатҳои гуногуни таркиби луғавии забони адабии тоҷик аҳаммият пайдо намояд, аз тарафи дигар, барои тартиб додани луғатҳои соҳавӣ, истилоҳоти дар бахшҳои гуногуни касбу ҳунар ва ба тартиб даровардану рушд бахшидани ҷиҳатҳои маъноии истилоҳоти забони тоҷикӣ дар маҷмӯъ аҳаммияти муҳим дорад. Қабати асосии лексикаи гӯиши тоҷикзабонони водии Горон аз ҷиҳати таркиб хусусияти умумитоҷикӣ дорад ва бо вучуди ин дар гӯиши мазкур боз калимаҳое истеъмол меёбанд, ки онҳо ҳоси ин гӯиш мебошанд ва ҳаёти мардуми таҷойиро фаро гирифта, як қисми муҳимми лексикаи онро ташкил медиҳанд.

Барои таҳқиқи ҳамаҷонибаи таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва қонуниятҳои инкишофи он омӯзишу баррасии илмӣ лексикаи касбу ҳунар аҳаммияти муҳим дорад. Лексикаи касбу ҳунар дар забоншиносии тоҷик яке аз мавзӯҳои камтаҳқиқшуда ба шумор меравад. Дар ин бобат мақолаҳои алоҳида ба таъъ расида, чанд рисолаи номзадӣ дифоъ шуда бошанд ҳам, ҳанӯз онҳо тамоми соҳаҳои касбу ҳунарро фаро гирифта наметавонанд. Аз ҷумла, асару мақолаҳои В. Қосимов доир ба лексикаи касбу ҳунар дар шеваи тоҷикони Самарқанд, Ф. Зикриёев, А. Холова оид ба лексикаи ороишию бофандагӣ дар забони

точикӣ ва дигар осорро метавон номбар кард, вале мавзуи лексикаи соҳаи ҳунармандӣ дар водии Ғорон то ҳол ба таври пурра омӯхта нашудааст.

Қабати асосии лексикаи гӯйиши Ғорон аз ҷиҳати таркиби иҷтимоии худ хусусияти умумиточикӣ дорад. Бо вучуди ин, дар гӯйиши мазкур боз калимаҳое истеъмол меёбанд, ки онҳо лаҳҷавианд ва ҳаёти мардуми бумиро фаро гирифта, як қисми муҳимми лексикаи онро ташкил медиҳанд. Ин вожаҳо бештар дар соҳаи ҳунармандӣ ва фаъолияти ҳунарии мардум ба назар мерасанд. Ҳунармандӣ дар Ғорон тайи чандин асрҳо боз идома дорад ва то имрӯз бисёре аз намудҳои он дар ин водӣ ривочу раванқ ёфта истодаанд.

Косибони Ғорон ба бештар аз чанд намуди ҳунармандӣ машғул буданд, ки мутаассифона, бисёр навъҳои ҳунармандӣ дар айни замон аз байн рафтаанд. Занҳои Ғоронзамин дар ҳунармандӣ аз қадим шухрат доштанд ва имрӯз ҳам онро идома медиҳанд. Онҳо касбҳои дӯзандагӣ, буррандагӣ, ресандагӣ, намадмоӣ, ҷӯроббофӣ, токидӯзӣ, бандбофӣ, рангуборгарӣ, муҳрабофӣ, кулолӣ ва дигарҳоро аз аҷдодон ба насли имрӯза оварда расониданд. Маҳз занҳо арзишҳои қадимии халқи моро гиромӣ дошта, расму оин ва ҳунариҳои хубро пос медоранд ва арҷ мегузоранд.

Вожаву истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ дар лексикаи гӯйиши тоҷикзабонони водии Ғорон хеле зиёданд ва тамоми бахшҳои фаъолияти ҳунармандии мардуми таҳҷоиро дар бар мегиранд.

Соҳаи зироаткорӣ яке аз соҳаҳои муҳим дар кӯҳистон буда, бахусус, ки водии Ғорон яке аз водии кӯҳӣ мебошад, шугли мардуми ин водӣ бештар ба соҳаи зироаткорӣ мебошад, дар ташаккул ва рушди захираи луғавии забони тоҷикӣ нақши назаррас доранд. Истилоҳоти марбут ба зироаткорӣ дар баробари инъикоси фаъолияти меҳнатӣ, таҷрибаи чандинсолаи кишоварзӣ, тарзи зиндагӣ, урфу одат ва ҷаҳонбинии мардум, хусусиятҳои истифодаи гӯйиши он маҳалро таҷассум менамояд. Аз ин рӯ, омӯзиши истилоҳоти зироаткорӣ дар гӯйиши тоҷикзабонони водии Ғорон барои муайян намудани сарчашмаҳои ташаккул, хусусиятҳои маъноӣ ва роҳҳои қорбурди воҳидҳои луғавии гӯйиш аҳамияти муҳимми забоншиносӣ дорад.

Тоҷикистон аз қадим боз маскани зироати дунё ба шумор меравад. «Дар асрҳои VI-VII маданияти зироатчиёни Осиёи Миёна бо таракқиёти пурҷӯшӯ хурӯш расида будааст. Дар асри VII, вақте ки арабҳо аз Амударё мегузаранд, боигарии Осиёи Миёна онҳоро ба ҳайрат меоварад. Боғҳои ин ҷойро онҳо боғҳои фармондеҳи «муъминон» номидаанд» [2, 5]. Имрӯз вожаҳои марбут ба бахшҳои зироаткорӣ як ҳиссаи калон ва аз ҳама сермаводи лексикаи забонамонро ташкил медиҳанд. Оид ба ин соҳа муҳаққиқон Р.Л. Неменова «Таджики Варзоба», Н.А. Кислякова, А.К. Писарчик «Таджики Каратегина и Дарваза» таҳқиқоти этнолингвистӣ намуда, як қисми муҳаққиқон ҷиҳати лексикӣ ин соҳаро таҳлилу баррасӣ намудаанд. Доир ба зироаткории мардумони Бадахшон муҳаққиқ И. Муҳиддинов кори илмӣ анҷом дода, монографияи ӯ бо номи «Особенности традиционного земледельческого хозяйства припамирских народностей» нашр гардидааст. Ӯ хусусиятҳои этнографии кишоварзиро дар минтақаҳои баландкӯҳ, инчунин нақши анъанаҳои этникӣ дар соҳаи кишоварзӣ, хусусиятҳои этнографии обёрии сунъиро дар соҳаи кишоварзӣ дар байни тоҷикони Бадахшон: язғуломиҳо, рӯшонӣҳо, бартангиҳо, шугнониҳо, ишкошимиҳо, вахониҳо ва ҳамчунин тоҷикони Ванҷ ва Ғорон ба риштаи таҳқиқ кашидааст [5, 3-170].

Соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои маъмули мардуми Ғорон ба ҳисоб меравад. Аз қадиммулайём мардуми ин водӣ ба кишоварзӣ машғул буданд ва ин анъана то имрӯз ҳам дар ин водӣ ривочу раванқ ёфтааст. Дар Ғорон ба ин соҳаи маъмул ҳам мардон ва ҳам занон машғул мебошанд.

Водии Ғорон аз минтақаҳои мебошад, ки дар он суннатҳои бахши зироаткорӣ ва таҷрибаи мардумии кишоварзӣ дар давоми асрҳо ташаккул ёфта, дар гӯйиши сокинони он доираи муайяни истилоҳоти хоси соҳа ба вучуд омадааст. Баррасии ин истилоҳи имкон медиҳад, ки муносибати байни забон ва фаъолияти истеҳсолии мардум, таъсири муҳити ҷуғрофӣ ва ташаккули луғати соҳавӣ муайян карда шавад.

Машғулияти асосии кишоварзони Ғорон дар бахши зироат бештар ғаллакорӣ, обҷакарӣ мебошад ва тамоми калимаву истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ дар иртибот ба ҳамин

бахшҳо ба зуҳур меоянд. Чорводорӣ ва боғдорӣ паҳлуи дигари ғаъолияти сокинони ин минтақаи кӯхистони Тоҷикистонро ташкил медиҳанд, ки дар ин соҳаҳо низ истилоҳоти ба он марбут хеле зиёданд.

Муҳимияти мавзӯ дар он аён мегардад, ки қисми зиёди истилоҳоти маҳаллии зироаткорӣ дар доираи як минтақа истифода шуда, бо тағйир ёфтани тарзи зисту зиндагӣ, хоҷагидорӣ, ворид шудани технологияҳои муосири кишоварзӣ ва коҳиш ёфтани истифодаи баъзе унсурҳои луғавии суннатӣ метавонад аз доираи истеъмоли берун шаванд. Аз ин рӯ, таҳқиқ ва ҷамъоварии чунин воҳидҳои луғавӣ барои ҳифзи мероси забонӣ ва фарҳангии халқ аҳаммияти махсус дорад.

Навгониҳои илмӣ мақола дар он ифода меёбад, ки истилоҳоти зироаткорӣ дар ғӯйиши тоҷикзабонони водии Ғорон ба таври махсус ва маҷмӯӣ аз ҷиҳати ташаккул, маъно ва вижагиҳои корбурд мавриди таҳқиқ қарор мегирад. Инчунин хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва сохториҳои истилоҳоти зироаткорӣ, муайян сохтани вижагиҳои хоси маҳаллии онҳо ва муайян намудани ҷойҳои ин гурӯҳи истилоҳот дар низомии луғавии ғӯйиши тоҷикзабонони водии Ғорон зоҳир мегардад.

Калимаву истилоҳоти бахши ғаллакорӣ. Ғаллакорӣ як бахши махсуси соҳаи зироаткорӣ буда, муҳимтарин ғаъолияти мардуми Ғорон ба шумор меравад. Калимаву истилоҳоти марбут ба ин соҳа, пеш аз ҳама, номи анвои ғалла, қисмҳои ҷудогонаи ғалладона, рафти кишту қор ва қорқарди замин, амалиёти марди деҳқон дар мавриди ҷамъовардани ҳосили зироат ва монанди инҳоро дар бар мегиранд.

Дар лексикаи ғӯйиши тоҷикзабонони водии Ғорон номи аксарияти навъҳои ғалладона, бо калимаҳои умумиточикӣ ифода меёбанд, аз қабили **гандъм** (гандум), нахӯд, лубиё, майса, ҷав, мош, **бъринч** (биринч), **боқло** (як навъи лубиё). Ҷуворимаққаро дар ғӯйиши тоҷикони Ғорон бо истилоҳи **къкъруз** ном мебаранд, ки он иқтибос аз калимаи русист. Дар дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ бошад бештар дар шакли **чигорӣ** истифода бурда мешаванд. **Қъкъруз** (ҷуворимаққа), **къкърузи сьфедак** (ҷувории сафед), **къкърузи сьрхак** (ҷувории сурх), **майса** (гандум ё ҷави нав аз замин баромада).

Номи навъҳои боқило: боқлои сийа (боқилои сиеҳ), **боқлои сьфед** (боқилои сафед), **боқлои лашъқдор** (боқлои ҷавдор).

Дар водии Ғорон зироатҳои полизиро ба тариқи **побел** (бо бел нарма қардан) қардани замин, меқоранд аммо заминҳои қалони қорамро ба воситаи барзагов шудгор меқунанд. Аввалан, сабзавоти полизиро **авгон** (ниҳол) қарда, сипас баъди нарма қардани замин бароварда, ниҳолҳоро дар **волч** (ҷўяк) мешиноманд. Дар бахшҳои ғаллакорӣ ва обҷақорӣ дар ғӯйиши тоҷикони Ғорон се гурӯҳи истилоҳот ба қор бурда мешаванд.

1. Истилоҳоте, ки хусусияти умумиточикӣ доранд. Аз қабили **гандъм** (гандум), майса, **гандъми баорӣ** (гандуми баҳорӣ), **гандъми тирамой** (гандуми тирамоҳӣ), пиёз, қаду, **харбъза** (харбуза), **тарбъз** (тарбуз), **търб** (турб), бодиринг, лаблабу, **қанор** (линчаи қалон), мола, **сихмола** (асбоб барои ҳамвор қардани замин), **гъл қардан** (гул қардан), ҷўяк баровардан, **шъкъфтан** (шуқуфтан), **хърман** (хирман), **ов додан** (об додан), нарма қардан, пору задан, **хъшова қардан** (хишова қардан).

Мола, олоти деҳқонӣ, ки барои ҳамвор намудани қабати болоии хок, майда қардани қулӯхпораҳо пешбинӣ шудааст. Мола яке аз усулҳои асосии киштбоб қардани хок мебошад. Дар гузашта барои тахту ҳамвор қардани замини киштзор аз **сихмола** (навъи мола) ё **тахтамола** истифода мебарданд. Он ҷўби сихдоре буд, ки ба ҷуфти гов баста мешуд, ки ин анъана дар дигар навоии Тоҷикистон ҳам маъмул буд.

2. Истилоҳоте, ки дар ғӯйиши Ғорон ва дигар лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳи он ба қор мераванд: **сьрхак** (гандуми сурхак), **сьфедак** (гандуми сафедак), **ҷойдорӣ** (гандуми ҷойдорӣ).

3. Истилоҳоте, ки хоси ғӯйиши Ғоронанд: ҳангоми қорқарди зироаткорӣ истифода мебаранд: **перуа қардан** (қоҳро аз гандум ба воситаи қорӯб ҷудо қардан), **кълуха** (гирд), **дърозък** (дароз), **сарчу/нарчу баровърдан** (ҷўй баровардан, ҷўе, ки ба он оби умумӣ меояд ва баъд ба дигар ҷўяқҳо тақсим мешавад), **волч задан** (ҷўяк баровардан), **кетман**

кардан (каланд кардан), **съст кардан** (назм кардан), **хокпеч кардан**, **чакал** (замини хурд). «Агар замин бисёр хурд бошаду дар он на зиёда аз 8-кг гандум чошанд, вай замин ҳисоб намешавад ва онро **чакал** меноманд, ки калимаи аҷиб буда, васеъ паҳншаванда аст» [1, 27]. Калимаи **чакал** дар Ғорон ба воситаи пасванди –ёк ҳамроҳ гардида **чакалък**-ро ифода мекунад. **Имсол да чакалъкмон картошка шонда бўдем.** (*Имсол дар замини хурдакамон картошка шонда будем*).

Бахши даравгарӣ. Дар водии Ғорон, ки мардуми он ҷо ба кишоварзӣ ва чорводорӣ машғуланд, дар давраи тобистону тирамоҳ дар деҳот барои зимистонгузаронӣ, хӯроки чорво алаф дарав мекунанд. Пас аз дарави **ках** (алафи хушкшуда) онҳоро **дарза** мебаранд. Баъдан, ки дарзаҳои алаф хушк шуданд, онҳоро дар боми оғил **ли** (лай, тудай алаф) мезананд. Ба ин касб ҳам мардон ва ҳам занон машғул мебошанд.

Олотҳое, ки барои дарави алаф истифода мебаранд: **дос** (доси алафдаравӣ), **доси майда** (доси хурд), **доси калон** (доси калон), **доси гандъмдъравӣ** (доси гандумдаравӣ), **доси боклодъравӣ** (доси бокилодаравӣ).

Гандумро пас аз каме хушк шудан **ғанък** мебаранд, сипас **сарчук** (ду дарзаро рост сарбасар мондан) мекунанд. Вақте ки гандум хушк шуд, мардҳо хирманро тайёр карда, гандумро дар хирман бо барзаговҳо мекӯбанд.

Калимаҳои мансуби бахши хирманкӯбӣ: Хирманкӯбӣ, чараёни кӯфта ҷудо кардани ғалла дар хирман мебошад. Кишоварзон баъди мавсими дарави зироати ғалладона гандум, ҷавро банд баста, тавассути хар ё мошин ба хирманҷой интиқол медиҳанд. Хирманҷой қитъаи тахту ҳамворест, ки барои кӯфтани зироати ғалладона пешбинӣ шудааст. Баъди ба хирманҷой кашида шудани бандҳои гандум, деҳқон бандинаҳоро кушода, пояҳои гандумро дар хирманҷо ба шакли доира паҳн мекунад ва говҳои кориро бо **анҷан** (махсус гарданбанди аз химча бофташуда) аз гарданашон қатора баста, ба хирманкӯбӣ сар мекунанд. Барои он ки говҳо дар рафти хирман бо як маром дар хирман давр зананд, даҳони говҳоро бо **фъкбанд** (фукбанд, даҳонбанд) мебаранд. Говҳои боқувватро одатан аз қатори аввал мебардад. Пояҳои гандумро вақти кӯфтан барои он ки хубтар ва тезтар майда шавад, ҳар замон бо шохин – панҷшоха тагурӯ мекунанд. Хирман маъмулан ҳангоми мусоид будани боду ҳаво ҳар бегоҳӣ сурат мегирад. Вақте ки гандум кӯфта шуд, марҳалаи аз қоҳ ҷудо кардани дон фаро мерасад. Барои ин деҳқон ғаллаи кӯфташударо дар мобайни хирман **хъм** (хуми гандум) мекунад ва ҳангоми вазидани боди мусоид ба бод кардани он шурӯъ мекунанд.

Номи умумии сабзавот: **лаблабу**, **лаблабуи сърхак** (лаблабуи сурх), **зардак** (сабзӣ), **картошкаи сьфедак** (картошкаи сафед), **картошкаи сърхак** (картошкаи сурх), **картошкаи чойдорӣ** (картошкаи худӣ ҳамон маҳал), **пиёз** (пиёз), **пиёзи сърхак** (пиёзи сурх), **пиёзи сьфедак** (пиёзи сафед), **каду**, **кадуи сьфед** (кадуи сафед), **кадуи сърх** (кадуи сурх), **памидор**, **памидори сърхак** (памидори сурх), **памидори дърозък** (памидори дарозшакл), **памидори майда** (памидори майдашакл), **бодъринг** (бодиринг), **бодъринги дарозък** (бодиринги шаклаш дароз), **бодиринги кълуха** (бодиринг гирдшакл).

Дар лексикаи соҳаи кишоварзӣ Ғорон 3 навъи калимаҳо мавриди истифода қарор мегиранд:

1. Калимаҳои умумиточикӣ: картошка, бодиринг, памидор, гандум, пиёз, гашниз, ҷав, мош ва ғ.

2. Калимаҳои хоси лаҳҷа: **кафа** (алафҳои бегона), **қанор** (халтаи калон барои қоҳ), **перуа кардан** (қоҳро аз гандум ба воситаи чорӯб ҷудо кардан), **авгон** (ниҳол).

3. Калимаҳои иқтибосӣ: **фасол** (лубиё), **къкъруз** (чуворӣ).

Истилоҳоти соҳаи зироаткорӣ як қабати калони лексикаи ғӯйиши тоҷикзабонони водии Ғоронро ташкил медиҳанд. Лексикаи соҳаи зироаткорӣ дар асоси маводи ин ё он лаҳҷаи забони тоҷикӣ то имрӯз каму беш омӯхта шудааст аммо таҳқиқоти пурраву ҳамаарафа анҷом дода нашудааст.

Омӯзиши истилоҳоти зироаткории водии Ғорон собит месозад, ки ин ғӯйиш ганҷинаи бойи луғавии забони тоҷикиро дар худ нигоҳ доштааст. Ин истилоҳот на танҳо воситаи муошират, балки инъикоси тарзи зиндагӣ дар шароити кӯхистон мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Андреев М.С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму Дари) Вип. 2 – Тр. Ин. та истории, археологии и этнографии, т. 11. / М. С. Андреев. – С: -1958. – 152 с.
2. Гулмамадов М. Ба ёрии сабзавоткорон. / М. Гулмамадов. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 111 с.
3. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. ҷ. 1. – Душанбе: 2012. – 668 с.
4. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. ҷ. 2. – Душанбе: 2017. – 760 с. 55.
5. Муҳиддинов И. Особенности традиционного земледельческого хозяйства припамирских народностей в 19-начале 20 века. / И. Муҳиддинов. – Душанбе: 1984. – 192 с.
6. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Пайванд. – Душанбе: 2019, №4. – 128 с.
7. Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 2017. – 670 с.
8. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. ҷ. 1. – Душанбе: Дониш, 2004. – 460 с.
9. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. ҷ. 2. Душанбе: Дониш, 2005. – 461 с.
10. Шердилова С.Ф. Таҳқиқоти этнолингвистикии лексикаи ғӯйиши тоҷикони водии Ғорон (аз гурӯҳи лаҳҷаҳои шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ). // С.Ф. Шердилова. – Душанбе: Сармад – компания, 2026. -141 с.

ИСТИЛОҲОТИ ЗИРОАТКОРӢ ДАР ҒӢЙИШИ ТОҶИКЗАБОНОНИ ВОДИИ ҒОРОН

Дар мақола вожаву калимаҳои соҳаи зироаткорӣ дар ғӯйиши тоҷикзабонони водии Ғорон мавриди таҳқиқи илмӣ қарор гирифтааст. Мақсади асосии таҳқиқот муайян намудани таркиби лугавӣ, манбаъҳои ташаққул маъно, хусусиятҳои сохторӣ маъноӣ ва вижаҳои қорбурди истилоҳоти марбут ба соҳаи зироаткорӣ дар ғӯйиши сокинони маҳаллӣ мебошад. Лексикаи соҳавии ғӯйиши тоҷикзабонони водии Ғорон як қисми ҷудонапазири лексикаи касбии забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Омӯзиши лексикаи соҳавии ғӯйиши тоҷикзабонони водии Ғорон аз як тараф, барои тақмил додан ва пурра сохтани қабатҳои гуногуни таркиби лугавии забони адабии тоҷик аҳамият пайдо намояд, аз тарафи дигар, барои тартиб додани лугатҳои соҳавӣ, истилоҳотӣ дар бахшҳои гуногуни касбу ҳунар ва ба тартиб даровардани рушд бахшидани ҷиҳатҳои маъноии истилоҳоти забони тоҷикӣ дар маҷмӯъ аҳамияти муҳим дорад. Қабати асосии лексикаи ғӯйиши тоҷикзабонони водии Ғорон аз ҷиҳати таркиб хусусияти умумитоҷикӣ дорад ва бо вучуди ин дар ғӯйиши мазкур боз калимаҳои истеъмол меёбанд, ки онҳо хоси ин ғӯйиши мебошанд ва ҳаёти мардуми таҳҷойиро фаро гирифта, як қисми муҳими лексикаи онро таъкил медиҳанд.

Вожаҳои калидӣ: лексикаи соҳавӣ, касбу ҳунар, қорбурди истилоҳот, истилоҳоти зироаткорӣ, бахши ғалладонагӣ, калимаҳои хоси лаҳҷа, калимаҳои умумитоҷикӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шердилова Сурайё Фармонбековна –Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, и. в. дотсенти кафедраи забон ва фарҳанг. Суроға: 734055, Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Борбад 48/5, E-mail: sshherdilova@bk.ru Тел: +(992) 908-03-55-88

ТЕРМИНАЛОГИЯ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ В ГОВОРЕ ТАДЖИКОВЯЗЫЧНОГО НАСЕЛЕНИЯ ДОЛИНЫ ГОРОН

В данной статье представлен научный анализ земледельческой терминологии в говоре таджикоязычного населения долины Горон. Основная цель исследования — определить лексический состав, источники формирования значений, структурно-семантические характеристики и особенности употребления земледельческой терминологии в рамках местного диалекта. Специальная лексика диалекта, на котором говорят таджики в долине Горон, считается неотъемлемой частью профессиональной лексики таджикского языка. Изучение специальной лексики диалекта, на котором говорят таджики в долине Горон, важно по двум причинам: с одной стороны, это способствует уточнению и обогащению различных пластов лексики таджикского литературного языка; с другой — имеет решающее значение для составления специализированных и технических словарей, охватывающих различные ремесла и профессии, а также для

систематизации и развития семантических аспектов таджикской терминологии в целом. Основной словарный состав диалекта, на котором говорит таджикское население долины Горон, обладает общими характеристиками таджикского языка; тем не менее, этот диалект также включает специфические слова — уникальные для данной языковой разновидности, — которые отражают уклад жизни местного населения и составляют значительную часть его лексики.

Ключевые слова: отраслевая лексика, профессия и ремесло, использование терминологии, терминология растениеводства, зерновой сектор, диалектные слова, общетаджикские слова.

Сведения об авторах: Шердилова Сурайё Фармонбековна –Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат филологических наук, и. доцент кафедры язык и культура, Адрес: 734055, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Борбад 48/5, E-mail ssherdilova@bk.ru Тел: +(992) 908-03-55-88

THE TERMINOLOGY OF AGRICULTURE IN THE DIALECT OF THE TAJIK-SPEAKING POPULATION OF THE GORON VALLEY

This article presents a scholarly analysis of crop-farming terminology in the dialect of Tajik speakers in the Goron valley. The primary objective of the study is to determine the lexical composition, sources of semantic formation, structural-semantic characteristics, and usage patterns of crop-farming terminology within the local dialect. The specialized vocabulary of the dialect spoken by Tajik speakers in the Ghoron valley is considered an integral part of the professional vocabulary of the Tajik language. Studying the specialized vocabulary of the dialect spoken by Tajik speakers in the Ghoron valley is significant for two reasons: on the one hand, it helps refine and enrich the various layers of the Tajik literary language's lexicon; on the other, it is crucial for compiling specialized and technical dictionaries across various trades and professions, as well as for systematizing and developing the semantic aspects of Tajik terminology as a whole. The core vocabulary of the dialect spoken by the Tajik population of the Ghoron Valley shares the general characteristics of the Tajik language; nevertheless, the dialect also employs specific words—unique to this variety of speech—that reflect the lives of the local people and constitute a significant part of its lexicon.

Keywords: industry vocabulary, profession and craft, use of terminology, terminology of crop production, grain sector, dialect words, common Tajik words.

Information about the author: Sherdilova Surayo Farmonbekovna - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, a. associate professor at the Department of Language and culture. Address: 734055, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Borbad Str., 48/5 a. E-mail ssherdilova@bk.ru Тел: +(992) 908-03-55-88

МУНДАРИҶА - СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ – ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Аноятишоева Ф.А., Гадомамадова С.Н.</i> ИННОВАТСИЯ ВА ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДӢ ДАР ВМКБ.....	3
<i>Искандаршоева З.К., Мавлоназарова Н.Г.</i> ИНФРАСОХТОРИ САӢӢӢӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ КАЛИДИИ ТАШАККУЛИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ САӢӢӢӢ ДАР ВМКБ.....	9
<i>Курбонзода Б.Д.</i> АДАПТАЦИЯ ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА КАРДНОЙ ПРЯЖИ К УСЛОВИЯМ ПОВЫШЕНИЯ ТЕМПЕРАТУРЫ ВОЗДУХА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	17
<i>Маҳмудзода М.Қ.</i> ҲАМОҲАНГСОЗИИ АФЗОРҲОИ СИЁСАТИ ФИСКАЛӢ ВА МОНЕТАРӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА ВАЗЪИЯТИ МАКРОИҚТИСОДӢ.....	26
<i>Мирзоев Х.</i> ТАҲЛИЛИ ЭКОСИСТЕМАҲО ВА ИМКОНИЯТҲОИ РЕКРЕАТСИОНӢ ДАР ПАРВАРИШГОҲИ ИСКАНДАРКӢЛ.....	36
<i>Рузиев А.Т.</i> СУҒУРТАИ ИХТИӢРИИ ЧОРВО ҲАМЧУН ОМИЛИ ИЛМИЮ ИҚТИСОДИИ АФЗОИШИ ФОИДАНОКИИ ҲОҶАГИҲОИ ЧОРВОДОРӢ.....	42
<i>Сабоиёева Д.С.</i> ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ПЧЕЛОВОДСТВА ГОРНЫХ ЗОН ТАДЖИКИСТАНА(НА ПРИМЕРЕ ГБАО).....	50
<i>Хоркашова К.О.</i> ВНЕШНЯЯ МИГРАЦИЯ НАСЕЛЕНИЯ ГБАО В КОНТЕКСТЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: АНАЛИЗ ДАННЫХ ПЕРВОГО ПОЛУГОДИЯ 2026 ГОДА.....	58
<i>Хочаев Н.С.</i> ТАҲҚИҚИ ПРИНЦИПҲОИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	67
<i>Худжаназарова Д.Н., Мамадризохонов А.А.</i> ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕРМАЛЬНЫХ ИСТОЧНИКОВ БАДАХШАНА В РАЗВИТИИ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА.....	72
<i>Шоидарвозова М.С., Хоркашова К.О.</i> ТРАНСФОРМАЦИЯ РЫНКА ТРУДА И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ВНЕШНЕЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ.....	78
<i>Шоинбодова Н.Ш.</i> НЕКОТОРЫЕ НАУЧНЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ БАНКОВСКОГО КРЕДИТА В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ.....	87

**ИЛМҲОИ ТАЪРИХӢ ВА БОСТОНШИНОСӢ –
ИСТОРИЧЕСКИЕ И АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ**

<i>Ақризов М.М.</i> МУҚОВИМАТИ АНГЛИЯ ВА РОССИЯ ДАР ОСИЁИ МИЁНА ДАР АСРИ XIX.....	95
<i>Карамшоева Г.Қ.</i> ТАЪРИХИ ТАЪСИСИ КАСАЛҲОНАИ ВИЛОЯТӢ БА НОМИ КАРАМХУДО ЭЛЧИБЕКОВ.....	100
<i>Мирсаидова Г.Т.</i> ТАЪРИХИ ҲАМКОРИҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ФЕДЕРАТСИЯИ РУСИЯ ДАР СОҲАИ МУҲОЧИРАТ.....	105
<i>Сафаркулова Г.Ю.</i> РУШДИ СОҲАИ МАОРИФИ ВМКБ ДАР СОЛҲОИ 2019-2023: ДАСТОВРДҲО ВА МУШКИЛОТ.....	112
<i>Худоберди Р.Б.</i> АЗ ТАЪРИХИ МАОРИФИ ЗАМОНӢ ШУРАВИИ СОЛҲОИ 80-ум ВА ДАВРАИ БОЗСОЗИИ М. С. ГОРБАЧЁВ: ПЕШРАФТ ВА АЛОҲИДА ПРОБЛЕМАҲО (дар мисоли водии Роштқалъаи ноҳияи Шугнони ВМКБ с-ҳои 1980-1991).....	117
<i>Ҳоҷибеков Э.</i> ҲАМКОРИҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ ДАР ДАВРАИ ҲОЗИРА (солҳои 2020 - 2025).....	123

ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ – ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Абдулрахмонзода Г.А.</i> КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДҲОИ ЗАРФСОЗ ДАР ҶАЗАЛИЁТИ ҶАЛОЛИДДИНИ БАЛҲӢ.....	129
<i>Аламшоев Ш.М., Аламшоев М.М.</i> ЛЕКСИКА ПЛОТНИЧЕСТВО В ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКЕ: СИСТЕМНО-ТЕМАТИЧЕСКИЙ ОБЗОР.....	132
<i>Амирҷонзода С.</i> АНГЕЗАҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ СӢЗАНИИ САМАРҚАНДӢ.....	145
<i>Зафарзод О.</i> МАВҶЕИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ИФОДАКУНАНДАИ МАФҲУМҲОИ ТИББӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ЧИНӢ.....	159
<i>Исмоилова Ф.Қ.</i> ИСТИФОДА АЗ ИМКОНОТИ ЖАНРИ РЕПОРТАЖ ДАР РӢЗНОМАҲОИ МИНТАҚАВӢ (дар мисоли рӯзномаҳои Навиди Кӯлоб ва Кулябская правда).....	166
<i>Каримова М.Д.</i> ПОНЯТИЕ ТЕРМИНА И ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЕ СИСТЕМЫ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ.....	171
<i>Маннонова У.А.</i> ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ-ТИПОЛОГИИ ТАРҶУМАИ ЛЕКСИКАИ ИФОДАГАРИ ЭҲСОСОТ АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ.....	178
<i>Некбахтшоева С.Р.</i> ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ НАИМЕНОВАНИЙ ГОЛОВНЫХ УБОРОВ НЕВЕСТЫ ВАХАНА В ТАДЖИКИСТАНЕ.....	183

<i>Низомӣ С.Ф., Кенҷазода М.С.</i> МАҲОРАТИ НИЗОМИИ ГАНЧАВӢ ДАР КОРБУРДИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ БИСЁРҶУЗӢА ДАР ДОСТОНИ “ЛАЙЛӢ ВА МАҶНУН”.....	192
<i>Окимшоева М.</i> ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ КЛАССИФИКАЦИИ ЗООНИМИЧЕСКИХ И ФИТОНИМИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В АНГЛИЙСКОМ, ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ.....	198
<i>Рабиқов Х.М.</i> БОЗТОБИ ЧЕҲРАҲОИ ТАЪРИХӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ САӢӢИДОИ НАСАФӢ.....	207
<i>Раҳмонов Э.Ш.</i> НАЗАРЕ БА ФАӢОЛИЯТИ ЭӢОДИИ САФАР АМИРҲОН.....	217
<i>Саизода Б.М.</i> МАВӢЕӢ ВА ИСТЕӢМОЛИ ИСТИЛОҲҲОИ АРАБӢ ДАР «ДОНИШНОМА»-И ҲАКИМ МАӢСАРӢ.....	227
<i>Саидзода В. Самадова Г.</i> ВОСИТАҲОИ ТАСВИРӢ ВА ИФОДАВӢ ДАР СОҲТОРИ ЗАБОНИ ЧИНӢ.....	232
<i>Сафарқулова Ш.Ю.</i> ХУСУСИЯТҲОИ СОҲТОРӢ ВА КАЛИМАСОЗИИ ТОПОНИМҲОИ ДЕҲАИ БОҒЕВ.....	239
<i>Сафарова Г.Ш.</i> МУОДИЛНОКИИ СОҲТОРИВУ МАӢНОИИ ЧАНД ИСТИЛОҲИ СОҲАИ ТИҶОРАТ ВА САВДО ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ.....	245
<i>Темурзода К.Қ.</i> ВИЖАГИҲОИ ТИПОЛОГИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ВА ЗАРБУРМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ ДАР ЗАМИНАИ КОНСЕПТҲОИ “САГ/DOG” ВА “ГУРБА/САТ” АСОСЁФТА ДАР ЗАБОНҲОИ МАВРИДИ ҚИЁС.....	253
<i>Хайрзода Р.А.</i> БОЗТОБИ МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ СОҲАИ МАОРИФ ДАР РӢЗНОМАИ “ХАТЛОН”.....	261
<i>Шералиева С.М.</i> ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КАК ОСНОВНАЯ ФОРМА ТОПОНИМИЧЕСКОГО СПОСОБА.....	269
<i>Шарипов С.И.</i> ФАӢОЛМАНДИИ ИҶТИМОИИ ЭӢОДКОР ДАР ТАҲИЯИ АСАРИ ПУБЛИТСИСТӢ (дар мисоли фаӢолияти публитсистии Бахтиёр Муртазо ва ШералӢ Мӯсо).....	278
<i>Шердилова С.Ф.</i> ИСТИЛОҲОТИ ЗИРОАТКОРӢ ДАР ГӢӢИШИ ТОҶИКЗАБОНОНИ ВОДИИ ҒОРОН.....	289

ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОНИ МАЧАЛЛАИ НАЗАРИЯВӢ ВА ИЛМИЮ ИСТЕҲСОЛИИ «ПАЕМИ ДОНИШГОҲИ ХОРУҒ» (БАХШИ ИЛМӢИ ГУМАНИТАРӢ)

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

-матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода ва бо ҳуруфи Times New Roman таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 2,0 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,15 мм бошад.

-формулаҳо, аломатҳо ва нишонаҳои ҳарфҳои бузургҳо бояд дар муҳаррири формулаи Microsoft Equation ва ё Math Type (ҳуруфи 12) ҳуруфчинӣ карда шаванд. Танҳо он формулаҳо, ки ба он истинод оварда шудаанд, рақамгузорӣ карда мешаванд.

-нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд ва инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд. Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад. Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

1. Индекси ТДУ барои мақола;
2. Номи мақола;
3. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Раҳимов С.Х.);
4. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он) қору ғайолият менамояд;
5. Матни асосии мақола;
6. Рӯйхати адабиёти истифодашуда (на бештар аз 10 номгӯӣ);
7. Номи мақола, аннотатсия ва калимаҳои калидӣ (бо се забон: забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
8. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 6-7 сатр ва калимаҳои калидӣ аз 8 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд.
9. Маълумот дар бораи муаллифони бо се забон (пурра ном, насаб ва номи падар пурра, ҷойи қор, вазифа, унвони илмӣ, суроғаи ҷойи қор, почтаи электронӣ, телефон).

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавсӣ ҷаҳорқунча нишон дода шаванд. Намуна [4, с.15], яъне адабиёти №4, саҳифаи 15.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОГО ЖУРНАЛА «ВЕСТНИК ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА» (СЕРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК)

Научные статьи, представленные для публикации в журнале, должны соответствовать следующим требованиям: а) научная статья должна быть подготовлена в соответствии с требованиями, установленными журналом; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) тема статьи должна соответствовать одному из научных направлений журнала.

Требования к оформлению научных статей:

-текст статьи должен быть подготовлен в формате Microsoft Word и шрифтом Times New Roman, кегль 12, поля 2,0 см со всех сторон, интервал 1,15 мм.

-формулы, символы и буквенные обозначения величин должны быть набраны в редакторе формул Microsoft Equation или Math Type (шрифт 12). Нумеруются лишь те формулы, на которые имеются ссылки.

-таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать, а также, они должны иметь название.

-объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 8 до 10 страниц в формате А4. Статья должна иметь следующую структуру:

1. Индекс УДК на статью можно получить в любой научной библиотеке;
2. Название статьи;
3. Фамилия и инициалы автора (пример: Рахимов С.Х.);
4. Название организации;
5. Основной текст статьи;
6. Список использованной литературы (не более 10 наименований);
7. Название статьи, аннотация и ключевые слова (на таджикском, на русском и английском языках);
8. Аннотация оформляется в объеме не менее 6-7 строк, ключевые слова от 8 до 10 слов или словосочетаний;
9. Информация об авторе на трех языках (полные ФИО, должность, ученая степень, место работы, адрес места работы, электронная почта, телефон).

При цитировании конкретного материала, ссылки указываются в квадратных скобках. Образец: [4, с.15], т.е., литература №4, страница 15.

RULES FOR THE AUTHORS THEORETIC AND SCIENTIFIC PRACTICAL MAGAZINE «BULLETIN OF THE KHOROG UNIVERSITY» (HUMANITIES SERIES)

Scientific articles submitted for publication in correspond must the following requirements: a) the scientific article must be prepared in accordance with the requirements established by the journal; b) the article must be the result of scientific research; c) the topic of the article must correspond to one of the scientific directions of the journal.

Requirements of typography of the scientific articles:

-the text of the article should be prepared in Microsoft Word format and Times New Roman font, size - 12, fields - 2.0 cm from all sides, interval - 1.15.

-formulas, symbols and letter designations of quantities must be typed in the formula editor Microsoft Equation or Math Type (font 12). Only those formulas to which there are references are numbered.

-tables, diagrams and figures must be grouped and numbered, and also, they must have a name.

-the volume of the article (including annotation and bibliography) should be in the range of 8 to 10 pages of A4 format. The article should have the following structure:

1. UDC index per article;
2. Title of the article;
3. Surname and initials of the author (example: Rahimov S.H.);
4. The name of the organization in which the author (s) of the article works, the postal address of the organization, city, country;
5. The main text of the article;
6. List of used literature (no less than 6 and no more than 7 titles of scientific literature).
7. Title of the article, annotation and keywords (in Tajik, English, and Russian).
8. Annotation is drawn up in the amount of at least 6-7 lines, keywords from 8 to 10 words or phrases;
9. Information about the author in three languages (full name, position, academic degree, place of work, address of the place of work, E-mail, telephone) When citing specific material, links are indicated in square parenthesis. Example: [4, p.15], and etc., literature No.4, page 15.

Ба чоп 25.09.2026 супорида шуд.
Андозаи 60x84 1/8. Чопи офсетӣ.
Ҷузъи чопӣ **36,87** Теъдод 100 нусха.
Дар матбааи “ДДХ” чоп шудааст.